

พระปฐมบรมราชโองการ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

'ดูกรพราหมณ์

บัดนี้เราทรงราชภาระ ครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอ

เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชน

เราแผ่ราชอาณาเหนือท่านทั้งหลายกับโภคสมบัติ

เป็นที่พึ่งจัดการปกครองรักษาป้องกันอันเป็นธรรมสืบไป

ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบาย เทอญ'

ราชกิจจานุเบกษาพิเศษ กรุงเทพมหานครในพระบรมมหาราชวัง
ณ วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ถึงวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

พระปรมาภิไธย
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระปรมาภิไธยตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

"พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหันตเดชนดิลกรามาธิบดี เทพยปรียา มหาราชรวิวงศ อสัมภินพงศพีระกษัตร บุรุษรัตนราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาตสำศุทธเคราหณีจักรีบรมนาถจุฬาลงกรณราชวรางกูร มหามกุฏวงศวีรสูรชิษฐ ราชธรรม ทศพิธอุต์กฤษฎาภินิบุญ อดุลยกฤษฎาภินีร์หาร บูรพาธิการสุสาธิตธันยลักษณวิจิตรเสาวภาคย สรรพางค์ มหาชโนตมางคมานท สนธิมตสมันตสมาคม บรมราชสมภาร ทิพยเทพา วตาร ไพศาล เกียรติคุณ อดุลยศักดิเดช สรรพเทเวศปริยานุรักษ มงคลลัคนเนมาหวัย สุโขทัยธรรมราชา อภิเนาวศิลปศึกษาเดชาวุธ วิชัยยุทธศาสตร์โกศล วิมลนรรยพินิต สุจริตสมาจาร ภัทรภิชญาน ประดิภานสุนทร ประวรศาสโนปสดมภก มูลมุขมาตยวรนายกมหาเสนานี สราชนาวีพยูหโยธ โพยมจร บรมเชษฐโสทรสมมต เอกราชยยศสธิคมบรมราชสมบัติ นพปฏลเศวตฉัตราดิฉัตร ศรีรัตโนปลักษณ มหาบรมราชาภิเษกาภิษิกต์ สรรพทศทิควิชิตเดโชไชย สกลมไหศวรย มหาสวามินทร มเหศวรมหินทร มหารามาธิราชวโรดม บรมนาถชาติอาชันยาศรัย พุทธา ทิไตรรัตนศรณารักษ วิศิษฏศักดอัครนเรศวราธิบดี เมตตากรุณาศีตลหฤทัย อโนปไมยบุนยการ สกลไพศาลมหารัษฎราธิบดินทร์ ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว"

(ราชกิจจานุเบกษาพิเศษ กรุงเทพมหานครในพระบรมมหาราชวัง ณ วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ถึงวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘)

พระราชลัญจกรประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่า *"พระราชลัญจกรพระแสงศร"* ลักษณะเป็นรูปพระแสงศร ๓ องค์ คือ พระแสงศรพรหมาสตร์ พระแสงศรประลัยวาต พระแสงศรอัคนีวาต อันเป็นเทพอาวุธของพระพรหม พระอิศวร และพระนารายณ์ตามลำดับ เหนือราวพาดพระแสงเป็นดวงตรามหาจักรีบรมราชวงศ์ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎ เบื้องซ้ายและเบื้องขวาของราวพาดพระแสงตั้งบังแทรก สถิตแทรกด้วยลายกนกอยู่บนพื้นตอนบนของดวงตราพระแสงศร ๓ องค์นี้ เป็นพระราชสัญลักษณ์ของพระบรมนามาภิไธยว่า *"ประชาธิปก ศักดิเดชน์"* ซึ่งมาจากความหมายของศัพท์คำสุดท้ายของวรรคที่ว่า *"เดชน์"* แปลว่า ลูกศร องค์พระราชลัญจกรนี้เป็นตราวงกลมรีรูปไข่แนวนอน กว้าง ๕.๔ เซนติเมตร ยาว ๖.๗ เซนติเมตร

ตราประทับพระราชลัญจกรพระแสงศร

๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก

สำนักบรรณสารสนเทศ

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

โครงการพัฒนาและเผยแพร่สารสนเทศพระปกเกล้าศึกษาสู่ชุมชน
เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาส ๑๒๐ ปี วันคล้ายวันพระบรมราชสมภพ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๖

พฤศจิกายน ๒๕๕๖

ร้อยยี่สิบปีผ่านฟ้าประชาธิปก

ณ ลานหน้าสถาบันทันสมัย
สถิตพระบรมราชานุสาวรีย์
งามระยับประทับให้คนได้กราบ
พระปกเกล้าก้าวนำด้วยธรรมา
พระทรงมอบเสรีที่ควรคู่
พระทรงมอบประชาธิปไตย
ทรงส่งเสริมความรู้สู่ห้องสมุด
ตั้งสภาราชบัณฑิตให้คิดค้น
ทรงก่อตั้งพิพิธภัณฑสถาน
บูรณะวัดใหญ่ให้จำรูญ
ครั้งสงครามสยามเราเข้าวิกฤต
ทรงพาไทยให้ผ่านพ้นม่านดำ
เมื่อ 'ราตรีประดับดาว' พร่างพราวฟ้า
คราวนิราศนครำเพ่าละออง
ร้อยยี่สิบปีผ่านฟ้าประชาธิปก
ขอ 'ราชันผู้นิราศ' จากชาติไทย

'สุโขทัยธรรมาธิราช' สง่าศรี
ภูบดี 'สุโขทัยธรรมราชา'
รำลึกภาพแห่งพระองค์ผู้ทรงค่า
การศึกษาก้าวย่างสู่ทางไกล
สุโขทัยมอบความรู้เสรีให้
สุโขทัยมอบวิชามหาชน
วชิราวุธ - วชิรญาณ ประสานผล
ศัพท์สากลศัพท์ไทยได้โพบูลย์
รักษางานของแผ่นดินมิสิ้นสูญ
ทรงเกื้อกูลศิลปวัฒนธรรม
เศรษฐกิจทั่วโลกก็ตกต่ำ
พระทรงนำความรู้คู่ปกครอง
พระเมตตาประดับใจไทยทั้งผอง
น้ำตานองทั้งแผ่นดินแทบสิ้นใจ
ที่ร้อยศกยังทรงอยู่คู่สมัย
ทรงสุขในสรวงสวรรค์นิรันดร์เทอญ

รองศาสตราจารย์นภาลัย สุวรรณธาดา
ประพันธ์

คำนำอธิการบดี

เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อ *"มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช"* ตามพระนามในสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา พระราชโอรสพระองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศที่ "สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา" ในกาลต่อมาได้ครองสิริราชสมบัติ เฉลิมพระปรมาภิไธยเป็นพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อวันที่ ๕ กันยายน ปีเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ก่อให้เกิดการขยายโอกาสทางการอุดมศึกษาด้วยระบบการเรียนการสอนทางไกลสมบูรณ์แบบเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ไม่จำกัดจำนวนรับนักศึกษา จึงเป็นมหาวิทยาลัยที่เปิดโอกาสอย่างแท้จริงสำหรับผู้ขาดโอกาสทางการศึกษา ผู้ใฝ่เรียนรู้ตลอดชีวิต ที่ดำเนินการก้าวหน้ามั่นคงต่อเนื่องมาเป็นปีที่ ๓๖ ในปีนี้ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอเนกอนันต์

ในพุทธศักราช ๒๕๕๖ นี้ มีความสำคัญยิ่ง เนื่องด้วยในวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นวันครบรอบปีที่ ๑๒๐ แห่งการเสด็จพระบรมราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โดยที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชเป็นสถาบันอุดมศึกษาทางไกลที่เน้นการผลิตบัณฑิตและพัฒนาสังคม ตามเป้าหมายภารกิจที่ให้โอกาสทางการศึกษาและการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต ที่สอดคล้องกับพระราชจริยาวัตรพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงสนพระราชหฤทัยการศึกษา การอ่าน ทรงใฝ่เรียนรู้ด้วยพระองค์เองด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อแผ่นดินไทย โอกาสนี้มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชจึงได้ดำเนินการจัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติเพื่อน้อมรำลึกถึงและเชิญชวนประชาชนชาวไทยให้ร่วมกันแสดงความสำนึกและเผยแพร่พระเกียรติคุณให้กว้างขวาง

การที่สำนักบรรณสารสนเทศได้ริเริ่มจัดทำหนังสือ *"๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก"* ซึ่งมีเนื้อหาสาระในรูปแบบบทความวิชาการที่ได้ผ่านการศึกษาค้นคว้าเรียบเรียงอันสะท้อนให้เห็นถึงพระราชประวัติ พระราชจริยาวัตรและพระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ส่งผลงอกงามเป็นคุณูปการต่อแผ่นดินไทยตราบทุกวันนี้ จึงถือเป็นเรื่องที่ดี เพราะหนังสือจะเป็นทั้งแหล่งความรู้และสื่อการเรียนรู้ที่จะช่วยเผยแพร่พระเกียรติคุณให้ยืนยงสืบไป

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชขอขอบพระคุณท่านผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่กรุณาเขียนบทความทรงคุณค่าที่ร่วมกันเผยแพร่พระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นที่ประจักษ์กว้างขวางยิ่งขึ้น ขอขอบคุณบุคลากรสำนักบรรณสารสนเทศที่เป็นกำลังสำคัญในการจัดทำหนังสือนี้จนสำเร็จลุล่วง สามารถเผยแพร่ได้ในโอกาสสำคัญครั้งนี้

(รองศาสตราจารย์ ดร.นายแพทย์ชัยเลิศ พิชิตพรชัย)
อธิการบดีมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

คำนำในการจัดทำหนังสือ

หนังสือ *"๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก"* เล่มนี้เป็นหนังสือที่ระลึกที่สำนักบรรณสารสนเทศ ในฐานะหน่วยงานห้องสมุดของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ริเริ่มจัดทำขึ้นโดยมุ่งหมายให้เป็นกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติในโอกาสครบรอบ ๑๒๐ ปี แห่งวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๖ ที่มีลักษณะเป็นการบริการวิชาการแก่สังคม ตามภารกิจด้านหนึ่งของมหาวิทยาลัยที่ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัยและการศึกษาตลอดชีวิตนำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ เนื้อหาสาระที่นำเสนอในหนังสือแบ่งเป็น ๓ ตอน

ตอนที่ ๑ ประกอบด้วยบทความวิชาการเขียนโดยผู้ทรงคุณวุฒิ รวม ๗ ท่าน จำนวน ๑๓ บทความที่เกี่ยวกับพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจต่างๆ และความสนพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ศึกษาค้นคว้านำมาเรียบเรียงสะท้อนให้เห็นพระราชจริยาวัตรที่ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีงามตั้งแต่ในรัชสมัยอันยังประโยชน์แก่แผ่นดินและประชาชนชาวไทยสืบเนื่องจวบจนปัจจุบัน

ตอนที่ ๒ ประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นบทความที่แสดงถึงเรื่องราวการจัดตั้งห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เพื่อเป็นห้องเอกสารที่รวบรวมสารสนเทศเกี่ยวกับพระปกเกล้าศึกษา และส่วนที่สอง เป็นบรรณานุกรมหนังสือส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จัดเก็บ ณ ห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ตอนที่ ๓ เป็นการนำเสนอข้อมูลในลักษณะลำดับเหตุการณ์ ๑๒๐ เรื่อง ที่เกิดขึ้นระหว่างพุทธศักราช ๒๔๓๖ ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระบรมราชสมภพ จนถึงพุทธศักราช ๒๕๕๖ ในชื่อว่า *"กาลานุกรม ๑๒๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเหตุการณ์ที่เกี่ยวเนื่อง (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๕๖)"*

ลักษณะสำนวนภาษาและตัวสะกดที่นำเสนอในเนื้อหาหนังสือนี้ได้คงไว้ตามต้นฉบับเดิมเท่าที่ปรากฏจากเอกสารหลักฐานในอดีตซึ่งผู้เขียนแต่ละท่านได้ศึกษาค้นคว้ามา นอกจากนี้ประเด็นเกี่ยวกับช่วงเวลาของวัน เดือน ปีของเหตุการณ์ก็มีความสำคัญด้วย เพราะการนับปีตามแบบแผนประเพณีไทยก่อนพุทธศักราช ๒๔๘๔ เริ่มนับวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่ และวันที่ ๓๑ มีนาคม เป็นวันสิ้นปี และตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๔ เป็นต้นมา จึงถือวันขึ้นปีใหม่เป็นวันที่ ๑ มกราคม ให้เป็นสากล ดังนั้นในการอ่านเนื้อหาสาระจากหนังสือนี้ท่านผู้อ่านจึงพึงสังเกตไว้ด้วย

การจัดทำหนังสือนี้ได้รับความกรุณาอย่างดียิ่งจากผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้รับเป็นผู้เขียนบทความให้ ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว. พฤทธิสาณ ชุมพล ศาสตราจารย์กิตติคุณ นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล นางสาวกนกวลี ชูชัยยะ นางสาวฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร นางสาวศิริน โรจนสโรช นายเฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ และนายเสถียร ดวงจันทร์ทิพย์ สำนักบรรณสารสนเทศขอขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ โอกาส นี้

สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชในฐานะที่เป็นแหล่งสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้ในระบบการศึกษาทางไกล จึงขอน้อมเกล้าฯ ถวายหนังสือ *"๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก"* เล่มนี้ เป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว *"พระผู้ทรงพากเพียรเรียนรู้ตลอดชีวิต"* ในวาระสำคัญนี้

สำนักบรรณสารสนเทศ
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๖

สารบัญ

หน้า

พระปฐมบรมราชโองการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ..... (๑)

พระปรมาภิไธย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ..... (๓)

พระราชลัญจกรประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ..... (๔)

ร้อยกรอง *"ร้อยยี่สิบปีผ่านฟ้าประชาธิปก"* ..... (๗)

คำนำอธิการบดี ..... (๘)

คำนำในการจัดทำหนังสือ ..... (๙)

ตอนที่ ๑

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓

พระปกเกล้ากับเด็กๆ ๔๓

หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก
พระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๕๑

เรียนรู้ตลอดชีวิต แก้วิกฤตของสังคม
ตามแนวทาง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖๑

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการดนตรีของชาติไทย ๗๗

โขนหลวง - ละครหลวงในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๐๑

พระที่นั่งอัมพรสถาน ที่ประทับต้นรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๒๙

พระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ ๑๔๗

พระราชขันติธรรมในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา ๑๕๕

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ยุโรป
พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๗๗ เพื่ออะไรบ้าง ? ๑๖๓

ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของ
ศิลปวัฒนธรรมสมัยรัชกาลที่ ๗ ..... ๑๘๕

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

พระมหากษัตริย์ผู้โปรดการอ่านหนังสือ.....๒๐๕

สอนอย่างไรให้รักชาติ ศาสน์ กษัตริย์..... ๒๒๕

ตอนที่ ๒

ห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี
แหล่งศึกษาพระราชจริยาวัตรและรัชสมัย ๒๓๕

บรรณานุกรมหนังสือส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๗

ตอนที่ ๓

กาลานุกรม ๑๒๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และเหตุการณ์ที่เกี่ยวเนื่อง (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๕๖) ๓๐๓

บทกลอนเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓๒๑

ประวัติสังเขปผู้เขียนบทความ ๓๒๒

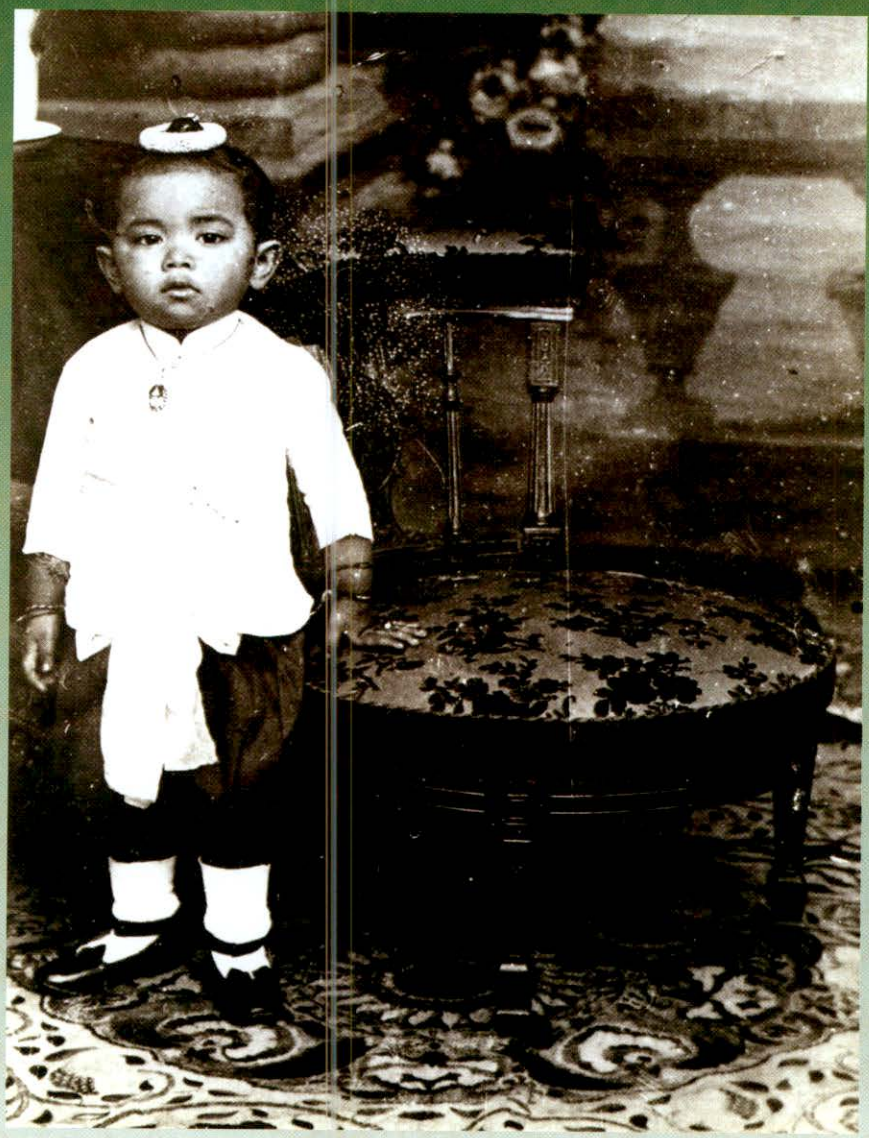
แผนภาพกาลานุกรม ๑๒๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และเหตุการณ์ที่เกี่ยวเนื่อง (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๕๖)

ประมวลภาพการจัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
"๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก" ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
ที่ดำเนินการระหว่าง พ.ศ. ๒๕๕๖ - ๒๕๕๗ ..... ๓๒๕

รายนามคณะทำงานโครงการพัฒนาและเผยแพร่สารสนเทศพระปกเกล้าศึกษา
สู่ชุมชน เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาส ๑๒๐ ปี
วันคล้ายวันพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๖ ..... ๓๒๙

รายนามคณะทำงานสำรวจและจัดทำทะเบียนหนังสือส่วนพระองค์
และหนังสือหายากห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี..... ๓๒๙

ข้อมูลการจัดพิมพ์หนังสือและข้อมูลบัตรรายการ.....๓๓๐

ตอนที่ ๑

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ
และสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์

พระราชประวัติ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ศิริน โรจนสโรช

ทรงพระราชสมภพ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสพระองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ทรงพระราชสมภพเมื่อวันพุธ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ร.ศ. ๑๑๒ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ณ พระที่นั่งสุทธาศรีอภิรมย์ในพระบรมมหาราชวัง ได้รับพระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ชเนศรมหาราชาธิราช จุฬาลงกรณ์นารถวโรรส อุดมยศอุกฤษฐศักดิ์ อุภัยปักษนาวิล อสัมภินชาติพิสุทธิ์ มหามกุฎราชพงษ์บริพัตร บรมขัตติยมหารัชฎาภิสิญจน์พรรโษทัย มงคลสมัยสมากร สถาวรวรัจฉริยคุณ อดุลยราชกุมาร มีพระนามอย่างไม่เป็นทางการว่า *"เอียดน้อย"* สมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าจอมเยื้อนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หม่อมเจ้าหญิงมนัศสวาสดิ์[๑] พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช และหม่อมเจ้าหญิงพโยมมาลย์ พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ เป็นพระพี่เลี้ยง มีพระเชษฐภคินีและพระเชษฐาร่วมพระบรมราชชนกชนนีดังนี้

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์
สมเด็จเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ
และสมเด็จเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย กรมพระเทพนารีรัตน์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมคือสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมขุนเทพทวาราวดี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าตรีเพชรุตม์ธำรง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

หม่อมศรีพรหมา กฤดากร ณ อยุธยา (๒๕๕๐, น. ๗๙) ซึ่งถวายตัวเป็นข้าหลวงในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถมาตั้งแต่ยังเยาว์ และได้มีโอกาสเฝ้าฯ สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์เป็นครั้งแรกเมื่อยังเป็นพระราชกุมารองค์น้อยๆ เล่าว่า

"ได้เห็นเด็กชายตัวน้อยๆ รูปร่างแบบบาง ผิวขาว ทรงฉลองพระองค์แบบเสื้อกางเกงติดกันอย่างฝรั่งสีขาว ไว้พระเมาฬี (จุก) มีพวงมาลัยสวมรอบปักปิ่นพลอยอะไรอยู่กลาง เพชรรอบ มานั่งลงข้างสมเด็จ ผู้เขียนเข้าใจเอาเองว่าคงเป็นลูก คือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เมื่อทรงพระเยาว์ พระชนมพรรษาระหว่าง ๓ - ๔ ปี ชาววังจะเรียกพระองค์ว่าทูลกระหม่อมเอียดน้อย สมเด็จรับสั่งว่า "แม่ได้ข้าหลวงใหม่ พ่อเอียดเอาไปเล่นด้วยไหมจ๊ะ" ทูลกระหม่อมเอียดน้อยทรงยิ้มอ่อนหวาน แต่ไม่รับสั่งตอบว่ากระไร รู้สึกว่าทรงอายหน่อยๆ แต่ประทับเคียงสมเด็จแม่เฉยๆ อยู่ ทำพระเนตรหยิบหน่อยๆ"

ตราศักดิเดชน์ ตราประจำพระองค์สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์

การศึกษาในประเทศ

เมื่อทรงพระเยาว์ ทรงเรียนที่โรงเรียนราชกุมาร ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นโรงเรียนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นที่ตึกติดกับประตูพิมานชัยศรีด้านตะวันตกในพระบรมมหาราชวัง เพื่อให้เป็นสถานศึกษาของเจ้านาย ซึ่งได้แก่ สมเด็จพระราชโอรส เป็นต้น แต่ต่อมาเมื่อสมเด็จพระราชโอรสและเจ้านายเหล่านั้นทรงเจริญพระชันษาขึ้นก็เสด็จฯ ไปทรงศึกษาที่ยุโรป จึงยุบเลิก

โรงเรียนนี้ไป ภายหลังเมื่อมีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอรุ่นเล็กทรงพระเจริญวัยสมควรเล่าเรียน สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงทรงจัดให้เรียนที่โรงเรียนราชกุมารนี้อีก เพื่อพระราชทานการศึกษาอย่างเป็นระบบแก่สมเด็จพระราชโอรสและเจ้านายรุ่นเล็ก อาทิ สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก สมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดช สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ และพระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช เป็นต้น ดังข้อความในพระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ (๒๕๐๗, น.๑๑ - ๑๒) ที่พระราชทานแก่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) มีความตอนหนึ่งว่า

"...เจ้านายชั้นเล็กอีกชั้นหนึ่งมีชนมายุสมควรกับเวลาที่จะเล่าเรียนได้แล้ว คือลูกฉันอีก ๒ คน แลทูลหม่อมมหิดลกับองค์อุรุพงษ์ รวม ๔ องค์ด้วยกัน อายุที่อย่างน้อยที่สุด ๘ ขวบ ฉันจึงมีใจปรารถนาอยากจะให้ได้เล่าเรียนตามสมควรแก่เวลาแลชนมายุของเธอทั้งหลายนั้นเสีย เพราะเวลานี้ก็ต่างองค์ต่างได้เรียนอยู่บ้างแล้วตามอย่างเด็กๆ ที่อยู่ว่างๆ ดีกว่าจะให้เล่นซนอย่างเด็กอยู่เปล่าๆ พอเปนทางดำเนินแห่งความรู้ในชั้นต้นเปนเค้าไว้บ้างก็อ่านแลเขียนกันได้ตามประสาเด็กๆ ซึ่งได้เริ่มเรียน แต่ต่างครูบาอาจารย์กันแลเปนผู้หญิงสอนกันเองไม่เปนระเบียบเรียบร้อยอันใด..."

พระยาอิศรพันธุ์โสภณ (ม.ร.ว.หนู อิศรางกูร) เป็นพระอาจารย์ถวายความรู้ด้านภาษาไทย ครูอื่นๆ ที่สอนในโรงเรียนนี้ ได้แก่ นายบัว วิเศษกุล นายอาด[๒] นายองุ่น กมลยะบุตร[๓] ขุนวิทยานุกูลกวี (ทองดี เครือชะเอม) สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ (๒๕๐๗, น. ๓๖) ทรงห่วงใยการศึกษาของพระราชโอรสองค์น้อยอย่างมากเช่นเดียวกับผู้เป็นแม่ทั่วๆไปที่ปรารถนาที่จะให้บุตรของตนได้รับการศึกษาอบรมจากโรงเรียนและครูที่ดีที่สุดดังข้อความในพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) อีกฉบับหนึ่งว่า

"...ลูกซึ่งอยู่ข้างนี้ก็มีแต่ลูกเอียดน้อยคนเดียว ครูที่จะสอนก็มีแต่นายองุ่นผู้เดียว ซึ่งยังต้องนับว่า เปนเด็กอยู่หน่อย แลความรู้ถึงแม้ว่าจะได้เรียนในโรงเรียนราชวิทยาลัยจนที่สุดของโรงเรียนนั้นแล้ว ฉันก็ยังเข้าใจว่าจะไม่เพียงพอในการที่จะเปนครูผู้เดียว แลเปนผู้ใหญ่ดูแลฝึกสอนลูกแลเด็กๆ ในโรงเรียนราชกุมารนั้นให้เรียบร้อย แลได้รับความรู้เจริญดีกับความต้องการไม่ เพราะฉนั้นฉันขอให้คุณจงได้ดำริห์ถึงโรงเรียนนี้ด้วยว่าจะควรจัดการประการใดที่จะให้เป็นการเจริญแลเรียบร้อยแก่โรงเรียนราชกุมารนี้ต่อไปสถานใด แต่ต้องขอบอกเสียก่อนด้วยว่า ถ้าคุณจะให้ลูกฉันไปร่วมเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กแล้ว ฉันไม่มีความเต็มใจเลยจนสักนิดหนึ่ง เว้นเสียแต่เปนพระบรมราชโองการก็ต้องเปนการจำเป็น แต่ถ้ายังไม่มีพระบรมราชโองการแล้ว ขอคุณจงได้เมตตาต่อฉันแลลูก อย่าได้ให้ต้องสูญชื่อโรงเรียนราชกุมารนี้เสียเลยจนกว่าจะถึงเวลาจำเป็นดังกล่าวแล้ว ฤาลูกเอียดน้อยจะถึงเวลาไปยุโรปก็ให้เปนไปตามควร..."

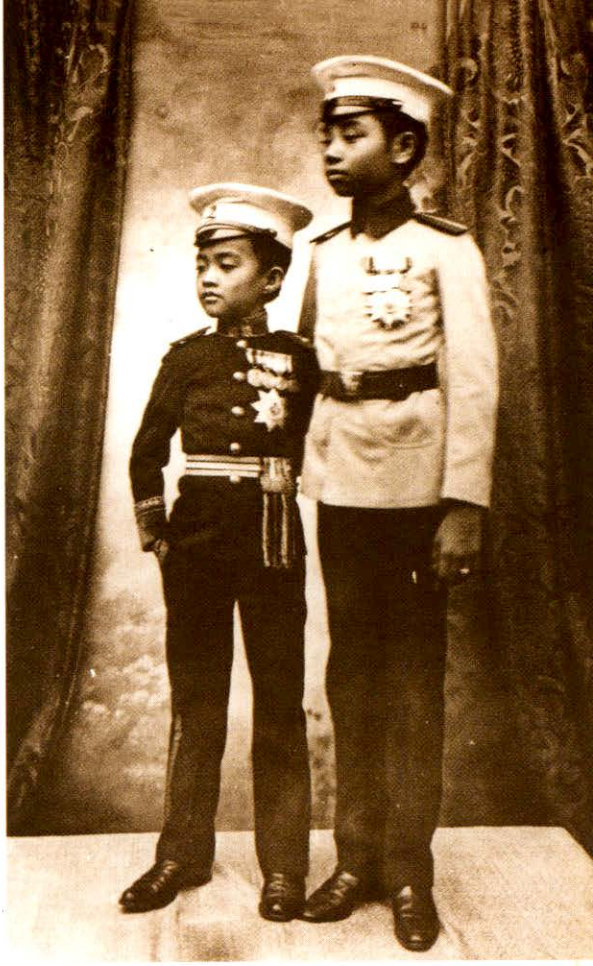
นายคนัง, หม่อมเจ้าทองต่อ ทองแถม, พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช และสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์

นอกจากนี้ยังพระราชทานแนวทางในการฝึกอบรมพระราชโอรสไว้ว่ามิให้ตามพระทัยพระราชโอรสหากไม่สมควรและให้เข้มงวดกวดขันโดยมิต้องคำนึงว่าเป็นเจ้านาย

"...แลอีกสองปีลูกเอียดน้อยก็จะจากเราไปเปนแท้แล้ว เพราะมีกำหนด และเหตุผลที่ทราบได้ ขอคุณจงนึกว่าลูกหลานว่านเครือของคุณเถิด อย่าเกรงใจฤาริ้งรอว่าเปนเจ้านายคุณ เมื่อจะเป็นเจ้านายกันก็ต้องให้มีความรู้แลเปนนายบังคับคนได้จริง จึงจำต้องเกรงใจกัน นี่ยังเด็กอยู่ความรู้ความเหนยังไม่พอสารพัด คุณจำต้องกดขี่ฤาสั่งให้ครูผู้ฝึกสอนกดขี่ไปด้วย สิ่งใดที่ควรตามใจ แลเอาใจในเวลาที่ทำดีจึงผ่อนไป หาไม่ว่าจะกำเริบว่าตนเปนเจ้าของคน ฤาของครู จะไม่กลัวเกรง แลฟังบังคับบัญชากัน ฉันเลี้ยงมาไม่เคยตามใจในสิ่งใดที่ไม่จำเปน จนสักครั้งหนึ่งขึ้นไป ฉันท้าให้คุณสืบได้..."

(สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ, ๒๕๐๗, น. ๗๖ - ๗๗)

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนักเรียนนายร้อยพิเศษในโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม

พระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช และ
สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์

เมื่อพระชนมายุครบ ๑๒ พรรษา สมควรแก่การโกนจุกตามประเพณีไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีโสกันต์พร้อมกับพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช พระเชษฐาต่างมารดา และพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม มีพระนาม ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ชเนศรมหาราชาธิราช จุฬาลงกรณ์นารถวโรรส อุดมยศอุกฤษฐศักดิ์ อุภัยปักษนาวิลอสัมภินชาติพิสุทธิ์ มหามกุฎราชพงษ์บริพัตรบรมขัตติยมหารัชฎาภิสิญจน์พรรโษทัย มงคลสมัยสมากร สถาวรวรัจฉริยคุณ อดุลยราชกุมารกรมขุนศุโขไทยธรรมราชา

ทรงศักดินา ๔๐,๐๐๐
เจ้ากรมเป็นขุนศุโขไทยธรรมราชา ถือศักดินา ๘๐๐
ปลัดกรมเป็นหมื่นเชียงรายอาณาธิปก ถือศักดินา ๖๐๐
สมุหบาญชีเป็นหมื่นหนองจิกพลกำรุง ถือศักดินา ๓๐๐

นักเรียนวิทยาลัยอีตัน

หลังจากพระราชพิธีโสกันต์และทรงแสดงพระองค์เป็นพุทธมามกะตามประเพณีแล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ ผู้ที่โดยเสด็จฯ ด้วยคือ ม.ร.ว.ฉายฉาน ศิริวงศ์[๔] โอรสในพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉายเฉิด กรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์[๕] ซึ่งเป็นพระมาตุลาหรือน้าในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร[๖] อุปทูตสยามประจำกรุงปารีสเป็นผู้ดูแลการศึกษาในสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ดังข้อความในพระบรมราโชวาทถึงหม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ วันที่ ๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๕ ความตอนหนึ่งว่า

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์
ทรงเครื่องในพระราชพิธีโสกันต์เฉลิมพระสุพรรณบัฏเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม
"สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนศุโขไทยธรรมราชา"

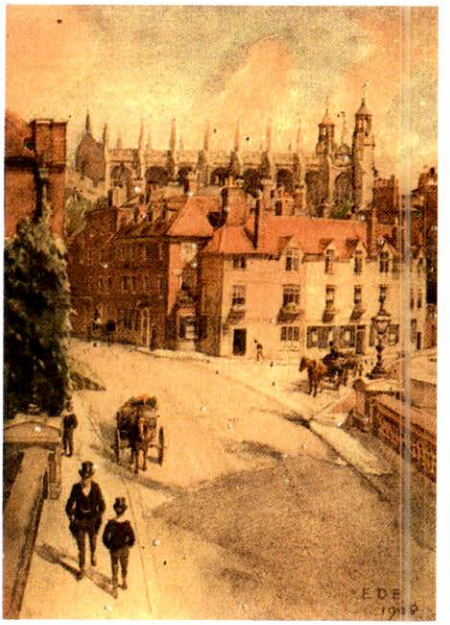
"ครั้งนี้ลูกข้าที่จะไปเรียนก็ยังมีคนเดียวแต่เอียดน้อยเท่านั้น เจ้าก็เป็นหลาน ที่เคยไว้เนื้อเชื่อใจกันมา หยากจะขอมอบให้เจ้าจัดการเล่าเรียน เป็นส่วนฝากฝังกันฉเพาะตัว เช่นกับฝากน้องไปเรียนคนหนึ่ง เจ้าจะรับจัดการได้ฤาไม่ การที่จะเรียนนั้นคงจะต้องเรียนเมืองอังกฤษ เจ้าก็เป็นนักเรียนเมืองนั้น คงจะรู้เบาะแสจัดการได้ตลอด" [๗]

ภายหลังเมื่อหม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ทรงย้ายไปปฏิบัติหน้าที่รองเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมแล้ว ผู้ปฏิบัติหน้าที่ทูตสยามประจำกรุงปารีสแทนคือ หม่อมเจ้าบวรเดช กฤดากร[๘] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝากให้เป็นพระอภิบาลดูแลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระอภิบาลนอกจากจะมีหน้าที่ดูแลจัดการศึกษาแล้ว ยังต้องคอยดูแลความประพฤติต่างพระเนตรพระกรรณอีกด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งในพระบรมราชโองการถึงหม่อมเจ้าบวรเดช ว่า

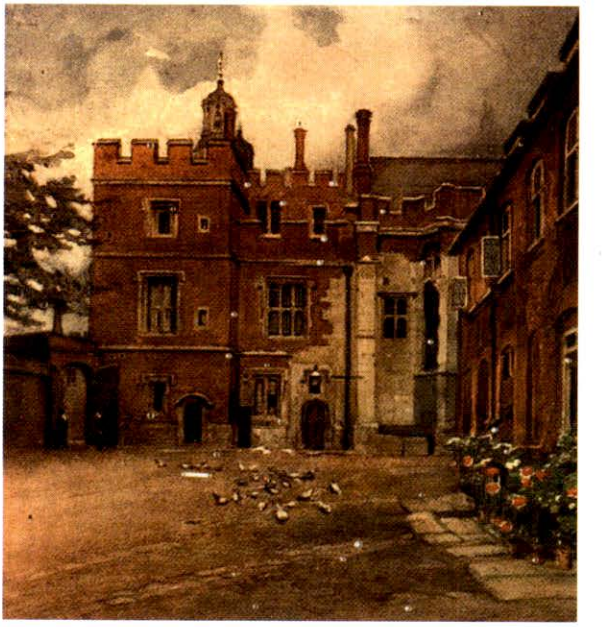
"...ให้ถือเป็นน่าที่ซึ่งจะคอยตรวจตราระวังความประพฤติของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศุโขไทยธรรมราชา เพื่อจะไม่ให้ตกไปในความประพฤติชั่ว อันจะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสุขสำราญในพระองค์ก็ดี เป็นที่เสียชื่อเสียงก็ดี เป็นเหตุให้เพลิดเพลินไม่เอาการก็ดี ให้มีอำนาจที่จะตักเตือน แลป้องกันผู้หนึ่งผู้ใด ซึ่งจะชักชวน ด้วยคำห้ามปราม ทำด้วยพระบรมราชโองการนี้เป็นที่ตั้ง ให้ถือเป็นน่าที่ว่าเมื่อป้องกันห้ามปรามไม่ได้ ให้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท อย่าให้มีความหวาดหวั่นเกรงกลัวผู้หนึ่งผู้ใดเป็นอันขาด..." [๙]

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์เสด็จไปประทับที่ฝรั่งเศสเป็นเวลา ๔ เดือนเพื่อทรงเตรียมพระองค์สำหรับทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ แล้วจึงเสด็จมาประทับกับครอบครัวของนาย ซี. ดับบลิว. เบล ชาวอังกฤษ เป็นเวลา ๑ ปี ๔ เดือน เพื่อทรงเตรียมพระองค์สอบเข้าเรียนที่วิทยาลัยอีตัน โรงเรียนมัธยมชั้นนำที่มีชื่อเสียงของประเทศอังกฤษและทรงสอบผ่านเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๐

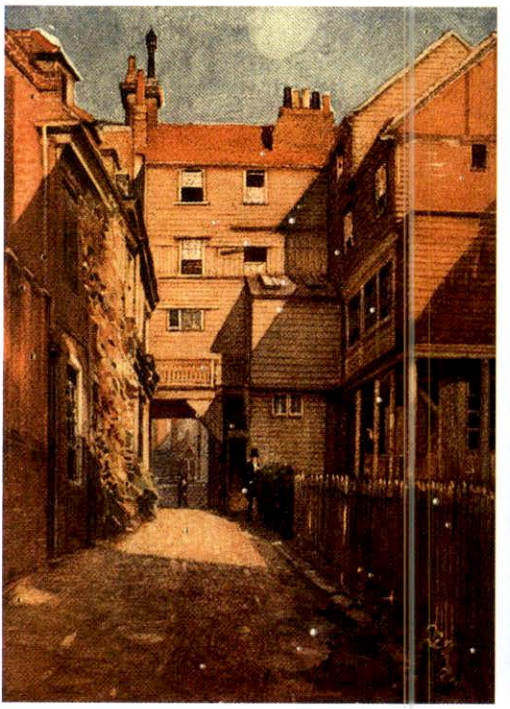
วิทยาลัยอีตันเป็นโรงเรียนมัธยมเก่าแก่ที่ตั้งมาตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าเฮนรี่ที่ ๖ ค.ศ. ๑๔๔๐ และยังคงดำเนินกิจการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ตั้งอยู่ใกล้พระราชวังวินด์เซอร์ที่ประทับของพระราชวงศ์อังกฤษ นักเรียนจึงได้มีโอกาสเรียนรู้ฝึกฝนการสมาคมกับพระราชวงศ์และเรียนรู้ระเบียบราชประเพณี

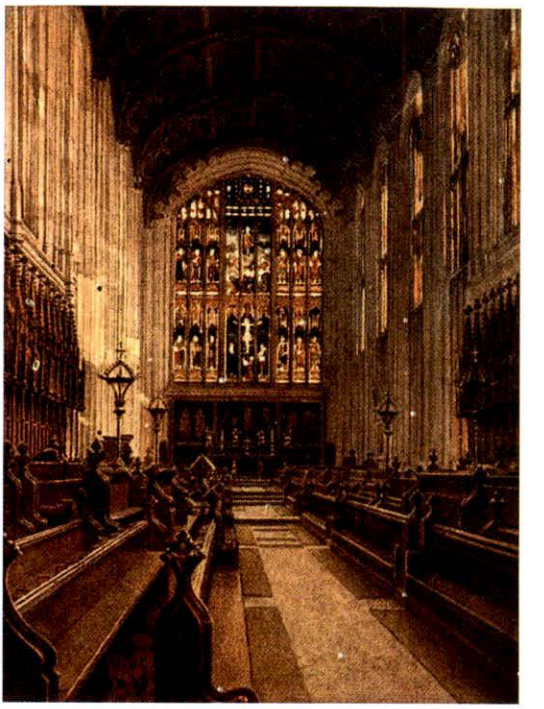
Eton Street

The old Brewhouse yard

The Old Christopher Yard, Eton College

Upper Chapel, Eton College

A corner of Weston's yard

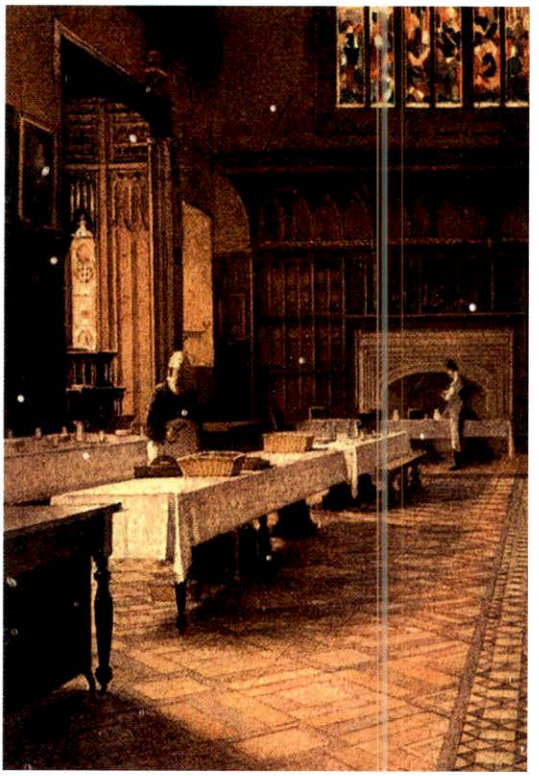
The schoolyard, chapel steps and Lupton's Tower, Eton College

Common Lane House, Eton College

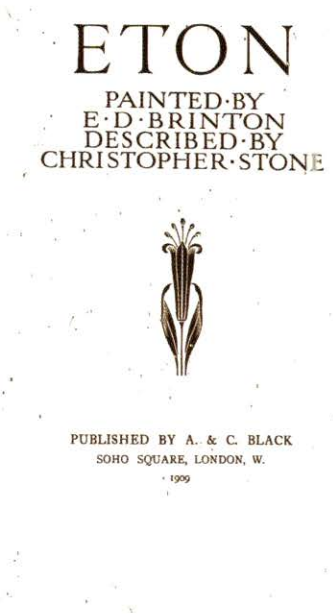

Eton Street on a half-holiday and the Curfew Tower of Winsor Castle

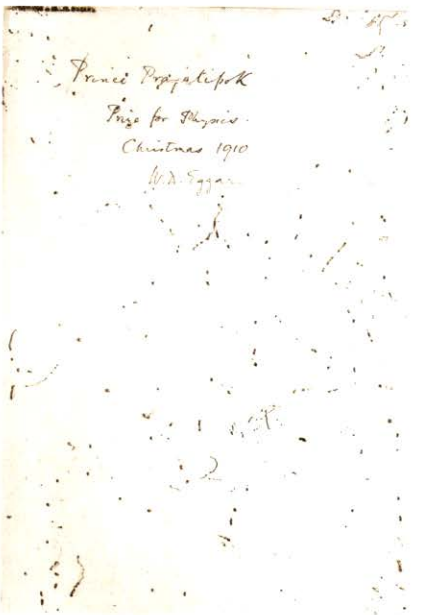
เมื่อทรงศึกษาที่วิทยาลัยอีตัน วิชาที่ทรงเรียน ได้แก่ ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ละติน คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วรรณคดี ดนตรี ฯลฯ ผลการศึกษาเป็นที่น่าพอใจ เพราะทรงพระปรีชาสามารถ อุตสาหะพยายาม ใฝ่พระทัยด้านศิลปะ ดนตรี กีฬา และวรรณคดี

Dining hall, Eton College

ETON

PAINTED·BY
E·D·BRINTON
DESCRIBED·BY
CHRISTOPHER·STONE

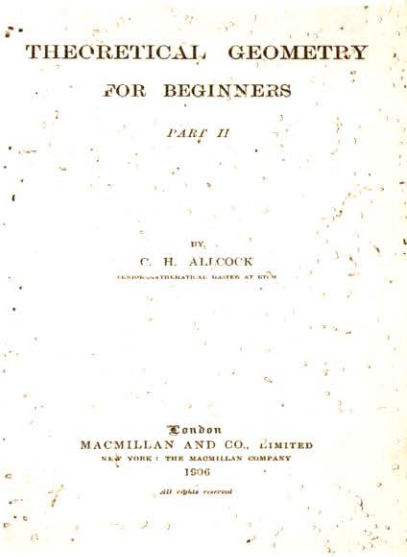
PUBLISHED BY A. & C. BLACK
SOHO SQUARE, LONDON, W.
1909

Prince Prapatipok
Prize for Physics
Christmas 1910

หนังสือเรื่อง Eton ทรงได้รับเป็นรางวัลในการเรียนวิชาฟิสิกส์ ค.ศ. ๑๙๑๐

หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ (๕ ตุลาคม ๒๕๓๖, ๒๕๓๘, น. ๘๖) เล่าเกี่ยวกับการศึกษาของสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ว่า

"เท่าที่รับสั่งถึง ก็โปรดประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ภาษา ภาษาอังกฤษ ท่านต้องทรงพยายามเรียนภาษาละตินมาก เป็นเด็กต่างประเทศต้องพยายามตามภาษาอังกฤษให้ทันเข้าให้ถึง แต่ที่ลำบากที่สุดต้องทรงหมั่นเรียนเป็นพิเศษก็คือ ภาษาละติน ซึ่งเราไม่ค่อยจะเรียนกันในเมืองไทยในสมัยนั้น"

THEORETICAL GEOMETRY
FOR BEGINNERS
PART II
BY
C. H. ALLCOCK
London
MACMILLAN AND CO., LIMITED
NEW YORK : THE MACMILLAN COMPANY
1906
All rights reserved

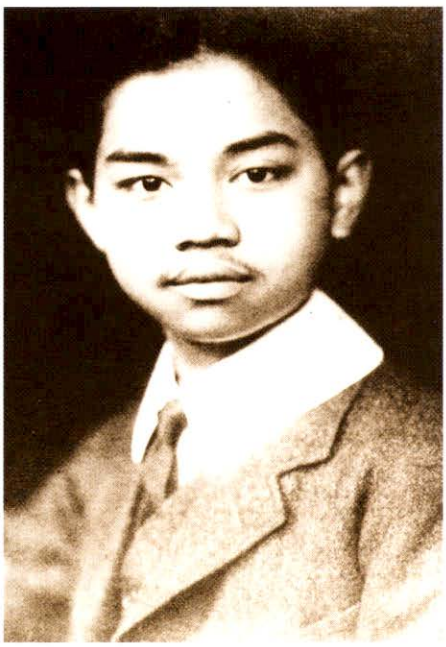
หนังสือวิชาเรขาคณิต

วิทยาลัยอีตันเป็นโรงเรียนประจำประเภท Public school ที่สอนให้นักเรียนรักขนบธรรมเนียมประเพณีของโรงเรียนและของประเทศ ตัวอย่างเช่น การแต่งกายของนักเรียนซึ่งมีเอกลักษณ์ที่เด่นคือสวมหมวกทรงสูง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าเรื่องเอกลักษณ์ของโรงเรียนว่า

"โรงเรียนอีตันยังใส่หมวกสูงมาจนบัดนี้ ที่จริงหมวกสูงนั้นไม่เป็นของวิเศษอะไร และใส่ก็ไม่สบาย แต่ทำให้เตือนใจให้นักเรียนนึกถึงความรุ่งเรืองของโรงเรียนที่เป็นมาแล้ว"

(บรรเจิด อินทุจันทร์ยงค์, ๒๕๓๖, น. ๒๕๘)

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ทรงเครื่องแบบนักเรียนวิทยาลัยอีตัน

นอกจากรักขนบธรรมเนียมแล้ว ยังฝึกนักเรียนให้เข้มงวดเรื่องระเบียบวินัย ดังที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าพระราชทานนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธถึงการฝึกระเบียบวินัยของโรงเรียนอีตันว่า

"...ครู เด็กชั้นใหญ่ เด็กชั้นเล็ก เขาปกครองกันเป็นลำดับ แลมีวินัยอย่างเคร่งครัด ประเทศอังกฤษเป็นประเทศที่มีเสรีภาพและอะไรต่ออะไรภาพบริบูรณ์ทุกอย่าง การปกครองในโรงเรียนนั้น เราน่าจะนึกว่าเขามิปล่อยให้เด็กฟรี ทำตามชอบใจหรือ เปล่าเลย การปกครองของโรงเรียนอังกฤษมีวินัยเคร่งที่สุด และให้เด็กปกครองกันเอง เพื่อฝึกหัดให้รู้จักปกครองตามลำดับชั้น ข้าพเจ้าเชื่อว่า ไม่มีโรงเรียนไหนที่อนุญาตให้เด็กชั้นใหญ่เฆี่ยนเด็กชั้นเล็ก แต่นี้อังกฤษเขายอมให้ทำเช่นนั้น เด็กเล็กต้องรับใช้เด็กใหญ่ และเด็กชั้นใหญ่ลงโทษเด็กเล็กได้ด้วย..."

(บรรเจิด อินทุจันทร์ยงค์, ๒๕๓๖, น. ๒๕๘)

เรื่องเด็กเล็กรับใช้เด็กโตนี้ มีเกร็ดที่หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ (๕ ตุลาคม ๒๕๓๖, ๒๕๓๘, น. ๖๕ - ๖๖) ทรงเล่าว่า

"ทรงได้รับคำสั่งจาก "ลูกพี่" ให้เล็ดลอดออกไปซื้อไข่ในเมืองมาให้หัวหน้า ทรงปีนกำแพงกลับเข้ามาแล้วไข่แตกอยู่ในพระมาลา เขาจับได้...ทางโรงเรียนลงโทษเพราะว่าผิดกฎเกณฑ์ ไม่แน่ใจว่าโทษถึงเฆี่ยนหรือเปล่า"

ชีวิตนักเรียนที่นี่ เด็กเล็กรับใช้รุ่นพี่ เช่น ตื่นเช้าต้มน้ำร้อนชงชาให้รุ่นพี่ดื่ม หาฟืนมาใส่เตาผิง ขัดรองเท้า ฯ ตามแต่รุ่นพี่จะให้ทำ การรับใช้รุ่นพี่นี้เป็นหน้าที่ประจำของเด็กเล็กทุกรุ่น ถือเป็นการฝึกเป็นบ่าวที่ดีเพื่อจะเป็นนายที่ดีในอนาคต

กีฬาก็เป็นเรื่องสำคัญ ในกลุ่มนักเรียนอีตันเล่าขานกันมาว่า ดุ๊ก ออฟ เวลลิงตัน ศิษย์เก่าของโรงเรียนนี้ซึ่งชนะสงครามกับพระเจ้านโปเลียนที่ ๑ ที่วอเตอร์ลูกล่าวว่า ชัยชนะครั้งนั้นเกิดจากสนามฟุตบอลของอีตัน หมายถึงว่า กีฬาฝึกความอดทน การมีน้ำใจนักกีฬาคือรู้แพ้รู้ชนะ

THE TATLER

THE ETON AND HARROW MATCH

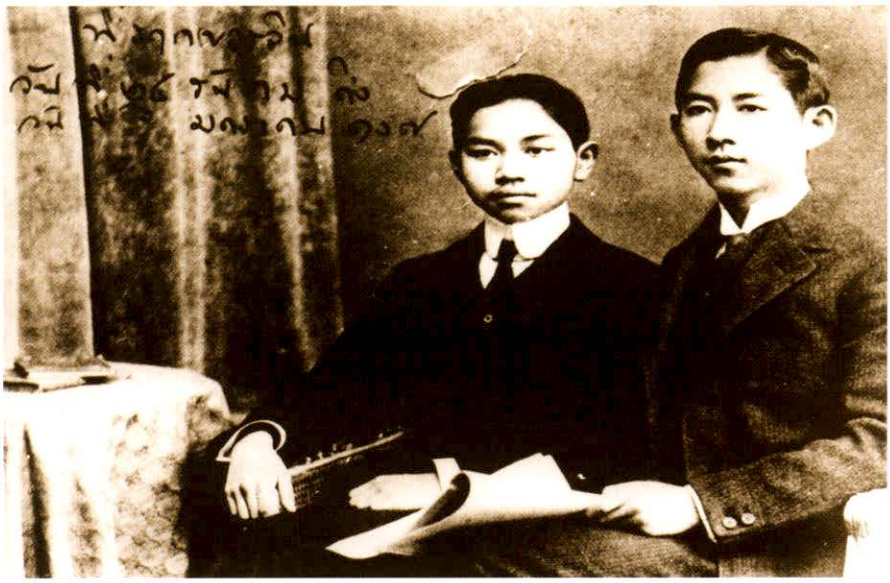
By E. H. D. Sewell.

ภาพข่าวการแข่งขันกีฬา
ระหว่างนักเรียนวิทยาลัยอีตันกับโรงเรียนแฮโรว์
ในวารสาร Tatler ปี ๑๙๒๕

ในการแข่งเรือตามประเพณีของวิทยาลัยอีตันครั้งหนึ่ง สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ทรงทำหน้าที่ถือหางเสือเรือของทีม Novice Eights ระหว่างวันที่ ๒๒ - ๒๓ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๑๐ (พ.ศ. ๒๔๕๓)

นอกจากกีฬาฟุตบอล พายเรือแล้ว ยังมีคริกเก็ต และสควอชซึ่งเป็นกีฬาที่เคยรับสั่งว่า *"เล่นเดี๋ยวเดียวก็ได้เหงื่อ"*

ด้านดนตรี ทรงฝึกหัดไวโอลินในการเรียนที่วิทยาลัยอีตัน จนได้ผลเป็นที่พอใจของพระอาจารย์

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์กับสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดช พระเชษฐาต่างพระมารดา

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ทรงศึกษาที่วิทยาลัยอีตันตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๐๘ (พ.ศ. ๒๔๕๑) และทรงก้าวหน้าในการเรียนขึ้นมาเป็นลำดับ นาย George Lyttelton พระอาจารย์รายงานว่า ทรงมีไหวพริบ พระอัธยาศัยน่ารัก เอาพระทัยใส่การเรียน แม้ว่าจะทรงทำงานช้าโดยเฉพาะวิชาที่ต้องใช้ภาษาละติน โรงเรียนในอังกฤษก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๑ นั้น วิชาคลาสสิคต่างๆ เช่น คณิตศาสตร์ พีชคณิต ร้อยแก้ว วรรณคดีโบราณ เป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาในยุคนั้นและต้องใช้ภาษาละตินในการศึกษา แต่ก็ทรงมีความก้าวหน้าเร็ว ทรงมีรสนิยมทางศิลปะ

ทรงสำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยอีตันใน ค.ศ. ๑๙๑๐ (พ.ศ. ๒๔๕๓)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ กลับไปที่วิทยาลัยอีตันอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๓๔ เพื่อทอดพระเนตรสวนที่พระราชทานเงินจัดสร้างขึ้น และได้ชื่อว่า The King of Siam's garden ในครั้งนั้นได้ทรงพบปะนาย J.H.M.Hare พระอภิบาลในขณะทรงศึกษาที่วิทยาลัย นาย George Lyttelton พระอาจารย์และคณาจารย์ เสด็จฯ ทอดพระเนตรสถานที่ต่างๆ ในวิทยาลัย เสวยพระสุธารสชา และทอดพระเนตรการแข่งขันสควอช

ชีวิตทหารที่โรงเรียนนายร้อยวูลิช

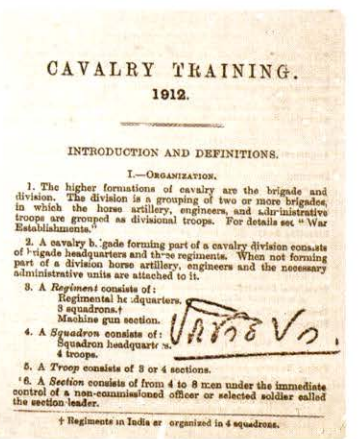
สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ทรงเครื่องแบบนักเรียนนายร้อยวูลิช

หลังจากที่ทรงสำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยอีตันแล้ว ได้ทรงสอบเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนนายร้อยวูลิช แผนกทหารปืนใหญ่ม้า ตั้งแต่วันที่ ๓ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๒ (พ.ศ. ๒๔๕๔) เมื่อพระชนม์ ๑๘ พรรษา ๒ เดือน ๒ วัน ทรงเป็นนักเรียนหมายเลขทะเบียน ๘๖๖๓ ผลการศึกษาเป็นที่น่าพอใจเพราะทรงเอาพระทัยใส่ต่อการศึกษาอย่างดี

ที่วูลิชนี้ การแข่งขันกีฬาก็ได้รับความนิยม สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์เคยทรงได้รับรางวัลจากการทรงม้าโลดโผนแบบอินเดียนแดง คือ ขี่ม้าแล้วกระโดดลงจากหลังม้า ใช้ปลายเท้าถีบพื้นกลับขึ้นไปใหม่และห้อยหัวลงเพื่อใช้กำบังตัวไม่ให้ข้าศึกเห็น

โรงเรียนนายร้อยวูลิชเกิดขึ้นในค.ศ. ๑๗๔๑ รัชกาลสมเด็จพระเจ้ายอร์ชที่ ๒ มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดการศึกษาและผลิตนายทหารปืนใหญ่ม้าและนายทหารช่างที่มีประสิทธิภาพ มีหลักสูตรการเรียนการสอน ๒ ปี ใน ค.ศ. ๑๙๓๙ จึงปิดกิจการลงเนื่องจากครูต้องไปปฏิบัติการรบในสงครามโลก จนกระทั่ง ค.ศ. ๑๙๔๗ จึงมีการจัดตั้งโรงเรียนนายร้อยแซนด์เฮิร์ส (Royal Military Academy, Sandhurst) โดยรวมวิทยาลัยการทหารแซนด์เฮิร์สและโรงเรียนนายร้อยวูลิชเข้าด้วยกัน เพื่อผลิตนายทหารให้กองทัพอังกฤษ

หลังจากทรงสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยวูลิชในพ.ศ. ๒๔๕๖ ได้เสด็จเข้าประจำการในกองทหารปืนใหญ่ม้าเมืองอัลเดอร์ชอต ทรงได้รับยศร้อยตรี ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จกลับประเทศไทย จึงทรงลาออกจากกองทัพอังกฤษและเสด็จกลับถึงประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ประทับที่วังพญาไทร่วมกับสมเด็จพระบรมราชชนนีและวังท่าเตียนในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระเชษฐา ทรงรับราชการประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ ตำแหน่งนายทหารคนสนิทพิเศษของจอมพลสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เสนาธิการทหารบก ต่อมาจึงทรงรับตำแหน่งผู้บังคับการกองร้อยทหารปืนใหญ่รักษาพระองค์ ยศนายร้อยเอก แล้วทรงย้ายไปประจำกรมบัญชาการกองทัพน้อยที่ ๒ ในตำแหน่งนายทหารฝ่ายเสนาธิการ เลื่อนพระยศเป็นนายพันตรีผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม

CAVALRY TRAINING.
1912.

INTRODUCTION AND DEFINITIONS.

I.—ORGANIZATION.

1. The higher formations of cavalry are the brigade and division. The division is a grouping of two or more brigades, in which the horse artillery, engineers, and administrative troops are grouped as divisional troops. For details see "War Establishments."

2. A cavalry brigade forming part of a cavalry division consists of brigade headquarters and three regiments. When not forming part of a division horse artillery, engineers and the necessary administrative units are attached to it.

3. A *Regiment* consists of:
Regimental headquarters.
3 squadrons.†
Machine gun section.

4. A *Squadron* consists of:
Squadron headquarters.
4 troops.

5. A *Troop* consists of 3 or 4 sections.

6. A *Section* consists of from 4 to 8 men under the immediate control of a non-commissioned officer or selected soldier called the section leader.

† Regiments in India are organized in 4 squadrons.

ตำราวิชาทหารม้า

ทรงพระผนวช

ในพ.ศ. ๒๔๖๐ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ได้ทรงพระผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามโดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นพระอุปัชฌาย์และประทับจำพรรษาที่พระตำหนักปั้นหย่า วัดบวรนิเวศวิหาร ในครั้งนั้น ทรงได้รับพระสมณฉายาว่า **"ปชาธิโป"** ผู้ที่บวชเณรตามเสด็จ เช่น หม่อมเจ้าโสภณภราไดย สวัสดิวัตน์ หม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร หม่อมเจ้าเขจรจรัสฤทธิ์ กฤดากร นายสมสวาดิ์ โชติกเสถียร ฯ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชสำนักมาประจำรักษาพระองค์ มีทหารรักษาวังมาตั้งกองรักษาการณ์ที่วัดบวรนิเวศวิหารและมีมหาดเล็กกองตั้งเครื่องมาประจำ ซึ่งมีหลวงเดชนายเวร (เนียน สาคริก)[๑๐] เป็นหัวหน้ามีหน้าที่ดูแลตอนเสวยพระกระยาหารเพล ส่วนตอนเช้าเสวยในห้องบรรทม บางวันเสด็จฯ ทรงบิณฑบาตก็ตามเสด็จฯ ในระยะห่าง มีพระผู้ใหญ่นำเสด็จฯ เมื่อต้องเสด็จออกนอกวัดในบางครั้งหลวงเดชนายเวรเป็นผู้สั่งรถยนต์ที่นั่งและแจ้งเจ้าหน้าที่ทุกแผนกให้ทราบ

หม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร (๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๖, ๒๕๓๘, น. ๙๒ - ๙๓) เล่าเหตุการณ์ตอนเสด็จฯ ทรงบิณฑบาตที่วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ว่า

> *"คุณย่าผมนี้นะอยู่ถนนพระอาทิตย์ตักบาตรทุกเช้า ทีนี้ก็ทูลกระหม่อมพระบอกเราไปนี่ละ เราอย่าเอารถหลวงไปจอดที่วังแล้วเดินเข้าวังไป ให้ไปจอดที่วัดชนะสงคราม ให้เดินถนนจากวัดชนะสงครามไปถึงบ้านถนนพระอาทิตย์ คุณย่าผมตักบาตรทุกเช้ามานานแล้ว ทีนี้ขณะใส่บาตรนี้นะ เงยหน้าขึ้นมาเป็นพระปกเกล้าฯ รับบาตร ทูลหม่อมพระเสด็จคนแตก คนแตก คงขันเหมือนกัน ทีหลังรถก็ตามเลย เพราะรู้แล้ว รถที่บรรทุกเราไปวังเจ้านายก็ตาม พ่อผมก็ลงมารับเสด็จ"*

นายแพทย์มัลคอล์ม สมิธ แพทย์ประจำพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถเล่าเหตุการณ์ตอนเสด็จฯ ทรงบิณฑบาตว่าอาหารที่ประชาชนถวายมีจำนวนมากจนเต็มบาตรทุกวัน ต้องมีรถตามคอยถ่ายอาหารเหล่านั้น

ขณะที่ทรงพระผนวช ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรียงความแก้กระทู้ธรรม ๕ หัวข้อ คือ คนผู้ได้รับการฝึกหัดแล้วเป็นผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์ โลกอันเมตตาค้ำจุนไว้ ส่วนปัญญาย่อมปกครองเขา ความรู้จักพอดียังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ และธรรมะแลย่อมรักษาคนผู้ประพฤติธรรม ทรงได้รับรางวัลจากคณะกรรมการซึ่งมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงเป็นองค์ประธาน ๓ หัวข้อ คือ คนผู้ได้รับการฝึกหัดแล้วเป็นผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์ โลกอันเมตตาค้ำจุนไว้ ความรู้จักพอดียังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ

ทูลกระหม่อมพระประชาธิปกศักดิเดชน์ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการสอนพระพุทธศาสนาแก่เยาวชนมาก ได้เคยทรงปรารภกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในเรื่องการขาดตำราสอนพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมแก่เด็กและทรงเห็นว่าการแสดงตนเป็นพุทธมามกะไม่จำเป็นต้องแสดงตอนจะออกไปศึกษาต่อต่างประเทศ แต่เมื่ออายุสมควรก็แสดงตนเป็นพุทธมามกะได้แล้ว การรับความรู้ทางศาสนาของเด็ก

เมื่ออายุ ๑๓ หรือ ๑๔ ปีก็สมควรเรียนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่วัดใกล้บ้าน นอกจากนี้ยังเข้าพระทัยแก่นของพระพุทธศาสนาดังที่พระราชทานคำอธิบายไว้ในคำนำของหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเรื่อง สาสนคุณ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ว่า

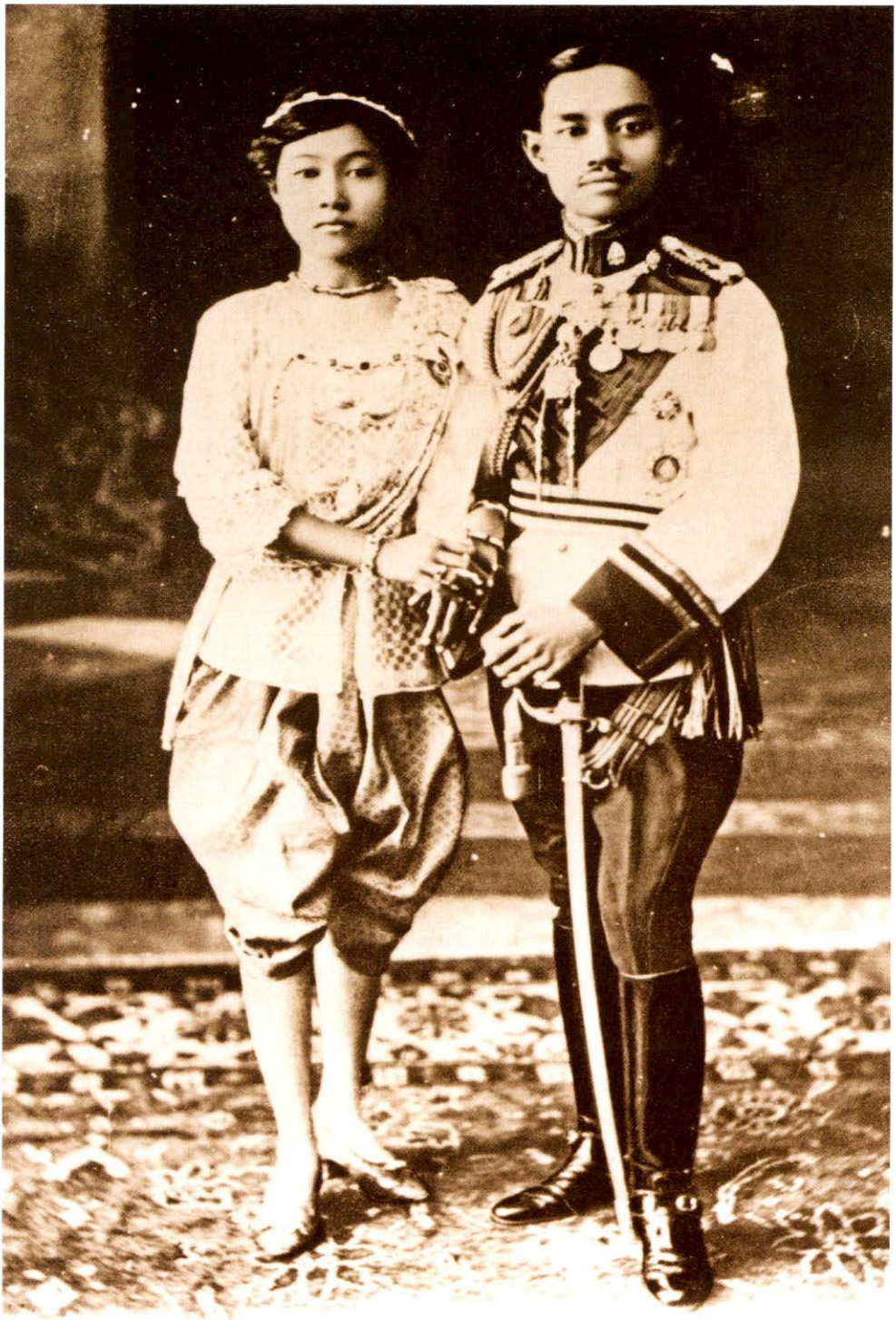
> *"...สิ่งสำคัญที่เป็นหลักนั้นคือ วัฏฏะสงสาร การเวียนว่ายตายเกิด และ กรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว "วัฏฏะสงสาร" และ "กรรม" นี้ เป็นความเชื่อที่เก่ากว่าพระพุทธสาสนา และเป็นของพราหมณ์ก็จริง แต่ก็เป็นหลักสำคัญของพระพุทธสาสนา เพราะเป็นหนทางปฏิบัติของพระพุทธสาสนาก็เพื่อให้พ้นจากวัฏฏะสงสารอันเป็นความทุกข์ แต่สิ่งที่ดีประเสริฐยิ่งนั้นคือความเชื่อใน "กรรม"..." (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๙, น. ฉ)*

อภิเษกสมรส

หม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี สวัสดิวัตน์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงชักชวนให้ทรงพระผนวชตลอดไป แต่สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ทรงปฏิเสธเพราะพระพลานามัยไม่สมบูรณ์และทรงมีความรักแล้ว เนื่องด้วยทรงใฝ่พระราชหฤทัยผูกพันต่อหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ์ พระอนุชาในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ และหม่อมเจ้าหญิงอาภาพรรณี จึงทรงลาสิกขาบทวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตอภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดพิธีอภิเษกสมรส ณ พระที่นั่งวโรภาสพิมาน พระราชวังบางปะอิน ในวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ในขณะที่พระองค์มีพระชนมายุ ๒๕ พรรษา และหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี มีพระชันษา ๑๔ ปี ในพิธีนี้มีการตั้งกระทู้ถามคู่สมรสถึงความสมัครพระทัยที่จะดูแลปฏิบัติต่อกันและกันอย่างดีโดยมหาเสวกโท พระยาจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ (ลออ ไกรฤกษ์)[๑๑] สมุหพระนิติศาสตร์เป็นผู้ตั้งกระทู้กราบทูลถาม และยังมีพิธีลอดกระบี่โดยมีนายทหารยืนรายทางสองแถว คู่สมรสควงกันทรงพระดำเนินลอดกระบี่ (หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์, สัมภาษณ์ ๕ ตุลาคม ๒๕๓๖, ๒๕๓๘, น. ๗๔) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ เข็มพระปรมาภิไธยประดับเพชรแก่สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์และสร้อยพระศอมีวัชระและอักษรพระปรมาภิไธยย่อภายใต้พระมหามงกุฎเพชรล้วนกับหีบหมากทองคำแก่หม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี และพระราชทานเงินพระคลังข้างที่เป็นเงินทุน ๑๖๐,๐๐๐ บาท

วันอภิเษกสมรส

คู่สมรสลงพระนามและนามในสมุดทะเบียนเฉพาะพระพักตร์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ทรงลงพระปรมาภิไธยและพระนาม ข้าราชสำนักชั้นผู้ใหญ่ลงนามเป็นพยาน โปรดเกล้าฯ พระราชทานเลี้ยงเพื่อเป็นเกียรติแก่คู่สมรส สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ พระราชทานแหวนเพชรแก่ข้าราชสำนักที่ได้รับเชิญไปเฝ้าฯ รับพระราชทานเลี้ยงคนละหนึ่งวง หลังจากพิธีอภิเษกสมรสแล้วคู่สมรสก็ได้เสด็จฯ มาประทับที่วังศุโขทัย ถนนสามเสน พระตำหนักส่วนพระองค์ และทรงใช้ชีวิตเยี่ยงสามีภรรยาทั่วไป

รุ่งอรุณแห่งความสุขที่วังศุโขทัย

นับจากปัจจุบันย้อนหลังขึ้นไปเป็นเวลาประมาณ ๙๐ ปีมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ พระราชทานที่ดิน ประมาณ ๑๙ ไร่ ริมคลองสามเสนแก่สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปศักดิเดชน์ และพระราชทานเงินพระคลังข้างที่ ๒๐๐,๐๐๐ บาทเป็นทุน เพื่อสร้างที่ประทับที่ถนนสามเสนฝั่งตะวันตก พระราชทานนามวังที่สร้างใหม่นี้ว่า *"วังศุโขไทย"* [๑๒] ภายในวังประกอบด้วยพระตำหนักใหญ่ พระตำหนักไม้ พระตำหนักน้ำและพระตำหนักสี่ฤดูซึ่งถูกรื้อถอนไปถวายวัดราชาธิวาสในภายหลัง

พระตำหนักใหญ่ วังศุโขทัย

หลังจากที่อภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี สวัสดิวัตน์เมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ แล้ว ทั้งสองพระองค์ประทับที่วังศุโขทัย ทรงใช้วันเวลาที่ **"พระตำหนักหอ"** แห่งนี้อย่างมีความสุข ขณะนั้นทรงรับราชการทหาร ตอนเช้าเสวยพระกระยาหารร่วมกันสองพระองค์ แล้วจึงเสด็จไปทรงงาน หม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี ทรงดูแลพระตำหนัก โปรดทรงปลูกต้นไม้ วังศุโขทัยจึงร่มรื่นด้วยแมกไม้ใหญ่น้อยนานาพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นยางนา ตะเคียนทอง กะเบา ตะโก เป็นต้น เมื่อสมเด็จเจ้าฟ้าฯ เสด็จกลับก็จะเสวยพระสุธารสชาร่วมกันในตอนเย็น บางวันตอนเย็นทรงแบดมินตัน และเสวยพระกระยาหารค่ำแบบไทยคือ ประทับเสวยที่พื้น

พระตำหนักไม้ วังศุโขทัย

ห้องพระบรรทมที่วังศุโขทัย

ชุดเครื่องพระสำอางสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีที่วังศุโขทัย

วังศุโขทัยมีทางเข้าตรงมุมถนนสามเสนและถนนขาว ประกอบด้วย พระตำหนักไม้ เป็นตำหนักสองชั้น สร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง ด้านข้างมีทางเชื่อมสู่พระตำหนักใหญ่ ด้านหน้ามีมุขยื่นออกมาเป็นรูปครึ่งหนึ่งของรูปหกเหลี่ยม รอบองค์พระตำหนักมีเฉลียงเดินได้เกือบรอบ

พระตำหนักใหญ่ มีสองชั้น ก่ออิฐฉาบปูนเรียบ พระบัญชรเป็นบานกระจก ตอนบนไม่มีกันสาด พระทวารเป็นบานไม้ลูกฟัก กระดานดุน ตกแต่งฝ้าเพดานเฉพาะส่วนที่เป็นห้องสำคัญ เมื่อในบั้นปลายพระชนม์ชีพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ทรงพระประชวรจึงสร้างลิฟต์ทางด้านหลังพระตำหนักและต่อห้องบนส่วนที่เคยเป็นเฉลียงเชื่อมกับพระตำหนักไม้สำหรับเป็นห้องพยาบาลและชั้นล่างเป็นห้องรับแขกส่วนพระองค์ พระตำหนักน้ำ เป็นตำหนักสร้างด้วยไม้ อยู่ริมคลองสามเสน ลักษณะโปร่ง มีห้องสองข้างตรงกลางเป็นทางลงสู่คลองสามเสน พระทวารและพระบัญชรเป็นบานเกล็ดไม้ ที่ชายคาตำหนักมีไม้ฉลุลายโดยรอบ

บริเวณวังมีภูเขา น้ำพุ สระน้ำและเกาะ มีประตูน้ำเข้าออกทางคลองสามเสน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีโปรดกีฬากอล์ฟและเทนนิส จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสนามกอล์ฟและเทนนิสขึ้นเพื่อทรงออกพระกำลัง

สัญลักษณ์ที่อยู่คู่วังศุโขทัยมานานหลายสิบปี คือ โอ่งสุโขทัยขนาดใหญ่ เส้นรอบวงยาวประมาณ ๘ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒ เมตร ตั้งอยู่กลางสนามหน้าพระตำหนักใหญ่ มีฐานสูงรองรับและตกแต่งพื้นดินรอบๆ ด้วยไม้ดอกไม้ประดับสวยงาม

ระหว่างทรงศึกษาที่โรงเรียนเสนาธิการทหารฝรั่งเศส

ใน พ.ศ. ๒๔๖๓ แพทย์ได้ถวายคำแนะนำให้เสด็จฯ ไปทรงรักษาพระองค์ที่ยุโรปด้วยพระพลานามัยไม่สมบูรณ์และประชวรเรื้อรังมาตั้งแต่ทรงพระผนวช จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเสด็จฯ ไปทรงรักษาพระองค์ที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้เสด็จฯ ไปประทับแรมที่ประเทศอียิปต์ตลอดฤดูหนาวแล้วจึงเสด็จฯ ไปกรุงโรมและปารีสเพื่อรักษาพระองค์ ผลการตรวจทราบว่าประชวรเพราะพระโรคไข้ส่า (Dengue Fever) ยังทรงมีเชื้อโรคบิดแต่ไม่รุนแรง การย่อยพระกระยาหารช้า ระยะนั้นเป็นเวลาที่ฝรั่งเศสรับคนไทยเข้าเรียนวิชาทหาร จึงทรงสมัครเรียนทหารด้วยเงินส่วนพระองค์ที่โรงเรียนเสนาธิการ Ecole Superieure de Guerre กรุงปารีส ตั้งแต่วันที่ ๖ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๒๒ หลักสูตร ๒ ปี โดยทรงใช้เวลาเตรียมตัวอีก ๑ ปีก่อนเริ่มศึกษา รวมเป็น ๓ ปี ทรงเป็นนักศึกษารุ่นที่ ๔๔ กลุ่มที่ ๑ ยศนายพันโท ระหว่างทรงศึกษา ได้ทรงเช่าที่ประทับ ณ Villa Mirador เลขที่ ๓๑ Rue du Mont Valerien เมือง St. Cloud ชานกรุงปารีส

ในการฝึกอบรม จะต้องทรงประจำการในกองทัพฝรั่งเศสที่เมืองนองซี่ (Nancy) เป็นเวลา ๖ เดือน ตั้งแต่วันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๔ และเสด็จฯกลับถึงกรุงปารีสวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ เพื่อเริ่มศึกษาที่โรงเรียนเสนาธิการทหาร Ecole Superieure de Guerre ตามโปรแกรมที่รัฐบาลฝรั่งเศสจัดถวาย โดยมีร้อยโทหม่อมเจ้านักขัตรมงคล กิติยากร[๑๓] ทรงทำหน้าที่นายทหารประจำพระองค์และศึกษาร่วมด้วย

ผลการศึกษาจัดอยู่ในระดับดีถึงดีมาก วิชาที่ทรงทำคะแนนได้ดีมาก คือการวางแผนกลยุทธ์ วิชาปืนใหญ่ วิชาที่ทรงได้คะแนนน้อยที่สุดคือ ขี่ม้า ซึ่งพระอาจารย์ระบุว่าทรงมีข้อจำกัดด้านพระวรกาย จึงทำให้ทรงฝึกได้เฉพาะม้าที่มีขนาดเล็กและขี่ได้ง่ายเท่านั้น แต่ก็ยังทรงมีหลักการขี่ม้าที่ถูกต้อง ทรงนิ่งและวางพระองค์ได้อย่างมั่นคง ไม่ทรงแสดงความกลัว

จากประมวลความเห็นของพระอาจารย์ผู้ถวายการสอนทุกรายวิชา สรุปภาพรวมเกี่ยวกับพระราชจริยาวัตร ไว้ว่า

*"**ชั้นปีที่ ๑***

ทรงมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความรู้ดี ความคิดสุขุมและเปิดกว้างพร้อมที่จะรับฟังผลการเรียนแสดงให้เห็นว่ามีความรู้ มีสามัญสำนึกที่ดี และมีความคิดที่ชัดเจน

ทรงได้รับการอบรมตามแบบฉบับของยุโรป มีวิจารณญาณและการตัดสินใจที่ถูกต้อง ไม่ใคร่สนทนาหรือสนิทสนมกับผู้ใดมากนัก แต่ก็ไม่ห่างเหิน ทรงมีอากัปกิริยารื่นเริงในบางคราว ภายนอกบางครั้งดูเหมือนไม่เอาใจใส่ แต่ก็มีความสนใจที่ตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา จะเห็นได้จากการที่สามารถตอบประเด็นต่างๆ ได้อย่างถูกต้องในทันที มีความสามารถในการปรับตัวและมีความจำดีเป็นเยี่ยม สนใจศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทหาร การเมือง สังคม เศรษฐกิจ วรรณกรรม ศาสนา มีไหวพริบปฏิภาณดี แต่ยังไม่สามารถแสดงออกได้เต็มความสามารถ เนื่องจากยังไม่คุ้นกับภาษาฝรั่งเศสนัก ยังระวังพระองค์อยู่บ้าง

ทรงได้รับการศึกษาเบื้องต้นจากประเทศอังกฤษ มีความภูมิใจในประเทศสยาม ดูเหมือนจะทรงพอพระทัยในระดับหนึ่งที่ได้ศึกษาในโรงเรียนของเรา ในภาพรวม ถือได้ว่าเป็นชาวสยามที่ปรับตัวได้ดี มีคุณสมบัติที่ดี

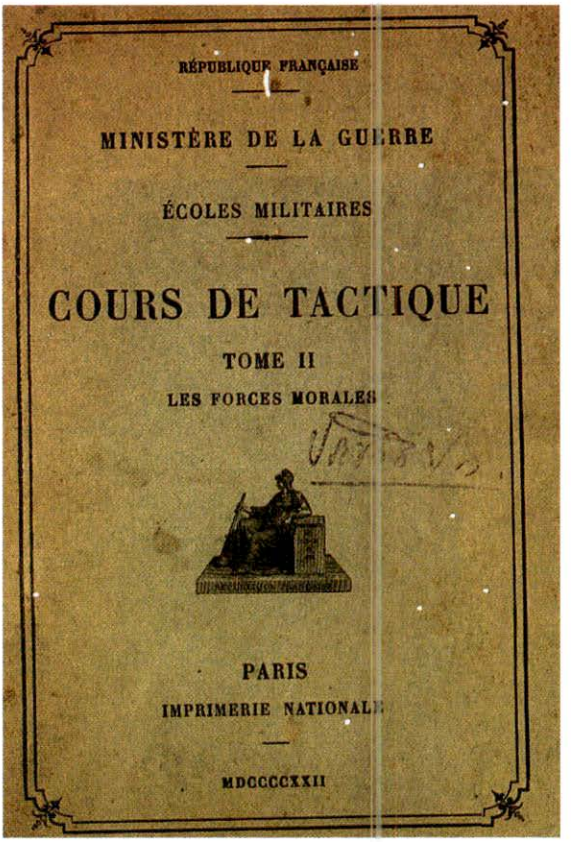
ชั้นปีที่ ๒

ทรงมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด สุขุม อ่อนโยน มีความรู้รอบตัวลึกซึ้ง ปัจจุบันสามารถใช้ภาษาฝรั่งเศสได้อย่างคล่องแคล่ว การศึกษาได้ผลดี มีความพอพระทัยในระบบการศึกษาของโรงเรียน และสามารถปรับพระองค์ให้เข้ากับวิธีสอนของเราได้ดีมาก

ทรงเป็นสุภาพบุรุษที่สำรวมอย่างมาก แต่ก็มีบางขณะที่รื่นเริง ทรงเก็บความรู้สึกไม่สามารถทราบได้ว่าทรงมีความรู้สึกอย่างใดกับเรา แต่ดูเหมือนจะพอพระทัยประเทศของเราในระดับหนึ่ง ทรงวางพระองค์เหมาะสม มีคุณสมบัติที่ดี สามารถปรับพระองค์ให้เข้ากับสถานภาพที่เข้มงวดในโรงเรียนของเราได้อย่างมีศักดิ์ศรี ทรงได้รับความรู้จากการศึกษาที่จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ในอนาคต ถึงแม้จะไม่ทรงแสดงความรู้สึกใดๆ แต่พระวิริยะอุตสาหะในการศึกษาก็แสดงให้เห็นว่าทรงพอพระทัยกับการสอนของโรงเรียน

ในทุกกรณี ถือได้ว่าทรงเป็นบุคคลที่มีค่ายิ่งของประเทศสยาม"

(ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔, น. ๓๘)

ตำราเรียนยุทธวิธี
โรงเรียนเสนาธิการฝรั่งเศส

หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ (๕ ตุลาคม ๒๕๓๖, ๒๕๓๘, น. ๗๗) ทรงเล่าประสบการณ์และความเป็นอยู่แบบเรียบๆ ง่ายๆ ของสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ในฝรั่งเศสว่า

"ท่านทรงมีความเป็นอยู่เหมือนนายพันของฝรั่งเศส รู้สึกว่าทรงได้ผลดีมากจากการฝึกภาค ได้ไปซ้อมรบในฐานะนายทหารของฝรั่งเศสเลยสั่งการได้เต็มที่ตามยศตามแผนของกองบัญชาการ ท่านรับสั่งว่าได้ความรู้ได้ประสบการณ์ภาคปฏิบัติแล้ว ไปประทับอยู่ที่เมืองนองซี่ (Nancy) อยู่ ๒ พระองค์อย่างเรียบง่ายแบบนายพันตรีกับภรรยาสาว พอว่างงานปุ๊บท่านก็ทรงขับรถไปชมบ้านเมือง กำลังแล่นอยู่เพลิน มีคนยืนเป็นแถวสองฟากถนนต่างก็ตะโกนด่า "Salop" (ซาโล่ = สกปรก) "cochon" (โกชง=หมู) เวลาไม่พอใจคนฝรั่งเศสด่ากันอย่างนั้นถือว่าแรงแล้ว ท่านได้ทรงทราบทีหลัง อ้อเราเกะกะเขา เขาแข่งจักรยานทีฟาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของฝรั่งเศสเลย แข่งรอบประเทศ ฝรั่งเศสตอนนั้นเขากำลังจะผ่านช่วงนี้ ท่านไปสวนทางซึ่งเขาเปิดไว้ให้ขบวนแข่งเท่านั้น การแข่ง (Tour de France) ตูร์ เดอ ฟร็องซ์ของฝรั่งเศส ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็ยังเป็นเรื่องใหญ่แม้แต่โทรทัศน์เมืองไทยก็ยังต้องฉายให้ดูทุกวัน...

อีกครั้งหนึ่งแสดงถึงการใช้ชีวิตชาวบ้านอย่างเรียบง่ายของท่านคือ ครั้งไปทอดพระเนตรมวย ตอนนั้นแชมเปี้ยนโลกชาวฝรั่งเศสรูปหล่อชื่อ การ์ปองติเอ (George Capenter) ป้องกัน

ตำแหน่งกับคนผิวดำซึ่งคล้ายจะออกมาจากป่าเลย ฝรั่งเศสคนนี้ก็รูปหล่อเป็นที่รักบูชาของแฟนมวย ส่งจูบ ท่านทรงตีตั๋วราคาถูกอยู่แถวหลังเลย พ่อแชมป์นี่มัวแต่ส่งจูบให้แฟน เขาเต้นฉาบฉวยล่อหลอกไอ้ดำให้คลำหาเขารอบๆ เวที คนก็เฮๆ กัน ประเดี๋ยวส่งจูบเพลินเลยโดนโป้งลงไปหลับ คนฝรั่งเศสเลยโมโหแชมเปี้ยนของตัว จะขึ้นไปกระทืบ เฮโลไปข้างหน้าหมด คนตีตั๋วแถวหน้าและตรงกลางหนีกลับบ้านหมดกลัวคนกุ๊ยจะเปะปะ พวกแถวหลังก็เลยหิ้ว ๒ พระองค์ไปข้างหน้าด้วย ทรงระลึกถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของเขา"

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ทรงสำเร็จการศึกษาหลักสูตรเสนาธิการทหารฝรั่งเศส ทรงรับประกาศนียบัตรเป็นนายทหารเสนาธิการฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๖๗ เสด็จพระราชดำเนินกลับทางประเทศสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นเพื่อทรงทัศนศึกษาและถึงสยามในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงรับราชการตำแหน่งปลัดกรมเสนาธิการทหารบก ได้รับพระยศพันเอก ต่อมาทรงเป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๒ และผู้บังคับการพิเศษกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒

หลังจากที่ทรงครองราชย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมโรงเรียนเสนาธิการทหารแห่งนี้อีกในวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ เพื่อให้นายทหารเฝ้าฯ ถวายเหรียญที่ระลึกในการที่ได้เคยทรงศึกษาวิชาทหารชั้นสูงที่โรงเรียนนี้ พันเอก Juin ได้แสดงปาฐกถาถวายเรื่องการสงครามในประเทศโมร็อคโค เสด็จฯ ทอดพระเนตรโรงธรรมเก่าของโรงเรียน พระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้คณาจารย์และนายทหารร่วมชั้นเรียนได้เข้าเฝ้าฯ ทรงรับเหรียญที่ระลึกจารึกพระปรมาภิไธยที่นายพล Hartung ผู้บังคับการโรงเรียนถวายเป็นเครื่องหมายแห่งความภักดีของนายทหาร มีพระราชดำรัสตอบขอบใจผู้บังคับการโรงเรียนและนายทหาร นอกจากนี้ยังทรงปรารภถึงความหลังว่าทรงรู้สึกยากลำบากในการเรียนแต่ก็ทรงเห็นผลดี เช่น ได้รับการอบรมอย่างรอบคอบกว้างขวาง ครอบคลุมทั้งด้านยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี ประวัติศาสตร์ และวิชาที่เกี่ยวข้อง และยังได้ประทับตามบ้านชนบทของราษฎร ทรงคุ้นเคยกับความเป็นไปในชีวิตของคนฝรั่งเศสอย่างดี

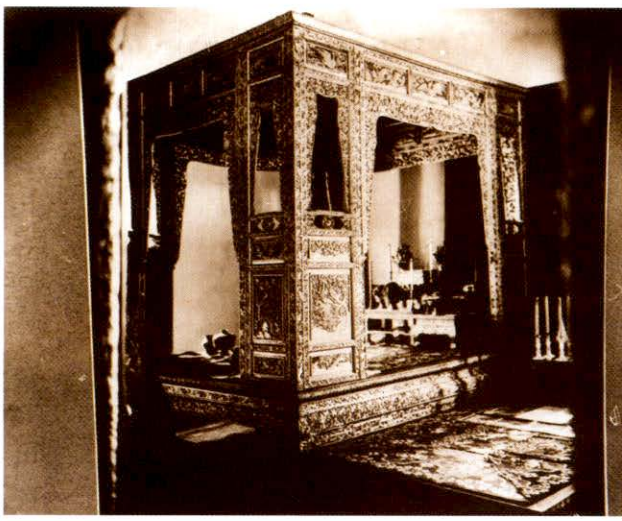
องค์รัชทายาท

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์มีพระเชษฐาร่วมพระบรมราชชนกชนนีทั้งหมด ๖ พระองค์ สิ้นพระชนม์เมื่อยังทรงพระเยาว์ ๒ พระองค์ คือ สมเด็จเจ้าฟ้าตรีเพชรุตม์ธำรง และสมเด็จเจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ พระเชษฐาพระองค์โตทรงครองสิริราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนพระองค์อื่นอีกสามองค์ล้วนเสด็จทิวงคตและสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งหมด และด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมิได้มีพระราชโอรส สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์จึงทรงเป็นรัชทายาทตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๕ ซึ่งกำหนดไว้ว่า หากพระมหากษัตริย์ไม่มีพระราชโอรส ให้สมเด็จพระราชอนุชาองค์ถัดมาซึ่งร่วมพระบรมราชชนนีเดียวกันเป็นรัชทายาท จึงทรงศึกษาราชการแผ่นดินและปฏิบัติพระราชภารกิจแทนพระองค์ด้วยความเรียบร้อย ทรงได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยธรรมราชาใน พ.ศ. ๒๔๖๘

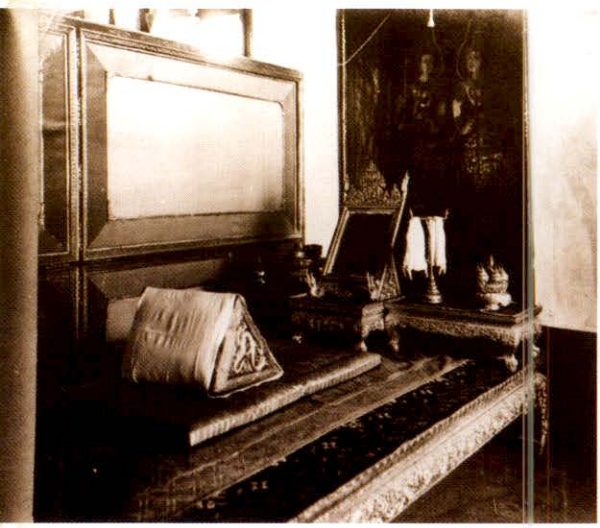
ร่มโพธิ์ทองพระองค์ที่ ๗ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ มีพระราชธิดาเพียงพระองค์เดียว คือ สมเด็จเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพรรณวดี สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์องค์รัชทายาทจึงทรงรับสิริราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์ตั้งแต่วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ (นับปีตามแบบไทยโบราณซึ่งใช้เดือนเมษายนเป็นเดือนแรกของปี) เฉลิมพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี พระวรชายาขึ้นดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดระเบียบวินัยและการดำเนินพระชนม์ชีพที่เรียบง่าย พระราชานุกิจประจำวันเริ่มตั้งแต่บรรทมตื่น ๙.๐๐ น. เสวยพระกระยาหารเช้าและกลางวันรวมกันเวลา ๑๐.๓๐ น. ทรงออกพระกำลังกายเวลา ๑๗.๐๐ - ๑๘.๐๐ น. งานอดิเรกที่โปรดคือ ทรงอ่านหนังสือเวลาเย็นหลังทรงออกพระกำลัง ทอดพระเนตรภาพยนตร์ ถ่ายภาพ ทรงดนตรี กีฬา เช่น แบดมินตัน สควอช เทนนิส กอล์ฟ เสด็จออกประทับเป็นประธานในที่ประชุมเสนาบดีสภาอาทิตย์ละ ๒ ครั้ง อภิรัฐมนตรีสภาอาทิตย์ละ ๑ ครั้ง ทรงหนังสือราชการเวลาบ่าย เสวยพระกระยาหารเย็นเวลา ๒๐.๓๐ น. แล้วทรงหนังสือหรือทอดพระเนตรภาพยนตร์ เสด็จเข้าที่พระบรรทม เวลา ๒๔.๐๐ น.

พระแท่นบรรทมในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน สำหรับพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร

เครื่องพระสำอางในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร

ตลอดระยะเวลา ๙ ปีที่เสด็จสถิตในสิริราชสมบัติ พระราชกรณียกิจสำคัญที่ทรงบำเพ็ญล้วนก่อประโยชน์แก่มวลอาณาประชาราษฎร์ ด้วยหลักทศพิธราชธรรม และพระราชหฤทัยปรารถนาที่จะให้ราษฎรมีความเป็นอยู่ที่สุขสงบ ร่มเย็น สังคมมีความเข้มแข็งและเจริญก้าวหน้าไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยด้วยพื้นฐานที่แข็งแกร่ง ให้ราษฎรสามัคคี มีวินัย มีน้ำใจนักกีฬา ดังข้อความในพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย ตอนหนึ่งว่า

"...เมื่อถึงคราวที่จะต้องนึกถึงประเทศแล้ว ต่างคณะต้องต่างร่วมใจกันนึกถึงประโยชน์ของประเทศอย่างเดียวเป็นใหญ่ ต้องลืมความเป็นที่แตกต่างกันนั้นหมด ถึงจะเคยน้อยอกน้อยใจกันมาอย่างไร ต้องลืมหมด ต้องฝังเสียหมด ต้องนึกถึงประโยชน์ของประเทศของตนเท่านั้น จะนึกเห็นแก่ตัวไม่ได้ อย่างนี้จึงจะเรียกว่ามีน้ำใจเป็นนักกีฬาแท้ เป็นของจำเป็นที่จะต้องปลูกฝังให้คนมีน้ำใจอย่างนั้น จึงจะปกครองแบบเดโมเครซีได้ดี..."

(บรรเจิด อินทุจันทร์ยงค์, ๒๕๓๖: น. ๒๖๐)

เมื่อแรกเริ่มรัชกาล ได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะอภิรัฐมนตรีเพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงเสนาบดีสภา โดยให้คณะเสนาบดีมีความรับผิดชอบร่วมกัน เรื่องใดที่คณะเสนาบดีสภามีมติแล้วทุกกระทรวงต้องรับไปปฏิบัติเสมอกัน ในส่วนองคมนตรีสภา ก็ทรงคัดเลือกองคมนตรี ๔๐ คนเพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการและทดลองฝึกหัดวิธีการของรัฐสภา และทรงพัฒนาการเมืองระดับท้องถิ่นโดยจัดการปกครองแบบเทศบาล หรือที่ทรงเรียกว่า ประชาภิบาล เพื่อเป็นการฝึกฝนให้ราษฎรเรียนรู้วิถีทางประชาธิปไตย ที่สำคัญคือทรงเตรียมการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อพระราชทานแก่ปวงชน แต่ก็มีเหตุที่ทำให้มิได้พระราชทาน จึงล้มเลิกไป

พระราชกรณียกิจหลายประการล้วนเป็นประโยชน์อเนกอนันต์แก่สยามประเทศ ทรงปรารถนาที่จะให้ราษฎรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ประหยัด อดทน ขยันหมั่นเพียร ดำเนินชีวิตด้วยความสุจริตอย่างพอเพียงตามฐานะ ใฝ่หาความก้าวหน้าด้วยการฝึกฝนเรียนรู้ตลอดชีวิตอันเป็นพื้นฐานการเสริมสร้างสติปัญญา ได้แก่ โปรดเกล้าฯ ให้เร่งรัดการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในท้องที่มณฑลกรุงเทพฯ ยกเลิกการเก็บเงินศึกษาพลีหรือเงินบำรุงการศึกษาในโรงเรียนประชาบาลที่เรียกเก็บจากชายฉกรรจ์อายุ ๑๘ - ๒๐ ปีไม่ต่ำกว่าคนละ ๑ บาท หรือไม่เกินคนละ ๓ บาทโดยให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินปีละ ๓ ล้านบาทแทน พระราชทานพระราชทรัพย์อุดหนุนโรงเรียน พระราชทานทุนเล่าเรียนหลวง สืบทอดพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อก่อตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจนเป็นผลสำเร็จ ตั้งสภาการแพทย์เพื่อควบคุมการประกอบโรคศิลป์ของแพทย์ ส่งเสริมและพัฒนากิจการพิพิธภัณฑสถานและหอพระสมุดสำหรับพระนคร และเปิดให้ประชาชนได้ศึกษาหาความรู้ โปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาในหมู่ประชาชน ทรงสถาปนาราชบัณฑิตยสภาขึ้นเป็นหน่วยงานจัดการพิพิธภัณฑสถานและหอพระสมุด รวมทั้งสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือเพื่อส่งเสริมงานวรรณกรรม ตราพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พุทธศักราช ๒๔๗๔ พระราชบัญญัติภาพยนตร์แห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๓ เป็นต้น ในด้านศิลปวัฒนธรรม ได้ทรงอุปถัมภ์ดนตรี

โดยทรงจ้างนักดนตรีไทยและสากลไว้ในวงดนตรีไทยส่วนพระองค์และวงเครื่องสายฝรั่งหลวง ด้วยเงินพระคลังข้างที่ จึงเป็นการฝึกสอนนักดนตรีสำหรับสืบทอดงานดนตรีต่อไปในยุคที่โลกและประเทศเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และได้ทรงพระราชนิพนธ์เพลงไทยสามเพลง คือ เพลงราตรีประดับดาวเถา เพลงเขมรลอองค์เถา และเพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่งสามชั้น นอกจากนี้ยังเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรตามหัวเมืองต่างๆ เช่น เสด็จฯ มณฑลพายัพ วันที่ ๖ มกราคม - ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ ในครั้งนั้นได้เสด็จฯ ทอดพระเนตรพระยาเศวตกุญชรคู่พระบารมี คือ พระเศวตคชเดชน์ดิลกที่นครเชียงใหม่ด้วย เสด็จฯ มณฑลภูเก็ตวันที่ ๒๔ มกราคม - ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ เสด็จฯ มณฑลปัตตานี วันที่ ๕ - ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

นอกจากเสด็จฯ ประพาสภายในประเทศแล้ว ยังทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศด้วยการเสด็จฯ ประพาสต่างประเทศเพื่อทอดพระเนตรการพัฒนาประเทศเหล่านั้นและเพื่อทรงรักษาพระองค์ได้แก่ เสด็จฯ สิงคโปร์ ชวา และบาหลี วันที่ ๓๑ กรกฎาคม - ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ เสด็จฯ อินโดจีนฝรั่งเศส คือ ญวนและเขมร วันที่ ๖ เมษายน - ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ เสด็จฯ ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และแคนาดา วันที่ ๖ เมษายน - ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๔ เสด็จฯ ยุโรป วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ - มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งเป็นเดือนและปีสุดท้ายของรัชกาลเพราะหลังจากนั้นก็มิได้เสด็จกลับสยามอีกเลย

๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔ มหาวิทยาลัยยอร์ช วอชิงตัน สหรัฐอเมริกา ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญานิติศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

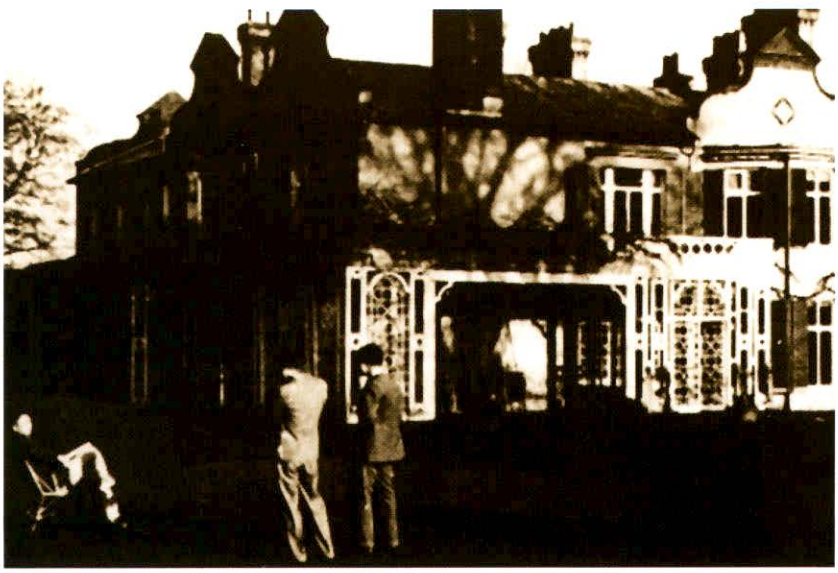
เมื่อคณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับที่วังไกลกังวล เมื่อทรงทราบความประสงค์ของคณะราษฎร จึงเสด็จฯ กลับกรุงเทพฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายหลัก และโปรดเกล้าฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่หลังจากนั้นก็เกิดความวุ่นวายภายในประเทศ กอปรกับพระสุขภาพพลานามัยมิได้แข็งแรง ประชวรพระโรคต้อกระจก จึงตัดสินพระทัยเสด็จฯ ประพาสยุโรปเพื่อทอดพระเนตรการพัฒนาด้านต่างๆ และทรงรับการผ่าตัดรักษาพระเนตรที่ประเทศอังกฤษ แต่เนื่องด้วยพระราชดำริที่ไม่ตรงกันกับรัฐบาลคณะราษฎรหลายประการและทรงพิจารณาแล้วว่าไม่ทรงสามารถประสานกับรัฐบาลเพื่อให้บรรลุประโยชน์แก่ปวงชนส่วนรวมได้ จึงตัดสินพระราชหฤทัยสละราชสมบัติขณะประทับพักฟื้นพระวรกายที่พระตำหนักโนล กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗

บั้นปลายพระชนม์ชีพ

พระตำหนักโนลที่ประทับเมื่อทรงสละราชสมบัติ อยู่ที่ตำบลแครนลี มณฑลเซอร์เรย์ ห่างจากกรุงลอนดอนไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ๓๕ ไมล์ เป็นสถาปัตยกรรมแบบบาโร้ค มีห้องจำนวน ๓๕๐ ห้อง มีบริเวณโดยรอบกว้างขวาง ทรงเช่าพระตำหนักหลังนี้สำหรับพักฟื้นพระวรกาย แต่เมื่อทรงสละราชสมบัติแล้ว ข้าราชการในกระบวนเสด็จฯ ได้รับคำสั่งจากรัฐบาลให้กลับประเทศ จึงเหลือเพียงพระประยูรญาติและข้าราชบริพารดั้งเดิมในพระองค์จำนวนไม่มาก เช่น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต๑๔ ซึ่งเป็นพระราชบุตรบุญธรรมและครอบครัว หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ ๑๕ พระอนุชาในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีและครอบครัว หลวงศักดิ์นายเวร (แจ่ม เงินยอง) ข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและภรรยา เป็นต้น

เนื่องจากค่าเช่าพระตำหนักโนลเป็นจำนวนเงินสูง ประกอบกับเป็นสถานที่ทึบ ไม่เหมาะกับพระพลานามัย จึงทรงซื้อพระตำหนักใหม่ที่ตำบลเวอร์จิเนีย วอเตอร์ ทางเหนือของเซอร์เรย์ เป็นพระตำหนักขนาดเล็กลง พระราชทานชื่อว่า เกล็นเพ็มเมินต์ (Glen Pammant) ซึ่งทรงกลับตัวอักษรจากวลีที่ว่า *"ตามเพลงมัน"* (Tam Pleng Man)

พระตำหนักเกล็นเพ็มเมินต์เป็นพระตำหนักแบบวิคตอเรียน มีสามชั้น ตั้งอยู่บนเนินเขาทางเข้ามีถนนโรยกรวดคดเคี้ยว สองข้างถนนปลูกต้นอเซเลียและโรโดเดนดรอน หลังต้นอเซเลียมีต้นสนยูว์ ด้านหน้าพระตำหนักมีสวนหิน สระน้ำ และน้ำตก ถัดจากพระตำหนักไปเป็นเนินลาดไปยังสนามเทนนิสและสวนกุหลาบ มีเรือนกระจกปลูกไม้ดอกไม้ผลนานาชนิด ด้านหลังพระตำหนักเป็นป่าสนและป่าละเมาะ ทางเดินปกคลุมด้วยไม้ดอกคลุมดินสวยงาม ทั้งสองพระองค์โปรดใช้เวลาว่างยามบ่ายทรงพระดำเนินเล่น

พระตำหนักโนล

ทางเดินปกคลุมด้วยไม้ดอกคลุมดินสวยงาม ทั้งสองพระองค์โปรดใช้เวลาว่างยามบ่ายทรงพระดำเนินเล่นกับสุนัขท่ามกลางสวนไม้ดอกและป่าละเมาะ เสวยพระกระยาหารร่วมกับพระญาติที่พระตำหนักพระกระยาหารส่วนมากเป็นเครื่องฝรั่ง เช่น ปลานึ่ง ไข่ดาว ไข่เจียว ไข่กวน แฮม เบคอน ไส้กรอก เซี่ยงจี้ ตัดเป็นเส้นเล็กใส่หอมหัวใหญ่หรือหมูสามชั้นคลุกตีน้ำมัน ของทอดเช่น ข้าวคั่ว เกล็ดข้าวโพดใส่นม อาหารค่ำมักจะเป็นอาหารฝรั่ง เช่น ซุป ปลา เนื้อ ขนม ผลไม้ ส่วนเครื่องไทยนั้น จะเสวยเป็นครั้งคราว บางครั้งก็เสด็จโดยรถยนต์ไปเสวยที่ร้านอาหาร ในเวลาบ่ายเสวยพระสุธารสชาที่สนามหญ้า หลังเสวยพระกระยาหารค่ำแล้วพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระอักษร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหนังสือประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ตำราการทำสวน และนวนิยาย ในฤดูร้อน สมเด็จพระบรมราชินีโปรดทรงกอล์ฟและเทนนิส

ทรงพยายามประหยัดรายจ่ายแต่ก็ต้องคำนึงถึงการรักษาพระเกียรติยศมิให้ชาวต่างประเทศดูหมิ่นในฐานะอดีตพระมหากษัตริย์สยาม แต่ก็ต้องทรงประสบกับเหตุการณ์ที่ต้องใช้พระขันติธรรม ดังที่หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ (๒๕๔๕, น. ๙๓) เล่าว่า

> *"...เวลามีเรื่องร้ายที่นำความทุกข์โศกหรือความเดือดร้อนมาสู่พระองค์ท่าน ก็ทรงอดทนทุกอย่างแม้ภายหลังที่ทรงสละราชย์แล้ว คนไทยในต่างประเทศยังวางตัวไม่ถูกเมื่อพบกับพระองค์ท่าน เพราะสถานการณ์ตอนนั้นปั่นป่วนไม่รู้ว่าใครเป็นใคร หากถวายความเคารพ หรือ 'คบค้าสมาคม' กับพระองค์ท่าน อาจจะมีภัยถึงตัวและครอบครัวหรือไม่ จนถึงกับเคยรับสั่งด้วยความเสียพระทัยว่า "เรามันหมาหัวเน่า คนเห็นก็หนีหมด" ตัวอย่างเช่น ครั้งหนึ่งเสด็จฯ ไปเสวยพระกระยาหารที่ภัตตาคารจีน พอเสด็จฯ เข้าไปคนไทยหลายคนที่นั่งกันอยู่ ซึ่งก็รู้จักพระองค์ท่านอยู่แล้ว ต่างก้มหน้ามองจานกันหมด ทอดพระเนตรปั๊บ ก็ไม่ทรงทราบว่าจะทำอย่างไร และทรงเห็นใจที่เขาทำตัวไม่ถูก ผมเห็นแล้วอยากแกล้งยืนเสียตรงนั้น ดูซิว่าจะจมอยู่ในจานข้าวนานสักเท่าไหร่ ยกเว้นบางคนที่กล้าหาญ เช่น นายแพทย์สมาน มันตราภรณ์ ศัลยแพทย์มีชื่อคนหนึ่งของไทย เขาลุกขึ้นถวายคำนับ อีกคนคือ นายกลิ่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา ซึ่งเป็นข้าราชการสถานทูต..."*

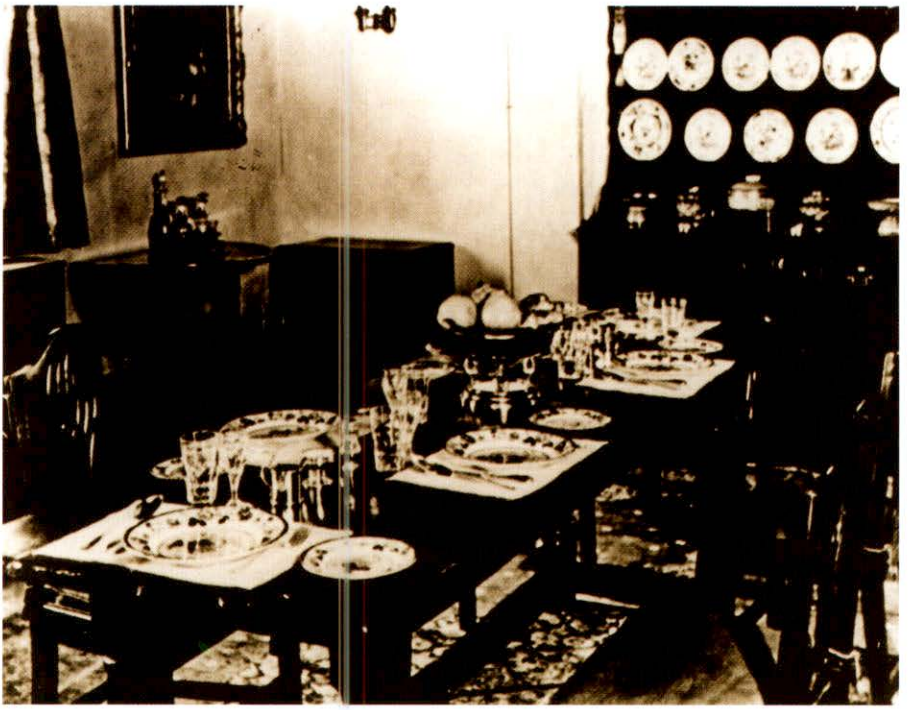
ประทับที่พระตำหนักนี้สองปีจึงทรงขายเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแพ้อากาศหนาว พระสุขภาพทรุดโทรม และทรงย้ายมาอยู่ที่พระตำหนักเวนคอร์ท ซึ่งทรงซื้อไว้ที่ตำบลบิดเดนเดน มณฑลเคนท์

พระตำหนักเวนคอร์ท

ภายในพระตำหนักเวนคอร์ท

ห้องเสวยในพระตำหนักเวนคอร์ท

ประทับที่พระตำหนักเวนคอร์ท กับหม่อมเจ้าอัชฌา จักรพันธุ์

พระตำหนักคอมพ์ตัน

พระตำหนักเวนคอร์ท อยู่ห่างจากลอนดอนไปประมาณ ๒๐๐ ไมล์ ณ ที่นี้ ทรงใช้ชีวิตแบบสามัญชน ทรงงานในสวน เช่น ปลูกต้นไม้ ไม้ดอก ทรงมีเรือนเพาะชำปลูกต้นคาร์เนชั่น สมเด็จพระบรมราชินีทรงตัดมาใส่แจกันประดับพระตำหนักทุกวัน บริเวณพระตำหนักมีสวนมีสะพานหินข้ามบ่อน้ำที่ทรงเลี้ยงเป็ดเทศ และปลาหลายพันธุ์ ที่พระตำหนักนี้มีสนามเทนนิส บางวันมีคนไทยและนักเรียนไทยในอังกฤษมาเฝ้าฯ และแข่งขันเทนนิสกัน ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเป็นกันเอง ประทับที่พื้นสนามร่วมกับคนอื่นและเสวยพระสุธารสชา บางครั้งก็ทรงร่วมงานเลี้ยงสังสรรค์ที่นักเรียนไทยจัดปีละครั้ง สมเด็จพระบรมราชินีทรงเทนนิสร่วมกับนักเรียนไทยเหล่านั้น ทรงเป็นที่รักของชาวบ้านในบริเวณนั้นเพราะทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเป็นกันเอง หลายครั้งที่ชาวบ้านเห็นทั้งสองพระองค์ทรงพระดำเนินไปตามถนนในหมู่บ้านกับสุนัข ทรงจักรยานไปซื้อของในหมู่บ้าน เสวยพระกระยาหารที่ร้านกาแฟประจำหมู่บ้าน

เมื่อสถานการณ์ในยุโรปทวีความตึงเครียดมากขึ้น ในพ.ศ. ๒๔๘๒ ทรงคาดคะเนว่าจะเกิดสงครามอย่างแน่นอน เนื่องจากผู้นำเยอรมัน อดอล์ฟ ฮิตเลอร์ พยายามแสวงหาดินแดนโดยรุกรานประเทศในยุโรป แม้จะมีการลงนามในสัญญาสันติภาพระหว่างอังกฤษกับเยอรมันแล้วก็ตาม ก็ยังทรงแน่พระทัยว่าสงครามต้องเกิดขึ้น และหากอังกฤษประกาศสงคราม พระตำหนักเวนคอร์ท ซึ่งอยู่ใกล้ช่องแคบโดเวอร์ก็จะกลายเป็นเขตทหาร จึงทรงปิดพระตำหนักเวนคอร์ทและทรงย้ายมาเช่าพระตำหนักหลังใหม่

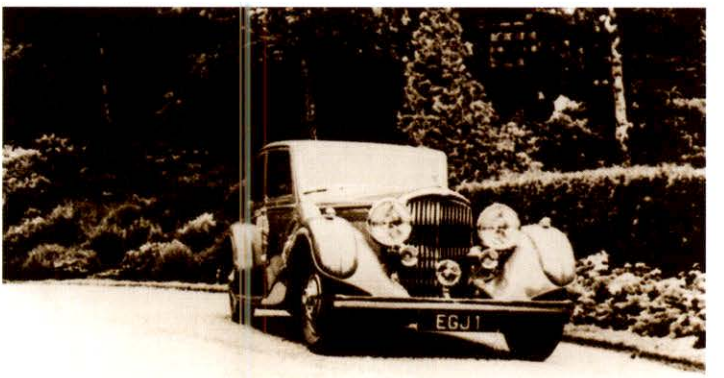
พระตำหนักคอมพ์ตัน เป็นพระตำหนักขนาดเล็กสุด อยู่ที่ตำบลเวอร์จิเนีย วอเตอร์ เป็นสถาปัตยกรรมแบบจอร์เจียน ทรงย้ายมาประทับที่นี่เมื่ออังกฤษประกาศสงครามกับเยอรมนี ได้ประทับร่วมกับครอบครัวของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต พระราชบุตรบุญธรรม แต่เนื่องจากประเทศอังกฤษขณะนั้นอยู่ในสภาวะสงคราม ความเป็นอยู่จึงยากลำบาก ขาดแคลนอาหาร ทั้งยังต้องระวังภัยทางอากาศโดยการอำพรางไฟฟ้า สวมหน้ากากป้องกันก๊าซพิษ ทั้งสองพระองค์จึงต้องทรงอพยพไปอยู่ทางเหนือของจังหวัดเดวอน ทรงเช่าพระตำหนักสแตดดอน ประทับได้ไม่นานก็ทรงย้ายไปประทับที่โรงแรมเลคเวอร์นี่ ทรงติดตามข่าวสถานการณ์สงครามและข่าวจากประเทศไทย ในยามว่างก็ทรงพระราชดำเนินเล่น สมเด็จพระบรมราชินีทรงถักไหมพรมพระราชทานพระโอรส[๑๖]ในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต ซึ่งเพิ่งเกิดไม่นาน

แต่เมื่อถึงฤดูหนาว พระสุขภาพพระเจ้าอยู่หัวทรุดโทรมลงจึงต้องแปรพระราชฐานกลับมาประทับที่พระตำหนักคอมพ์ตันอีก

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต
พร้อมหม่อมมณี ภาณุพันธุ์ และม ร.ว.เดชนศักดิ์

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ตื่นบรรทมเช้าตรู่ ทรงฉลองพระองค์แขนยาวและพระสนับเพลาแพร ทรงรู้สึกสบายขึ้น จึงให้สมเด็จพระบรมราชินีเสด็จไปที่พระตำหนักเวนคอร์ทเพื่อทรงเก็บสิ่งของตามคำของรัฐบาลอังกฤษซึ่งใช้พระตำหนักเวนคอร์ทเป็นกองบัญชาการทหาร สมเด็จฯ เสด็จออกจากพระตำหนักเวลาประมาณ ๐๘.๐๐ น. พระเจ้าอยู่หัวเสวยพระกระยาหารเช้าคือไข่ลวกนิ่มๆ

ในบั้นปลายพระชนม์ชีพ ทรงขายรถยนต์พระที่นั่งจนเหลือเพียงคันเดียวคือ รถ Rolls Royce
โปรดทรงขับรถหรือให้หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ทรงขับรถเสด็จประพาสที่ต่างๆ
ในวันสวรรคต สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ประทับรถยนต์คันนี้เสด็จฯมาที่พระตำหนัก
และทรงพบว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว

ระหว่างที่รถยนต์พระที่นั่งแล่นจากพระตำหนักคอมพ์ตัน ไปเวนคอร์ทนั้น

"รถยนต์พระที่นั่งออกจากพระตำหนักได้สักพักใหญ่ และไปติดหมอกที่ลงปกคลุม ทำให้คนขับรถต้องชะลอแล่นช้าลง พลันพระองค์ท่านก็ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าอยู่หัว ทรงยืนขวางหน้าอยู่ ยังรับสั่งว่า "เห็นพิลึกแท้" และทรงรู้สึกสังหรณ์พระราชหฤทัย จนกระทั่งพบตำรวจและแจ้งข่าวให้ทรงทราบ"

(หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์, ๒๕๔๕, น. ๘๒)

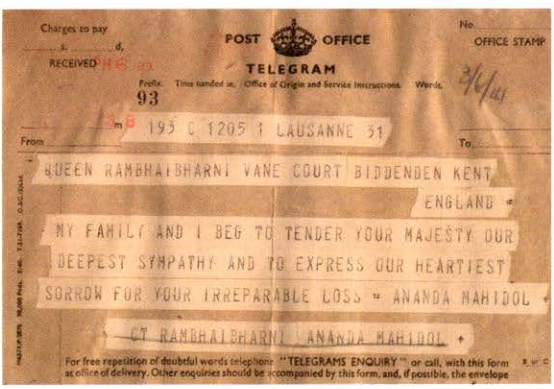
เมื่อสมเด็จพระบรมราชินีเสด็จฯ กลับมาถึงพระตำหนักคอมพ์ตัน จึงทรงทราบว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้วด้วยพระโรคพระหทัยวายในพระที่บรรทมอย่างเงียบๆ

พระบรมศพทรงฉลองพระองค์และพระภูษาโจงกระเบนสีแดง บรรจุในหีบไม้ทรงแปดเหลี่ยม ขบวนอัญเชิญพระบรมศพออกจากพระตำหนักคอมพ์ตัน ท่ามกลางท้องฟ้าที่แลดูหมองหม่นด้วยเมฆครึ้มในฤดูใบไม้ผลิเพื่อไปยังสุสานโกลเดอร์ส กรีน ทางเหนือของกรุงลอนดอน และประดิษฐานในโบสถ์ นายอาร์. ดี. เครก ที่ปรึกษากฎหมายและทนายประจำพระองค์เป็นผู้กล่าวคำถวายราชสดุดี

เมื่อทรงพระเยาว์ สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์เคยทรงเรียนไวโอลินในวิชาดนตรีที่วิทยาลัยอีตัน ซึ่งพระอาจารย์ผู้ถวายการสอนชื่นชมว่าทรงเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว บัดนี้ ณ เวลาและสถานที่ส่งดวงพระวิญญาณสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้นสู่สวรรคาลัย ท่วงทำนองเพลงไวโอลินคอนแชร์โต้ของเมนเดิลโซน (Mendelsohn's Violin Concerto) ถูกบรรเลงคลอเบาๆ เป็นเสมือนเสียงที่สำแดงความโศกเศร้าของผู้ที่รักและภักดีต่อพระองค์ที่มาเฝ้าฯ เป็นครั้งสุดท้ายเพื่อคารวะแด่ดวงพระวิญญาณที่ลาลับ เมื่อหีบพระบรมศพเลื่อนไปตามรางเหล็กเข้าไปในผนังจนลับสายตาผู้มาเฝ้าฯ และกระแสไฟฟ้าได้เปลี่ยนพระวรกายให้เหลือเพียงเถ้าธุลี ก็เป็นอันว่าการถวายพระเพลิงอย่างเรียบง่ายในวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้สิ้นสุดลง หยุดพระชนม์ชีพไว้เพียง ๔๘ พรรษา ๖ เดือน ๒๓ วัน

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี (๒๕๔๕, น.๑๙) พระราชทานสัมภาษณ์เกี่ยวกับปฏิกิริยาของรัฐบาลไทยต่อข่าวการสวรรคตไว้ว่า

"แม้แต่ผู้ดูแลนักเรียนไทยในอังกฤษ คือพอสงครามโลกครั้งที่สองเกิด ทางนั้นเขาติดต่อบอกกับคนไทยหมดทุกคนว่า ใครจะกลับเมืองไทยทางนั้นจะจัดการให้ แต่เขาไม่บอกมาที่ฉันเลยแถมไม่เคยโผล่มาด้วย จนกระทั่งในหลวงสวรรคตนั่นแหละถึงได้มาเซ็นชื่อ แต่ก็เขียนว่า ทางรัฐบาลให้มาแสดงความเสียใจ

Charges to pay
POST OFFICE
No.
OFFICE STAMP
RECEIVED
TELEGRAM
Prefix. Time handed in. Office of Origin and Service Instructions. Words.
93
3/6/41
From
To
193 C 1205 1 LAUSANNE 51
QUEEN RAMBHAIBHARNI VANE COURT BIDDENDEN KENT
ENGLAND
MY FAMILY AND I BEG TO TENDER YOUR MAJESTY OUR
DEEPEST SYMPATHY AND TO EXPRESS OUR HEARTIEST
SORROW FOR YOUR IRREPARABLE LOSS = ANANDA MAHIDOL
CT RAMBHAIBHARNI ANANDA MAHIDOL
For free repetition of doubtful words telephone "TELEGRAMS ENQUIRY" or call, with this form at office of delivery. Other enquiries should be accompanied by this form, and, if possible, the envelope

พระราชโทรเลข
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
แสดงความเสียพระราชหฤทัยในการสวรรคตของ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
พระบรมราชินียังคงประทับอยู่อังกฤษต่อไปกับ
พระประยูรญาติและทรงร่วมปฏิบัติหน้าที่เสรีไทย
ในสงครามโลกครั้งที่สอง

PRAJADHIPOK, PRINCE OF SUKHODAYA

FORMER KING OF SIAM

Prajadhipok, Prince of Sukhodaya, King of Siam from 1925 until his abdication in 1935, died from heart failure yesterday morning at his residence at Virginia Water. He gave up his throne because of the differences between himself and the group of revolutionaries who had seized power and hoped to wield it under cover of his name. His conception of a constitutional monarchy which he had been willing to establish differed *in toto* from that of the promoters of two Siamese revolutions.

His Royal Highness was the youngest son of King Chulalongkorn, and was, on his succession to the Throne of Siam in 1926, the only remaining brother of King Rama VI. He was born on November 8, 1893, and was educated at Eton and at the Royal Military Academy, Woolwich. He passed out in 1914 as a lieutenant, Royal Horse Artillery. On his return to Siam he devoted himself to a career in the Army, as there then seemed no prospect of his succeeding to the throne—there was the possibility that the King would have a son, and Prince Prajadhipok himself had three elder

brothers. He had been appointed to command the Cadet School when his health broke down, and he took a holiday in Europe. His health improving, Prince Prajadhipok was attached to a French Army Command, and passed through the Ecole Supérieure de la Guerre in Paris.

One of the King's first acts on ascending the throne was to appoint a Supreme Council of State to act as a permanent advisory body to the Sovereign in the task of coordinating the affairs and policy of the State, a duty which has hitherto devolved on the Sovereign alone.

After he became King, his Royal Highness travelled extensively, visiting Singapore, the Dutch East Indies, Japan, Canada, and the United States. His position in Siam became very difficult after the Revolution which took place at Midsummer, 1932, when the officers of the Army and Navy and the higher Civil servants snatched power from the hands of the Royal princes who enjoyed almost a monopoly of influence in the kingdom. The rebellion eventually failed and the King accepted the leaders apologies. He granted a new Constitution at the end of 1933, but in 1934 there was a second rebellion. Later the King came to England, and unable to agree to the demands made that he should abandon his prerogatives, particularly that of the power of life and death, he refused to return to Siam, abdicated, and spent his remaining years in this country. He was succeeded on the throne by the present King, who is a minor.

In August, 1918, the late King married a cousin, a daughter of Prince Svasti. There were no children of the marriage.

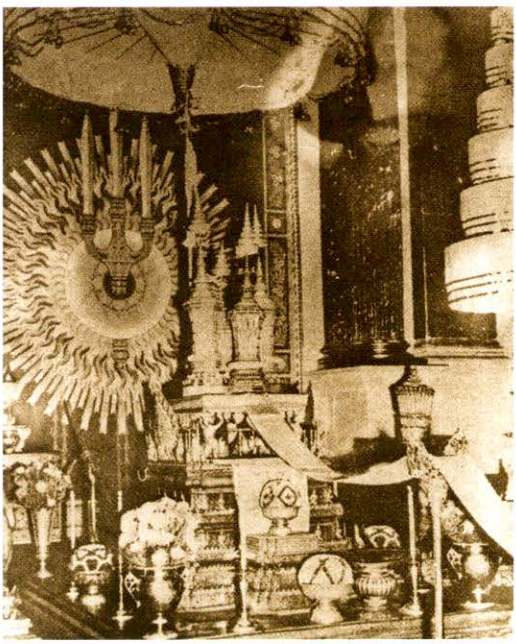
ข่าวการสวรรคต
ในหนังสือพิมพ์อังกฤษ

พระบรมอัฐิกลับประเทศไทย

"คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาพิจารณาเรื่องนี้แล้ว เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้พระองค์ท่านจะได้ทรงสละราชสมบัติและเสด็จสวรรคตไปแล้ว แต่เมื่อได้คำนึงพระราชประเพณีและพระราชกรณียกิจที่ได้ทรงบำเพ็ญมาก็นับว่าได้ทรงกระทำคุณประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎร์และประเทศไทยเป็นเอนกประการ อาทิ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕ เป็นการชั่วคราว และพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕ อันเป็นรากฐานของการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยมาจนทุกวันนี้ ฉะนั้น จึงมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ดำเนินการถวายพระเกียรติโดยอัญเชิญพระบรมอัฐิเข้ามาประดิษฐานไว้เสมอด้วยพระบรมอัฐิสมเด็จพระบุรพมหากษัตราธิราชในพระบรมราชจักรีวงศ์และอัญเชิญสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จกลับมาประทับในประเทศไทยโดยถวายพระเกียรติตามราชประเพณีต่อไป"[๑๗]

ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๙๒ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ จึงทรงอัญเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกจากท่าเรือเมืองเซาแธมตันโดยรัฐบาลอังกฤษตั้งกองเกียรติยศส่งเสด็จ เรือ Willem Ruys นำเสด็จฯสู่สิงคโปร์ และเรือภาณุรังษีของบริษัทอีสต์เอเชียติกได้นำเสด็จฯ เข้าสู่ประเทศไทยถึงเกาะสีชัง รัฐบาลไทยซึ่งมีจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีได้ส่งเรือหลวงแม่กลองไปรับเสด็จที่เกาะสีชัง มาถึงท่าราชวรดิฐวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เฝ้าฯ รับเสด็จฯ และอัญเชิญพระบรมอัฐิโดยกระบวนพยุหยาตราใหญ่เข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

ประดิษฐานร่วมกับสมเด็จพระบุรพมหากษัตริยาธิราชในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท รัฐบาลประกาศลดธงครึ่งเสาและให้ธนาคารหยุดทำการ ๓ วัน เวลาที่ประทับอยู่ต่างประเทศนับตั้งแต่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ถึง ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ รวม ๑๖ ปี ๔ เดือน ๒๒ วัน

พระบรมอัฐิ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในพระวิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์หนึ่ง เสด็จพระราชสมภพมาโดยมิมีผู้ใดคาดคิดว่าจะเสด็จผ่านพิภพเป็นเจ้าชีวิต และคงยิ่งมิมีผู้ใดคาดว่าจะทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์สุดท้ายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และองค์แรกในระบอบประชาธิปไตย และแม้พระองค์เองก็มิได้ทรงทราบล่วงหน้าว่า พระชะตาจะผันผวนต้องเสด็จนิราศร้างจากแผ่นดินที่ทรงพระราชสมภพไปเป็นเวลา ๗ ปีจนกระทั่งสวรรคต ณ ต่างแดน คงเหลือพระราชกรณียกิจที่ทรงคุณค่าอเนกอนันต์และประโยคสุดท้ายอันเป็นอมตะไว้คู่แผ่นดินไทย

"ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่แต่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใด โดยเฉพาะเพื่อใช้อำนาจนั้นโดยสิทธิขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาราษฎร"

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นคงมิได้ทรงปรารถนาสิ่งใดมากไปกว่าความสุขสโมสรของราษฎร และในส่วนพระองค์ก็ทรงพระราชประสงค์เพียงความสุขกับบุคคลอันเป็นที่รักในสถานที่สงบกับสิ่งที่โปรดปราน คือ หนังสือ และเสียงเพลงซึ่งได้ทรงพบแล้วในดินแดนที่มนุษย์มิเคยสัมผัส ดังตอนหนึ่งของบทกวีที่เคยทรงอ่าน

"For me, let me dwell in my nook,
Here by the curve of this brook,
That croons to the tune of my book,
Whose melody wafts me forever
On the waves of an unseen river."

"ขอให้ฉันได้ปักหลักอยู่ในมุมสงบของฉัน,
ณ ตรงนี้ ที่ริมลำธารเล็กๆ อันคดเคี้ยว,
ซึ่งครวญเพลงแผ่วเบากล่อมตามทำนองของหนังสือของฉัน,
ด้วยกระแสเสียงดนตรีอันไพเราะซึ่งพัดพาฉันล่องลอยไปไม่สิ้นสุด
บนระลอกคลื่นของลำน้ำแห่งจินตนาการ"

เชิงอรรถ

[๑] พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามนัศสวาสดิ์

[๒] หลวงเสวีวัชรินทร

[๓] พระราชทรัพยพิสิษฐ (องุ่น กมลยะบุตร)

[๔] นาวาตรี หม่อมศิริวงศ์วรวัฒน์ (ม.ร.ว.ฉายฉาน ศิริวงศ์) พระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ ๕ เรียกว่า อา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมราชินิกูล

[๕] พระโอรสในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ พระชนกในสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ซึ่งเป็นพระราชชนนีในรัชกาลที่ ๕ ในหนังสือเรื่องราชินิกูลรัชกาลที่ ๓ พระนิพนธ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชระบุพระนามว่า ฉายฉันเฉิด

[๖] พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร

[๗] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขานุการ รัชกาลที่ ๕ รล๓/๒๙ เรื่อง*พระบรมราโชวาทพระราชทานหม่อมเจ้าจรูญ* (๒ มิถุนายน ๑๒๕)

[๘] พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช

[๙] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขานุการ รัชกาลที่ ๕ รล๓/๓๐ เรื่อง*พระบรมราโชวาทพระราชทานหม่อมเจ้าบวรเดช* (๒๕ ต.ค. - ๑๑ พ.ย. ๑๒๗)

[๑๐] มหาเสวาตรี พระยาบริหารราชมานพ (เนียน สาคริก)

[๑๑] เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์)

[๑๒] สะกดตามประกาศพระราชทานนามวังในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๓๕ วันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ หน้า ๒๔๗

[๑๓] พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ พระชนกในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

[๑๔] พระโอรสในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระปิตุลาในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

[๑๕] โอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ์

[๑๖] หม่อมราชวงศ์เดชนศักดิ์ ศักดิเดช ภาณุพันธุ์

[๑๗] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สร๐๒๐๑.๘.๑/๓๓ เรื่อง*สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัย (พระปกเกล้า) เสด็จทิวงคตและการอัญเชิญพระบรมอัฐิกลับประเทศไทย* (พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๙๒)

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ข่าวสมโภชเดือนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ. (๒๕ กุมภาพันธ์ ๑๑๒). *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่มที่ ๑๐, น. ๕๑๕ - ๕๑๖.

พระราชพิธีมหามงคลการโสกันต์และพระราชทานพระสุพรรณบัตร เฉลิมพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ และโสกันต์พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช. (๑๑ มีนาคม ๑๒๔). *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่มที่ ๒๒, น. ๑๑๔๐ - ๑๑๕๑.

ประกาศพระราชทานนามวัง. (๓ ตุลาคม ๒๔๖). *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่มที่ ๓๕, น. ๒๔๗.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (๒ มิถุนายน ๑๒๕). *เอกสารกรมราชเลขานุการ รัชกาลที่ ๕ รล๓/๒๙ เรื่องพระบรมราโชวาทพระราชทานหม่อมเจ้าจรูญ.*

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (๒๕ ตุลาคม - ๑๑ พฤศจิกายน ๑๒๗) *เอกสารกรมราชเลขานุการ รัชกาลที่ ๕ รล๓/๓๐ เรื่องพระบรมราโชวาทพระราชทานหม่อมเจ้าบวรเดช.*

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (๒๔๘๔ - ๒๔๙๒). *เอกสารกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สร๐๒๐๑.๘.๑/๓๓ เรื่องสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัย (พระปกเกล้า) เสด็จทิวงคตและการอัญเชิญพระบรมอัฐิกลับประเทศไทย*

เอกสารชั้นรอง

กรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์ คำประกาศ. (๒๕๓๘) ใน *เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย: ฉะบับมีพระรูป* (น. ๑๕๑ - ๑๕๓). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

การวิก จักรพันธุ์, หม่อมเจ้า. (๒๕๓๘). [บทสัมภาษณ์]. ผู้สัมภาษณ์: ศิริน โรจนสโรช. สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, (บรรณาธิการ). *พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า* (น. ๖๒ - ๘๑). นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

การวิก. (๒๕๔๕). *ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้า การวิก จักรพันธุ์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๕.* กรุงเทพฯ มูลนิธินาคารกรุงเทพฯ.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ และคณะ. (๒๕๓๗). *พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๗๗ ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๒๗). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี ปชา สิริวรสาร ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๖).

ชิดชนก กฤดากร, หม่อมเจ้า. (๒๕๓๘). [บทสัมภาษณ์] / ผู้สัมภาษณ์: ทวี สุรฤทธิกุล. สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, (บรรณาธิการ), *พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า* (น. ๖๒ - ๘๑). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

บรรเจิด อินทุจันทรยงค์, (บรรณาธิการ). (๒๕๓๖). พระบรมราโชวาทพระราชทานในวันงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัยวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕. ใน *ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* (น. ๒๕๗ - ๒๖๑). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์ เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๔๑). *เรียงความแก้กระทู้ธรรม.* นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร คำประกาศ. (๒๕๑๘). ใน *เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย: ฉะบับมีพระรูป* (น. ๘๒ - ๘๔). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

พระองค์เจ้าฉายเฉิด คำประกาศ. (๒๕๓๘). ใน *เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย: ฉะบับมีพระรูป* (น. ๑๓๐ - ๑๓๑). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช. (๒๕๓๘). ใน *เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย: ฉะบับมีพระรูป* (น. ๒๙๐ - ๒๙๓). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามนัศสวาสดิ์. (๒๕๓๘). ใน *เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย: ฉะบับมีพระรูป* (น. ๒๙๔ - ๒๙๗). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

พฤทธิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว. (๒๕๔๔). 'บ้าน' ไกลบ้าน : ประชาธิปกราชนิเวศน์ในอังกฤษ" ใน *รายงาน กิจการของมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ประจำปี ๒๕๔๔* (น. ๑๘ - ๒๙). กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ (๒๕๔๙). "คำนำ" ใน หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล. *สาสนคุณ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก* (น. ก-ณ). กรุงเทพฯ: พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.

ภาณุพันธุวงศ์วรเดช, สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยา. (๒๕๓๕). *ราชินิกูลรัชกาลที่ ๓*. กรุงเทพฯ: ธีรนาถพริ้นติ้งเพรส.

ภาณุพันธุวงศ์วรเดช, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยา. (๒๕๓๕). *ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕*. กรุงเทพฯ: ธีรนาถพริ้นติ้ง เพรส.

รำไพพรรณี พระบรมราชินี, สมเด็จพระนางเจ้า. (๒๕๔๕). *พระราชบันทึกทรงเล่า: ในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗*. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.

ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (๒๕๕๔). *โครงการวิจัยเรื่องเอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ, สมเด็จพระ. (๒๕๐๗). *พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ พระราชทาน เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ศรีพรหมา กฤดากร, หม่อม. (๒๕๕๐). *อัตชีวประวัติหม่อมศรีพรหมา กฤดากร*. (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: สารคดี.

สมิธ, มัลคอล์ม. (๒๕๓๗). *ราชสำนักสยามในทรรศนะของหมอสมิธ*. แปลโดย ศุภลรัตน์ ธาราศักดิ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี. (๒๕๓๗). *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗*. กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์.

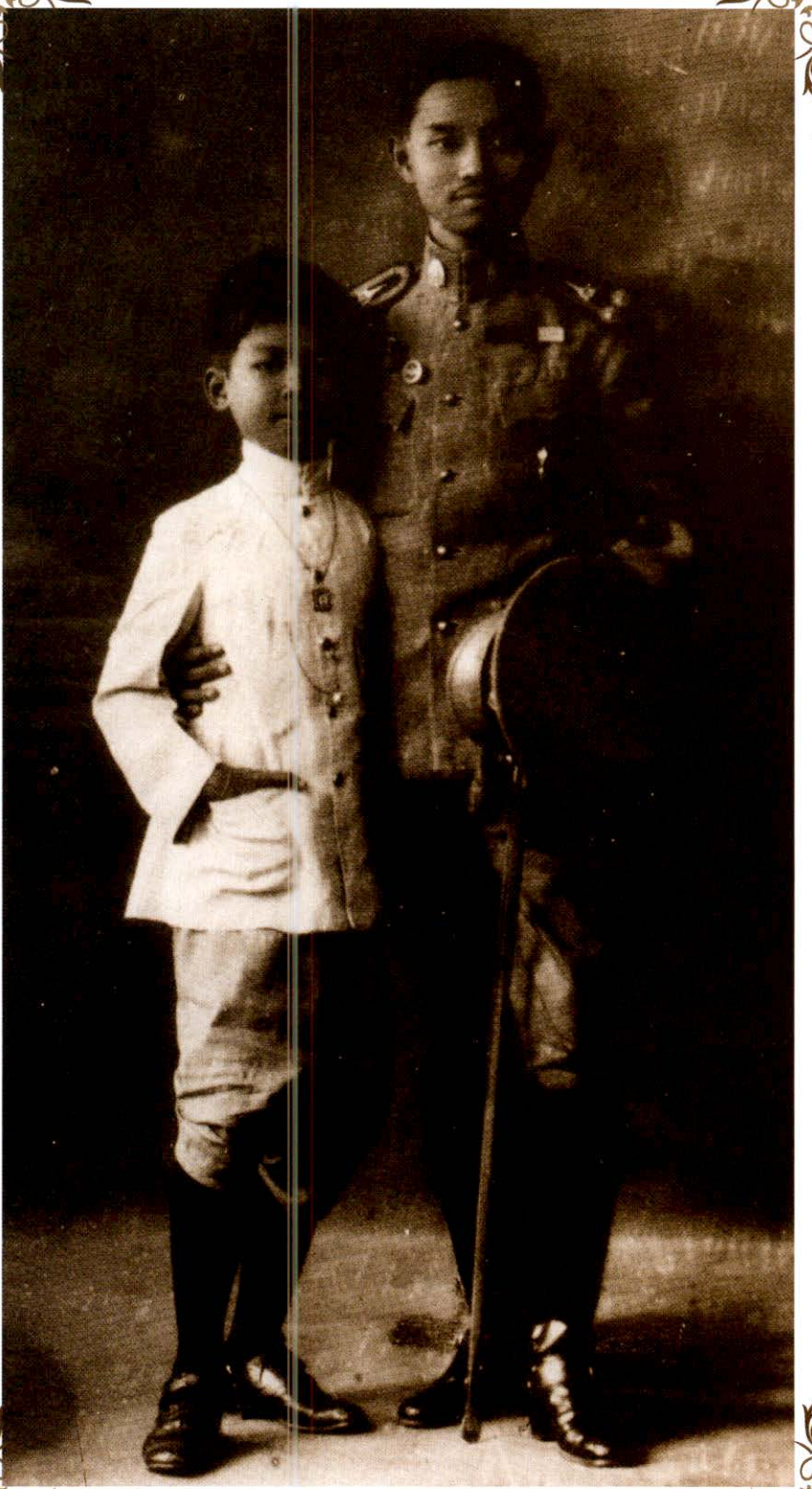
อมรทัต กฤดากร, หม่อมเจ้า. (๒๕๑๒). รัชกาลที่ ๗ ใน *เรื่องพระราชานุกิจ* (น. ๒๖ - ๒๙). กรุงเทพฯ: กระทรวงยุติธรรม.

Bedford, Anne. (January 10, 1980). *Letter to M. J. Bristow.*

The Eton boating book. (1933). Eton: Spottiswoode, Ballantyne.

Stone, Christopher. (1909). *Eton painted by E.D. Brinton*. London, A&C. Black.

Visit of the King and Queen of Siam. (21 June 1934). The Eton College chronicle, pp. 1688.

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์
กับหม่อมเจ้ากมลีสาณ ชุมพล

พระปกเกล้าฯ กับเด็กๆ

รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว.พฤทธิสาณ ชุมพล

ด้วยพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดกิจกรรม *'วันเด็กแห่งชาติ'* ขึ้นทุกปี ในวันเสาร์ที่สองของเดือนมกราคม จึงขอนำคำบอกเล่าของเด็กๆ ในพระราชอุปการะของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมาประกอบเป็นเรื่องให้เด็กๆ ที่ไปร่วมกิจกรรมได้ทราบถึงพระเมตตามหากรุณาธิคุณแก่เด็กๆ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชุบเลี้ยงเด็กมาตั้งแต่ยังมิได้ทรงอภิเษกสมรสและเมื่อทรงอภิเษกสมรสแล้วก็ทรงชุบเลี้ยงเพิ่มขึ้นเรื่อยมา จึงมีเด็กหลายรุ่นด้วยกัน เป็นครอบครัวใหญ่ แสดงว่าทรงรักเด็กและโปรดเด็กมาก

ทรงเลี้ยงเด็กอย่างไร?

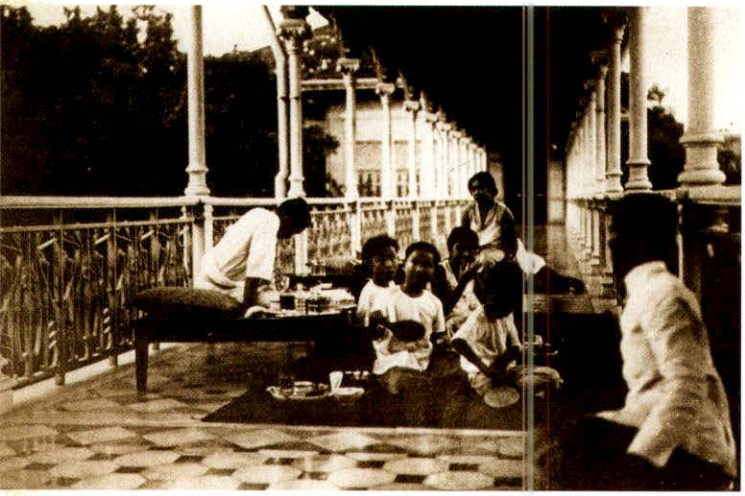
"ทรงเลี้ยงอย่างใกล้ชิด อยู่กับท่านตลอด ยกเว้นตอนไปเรียนหนังสือและรับประทานอาหาร แต่เวลาน้ำชา (บ่ายๆ เย็นๆ) ก็ร่วมด้วยเสมอ มีจานช่องแจกแต่ละคน...

สำหรับกิจวัตรของพวกเรานั้น ในตอนเช้าพอสมเด็จฯ เสด็จเข้าข้างใน ก็เป็นเวลาของพวกเด็กๆ จะเข้าเฝ้าในห้องบรรทม เสวยพระกระยาหารในนั้น พระกระยาหารนี้จัดในถาดมีโต๊ะเตี้ยๆ รองบนพระที่บรรทม มีกาแฟและขนมปังกรอบต่างๆ เนยสด ตับบด ไข่ดูเหมือนไม่มี พอเสวยเสร็จ เขาก็ยกลงมาให้เราได้กินกันพวกเราก็ 'โจ๊ะ' (กิน) กันสนุกมาก มีขนมปังกรอบรสวิเศษต่างๆ เช่น Merlin Food รสคล้ายๆ โอวัลติน หอมน้ำตาลไหม้ ซึ่งบัดนี้ไม่มีขายแล้ว Digestive และขนมปังข้าวเกรียบขนาดนิ้วมือไส้เนยแข็งและไส้ช็อกโกแลต พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเพลิดเพลินกับการรุมกัน 'โจ๊ะ' ของพวกเรา บางคราวขณะเสวยบางคนพอเห็นทรงหยิบขนมปังกรอบจะเสวย ก็มองด้วยความเสียดายมัน ทรงสังเกตเห็นนัยน์ตาของเขาก็ทรงพระสรวลแล้วทรงวางลง ไม่เสวย พร้อมกับรับสั่งว่า 'ไม่กินละ ไว้ให้แกกิน' พวกเราก็ฮากันลั่น ตอนเช้านั้น โดยมากพวกเราก็คุยกับท่าน แต่ส่วนมากคุยกันเอง หรือเล่นเกมส์อะไรกัน ซึ่งเป็นแผ่นกระดาษ เช่น เสือตกถัง เป็นต้น...

สมัยนั้น ยังไม่มีสระว่ายน้ำในบ้าน ที่พระที่นั่งอัมพรสถาน มีเป็นสระแรกในเมืองไทย เครื่องกรองน้ำและสารเคมีฆ่าเชื้อโรคก็ยังไม่มี ก็ยังโปรดทรงลงเล่นน้ำกับพวกเด็กๆ เสมอ

ปรับจากบทความของชื่อเดียวกับผู้เขียนใน *รายงานกิจการประจำปี ๒๕๓๙ ของมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี*, กรุงเทพฯ: มูลนิธิฯ ๒๕๔๐.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประทับเสวยกับเด็กๆ
ที่พระที่นั่งอัมพรสถาน

เด็กๆ ร่วมโต๊ะเสวย

แม้ว่าน้ำจะสกปรก มีกบเขียดลงไปไข่เต็ม ท่านก็ทรงสนุกสนานกับพวกเราได้เสมอ... บางวันก็โปรดให้เด็กๆ แจวเรือจากคลองในสวนดุสิตออกไปที่เขาดินวนาตอนเย็นและกลับตอนค่ำ" [๑]

ก่อนสรงน้ำกลางคืน

"ทรงเล่านิทานแฝงคุณธรรม เช่น เรื่องทาร์ซาน ให้เด็กฟังเป็นตอนๆ ไป ซึ่งเด็กๆ ชอบฟังเป็นพิเศษ เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและการผจญภัยในป่า... ทรงทำเสียงประกอบตามบทบาทของตัวละครด้วย เป็นการเพิ่มความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น แต่มีเสียงหนึ่งภาษาอังกฤษสะกดว่า 'GRRR...' เป็นเสียงร้องของสิงโต ผมทำเสียงคำรามว่า 'เกร้ออ...' พระเจ้าอยู่หัวได้ยินก็รับสั่งว่า 'เออใช่ ฉันอ่านตั้งนานไม่รู้ว่าจะทำเสียงยังไง' แล้วต่อมาศัพท์นี้ก็ใช้กันในพระราชสำนักให้หมายถึงความไม่พอใจหรือโกรธเคือง" [๒]

กิจกรรมหนึ่งที่เด็กๆ ชอบมากและรอคอยก็คือ

"วันพุธ พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ จะเสด็จไปยังศาลาอเนกประสงค์เพื่อทอดพระเนตรหนัง เสด็จฯ ถึงที่ประทับ ๑๙.๐๐ นาฬิกา ก็เริ่มฉายข่าวรอบโลก ซึ่งเด็กดูบ้างไม่ดูบ้าง คอยรายการต่อไป ซึ่งเป็นหนังตลกกับการ์ตูน เด็กทุกคนดูกันอย่างสนุกสนานเฮฮาเต็มที่ ลำดับต่อไปคือหนังเรื่อง ถ้าเป็นหนังชีวิตหรือหนักๆ หน่อยพวกเด็กๆ ก็หลับหมด จนถึง

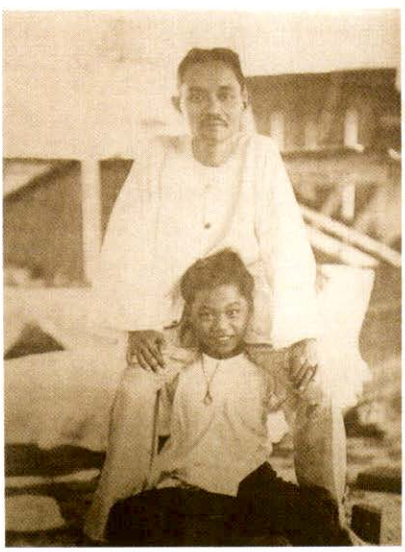
๒๓.๐๐ นาฬิกา ก็ตื่นเพราะได้กลิ่นของว่าง อันที่จริงไม่ได้สนใจของคาวเท่าไรนักสิ่งที่คอยอยู่คือไอศกรีมโซดา ซึ่งเป็นของใหม่ในยุคนั้น..."[๓]

หนังหรือภาพยนตร์สมัยนั้นเป็นหนังเงียบ คือ ไม่มีเสียง เวลาฉายจะเห็นแต่ภาพเคลื่อนไหวไปมาบนจอเท่านั้น บางคราวจะทรงบรรเลงเพลงประกอบด้วยพระองค์เองด้วยซออู้ ซึ่งทรงเรียกว่า *"ซอตุ่น"* เพราะมีขนาดเล็ก คันสั้นประมาณหนึ่งฟุตครึ่งเท่านั้น เวลาสีต้องหดนิ้วเบียดกัน จึงสียากกว่าปกติ แต่ก็ทรงพระอัจฉริยภาพคือ ทรงได้คล่อง อีกทั้งทรงใช้ซอนี้ในการทรงพระราชนิพนธ์เพลงไทยเดิมด้วย รับสั่งว่า เสียงค่อยดี ไม่หนวกหูผู้อื่น[๔]

การดูภาพยนตร์นี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ลูกเสือในการสวนสนามเมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ความว่า :

"ถ้าเจ้าดู (หนัง) ด้วยความสังเกตอาจนำประโยชน์มาได้เป็นอันมาก สังเกตดูเวลาดูหนังที่มาจากอเมริกา เจ้าเคยนึกหรือไม่ว่า ทำไมจึงเจริญได้อย่างยิ่ง เมื่อไม่นานมานี้ไม่กี่ร้อยปี ประเทศอเมริกาเป็นป่าเสียด้วยซ้ำ บางคนมีรถคันหนึ่ง ม้า ๒ ตัว มีลูกเมียครอบครัว เขาสู้ออกไปบุกป่าฝ่าดง ...เขามีความเพียรพยายามและกล้าหาญนั่นแหละเป็นทุนสำคัญ ถ้าเราใช้ความพยายามเช่นพวกอเมริกันในหนังเขาบ้าง จะเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่"[๕]

กิจกรรมเสริมหลักสูตรและทัศนศึกษา

หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์
เป็นราชพาหนะถวาย
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาหาความรู้ว่าไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่แต่เพียงในห้องเรียนเท่านั้น เด็กๆ ในพระราชอุปการะได้รับการฝึกฝนในด้านอื่นๆ นอกเหนือจากการเรียนหนังสือ เรื่องของสุนทรียภาพก็ทรงถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ โปรดเกล้าฯ ให้เด็กๆ เรียนบรรเลงดนตรีไทยเดิม[๖] บ่อยครั้งทรงดนตรีร่วมกับเด็กๆ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขา เมื่อครั้งประพาสเกาะชวา (ในอินโดนีเซียปัจจุบัน) ด้วยเรือพระที่นั่งกลางท้องทะเลว่า *"บางเวลาก็สีซอเล่นกับเด็กๆ บ้าง แต่ซ้อมกันจริงจังไม่ได้เพราะไม่ครบวงเลย"* อีกทั้งทรงบ่นว่า *"พวกที่มาคราวนี้ ออกจะขาดพวกเฮฮาไปสักหน่อย ออกจะขรึมๆ กันเสียโดยมาก"* และมีพระราชปรารภต่อไปว่า *"ถ้าไม่มีเด็กมาด้วยเห็นจะเงียบมาก สำหรับฉันเองนั่งดูเด็กเล่นอะไรบ้างๆ ก็สบายพอแล้ว เวลาเย็นก็เล่านิทานให้เด็กฟัง"*[๗] แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งถึงพระอุปนิสัยรักเด็ก เมื่อเสด็จฯ ถึงสิงคโปร์ ก็ทรงพาเด็กๆ ไปช้อปปิ้งด้วย ดังความในพระราชหัตถเลขาว่า *"ฉันพาเด็กไปซื้อของเล่น ไม่มีอะไรดีเลย แต่เด็กสนุกกับการขึ้นลิฟต์"*[๘]

การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เด็กได้โดยเสด็จฯ ในขบวนเสด็จฯ ประพาสประเทศเพื่อนบ้าน เช่นนี้นับว่าเป็นสิ่งที่ในปัจจุบันเรียกว่า *'ประสบการณ์เสริมหลักสูตร'* โดยแท้ เพราะเด็กๆ จะต้องรู้จักที่จะวิสาสะกับผู้หลักผู้ใหญ่ชาวต่างประเทศ เด็กคนหนึ่งจำได้ว่า เมื่อครั้งโดยเสด็จฯ ไปอินโดจีน ซึ่งฝรั่งเศสครองอยู่ในขณะนั้น *"พระเจ้าอยู่หัวทรงสอนให้ส่งภาษาฝรั่งเศสกับเจ้าเมือง (?) ที่ให้ของขวัญแก่เด็กๆ ด้วยว่า "แมรซี โบคู ปัวร์ เลอร์ กาโด" ซึ่งฉันท่องเสียแทบแย่ กว่าจะได้ไป 'แสดง' กับเขา"*[๙]

แสดงหนัง เล่นกีฬา

ครั้งเสด็จประพาสทางทะเลเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ทรงถ่ายทำภาพยนตร์ ขนาด ๑๖ มิลลิเมตรขึ้นที่เกาะพงันในเกาะสมุย โดยทรงพระราชนิพนธ์บทภาพยนตร์เป็นนิทานให้เด็กๆ เป็นผู้แสดงหลัก

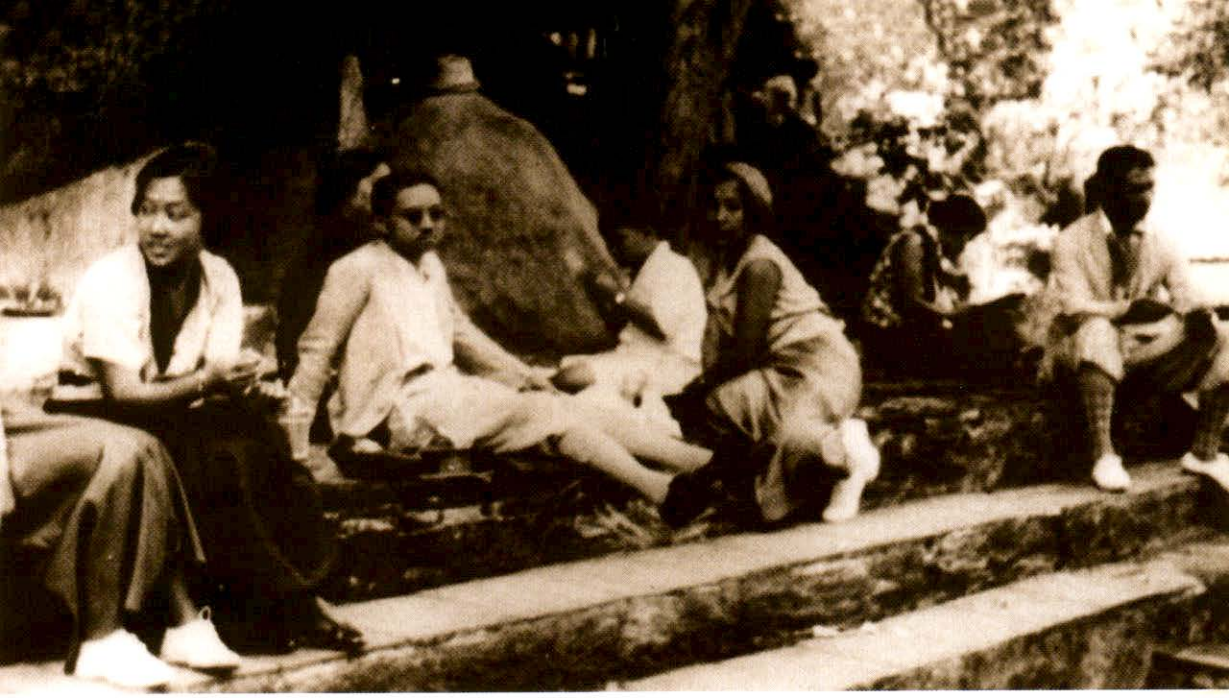
ภาพยนตร์เรื่อง *'แหวนวิเศษ'* นี้มีเรื่องย่อว่า มีพ่อเลี้ยงใจร้ายหมายจะพาลูกเลี้ยงไปปล่อยเกาะเพราะขี้เกียจเลี้ยง เมื่อไปถึงเกาะแล้วปรากฏว่าเด็กๆ ไปเจอนางเงือกซึ่งมอบแหวนวิเศษให้วงหนึ่ง สามารถขี้อะไรก็ได้สิ่งนั้นตามประสงค์ พ่อเลี้ยงเห็นแล้วเกิดความโลภอยากขโมยแหวน เลยถูกขี้ให้กลายเป็นสุนัข ต่อมาพ่อจึงสำนึกตัวและชวนกลับบ้าน แต่พอจะลงเรือแหวนวิเศษเกิดตกน้ำ ลูกชายคนหนึ่งจะงมหา แต่ลูกสาวกลับบอกว่า *"อย่างมเลย ของผีสาง หายไปก็ดีแล้ว"* ซึ่งพ่อเลี้ยงก็เห็นด้วย โดยกล่าวว่า *'สาธุ พ้นทุกข์พ้นร้อนไปที...'*[๑๐]

เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอัจฉริยภาพในการเลี้ยงดูเด็ก ทรงคิดโครงการเพื่อเปิดโอกาสให้เด็กๆ มีประสบการณ์การแสดง แต่เพื่อให้ง่ายจึงทรงให้แสดงตามนิสัยของแต่ละคน ทรงจัดให้เด็กได้รู้จักธรรมชาติ ได้รู้จักหาผลหมากรากไม้ ได้สนุกสนานเล่นปีนน้ำตก ได้รู้จักดูแลกันเอง ใครรั้งท้ายอยู่ก็ต้องคอยเรียก อีกทั้งต้องเฝ้าระวังป้องกันพวกตนเองจากพ่อเลี้ยงใจร้าย ซึ่งเป็น *'ผู้ปกครอง'* ท้ายที่สุดทรงแฝงการสอนถึงเมตตาธรรม และมิให้ลุ่มหลงในอำนาจของเวทย์มนต์คาถาสำหรับเด็กโตก็มีบทบาทในการถ่ายภาพยนตร์และถ่ายภาพนิ่งทุกอย่างที่ทรงสอน ยังคงใช้การได้ดีในปัจจุบัน ๘๐ ปีให้หลัง

วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานรื่นเริง เป็นการฉลองการขึ้นพระตำหนัก ในหมู่พระประยูรญาติและข้าราชบริพารผู้ใกล้ชิด มีการแสดงรีวิวซึ่งทรงกำกับการแสดงด้วยพระองค์เอง และทรงร่วมบรรเลงดนตรีไทยกับวงมโหรีด้วย

ในด้านพลศึกษาก็มิได้ทรงละเลย เด็กๆ ได้รับการส่งเสริมให้ได้เล่นกีฬาและดูแลเครื่องเล่นกีฬาตลอดจนโดยเสด็จพระราชดำเนินไปทรงกีฬา เช่น กอล์ฟด้วย ดังปรากฏว่าเด็กๆ ในพระราชอุปการะเล่นกีฬาเป็นกันทุกคน มีพระบรมราชวินิจฉัยไว้อย่างสำคัญว่า :

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับพักผ่อนกับสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี และเด็กๆระหว่างแปรพระราชฐานไปวังไกลกังวล

"การเล่นเกมนั้น ทำให้กำลังบริบูรณ์ และกล้าหาญ... แต่นอกจากนั้นยังมีผลยิ่งขึ้น... เพื่อจะฝึกให้เด็กรู้จักการรักเหล่ารักคณะ ให้รู้จักช่วยเพื่อน... ให้นึกถึงส่วนใหญ่ ไม่ใช่นึกแต่ตัวคนเดียว... ต้องเล่นเกมให้ถูกข้อบังคับจริงๆ และจะโกงไม่ได้เลย... คนไหนที่มีน้ำใจซื่อสัตย์สุจริตทำอะไรตรงไปตรงมา เขาเรียกว่า เป็นผู้รู้จักเล่นเกม ...แปลว่าเล่นเกมถูกต้อง รู้จักรักและนึกถึงการช่วยเหลือเพื่อนของตน ไม่ใช่เอาเปรียบ เป็นของสำคัญมากในการอบรมนิสสัยอย่างดี" [๑๑]

คนที่สมบูรณ์

สรุปได้ว่า พระราชทานการศึกษาอบรมเลี้ยงดูเด็กในพระราชอุปการะให้เป็นคนที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกายจิตใจ คุณธรรม และวิชาความรู้ อีกทั้งทรงพาไปทัศนศึกษาและให้ได้ทำจริงปฏิบัติจริงด้วย

เด็กในพระราชอุปการะคนหนึ่งเล่าถึงเมื่อเขาอายุประมาณ ๑๒ ปี และไปส่งเสด็จพระราชดำเนินเยือนยุโรป เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ว่า *"มีความรู้สึกว่าได้รับความทุกข์ทรมานและเศร้าโศกเสียใจเป็นที่สุดนับแต่เกิดมา ถึงกับลืมเกรงกลัวพระราชอาญา ได้วิ่งไปกอดพระบาทพระเจ้าอยู่หัวแล้วร้องไห้ด้วยเสียงอันดัง ผู้ที่ได้เฝ้าส่งเสด็จอยู่ขณะนั้น ถึงกับน้ำตาซึมไหลออกมาด้วยความรันทดใจแทบไม่เว้นตัวพระเจ้าอยู่หัวทรงลูบหัว แล้วรับส่งว่า ตาหนู ฉันจะให้แกตามไปทีหลัง"* [๑๒] มาบัดนี้ เขาคงจะกำลังรับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทอยู่บนสวรรค์กระมัง

แม้เด็กๆ ในพระราชอุปการะแทบทุกท่านจะหาชีวิตไม่แล้ว ความทรงจำของท่านเหล่านั้นเกี่ยวกับพระราชหฤทัยใส่ใจเด็กๆ ควรที่จะได้รับการเล่าขานสืบไป เป็นการเฉลิมพระเกียรติ และเพื่อเป็นแบบอย่างสำหรับพ่อแม่ผู้ปกครองในปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เมื่อทรงพระเยาว์เฝ้าฯ รับพระราชทานน้ำสังข์
ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน

เชิงอรรถ

๑ ม.จ.สีดาดำรวง ชุมพล, '**อัตชีวประวัติหม่อมเจ้าหญิง สีดาดำรวง ชุมพล**' ใน *ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิง สีดาดำรวง ชุมพล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๓*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ (๑๙๘๔), ๒๕๓๓, หน้า ๔๕.

๒ ม.จ.การวิก จักรพันธุ์ ('นรุตม์' ลำดับเรื่อง), *ใต้ร่มฉัตร*, กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, ๒๕๓๙.

๓ ม.จ.การวิก จักรพันธุ์ 'พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช, ช่วงทรงพระเยาว์ถึงปลายสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๖๙ - ๒๔๘๘)' ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๓๓*, กรุงเทพฯ: หจก.กู๊ดวิล แอดเวอร์ไทซิ่ง, ๒๕๓๓ หน้า ๔๘.

๔ ม.จ.สีดาดำรวง ชุมพล, **อ้างแล้ว**, หน้า ๔๘.

๕ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, *ประมวลพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*, กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๖, หน้า ๑๑๐ - ๑๑๒.

๖ ม.จ.การวิก จักรพันธุ์, **ใต้ร่มฉัตร**, หน้า ๓๘.

๗ *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระธิดาสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ในคราวเสด็จประพาสเกาะชวา เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒*, พระธิดาสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงพิมพ์แจกในงานอัญเชิญพระบรมอัฐิกลับคืนสู่กรุงเทพมหานคร, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๙๒, หน้า ๑ - ๒.

๘ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๘.

๙ ม.จ.สีดาดำรวง ชุมพล, *อ้างแล้ว*, หน้า ๕๐.

๑๐ ม.จ.การวิก จักรพันธุ์ ('นรุตม์' ลำดับเรื่อง), **ใต้ร่มฉัตร**, หน้า ๔๗. และ ใน *นิทานของลุงเรื่อง 'แหวนวิเศษ' ภาพยนตร์พุทธประวัติ 'บุรพประทีป'*, กรุงเทพฯ: หจก. พิมพ์วาด, ๒๕๓๐.

๑๑ พระราชดำรัส พระราชทานแก่อาจารย์ ครู และนักเรียนวชิราวุธวิทยาลัย, วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ว่าด้วยความเป็นนักกีฬา, ใน *ประมวล...อ้างแล้ว*, หน้า ๑๒๕.

๑๒ *ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นายพานทอง ทองเจือ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐*, กรุงเทพฯ: เอกรัตน์การพิมพ์, ๒๕๒๐, หน้า ๔ - ๕.

บรรณานุกรม

การวิก จักรพันธุ์, ม.จ. (๒๕๓๓). พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช, ช่วงทรงพระเยาว์ถึงปลายสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๖๙ - ๒๔๘๘). ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๓๓*. กรุงเทพฯ: หจก.กู๊ดวิล แอดเวอร์ไทซิ่ง.

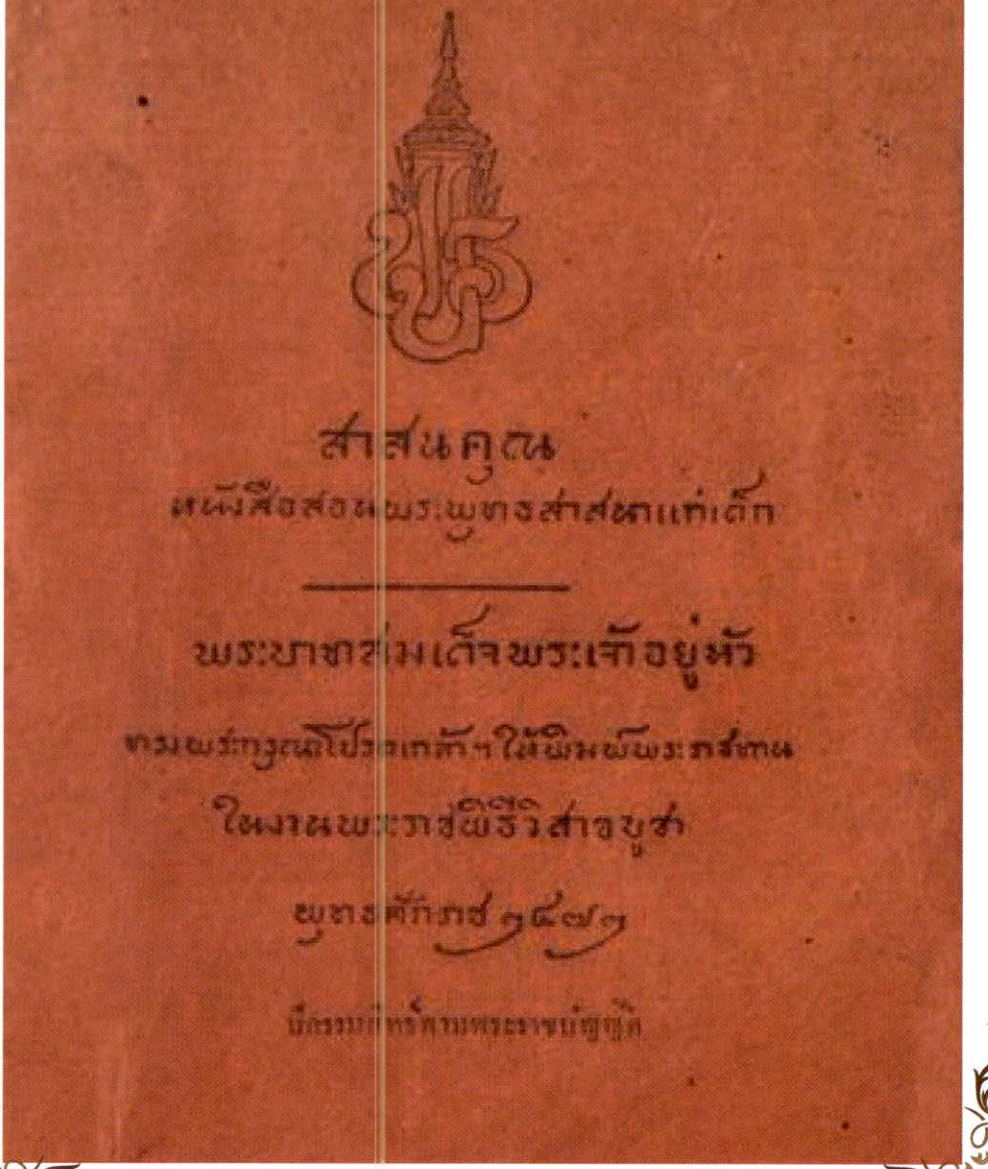
การวิก จักรพันธุ์, ม.จ. (๒๕๓๐). ใต้ร่มฉัตร. ใน *นิทานของลุงเรื่อง 'แหวนวิเศษ' ภาพยนตร์พุทธประวัติ 'บุรพประทีป'*. กรุงเทพฯ: หจก. พิมพ์วาด.

ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นายพานทอง ทองเจือ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐. (๒๕๒๐). กรุงเทพฯ: เอกรัตน์การพิมพ์.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระธิดาสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ในคราวเสด็จประพาสเกาะชวา เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒. (๒๔๙๒). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรนิติ.

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์. (๒๕๓๖). *ประมวลพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์.

สีดาดำรวง ชุมพล, ม.จ. (๒๕๓๓). อัตชีวประวัติหม่อมเจ้าหญิง สีดาดำรวง ชุมพล. ใน *ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิง สีดา ดำรวง ชุมพล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๓๓*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ (๑๙๘๔).

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์คำนำ
และโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์หนังสือสอนพระพุทธศาสนา เรื่องสาสนคุณ
พระนิพนธ์ในหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล
ได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ ในการประกวดประจำปี พ.ศ. ๒๔๗๒

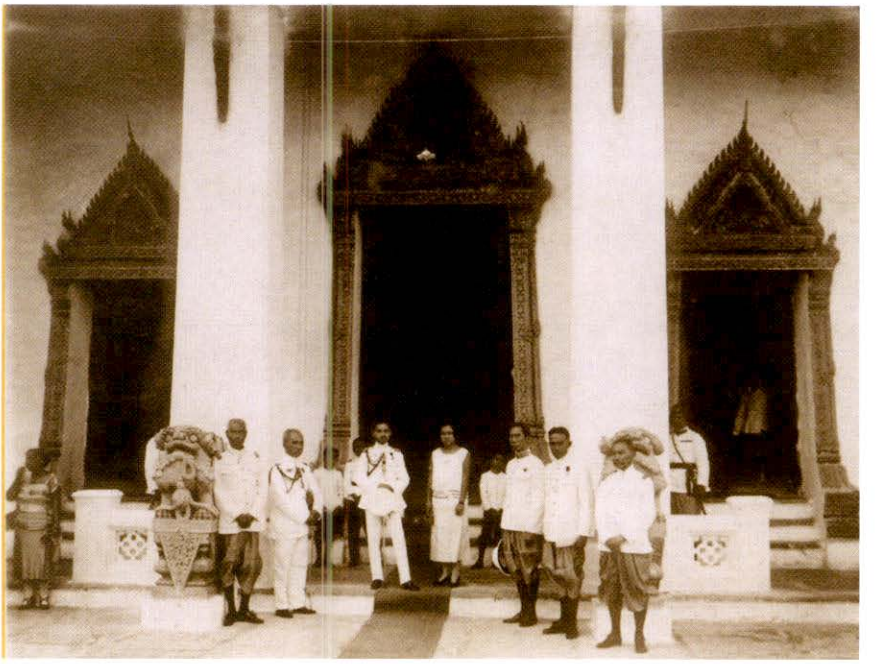
หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก พระมหากรุณาธิคุณใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

กนกวลี ชูชัยยะ

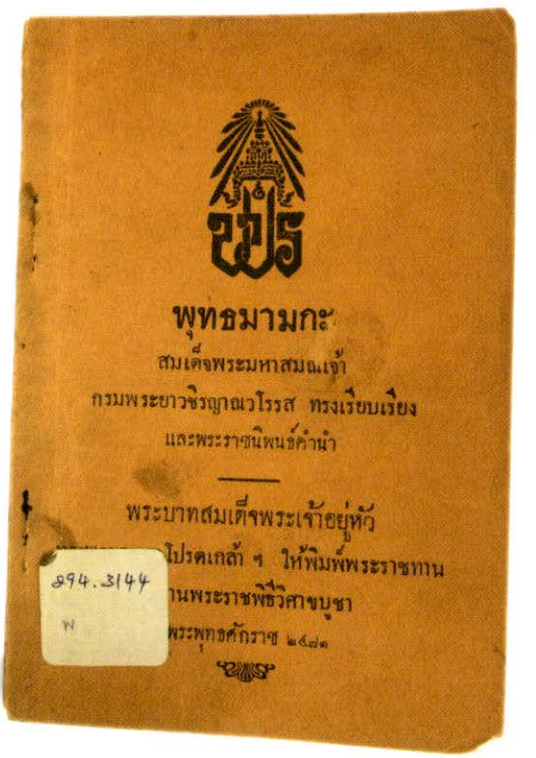
หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเป็นหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาจัดการประกวดแต่งหนังสือขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๗๒ โดยมีพระราชดำริว่า ควรสอนพระพุทธศาสนาให้แก่เด็กตั้งแต่ยังเยาว์วัย ปัจจุบันการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กยังคงดำเนินการอยู่โดยราชบัณฑิตยสถานเป็นผู้จัดประกวดเพื่อรับพระราชทานรางวัลจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และจัดพิมพ์เป็นหนังสือสำหรับพระราชทานเนื่องในงานพระราชพิธีวิสาขบูชาเป็นประจำทุกปี

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาราชบัณฑิตยสภาขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๖๙ เพื่อเป็นการส่งเสริมการศึกษาด้านวิจิตรศิลป์ วรรณคดี และโบราณคดีให้แพร่หลาย อันเป็นการรักษาเอกลักษณ์ของชาติให้คงอยู่ โดยโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งสภานายกเป็นพระองค์แรก และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกราชบัณฑิตยสภา ราชบัณฑิตยสภาแบ่งงานเป็น ๓ แผนก คือ แผนกวรรณคดี โบราณคดี และศิลปากร ผลงานของราชบัณฑิตยสภาเป็นผลดีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติเป็นอย่างมาก เช่น การตรวจสอบต้นฉบับเอกสารโบราณออกตีพิมพ์เผยแพร่ การส่งเสริมสร้างสรรค์วรรณกรรมรุ่นใหม่ด้วยการประกวดเรียบเรียงบทประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง จนกระทั่งต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงได้มีการยุบราชบัณฑิตยสภา โดยแบ่งงานออกเป็น ๒ ส่วน คือ กรมศิลปากรและราชบัณฑิตยสถาน

งานสำคัญงานหนึ่งของราชบัณฑิตยสภาคือ จัดให้มีการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กใน พ.ศ. ๒๔๗๒ โดยก่อนหน้านั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์หนังสือ พุทธมามกะ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชทานเนื่องในงานวิสาขบูชา พุทธศักราช ๒๔๗๑ เนื่องจากทรงระลึกถึงธรรมเนียมที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงริเริ่มขึ้น คือการส่งบัตรแสดงความยินดีและให้พรในวันวิสาขบูชา และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็เคยประทานแจกของเล่นแก่เด็กๆ ในงานเดียวกันนี้ ทรงเห็นว่า เป็นธรรมเนียมที่ดี พึงปฏิบัติตาม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์หนังสือพุทธมามกะ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ทรงฉายพระรูปกับคณะกรรมการราชบัณฑิตยสภา

หนังสือพุทธมามกะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานพระราชพิธีวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๔๗๑

พระราชทานในวันวิสาขบูชาปีดังกล่าว นอกจากนี้ มีพระราชปรารภว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดีเยี่ยม เป็นจริง ลึกซึ้ง น่าเลื่อมใส ไม่ขัดกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ อีกทั้งเป็นศาสนาที่ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสย่อมเชื่อได้แลเห็นจริงตามได้ด้วยปัญญา และจะนำสันติสุขมาสู่โลก แต่ยังมีการเผยแพร่น้อย ขาดวิธีการสั่งสอนที่มีศิลปะ และขาดตำราที่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสอนเด็ก *"ต้องนับว่าบกพร่องที่สุด"* เพราะเด็กที่สวดมนต์ได้มีน้อยมากและไหว้พระไม่เป็นก็มี ผู้ที่จะเล่าเรียนทางพระศาสนาก็มักเป็นคนอายุมาก ที่บวชบ้าง เป็นอุบาสกอุบาสิกาบ้าง จึงมีพระราชดำริว่า การสั่งสอนเด็กน่าจะแก้ได้ไม่ยากนัก และเป็นของที่ควรพยายามแก้อย่างยิ่ง แม้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ลึกซึ้ง สอนให้เด็กเข้าใจยาก แต่ก็มีธรรมที่จะสอนได้มาก เช่นเรื่องกรรมและอื่นๆ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงชักชวนให้พระสงฆ์ในฐานะที่ได้เล่าเรียนและมีความรู้ดีทางพระพุทธศาสนาช่วยกันแต่งหนังสือหรือแต่งตำราสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก เพื่อบิดามารดาของเด็กจะได้นำไปใช้สั่งสอนบุตรหลานของตนให้เป็นคนดียังประโยชน์สุขแก่สังคมสืบไป ดังพระราชดำริว่า

> *"...ข้าพเจ้ารู้สึกว่าการสอนศาสนาแก่เด็กนี้เป็นของสำคัญยิ่งนักสำหรับความเจริญมั่นคงของชาติและประเทศ"*

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานหนังสือพุทธมามกะเนื่องในงานวิสาขบูชาแล้ว ปรากฏว่ามีผู้สนใจและเต็มใจที่จะสนองพระราชดำริในการที่จะมีการแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเป็นอย่างมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภารับผิดชอบงานด้านนี้ ราชบัณฑิตยสภาจึงได้ออก *"ประกาศการประกวดแต่งหนังสือแสดงพระพุทธศาสนาสำหรับสอนเด็ก"* ฉบับแรกเมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ประกาศดังกล่าว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภาลงพระนามซึ่งมีใจความสำคัญคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะให้จัดพิมพ์หนังสือสอนพระพุทธศาสนาพระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชาทุกปี โดยหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กต้องแต่งให้เหมาะสมแก่อายุทั้งถ้อยคำและเรื่องให้พอแก่ความสามารถของเด็กที่จะเข้าใจได้ จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ราชบัณฑิตยสภาประกาศการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กสำหรับจะได้เลือกฉบับที่ดีเพื่อพิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชา

ข้อบังคับในการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กในปีแรกนั้นที่สำคัญระบุว่า ผู้แต่งหนังสือเข้าประกวดจะต้องแต่งเป็นภาษาไทยและอธิบายความให้ง่ายพอที่เด็กขนาดอายุ ๑๐ ขวบอ่านเข้าใจความได้ เรื่องที่แต่งให้เป็นการสอนพระพุทธศาสนาตามหลักในพระไตรปิฎกและมิให้กล่าวอธิบายย่ำยีศาสนาอื่น โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาเป็นพนักงานตรวจตัดสินตามที่เห็นสมควรแล้วคัดฉบับที่ดีที่สุดขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ๓ ราย เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดรายใดจะทรงเลือกพิมพ์เป็นหนังสือพระราชทานในวันวิสาขบูชา และจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัลที่ ๑ จำนวน ๒๐๐ บาท แก่ผู้แต่ง อีก ๒ รายที่รองลงมานั้นจะพระราชทานรางวัลที่ ๒ รายละ ๑๐๐ บาท แล้วส่งหนังสือนั้นให้กระทรวงธรรมการเพื่อจะได้พิมพ์สอนเด็กในโรงเรียนต่อไป ต่อมา

ในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ นายกราชบัณฑิตยสภาได้ทรงออก *"ประกาศเพิ่มเติมการประกวดแต่งหนังสือแสดงพระพุทธศาสนาสำหรับสอนเด็ก"* ความสำคัญคือ หนังสือซึ่งได้รับเลือกว่าดีได้พระราชทานรางวัล ๓ รายนั้น รายที่ได้รับรางวัลที่ ๑ จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เป็นของหลวงสำหรับพระราชทานในการพระราชกุศลวิสาขบูชาครั้งหนึ่ง อีก ๒ ราย ซึ่งได้รับรางวัลที่ ๒ นั้น ถ้ากรมศึกษาธิการปรารถนาจะพิมพ์ก็พิมพ์ได้ครั้งหนึ่งเช่นเดียวกัน แต่นั้นไปผู้แต่งจะขอกรรมสิทธิ์หนังสือนั้นตามพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์หนังสือ ร.ศ. ๑๒๐ ก็ได้ และกำหนดว่า การที่จะพิมพ์หนังสือซึ่งได้รับพระราชทานรางวัลครั้งหลังๆ ต่อไป เจ้าของกรรมสิทธิ์ต้องส่งต้นฉบับให้ราชบัณฑิตยสภาตรวจและเห็นชอบด้วยก่อน จึงจะใช้ดวงตราราชบัณฑิตยสภาพิมพ์ในหนังสือนั้นเป็นสำคัญว่าได้รับพระราชทานรางวัล

หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กที่ได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ ในการประกวดประจำปี พ.ศ. ๒๔๗๒ คือ เรื่อง *"สาสนคุณ"* พระนิพนธ์ในหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์คำนำและโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๔๗๒ ในพระราชนิพนธ์คำนำดังกล่าว ได้แสดงถึงพระราชประสงค์ที่จะให้มีหนังสือแสดงพระพุทธศาสนาสำหรับสอนเด็กเพื่อพระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชาทุกปี ทรงหวังว่าจะมีผู้ใส่ใจในการเขียนหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กมากขึ้น และทรงอ่านสำนวนที่คณะกรรมการคัดเลือกขึ้นถวาย รวมทั้งได้มีพระราชาธิบายถึงลักษณะสำคัญของหนังสือว่า *"ต้องให้เด็กขนาดอายุ ๑๐ ขวบอ่านเข้าใจได้"* หมายความว่าต้องให้เด็กอ่านเข้าใจได้เองโดยตลอดไม่ต้องถามผู้ใหญ่ *"แต่วิธีที่จะใช้หนังสือให้เป็นประโยชน์ ไม่ใช่เอาส่งให้เด็กเอาไปอ่านแล้วไม่เอาธุระต่อไป ถ้าทำดังนั้นเด็กก็คงไม่อ่านหรืออ่านก็คงไม่ตั้งใจจำข้อความ เมื่อให้เด็กอ่านแล้วผู้ใหญ่ต้องซักถามสอบทานความเข้าใจและความจำอีกทีหนึ่งจึงจะได้ประโยชน์"*

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริถึงวิธีที่จะสั่งสอนศาสนาให้แก่เด็กว่าเป็นเรื่องยาก เพราะมีธรรมที่สูงเกินสมองของเด็ก จึงต้องใช้วิจารณญาณอย่างสุขุม เพื่อหยิบยกข้อความที่สมควรมาสอนให้เข้าใจได้และให้ได้ผลจริง ทรงเห็นว่าสิ่งที่ควรสอนให้เข้าใจและให้เชื่อมั่นเสียตั้งแต่ต้นคือสิ่งที่เป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา คือเรื่อง *"วัฏสงสาร"* การเวียนว่ายตายเกิด และเรื่อง *"กรรม"* ซึ่งเป็นความเชื่อที่เก่ากว่าพระพุทธศาสนา แม้จะเป็นของพราหมณ์ แต่ก็เป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะหนทางปฏิบัติของพระพุทธศาสนาก็เพื่อให้พ้นจากวัฏสงสารอันเป็นความทุกข์ แต่สิ่งที่ดีประเสริฐยิ่งกว่านั้นคือความเชื่อใน *"กรรม"* ความเชื่อในกรรมเป็นของประเสริฐยิ่ง ที่ควรเพาะให้มีขึ้นในใจของคนทุกคน และถ้าคนทั้งโลกเชื่อมั่นใน *"กรรม"* แล้วทรงเชื่อว่า มนุษย์ในโลกจะได้รับความสุขใจขึ้นมาก จึงควรพยายามสอนเด็กให้เข้าใจและเชื่อมั่นเสียตั้งแต่ต้น ยิ่งให้เชื่อได้เท่าไรยิ่งดีและควรให้ฝังเป็นนิสัย และควรสอนให้เด็กเคารพพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แม้จะไม่เข้าใจหรือไม่รู้ว่าอะไร ก็ต้องให้กราบไหว้เป็นนิจ

การเขียนหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก สิ่งสำคัญลำดับแรกที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นคือ *"วิธีแต่งที่เข้าใจง่าย"* ในปีต่อมา ราชบัณฑิตยสภากำหนดให้ยกธรรมขึ้นหมวดหนึ่งหรือข้อหนึ่งให้แต่งเข้าประกวด ในเรื่องของการเข้าใจยากหรือง่ายขึ้นนั้น มีพระราชดำริว่ามีปัญหา

ประการหนึ่งคือ ควรจะต้องใช้ศัพท์ภาษาบาลีหรือไม่ ซึ่งทรงเห็นว่า จำเป็นต้องใช้ เพราะจะต้องสอนให้เด็กรู้จักศัพท์เหล่านั้นด้วย ถ้าจะแปลออกเป็นไทยทั้งหมด ก็อาจจะเป็นการบกพร่องในการสอนได้ การสอนพระพุทธศาสนาจึงจำเป็นที่จะต้องสอนให้เด็กรู้จักศัพท์ที่ใช้ในพระพุทธศาสนาให้ซึมซาบด้วย แต่ต้องอธิบายให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง แนวพระราชดำริที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ความสำคัญของเด็กที่มีต่อบ้านเมืองในอนาคต *"การภายหน้าของประเทศย่อมอยู่ในมือของเด็กที่เรากำลังอบรมอยู่ในเวลานั้น ถ้าเราอบรมดีให้อยู่ในศีลธรรมอันดี เราก็อาจมั่นใจในความเจริญ และความมั่นคงของประเทศในภายหน้า"* และ *"ศาสนาเป็นยาบำรุงกำลังบำรุงน้ำใจ ให้ทนความลำบากได้ ให้มีแรงที่จะทำการงานของตนเป็นผลสำเร็จได้ และยังเป็นยาที่จะสมานหัวใจให้หายเจ็บปวดในยามทุกข์ได้ด้วย"* จึงควรพยายามให้เด็กๆ มี *"ยา"* สำคัญ คือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าติดตัวไว้เป็นกำลังเพราะ *"ยา"* อย่างนี้เป็นทั้ง *"ยาบำรุงกำลัง"* และ *"ยาสมานหรือระงับความเจ็บปวด"*

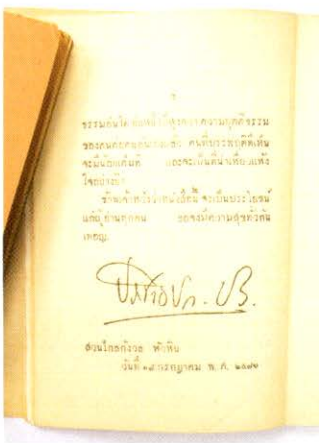
บทพระราชนิพนธ์คำนำที่ปรากฏในหนังสือที่ชนะการประกวดแต่ละปีสะท้อนให้เห็นถึงความสนพระราชหฤทัยซึ่งทรงมีต่อการจัดทำหนังสือนี้ เช่น ในฉบับที่พระราชทานในพระราชพิธีวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๔๗๕ ทรงเล่าว่าได้ทรงแจกจ่ายไปตามบรรดาญาติและมิตร รวมถึงนักเรียนบางคนที่กำลังเล่าเรียนอยู่ในต่างประเทศด้วย และจากพระราชนิพนธ์คำนำจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอ่านสำนวนหนังสือที่ส่งเข้าประกวดตามที่กรรมการราชบัณฑิตยสภาได้คัดเลือกแล้วนำขึ้นถวาย แล้วทรงเลือกสำนวนที่ดีที่สุด คือ *"สำนวนดีมาก แต่งชวนอ่าน อ่านได้คล่องและเข้าใจง่าย"* ให้ได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ อย่างไรก็ตาม ในพระราชนิพนธ์คำนำยังสะท้อนถึงแนวพระราชดำริที่ทรงมีต่อพระพุทธศาสนา เช่น เหตุที่ต้องมีศาสนา และการที่เราเชื่อศาสนานั้นให้ประโยชน์อย่างไร ดังความตอนหนึ่งว่า *"ศาสนามีขึ้นในโลกเพราะคนเราต้องประสบความทุกข์ และการมีศาสนานั้นเป็นเครื่องระงับความทุกข์ และเครื่องเศร้าหมองได้ดีกว่าอย่างอื่น"* ซึ่งคำตอบนี้ทรงเห็นว่ากินใจความสำคัญและตรงกับหลักของพระพุทธศาสนา และทรงเชื่อในเรื่องของ *"กรรม"* แนวพระราชดำริเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์คำนำของหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กสะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยึดมั่นในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น ดังข้อความว่า

> *"จงเชื่อมั่นในผลของกรรมแล้วและบำเพ็ญกรณียกิจของตนให้สมกับเป็นพุทธมามกะอันแท้จริงเถิด ถ้าคนเราไม่มีความเชื่อในความยุติธรรมอันใดอันหนึ่งที่สูงกว่าความยุติธรรมของคนต่อคนกันเองแล้ว คนที่ประพฤติดีเห็นจะมีน้อยเต็มที และจะเป็นที่น่าเหี่ยวแห้งใจอย่างยิ่ง"*

อย่างไรก็ตาม หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กคงเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย ดังที่ทรงเล่าว่าได้ทรงแจกจ่ายไปตามบรรดาญาติและมิตรรวมถึงนักเรียนบางคนที่กำลังเล่าเรียนอยู่ในต่างประเทศ *"นักเรียนบางคนเมื่อได้รับหนังสือแจกนึกว่าจะเป็นเรื่องอะไรสนุกสนาน แต่พอเปิดออกอ่านเห็นเป็นหนังสือสอนศาสนา ต่างก็ขว้างทิ้งเสีย และบางคนก็กล่าวว่า 'พุทโธ่ หนังสือพรรณนี้แจกมาทำไมกันไม่รู้' "*

แต่ทรงหวังว่า เมื่อนักเรียนเหล่านี้เจริญวัยขึ้น ถึงเวลามีครอบครัวและได้รู้จักความกังวลและความทุกข์ต่างๆ ก็จะหาที่พึ่งที่จะระงับความทุกข์ของตน เมื่อนั้นก็จะหันเข้าหาพระศาสนา และจะมีความยินดีในการที่มีผู้แต่งหนังสือประเภทนี้ขึ้น ทรงเห็นความสำคัญของการปลูกฝังเยาวชนให้มีคุณธรรมดีงาม โดยยึดหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์คำนำหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ความตอนหนึ่งว่า

"ข้าพเจ้าเห็นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง การอบรมในทางนี้ ในประเทศเรายังบกพร่องอยู่มาก สู้ต่างประเทศมิได้เลย"

พระราชนิพนธ์คำนำที่พระราชทานตีพิมพ์ในหนังสือที่ชนะการประกวดนั้นมีมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นฉบับสุดท้าย เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ประจวบกับได้มีการยุบเลิกราชบัณฑิตยสภา ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ แล้วตั้งกรมศิลปากรและราชบัณฑิตยสถานขึ้น โดยในชั้นแรกได้โอนงานของราชบัณฑิตยสภาให้กรมศิลปากรรับผิดชอบ ใน พ.ศ. ๒๔๗๗ การประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก ซึ่งควรเป็นหน้าที่ของราชบัณฑิตยสถาน แต่ขณะนั้นยังตั้งราชบัณฑิตยสถานไม่ทันกับเวลาที่ราชบัณฑิตยสภาได้ยุบเลิกไป งานนี้ซึ่งควรโอนไปยังราชบัณฑิตยสถานจึงยังไม่สามารถดำเนินการได้ กรมศิลปากรซึ่งรับงานทั้งมวลจากราชบัณฑิตยสภาจึงได้ตั้งกรรมการพิเศษขึ้น เพื่อดำเนินการแทน โดยได้ตรวจคัดเลือกสำนวนที่ดีสมควรได้รับพระราชทานรางวัล ๓ สำนวน นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งได้ทรงเลือกสำนวนหนึ่งขึ้นรับพระราชทานรางวัล และตีพิมพ์หนังสือดังกล่าวโดยไม่มีพระราชนิพนธ์คำนำ ต่อมาในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกาศสละราชสมบัติ

ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ ราชบัณฑิตยสถานได้ดำเนินการจัดประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเป็นปีแรก โดยมีคณะกรรมการเป็นผู้ตรวจและภาคีสมาชิกของราชบัณฑิตยสถานส่วนข้างมากเห็นพ้องต้องกัน จากนั้นจึงได้นำเสนอพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นผู้พิจารณาวินิจฉัยเลือกสำนวนที่ได้รับรางวัลที่ ๑ จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ปรากฏในคำนำหนังสือว่า ราชบัณฑิตยสถานได้ตั้งให้พระพิมลธรรมเป็นกรรมการตรวจในหลักธรรมและให้สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถานตรวจในเชิงวรรณคดีอีกชั้นหนึ่ง จากนั้น ที่ประชุมรวมสำนักแห่งราชบัณฑิตยสถานจึงได้ลงมติเห็นชอบกับความเห็นของสำนักศิลปกรรม แล้วจึงนำเสนอคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จากนั้นใน พ.ศ. ๒๔๘๐ ราชบัณฑิตยสถานได้ดำเนินการตรวจโดยให้พระพิมลธรรม ภาคีสมาชิกแห่งราชบัณฑิตยสถาน สำนักธรรมศาสตร์และ

การเมือง ประเภทวิชาศาสนาเป็นกรรมการตรวจในหลักธรรม และสำนักศิลปกรรมแห่งราชบัณฑิตยสถานตรวจในเชิงวรรณคดีอีกชั้นหนึ่ง ปัจจุบันการตรวจสำนวนของผู้ส่งเข้าประกวดยังคงเป็นหน้าที่ของราชบัณฑิตสำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน

ใน พ.ศ. ๒๔๘๙ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กที่ชนะการประกวดได้มีพระราชนิพนธ์คำนำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๘๙) เป็นครั้งแรกและครั้งเดียวในรัชกาล ในพระราชนิพนธ์คำนำดังกล่าวทรงอ้างถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการตีพิมพ์หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเพื่อพระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชา ซึ่งทรงเห็นชอบด้วย จึงโปรดเกล้าฯให้ราชบัณฑิตยสถานดำเนินการสืบต่อมา อันเป็นการสานต่อแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ราชบัณฑิตยสถานได้สนองพระราชดำรินี้อย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเวลายาวนานถึง ๓ รัชกาลแล้ว โดยในปัจจุบันหลักการต่างๆ ยังคงเดิมแต่มีการปรับปรุงลักษณะหนังสือจากที่ให้เด็กอายุ ๑๐ ขวบอ่านเข้าใจได้มาเป็นเด็กอายุต่ำกว่า ๑๕ ปี โดยให้อธิบายความง่ายๆ การยกตัวอย่างประกอบ ถ้อยคำสำนวน และภาษาที่ใช้ต้องเหมาะสมเข้ากันได้กับสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน สามารถโน้มน้าวจิตใจเด็กหรือผู้อ่านให้เห็นคุณค่าของการประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเรื่องที่แต่งต้องเป็นเรื่องการสอนพระพุทธศาสนาตามหลักธรรมในพระไตรปิฎกและไม่อธิบายความย่ำยีลัทธิและศาสนาอื่น โดยราชบัณฑิตยสถานจะคัดเลือกสำนวนที่สมควรได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ เพื่อเสนอต่อราชเลขาธิการให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอรับพระบรมราชวินิจฉัย เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชวินิจฉัยแล้ว จะโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์สำนวนที่ได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ เพื่อแจกในงานพระราชพิธีวิสาขบูชา พร้อมทั้งพระราชทานรางวัลแก่ผู้ชนะการประกวด คือ รางวัลที่ ๑ จำนวน ๕,๐๐๐ บาท รางวัลที่ ๒ จำนวน ๓,๐๐๐ บาท และรางวัลที่ ๓ จำนวน ๒,๐๐๐ บาท ผู้ชนะการประกวดจะเข้ารับพระราชทานรางวัลในงานพระราชทานพิธีวิสาขบูชา ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภายหลังการตั้งเปรียญ

นับแต่ พ.ศ. ๒๔๗๒ - ๒๕๕๖ เป็นเวลากว่า ๘๔ ปีแล้วที่ได้มีการจัดประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก และพิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชาตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และใน พ.ศ. ๒๕๔๘ พ.ศ. ๒๕๕๓ และ พ.ศ. ๒๕๕๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชดำริให้จัดพิมพ์หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเนื่องในงานพระราชพิธีวิสาขบูชาเพื่อพระราชทานให้โรงเรียนในโครงการตามพระราชดำริฯ และห้องสมุดต่างๆ เพื่อส่งเสริมให้เด็กไทยสนใจศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น โดยจัดพิมพ์แล้วรวม ๒๒ เรื่อง

ราชบัณฑิตยสถานในฐานะที่เป็นหน่วยงานซึ่งดำเนินการจัดประกวดหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กต่อจากราชบัณฑิตยสภา ตระหนักดีถึงความสำคัญของหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก เพราะนอกจากจะเป็นการสืบสานพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างยิ่งแก่เด็กไทยแล้ว ยังเป็นการรักษาหนังสือดีๆ ที่เด็กควรได้อ่าน ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภาพระองค์แรก ได้มีพระดำริ

เกี่ยวกับหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กในลายพระหัตถ์ที่ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ความตอนหนึ่งว่า

> *"หม่อมฉันคิดดูเห็นว่าหนังสือวิสาขะที่ได้รับรางวัลเป็นหนังสือดีทั้งชุด น่าจะใช้สอนเด็กให้กว้างขวาง พระราชประสงค์ก็จะให้เป็นเช่นนั้น จึงโปรดฯ ให้พิมพ์พระราชทานถึงปีละ ๑๐,๐๐๐ ฉะบับ แต่มิได้ยินว่าบังคับให้ใช้ในโรงเรียน นานไปน่ากลัวจะสูญเสีย ขอทูลแนะนำให้ทรงรวบรวมไว้ในห้องสมุดให้ครบชุด"*

ปัจจุบัน หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเป็นหนังสือหายากที่จะหาอ่านได้ครบชุด ราชบัณฑิตยสถานได้รวบรวมหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กตั้งแต่เล่มแรกจนถึงปัจจุบันครบถ้วนแล้ว และเนื่องในโอกาสคล้ายวันพระบรมราชสมภพปีที่ ๑๒๐ ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖ ราชบัณฑิตยสถานในฐานะที่เป็นหน่วยงานที่ก่อตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้จัดทำโครงการจัดพิมพ์หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กตั้งแต่เล่มแรกจนถึงปัจจุบัน เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการรวบรวมหนังสือซึ่งมีประวัติการพิมพ์ที่สืบเนื่องยาวนานและเป็นหนังสือที่มีคุณค่าในการสืบสานพระพุทธศาสนาที่สำคัญคือ เป็นหนังสือล้ำค่าที่เกิดจากพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง ๓ รัชกาล ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จนถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน

พระราชนิพนธ์คำนำที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเนื่องในงานวิสาขบูชา

บรรณานุกรม

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๔). *สาส์นสมเด็จ เล่ม ๕ พุทธศักราช ๒๔๗๗ (เมษายน - กันยายน).* กรุงเทพฯ: องค์การของคุรุสภา, (พิมพ์ฉลองพระชนมายุสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ครบ ๓ รอบ พุทธศักราช ๒๕๓๔).

เบญจวรรณ มนัสไพบูลย์. (๒๕๓๓). *การวิเคราะห์หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๔๗๒ - ๒๕๓๓.* วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๔๗๒). "คำนำ" ใน *สาสนคุณ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก.* หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุลฯ แต่ง ได้พระราชทานรางวัลชั้นที่ ๑ ในการประกวดประจำ พ.ศ. ๒๔๗๒. (พิมพ์ครั้งที่ ๒) พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๔๗๒).

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๔๗๓). "คำนำ" ใน *หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก เรื่อง อริยทรัพย์* อำมาตย์โท พระพินิจวรรณการ (แสง สาลิตุล) เปรียญ แต่งทูลเกล้าฯ ถวายกับพระราชนิพนธ์คำนำ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิศาขบูชา พ.ศ. ๒๔๗๓).

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๔๗๔). "คำนำ" ใน *ทิศ ๖ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก* พระครูวิจิตรธรรมคุณ (วาศน์ นิลประภา) วัดราชบพิธ แต่ง ได้รับพระราชทานรางวัลชั้นที่ ๑ ในการประกวดประจำ พ.ศ. ๒๔๗๔ มีพระราชนิพนธ์คำนำ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิศาขบูชา พ.ศ. ๒๔๗๔).

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๔๗๕). "คำนำ" ใน *อบายมุข ๖ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก* รองอำมาตย์เอก พล้อย พรปรีชา แต่ง ได้รับพระราชทานรางวัลชั้นที่ ๑ ในการประกวดประจำ พ.ศ. ๒๔๗๕ มีพระราชนิพนธ์คำนำ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิศาขบูชา พ.ศ. ๒๔๗๕).

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๔๗๖). "คำนำ" ใน *ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก.* พระนคร: โรงพิมพ์สยามพณิชยการ. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเนื่องในงานพระราชพิธีวิศาขบูชา พุทธศักราช ๒๔๗๖)

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๒๗). *๕๐ ปี ราชบัณฑิตยสถาน ๓๑ มีนาคม ๒๕๒๗.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์.

ราชบัณฑิตยสภา. (๒๔๗๕). *ประกาศการประกวดแต่งหนังสือแสดงพระพุทธศาสนาสำหรับสอนเด็ก.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๒๘). "พุทธมามกะ". ใน *การทรงผนวช.* กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย (จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗, ๙ เมษายน ๒๕๒๘).

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงนำประเทศผ่านพ้นวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒

เรียนรู้ตลอดชีวิต แก้วิกฤตของสังคม ตามแนวทางพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำนักบรรณสารสนเทศ
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พระมหากรุณาธิคุณยามชาติวิกฤต

สถาบันพระมหากษัตริย์มีพัฒนาการคู่กับสยามประเทศมาเป็นเวลานับหลายศตวรรษ พระมหากษัตริย์ไทยทรงเปี่ยมด้วยทศพิธราชธรรมอันเป็นหลักค้ำจุนเกื้อหนุนประเทศชาติและเหล่าพสกนิกรมาทุกรัชกาล แม้ในยามวิกฤตของประเทศก็ยังทรงนำพา ประสานประโยชน์ให้ชาติรอดพ้นจากภัยพิบัติมานับครั้งไม่ถ้วน อาทิ ในภาวะสงคราม ภาวะวิกฤตการณ์จากการแสวงหาอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตกเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ตรงกับรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งนั้นฝรั่งเศสอ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงซึ่งเป็นดินแดนในอาณัติของสยาม ปัจจุบันอยู่ในเขตลาว มีอาณาเขตติดต่อกับเวียดนามฝั่งหนึ่งและภาคอีสานตอนบน อีกฝั่งหนึ่ง เมืองสำคัญคือ เมืองคำมวน พระยอดเมืองขวาง (ขำ ยอดเพชร) ข้าหลวงสยามเจ้าเมืองคำมวน ถูกฝรั่งเศสบังคับให้ถอนตัวออกจากเมือง จึงเกิดการปะทะกันจนในที่สุดพระยอดเมืองขวางถูกนำตัวขึ้นศาลด้วยข้อหาฆ่าทหารฝรั่งเศสตาย คณะผู้พิพากษาสยามตัดสินให้พระยอดเมืองขวางพ้นข้อกล่าวหา ฝรั่งเศสไม่พอใจผลการตัดสิน ต่อมาฝรั่งเศสได้ส่งเรือรบเข้ามาถึงป้อมพระจุลจอมเกล้าเพื่อยึดแผ่นดินสยาม แม้ว่า สยามจะส่งทหารออกต่อสู้และยิงเรือรบฝรั่งเศสที่รุกล้ำน่านน้ำ แต่ก็ไม่สามารถต้านทานแสนยานุภาพของกองทัพเรือฝรั่งเศสได้ ครั้งนั้น เรือรบฝรั่งเศสรุกฝ่ากองทัพเรือสยามเข้ามาทอดสมอที่หน้าสถานทูตฝรั่งเศสในพระนครและห้นปากกระบอกปืนมุ่งสู่พระบรมมหาราชวัง สยามพยายามเจรจา ฝรั่งเศสจึงยื่นคำขาดให้สยามยกดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงรวมทั้งเกาะต่างๆ ให้ ฝรั่งเศสขอเมืองจันทบุรีเป็นประกันนาน ๑๐ ปี รวมทั้งให้สยามตั้งศาลผสมเพื่อพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางใหม่ประกอบด้วยผู้พิพากษาชาวฝรั่งเศส ๓ คน ชาวสยาม ๒ คน และให้สยามชดใช้ค่าปรับค่าเสียหายเป็นเงินเหรียญทั้งหมดจำนวนสามล้านฟรังก์ภายในเวลา ๔๘ ชั่วโมง ผลของวิกฤตครั้งนั้นคือ พระยอดเมืองขวางถูกตัดสินจำคุก ๒๐ ปี และสยามต้องเสียเงินชดใช้ตามที่ฝรั่งเศสเรียกร้องแต่เงินในท้องพระคลังหลวงไม่เพียงพอ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตกมาก แต่เป็นความโชคดีของประเทศเมื่อมีผู้กราบบังคมทูลให้ทรงเปิด *"เงินพระคลังข้างที่"* ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสะสมจากการทรงจัดเรือสำเภาส่วนพระองค์บรรทุกสินค้าไปค้าขายทางทะเลตั้งแต่ยังทรงดำรง

พระอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และทรงเก็บไว้ข้างที่บรรทมหรือที่เรียกว่า *"เงินถุงแดงข้างพระแท่นบรรทม"* เป็นเงินที่แยกจากเงินรายได้ของแผ่นดินหรือเงินในท้องพระคลังหลวง จำนวนสามหมื่นชั่งหรือ สองล้านสี่แสนฟรังก์ และเป็นเงินเหรียญทั้งหมดมาเป็นค่าชดใช้ แต่เฉพาะเงินถุงแดงก็ยังไม่เพียงพอที่จะชดใช้ พระบรมวงศานุวงศ์ และเหล่าขุนนาง ราษฎรจึงพร้อมใจกันสละเงินและทรัพย์สินมีค่าเพื่อแลกเป็นเงินเหรียญนำไป *"ไถ่บ้านไถ่เมือง"* คืน น้ำหนักเหรียญทั้งหมด ๒๓ ตัน

ในท่ามกลางวิกฤตการณ์ความเป็นความตายของประเทศ สมเด็จเจ้าฟ้าพระราชกุมารพระองค์หนึ่งได้ทรงพระราชสมภพมาเพื่อทรงยังประโยชน์ให้เกิดแก่อาณาประชาราษฎร์ในกาลอนาคต สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ มีพระประสูติกาลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนศุโขไทยธรรมราชา ในวันพุธที่ ๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) และต่อมาได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๗ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เฉลิมพระปรมาภิไธยว่าพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามเกิดวิกฤตการณ์อันเนื่องมาจากสงครามโลกครั้งที่ ๑ ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญคือ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ซึ่งมีผลกระทบต่อประเทศในเวลานั้นอย่างมาก รัฐบาลในขณะนั้นพยายามแก้ไขปัญหาหลายวิธี วิธีหนึ่งคือการดุลยภาพข้าราชการเพื่อลดทอนการใช้เงินงบประมาณแผ่นดิน อันเป็นเหตุหนึ่งที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕

ถึงแม้ว่าจะมีการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะทหารและพลเรือนที่เรียกตนเองว่า *"คณะราษฎร"* ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่การปฏิวัตินี้ก็มิได้ก่อให้เกิดการสูญเสียชีวิตทรัพย์สินของราษฎร ด้วยพระเมตตาที่ทรงรับฟังเหตุผลและพร้อมที่จะทรงประสานประโยชน์อันเป็นส่วนรวม นำไปสู่ระบอบการปกครองที่ดีขึ้นและเป็นสากลมากขึ้นคือการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

ทรงสอนการป้องกันแก้ไขวิกฤตของสังคม

ตลอดรัชสมัยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๗ ทรงมุ่งให้ราษฎรมีความเป็นอยู่ที่ดี สามัคคี มีน้ำใจนักกีฬา ไม่เล่นการพนัน ปฏิบัติตามหน้าที่ มีความซื่อสัตย์สุจริต มุ่งประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว รักษาขนบธรรมเนียมที่ดีงาม ดังพระบรมราโชวาท พระราชดำรัสที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นประโยชน์ เป็นวิถีทางที่ทำให้คนในชุมชน และสังคมที่ปฏิบัติตามสามารถผ่านพ้นวิกฤตหรือปัญหาอุปสรรคต่างๆ ได้ ตัวอย่างที่ทรงสอนบุคคลในวาระต่างๆ ดูได้จากพระราชดำรัส พระบรมราโชวาท ดังนี้

ความสามัคคีในชุมชน

สิ่งที่ควรมุ่งปรารถนานั้น คือการช่วยกันและกัน หรือจะว่าการสามัคคีทั่วโลกโดยปราศจากความถือชาติถือสกุลนั้นก็ได้ เพราะฉนั้น การปกครองบ้านเมือง ใช่ว่าจะสำเร็จได้ด้วยผู้มีหน้าที่รับราชการถ่ายเดียวนั้นหามิได้เลย ต้องอาศัยความช่วยเหลือพร้อมเพรียงกันในหมู่พลเมืองทุกชนิด ทุกอาชีพ ทุกชาติ[๑]

มีความซื่อตรงต่อบ้านเมือง

พวกเจ้าทั้งหลายผู้เป็นลูกหลานของนักรบโบราณนั้นเอง เป็นลูกของพวกไทยแต่เดิมที่อยู่ในถิ่นนี้ต้องตั้งใจที่จะบำรุงฐานของมณฑลของตน ซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองมารดรเดิมนั้นให้รุ่งเรืองเหมือนกับที่เป็นมาแต่ก่อน จงตั้งใจทำการงานทุกสิ่งทุกอย่างทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบ ตั้งใจทำมาค้าขายจะได้เป็นประโยชน์นำฐานะของมณฑลให้เจริญรุ่งเรือง และเมืองพิษณุโลกจะได้กลับเป็นบ้านเมืองใหญ่โตเหมือนกับที่เคยเป็นมาแต่ก่อนนั้น[๒]

ประพฤติตามกฎหมายและทำหน้าที่ของตนอย่างเที่ยงตรง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้ที่ขาดแคลนมากกว่า ขยันหมั่นเพียรและประหยัด

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจช่วยทำนุบำรุงบ้านเมืองตามฐานแห่งตนๆ ที่เป็นข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่บังคับบัญชาผู้น้อย ก็จงตั้งใจทำงานให้เที่ยงตรงตามหน้าที่ด้วยกรุณาปราณีต่อผู้น้อย เหล่าที่ประกอบการค้าขายก็จงพากเพียรหาประโยชน์โดยธรรม และเผื่อแผ่เจือจานจำพวกอื่นที่ขัดแคลน ตลอดจนช่วยทำนุบำรุงบ้านเมืองตามสมควร ที่เป็นชั้นประชาชนพลเมืองก็จงหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ และอุตส่าห์สงวนทรัพย์ไว้ใช้สรอยให้เป็นสาระประโยชน์และประพฤติตนตามพระราชกำหนดกฎหมายคืออย่าเบียดเบียนผู้อื่นเป็นต้น แม้พระสงฆ์ทั้งปวงก็ขอให้เอาเป็นภาระธุระสั่งสอนธรรมานุธรรมปฏิบัติ[๓]

ยาเสพติดและการพนันทำลายคน

อย่าให้มีนิสสัยชอบการพะนัน ถ้ามีนิสสัยเช่นนั้นแล้วอาจติดเหมือนติดฝิ่น ลงท้ายก็ต้องฉิบหาย การพะนันถึงจะมีเวลาได้บ้างก็ประเดี๋ยวเดียวคราวเดียว แล้วภายหลังก็ต้องฉิบหาย การพะนันเป็นข้าศึกอย่างใหญ่ของการออมทรัพย์ เพราะฉะนั้นต้องหลีกเลี่ยงต้องพยายามหนีการพะนัน ต้องเห็นว่าเป็นของเลวที่สุด[๔]

ผู้ปกครองคนต้องมีเมตตา

ผู้มีตำแหน่งหน้าที่ในการปกครองจะต้องคอยระวังเอาใจใส่สอดส่องบังคับบัญชาการทั้งรักษาสันติสุขและทำนุบำรุงบุคคลจำพวกต่างๆ ให้ประกอบอาชีพแต่โดยธรรม ความข้อนี้จะสำเร็จได้ก็ด้วยตั้งตนไว้ให้เที่ยงตรงกอบด้วยเมตตาอารี จะบังคับบัญชาหรือทำนุบำรุง

ก็ให้เสมอหน้ากัน และผ่อนผันเห็นอกเห็นใจผู้น้อย โดยฉะเพาะจำพวกที่ยังไม่คุ้นเคยขนบธรรมเนียมบ้านเมือง อย่าให้ต้องลำบากเดือดร้อนโดยมิจำเป็น ให้ราษฎรเชื่อถือไว้ใจในผู้ปกครองว่าเป็นมิตรและเป็นผู้ทำนุบำรุง[๕]

มุ่งประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนบุคคล

จงตั้งใจฝึกฝนตนเองให้เป็นผู้มีกำลังวังชาแข็งแรง ทั้งมีน้ำใจอันดีซื่อสัตย์ต่อชาติไทย และรักความสามัคคีเป็นอย่างยิ่ง จะทำกิจการใดๆ จงนึกถึงประโยชน์ของชาติก่อนยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัว อย่าได้เบียดเบียฬซึ่งกันและกัน ทำอะไรให้นึกถึงประโยชน์ส่วนใหญ่ส่วนรวม ดังนั้นชาติเราจะเจริญรุ่งเรืองต่อไป[๖]

รักท้องถิ่นและรักษาขนบธรรมเนียมที่ดีงาม

การรักษาประเพณีเป็นของมีประโยชน์มาก นอกจากรักษาประเพณีของโรงเรียนแล้ว หวังว่านักเรียนจะรักษาประเพณีไทยๆ ไว้ด้วยเหมือนกัน ไม่ใช่จะเปลี่ยนแปลงไปหมด จะยกตัวอย่างหลายอย่างจะมากไป จะยกตัวอย่างข้อเดียวที่ว่าคนไทยเราต้องมีความเคารพนับถือบิดามารดา นี่เป็นขนบธรรมเนียมไทยๆ ที่ได้รักษากันมาตลอด ซื่อว่าเป็นมงคลยิ่งของพวกเราทั้งหลาย ขนบธรรมเนียมเหล่านี้ควรรักษาไว้ ข้าพเจ้าหวังว่านักเรียนในโรงเรียนนี้จะช่วยกันรักษาไว้ เพราะว่าเราเป็นไทย ชาติไทยเราก็มีอะไรที่ดีเหมือนกัน ไม่จำเป็นต้องเอาอย่างคนอื่นเสมอไป นี่แหละทำให้เรารู้สึกภูมิใจในตัวเรา และชาติของเราด้วย[๗]

เศรษฐกิจพอเพียงสร้างฐานะให้บุคคลและทำให้ชุมชนอยู่รอด

สมมุติว่าบุคคลหนึ่งมีทุนทรัพย์น้อย แต่กลัวจนเหลือเกิน ด้วยทุนทรัพย์นั้นไปก่อกำแพงคอนกรีตและซื้อปืนไว้รอบบ้านเปนต้น ผลสุดท้ายไม่มีทุนจะซื้อขายเช่นไร่นาเปนต้น การอยู่กินก็ร่อยหรอไปทุกที ในที่สุดก็ถูกเจ้าหนี้ยึดเอาไปหมดทั้งบ้านเรือนครอบครัวไร่นากำแพงและปืนที่ซื้อไว้นั้น ก็ไม่เปนประโยชน์อะไร ถ้าหากว่าบุคคลผู้นั้นไม่ประมาทคิดป้องกันตัวตามสมควรเท่าฐานะที่มีและพยายามบำรุงการค้าขายของตนด้วยทุนอีกส่วนหนึ่งแบ่งให้พอดีกัน ก็จะทำตนให้มั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้น ฐานะของตนก็จะมั่นคงขึ้นทุกประการฉันใด ประเทศสยามก็อยู่ในฐานะเช่นนั้นเหมือนกัน เราเปนเมืองเบี้ยน้อยหอยน้อย จะคิดอะไรต้องให้พอดีแก่เนื้อแก่ตัว[๘]

การเปลี่ยนแปลงในชุมชนควรทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปและสร้างสรรค์

การที่อังกฤษรักขนบธรรมเนียม หรือ Tradition ไม่ได้ทำให้ประเทศอังกฤษล้าหลังประเทศอื่นในความเจริญเลย สิ่งใดที่ควรเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลงไป แต่สิ่งใดที่ยังดีอยู่ไม่เสียหายเขาก็คงรักษาไว้เพื่อนึกถึงความเจริญของประเทศที่มีมาแล้วในปางก่อน ถึงแม้ว่าเขาจะคิดทำงานใดๆ เพื่อมุ่งหาความเจริญในทางอนาคตก็จริง แต่เขาก็ไม่ยอมหันหลัง

ให้อดีตเสียเลย ข้อนี้เองทำให้อังกฤษเปลี่ยนแปลงแบบแผนการปกครองได้อย่างเรียบร้อย ราบคาบ ไม่ต้องมีการจลาจลมากมายนัก นั่นเป็นผลของการรักษาขนบธรรมเนียมอย่างหนึ่ง ตัวอย่างในเร็วๆ นี้ คือประเทศอังกฤษได้มีคณะรัฐบาลกรรมกรซึ่งเป็นโสเชียลลิสต์แต่ก็หาได้มีการเปลี่ยนแปลงตูมตามกลับหน้ามือเป็นหลังมืออย่างใดไม่ เพราะกรรมกรอังกฤษก็เป็นชาวอังกฤษที่มีนิสสัยยังรักขนบธรรมเนียมการเปลี่ยนแปลงจึงเป็นไปทีนิดละหน่อย ไม่มีใครรู้สึก[๙]

การร่วมใจกันทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

จงพยายามฝึกฝนตนเอง, ทำน้ำใจให้รู้จักรักสามัคคียิ่งกว่าอะไรทั้งหมด, รู้จักที่จะผ่อนตามคำสั่งผู้บังคับบัญชาตามทางที่ควร รู้จักคิดอะไรของตัวเอง ทำอะไรของตัวเองในเวลาที่ควรให้เป็นประโยชน์แก่คณะและแก่ผู้ใหญ่ที่บังคับบัญชาเราอีกทีหนึ่ง ต่างคนต่างหันเข้าหากันเอาใจซึ่งกันและกัน แม้เป็นเด็กก็สร้างบ้านหรือสร้างเมืองได้ด้วย[๑๐]

รู้จักปรองดองแบ่งปันผลประโยชน์กันทำให้เกิดความเจริญ

การค้าขายย่อมจะมีได้เป็น ๒ อย่าง คือแย่งกันกินหรือแบ่งกันกิน ถ้าเราจะคิดช่วยกันให้เจริญด้วยกัน คือ แบ่งกันกิน การค้าขายก็อาจเจริญขึ้นเป็นอันมากทั่วๆ ไป[๑๑]

มีน้ำใจนักกีฬาทำให้การปกครองระบอบประชาธิปไตยเจริญก้าวหน้า

การฝึกหัดน้ำใจนั้นเป็นของสำคัญมาก ยิ่งเราจะปกครองแบบเดโมคราซียิ่งสำคัญขึ้นอีก...ประการที่หนึ่งนักกีฬาแท้จะเล่นเกมอะไรก็ตามต้องเล่นให้ถูกต้องตามกฎข้อบังคับของเกมนั้น ไม่ใช้วิธีโกงเล็กโกงน้อยอย่างใดเลยจึงจะสนุกจึงจะเป็นผลประโยชน์ ประการที่สอง ถ้าเกมที่เล่นนั้นเล่นหลายคน ต้องเล่นเพื่อความชะนะของฝ่ายตน ไม่ใช่เล่นเพื่อตัวคนเดียว ไม่ใช่เล่นเพื่อแสดงความเก่งของตัวคนเดียว ประการที่สาม นักกีฬาแท้นั้นต้องรู้จักชะนะและรู้จักแพ้ ถ้าชะนะก็ต้องไม่อวดดีทำภูมิ ถ้าแพ้ก็ต้องไม่พยาบาทผู้ชะนะเป็นต้น หลักสามอย่างนี้สำคัญมาก ย่อมใช้ประโยชน์ได้ในการเมืองด้วย เมื่อเราจะปกครองแบบรัฐสภาแล้ว ...ตามธรรมดาย่อมต้องมีคณะการเมืองคณะต่างๆ ซึ่งมีความเห็นต่างๆ กัน แต่เมื่อถึงคราวที่จะต้องนึกถึงประเทศแล้วต่างคณะต้องต่างร่วมใจกัน นึกถึงประโยชน์ของประเทศอย่างเดียวเป็นใหญ่ ต้องลืมความเห็นที่แตกต่างกันนั้นหมด ถึงจะเคยน้อยอกน้อยใจกันมาอย่างไร ต้องลืมหมด ต้องฝังเสียหมด ต้องนึกถึงประโยชน์ของประเทศของตนเท่านั้น จะนึกเห็นแก่ตัวไม่ได้ อย่างนี้จึงจะเรียกว่ามีใจเป็นนักกีฬาแท้ เป็นของจำเป็นที่จะต้องปลูกฝังให้คนมีน้ำใจอย่างนั้น จึงจะปกครองแบบเดโมคราซีได้ดี[๑๒]

เพาะบ่มความรู้เพื่อปัญญา

ในส่วนของปัจเจกบุคคล หนทางที่จะทำให้ดำรงตนอยู่ได้โดยไม่เสื่อมเสียและสามารถแก้ไขปัญหาอุปสรรคให้ลุล่วงผ่านพ้นวิกฤตต่างๆ นั้น คือการใช้สติปัญญา ทรงเป็นแบบอย่างของการเรียนรู้ตลอดชีวิต ด้วยพระคติประจำพระองค์ว่า *"ปัญญาเกิดมีได้ เพราะตั้งใจพินิจ เสื่อมไป เพราะไม่ได้ตั้งใจพินิจ"* และพระคติที่ว่า *"ถ้าอ่านหนังสือ แม้เป็นนิทาน หรือ novel เรื่องอ่านเล่น ก็คงได้รับความรู้อะไรบ้างไม่มากก็น้อยทุกทีไป เพราะฉะนั้นควรพยายามอ่านเสียบ้าง"* (๒๕๔๒: ๗๕)

การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้บุคคลเกิดสติปัญญานำไปสู่หนทางพัฒนาตนเองและสังคม แต่การเรียนรู้เฉพาะวิชาหนังสือเท่านั้นไม่เพียงพอเพราะอาจจะเปรียบได้กับสุภาษิตที่ว่า *"วิชาท่วมหัวเอาตัวไม่รอด"* ถึงแม้ว่าบุคคลจะมีวิชาทางหนังสือเป็นพื้นฐานอยู่แล้วก็ต้องแสวงหาความรู้รอบตัวเพิ่มขึ้นและต้องรู้จักใช้ความคิดเพื่อหาวิธีนำความรู้นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์เพื่อให้เกิดความเจริญ และต้องมีความมานะพยายามใฝ่หาความรู้ตลอดชีวิต

> *"พวกเจ้านั้นการศึกษาเจริญขึ้นมากแล้วควรจะมุ่งในทางใช้ความคิดให้เป็นผลดียิ่งขึ้นอีกไม่ใช่แต่จะเรียนจำตามที่สอนเท่านั้น ต้องฝึกหัดใช้ความคิดไม่ใช่เชื่ออย่างงมงายไม่ใช่เรียนมาสำหรับทำตามไปอย่างลิงมันล้อคนหรือนกแก้วเลียนคนพูด เรียนมาสำหรับคิด ไม่ใช่เรียนมาสำหรับจำไว้เฉยๆ เท่านั้นต้องคิดอีกทีหนึ่งว่าจะทำอย่างไรจึงจะดีขึ้นได้อีก ต้องพยายามเรียนตลอดชีวิตใครเขามีวิชาดีที่ไหน ต้องพยายามเรียนเรียนมาแล้วต้องคิดต่อว่าจะหาวิธีอย่างไรมาใช้ให้เหมาะสำหรับประเทศของเราไม่ใช่จะเอาอย่างเขาตะบันไป"*[๑๓]

เสด็จพระราชดำเนินโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย

นอกจากการเรียนรู้ตลอดชีวิตแล้ว ผู้ฉลาดต้องมีคุณธรรมและจริยธรรมซึ่งจะส่งเสริมตนเองและสังคมให้เจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงดังที่ทรงเน้นย้ำไว้ในพระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

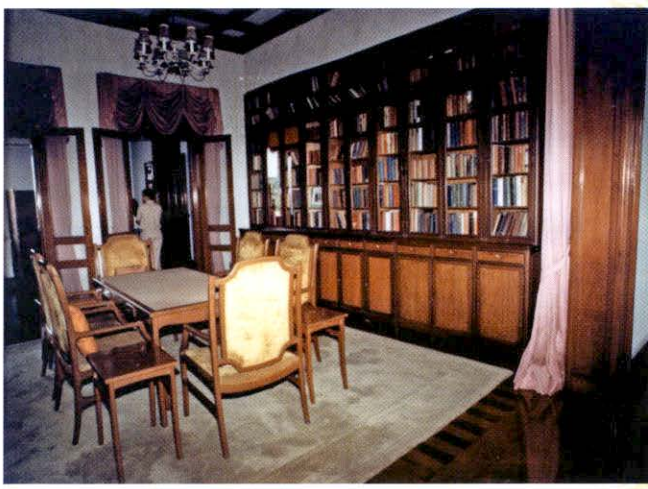
"...ผู้ที่ฉลาดแต่นิสัยอัธยาศัยไม่ดีเป็นผู้ไม่ควรคนอื่นจะไว้วางใจ ถึงจะฉลาดเท่าไรจะได้ปริญญาสัก ๑๐๐ อันก็ไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ต้องพยายามเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์สุจริตสมควรที่คนอื่นจะไว้ใจดังนั้น วิชาที่เราเรียนไปจึงจะเป็นประโยชน์แก่เรา"[๑๔]

ทรงเรียนรู้จากการอ่านหนังสือ

"วิธีที่รู้ภาษาดีนั้น จะเรียนแต่เวลาเรียนจริงๆ เท่านั้นไม่พอ ต้องพยายามอ่านหนังสือ ถ้าคำใดไม่เข้าใจ ควรถามใครดูหรือดูใน dictionary ควรลองเทียบสำนวนที่แปลกๆ ดูกับภาษาไทย ลองแปลดูบ้างดังนี้ก็จะรู้ภาษาดีได้เร็ว" (๒๕๔๒: ๕๙) วิธีการเรียนภาษาจากการอ่านหนังสือนี้ทรงปฏิบัติมาตั้งแต่เมื่อทรงศึกษาที่วิทยาลัยอีตัน

ทรงพระอุตสาหะวิริยะในการทรงพระอักษรคืออ่านเขียนเพื่อฝึกการใช้ภาษาและในการแสวงหาความรู้ทั้งในและนอกห้องเรียนโปรดการอ่านหนังสือภาษาไทยและต่างประเทศแม้เมื่อทรงสละราชสมบัติแล้วก็ยังทรงหนังสือพิมพ์รายวันหลายฉบับเพื่อให้ทราบข่าวต่างๆ รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวกับประเทศไทย ความสนพระทัยในการอ่านยังผลให้ทรงรอบรู้ศาสตร์หลายสาขาและทรงวิเคราะห์เรื่องราวสำคัญหลายเรื่องได้อย่างถูกต้องสอดคล้องกับพระคติที่ว่าการอ่านเป็นหนทางเพิ่มความรู้และสติปัญญา

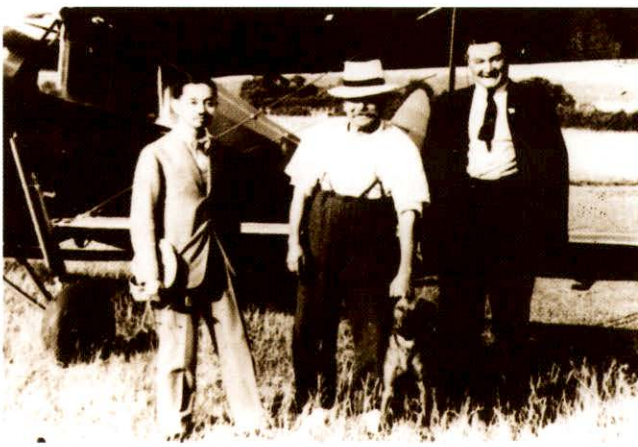
นอกจากจะโปรดการทรงพระอักษรแล้วยังทรงสนับสนุนให้ประชาชนแสวงหาความรู้จากการอ่านหนังสือโดยโปรดเกล้าฯให้ราชบัณฑิตยสภาจัดประกวดหนังสือที่แต่งดีและหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กทรงพระราชนิพนธ์คำนำด้วยพระองค์เอง นับเป็นการเผยแพร่สารสนเทศอันทรงคุณค่าให้ประชาชนได้เรียนรู้ตลอดชีวิต ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้จัดตั้งหอพระสมุดวชิราวุธเพื่อเป็นสถานที่รวบรวมหนังสือส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและหนังสือใหม่และให้ย้ายหอพระสมุดวชิรญาณมาอยู่บริเวณวังหน้าจัดเป็นที่รวบรวมหนังสือสมุดไทยใบลาน จารึกและสมุดภาพเขียนเก่า หอพระสมุดทั้งสองแห่งนี้โปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า หอพระสมุดสำหรับพระนครซึ่งเป็นต้นกำเนิดของหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน

ตู้หนังสือในวังศุโขทัย

สนพระราชหฤทัยกล้องและการถ่ายภาพ

ทรงฝึกขับเครื่องบินหลังจากทรงสละราชสมบัติ

ทรงเรียนรู้จากประสบการณ์

ประสบการณ์ของบุคคลเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเพราะจะช่วยให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างถูกต้องตามหลักคุณธรรมแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะโปรดการทรงพระอักษร แต่ก็ยังทรงเห็นว่าหนังสือไม่ใช่แหล่งเรียนรู้เพียงแหล่งเดียวแต่ยังมีแหล่งความรู้อื่นอีก เช่น การได้เห็นจริงทำจริง จึงโปรดการทดลองค้นคว้าทดลองพระเนตรภาพยนตร์สดับวิทยุ และเสด็จประพาสที่ต่างๆ ด้วยพระอุปนิสัยช่างสังเกตโปรดที่จะทรงฟังผู้รู้และให้บุคคลต่างๆ การแสดงความคิดเห็นแล้วทรงวิเคราะห์ด้วยพระวิจารณญาณจึงนับว่าทรงใช้หลักวิทยาศาสตร์และพุทธศาสนาที่สอนให้ใคร่ครวญหาเหตุผลก่อนจึงตัดสินใจเป็นแนวทางในการเรียนรู้สิ่งต่างๆ อย่างแท้จริง

ทรงฝึกกีฬาเรื่องกีฬา

สังคมไทยแบ่งประเภทของการเรียนรู้ออกเป็นด้านพุทธศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา และพลศึกษา การฝึกฝนกีฬานับเป็นการเรียนรู้ด้านพลศึกษาโดยตรง ด้วยเหตุที่พระพลานามัยไม่แข็งแรงมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงใส่พระทัยกับการทรงกีฬาเมื่อทรงศึกษาที่วิทยาลัยอีตัน สหราชอาณาจักร ทรงกีฬา เช่น คริกเก็ต สคอชซึ่งเป็นกีฬาที่รับสั่งว่า เล่นไม่นานก็เหงื่อออก อีกทั้งทรงกรรเชียงเรือและทรงม้าวิทยาลัยอีตัน โรงเรียนราษฎร์ซึ่งชนชั้นนำอังกฤษนิยมส่งบุตรหลานเข้าเป็นนักเรียนของโรงเรียนนี้ ส่งเสริมให้นักเรียนเล่นกีฬาโดยยึดหลักการที่ว่าต้องเล่นกีฬาอย่างถูกต้อง รักและช่วยเหลือเพื่อนของตน ดุ๊ค ออฟเวลลิงตัน แม่ทัพอังกฤษผู้ชนะ

หนังสือส่วนพระองค์ เรื่อง เทคนิคการขี่ม้า

ทรงจักรยานที่พระตำหนัก เวนคอร์ท

พระเจ้านโปเลียนที่ ๑ ในสงครามที่วอเตอร์ลู กล่าวว่า ชัยชนะในครั้งนั้นเกิดจากสนามกีฬาของอีตัน หมายความว่าความอดทนและการทำงานเป็นทีมนั้นฝึกมาตั้งแต่อยู่โรงเรียน เมื่อทรงครองราชสมบัติแล้ว ทรงเทนนิส แบดมินตันและกอล์ฟโดยทรงศึกษาจากคู่มือ ทรงซักถามเพิ่มเติมจากผู้รู้และทรงฝึกกับนักกีฬาที่มีความสามารถยามที่ทรงว่างจากพระราชกิจ ก็ทรงว่ายน้ำหรือพายเรือร่วมกับเด็กๆ ในพระราชอุปการะโปรดทอดพระเนตรกีฬาและทรงรับสมาคมกีฬาบางประเภทไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ เช่น สมาคมกอล์ฟ และลอนเทนนิสสมาคม เป็นต้น

ในช่วงหลังของพระชนม์ชีพพระพลานามัยอ่อนแอลง แต่ก็ยังทรงพระดำเนินตามป่าละเมาะ ทรงจักรยานไปตามถนนในหมู่บ้านที่ประทับเพื่อออกกำลังพระวรกายและสำราญพระทัยท่ามกลางธรรมชาติอย่างสงบ ปราศจากพระราชภาระทั้งปวงเกี่ยวกับการแผ่นดิน

ทรงเรียนรู้เรื่องศิลปวัฒนธรรม

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมไว้เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครว่า

> *"ศิลปวัตถุก็ดี โบราณวัตถุก็ดีย่อมเป็นส่วนหนึ่งของตำนานแลพงศาวดารของชาติ เป็นสิ่งซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญและอารยธรรมของประเทศตามลำดับกาลทั้งเป็นสิ่งซึ่งแสดงให้เห็นวิญญาณและอุปนิสัยของประชาชนแห่งชาตินั้นด้วยด้วยเหตุเหล่านี้ จึงเป็นของควรบำรุงรักษาไว้เป็นอย่างดี"*[๑๖]

ตู้เก็บแผ่นเสียงวังศุโขทัย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยศิลปวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้งในด้านดนตรี ทรงสนพระทัยทั้งดนตรีของต่างประเทศและดนตรีไทย เมื่อทรงพระเยาว์ทรงศึกษาไวโอลินด้วยพระอุตสาหะวิริยะจนผลการเรียนเป็นที่พอใจของพระอาจารย์ที่วิทยาลัยอีตัน ต่อมาเมื่อเจริญพระชนม์แล้วทรงฝึกดนตรีไทยกับครูดนตรี คือ หลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน) และหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) จนสามารถทรงดนตรี เช่น ซอด้วง และซออู้ได้ และโปรดสดับวงดนตรีบรรเลงซึ่งเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์พระราชอัจฉริยภาพด้านดนตรียังปรากฏในบทเพลงพระราชนิพนธ์ที่มีความไพเราะเป็นอมตะมาจนถึงปัจจุบันสามเพลงคือ เพลงเถาราตรีประดับดาว เพลงเถาเขมรลอออองค์และเพลงสามชั้นโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง

ตั้งพระทัยฟื้นฟูการดนตรีและการละครดั้งเดิมที่มีมาแต่ครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งวงดนตรีส่วนพระองค์ คือวงดนตรีหลวงที่บรรเลงโดยพระประยูรญาติและข้าราชสำนักฝ่ายหน้า และวงมโหรีหลวงฝ่ายในซึ่งมีนักร้องนักดนตรีเป็นหญิงล้วนมีหน้าที่ขับร้องและบรรเลงในงานพระราชพิธีในเขตพระราชฐานชั้นใน นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ฟื้นฟูละครดึกดำบรรพ์ซึ่งเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ริเริ่มในรัชกาลที่ ๕ นำกลับมาแสดงใหม่โดยนักร้อง นักดนตรีของวงมโหรีหลวงเป็นผู้แสดงและขับร้องเพลงและยังทรงสนับสนุนการประดิษฐ์เครื่องดนตรีไทยรูปแบบต่างๆ เช่น ซอโอกและระนังราว เป็นต้น

ความสนพระทัยดนตรีสากลก็เป็นที่ประจักษ์ชัดแม้ในคราวเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ก็ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักดนตรีในวงเครื่องสายฝรั่งหลวง เช่น พระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) รับราชการอยู่ต่อไป โดยรับเงินเดือนจากเงินปี วงดนตรีวงนี้มีความเจริญก้าวหน้าและได้รับยกย่องจากชาวต่างประเทศว่าเป็นวงดนตรีที่ดีที่สุดในภาคตะวันออกไกลด้วยพระบรมราชูปถัมภ์ ดังกล่าวทำให้ชาติไทยมีวงดนตรีสากลที่ดีและนักดนตรีเหล่านี้ได้เป็นครูสอนดนตรีสากลสืบต่อมา

ความสนพระทัยศิลปวัฒนธรรมยังปรากฏจากการที่โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งราชบัณฑิตยสภาเพื่อจัดการด้านงานหนังสือและการบำรุงวิชาช่างต่างๆ โปรดเกล้าฯ ให้พัฒนาหอพระสมุดสำหรับพระนครและพิพิธภัณฑสถานเป็นที่รวบรวมหนังสือเอกสารและวัตถุซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาติสืบมาแต่โบราณกาล นอกจากนี้ยังพระราชทานสิ่งของจำนวนมากแก่พิพิธภัณฑ์นับเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์พระราชทานโอกาสแก่ประชาชนได้เข้าศึกษาหาความรู้ในพิพิธภัณฑสถานตามอัธยาศัยอีกด้วย

ทรงเรียนรู้เรื่องเทคโนโลยีภาพยนตร์ การถ่ายภาพ และวิทยุ

ระหว่างแปรพระราชฐานที่วังไกลกังวล

เมื่อทรงว่างจากพระราชกิจ นอกจากจะทรงดนตรีและกีฬาแล้วยังสนพระทัยเรียนรู้เรื่องเครื่องยนต์กลไกจากหนังสือ ผู้ชำนาญและการทรงทดลองใช้เอง กล้องถ่ายภาพและภาพยนตร์จำนวนมากที่ทรงสะสมไว้สะท้อนให้เห็นพระอุปนิสัยโปรดการถ่ายภาพและภาพยนตร์

ภาพยนตร์ทรงถ่ายมีเนื้อหาทั้งที่เป็นสารคดีและที่ให้ความบันเทิงในจำนวนภาพยนตร์เหล่านี้เรื่องที่เป็นเกียรติประวัติของวงการภาพยนตร์ไทยและแสดงพระราชอัจฉริยภาพดีเยี่ยมในการสร้างโครงเรื่องกำกับภาพลำดับฉาก และอำนวยการแสดง คือ เรื่องแหวนวิเศษซึ่งเป็นภาพยนตร์ที่ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมสำหรับเด็ก เนื้อหากล่าวถึงพ่อเลี้ยงใจร้ายซึ่งพาลูกเลี้ยงห้าคนไปปล่อยในป่า ต่อมาลูกๆ ได้รับแหวนวิเศษซึ่งใช้อธิษฐานขอสิ่งต่างๆ ได้ตามความพอใจจากนางพรายน้ำและตามหา

พ่อเลี้ยงจนพบ เมื่อทราบเรื่องราวของแหวนวิเศษ พ่อเลี้ยงจึงพยายามขโมยแหวนแต่ถูกจับได้และถูกสาปให้เป็นสุนัข ในที่สุดพ่อเลี้ยงก็สำนึกตัวและกลับกลายเป็นคนดี ภาพยนตร์เรื่องนี้สอนให้เด็กๆ รู้จักธรรมชาติที่แวดล้อม การดูแลปกป้องภัยให้แก่กัน รวมทั้งการสอนเมตตาธรรมการทำดีได้ดีและมิให้ลุ่มหลงอำนาจเวทมนตร์

สมเด็จเจ้าฟ้าพระชาธิปกศักดิเดชน์ สนพระราชหฤทัยการถ่ายรูปมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์

ในระยะนั้นภาพยนตร์เป็นสื่อเพื่อความรู้ความบันเทิงของประชาชนที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งและทรงอุปถัมภ์สมาคมภาพยนตร์สมัครเล่นแห่งสยามเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับภาพยนตร์และพระราชทานโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุงเพื่อเป็นแหล่งบันเทิงของประชาชนสืบมาจนถึงปัจจุบัน

สมุดรวบรวมพระบรมฉายาลักษณ์

นอกจากภาพยนตร์แล้ว ยังสนพระทัยวิทยุอีกด้วย โปรดสดับ (ฟัง) วิทยุเป็นประจำ กิจการสื่อสารเป็นกลไกสำคัญในการขยายโอกาสทางการเรียนรู้ของคนในสังคม งานไปรษณีย์และโทรศัพท์ได้รับการพัฒนาให้รวดเร็วทันสมัยมากขึ้นเริ่มบริการส่งพัสดุและหนังสือพิมพ์ทางไปรษณีย์และเปิดสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งแรกของประเทศ คือสถานีวิทยุกรุงเทพฯ ที่พญาไทซึ่งตั้งอยู่ที่วังพญาไท พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสเปิดการส่งวิทยุกระจายเสียงในวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๓ ว่า

"การวิทยุกระจายเสียงที่ได้เริ่มจัดขึ้น และทำการทดลองตลอดมานั้นก็ด้วยความมุ่งหมายว่าจะส่งเสริมการศึกษา การค้าขาย และการบันเทิงแก่พ่อค้าประชาชน เพื่อควบคุมการนี้เราให้แก้ไขพระราชบัญญัติดังที่ได้ประกาศใช้เมื่อเดือนกันยายนแล้ว และบัดนี้ได้สั่งเครื่องกระจายเสียงอย่างดีเข้ามาตั้งที่สถานีวิทยุโทรเลขพญาไทเสร็จแล้ว เราจึงขอถือโอกาสสั่งให้เปิดใช้เป็นปฐมฤกษ์ตั้งแต่บัดนี้ไป"[๑๗]

การเรียนรู้เรื่องการปกครอง

"ในโรงเรียนปับลิกสกูลของอังกฤษนั้นมีการปกครองอย่างเข้มงวดมากเป็นลำดับชั้นกันไป คือ ครู เด็กชั้นใหญ่ เด็กชั้นเล็กการปกครองกันเป็นลำดับและมีวินัยอย่างเคร่งครัด

ประเทศอังกฤษเป็นประเทศที่มีเสรีภาพและอะไรต่ออะไรภาพบริบูรณ์ทุกอย่าง การปกครองในโรงเรียนนั้น เราน่าจะนึกว่าเขามิปล่อยให้เด็กฟรี ทำตามชอบใจหรือเปล่าเลย การปกครองของโรงเรียนอังกฤษมีวินัยเคร่งที่สุดและให้เด็กปกครองกันเองเพื่อฝึกหัดให้รู้จักปกครองกันตามลำดับชั้นข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่มีโรงเรียนที่ไหนที่อนุญาตให้เด็กชั้นผู้ใหญ่เฆี่ยนเด็กชั้นเล็ก แต่นี่อังกฤษเขายอมให้ทำเช่นนั้น เด็กเล็กต้องรับใช้เด็กใหญ่และเด็กชั้นผู้ใหญ่ลงโทษเด็กเล็กได้ด้วย ทั้งนี้เป็นการฝึกฝนให้คนเรารู้จักว่าการปกครองตามลำดับชั้นผู้ใหญ่น้อยต้องมีอยู่เสมอ ไม่มียอมปกครองกันไม่ได้และประเทศก็ต่อจะตั้งอยู่ไม่ได้ดังนี้อังกฤษจึงฝึกสอนเด็กแต่เล็กๆ ให้รู้จักเคารพต่อผู้นำของตนเมื่อโตขึ้นเป็นนักเรียนชั้นใหญ่ แล้วก็ให้รู้จักปกครองเด็กเล็กโดยยุตติธรรมให้รู้จักรับผิดชอบในการปกครอง...ถ้าจะให้ประเทศสยามดีงามต่อไปเราต้องฝึกหัดเด็กของเราให้รู้จักเคารพนับถือผู้หลักผู้ใหญ่และให้รู้จักรับผิดชอบที่จะปกครองผู้น้อยต่อไปอย่างยุตติธรรม ดังนี้การปกครองประเทศสยามจึงจะได้ผลดีที่สุด" [๑๕]

จากข้อความในพระบรมราโชวาทนี้ แสดงว่าวิทยาลัยอีตันซึ่งเป็นโรงเรียนที่ทรงศึกษา ใช้วิธีปกครองเด็กโดยฝึกฝนให้นักเรียนรุ่นพี่ปกครองรุ่นน้อง การปกครองดูแลกันเองนี้ต้องอาศัยความมีระเบียบวินัย น้ำใจนักกีฬา และความสามัคคีนับเป็นวิธีให้นักเรียนเรียนรู้การปกครองจากประสบการณ์และเมื่อทรงรับตำแหน่งองค์รัชทายาทก็ทรงฝึกฝนการบริหารราชการแผ่นดินโดยทรงปฏิบัติราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงวิเคราะห์ข้อราชการทุกแง่ทุกมุมอย่างลึกซึ้ง โปรดการซักถามและแสดงความคิดเห็นในการประชุมเสนาบดีและองคมนตรีสภาซึ่งเป็นลักษณะนิสัยที่เอื้อต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย

ทรงถ่ายทอดความรู้

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเด็กๆ มาก ทรงรับเด็กๆ ที่เป็นเจ้านายเล็กๆ และบุตรข้าราชสำนักไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์และทรงสนับสนุนการเรียนรู้ของเด็กๆ เหล่านี้ทั้งในระบบโรงเรียนและการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ในด้านการเรียนรู้สิ่งต่างๆ นอกระบบโรงเรียน ทรงมีวิธีการให้เด็กๆ ได้เรียนรู้ทั้งที่ทรงอบรมสั่งสอนโดยตรงให้เด็กๆ หาประสบการณ์ด้วยตนเอง เช่น โปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสที่ต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศเพื่อให้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง เมื่อเด็กๆ ทูลถามก็ทรงตอบ การพระราชทานรางวัลเมื่อเด็กๆ คนใดสามารถแก้ปัญหาบางอย่างได้ ยามที่ทอดพระเนตรภาพยนตร์ร่วมกับเด็กๆ ก็จะทรงอธิบายสิ่งต่างๆ ในภาพยนตร์ เช่น ลักษณะที่ดีและชั่วซึ่งแฝงอยู่ในสื่อเหล่านี้ให้เด็กๆ ได้ตระหนัก นอกจากนี้ยังทรงใช้นิทานและหนังสือโปรดสนับสนุนให้เด็กอ่านหนังสือ

โปรดการอบรมเด็กๆ ทั้งที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์และเด็กๆ ที่มีโอกาสเฝ้าฯ ทรงเน้นความสำคัญของการเรียนรู้นอกตำรา การฝึกตนทั้งกาย วาจาและใจ เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข การฝึกตนทั้งกาย วาจา ใจ หมายถึง การทำให้มีร่างกายแข็งแรง ทรงส่งเสริมการออกกำลัง เช่น

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต
ในพระราชพิธีโสกันต์

การพายเรือเล่นกีฬาต่างๆ ซึ่งนอกจากจะทำให้ร่างกายแข็งแรงแล้วยังเป็นการฝึกความมีน้ำใจนักกีฬา ความสามัคคีในหมู่คณะ

ทรงเน้นการรู้จักมารยาทและความอ่อนน้อมถ่อมตน ความซื่อสัตย์สุจริตความมีระเบียบวินัย การรู้คุณค่าของสิ่งแวดล้อม

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตในระบบการศึกษาทางไกล เปิดโอกาสให้บุคคลทุกเพศทุกวัย ได้หาความรู้โดยไม่จำกัด สอดคล้องกับพระคติที่ทรงยึดถือ จึงได้จัดตั้งห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีและเหตุการณ์ในรัชสมัย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๗ สื่อการเรียนรู้ที่รวบรวมไว้มีหลายประเภท ได้แก่ หนังสือ สื่อคอมพิวเตอร์ เอกสารจดหมายเหตุ ภาพถ่าย สื่อวีดิทัศน์ สื่อโสตทัศน์ สิ่งของที่มีผู้มอบให้ และหนังสือส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือส่วนพระองค์ เป็นมรดกภูมิปัญญาทั้งของไทยและต่างประเทศ ซึ่งสะท้อนเรื่องราวอดีตของโลก และเรื่องราวในพระชนม์ชีพขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ เอง ผ่านเนื้อหาลักษณะพิเศษต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบ เช่น ป้ายบรรณสิทธิ์ (Bookplate) ตราประจำพระองค์ เนื้อหาของหนังสือประกอบด้วยศาสตร์ต่างๆ ที่ครบถ้วนตามหมวดความรู้ในโลก ได้แก่ ปรัชญา ศาสนา สังคมศาสตร์ นิติศาสตร์ศึกษาศาสตร์ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ดุริยางคศาสตร์ ศิลปะแขนงต่างๆ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี แพทยศาสตร์ เกษตรศาสตร์ ยุทธศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ รัฐศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ กีฬาและนันทนาการ

หนังสือเหล่านี้ คือมรดกทางปัญญาที่ผ่านกาลเวลา เพื่อที่จะเผยแพร่เรื่องราวจากอดีตสู่คนรุ่นปัจจุบันและอนาคต ด้วยวิทยาการด้านการอนุรักษ์เอกสารตามหลักวิชาการเพื่อชะลอความเสื่อมสภาพและสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการ *"กู้"* และ *"รักษา"* ให้สามารถทำหน้าที่ตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้

โลกหมุนไป นำพากาลเวลาให้ผันไปเป็นวัฏจักร เรื่องราวต่างๆ ถูกร้อยเรียงขึ้นโดยสรรพสิ่งที่อิงอาศัยอยู่บนดาวน้อยๆ ดวงนี้ พร้อมกับปัญหาที่หมุนเวียนเข้ามาและผ่านไปอย่างมิรู้วันหมดสิ้น ท้าทายสติปัญญาของมนุษยชาติที่จะจัดการแก้ไข และเช่นเดียวกัน ภูมิปัญญาของมนุษย์ก็ทบทวีคูณขึ้นตามวันเวลาและความเปลี่ยนแปลงของโลก เพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ ท่ามกลางมหาสมุทรแห่งความรู้ที่กว้างใหญ่ไพศาล

คงจะทราบแล้วว่า เรียนรู้ตลอดชีวิตแก้วิกฤตสังคมได้อย่างไร

เชิงอรรถ

[๑] พระบรมราโชวาทในการพระราชทานธงประจำกองลูกเสือ มณฑลพิษณุโลก วันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙

[๒] พระราชดำรัสตอบผู้แทนคณะประชาชนซึ่งเฝ้าถวายชัยมงคลเมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘

[๓] พระราชดำรัสตอบที่เมืองแพร่ ณ ศาลากลางจังหวัดวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙

[๔] พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่ลูกเสือในการสวนสนามถวายพระพรชัยมงคล (ว่าด้วยทรัพย์) วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๑

[๕] พระราชดำรัสตอบสำหรับเมืองเชียงราย ณ พลับพลาทอง หน้าศาลากลางจังหวัด วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙

[๖] พระบรมราโชวาทในการพระราชทานธงแก่กองลูกเสือมณฑลพายัพ ณ พลับพลาหน้าโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย วันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙

[๗] พระบรมราโชวาทพระราชทานในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓

[๘] พระราชดำรัสตอบในการเลี้ยงของสโมสรกลาโหม วันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

[๙] พระบรมราโชวาทในวันงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

[๑๐] พระราชดำรัสในการสวนสนามลูกเสือในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๗๕

[๑๑] พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่ลูกเสือในการสวนสนามของคณะลูกเสือแห่งชาติ วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓

[๑๒] พระบรมราโชวาทพระราชทานในวันงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

[๑๓] พระราชดำรัสที่พระราชทานแก่นักเรียนอุปชาตปีมะเส็ง ณ พระราชอุทยานสราญรมย์ วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒ ว่าด้วยลักษณะเอาอย่าง, ๒๕๓๖

[๑๔] พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

[๑๕] พระราชดำรัสในการเปิดพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครเมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดหอพระสมุดวชิรญาณและพิพิธภัณฑสถานสำหรับสำหรับพระนคร ณ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๙

[๑๖] พระราชดำรัสเปิดการส่งวิทยุกระจายเสียง วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๓

[๑๗] พระบรมราโชวาทพระราชทานในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัยวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

บรรณานุกรม

บรรเจิด อินทุจันทรยงค์, บรรณาธิการ. (๒๕๓๖). *ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ และคณะ. (๒๕๓๗). *พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๔๒). *คุณหญิงมณี*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงซออู้

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กับการดนตรีของชาติไทย

ศาสตราจารย์กิตติคุณ นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล
เสถียร ดวงจันทร์ทิพย์

พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เฉพาะเรื่องการดนตรีนั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่า พระราชกรณียกิจด้านนี้มิใช่เรื่องเฉพาะส่วนพระองค์อย่างที่เคยปรากฏเป็นข้อเขียนกันมาแล้วในอดีต เพราะงานเขียนที่ผ่านมาหลายฉบับล้วนมุ่งบรรยายในลักษณะเรื่องเก่าที่เกี่ยวกับพระราชจริยาวัตร พระราชนิยมและการดนตรีไทยค่อนข้างมาก มาถึงเวลานี้ผู้เขียนมีความเห็นพ้องกันว่า พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับการดนตรีเป็นเรื่องสำคัญระดับชาติและต้องใช้คำว่า *"พระราชกรณียกิจอันเป็นรากฐานแห่งความเจริญงอกงามของงานดนตรีวิทยาดนตรีศึกษา และธุรกิจดนตรีของชาติไทย"* ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่มากถึงเพียงนั้น

สังเขปพระราชประวัติส่วนพระองค์

หนังสือนามานุกรมศิลปินเพลงไทย (๒๕๓๒) บันทึกไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ปีมะเส็ง ๒๔๓๖ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ และทรงเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าองค์สุดท้ายในรัชกาลที่ ๕ ทรงเข้ารับการศึกษาชั้นต้น ณ โรงเรียนราชกุมาร ในพระบรมมหาราชวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี

หลังจากนั้นจึงเสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาแล้วจึงเสด็จกลับมารับราชการในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ทรงมีวังที่ประทับชื่อว่า วังศุโขทัย ตั้งอยู่ที่ถนนสามเสน อำเภอดุสิต กรุงเทพฯ ทรงเศกสมรสด้วยหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี สวัสดิวัตน์ ธิดาในสมเด็จฯ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ์ และหม่อมเจ้าหญิงอาภาพรรณี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ณ พระที่นั่งวโรภาษพิมาน ภายในพระราชวังบางปะอิน

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ไม่มีพระราชโอรสหรือพระราชธิดา ทรงมีแต่พระราชโอรสบุญธรรม คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต (พ.ศ. ๒๔๖๐ - ๒๔๘๕) พระองค์เจ้าจิรศักดิ์ฯ เป็นพระโอรสในสมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (นักดนตรีไทยมักขานพระนามว่า สมเด็จฯ วังบูรพาฯ) และหม่อมเล็ก (สกุลเดิม ยงใจยุทธ)

พระที่นั่งวโรภาษพิมาน

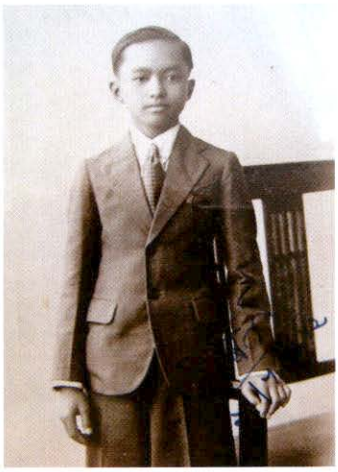
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช รัชกาลที่ ๖ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ตามที่กฎมณเฑียรบาลกำหนดไว้ทั้งๆ ที่ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์เลยและต้องทรงลำบากในพระราชหฤทัยนานัปการ ตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์ประมาณ ๙ ปี เพราะเป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจของประเทศและของโลกกำลังอยู่ในภาวะตกต่ำอย่างรุนแรง คือภาวะฝืดเคืองทั่วโลกหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ต้องทรงตัดรายจ่ายส่วนพระองค์และของราชสำนักรวมทั้งงบประมาณของประเทศทุกเรื่องลงอย่างมากมาย ชนิดที่เรียกว่ารัดเข็มขัดอย่างสุดกำลัง มีการดุลยภาพข้าราชการและยุบงานในสังกัดกระทรวงวังลงอย่างมาก ถึงกระนั้นก็ยังทรงถูกเพ่งเล็งจากกลุ่มผู้ที่เบื่อหน่ายต่อการปกครองแบบเก่าที่มีพระมหากษัตริย์ทรงอยู่เหนือกฎหมาย และพร้อมที่จะล้มล้างระบบการปกครองเพื่อเปลี่ยนเป็นแบบประชาธิปไตย

พระทะเบียนสมรส

สมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต

ในที่สุดก็มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ มีพระราชหฤทัยที่สงบเยือกเย็น ไม่ทรงถือโทษโกรธเคืองต่อบุคคลคณะราษฎร ทรงพระกรุณาต่อประเทศชาติ โดยทรงโอนอ่อนผ่อนตามกระแสการเมืองอันรุนแรงยิ่งในยุคนั้น ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญ ฉบับถาวรให้คนไทยเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ปีนั้น รัฐบาลใหม่มีทั้งกลุ่มที่ยังจงรักภักดีและกลุ่มที่ต้องการจะลิดรอนพระราชอำนาจ มีเหตุการณ์ทางการเมืองมากมายชนิดที่คาดไม่ถึงเกิดตามมา จนถึงมีการฟ้องร้องให้ทรงต้องตกเป็นจำเลยในชั้นศาล อันเป็นเรื่องที่คนรุ่นปัจจุบันอย่างพวกเราในยุคที่เขียนบทความฉบับนี้ ไม่ค่อยจะได้ทราบเรื่องกันนัก ทั้งไม่เคยเข้าใจหรือเข้าไม่ถึงข้อเท็จจริง ในเรื่องราวที่ทรงถูกบีบคั้นอย่างมากมาย จนถึงกับต้องทรงสละราชสมบัติและสิ้นสุดรัชสมัยของพระองค์ไปในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ต้องเสด็จไปประทับอยู่ในประเทศอังกฤษ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีและพระประยูรญาติสนิทเพียงไม่กี่คน ในที่สุดก็เสด็จสวรรคตด้วยพระอาการพระหทัยวายอย่างปัจจุบันทันด่วน ขณะประทับอยู่ตามลำพังพระองค์เดียว ที่พระตำหนักคอมพ์ตัน กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔

พระราชประวัติด้านการทรงดนตรี

เกี่ยวกับดนตรีนั้นเป็นที่ทราบชัดเจนว่า มีพระราชหฤทัยโปรดปรานดนตรีและนาฏกรรมทั้งแบบไทยและฝรั่ง โปรดภาพยนตร์มากทั้งการถ่ายทำด้วยพระองค์เองและทรงสนับสนุนกิจการภาพยนตร์ไทย และโปรดทรงฉายภาพยนตร์ฝรั่งในพระราชฐานทอดพระเนตรเป็นประจำอย่างน้อยสัปดาห์ละครั้ง โปรดดนตรีคลาสสิค โดยทรงสะสมแผ่นเสียงเพลงคลาสสิค (ส่วนมากเป็นเพลงยุคโรแมนติก) ไว้เป็นจำนวนมาก

จากการศึกษาพระราชประวัติเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ไม่ปรากฏพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการดนตรี ทราบเพียงว่าเคยทรงดนตรีไทยประเภทซอด้วงและซออู้อยู่บ้างเป็นการส่วนพระองค์ ทรงร่วมบรรเลงในวงเครื่องสายไทยกลุ่มพระประยูรญาติมาก่อนเสด็จเสวยสิริราชสมบัติ แต่ไม่ทรงมีวงดนตรีไทยเป็น

หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง)

หลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน)

การส่วนพระองค์ที่วังศุโขทัย แต่อย่างใด นอกจากจะนัดกันมาทรงบรรเลงในหมู่พระญาติสนิท เป็นครั้งคราวเท่านั้น จนเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ และทรงย้ายมาประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถานแล้วจึงมีวงปี่พาทย์มีวงมโหรีที่จัดขึ้นเป็นการส่วนพระองค์ในราชสำนัก โดยมีหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นหัวหน้าวง พระพาทย์บรรเลงรมย์ (พิมพ์ วาทิน) เป็นนักดนตรีประจำเครื่องคุมจังหวะ และหลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน) ร่วมวงในการบรรเลงซอทุกประเภท สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีนีทรงจะเข้ ส่วนพระญาติที่ร่วมวงนั้นมีหลายพระองค์ เช่น กรมหมื่นอนุพงศ์จักรพรรดิ์ พระองค์เจ้าหญิงรำไพประภา พระองค์เจ้าดรุณไวยวัฒน์ ท่านชายแป้น เป็นอาทิ มีครูท้วม ประสิทธิกุลเป็นนักร้องประจำวงมโหรีหลวง

งานพระราชนิพนธ์เพลงไทยเท่าที่ปรากฏมีอยู่ ๓ เพลง คือเพลงราตรีประดับดาวเถา (พระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑) เพลงเขมรลอออองค์เถา (พ.ศ. ๒๔๗๓) และเพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง ๓ ชั้น (พ.ศ. ๒๔๗๔) กับมีอีกเพลงหนึ่งคือ เพลงสาริกาชมเดือนเถาที่เล่ากันต่อมาว่าทรงเริ่มพระราชนิพนธ์โดยทรงตัดจากเพลงสาริกาชมเดือนของเก่าอัตราสามชั้นลงเป็นเพลงเถาแต่ยังไม่ทันสำเร็จก็เกิดเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ขึ้นเสียก่อนจึงหยุดไปโดยมิได้มีการสานงานต่ออีกจนตลอดรัชกาล ปัจจุบันก็ยังไม่พบหลักฐานว่ามีผู้ใดเคยได้เพลงสาริกาชมเดือนเถาไว้บ้าง แม้แต่โน้ตเพลงก็ไม่พบ ทั้งหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) และหลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน) ก็ไม่เคยบอกเล่าไว้ เพียงแต่ผู้เขียน (น.พ.พูนพิศ อมาตยกุล) เคยรับทราบมาว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา (พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๕๒๒ ซึ่งทรงจะเข้อยู่ในวงมโหรีหลวงรัชกาลที่ ๗) เคยตรัสเล่าไว้กับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง พระธิดาพระองค์ใหญ่ของทูลกระหม่อมบริพัตร ซึ่งมักจะทรงซอด้วงร่วมวงด้วย เป็นครั้งคราว ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเพลงนี้มากแต่ยังไม่เคยได้เผยแพร่ แม้แต่จะทรงส่งมอบโน้ตเพลงให้นักดนตรีในวงบรรเลงถวายก็ยังไม่ได้ทรงทำ

นอกจากงานพระราชนิพนธ์เพลงดังกล่าวแล้วยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน) ดำเนินการฝึกซ้อมวงมโหรีหญิงและจัดวงปี่พาทย์ประกอบพิธีกรรมหญิงล้วนให้เป็นวงของราชสำนัก ฝึกซ้อมกันเป็นประจำที่บ้านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิสรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวัง ซึ่งตั้งอยู่บนถนนพระอาทิตย์ โดยเฉพาะวงปี่พาทย์วงนี้สามารถบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบพระราชพิธีในวังหลวงได้ เช่น เพลงชุดโหมโรงเช้า เพลงชุดโหมโรงเย็น และเพลงรับพระ ส่งพระ นอกจากนี้ยังบรรเลงประกอบการแสดงละครนอก ละครใน ละครดึกดำบรรพ์ รวมทั้งเพลงประเภทระบำ

รำฟ้อน โดยมีหน้าที่บรรเลงถวายงานในราชสำนักทุกค่ำวันพุธและงานบรรเลงประกอบการแสดงละครบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชภายในพระบรมมหาราชวัง

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสนับสนุนวงดุริยางค์สากลโดยโปรดเกล้าฯ ให้พระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) เป็นครูใหญ่หัวหน้าวงซิมโฟนี่ของราชสำนัก ทั้งยังทรงอนุรักษ์งานละครดึกดำบรรพ์ และงานขับร้องบรรเลงเพลงตับคนังจากเรื่องเงาะป่าพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง พร้อมทั้งทรงก่อตั้งราชบัณฑิตยสถาน โปรดให้ทำการบันทึกแผ่นเสียงของราชบัณฑิตยสถานกับทั้งมีพระราชปรารภให้หลวงประดิษฐ์ไพเราะสร้างวงมหาดุริยางค์สำหรับดนตรีไทยให้มีนักดนตรีจำนวนมากเสมอด้วยวง Symphony Orchestra พร้อมกันนี้ยังทรงสนับสนุนงานภาพยนตร์ เช่น งานของบริษัทศรีกรุง มีการจัดทำภาพยนตร์ข่าวในราชสำนัก โปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงภาพยนตร์เฉลิมกรุงให้เป็นโรงหนังที่มีเครื่องปรับอากาศเป็นแห่งแรกในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ฯลฯ

เหตุการณ์เมื่อเริ่มสมัยรัชกาลที่ ๗ เรื่องดนตรีและนาฏกรรม

ช่วงเวลาระหว่างสิ้นรัชกาลที่ ๖ เข้าสู่รัชกาลที่ ๗ นั้น จัดว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญมากในเรื่องประวัติศาสตร์การดนตรีของกรุงสยาม เพราะเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างงานดนตรีไทย นาฏกรรมไทย รวมทั้งการละครและดนตรีแบบตะวันตก จวบจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ จึงเกิดวง Symphony Orchestra ขึ้นถึง ๒ วง ดังที่ พูนพิศ อมาตยกุล และคณะ (๒๕๕๔) ได้รวบรวมไว้อย่างชัดเจนในการสัมมนาทางดนตรีวิทยา เมื่อคราวครบรอบ ๑๐๐ ปี บรมราชาภิเษกสมโภชรัชกาลที่ ๖ ว่า เราทราบจากงานเขียนของชลหมู่ ชลานุเคราะห์ (๒๕๒๕) ว่า มีการดุลยภาพข้าราชการ นักดนตรี ศิลปิน ออกไปรับบำนาญ เป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีการยุบโรงเรียนพรานหลวงอันเป็นสถาบันการศึกษาหลักด้านศิลปะเสมอด้วย The Royal Academy of Performing Arts ของหลายประเทศในยุโรป แต่ก็ยังไม่มีงานวิจัยเอกสารที่แสดงให้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับการดนตรีและนาฏกรรมที่เกิดขึ้นตลอดรัชสมัยของพระองค์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๗ มีเพียงงานของเสถียร ดวงจันทร์ทิพย์ (๗ กรกฎาคม ๒๕๕๐) บันทึกสรุปเหตุการณ์ดนตรีและนาฏกรรมในราชสำนัก (ช่วงเปลี่ยนผ่านปลายรัชกาลที่ ๖ เข้าสู่รัชกาลที่ ๗) ไว้ ดังนี้

๕ มีนาคม ๒๔๖๗ — หัวหมื่น พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เจ้ากรมพิณพาทย์หลวง กรมมหรสพ ถึงแก่กรรม

๒๘ มีนาคม ๒๔๖๗ — โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งข้าราชการ ๒ นาย

รองหัวหมื่น พระประดับดุริยกิจ (แหยม วีณิน) ปลัดกรมพิณพาทย์หลวง เป็น รั้งเจ้ากรมพิณพาทย์หลวง

จ่า พระเพลงไพเราะ (โสม สุวาทิต) ครูฝึกหัดพิณพาทย์หลวง เป็นปลัดกรมพิณพาทย์หลวง

๒๗ มิถุนายน ๒๔๖๘ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ นายศร ศิลปบรรเลง เป็นหลวงประดิษฐ์ไพเราะ มีราชการในกรมมหรสพ ถือศักดินา ๔๐๐

๑๙ สิงหาคม ๒๔๖๘ ให้พระเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน) เป็นพระยาเสนาะดุริยางค์ มีราชการในกรมพิณพาทย์หลวง ถือศักดินา ๑๐๐๐

๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ สวรรคตขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๗ พระราชทานสัญญาบัตรข้าราชการกรมมหาดเล็ก

๔ มกราคม ๒๔๖๘ พระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน)
พระยาภูมีเสวิน (จิตร จิตตเสวี)
พระสรรเพลงสรวง (บัว กมลวาทิน)
พระประณีตอักษร (เขียน วรวาทิน)
หลวงวิมลวังเวง (ช่วง โชติวาทิน)
หลวงไพจิตรนันทการ (ทองแล่ง สุวรรณภารต)
ขุนวาดพิศวง (แถม ศิลปชีวิน)
ขุนราชภรตเสน (ไหว ภีมะนัฏ)
หมื่นชวนสำเริงสราญ (แฉ่ง โชตินัฏ)

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๘ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

๕ มีนาคม ๒๔๖๘ ประกาศจัดการปกครองกรมมหาดเล็กหลวง (ใหม่) มีจางวางผู้บัญชาการ ๑ นาย เป็นผู้รับผิดชอบและบังคับบัญชาสั่งการงานทั่วไปในกรมมหาดเล็กหลวง และให้มีจางวางอีก ๓ นาย เป็นผู้ควบคุมบังคับบัญชาการงานในกรมขึ้นต่างๆ คือ กรมมหาดเล็กรับใช้ กรมชาวที่ และกรมพระราชพาหนะ และให้มีกองพิณพาทย์ และเครื่องสายฝรั่ง กองหนึ่งขึ้นตรงต่อกรมบัญชาการมหาดเล็กหลวง

๑ เมษายน ๒๔๖๙ ประกาศปลดข้าราชการสัญญาบัตร กรมมหาดเล็ก ออกจากตำแหน่งและอัตราเงินเดือน เพื่อรับพระราชทานเบี้ยบำนาญ ดังนี้

กองพิณพาทย์หลวง เหลือจำนวน ๒๔ คน
- พระประดับดุริยกิจ (แหยม วีณิน) ปลัดกรม รั้งตำแหน่งเจ้ากรม
- พระเพลงไพเราะ (โสม สุวาทิต) ผู้ช่วยปลัดกรม ฯลฯ

แผนกเครื่องสายฝรั่ง เหลือนักดนตรีจำนวน ๑๖ คน
- พระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) ปลัดกรม
- หลวงดนตรีบรรเลง (กุล เสนะวาทิน) ผู้ช่วยปลัดกรม ฯลฯ

๑๙ เมษายน ๒๔๖๙	ประกาศยุบเลิกกรมศิลปากร เพื่อตัดรายจ่ายเงินแผ่นดินให้เข้าสู่ดุลยภาพ ตั้งราชบัณฑิตยสภา (มี ๓ แผนก คือ วรรณคดี โบราณคดี และศิลปากร)
๙ มิถุนายน ๒๔๖๙	ประกาศตั้งศิลปากรสถาน ณ ที่ทำการกรมศิลปากรเก่า ขึ้นสังกัดอยู่ในราชบัณฑิตยสภา โปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรร กฤดากร เป็นผู้อำนวยการ
๒๔ กรกฎาคม ๒๔๖๙	เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว.ปุ้ม มาลากุล) ลาออกจากหน้าที่เสนาบดีกระทรวงวัง โปรดเกล้าฯ ให้พระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา) เป็นผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวังและรวมกรมมหาดเล็กเข้าในกระทรวงวัง
๑ มกราคม ๒๔๖๙	ประกาศเปลี่ยนแปลงและยุบตำแหน่งราชการในกระทรวงวัง เลิกตำแหน่งผู้บัญชาการมหาดเล็ก (ตำแหน่งของเจ้าพระยารามราฆพ) ยกพิณพาทย์ฝ่ายในรวมกับฝ่ายหน้าเป็นกรมพิณพาทย์และโขนหลวง
๑ เมษายน ๒๔๗๐	ยุบเลิก (ตำแหน่งต่างๆ) กรมบัญชาการมหาดเล็ก

จากข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่าช่วงแรกที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ก็มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงพอสมควร โดยเฉพาะทรงประชุมเสนาบดี แล้วมีรับสั่งให้ยุบกรมมหรสพและดุลยภาพศิลปินจำนวนมากออกไปเป็นข้าราชการบำนาญ เพื่อลดภาระรายจ่ายของพระคลังข้างที่ ในระยะแรกให้ยุบเฉพาะกรมโขนหลวง ส่วนกรมปี่พาทย์และกรมเครื่องสายฝรั่งหลวงนั้นเลือกเฉพาะคนที่สำคัญไว้ใช้งานเพียงเท่าที่จำเป็นจริงๆ ซึ่งเหลือประมาณ ๑ ใน ๔ ของที่เคยมีมาแต่ก่อน ทั้งยังโปรดฯ ให้รับไว้ในราชสำนักและโปรดฯ ให้เบิกจ่ายเงินเดือนจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ โดยมิได้เบิกจ่ายจากกระทรวงพระคลังอย่างที่เคยปฏิบัติมาแต่ก่อน

หลังจากเสวยราชย์แล้วประมาณ ๕ เดือนได้มีประกาศยุบรวมกรมมหาดเล็กและกรมมหรสพเข้าไว้ในกระทรวงวังโดยมีเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา) เป็นผู้บังคับบัญชา ครั้งนี้เป็นการยุบกรมมหรสพอย่างเป็นทางการ ทั้งยังส่งผลให้โรงเรียนพรานหลวงต้องยุบเลิกกิจการตามไปด้วย ทั้งครูศิลปิน ตลอดจนนักเรียนที่ฝึกหัดดนตรี โขนละครต่างก็ต้องตกอยู่ในสภาพ *"วังแตก"*

พระราชกรณียกิจการรื้อฟื้นดนตรีและนาฏกรรมในรัชกาลที่ ๗

หลังจากกรมมหรสพถูกยุบจนกลายเป็นกองเล็กๆ กองหนึ่งในกระทรวงวังแล้ว ข้าราชการทั้งหลายที่ถูกปลดก็กระจัดกระจายกันไป เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์เสนาบดีกระทรวงวัง ได้ย้ายข้าราชการโขนชั้นผู้ใหญ่บางคนให้เปลี่ยนไปทำหน้าที่ตำรวจวัง อาทิ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) นายเคลือบ (ไม่ทราบนามสกุล) เป็นต้น หลังจากนั้นอีกระยะหนึ่งจึงได้มีรับสั่งให้เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์เป็นแม่กองฟื้นฟูงานนาฏศิลป์และดนตรีเข้ามาอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ โดยมิได้ใช้งบประมาณของทางราชการแต่อย่างใด

การรื้อฟื้นครั้งนี้มีการเรียกตัวศิลปินสำคัญหลายคนให้กลับเข้ามารับราชการอีกครั้ง โปรดเกล้าฯ ให้พระยานัฏกานุรักษ์และคุณหญิงนัฏกานุรักษ์ ดูแลเรื่องโขนละคร หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) พระพาทย์บรรเลงรมย์ (พิมพ์ วาทิน) และหลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน) เป็นอาทิ มาดูแลเรื่องดนตรีไทย ส่วนวงเครื่องสายฝรั่งหลวงมีพระเจนดุริยางค์ (ปีติ วาทยะกร) เป็นผู้ดูแล ถือได้ว่าการกลับเข้ามารับราชการอย่างเต็มที่อีกครั้งของบุคคลสำคัญชุดดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของพระราชกิจที่ก่อให้เกิดแรงขับเคลื่อนสำคัญครั้งใหม่ที่จะได้ก้าวหน้าต่อไปอย่างมั่นคง นับเป็นพระราชกิจที่ทรง *"ช่วยให้ศิลปะวิทยาการแขนงนี้ได้เติบโตขึ้นอีกครั้งในกรอบที่จำกัดกว่าเดิม ทว่าเข้มแข็งและมากด้วยฝีมือและคุณค่า"*

เมื่อมีการรื้อฟื้นงานดนตรีและนาฏศิลป์ขึ้นจึงได้มีการเปิดรับนักดนตรีชายหญิง นักร้องสตรี นักแสดง มารวมตัวเป็นกลุ่มราชสำนัก มีวงมโหรีหลวงสตรีล้วน โดยให้ทำการฝึกซ้อมทุกวันที่บ้านของเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ ณ ถนนพระอาทิตย์ ซึ่งมีความสะดวกและความคล่องตัวมากกว่าการเดินทางไปที่วังจันทรเกษม (สถานที่เดิมของโรงเรียนพรานหลวง) รวมทั้งไม่ต้องเดินทางไปถึงสวนมิสกวัน นักดนตรีวงมโหรีหลวงราชสำนักรัชกาลที่ ๗ ชุดปี พ.ศ. ๒๔๖๙ นี้ มีพระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน) เป็นครูใหญ่ ซึ่งสามารถรื้อฟื้นเพลงดนตรีจากบทพระราชนิพนธ์เรื่องเงาะป่าในรัชกาลที่ ๕ ขึ้นมาใหม่จนสามารถขับร้องและบรรเลงถวายได้ตลอดตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง นักดนตรีนักร้องชุดวงมโหรีหลวงในราชสำนักดังกล่าว ได้แก่ ชิ้น ศิลปบรรเลง เลื่อน สุนทรวาทิน เจริญ (เจริญใจ) สุนทรวาทิน เชื่อม ดุริยประณีต แช่มช้อย ดุริยประณีต เฉลา วาทิน เป็นต้น รวมทั้งนักแสดงอีกมากมายหลายคนที่สามารถรวมตัวกันเล่นละครดึกดำบรรพ์ถวายทอดพระเนตรได้หลายครั้ง วงมโหรีหลวงวงนี้สลายตัวไปเมื่อทรงสละราชสมบัติในปี พ.ศ. ๒๔๗๗

ศิลปินจำนวนไม่น้อยเมื่อออกจากราชการในสมัยรัชกาลที่ ๖ แล้วมีคณะละครเอกชนรับไปทำงานด้วย อาทิ คณะละครบ้านบรรทมสินธุ์ของพระยาอนิรุธเทวา (ม.ล.ฟื้น พึ่งบุญ) เป็นคณะละครที่ใหญ่มาก เปิดทำการแสดงประจำที่โรงละครศรีอยุธยา ศิลปินสำคัญที่มาร่วมงานกับคณะนี้ เช่น บุญสม (อาคม) สายาคม ยอแสง ภักดีเทวา และสุลาลีวัลย์ สุวรรณทัต เป็นต้น และยังได้บุญธรรม ตราโมท มาช่วยงานเรื่องบทละครและดนตรีเป็นประจำจนถึงกับสามารถจัดแสดงละครรำเรื่องมัทนพาธาได้เป็นผลสำเร็จ โดยบุญธรรม ตราโมท เป็นผู้เปลี่ยนบทพระราชนิพนธ์คำฉันท์บางตอนมาเป็นบทกลอนสุภาพ นอกจากนี้ยังมีศิลปินอีกจำนวนหนึ่งที่ได้ไปร่วมงานกับคณะละครเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ได้แก่ ลิ้นจี่ บุรานนท์ ผัน โมรากุล และพูลทรัพย์ ตราโมท (สกุลเดิม นาฏประเสริฐ ต่อมาเป็นภรรยามนตรี ตราโมท) ศิลปินกลุ่มนี้ได้ร่วมงานกับคณะละครเจ้าคุณพระประยุรวงศ์มาจนท่านถึงแก่อนิจกรรม

นอกจากนี้ ศิลปินบางท่านได้ไปเป็นนักแสดงภาพยนตร์ร่วมกับบริษัทภาพยนตร์ศรีกรุง อาทิ หลวงภรตกรรมโกศล ได้แสดงเป็นพระเอกในภาพยนตร์ศรีกรุงเรื่องพญาน้อยชมตลาด เป็นต้น บางท่านไปร่วมงานกับคณะละครร้องซึ่งกำลังมีชื่อเสียงเป็นที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ ๗ เช่น คณะบันเทิงนาครของแม่บุนนาค เจนจบภัณฑกิจ ละครร้องคณะศรีโอภาศของพรานบูรพ์ และคณะของแม่เลื่อน ไวนุนาวิน เป็นต้น เรียกว่าศิลปินน้อยใหญ่ทั้งหลายเมื่อออกจากราชสำนักรัชกาลที่ ๖ ไปแล้วก็ยังมีงานทำตามสมควร

เรื่องวงเครื่องสายฝรั่งหลวงรัชกาลที่ ๗

เมื่อรัชกาลที่ ๗ เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วทรงมีพระราชดำริโปรดฯให้รวมนักดนตรีเก่าขึ้นใหม่อีกครั้ง ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้พระเจนดุริยางค์คงเป็นครูใหญ่หัวหน้าวงฝึกสอนต่อไปที่สวนมิสกวันเหมือนเดิม เพราะวงเครื่องสายฝรั่งหลวงต้องใช้พื้นที่กว้างประกอบกับมีอาคารเรือนไม้ของเก่าอยู่แล้ว นักดนตรีหนุ่มๆ หลายคนอาทิ บุญเอื้อ สุนทรสนาน สริ ยงยุทธ สังข์ อสัตถาสี เมล์ เอื้อเฟื้อ โฉลก เนตตะสูต ปรุง ประสานศัพท์ ฯลฯ จึงยังได้รับราชการต่อมา โดยรับพระราชทานเงินเดือนจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในรัชกาลที่ ๗ ด้วย

ในด้านพัฒนาการดนตรีฝรั่งหรือที่ต่อมาในสมัยประชาธิปไตยเรียกว่า *"ดนตรีสากล"* นั้น จะเห็นได้จากระยะเวลาเพียง ๗ - ๘ ปี ก็มีนักดนตรีสากลเพิ่มจำนวนมากขึ้นถึง ๗๐ คน จนต่อมาได้เป็นกำลังสำคัญในการสร้างผลงานวิชาการ คือ การระดมครูผู้ใหญ่เพื่อบันทึกโน้ตเพลงไทยประเภทเพลงพิธีกรรมไว้เป็นโน้ตสากลครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ โดยมีหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) หลวงบำรุงจิตเจริญ (ธูป สาตรวิลัย) จางวางทั่ว พาทยโกศล เป็นผู้บอกเพลง และพระเจนดุริยางค์เป็นหัวหน้าในการบันทึกเป็นโน้ตสากลจนเกิดเป็นหนังสือโน้ตสากลเพลงชุดโหมโรงเย็นและเพลงเรื่องทำขวัญที่ใช้สืบต่อมาจนทุกวันนี้

นอกจากงานบันทึกโน้ตสากลแล้วยังมีงานวิชาการเกี่ยวกับหนังสือ สิ่งพิมพ์และงานหอสมุดแห่งชาติเพิ่มขึ้นด้วย อีกทั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงติดต่อกับบริษัทจากประเทศเยอรมนีให้ทำการบันทึกเสียงเพลงไทยชุดใหญ่ คือ *"แผ่นเสียงราชบัณฑิต"* เรื่องนี้จัดว่าเป็นงานธุรกิจดนตรีชิ้นเอกของทางราชการสมัยรัชกาลที่ ๗ ซึ่งมีการร่วมมือกับชาติตะวันตกชาวเยอรมัน โดยมีหม่อมเจ้าหญิงพัฒนายุ ดิศกุล (ท่านหญิงเหลือ) เป็นแม่กองและนายบุญธรรม (มนตรี) ตราโมท เป็นทั้งผู้ช่วยและเป็นเลขานุการทำหน้าที่คัดเลือกเพลง เขียนประวัติเพลง และร่วมดูแลงานฝึกซ้อม จนการบันทึกแผ่นเสียงแล้วเสร็จตามวัตถุประสงค์ ดังปรากฏตามหนังสือเรื่องบทแผ่นเสียงราชบัณฑิตยสภา ในขณะเดียวกันงานธุรกิจแผ่นเสียงเพลงไทยของเอกชนก็ขยายเพิ่มขึ้นอีกมากมาย โดยมีทั้งนักดนตรีไทยและนักดนตรีฝรั่งรวมกลุ่มกันรับงานบันทึกเสียงลงจานเสียงหลายคณะหลายกลุ่มด้วยกัน การกระจายตัวของศิลปินและผู้มีความสามารถด้านดนตรีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อให้เกิดการเพิ่มพูนงานธุรกิจดนตรีขึ้นอย่างมากมาย

การดนตรีหลังรัชกาลที่ ๗ ทรงสละราชสมบัติ

เรื่องการดนตรีภายหลังจากที่ทรงสละราชสมบัติแล้วต้องนับว่าเป็นพระราชมรดกตกทอดของรัชกาลที่ ๗ โดยแท้ที่ได้พระราชทานให้แก่กรมศิลปากรและเอกชนหลายกลุ่ม เพราะนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นต้นมา จนถึงยุคของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ซึ่งเริ่มอย่างมั่นคงมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๒ จะขอเล่าโดยสังเขป เพื่อพอเห็นภาพพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงทิ้งไว้หลังสละราชสมบัติ

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ นับว่าเกิดภาวะ *"วังแตก"* ขึ้นอีกครั้งสำหรับวงมโหรีหลวงในราชสำนัก อันเป็นวงดนตรีส่วนพระองค์

เป็นที่น่าวิตกว่าศิลปินดนตรีและนาฏกรรมจะต้องตกระกำลำบากอีกครั้งหนึ่งเป็นแน่ แต่ด้วยพระบารมีของพระองค์ยังคงคุ้มครองศิลปินสืบต่อมา ปรากฏว่าศิลปินเหล่านั้นมิได้ตกระกำลำบากไปทั้งหมด แม้ว่าจะมีหลายคนเลิกอาชีพศิลปินไปประกอบอาชีพอื่น เช่น ทำสวน ค้าขาย ครูสอนดนตรีที่บ้าน หรือแม้แต่บางคนไปทำวงดนตรีส่วนตัวเล็กๆ รับงานอาชีพกันบ้าง ก็ปรากฏว่ามีทั้งกลุ่มเอกชนและกลุ่มงานใหม่ของรัฐบาลสมัยประชาธิปไตย เข้ามารับช่วงให้มีงานทำต่อไปอีก ได้แก่

๑. คณะละครบ้านบรรทมสินธุ์ ของพระยาอนิรุธเทวา แสดงประจำที่โรงละครศรีอยุธยา

๒. คณะละครสมัครเล่นของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพ บุนนาค พระสนมเอกในรัชกาลที่ ๕)

๓. คณะละครของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล พระชายาของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ (ต้นราชสกุลยุคล)

๔. ละครร้องคณะต่างๆ อาทิ แม่บุนนาค แม่เลื่อน แม่ชม้อย ครูพรานบูรพ์ ครูเพ็ชรรัตน์

๕. ภาพยนตร์ไทยหลายบริษัทรับนักร้องนักแสดงไปร่วมงานภาพยนตร์ เช่น บริษัทศรีกรุง

๖. การก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม

สำหรับการก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากรโดยมีหลวงวิจิตรวาทการเป็นอธิบดีคนแรกนั้นมีแนวคิดที่จะรวบรวมศิลปินที่เคยทำงานทั้งด้านดนตรีไทยและดนตรีฝรั่งในราชสำนักรัชกาลที่ ๗ เกือบทั้งหมดมาประจำที่โรงเรียนแห่งนี้ ในขณะที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ที่มีความสามารถสูงทั้งในด้านการแต่งบทละคร การสร้างละครปลุกใจเป็นละครเวทีร่วมสมัยของท่านใช้ทั้งวงปี่พาทย์และวงดุริยางค์สากลสลับกันบรรเลงเพลงประกอบละครมากมายหลายเรื่องซึ่งเกิดขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๘ - ๒๔๘๓ อาทิ เลือดสุพรรณ (๒๔๗๙) พระเจ้ากรุงธนบุรี (๒๔๘๐) ศึกถลาง (๒๔๘๐) และอีกหลายเรื่อง เช่น ราชมนู มหาเทวี เจ้าหญิงแสนหวี และน่านเจ้า นอกจากนี้ยังได้แต่งเพลงไทยสากลให้วงดุริยางค์สากลบรรเลง ขับร้องโดยคณะครูและนักเรียนโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ หลังจากนั้นท่านก็ได้ย้ายไปทำงานอยู่กระทรวงการต่างประเทศ กล่าวได้ว่า หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ *"คน"* ที่เป็นศิลปินราชสำนักอันเนื่องมาแต่พระราชมรดกในรัชกาลที่ ๖ และที่ ๗ ทั้งศิลปินดนตรีไทยและสากลมาร่วมทำงานในกรมศิลปากรอย่างเต็มที่

สำหรับงานดนตรีไทยนั้น แบ่งออกเป็นสองฝ่าย คือ กองการสังคีตกับโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ทั้งสองฝ่ายมีความรู้ความสามารถและสมัครสมานสามัคคีช่วยเหลือกันตลอดมา จนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็ยังประสานงานกันอย่างดีเยี่ยมจนทำให้งานดนตรีมีความเข้มแข็งอย่างยิ่ง

ศิลปินกองการสังคีตมีครูโชติ ดุริยประณีต ครูโองการ กลิ่นชื่น เป็นอาทิ ส่วนโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์มีหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นหัวหน้า สำหรับครูคนสำคัญที่เป็นหลักในการเรียนการสอน ได้แก่ หลวงบำรุงจิตเจริญ (ธูป สาตรวิลัย) พระพาทย์บรรเลงรมย์ (พิมพ์ วาทิน) นายบุญธรรม ตราโมท ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมนตรี ตราโมทและเป็นกำลังสำคัญมากด้านดนตรีไทยของกรมศิลปากรต่อเนื่องมาจนเกษียณอายุราชการแล้วก็ยังดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญด้านดุริยางคศิลป์ไทยและได้เป็นศิลปินแห่งชาติรุ่นแรกจนกระทั่งถึงแก่กรรมโดยไม่ได้ลาจากกรมศิลปากร นับเป็นเสาหลักที่สำคัญที่สุดของชาติ

สำหรับครูสอนขับร้องในโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ได้แก่ ครูท้วม ประสิทธิกุล นักร้องคนสำคัญวงหลวงราชสำนักรัชกาลที่ ๗ ครูเจริญใจ สุนทรวาทิน ครูแช่มช้อย ดุริยพันธุ์ ครูศรีนาฏ เสริมศิริ ทั้งยังมีนักดนตรีจากราชสำนักอีกหลายท่านที่ได้มารวมตัวที่นี่ เช่น คุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง ครูทองดี สุจริตกุล ครูประคอง พุ่มทองสุก (นิภา อภัยวงศ์) ครูแนบ เนตรานนท์ เป็นต้น

ต่อมาเมื่อพระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรต่อจากหลวงวิจิตรวาทการ ท่านก็ได้ประคับประคองทั้งงานการเรียนการสอนที่โรงเรียนและงานการแสดงที่กองการสังคีต มาจนสิ้นสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ จนมาถึงอธิบดีกรมศิลปากรท่านที่ ๓ คือนายธนิต อยู่โพธิ์ ผู้ซึ่งมีความรู้ความสามารถในเรื่องดนตรีและนาฏกรรมเป็นอย่างยิ่ง ทั้งๆ ที่ท่านมิได้เป็นศิลปินแต่อย่างใด ทว่าท่านเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์เป็นเลิศรวมทั้งมีความสามารถในการบริหารจัดการเป็นเยี่ยม การดนตรีและนาฏศิลป์จึงมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นเอนกประการ การเริ่มงานนาฏกรรมโดยมีครูนาฏศิลป์จากราชสำนัก จากวังและบ้านผู้มีบรรดาศักดิ์เข้ามาร่วมงานมากมาย อาทิ ครูหมัน (มัลลี คงประภัทร์) หม่อมครูต่วน (ศุภลักษณ์ ภัทรนาวิก) ครูลมุล ยมะคุปต์ ครูผัน โมรากุล ครูเฉลย ศุขะวณิช ครูสะอาด แสงสว่าง เป็นต้น ทำให้สามารถเปิดการแสดงละครเป็นประจำที่โรงละครศิลปากรอย่างต่อเนื่องจนถึงมีโรงละครแห่งชาติเป็นการถาวร

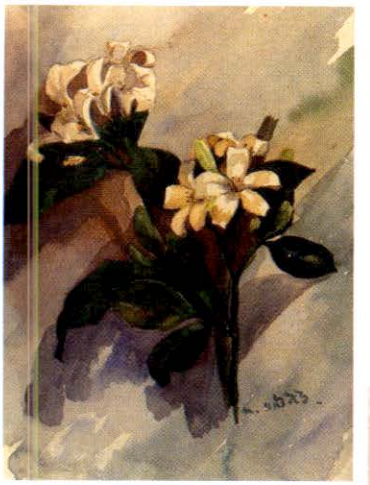
นอกจากครูนาฏศิลป์แล้วยังมีนักดนตรีฝีมือเอกประจำอยู่ในกรมศิลปากรเป็นจำนวนมาก อาทิ ครูสอน วงฆ้อง ครูหลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน) ครูพริ้ง ดนตรีรส ครูโชติ ดุริยประณีต ครูพริ้ง สุนทรผลิน ฯลฯ การที่เป็นแหล่งรวมนักดนตรีฝีมือเยี่ยมจึงทำให้สามารถผลิตแผ่นเสียงออกจำหน่ายเป็นธุรกิจดนตรีที่ยิ่งใหญ่ได้หลายรุ่น ตั้งแต่แผ่นเสียงครั่งระบบ ๗๘ rpm ไปจนถึงแผ่นเสียง Long Play โดยมีนักร้องประจำกรมศิลปากรที่มีชื่อเสียง อาทิ ครูเหนี่ยว ดุริยพันธุ์ ครูสุดา เขียววิจิตร ครูแช่มช้อย ดุริยพันธุ์ ครูอุษา สุคันธมาลัย ฯลฯ นับว่าท่านเหล่านี้เป็นต้นฉบับของศิลปินผู้มีฝีมือที่เป็นพระราชมรดกมาจากล้นเกล้ารัชกาลที่ ๗ ทั้งสิ้น

นอกขอบเขตงานราชการกรมศิลปากรแล้ว พระราชมรดกดนตรีสากลของรัชกาลที่ ๗ ได้ก่อกำเนิดวงดนตรีฝรั่งให้แก่วงดนตรีสากลของบริษัทภาพยนตร์เสียงศรีกรุงที่ก่อตั้งมาตั้งแต่ก่อนสิ้นรัชกาลที่ ๗ โดยสามารถสร้างภาพยนตร์เสียงในฟิล์มได้หลายเรื่อง เช่น เรื่องหลงทาง พญาน้อยชมตลาด แม้จนสิ้นรัชกาลแล้วก็ยังสร้างภาพยนตร์เพลงต่อมาอีก เช่น เรื่องเพลงหวานใจ เป็นต้น สำหรับนักดนตรีของวงเครื่องสายฝรั่งหลวง เช่น นายนารถ ถาวรบุตร นายบุญเอื้อ สุนทรสนาน ทั้งสองคนนี้ได้ออกไปช่วยงานเพลงละครร้องของคณะแม่เลื่อน ไวนุนาวิน ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ - ๒๔๘๐ และที่สำคัญมากได้ก่อตั้งวงดนตรีวงใหญ่สำหรับใช้ในการลีลาศสมัยปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ถึง ๒ วง เริ่มด้วยการทำวงให้แก่บริษัทไทยฟิล์มของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล ร่วมกับหม่อมหลวงพวงร้อย สนิทวงศ์ หม่อมหลวงประพันธ์ สนิทวงศ์ ฯลฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๐ สร้างดนตรีประกอบภาพยนตร์ไทยหลายเรื่อง เช่น เรื่องถ่านไฟเก่า แม่สื่อสาว วันเพ็ญ จนเกิดเพลงไทยสากลชื่อบัวขาว ในฝัน ลมหวล เพลินและวันเพ็ญ ซึ่งเป็นเพลงไทยสากลอมตะมาจนทุกวันนี้ โดยมีนายบุญเอื้อ สุนทรสนานเป็นหัวหน้าวงร่วมกับนักดนตรีสากลของวงเครื่องสายฝรั่งในรัชกาลที่ ๗ อีกจำนวนหนึ่งจากวงไทยฟิล์ม ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นวงดนตรีลีลาศกรมโฆษณาการในปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๒ และในที่สุดก็กลายเป็นวงดนตรีสุนทราภรณ์อันมีชื่อเสียงมาจนทุก

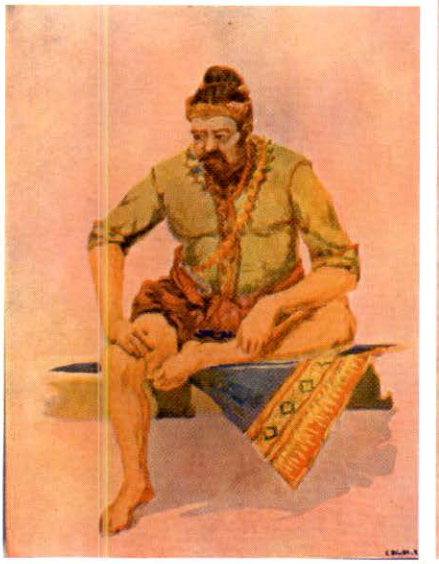
วันนี้ ส่วนวงดนตรีสากลอีกวงที่เกิดก่อนวงกรมโฆษณาการประมาณ ๕ เดือนก็คือวงดุริยโยธินของกองทัพบกซึ่งมีครูจำปา เล้มสำราญ เป็นหัวหน้าวง ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นพระราชหฤทัยของล้นเกล้ารัชกาลที่ ๗ ทั้งสิ้น

ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเพียงส่วนหนึ่งของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พอจะฉายให้เห็นภาพได้ชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงพยุงการดนตรีและนาฏกรรมของชาติไว้เป็นอเนกประการ การที่ทรงยุบโรงเรียนพรานหลวง ยุบกรมมหรสพรัชกาลที่ ๖ นั้น ไม่ได้เป็นการทำลายศิลปะของชาติ แต่กลับเป็นการกระจายคน กระจายศิลปินออกไปก่อให้เกิดงานใหม่เพื่อสืบสานเป็นศิลปะดนตรีที่ดีของชาติมาจนถึงทุกวันนี้โดยแท้

ภาพดอกไม้ในเพลงราตรีประดับดาวเถา

ภาพจากบทละครเรื่องพระร่วง

บทร้องเพลงราตรีประดับดาว เถา

เพลงราตรีประดับดาว เป็นเพลงอยู่ในประเภทหน้าทับ ปรบไก่ เป็นเพลงท่อนเดียว มีจังหวะอยู่ ๖ จังหวะ บทร้องมีดังนี้.

(๓ ชั้น) วันนี้ แสนสุดยินดี พระจันทร์วันเพ็ญ (๒ ครั้ง)
ขอเชิญสายใจ เจ้าไปนั่งเล่น ลมพัดเย็นเย็น หอมกลิ่นมาลีเอย
หอมดอก หอมดอกราตรี แม้ไม่สดสี หอมดีน่าดม เหมือนงามน้ำใจ แม้ไม่ชำคม กิริยาน่าชม สมใจจริง เอย ฯ

เที่ยวกลับ ชมแต่ดวงเดือน ที่ไหนจะเหมือน ได้ชมหน้าน้อง (๒ ครั้ง)
พี่อยู่แดดเดียว เปลี่ยวใจหม่นหมอง เจ้าอย่าชุ่นข้อง จงได้เมตตา เอย ฯ
หอมดอก หอมดอกชำมะนาด กลิ่นไม่ฉูดฉาด แต่หอมยวนใจ เหมือนน้ำใจที ปราณีปราศรัย ผูกจิตสนิทได้ ให้รักจริง เอย ฯ

(๒ ชั้น) ขอเชิญเจ้าฟังเพลง วังเวงใจ (๒ ครั้ง) เพลงของท่าน แต่งใหม่ ในวังหลวง
หอมดอก หอมดอกแก้วยามเย็น ไม่เห็น ใจพี่เสียเลย เอย ฯ

เที่ยวกลับ ดวงจันทร์ หลั่นลด เกือบหมดดวง (๒ ครั้ง) โอ้หนาวทรวง ยอดชีวา ไม่ปรานี
หอมมะลิ หอมมะลิ กลีบซ้อน อ้อนวอน เจ้าไม่พึง เอย ฯ

(ชั้นเดียว) จวนจะรุ่ง แล้วนะเจ้า พี่ขอลา (๒ ครั้ง) แสงทองส่องฟ้า สง่าศรี หอมดอก หอมดอกกระดังงา ชิชะช่างน่า เจ็บใจจริง เอย ฯ

เที่ยวกลับ หมู่ภมร ว่อนหา ช่อมาลี (๒ ครั้ง) แต่ตัวพี่ จำจาก พรากไปไกล หอมดอก หอมดอกจำปี นี่แน่พรุ่งนี้ จะกลับมา เอย ฯ

เพลงราตรีประดับดาวเถา

บทร้องเพลงเขมรละอองค์ เถา

เพลงเขมรละอองค์ เป็นเพลงอยู่ในประเภทหน้าทับ ปรบไก่ เป็นเพลงท่อนเดียว แต่ได้เปลี่ยนในตอนที่ขึ้นต้นของเพลง จะเรียกเพลง ๒ ท่อนก็ได้ เพลงนี้มี ๔ จังหวะ

๓ ชั้น

(๓ ชั้น) เมื่อนั้น ท้าวพันธุม ทรงพึง แล้วนั่งนึง
ไทยคนนี้ มีบัญญา กล้าจริงจริง จะละทิ้ง ช้าไว้ ไม่เป็นการ

เที่ยวกลับ จึงมีพระราช บัญชา แด่พญา เดโช ยอดทหาร
ตัวเรานี้ มีบุญญา ธิการ ไม่มีใคร เปรียบปาน แต่เดิมมา

๒ ชั้น

(๒ ชั้น) บัดนี้ พระร่วง เมืองละโว้ มีบัญญา อัจโช ทั้งใจกล้า
เที่ยวกลับ ไม่เกรง ซึ่งราช อาชญา ทั้งไว้ช้า จะทำ ร้ำคาญใจ

ชั้นเดียว

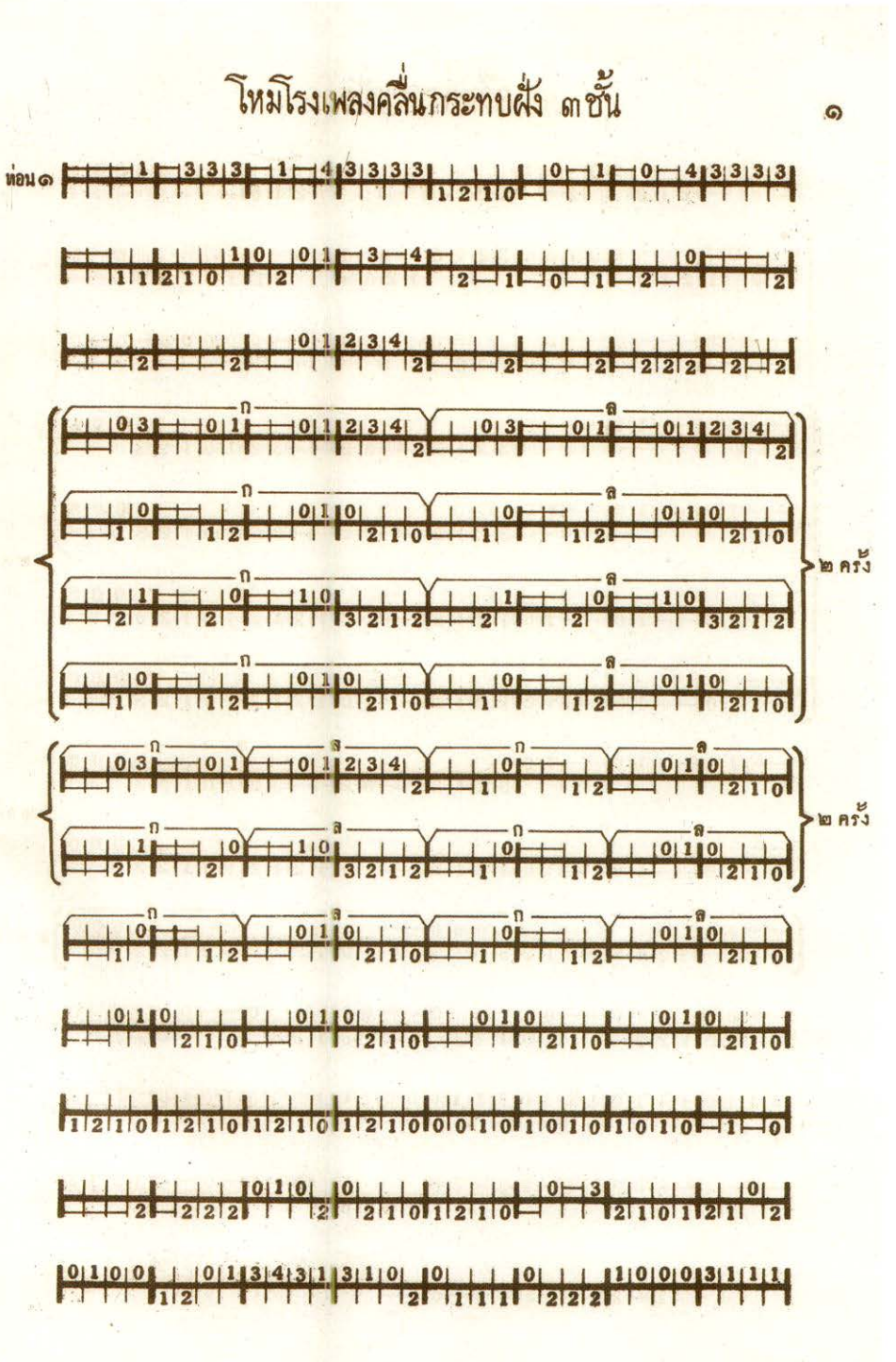
(ชั้นเดียว) จะตั้งตน ขึ้นเป็น ผู้วิเศษ ก่อเหตุ กำเริบ เติบใหญ่
เที่ยวกลับ สังพญา เดโช ชาญชัย รีบไป กุมจับ คนสำคัญ ฯ

หนังสือโน้ตเพลงพระราชนิพนธ์เลขาสังคีตย์
จัดพิมพ์โดยร้านดุริยบรรณ

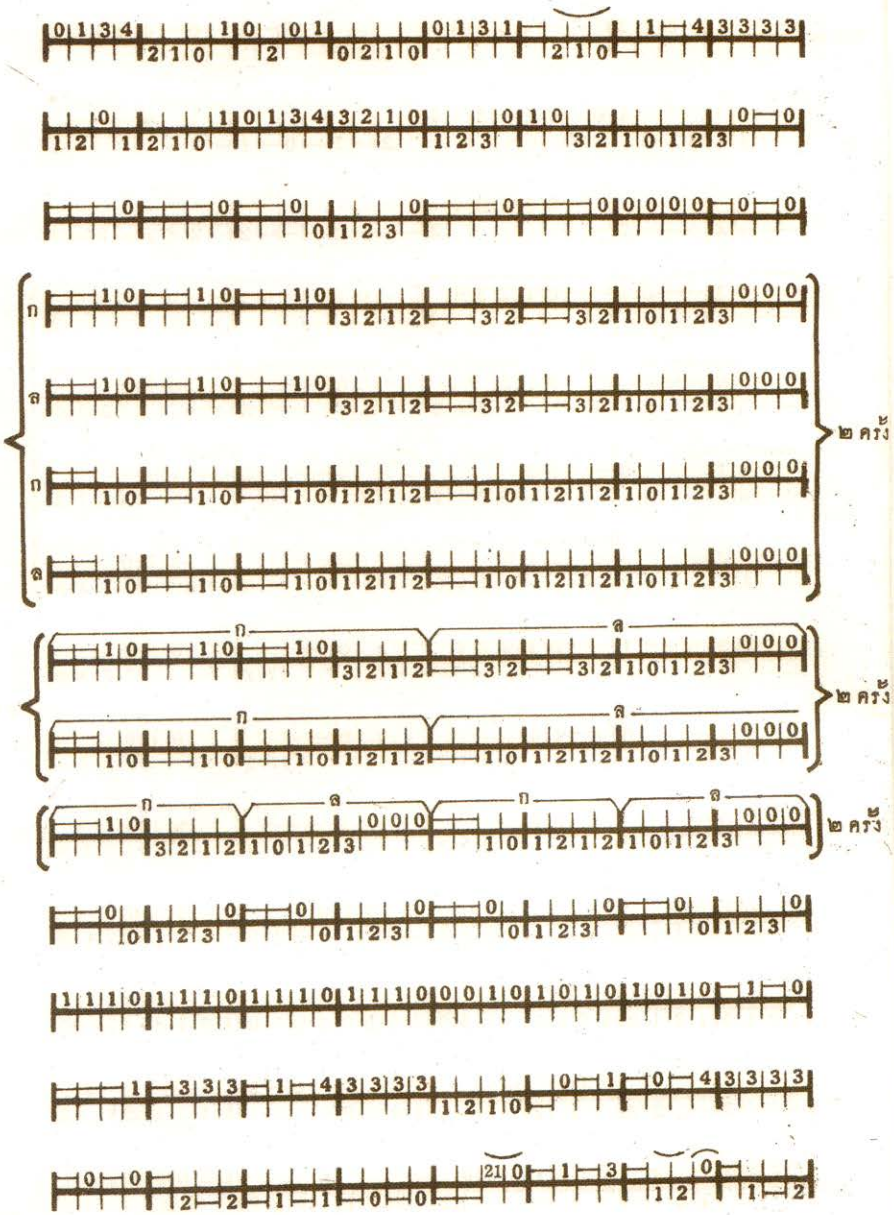
ภาพจิตรกรรมที่ประดับภายในวังศุโขทัย
วาดโดยศิลปินชาวตะวันตก

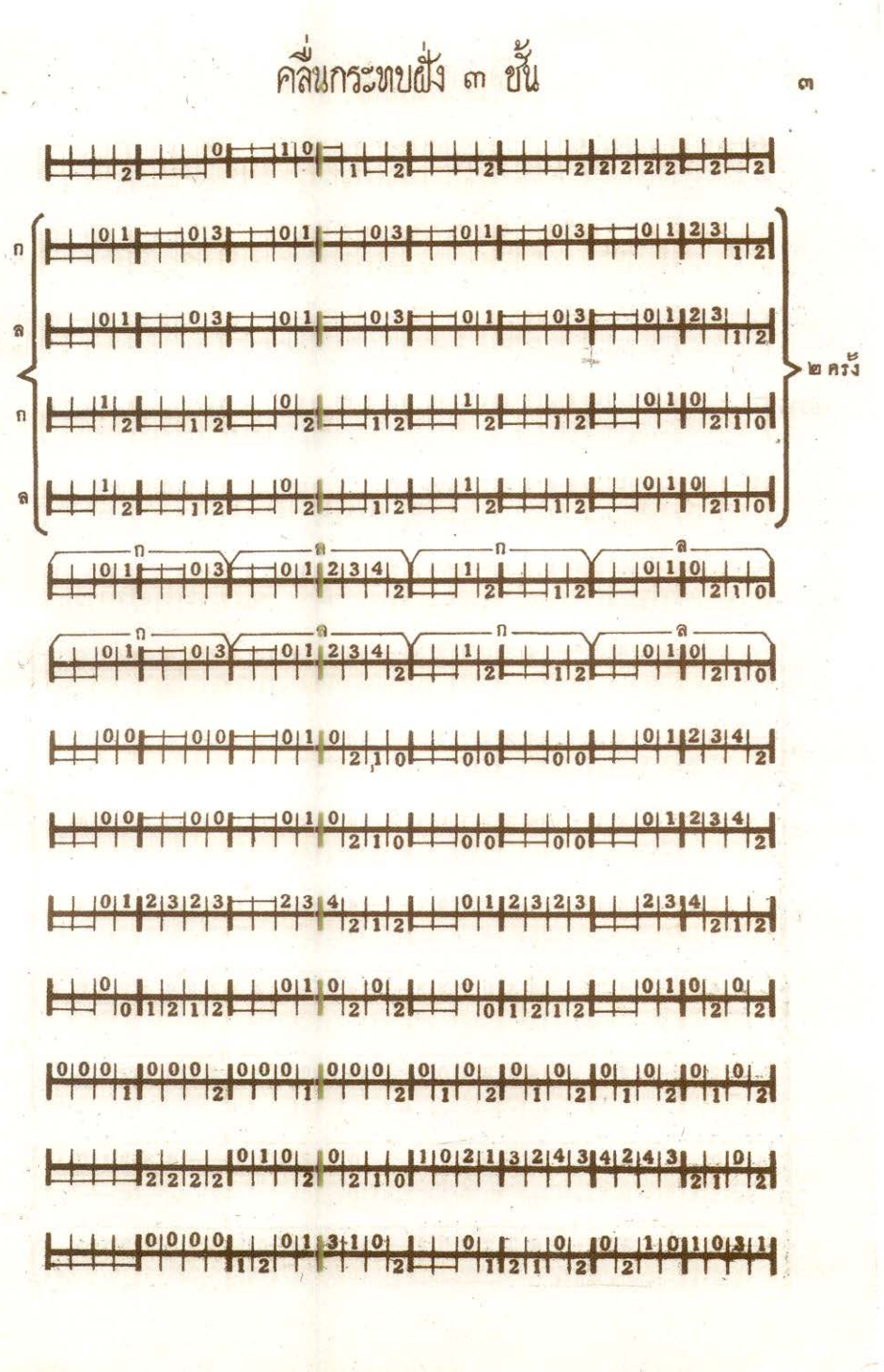

โน้ตโหมโรงเพลงคลื่นกระทบฝั่ง ๓ ชั้น

๒

คลื่นกระทบฝั่ง

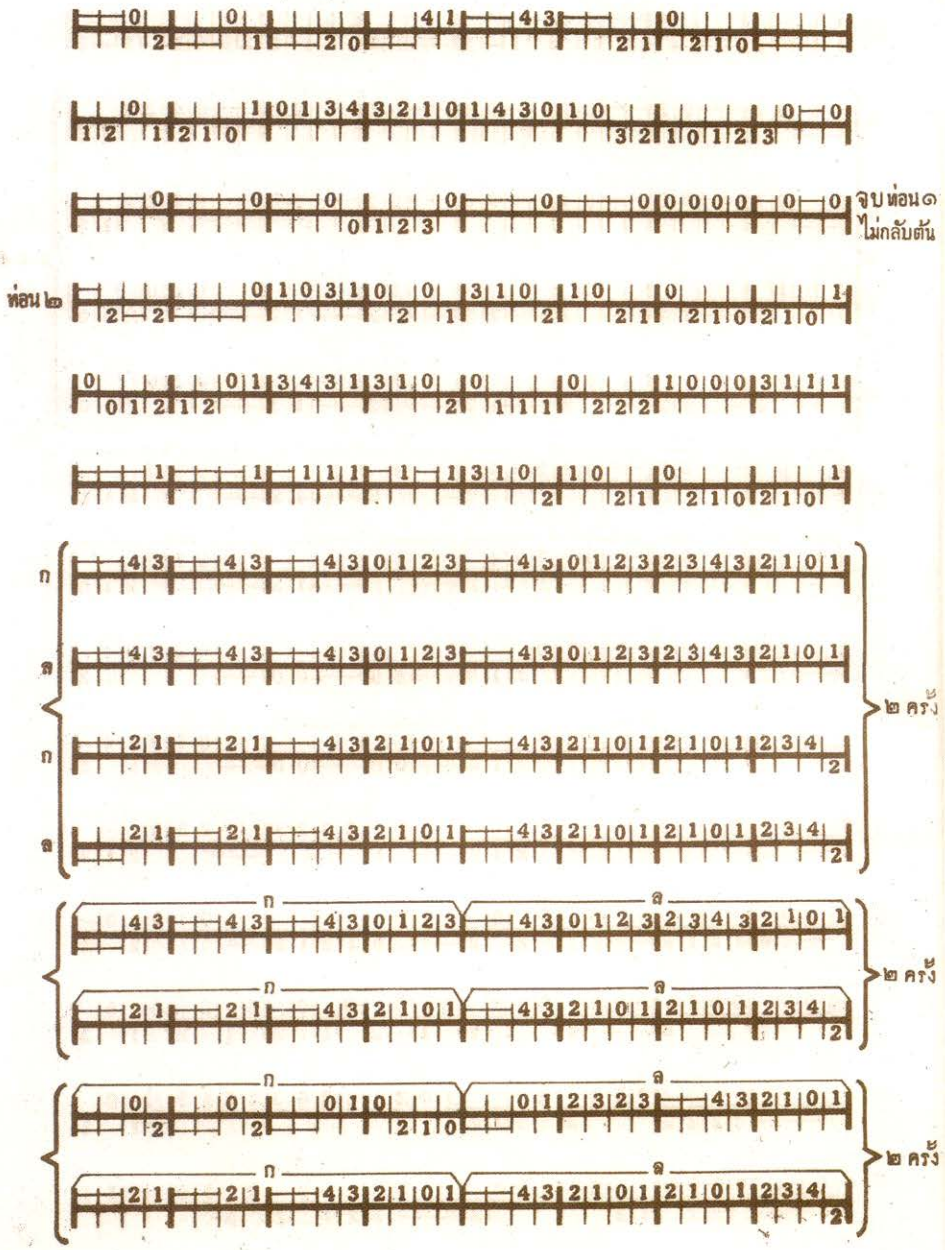

โน้ตเพลงคลื่นกระทบฝั่ง

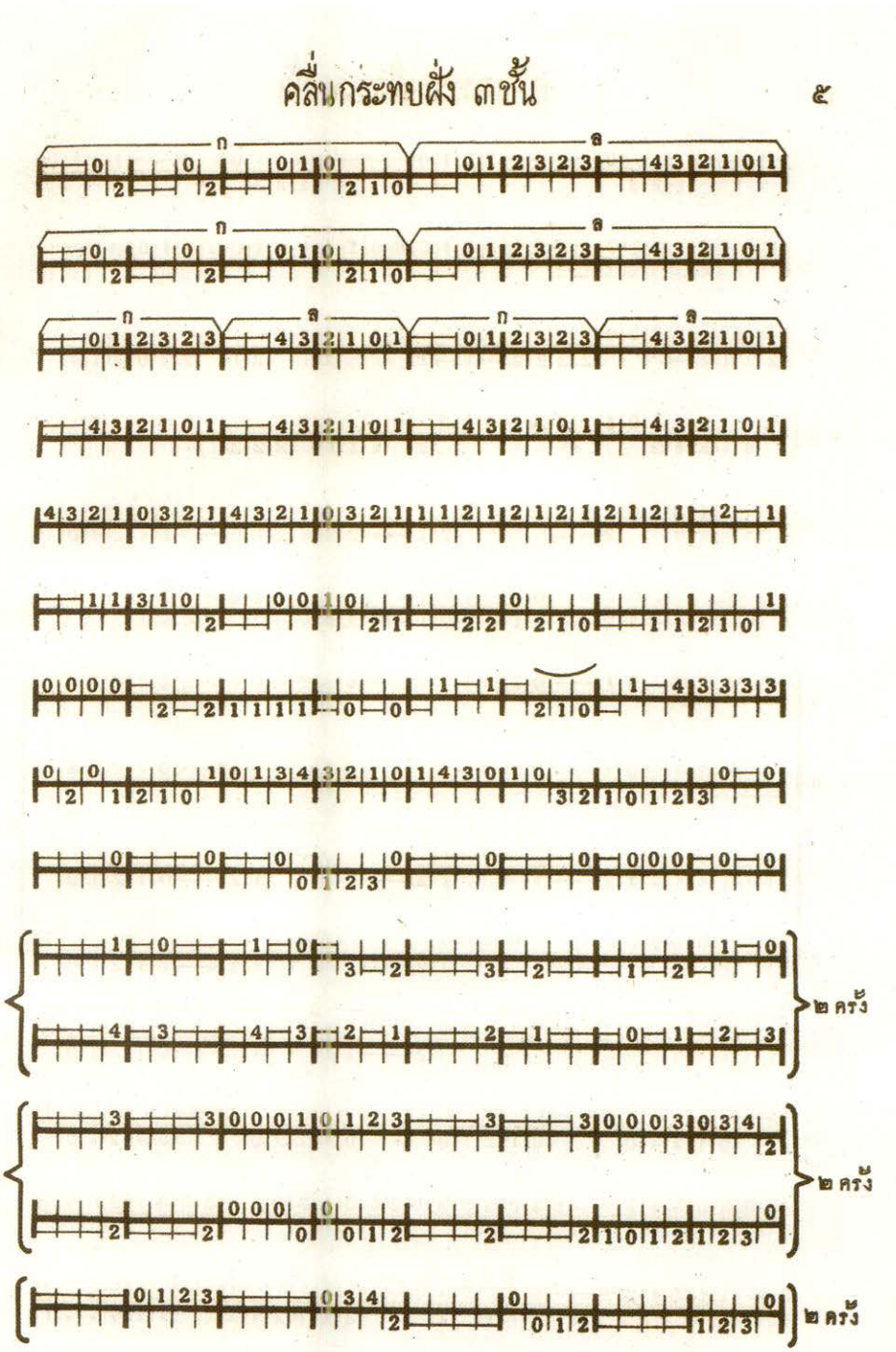

โน้ตเพลงคลื่นกระทบฝั่ง ๓ ชั้น

๔ คลื่นกระทบฝั่ง ๓ชั้น

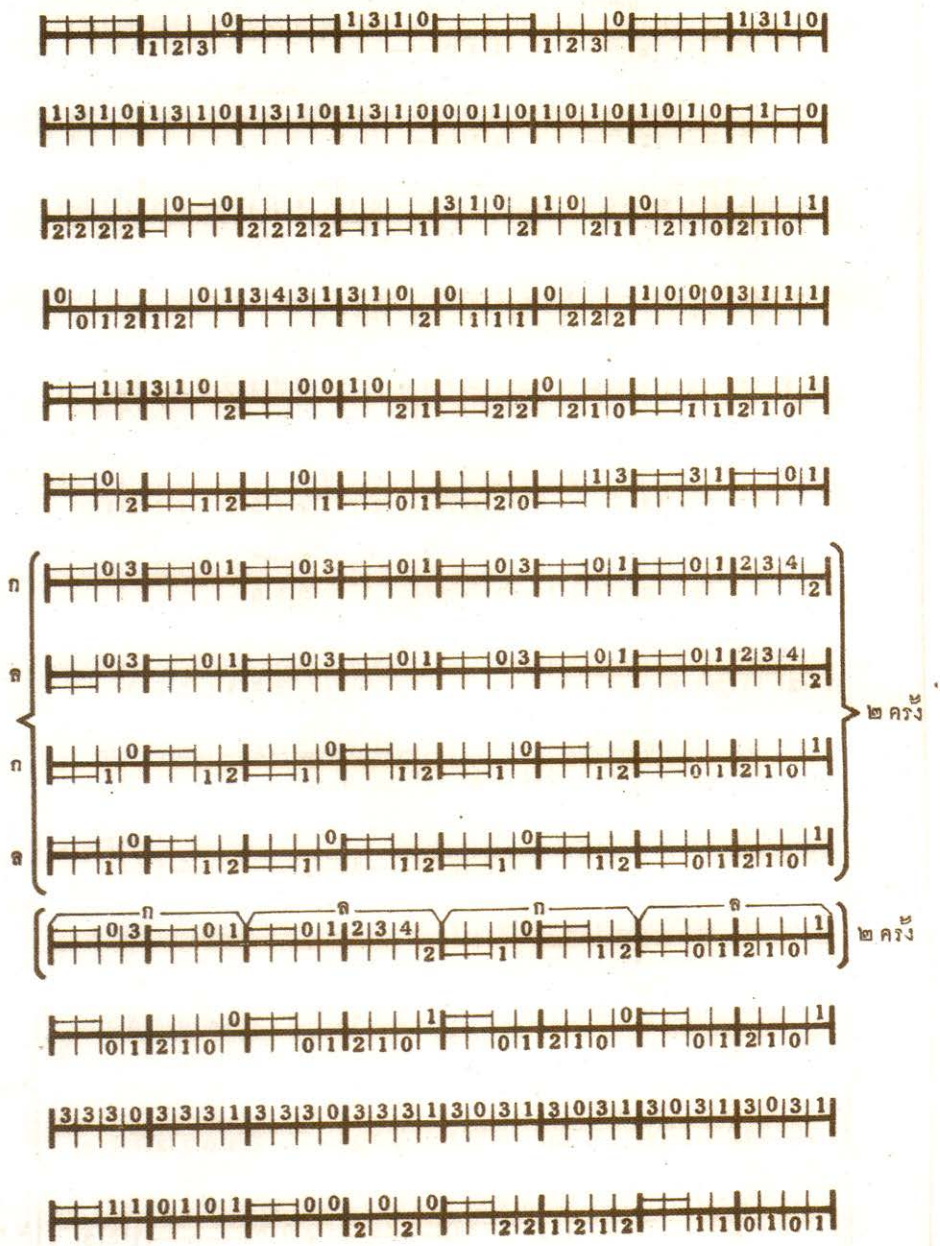

โน้ตเพลงคลื่นกระทบฝั่ง ๓ ชั้น

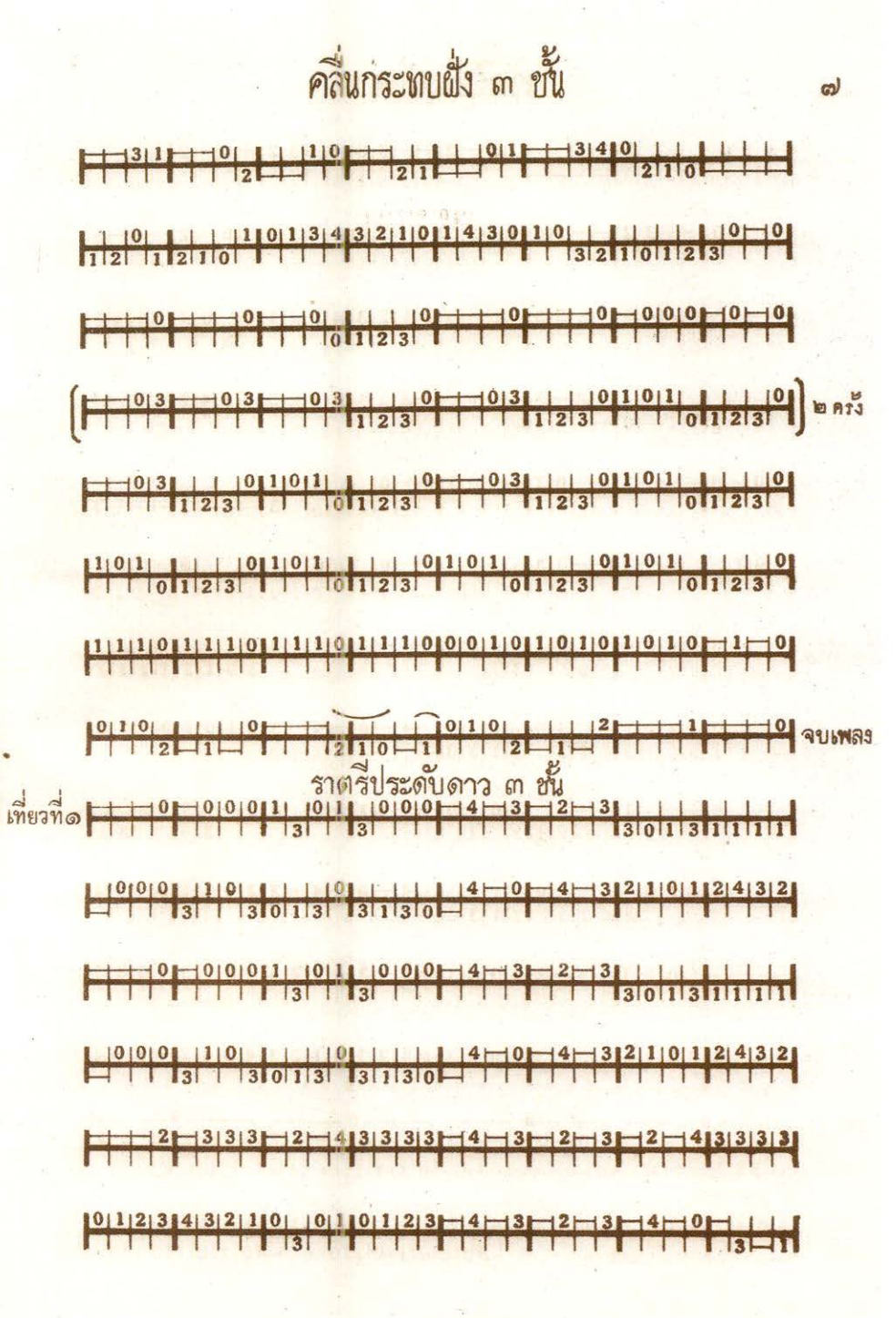

โน้ตเพลงคลื่นกระทบฝั่ง ๓ ชั้น

๖ คลื่นกระทบฝั่ง ๓ ชั้น

โน้ตเพลงคลื่นกระทบฝั่ง ๓ ชั้น

โน้ตเพลงคลื่นกระทบฝั่ง ๓ ชั้น

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (๒๕๐๐). *โขนพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๐๐*. พระนคร: บริษัทสหอุปกรณ์การพิมพ์ จำกัด.

เจริญใจ สุนทรวาทิน. (๒๕๕๕). *เรื่องเล่าสมัยรัชกาลที่ ๗ อนุสรณ์งานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ อาจารย์เจริญใจ สุนทรวาทิน วัดเทพศิรินทราวาส*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ชลหมู่ ชลานุเคราะห์. (๒๕๒๕). *ประวัติวงดุริยางค์สากลกรมศิลปากร วาระฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พัฒนายุ ดิศกุล, ม.จ. (๒๕๒๓). *เรื่องแผ่นเสียงราชบัณฑิต พ.ศ. ๒๔๗๔ พิมพ์ในพระราชทานเพลิงศพ*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พูนพิศ อมาตยกุล. (๒๕๓๒). *นามานุกรมศิลปินเพลงไทย ๒๐๐ ปีกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

พูนพิศ อมาตยกุล และคณะ. (๒๕๕๔). *พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการดนตรี ประชุมวิชาการ ดนตรีวิทยา วิทยาลัยดุริยางคศิลป์*. กรุงเทพฯ: หยินหยางการพิมพ์.

พูนพิศ อมาตยกุล. (๒๕๔๐). HIFI Stereo และ อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ แผ่นเสียงเพลงไทยกรมศิลปากร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ.

วิจิตรวาทการ หลวง. (๒๕๓๑). *วิจิตรวรรณคดี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

เสถียร ดวงจันทร์ทิพย์. (๒๕๕๐). *บันทึกเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงเรื่องเกี่ยวกับดนตรี นาฏศิลป์ และงานในราชสำนัก รอยต่อระหว่างสมัยรัชกาลที่ ๖ และต้นรัชกาลที่ ๗*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ใหญ่ นภายน. (๒๕๑๓). *บันทึกความทรงจำเรื่องกำเนิดวงดนตรีลีลาศกรมโฆษณาการ*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ครูอาคม สายาคม
โขนหลวงในรัชกาลที่ ๗

โขนหลวง - ละครหลวง ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ

โขนหลวงในรัชกาลที่ ๗

ภูมิเดิม

เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยากล่าวถึงการเล่นโขนของหลวงไว้ในกฎมณเฑียรบาลซึ่งอาจมีที่มาจากการเล่นดึกดำบรรพ์ในพระราชพิธีอินทราภิเษก[๑] โดยการหัดมหาดเล็กหลวงให้เล่นโขนเหตุเพราะฝึกหัดง่าย ใครได้รับเลือกก็ได้รับการยกย่องจนเป็นประเพณีสืบต่อมาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ว่าพวกโขนหลวงล้วนมาจากมหาดเล็กตลอดจนบุตรหลานข้าราชการ[๒] โขนจึงเป็นการเล่นของผู้ดีมีบรรดาศักดิ์ในพระราชพิธี และเป็นของผู้ชายเล่น[๓] แต่ก็ยังคงเป็นมหรสพที่มีเล่นเฉพาะในพระราชพิธี ต่อมาเมื่อเป็นที่นิยมกันว่าการฝึกหัดโขนทำให้ชายหนุ่มมีความแคล่วคล่องในการรบซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการต่อสู้ข้าศึก และด้วยเหตุที่เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินจึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หัดโขนได้ไม่ห้ามปรามเหมือนแต่ก่อน ความนิยมหัดโขนไว้สำหรับประดับเกียรติแก่เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่จึงส่งผลให้มีคณะโขนเกิดขึ้นมากมาย

ในขณะเดียวกันแต่เดิมมาละครก็มีแต่ละครผู้ชาย ส่วนละครผู้หญิงจะมีได้แต่ของพระมหากษัตริย์ อันถือเป็นโบราณราชประเพณีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา จนมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีธรรมเนียมอยู่ว่า ละครที่แสดงโดยผู้หญิงทั้งโรงจะมีแต่ในวังหลวงและวังหน้า ดังปรากฏในประกาศรัชกาลที่ ๔ เรื่องเก็บภาษีโขนละคอนและการเล่นอื่นๆ ความว่า

> *"การเล่นลคร ในบ้าน ในเมือง ประเทศสยามนี้ แต่ก่อนแต่ครั้งกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยามหานครเก่า มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ก็มีอย่างธรรมเนียมอยู่ว่า ลครซึ่งเล่นเป็นแต่ผู้หญิงทั้งโรงไม่มีผู้ชายขนเลยนั้น จะมีเล่นได้ก็แต่ในพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวัง ที่เรียกว่าวังหลวงวังน่า เท่านั้น นอกจากพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังแล้ว ไม่มีในวังเจ้าแลบ้านขุนนางแห่งใดแห่งหนึ่งเลย เพราะเกรงจะปรากฏว่าเป็นมักใหญ่ใฝ่สูง หาผู้หญิงงามๆมากเกินวาสนาไป"*[๔]

จะเห็นได้ว่า ละครผู้หญิงเป็นเรื่องเฉพาะภายในพระบรมมหาราชวังที่ฝึกหัดสำหรับแสดงในการพระราชพิธี ถือเป็นเครื่องราชูปโภคอันหนึ่งสำหรับพระมหากษัตริย์ประกอบพระเกียรติยศ ผู้อื่นไม่สามารถจะทำเทียมได้ เข้าใจว่าที่ห้ามมิให้ผู้อื่นเอาอย่างจะมีมาแต่ชั้นแรกหัดโขนแล้ว เพราะโขนก็เป็นการเล่นสำหรับพระราชพิธีที่สำคัญ[๕] จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงได้ยกเลิกข้อห้ามดังกล่าวถือเป็นการเปลี่ยนแปลงโบราณราชประเพณีครั้งสำคัญ เพราะด้วยพระปรีชาญาณเพื่อความเจริญก้าวหน้าแก่ศิลปะการละครต่อไปภายหน้า จึงทรงโปรดให้ออกประกาศพระบรมราชานุญาตให้มีละครผู้หญิงได้ ความว่า

> *"ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้ใดเล่นละครผู้ชายผู้หญิงก็มิได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่ามีละครด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแก่แผ่นดิน"* [๖]

ด้วยประกาศดังกล่าวจากเดิมที่ละครผู้หญิงมีแต่ในพระบรมมหาราชวังเท่านั้น ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงในหมู่เจ้าของคณะโขนและละครผู้ชายมาหัดละครผู้หญิงกันมากขึ้น จนมีคณะละครผู้หญิงเกิดขึ้นมากมายในเวลาต่อมา ต้องนับว่าเป็นเพราะมีพระวิสัยทัศน์กว้างไกล ศิลปวิทยาการด้านการละครจึงถูกสืบทอดผ่านกระบวนการถ่ายทอดโดยศิลปินละครผู้หญิงของหลวงที่ได้มีโอกาสถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่คณะละครต่างๆ จนเป็นที่แพร่หลายสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ ก็โปรดให้ตั้งกรมมหรสพขึ้นเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการมหรสพ ในสมัยนี้เป็นช่วงเวลาที่ศิลปะโขน ละครและการดนตรีปี่พาทย์มีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าเป็นอย่างยิ่ง พระราชทานบรรดาศักดิ์ขุนนางและราชทินนามที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นแก่ศิลปินที่มีฝีมือ ดังปรากฏเป็นเอกสารหลักฐานมาจนทุกวันนี้[๗]

วิกฤตกรมมหรสพ

ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต โขนละครก็ตกอยู่ในสภาพดูราวกับว่าหมดที่พึ่ง ข้าราชการในกรมมหรสพต่างก็ปรับทุกข์ว่าจะอยู่กันที่ไหน จะทำมาหากินกันอย่างไร ทั้งยังต้องอพยพออกจากบ้านพักของหลวงที่พระราชทานให้จึงเปรียบเสมือน *"บ้านแตกสาแหรกขาด"*[๕] ประกอบกับในเวลานั้นเป็นช่วงเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติในพุทธศักราช ๒๔๖๘ ช่วงเวลานั้นประเทศต่างๆ ทั่วโลกต้องประสบภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสงครามโลกครั้งที่ ๑ รวมทั้งประเทศสยามที่ได้รับผลกระทบไปด้วย ทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงเร่งแก้ไขปัญหาบ้านเมือง ตั้งพระราชหฤทัยมั่นในอันที่จะเสียสละเพื่อประเทศชาติ ทรงตัดทอนการใช้จ่ายภายในพระราชสำนักก่อนส่วนราชการอื่นๆ เป็นลำดับแรก โดยที่ไม่เคยมีใครคาดคิดมาก่อนได้มีการปรับเปลี่ยน ยุบและรวมหน่วยงานราชการบางแห่งที่ไม่จำเป็นและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายหลายหน่วยงาน รวมทั้งให้ข้าราชการบางส่วนออกจากราชการไปรับพระราชทานบำนาญ เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระด้านงบประมาณ หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า *"ดุลยภาพ"*

กล่าวเฉพาะหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับดนตรีและนาฏศิลป์โดยตรงก็คือกรมมหรสพ ซึ่งแต่เดิมขึ้นอยู่กับกรมมหาดเล็ก กระทรวงวัง และมีกรมอื่นในสังกัดอีกหลายกรมด้วยกัน ได้แก่ กรมโขนหลวง กรมพิณพาทย์หลวง และกรมเครื่องสายฝรั่งหลวง เป็นต้น ด้วยในรัชกาลที่ผ่านมากระทรวงวังมีรายจ่ายสูงมาก เฉพาะในกรมมหรสพมีข้าราชการหลายร้อยคน รายจ่ายมากเกินกำลังของพระคลังข้างที่ อีกทั้งบ้านเมืองในขณะนั้นกำลังอยู่ในภาวะขาดแคลน พระองค์ทรงมีพระราชดำริประชุมเสนาบดีและทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่าจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกรมมหรสพ ในที่สุดที่ประชุมได้มีมติให้ยุบกรมมหรสพ โดยยุบกรมโขนหลวงเป็นแห่งแรกเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๖๘ และยุบกรมมหรสพในวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๔๖๙ เป็นลำดับต่อมา โดยมีประกาศยุบรวมกรมมหาดเล็กและกรมมหรสพเข้าไปอยู่ในกระทรวงวัง อาคารเรียน โรงละคร รวมทั้งเรือนพักครูและนักเรียนในวังจันทรเกษมได้ถูกรื้อลงจนหมดสิ้น มีการพิจารณาจัดการกับบรรดาวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ในการปฏิบัติงาน เช่น สิ่งไรควรเก็บรักษาไว้ สิ่งไรควรจำหน่ายออกไป สำหรับเครื่องโขนละครพร้อมสัมภาระที่เกี่ยวข้องมอบให้แก่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเป็นผู้เก็บรักษา ถึงกระนั้น สิ่งของต่างๆ ที่มีคุณค่าบางส่วนก็มิอาจรักษาไว้ได้ คงปล่อยให้ชำรุดทรุดโทรมและสูญหายไปเป็นอันมาก ในส่วนของปี่พาทย์หลวงและดนตรีฝรั่งทรงรับไว้ในพระราชสำนักต่อไป[๙]

การยุบรวมหน่วยงานและปรับดุลย์ข้าราชการออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการในกรมมหรสพต่างกระจัดกระจายแยกย้ายไปประกอบอาชีพอื่น มีทั้งการปรับลดจำนวนข้าราชการ ปรับลดเงินเดือน บางส่วนก็โอนย้ายไปปฏิบัติหน้าที่อื่นในหน่วยงานที่พอจะทำงานได้ ภาวะเช่นนี้ปรากฏอยู่ในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๙ - ๒๔๗๐ กว่า ๒ ปีที่ศิลปะทางด้านนาฏดุริยางค์ต้องซบเซา ขาดที่พึ่ง แต่ทุกคนก็ทราบและเข้าใจเหตุผลดีว่าต้องเสียสละ ต้องช่วยกันเพื่อประคับประคองประเทศสยามให้รอดพ้นมรสุมทางเศรษฐกิจไปให้ได้ และก็นับว่าเป็นความโชคดีของศิลปวิทยาการแขนงดังกล่าวที่จะมีโอกาสได้พลิกฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาอีกครั้ง เมื่อผู้สำเร็จราชการอินโดจีน (ฝรั่งเศส) มาเยือนไทยและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงจัดเลี้ยงต้อนรับเป็นเกียรติยศ ณ วังวรดิศ นอกจากการจัดเลี้ยง

ตามธรรมเนียมแล้ว ยังโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมข้าราชการกรมมหรสพจัดแสดงโขน ตอนนารายณ์ปราบนนทุก เพื่อเผยแพร่ความงดงามและเกียรติภูมิแห่งศิลปะการแสดงของไทยให้ชาวต่างชาติได้เห็น การแสดงครั้งนั้นประสบความสำเร็จเป็นอย่างยิ่ง และเมื่อผู้สำเร็จราชการอินโดจีนกลับไปแล้วได้ส่งกระเป๋าถือสตรีทำด้วยกระประดับเพชรมาเป็นของกำนัลแก่คุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ สุวรรณภารต) ในฐานะผู้แสดงเป็นนนทุกที่สามารถสร้างความประทับใจให้แก่ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนเป็นอย่างมาก

การรื้อฟื้นโขนหลวง - ละครหลวง

การแสดงโขนตอนนารายณ์ปราบนนทุกนับเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการรื้อฟื้นศิลปะประจำชาติขึ้นอีกครั้ง เพราะเมื่อผู้สำเร็จราชการอินโดจีนได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็กราบบังคมทูลชื่นชมการแสดงโขนที่ได้ดู ณ วังวรดิศ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสสอบถามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จฯ จึงกราบบังคมทูลเกี่ยวกับการแสดงของคุณหญิง ในที่สุดก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดโขนตอนดังกล่าวแสดงถวายทอดพระเนตร พร้อมทั้งจัดให้มีการแสดงละคร เรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ตอนเสนากุฎเข้าเมือง แสดงถวายทอดพระเนตรเพิ่มเติม โดยให้พระยานัฏกานุรักษ์แสดงเป็นตัวท้าวเสนากุฎ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยการแสดงเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงทอดทิ้งศิลปะประจำชาติแต่อย่างใด แม้ในการประชุมเสนาบดีก็ทรงขอความเห็นว่า หากเป็นการสมควรที่จะรักษาศิลปะชั้นสูงของชาติไว้ พระองค์ก็ทรงเต็มพระราชหฤทัยที่จะทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อการนี้

นอกจากนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังกราบบังคมทูลแสดงความห่วงใยว่า ศิลปะด้านนาฏดุริยางค์เป็นศิลปะประจำชาติที่มีบทบาทสำคัญใช้เป็นมหรสพแสดงรับรองแขกเมืองมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สามารถใช้เป็นสื่อในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้ ดังปรากฏว่ามีอาคารรับรองแขกเมืองและมีโรงละครในพระราชวังต่างๆ อยู่หลายแห่ง ถ้าขาดการสืบทอดย่อมจะหาผู้ที่มาใช้ราชการงานแสดงต้อนรับแขกเมืองได้ยาก หากจำเป็นต้องใช้มหรสพหลวงในภารกิจใดก็จะเป็นการลำบาก ดังนั้น จึงทรงมีพระบรมราชโองการโปรดฯ ให้เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวัง บรรจุพระยาและคุณหญิงนัฏกานุรักษ์กลับเข้ารับราชการในตำแหน่งผู้ฝึกละครหลวงอีกครั้ง โดยได้รวบรวมเด็กชายและเด็กหญิงเข้ารับการฝึกหัดโขนละครจนสามารถออกแสดงในงานสำคัญๆ ได้หลายครั้ง กรมมหรสพในอดีตจึงได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นกองอีกครั้งหนึ่ง กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อศาสตร์ด้านนาฏดุริยางค์เป็นอย่างยิ่ง ดังความปรากฏอยู่ในบันทึกของนายสง่า ศศิวนิช อดีตศิลปินโขนกรมมหรสพ ความว่า

เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (หม่อมราชวงศ์ เย็น อิศรเสนา)

พระยานัฏกานุรักษ์
(ทองดี สุวรรณภารต)

คุณหญิงนัฏกานุรักษ์
(เทศ สุวรรณภารต)

"โดยพระราชนิยมและพระราชดำริที่จะสืบทอดพระราชมรดกชิ้นสำคัญคือโขน หลังจากที่ต้องทรงตัดทอนกิจการอันเคยมีมาแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นอันมากแล้วก็ตามแต่ โขนหลวงนี้ทรงหาได้ล้มเลิกไม่ ได้ส่งเสริมสืบต่อจากสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชบัญชาให้ท่านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์จัดการสำรวจและรวบรวมฝ่ายโขนหลวงขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ท่านเจ้าพระยาวรพงศ์ จึงมีคำสั่งต่อไปยังพระยานัฏกานุรักษ์ เจ้าคุณครูจึงให้คนไปตามนายสง่าให้มาพบเพื่อร่วมงานในการสำรวจรวบรวมและจัดระเบียบโขนหลวงอีกครั้ง นอกจากนั้นยังให้รับหน้าที่ครูฝึกสอนโขนหลวงใหม่นี้ด้วย โดยได้รับพระราชทาน เงินเดือนๆ ละ ๒๐ บาท ซึ่งเจ้าคุณครูกล่าวว่าเราเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทรัชกาลที่ ๖ มาในสมัยรัชกาลที่ ๗ ก็ทรงเป็นพระอนุชาเราก็ต้องน้อมเกล้าฯ ถวายความภักดีตลอดไป" [๑๐]

จากบันทึกดังกล่าวจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อศิลปินกรมมหรสพเป็นอันมาก เพราะนอกจากจะโปรดเกล้าฯ ให้รื้อฟื้นโขนหลวงแล้ว ยังทรงมีพระราชดำริให้จัดการเรียนการสอนโขนขึ้นด้วย นับว่าทรงมีพระวิสัยทัศน์กว้างไกลต่อการศึกษาด้านศิลปะชั้นสูงของชาติ

การฝึกหัดโขนละครในรัชกาลที่ ๗

เมื่อทรงมีพระบรมราโชบายให้จัดการศึกษาศิลปวิทยาการดังกล่าว การจัดเรียนการสอนก็ดำเนินไปอย่างเป็นระบบ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ จึงได้เปิดรับสมัครเด็กชาย เด็กหญิงเข้ารับการฝึกหัด จัดแบ่งเด็กชายสำหรับฝึกหัดโขนหลวง ส่วนเด็กหญิงให้ฝึกหัดละครหลวง โดยพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) และคุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ สุวรรณภารต) ในฐานะครูผู้ใหญ่เป็นผู้คัดเลือกและแยกนักเรียนออกตามประเภทตัวละคร ได้แก่ ๑) ตัวพระ ๒) ตัวนาง ๓) ตัวยักษ์ และ ๔) ตัวลิง แม้แต่เด็กชายที่ถูกคัดเลือกให้เรียนตัวนาง (โขน) ก็แยกฝึกหัดเป็นการเฉพาะ [๑๑] เพื่อรักษาจารีตประเพณีเดิมที่ใช้ผู้ชาย

แสดงโขน การเรียนการสอนมิได้เปิดเป็นโรงเรียนอย่างเป็นทางการ การฝึกหัดจึงมีเฉพาะวิชาศิลปะที่ใช้งานเท่านั้น ส่วนวิชาสามัญทุกคนต้องขวนขวายหาที่เรียนเอง เมื่อไม่มีสถานที่ฝึกหัดโดยเฉพาะ จึงต้องส่งเด็กไปรับการฝึกหัดยังสถานที่ต่างๆ ดังนี้

ละครหลวงซ้อมรำระบำดาวดึงส์
บริเวณเรือนไทยภายในวังสวนกุหลาบ

๑. ตัวพระ ตัวนาง (ฝ่ายโขน) ฝึกหัดที่เรือนไทยภายในวังสวนกุหลาบ (วังสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา) ต่อมาย้ายมาฝึกรวมกันที่บ้านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์

๒. ตัวพระ ตัวนาง (ฝ่ายละคร) เมื่อเริ่มแรกฝึกหัดกันที่เรือนไทย วังสวนกุหลาบ ต่อมาทางราชการต้องการจะใช้ที่ดินบริเวณนั้น จึงได้ย้ายมาฝึกที่สวนมิสักวัน ดังที่อาจารย์วนิดา ก่อวัฒนา อดีตละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ เล่าให้ฟังว่า

> *"พวกเราหัดละครกันอยู่ที่เรือนไทย วังสวนกุหลาบระยะหนึ่ง ต่อมาต้องย้ายไปหัดกันที่สวนมิสักวัน เพราะทางราชการเขาจำเป็นต้องใช้ที่ดินบริเวณนั้น มาย้ายกันอีกครั้งก็ไปอยู่ท้ายวังหลวง เป็นการย้ายถาวรเลย"*

การย้ายไปฝึกที่บริเวณท้ายวังภายในพระบรมมหาราชวัง (ปัจจุบันคือ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ) ในครั้งนั้น เป็นการย้ายไปฝึกรวมกับกลุ่มมโหรีและขับร้อง ดังที่ อาจารย์จำเรียง พุธประดับ อดีตศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์) พ.ศ. ๒๕๓๑ และอดีตละครหลวงในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยให้สัมภาษณ์ไว้เมื่อครั้งท่านยังมีชีวิตอยู่ ความว่า

"หลังจากทางราชการทหารมาขอใช้ที่ในวังสวนกุหลาบ เจ้าจอมมารดาสาย เจ้าจอมละม้าย ท่านก็ย้ายไปอยู่ในวังหลวงชั้นใน แม่ออกจากวังสวนกุหลาบก็ไปอาศัยอยู่บ้านน้า ตอนเช้าก็เข้าไปเรียนละครที่บ้านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ ตอนเย็นก็กลับบ้าน จะมีรถมารับก็ออกไปรอที่บ้านคุณฟื้นที่เป็นละครรุ่นโต (คุณฟื้น บุญมา) มีชื่อว่ารำสวยมาก ชื่อเล่นว่าฟื้นดำ นอกจากรำสวยแล้วยังมีฝีมือในการสีซอด้วย ดังนั้น จึงมีชื่อปรากฏในบัญชีรายชื่อข้าราชสำนักที่โอนมาสังกัดกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ว่า พนักงานมโหรี) ต่อมาแม่ไปเรียนที่ท้ายวัง ตอนไปฝึกที่ท้ายวัง การเดินทางไม่สะดวกกว่าจะกลับก็มืดค่ำ ท่านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์เลยให้ไปอาศัยอยู่ท้ายวังที่อยู่มีลักษณะคล้ายตึกแถว โขนก็อยู่ศาลาโขน ละครก็อยู่อีกทางหนึ่ง ส่วนแม่กับเพื่อนที่เป็นนักเรียนประจำ ก็อาศัยท้ายวังนั่นแหละ อาศัยอยู่ที่นั่น ค่ากิน ค่าอยู่ไม่ต้องเสีย มีแม่ครัวคอยทำอาหารให้ทาน การฝึกก็เป็นไปแบบเดิม พวกรุ่นพี่ก็ฝึกอยู่ที่ท้ายวัง แต่รุ่นเล็กอย่างแม่ก็เข้าไปฝึกชั้นในกับเจ้าจอมมารดาสาย เจ้าจอมละม้าย ฝึกที่เรียนของท่านถึง ๓ โมง (๐๙.๐๐ น.) ตอนหลังท่านย้ายออกมาอยู่ที่เรือนไม้สักทองปั้นหยา ติดกับโรงโขน (ปัจจุบันเป็นอาคารสำหรับเด็กก่อนปฐมวัยในสังกัดโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ) แม่ก็ย้ายตามท่านมาฝึกที่นี่ และได้มีโอกาสฝึกหัดกับครูอื่นๆ ซึ่งเข้ามาสอนที่ท้ายวังอีกด้วย" [๑๒]

๓. ตัวยักษ์ ตัวลิง ฝึกหัดที่บ้านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ ถนนพระอาทิตย์ (ปัจจุบัน คือ สำนักงานหนังสือพิมพ์ผู้จัดการ)

นอกจากสถานที่ที่จัดไว้สำหรับรองรับการเรียนการสอนแล้ว ยังได้จัดแยกเด็กชายให้ฝึกโขนหลวงส่วนเด็กหญิงให้ฝึกละครหลวง โดยมีการตรวจสอบคุณสมบัติเบื้องต้น มีวิธีการคัดเลือกเด็กหญิงเพื่อแยกไปเรียนตามประเภทของตัวละคร ตลอดจนมีตารางกำหนดเวลาฝึกหัด ดังนี้

คุณหญิงนัฏกานุรักษ์รำท่าป้องหน้า บริเวณโรงโขนท้ายวัง พ.ศ. ๒๔๗๔

การตรวจสอบคุณสมบัติเบื้องต้น

ขั้นที่ ๑ ครูจะตรวจดูใบหน้าเด็กที่มีลักษณะใบหน้ายาวรูปไข่ คิ้วโก่ง มีขนคิ้วพอประมาณ จมูกโด่ง และนัยน์ตาไม่พิการ รวมทั้งมีปากเป็นรูปกระจับ คางยาวรับกับใบหน้า หูไม่กาง โดยทั่วไปมองแล้วทุกส่วนของใบหน้ารับกันได้อย่างดี อาจเรียกได้ว่า มีใบหน้างดงามเหมาะที่จะเป็นละคร

ขั้นที่ ๒ ครูจะตรวจดูที่ลำคอเด็กที่มีช่วงคอยาวพอสมควร หัวไหล่ผึ่ง หลังไม่โก่งงอ อกไม่แอ่นลำตัวสมส่วน แขนไม่ยาวหรือสั้นเกินไป นิ้วทั้งห้ายาวรับกันได้สัดส่วนและกลมเหมือนลำเทียน เมื่อตั้งมือแล้วได้นิ้วตกท้องนาคจะยิ่งดี [๑๓] นอกจากนี้ ขาทั้งสองข้างตรงไม่โก่ง รวมทั้งนิ้วเท้าทั้งห้าไม่บิดเบี้ยว มีรูปร่างสันทัด ความสูงได้สัดส่วนรับกับรูปร่างอย่างเหมาะสม

การตรวจสอบดังกล่าวเป็นการสอบทานคุณสมบัติพื้นฐานโดยทั่วไป เพื่อตอบว่าเด็กหญิงที่สมัครเข้ารับการฝึกหัดละครนั้นมีคุณสมบัติเบื้องต้นเหมาะสมที่จะเป็นละครหลวงหรือไม่ ครั้นตรวจสอบแล้ว ครูผู้ใหญ่จะให้เด็กหญิงทุกคนนุ่งผ้าโจงกระเบนสวมเสื้อคอกระเช้าแล้วเข้าแถวเพื่อคัดแยกออกเป็นฝ่ายพระพวกหนึ่งและฝ่ายนางอีกพวกหนึ่ง สำหรับครูผู้คัดเลือกคือ พระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) หรือที่เรียกกันว่า *"เจ้าคุณครู"* และคุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ สุวรรณภารต) หรือที่เรียกกันว่า *"คุณหญิงครู"* ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ละครหลวงว่าท่านทั้งสองเป็นทั้งครูและศิลปินที่มีความรู้ ความสามารถเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ อาจารย์สุวรรณี ชลานุเคราะห์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ - ละครรำ) พ.ศ. ๒๕๓๓ และอดีตละครหลวงในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวคนสุดท้าย เคยเล่าให้ฟังเกี่ยวกับการมอบตัวเข้าเป็นนักเรียนละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ ความว่า

> *"วันที่ตื่นเต้นที่สุดในชีวิตของการเริ่มต้นที่จะเป็นละครก็คือวันที่คุณพี่มณฑาพาแม่ไปฝากตัวเข้าเป็นนักเรียนละครหลวง เมื่อไปถึงท้ายวังก็พบโรงโขนหลวงเป็นศาลาโถงใหญ่ มีประตูสำหรับตัวโขนเข้าออกขณะแสดง เห็นท่านเจ้าคุณครูและคุณหญิงครูนั่งอยู่บนนั้น แต่แม่ยังเด็กไม่รู้จักว่าท่านทั้งสองเป็นใคร แม่ถือพานดอกไม้ ธูปเทียนเดินเข่าเข้าไปกราบท่าน ท่านทั้งสองรับพานดอกไม้แล้วมองหน้าแม่ แล้วก็พยักหน้ายิ้มให้ ท่านเจ้าคุณครูเอ่ยปากมอบให้อยู่ในความดูแลของคุณครูศิริและคุณครูจุไร สุวรรณทัต ยังจำได้แม่นยำภาพนั้นยังติดตามาจนทุกวันนี้"*

การคัดเลือกตัวละคร

เมื่อเด็กที่สมัครผ่านขั้นตอนการตรวจสอบคุณสมบัติเบื้องต้นแล้ว ต่อมาครูก็จะพิจารณารายละเอียดของเด็กแต่ละคนเพื่อดูความเหมาะสมอีกครั้งก่อนคัดแยกออกไปรับการฝึกหัดเป็นตัวพระและตัวนางของละครหลวง โดยมีหลักเกณฑ์ คือ ๑) การคัดเลือกตัวพระ ครูจะคัดเลือกจากเด็กที่มีใบหน้ารูปไข่ คางยาวรับใบหน้า ช่วงคอยาว มือกผายไหล่ผึ่ง รูปร่างสูงโปร่ง โดยเฉพาะตัวพระจะต้องมีรูปร่างสูงกว่าตัวนางจึงจะเหมาะสม สีผิวดำหรือขาวก็ใช้ได้ และ ๒) การคัดเลือกตัวนาง ครูจะคัดเลือกจากเด็กที่มีใบหน้ายาวค่อนข้างไปทางกลม คิ้วดก จมูกโด่ง ริมฝีปากบางพอควร คางยาวรับกับใบหน้า พิจารณาโดยรวมแล้วไม่มีตำหนิ ไหล่ผึ่ง ลำตัวกลม รูปร่างสูงโปร่งหรือที่เรียกว่าสันทัดคน แต่ต้องเตี้ยกว่าตัวพระ และมีผิวขาว

จากการศึกษาบันทึกส่วนตัวของอาจารย์สุวรรณี ชลานุเคราะห์ ประกอบการสัมภาษณ์อาจารย์วนิดา ก่อวัฒนา อดีตละครหลวงอีกท่านหนึ่ง เล่าว่า ยังมีเด็กที่สมัครเข้าเรียนและได้แสดงทั้งโขนและละครอีกส่วนหนึ่งซึ่งไม่สามารถจดจำชื่อได้ เท่าที่จำได้และบันทึกไว้สามารถประมวลสรุปรายชื่อทั้งครูผู้สอนและนักเรียนแบ่งออกได้ ดังนี้

๑. ครู ส่วนใหญ่รวบรวมมาจากศิลปินผู้มีชื่อเสียงของกรมมหรสพ กรมโขนหลวง ละครของวังเจ้านายและบ้านผู้มีบรรดาศักดิ์ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ประกอบด้วย [๑๔]

อาจารย์วนิดา ก่อวัฒนา

อาจารย์สุวรรณี ชลานุเคราะห์

๑.๑ ครูผู้ใหญ่ ได้แก่

พระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต)	ทำหน้าที่ผู้อำนวยการ
คุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ สุวรรณภารต)	ครูยักษ์ - ลิง
เจ้าจอมมารดาสาย (สาย สุกุมลจันทร์) ในรัชกาลที่ ๕	ครูพระ
เจ้าจอมละม้าย (ละม้าย สุวรรณทัต) ในรัชกาลที่ ๕	ครูนาง

๑.๒ ครูผู้สอน ได้แก่

ครูแปลก แจ้งเจนกิจ	ครูพระ
ครูอิ่ง หะสิตะเสน	ครูพระ - ยักษ์
ครูศุภลักษณ์ ภัทรนาวิก (หม่อมครูต่วน)	ครูนาง
ครูหงิม (ไม่ทราบนามสกุล)	ครูพระ - เงาะ
ครูศิริ สุวรรณทัต	ครูพระ
ครูจุไร สุวรรณทัต	ครูพระ
ครูถม โพธิเวส	ครูยักษ์
ครูสง่า ศศิวณิช	ครูลิง
ครูรงภักดี (ลิ้นจี่ จารุจรณ)	ครูพระ - นาง

นอกจากครูผู้ใหญ่และครูผู้สอนดังกล่าวแล้ว ยังมีครูที่รับราชการเป็นตำรวจหลวง กระทรวงวัง มาช่วยทำหน้าที่สอนหลังจากออกเวรแล้ว ได้แก่

หลวงวิลาศวงงาม (หร่ำ อินทรนัฏ)	ครูพระ
จ่าห้าวยุทธการ (สุด คชจันทร์)	ครูลิง
จ่าเร่งงานรุด (เฉลิม รุทธวนิช)	ครูลิง
จ่าเขม็งสัตยาวุธ (เคลือบ มิลินทรเกษตริน)	ครูยักษ์
นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ)	ครูยักษ์
นายองภักดี (เชือน ภวเวส)	ครูลิง

๒. นักเรียน เมื่อกองมหรสพ กระทรวงวัง เปิดรับสมัครเด็กเข้ามาฝึกหัดเฉพาะวิชาศิลปะ ยกเว้นวิชาสามัญที่ทุกคนต้องจัดหาที่เรียนเอง ขณะนั้นมีเด็กทั้งชายและหญิงสมัครเข้ารับการฝึกหัดโขนละครเป็นจำนวนมาก ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ ๔ ประเภท ได้แก่

๒.๑ ตัวพระ ประกอบด้วย

๒.๑.๑ ละครพระ ละครนาง หมายถึง เด็กผู้หญิงที่ได้รับการฝึกหัดเป็นตัวละครประเภทพระและนางอยู่บริเวณเรือนไทย วังสวนกุหลาบและท้ายวังภายในพระบรมมหาราชวัง

พระ	นาง
เนื่อง จันทรขวา	เจือ (ไม่ทราบนามสกุล)

อรุณ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา
สะอาด ดับทุกขรัตน์
สอิ้ง ดับทุกขรัตน์
ประภา พุธประยูร
ประยูร ค้าเจริญ
จำนงค์ ทองพิรุฬห์
สไบ ดิษสวัฒน์
ดารา นาวีเสถียร
ผอบกาญจน์ จรณี
สงวน รัตนละไมย์
สมจิต (ไม่ทราบนามสกุล)
ม.ล. เสาวรี ทินกร
รัศศรี ปรีโหด
สุมาลัย ศรีบุณยรัตน์
ประกิจ พุธประยูร
สาลี (ไม่ทราบนามสกุล)
สกุล (ไม่ทราบนามสกุล)
อุไรวรรณ (ไม่ทราบนามสกุล)

ฟื้น บุญมา
เจริญศรี ศาสตร์วิไล
เจริญใจ สุนทรวาทิน
อนุศรี ปรีโหด
วงศ์ แรงไม่ลด
รัมทา อุชะชิน
สมศรี หุ่นเฉิดฉาย
เฉลา วาทิน
วิไล สิงหพันธ์
จำนงค์ เกิดผล
จำเรียง พุธประดับ
จาด (ไม่ทราบนามสกุล)
ประไพ (ไม่ทราบนามสกุล)
สำเนียง (ไม่ทราบนามสกุล)
มณี นิมิตนุต
ชื้น (ไม่ทราบนามสกุล)
จันตรี สาริกบุตร
นันทา อุชริน
สุวรรณี ศรีบุณยรัตน์

๒.๑.๒ **โขนพระ โขนนาง** หมายถึง เด็กผู้ชายที่ได้รับการฝึกหัดเป็นตัวโขนประเภทพระและนางอยู่บริเวณเรือนไทย วังสวนกุหลาบและบ้านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์

พระ
แฉล้ม (ไม่ทราบนามสกุล)
บุญสม สายาคม
เดช ปัญญาพล
สงวน นวลนิ่ม
รัชรีย์ เอมมณี
ทองใบ (ไม่ทราบนามสกุล)
เลื่อน จันทรภักตร์

นาง
ทองหล่อ ลักษณผล
ตรอง ทิพย์รัตน์
จำนงค์ พรพิสุทธิ์
วัชรี เอมมณี
ฉลาด พกุลานนท์
วงศ์ ล้อมแก้ว
สุดสาย สมิตินันท์

๒.๑.๓ **โขนยักษ์ โขนลิง** หมายถึง เด็กผู้ชายที่ได้รับการฝึกหัดเป็นตัวโขนประเภทยักษ์และลิงอยู่บริเวณบ้านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ ถนนพระอาทิตย์

ยักษ์

อร่าม อินทรนัฏ
ประสงค์ สันทัดไชโย
ชม้อย ธารีเธียร
ทรวง ปรางค์โพธิ์อ่อน
เสนา คราประยูร
อุทัย กฤษณเศรณี
เจริญ เวชเกษม
ทวี เสริมสมบูรณ์
อุดม ทรงประไพ
เชาว์ แคล่วคล่อง
พยอม สาริกบุตร
จันทร์ ฤกษ์บ่าย
ชลอ พกุลานนท์
สาลี เวชมนัส
สุวรรณ ธนโกเศศ
หยัด ทองเพิ่ม
วิชา ทับทิม
รอด เสริมพงษ์
แดง ทองคำ
คลี่ (ไม่ทราบนามสกุล)
แจ่ม (ไม่ทราบนามสกุล)
สุดใจ (ไม่ทราบนามสกุล)
ลี้ (ไม่ทราบนามสกุล)
สำเภา (ไม่ทราบนามสกุล)
เมตร (ไม่ทราบนามสกุล)
ไสว (ไม่ทราบนามสกุล)
สวง จันทอง
ป้อ (ไม่ทราบนามสกุล)
เสริม วรสรวง
หวิง เด่นทองดี
ทองหล่อ สง่าศักดิ์
เสนาะ ซุ้นประไพ

ลิง

กรี วรศะริน
มานิตย์ วรศะริน
ช่วย สุดแสดง
บุญชัย เฉลยทอง
ฤกษ์ชัย เชวงรัตน์
สาย แย้มแจ่มจันทร์
นิล วรรณโน
แสวง อัฏฏวัชระ
เอนก คราประยูร
สงัด โอชกะ
รัตน์ จิเจริญ
เจริญ เปี่ยมเฉย
จุ๊ คล้ายโชติคล่อง
จอก แก้วกลม
อำไพ ศรีกำแหง
สมพงษ์ พงษ์มิตร
สงบ โอชกะ
แม้น (ไม่ทราบนามสกุล)
สงวน เดชกนก
อุดม (ไม่ทราบนามสกุล)
สายัณห์ สอนค้าคล่อง
เปี่ยม (ไม่ทราบนามสกุล)
เปี่ยว (ไม่ทราบนามสกุล)
โป๊บ (ไม่ทราบนามสกุล)
ม.ล. รุจิรา อิศรางกูร
นิล สุนทรนัฏ
รัตน์ จิเจริญ
บุญส่ง หงส์ทอง
ประยงค์ สุทธิพงษ์
ทรัพย์ เขียวเดช
อรุณ ฮะสุนทร
นฤมิตร ทินกร

ยักษ์	ลิง
แก้ว ดำคำทา	สมพงษ์ พงษ์มิตร
สำรวย วงศ์ทอง	ทองย้อย ทองเพิ่ม
	บุญช่วย เฉลยทอง

นอกจากกลุ่มครูผู้สอนและเด็กนักเรียนโขนหลวงและละครหลวงดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏรายชื่อนักดนตรี นักร้อง ผู้พากย์เจรจาโขน อยู่ในบันทึกส่วนตัวของอาจารย์สุวรรณี ชลานุเคราะห์ ดังนี้

๑. นักดนตรี เป็นกลุ่มดุริยางคศิลปินที่มาจากกรมมหรสพ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ โดยมีพระเพลงไพเราะ (โสม สุวาทิต) อดีตนักดนตรีในกองดนตรีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (รัชกาลที่ ๖) เป็นหัวหน้าวง ประกอบกับนักดนตรีที่มากด้วยฝีมือจนได้รับพระราชทานราชทินนามตามความรู้ความสามารถของแต่ละบุคคล ราชทินนามซึ่งเกี่ยวข้องกับวงการดนตรีไทยนี้มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้วทางราชการจึงยกเลิกตำแหน่งและนามบรรดาศักดิ์ ส่วนผู้ได้ดำรงตำแหน่งและนามบรรดาศักดิ์เดิมก็ยังคงใช้ราชทินนามและบรรดาศักดิ์ตามฐานันดรที่ได้รับต่อมาและถือว่าเป็นตำแหน่งและนามบรรดาศักดิ์เฉพาะตน[๑๕] ประกอบด้วย

หมื่นประโคมเพลงประสาน (ใจ นิตยผลิน)	ปี่ใน
พระเพลงไพเราะ (โสม สุวาทิต)	ระนาดเอก
บุญธรรม ตราโมท (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น มนตรี)	ระนาดทุ้ม
หลวงบรรเลงเลิศเลอ (กร กรวาทิน)	ระนาดเอกเหล็ก
หลวงบำรุงจิตรเจริญ (ธูป สาตรวิลัย)	ระนาดทุ้มเหล็ก
หลวงสร้อยสำเนียงสน (เพิ่ม วัฒนวาทิน)	ฆ้องวงใหญ่
หลวงพวงสำเนียงร้อย (นาค วัฒนวาทิน)	ฆ้องวงเล็ก
พระพาทย์บรรเลงรมย์ (พิมพ์ วาทิน)	ตะโพน
พระประณีตวรศัพท์ (เขียน วรวาทิน)	กลองทัด
หลวงศรีวาทิต (อ่อน โกมลวาทิน)	ฉิ่ง - ฉาบ

๒. นักร้อง คนพากย์และเจรจาโขน เป็นกลุ่มคีตศิลปินที่มาจากราชสำนักรัชกาลที่ ๕ กรมมหรสพในสมัยรัชกาลที่ ๖ รวมทั้งกรมปี่พาทย์และโขนหลวงในรัชกาลที่ ๗ ประกอบด้วย

๒.๑ นักร้อง

ท้วม ประสิทธิกุล
ลิ้นจี่ จารุจรณ
เลื่อน สุนทรวาทิน
เจริญใจ สุนทรวาทิน
แช่มช้อย ดุริยะประณีต

สุดา (เชื่อม) เขียววิจิตร
ศรีนาฏ (บรรจง) เสริมศิริ
เฉลา วาทิน

๒.๒ คนพากย์และเจรจาโขน

หมื่นพากย์ฉันทวัจน์ (พากย์ พากย์ฉันทวัจน์)
หมื่นไพเราะพจมาน (อาบ สุนทรสนาน)

จะเห็นได้ว่า การจัดการเรียนการสอนโขนหลวงและละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ ได้รับความร่วมมือจากครูและศิลปินที่มาจากละครหลวง กรมมหรสพ ตลอดจนวังเจ้านายต่างๆ จนสามารถดำเนินการได้ตามพระราชดำริเป็นอย่างดี โดยเฉพาะมีทั้งเด็กชายและเด็กหญิงสมัครเข้าเรียนเป็นจำนวนมาก จนสามารถจัดการแสดงทั้งโขนและละครได้ดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา

การฝึกหัดละครหลวง

เด็กหญิงหรือนักเรียนละครหลวงมี ๒ ประเภท คือ ประเภทที่ ๑ พวกที่พักอาศัยอยู่ภายในพระบรมมหาราชวังจะเริ่มฝึกหัดรำเพลงช้า เพลงเร็ว ตั้งแต่เวลา ๐๖.๐๐ น. ส่วนประเภทที่ ๒ พวกที่พักอยู่ข้างนอกแต่มีรถไปรับ หรือเรียกว่า เข้ามาเย็นกลับ ประเภทหลังนี้เมื่อมาถึงพร้อมกันแล้วจึงจะเริ่มหัดรำเพลงช้า เพลงเร็ว

เมื่อได้เวลาฝึกหัดเด็กทุกคนจะนุ่งผ้าโจงกระเบนสีแดง (ผ้าโจงกระเบนสีแดงนี้คุณครูเฉลย ศุขะวณิช อดีตศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง - นาฏศิลป์ไทย พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้บอกเหตุผลให้ผู้เขียนทราบว่า เพื่อความกลมกลืนขณะที่ผู้หญิงมีรอบเดือน) นอกจากจะนุ่งโจงกระเบนแล้ว เด็กหญิงทุกคนยังสวมเสื้อคอกระเช้าสีขาว ครูผู้ใหญ่จะแบ่งเด็กที่ผ่านการคัดเลือกออกเป็นแถวพระแถวนางแล้วมอบหมายให้ครูรองลงมาหรือละครหลวงรุ่นพี่ที่มีฝีมือรับเอาไปฝึกหัด รำเพลงช้า-เพลงเร็ว-เชิด-เสมอ การฝึกหัดรำขั้นต้นนี้ใช้เวลาประมาณ ๒ ปี เป็นอย่างน้อย การฝึกหัดนั้นจะต้องรำกันทั้งวัน โดยมีครูผู้ใหญ่เป็นผู้ควบคุมการฝึกหัดที่เน้นทักษะการปฏิบัติเป็นหลัก สอนให้รู้จักการเคลื่อนไหวยักเยื้องอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกาย จนสามารถจดจำอากัปกิริยาทางนาฏศิลป์ได้อย่างถูกต้องแม่นยำ จากนั้นครูจะเฟ้นปลุกปั้นลีลาท่ารำของแต่ละคนให้อ่อนช้อยงดงามขึ้นโดยลำดับ ตลอดจนถ่ายทอดกลเม็ดในการแสดงให้แก่ศิษย์โดยไม่ปิดบังอำพราง[๑๖] โดยมีตารางกำหนดเวลาการฝึกหัด ดังนี้

เวลา ๐๙.๐๐ น.	เริ่มเข้าเรียน
เวลา ๑๑.๐๐ น.	ฝึกหัดรำเพลงเชิด เสมอ
เวลา ๑๒.๐๐ น.	พักรับประทานอาหารกลางวัน ซึ่งมีแม่ครัวทำให้รับประทาน
เวลา ๑๓.๐๐ น.	ฝึกหัดรำท่านาฏศิลป์ เช่น นั่งกระทบจังหวะ กล่อมตัว กล่อมหน้า กล่อมไหล่ การรำตีบท ตลอดจนกิริยาท่าทางตามธรรมชาติต่างๆ เช่น ไป มา รัก โกรธ เดิน หมอบ คลาน เป็นต้น
เวลา ๑๖.๐๐ น.	ฝึกหัดละครเรื่อง เช่น ไชยเชษฐ์ สุวรรณหงส์ สังข์ทอง เป็นต้น

เวลา ๑๗.๐๐ น. เลิกการฝึกหัด แยกย้ายกลับที่พัก

เวลา ๑๙.๐๐ น. นักเรียนที่พักอยู่ในพระบรมมหาราชวังฝึกรำต่อ

การฝึกหัดละครหลวงเป็นไปอย่างเข้มงวด กวดขันตามกฎ ระเบียบ แบบแผนในการฝึกฝน เช่นเดียวกับการฝึกละครหลวงในรัชกาลก่อนๆ ที่ผ่านมา ดังเช่นที่ สุวรรณี ชลานุเคราะห์ กล่าวไว้ในชีวิตเต้นกินรำกิน ความว่า

"ดิฉันได้เห็นการฝึกหัดดัดร่างกายอย่างพร้อมเพรียง มีระเบียบและจริงจังได้เห็นท่านครูผู้ใหญ่ให้ความเอาใจใส่ ทั้งดุทั้งปลอบแก่บรรดาศิษย์ผู้ฝึกละคอนหลวงโดยทั่วถึงกัน ได้ยินเสียงร้องคร่างกระหึ่มอย่างพร้อมเพรียงกันในทำนองเพลงช้า (สร้อยสน) จากหมู่ละคอนหลวงรุ่นใหม่ดังก้องไปทั่วบริเวณศาลาฝึก ได้เห็นด้วยความละลานตาจากบรรดากลุ่มละคอนหลวงหลากหลายมากรุ่น ที่ต่างก็กำลังฝึกฝนกันอยู่อย่างขมักเขม้นเอาจริงเอาจัง ...ดิฉันจำติดตาจนกระทั่งทุกวันนี้ว่า บรรดาผู้ฝึกโขนหลวงและละคอนหลวงทั้งหลาย จะต้องนุ่งผ้าโจงกระเบนทุกคน ไม่ว่าหญิงหรือชาย โดยยัดชายเสื้อไว้ในขอบผ้านุ่ง แล้วจึงคาดเข็มขัดรัดไว้อย่างแน่นหนาอีกทีหนึ่ง การที่ท่านครูออกกฎการแต่งกายไว้เช่นนี้ เพื่อที่ท่านจะได้เห็นรูปทรงองค์เอวของศิษย์แต่ละคน ว่าคนคนนั้นมีการดันเอว อก ไหล่ได้ถูกต้องเพียงไร เพราะลีลาท่ารำต่างๆ นั้น ความอ่อนช้อยในทุกแง่ทุกมุม ย่อมจะต้องมีความสัมพันธ์กันไปทั่วสรรพางค์กาย ที่ไหนยังแข็งก็ต้องดัด ที่ไหนยังขัดก็ต้องฝึกให้คล่อง ท่านครูแต่ละท่านก็จะเฝ้าดูอย่างละเอียดถี่ยิบ ไม่ยอมปล่อยให้มีความผิดพลาดแม้เพียงเท่าเมล็ดงา ละคอนหลวงจึงคงเป็นละคอนหลวงอยู่ตลอดเวลา ที่ไม่มีผู้ใดอาจกล่าวคำตำหนิได้เลย ส่วนตัวละคอนหลวงกลุ่มเด็ก ก็มีการแต่งกายคล้ายกับรุ่นใหญ่ จะผิดกันอยู่ก็ตรงที่ต้องให้ถอดเสื้อชั้นนอกออก เปลือยแต่เพียงเสื้อชั้นในคอกระเช้าตัวเดียว โดยให้ยัดชายเสื้อเข้าไว้ในขอบเอวผ้าโจงกระเบนเช่นกัน"[๑๗]

นอกจากนี้ เด็กนักเรียนละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ ที่มีโอกาสฝึกละครกับเจ้าจอมมารดาสายและเจ้าจอมละม้ายในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งแต่เดิมท่านทั้งสองเป็นละครหลวงรุ่นเล็กในรัชกาลที่ ๔ และได้มาเป็นละครหลวงในรัชกาลที่ ๕ อีกทั้งมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้ที่รำได้งดงามมาก ท่านจะฝึกหัดเด็กหญิงโดยเริ่มต้นด้วยการรำเพลงช้า เพลงเร็ว โดยมีครูศิริและครูจุไร สุวรรณทัต ซึ่งเป็นญาติกับเจ้าจอมละม้ายเป็นผู้รับช่วงการฝึกต่อจากท่านเจ้าจอมเป็นผู้กวดขันฝึกหัดให้ เนื่องจากขณะนั้นท่านเจ้าจอมทั้งสองมีอายุมาก โดยเฉพาะเจ้าจอมมารดาสายไม่สู้จะแข็งแรงประกอบกับสายตาไม่ดี ดังเมื่อครั้งที่อาจารย์จำเรียง พุธประดับ ยังมีชีวิตอยู่ท่านได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับวิธีการฝึกหัดละครหลวง ไว้ว่า

"เวลาฝึกท่านเจ้าจอมจะมีไม้เรียวยาวๆ คอยฟาดพื้นเคาะจังหวะ บางครั้งก็จะใช้ไม้เรียวตีบ้าง ชี้บ้าง คอยแก้ไขความบกพร่องของศิษย์แต่ละคน แต่ท่านไม่สามารถลุกขึ้นมาจับท่าของศิษย์ได้แล้ว...โดยมีคุณศิริกับคุณจุไร สุวรรณทัต ซึ่งทั้งสองคนนี้เป็นพี่น้องกัน

ช่วยกันฝึกแม่โดยเริ่มฝึกตั้งแต่ ๖ โมงเช้า พอพวกรุ่นพี่เค้ามาก็พัก เพื่อดูรุ่นพี่เค้ารำกัน เค้าก็จะรำเพลงช้า เพลงเร็ว ระบำเบ็ดเตล็ด หลังจากนั้นคุณศิริกับคุณจุไรก็จะให้ไปรำตอนกลางคืนอีกประมาณ ๖ โมงเย็นก็จะหัดเพลงช้า เพลงเร็วอย่างนี้"[๑๕]

จะเห็นได้ว่า ละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ มีการฝึกหัดกันอย่างเคร่งครัด เอาจริงเอาจัง เป็นไปตามระเบียบแบบแผนที่สืบทอดต่อกันมา ไม่ปล่อยผ่านถ้าผลงานนั้นยังไม่เป็นไปตามที่ครูเห็นสมควร และหากนักเรียนละครหลวงมีเวลาว่างทุกคนจะต้องหัดปักสะดึงและซ่อมเครื่องละครที่ชำรุดให้พร้อมใช้งาน

การฝึกหัดเด็กเป็นละครหลวง กองมหรสพ กระทรวงวัง

เมื่อผ่านการฝึกหัดเพลงขั้นพื้นฐานถึงขั้นที่มีความสามารถจดจำท่ารำได้จนแม่นยำแล้ว ครูก็จะคัดเลือกเด็กที่มีทักษะความสามารถ ลีลาท่ารำ รูปร่าง หน้าตา ตลอดจนอุปนิสัยใจคอและการแสดงออกซึ่งความกตัญญูที่มีต่อพ่อแม่ครูอาจารย์ประกอบกันเพื่อเอาไปเป็นตัวนายโรงซึ่งจะต้องเป็นผู้ที่มีทีพระทีพระยาหรือตัวเอกทั้งฝ่ายพระและฝ่ายนาง เพราะตัวละครประเภทนี้จะต้องเป็นคนที่ใกล้ชิดครูอาจารย์ประการสำคัญจะต้องเป็นคนที่ไว้วางใจได้ นอกจากคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว ครูยังให้ทดลองสวมชฎาหรือมงกุฎนางว่ารับกับรูปหน้าหรือไม่ ตรวจดูรูปร่าง ทรวดทรงองค์เอวว่าเหมาะสมกับการเป็นตัวยืนเครื่องรวมทั้งจังหวะและลีลาการเจรจาที่บ่งชี้ความเป็นตัวละครประเภทต่างๆ เมื่อเลือกได้ตัวเอกแล้วครูก็จะส่งมอบให้แก่ครูผู้ใหญ่ที่มีความชำนาญหรือเคยแสดงเป็นตัวละครนั้นๆ เช่น อิเหนา บุษบา ไกรทอง สุวรรณหงส์ ฯลฯ เป็นผู้ฝึกหัด สำหรับตัวรองๆ ลงมา เช่น ประสันตา ตัวนางพี่เลี้ยง นางมเหสี ตลอดจนตัวประกอบอื่นๆ ครูผู้ใหญ่ก็จะมอบหมายให้ครูรองๆ ลงมารับช่วงกันฝึกหัดต่อๆ ไป

หลังจากที่ครูแต่ละท่านได้รับมอบหมายให้ฝึกหัดตัวละครต่างๆ แล้ว นักเรียนละครหลวงทั้งตัวพระและตัวนางก็จะต้องหัดรำตามบทบาทตัวละครที่ได้รับมอบหมาย ตั้งแต่การรำตีบท การรำเพลงหน้าพาทย์ตลอดจนการรำอาวุธต่างๆ ที่ใช้ในการแสดงตอนนั้นๆ เมื่อทุกคนสามารถจดจำท่ารำได้อย่างแม่นยำแล้วก็มาถึงคราวรวมกันเพื่อเล่นเป็นเรื่อง หรือที่เรียกว่า *"ผสมโรง"* โดยมีพระยานัฏกานุรักษ์เป็นผู้ควบคุมการฝึกซ้อม และหากมีความจำเป็นต้องใช้เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงที่นักเรียนยังไม่ได้รับการถ่ายทอด ท่านก็จะเป็นผู้ต่อท่ารำเพลงนั้นให้ แต่โดยมากครูแต่ละท่านก็ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้แล้ว ท่านจะไม่ก้าวก่ายกัน แสดงให้ศิษย์เห็นว่าครูแต่ละท่านต่างก็เคารพในวิชาความรู้ของกันและกัน เป็นสิ่งดีงามที่ยังคงปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

การแสดงโขนหลวง ละครหลวงในรัชกาลที่ ๗

เด็กชายที่สมัครเข้าเรียนโขนหลวงต่างมีความมุ่งมั่นพยายามที่จะฝึกหัดให้มีทักษะทางการแสดงได้อย่างถูกต้อง แม่นยำตามที่ครูแต่ละท่านได้ถ่ายทอดศิลปวิทยาการให้จนเมื่อมีงานราชการก็สามารถออกโรงแสดงได้เป็นครั้งแรก คือการแสดงโขนนั่งราว ตอน ขาดเศียรขาดกร แสดงเฉพาะพระพักตร์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณสนามหญ้าหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ในงานต้อนรับแขกเมือง คือ นายดักลาส แฟร์แบงค์ส นักแสดงภาพยนตร์ชาวอเมริกัน [๑๙] ซึ่งเดินทางมาสยามและถ่ายภาพยนตร์เกี่ยวกับสถานที่ วัฒนธรรม ประเพณีไว้ด้วย นอกจากนี้ ยังมีการแสดงเฉพาะพระพักตร์อีกหลายครั้งส่วนมากจัดแสดงที่โรงโขนหลวงสวนมิสกวันและมักเล่นรับแขกเมืองโดยเฉพาะ เช่น โขนชักรอกตอนศึกพรหมาสตร์มัยราพณ์สะกดทัพ พิธีกุมภนิยา เป็นต้น

โขนหลวงแสดงที่โรงโขนหลวงสวนมิสกวัน

นอกจากการแสดงที่โรงโขนหลวงดังกล่าวแล้ว บ่อยครั้งเมื่อมีงานพระราชทานเลี้ยงเพื่อต้อนรับพระราชอาคันตุกะต่างประเทศ ณ ศาลาสหทัยสมาคม ภายในพระบรมมหาราชวัง ก็จะจัดให้มีการแสดงโขนโดยผู้แสดงไม่ต้องแต่งเครื่องโขนทุกคน แต่จะนุ่งผ้าม่วง สวมเสื้อคอกลม ทั้งพระ นาง ยักษ์ ลิง การแต่งกายดังกล่าวต้องการให้เห็นการแสดงออกด้านอารมณ์และความรู้สึกผ่านสีหน้าและท่าทาง ทำให้เห็นการถ่ายทอดลีลาและอารมณ์ของผู้แสดงได้อย่างใกล้ชิด การแสดงโขนลักษณะเช่นนี้มุ่งที่จะเสนอความเป็นศิลปะเชิงวิชาการมากกว่าความงามอย่างวิจิตรศิลป์ จึงเป็นการแสดงโขนที่แปลกกว่าโขนโดยทั่วไป นับว่าเป็นที่ถูกใจแขกชาวต่างประเทศที่ได้ชมเป็นอย่างยิ่ง

ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองเชียงใหม่ ในครั้งนั้น เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ของบริษัทบอร์เนียวซึ่งเป็นบริษัททำไม้ในภาคเหนือและเจ้านายฝ่ายเหนือ ข้าราชการมณฑลพายัพได้พร้อมใจถวายทูลเกล้าฯ ช้างพลายสำคัญ ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามว่า พระเศวตคชเดชน์ดิลก มีพระราชพิธีสมโภช ณ บริเวณสนามหน้าศาลากลางมณฑลพายัพ ในวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ และได้นำลงมากรุงเทพฯ โดยทางรถไฟเมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ พร้อมทั้งประกอบพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางเป็นช้างเผือกประจำรัชกาลตามโบราณราชประเพณี นอกจากจะมีทั้งพระราชพิธีทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์แล้ว ยังจัดให้มีการแสดงโขนถวายทอดพระเนตรเป็นการสมโภชดังในอดีตที่ผ่านมาเมื่อพบช้างสำคัญและคล้องติดก็กำหนดให้มีมหรสพสมโภชเป็นการใหญ่[๒๐] ซึ่งปรากฏหลักฐานชัดเจนมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนต้น อันเนื่องมาจากช้างเผือกเป็นสัตว์สำคัญคู่พระบุญญาบารมีพระมหากษัตริย์ ในการจัดมหรสพนั้นย่อมมีการแสดงโขนและละครหลวงสมโภชด้วย เหมือนเมื่อครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีช้างเผือกคู่พระบารมีโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีสมโภชถึง ๒ ครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๔

การแสดงโขนนั่งราว

สำหรับการแสดงโขนสมโภชขึ้นระวางพระเศวตคชเดชน์ดิลก ช้างเผือกในรัชกาลที่ ๗ จัดให้มีการแสดงโขนนั่งราวขึ้นเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ณ โรงโขนที่สร้างขึ้นในพระราชวังดุสิต รูปแบบการแสดงเป็นแบบโขนนอนโรง (นั่งราว) แบบโบราณ กล่าวคือวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน โหมโรงโขนแล้วเบิกโรงจับตอนพระรามเข้าสวนพิราพ เสร็จแล้วผู้แสดงโขนนอนค้างที่โรงหนึ่งคืน วันรุ่งขึ้นจึงจับเรื่องต่อ การแสดงครั้งนั้นพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ผู้ประดิษฐ์ท่ารำพระพิราพเต็มองค์ได้ถ่ายทอดท่ารำให้แก่นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) โดยต่อท่ารำกันที่ระเบียงคดหน้าพระอุโบสถ

วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นการแสดงโขนเฉพาะพระพักตร์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี นับเป็นการแสดงท่ารำพระพิราพเต็มองค์เป็นครั้งแรกและได้แสดงอีกครั้งในงานฉลองรัฐธรรมนูญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕[๒๑]

นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ)
ผู้ถ่ายทอดท่ารำองค์พระพิราพ

ส่วนนักเรียนโขนที่รับมาฝึกหัดขึ้นใหม่ได้มีโอกาสแสดงในงานสำคัญที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแสดงโขนชักรอก ชุดศึกพรหมาสตร์ ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ ณ โรงโขนหลวงสวนมิสกวัน เนื่องในงานรับรองผู้สำเร็จราชการเนเดรลันด์อินเดีย เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓ ดังปรากฏรายนามผู้แสดงในสูจิบัตรการแสดง ดังนี้

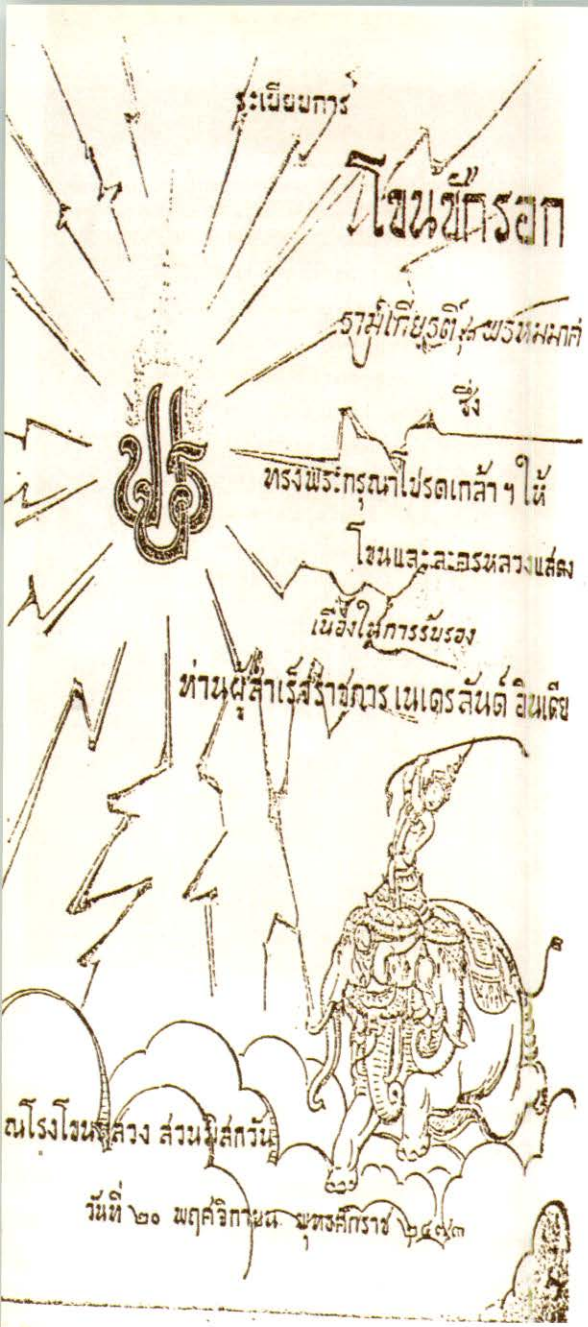
ฝ่ายมนุษย์

พระลักษมณ์	เด็กชายเดช ปัญญาพล
สุครีพ	เด็กชายทองย้อย ทองเพิ่ม
ชามพูวราช	เด็กชายบุญช่วย เฉลยทอง
หนุมาน	เด็กชายกรี วรศะริน
หนุมานตัวรอก	เด็กชายนิล สุนทรนัฏ
ชมพูพาน	เด็กชายสงัด โอชะกะ
องคต	เด็กชายรัตน์ จิเจริญ
นิลนนท์	เด็กชายสาย แย้มแจ่มจันทร์

ฝ่ายยักษ์

ทศกรรฐ์	เด็กชายสาลี เวชมนัส
อินทรชิต	เด็กชายประสงค์ สันทัดไชยโย
อินทรชิตแปลง	เด็กชายบุญสม สายาคม (อาคม สายาคม)
กาลสูร	เด็กชายสำรวย วงศ์ทอง
รุทการ	เด็กชายหวิง เด่นทองดี

นอกจากการแสดงโขนของนักเรียนโขนหลวงดังกล่าวแล้ว ในส่วนของนักเรียนละครหลวงก็มีโอกาสได้แสดงทั้งระบำและละครประเภทต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดการแสดงอยู่เป็นประจำ ภายในโรงโขนหลวงท้ายวัง ดังที่อาจารย์วนิดา ก่อวัฒนา เล่าให้ฟังว่า

โขนชักรอก

รามเกียรติ์ ชุด พรหมมาศ

เริ่มตั้งแต่ ทศกรรฐ์ ให้ กาลสูรเสนา ไปทูล อินทรชิต ให้เร่งทำพิธีชุบศรแล้วให้รีบยกทัพออกไปสนามรบ กาลสูรไปทูลตามรับสั่ง อินทรชิตทำพิธีชุบศรเสร็จแล้วจึงสั่งให้จัดทัพ แต่ให้นิมิตรกายแปลงเป็นช้างเอราวรรณ และพลบริวารของพระอินทร์ ส่วนตนนิมิตรกายแปลงเป็นพระอินทร์ขึ้นทรงช้างเอราวรรณ ยกทัพเหาะมาในอากาศ จนถึงสนามรบเห็นพระลักษมณ์กับวานร จึงสั่งให้รูปนิมิตรขับรำจับระบำเพื่อล่อลวง พระลักษมณ์กับวานรทั้งกองทัพสำคัญคิดว่า พระอินทร์ พาบริวารลงมา ต่างพากันชมเพลินจนลืมตัว อินทรชิตได้ทีจึงเสี่ยงศรพรหมมาศแผลงลงมาถูกพระลักษมณ์และวานรทั้งกองทัพสลบหมด เหลือแต่หนุมาน จนถึงหนุมานเหาะขึ้นไปหักคอช้างเอราวรรณถูกอินทรชิตตีด้วยศรกระเด็นไปกับเศียรช้างเอราวรรณ สลบ อินทรชิตยกทัพกลับเมือง.

ฝ่ายมนุษย์

พระลักษมณ์	เด็กชาย เดช บัญญาพล
สุครีพ	เด็กชาย ทองย้อย ทองเพิ่ม
ชามภูวราช	เด็กชาย บุญช่วย เฉลยทอง
หนุมาน	เด็กชาย กวี วรศวินทร์
หนุมาน (ตัวรอก)	เด็กชาย นิล สุนทรนัฏ
ชมภูพาน	เด็กชาย สงัด โอชะกะ
องคต	เด็กชาย รัตน์ จิเจริญ
นิลนน	เด็กชาย สาย แย้มแจ่มจันทร์

ฝ่ายยักษ์

ทศกรรฐ์	เด็กชาย สาลี เวชมนัส
อินทรชิต	เด็กชาย ประสงค์ สันทัดไชโย
อินทรชิตแปลง	เด็กชาย บุญสม สายาคม
กาลสูร	เด็กชาย สำรวย วงศ์ทอง
รุทกาย	เด็กชาย หวิง เต่นทองดี

นอกจากนี้ยังมี สิบแปดมงกุฎ เสนายักษ์ กับพลบริวารของอินทรชิตซึ่งนิมิตรกายแปลงเป็น ช้างเอราวรรณ นัดสิทธิ์ และบริวารกระบวนแห่ ของพระอินทร์กับเทพบุตรนางห้าจับระบำหน้าช้างเอราวรรณ อีกตามสมควร.

สูจิบัตรการแสดงโขนชักรอกตอนพรหมมาศ ในสมัยรัชกาลที่ ๗

"โรงโขนที่ท้ายวังมีมาแต่เดิม โปรดฯ ให้โขนหลวงละครหลวงเล่นเป็นประจำเพื่อถวายส่วนพระองค์กับพระราชินี ถวายเจ้านาย บางครั้งก็เล่นให้คุณข้าหลวงดู รวมทั้งคนทั่วไปก็มีโอกาส ท่านตรัสว่า อยู่ภายในวังไม่มีการบันเทิงอะไร ดูโขนละครสบายตาสบายใจยิ่งนัก"

ประการสำคัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ละครหลวงแสดงละครดึกดำบรรพ์ถวาย ดังที่ ครูศรีนาฏ เสริมศิริ อดีตนักร้องโขนหลวงละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ และอดีตผู้ชำนาญการสอนคีตศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป ได้เคยให้สัมภาษณ์ไว้เมื่อครั้งท่านยังมีชีวิตอยู่ ความว่า

ละครหลวงในรัชกาลที่ ๗

ละครหลวงในรัชกาลที่ ๗

"ละครดึกดำบรรพ์ใช้เวลาซ้อม ๒ - ๓ เดือนล่วงหน้า หม่อมครูต่วน ภัทรนาวิก สอนทั้งร้องและรำ คุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ สุวรรณภาร ต) สอนรำไม่ค่อยสอนร้อง แต่รู้กระบวนร้องเป็นอย่างดี แม่ครูแปลก แจ้งเจียรกิจ และหม่อมครูอิ่ง หลิตะเสน ซึ่งย้ายมาจากวังสวนกุหลาบสอนกระบวนท่ารำ การซ้อมส่วนใหญ่ซ้อมที่บ้านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวัง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรละครวังหลวง ที่สวนเต่า (โรงละครสวนศิวาลัย) บางครั้งทอดพระเนตรที่โรงละครสวนมิสกวัน วงดนตรีดึกดำบรรพ์ส่วนมากจะมีวงเดียวในการแสดงแต่ละครั้ง...

การแสดงละครดึกดำบรรพ์เริ่มด้วยการโหมโรงจนถึงเสด็จลงจึงเล่นละครดึกดำบรรพ์ ส่วนของความเห็นในเรื่องเพลงในละครดึกดำบรรพ์ว่ามีความแตกต่างกับการร้องในละครในละครนอกและมโหรีบ้างหรือไม่ ในฐานะนักร้องเห็นว่าไม่แตกต่างกันมากนัก แต่การร้องละครดึกดำบรรพ์ขึ้นอยู่กับผู้แสดง จังหวะอาจเลื่อนไหลไปได้บ้าง" [๒๒]

สำหรับตัวละครหลวงในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เคยแสดงบทบาทต่างๆ ในการแสดงละครดึกดำบรรพ์เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๗ เท่าที่ครูศรีนาฏ เสริมศิริ จำได้และให้สัมภาษณ์ไว้เมื่อครั้งท่านยังมีชีวิตอยู่ ปรากฏรายชื่อ ดังนี้

คุณเจริญใจ สุนทรวาทิน	เป็นนักร้องและตัวละครดึกดำบรรพ์ เคยรับบทเป็นมะเดหวี ในเรื่องอิเหนา เกสรสุมณฑาในเรื่องสังข์ศิลป์ชัย มณฑาในเรื่องสังข์ทอง
คุณอรุณ	เป็นพระเอก รับบทเป็นอิเหนา คาวี เป็นศิษย์ของแม่ครูแปลก แจ้งเจียรกิจ
คุณเจือ (ขาว)	เป็นนางเอก รับบทเป็นจันทร์สุดาในเรื่องคาวี รจนาในเรื่องสังข์ทอง และบุษบาในเรื่องอิเหนา
คุณฟื้น (ดำ) บุญมา	เป็นนางเอก รำสวยมาก สีซอด้วงได้ไพเราะ รับบทเป็นบุษบาในเรื่องอิเหนา
คุณจำนงค์ ทองพิรุฬห์	เป็นตัวพระรอง รับบทเป็นสังคามาระตาในเรื่องอิเหนารำสวยมาก เป็นตัวโกงก็เก่ง
คุณเฉลา วาทิน	เป็นตัวนาง รับบทเป็นเฒ่าทัศประสาทในเรื่องคาวี
คุณมณี นิมิตหุต	เป็นตัวพระ รับบทเป็นพระหลวิชัยในเรื่องคาวี
ม.ล.เสาวรี ทินกร	เป็นตัวพระ รับบทเป็นท้าวสัณนุราชในเรื่องคาวี

การฝึกหัดละครโขนหลวงละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ ซึ่งเริ่มก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๘ รวมระยะเวลาทั้งสิ้น ๕ ปีเศษ ตลอดระยะเวลา มีรูปแบบการฝึกหัด โดยเน้นการฝึก

ทักษะพื้นฐานเพื่อให้ผู้เรียนมีทักษะพื้นฐานที่มั่นคง มีร่างกายแข็งแรง มีความเข้าใจการเคลื่อนไหวของร่างกายให้สอดคล้องกับกระบวนท่ารำมาตรฐานและกระบวนท่ารำในการแสดงละคร นอกจากครูที่ฝึกหัดประจำแล้วยังมีครูที่มาช่วยฝึกหัด ถ่ายทอดความรู้เฉพาะด้านให้อีกหลายท่าน ทำให้ละครหลวงมีความสามารถสร้างสรรค์ผลงานอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ทั้งระบำมาตรฐานและละครได้หลายเรื่อง อาทิ การแสดงฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในงานเฉลิมฉลองกรุงเทพมหานคร ครบ ๑๕๐ ปี ณ โรงภาพยนตร์เฉลิมกรุง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ และละคร ได้แก่ เรื่องสังข์ทอง พระลอ อุณรุท คาวี และสังข์ศิลป์ชัย เป็นต้น

ละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ แสดงละครดึกดำบรรพ์

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้มีการปรับปรุงงานของกระทรวงวังอีกครั้งหนึ่ง คณะกรรมการกระทรวงวังได้เสนอไปยังรัฐบาลให้โอนงานช่างกองวังนอก และกองมหรสพไปสังกัดกรมศิลปากร กระทรวงธรรมการ ซึ่งก่อตั้งขึ้นใหม่ในวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๗๖ นับแต่นั้นมาโขนหลวงละครหลวงในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็สิ้นสุดลง แต่มิได้ขาดสายการสืบทอด เพราะมีศิลปินที่มีความรู้ความสามารถเป็นจำนวนมากโอนย้ายมาเป็นครูและศิลปินในสังกัดกรมศิลปากร โขนหลวงละครหลวงในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นต้นแบบของนาฏศิลป์ไทยที่มีคุณค่าต่อการสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติที่จะยังคงถูกสืบทอดและดำรงอยู่ต่อไปอย่างไม่มีวันสิ้นสุด

ละครหลวงในรัชกาลที่ ๗ แสดงฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา

ภาพเขียนสีน้ำมันละครหลวง
สมัยรัชกาลที่ ๗

เชิงอรรถ

๑ อินทราภิเษก คือพระราชพิธีเกี่ยวกับความเป็นพระจักรพรรดิราช โดยมีกวนเกษียรสมุทรตามคติฮินดูในศาสนาพราหมณ์ เพื่อสถาปนาพระอินทร์ให้กลับคืนอีกครั้งเป็นพระราชาแห่งทวยเทพเหนือจอมเขาพระสุเมรุ ถือเป็นสัญลักษณ์ของพิธีอภิเษกพระจักรพรรดิราชให้ปกครองโลก (เรื่องกฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย โดย ศรีศักร วัลลิโภดม ในหนังสือกฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕. หน้า ๙๑ - ๑๑๓)

๒ ธนิต อยู่โพธิ์. *ตำนานโขนหลวงในโขนพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๐*. พระนคร: บริษัทสหอุปกรณ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๐๐. หน้า ๓๗.

๓ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. *ตำนานเรื่องลครอิเหนา แต่งถวาย พระนางเจ้าสุขุมาลมารศรี พระราชเทวี ในงานฉลองพระชันษาชายิด เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๔. หน้า ๑๑ - ๑๕.

๔ ธนิต อยู่โพธิ์. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๓๙ - ๔๐.

๕ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. *เรื่องเดิม*, หน้า ๑๕.

๖ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (บรรณาธิการ). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๗, หน้า ๗๘.

๗ ธนิต อยู่โพธิ์. *ตำนานโขนหลวงและนามบรรดาศักดิ์โขนหลวงในรัชกาลที่ ๖ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพากย์ พากย์ฉันทวัจน์ (หมื่นพากย์ฉันทวัจน์) ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๕*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๕.

๘ ธนิต อยู่โพธิ์. *ตำนานโขนหลวงในโขนพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๐*. พระนคร: บริษัทสหอุปกรณ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๐๐. หน้า ๖๑.

๙ ธนิต อยู่โพธิ์. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๖๑.

๑๐ สง่า ศศิวนิช. *บันทึกส่วนตัว*. (เอกสารไม่จัดพิมพ์เผยแพร่)

๑๑ วนิดา ก่อวัฒนา (อดีตละครหลวงในรัชกาลที่ ๗), สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๕๖.

๑๒ กรมศิลปากร. *ครูจำเรียง พุธประดับ ศิลปินแห่งชาติ รูปแบบความเป็นครูผู้ถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทยแบบโบราณ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี้ย, ๒๕๔๗. หน้า ๕๑ - ๕๒.

๑๓ กรมศิลปากร. ฝึกหัดละครหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน *รวมงานนิพนธ์ของนายอาคม สายาคม*. กรุงเทพฯ: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), หน้า ๓๙.

๑๔ สุวรรณี ชลานุเคราะห์ (ศิลปินแห่งชาติและอดีตละครหลวงในรัชกาลที่ ๗), สัมภาษณ์และให้ข้อมูลจากสมุดบันทึกส่วนตัว, ๓ พฤษภาคม ๒๕๕๖.

๑๕ ณรงค์ชัย ปิฏกรัชต์. *ราชทินนามของนักดนตรี*. ม.ป.ท: ม.ป.พ.

๑๖ วนิดา ก่อวัฒนา (อดีตละครหลวงในรัชกาลที่ ๗), สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๕๖.

๑๗ สุวรรณี ชลานุเคราะห์. *ชีวิตเต้นกินรำกิน*. ในศิลปะละครรำหรือคู่มืออนาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ, ๒๕๓๑.

๑๘ กรมศิลปากร. *ครูจำเรียง พุธประดับ ศิลปินแห่งชาติ รูปแบบความเป็นครูผู้ถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทยแบบโบราณ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี้ย, ๒๕๔๗. หน้า ๕๐.

๑๙ อาคม สายาคม. *คำสัมภาษณ์อาคม สายาคม จากหนังสือไดอารี่ชีวิต ใน ๒๖ ตุลาคม ๒๕๓๐ อาคม สายาคม ที่ระลึกครบห้าร้อย*. กรุงเทพฯ: ไทยสังฆภัณฑ์การพิมพ์, ๒๕๓๐. หน้า ๙.

๒๐ สุรพล วิรุฬห์รักษ์. *วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓, หน้า ๑๗.

๒๑ เฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ. เล่าเรื่องโขน ใน *ดนตรีนาฏศิลป์แผ่นดินพระปกเกล้า*. นนทบุรี: จตุพรดีไซน์. ๒๕๕๕, หน้า ๘๙.

๒๒ กรมศิลปากร, *ครูจำเรียง พุธประดับ ศิลปินแห่งชาติ รูปแบบความเป็นครูผู้ถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทยแบบโบราณ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี้ย. ๒๕๔๗. หน้า ๕๓.

บรรณานุกรม

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๔๖๔). พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. *ตำนานเรื่องลครอิเหนา แต่งถวาย พระนางเจ้าสุขุมาลมารศรี พระราชเทวี ในงานฉลองพระชัณษาชายิด เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย.

กรมศิลปากร. (๒๕๔๕). ฝึกหัดละครหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน *รวมงานนิพนธ์ของนายอาคม สายาคม*. กรุงเทพฯ: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗).

กรมศิลปากร. (๒๕๔๗). *ครูจำเรียง พุธประดับ ศิลปินแห่งชาติ รูปแบบความเป็นครูผู้ถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทยแบบโบราณ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี้ย.

เฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ. (๒๕๕๕). *เล่าเรื่องโขน ใน ดนตรีนาฏศิลป์แผ่นดินพระปกเกล้า*. นนทบุรี: จตุพรดีไซน์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (บรรณาธิการ). (๒๕๔๗). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย จำกัด.

ธนิต อยู่โพธิ์. (๒๕๐๐). *ตำนานโขนหลวงในโขนพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๐*. พระนคร: บริษัท สหอุปกรณ์การพิมพ์ จำกัด.

ธนิต อยู่โพธิ์. (๒๔๙๕). *ตำนานโขนหลวงและนามบรรดาศักดิ์โขนหลวงในรัชกาลที่ ๖ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพากย์ พากย์ฉันทวัจน์ (หมื่นพากย์ฉันทวัจน์) ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๕*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

วนิดา ท่อวัฒนา. (๑๖ มิถุนายน ๒๕๕๖). *สัมภาษณ์*. อดีตละครหลวง ในรัชกาลที่ ๗.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๓). *วิวัฒนาการนาฏยศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวรรณี ชลานุเคราะห์. (๒๕๓๑). *ชีวิตเต้นกินรำกิน ใน ศิลปะละครรำ หรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ: .....

สุวรรณี ชลานุเคราะห์. *บันทึกส่วนตัว*. (เอกสารไม่จัดพิมพ์เผยแพร่)

สุวรรณี ชลานุเคราะห์. (๓ พฤษภาคม ๒๕๕๖). *สัมภาษณ์*. ศิลปินแห่งชาติและอดีตละครหลวงในรัชกาลที่ ๗.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (๒๕๕๕). ครูกวี วรศะริน ศิลปินแห่งชาติ, กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

อาคม สายาคม. (๒๕๓๐). คำสัมภาษณ์อาคม สายาคม จากหนังสือไดอารี่คู่ชีวิต ใน *๒๖ ตุลาคม ๒๕๓๐ อาคม สายาคม ที่ระลึกครบห้ารอบ*. กรุงเทพฯ: ไทยสังฆภัณฑ์การพิมพ์.

พระบรมฉายาลักษณ์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ศรีกรุง หลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วจึงเสด็จประทับ
ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน

พระที่นั่งอัมพรสถาน ที่ประทับต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ศิริน โรจนสโรช

ร้อยเรียงเรื่องราวแผ่นดินที่ ๕

พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต

พระราชวังดุสิต หรือสวนดุสิต อดีตที่ประทับอันน่ารื่นรมย์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มก่อสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ นับมาถึงปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๕๖ มีอายุรวม ๑๑๔ ปี

พระราชประสงค์ที่จะทรงสร้างพระราชวังดุสิตเกิดจากที่ประทับเดิมคือ พระบรมมหาราชวังมีจำนวนผู้อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น ทำให้พระบรมมหาราชวังคับแคบ กอปรกับการทรงงานราชการแผ่นดินอย่างหนัก จึงมักจะทรงพระประชวร แพทย์จึงถวายคำแนะนำให้ทรงขยับขยายหาที่ประทับใหม่ให้ถูกสุขลักษณะเพื่อพระสุขภาพพลานามัยของพระองค์และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวงที่ประทับภายในเขตพระบรมมหาราชวังและในฤดูร้อน พระบรมมหาราชวังมีอากาศร้อนจัด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดการเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทตามสมควรกับพระกำลัง จึงทรงซื้อที่ดินบริเวณชานเมืองแถวสามเสนระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมถึงคลองสามเสนด้านตะวันออกจรดทางรถไฟด้วยเงินพระคลังข้างที่ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ พระราชทานชื่อตำบลนี้ว่า *"สวนดุสิต"* และโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างวังขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับใน พ.ศ. ๒๔๔๒ แรกเริ่มได้สร้างเป็นพลับพลาชั้นเดียวขนาดใหญ่ต่อมาเมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเล ใน ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) โปรดเกล้าฯ ให้รื้อพระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์จากเกาะสีชัง มาปลูกสร้างขึ้นใหม่ที่สวนดุสิต เป็นพระที่นั่งไม้สักทองขนาดใหญ่ สำหรับเป็นที่ประทับแทนพลับพลา พระราชทานนามว่า พระที่นั่งวิมานเมฆ มีการเฉลิมพระราชมณเฑียรพระที่นั่งวิมานเมฆเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ และทรงสร้างเรือนต้น ณ บริเวณริมคลองอ่างหยกตรงข้ามกับพระที่นั่งวิมานเมฆ เป็นหมู่เรือนไทยฝากระดานที่ใช้เสด็จออกให้ราษฎรที่ทรงรู้จักมักคุ้นเมื่อครั้งเสด็จประพาสต้นได้มาเฝ้าแหน เนื่องจากเรือนต้นนี้เป็นบรรยากาศที่ราษฎรคุ้นเคยมากกว่าในพระที่นั่ง งานขึ้นบ้านใหม่ที่เรือนต้นมีใน พ.ศ. ๒๔๔๔

ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ โปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างพระที่นั่งใหม่อีกองค์หนึ่งในเขตสวนดุสิตตรงบริเวณสวนแง่เต๋งเพื่อเป็นที่ประทับทรงพักผ่อนดังข้อความในแผ่นจารึกตอนหนึ่งว่า

"ศุภมัสดุ พุทธศาสนกาล เปนอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๔๕ จุลศักราช ๑๒๖๔ ปีขาล จัตวาศก รัตนโกสินทรศก ๑๒๑ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม เสด็จดำรงศิริราชสมบัติมาได้ ๓๔ ปีเศษ ปริเฉทกาลกำหนด ทรงพระราชดำริที่จะสร้างพระที่นั่งในบริเวณสวนดุสิตขึ้นใหม่ไว้เป็นที่ประทับสงัด เพื่อให้สำราญพระกายและพระราชหฤทัยในเวลาเสด็จออกไปประพาส ณ สวนนี้ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งพระสถิตย์นิมานการเจ้ากรมโยธา กะแบบอย่างในการที่จะสร้างพระที่นั่งนี้ต้องตามพระราชอัธยาไศรย

ครั้นวันที่ ๔ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๑ สมเด็จพระราชาคณะผู้ใหญ่ ๕ รูป เจริญพระพุทธมนต์ ครั้นวันที่ ๕ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๑ ตรงกับจันทรคติ ศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้นหกค่ำ ปีขาล จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๖๔ เวลาเช้า ๓ โมง ๑๕ นาที กับ ๑๖ วินาที เปนเวลาศุภฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงวางศิลาฤกษ์สร้างพระที่นั่งนี้ พระราชทานนามว่า ***พระที่นั่งอัมพรสถาน****"*

(ส. พลายน้อย, ๒๕๔๘, น. ๒๕)

นามอันเป็นมงคลของพระที่นั่งองค์นี้แปลความหมายได้ว่า สถานที่อันงดงามและให้ความสุขราวกับสรวงสวรรค์

พระที่นั่งอัมพรสถาน ก่อสร้างด้วยสถาปัตยกรรมแบบนีโอคลาสสิก มีมุกโค้งแบบศิลปะบาโรกของเยอรมัน ผสมผสานกับศิลปะแบบนวศิลป์ (Art nauveau) เป็นอาคารเครื่องก่อ สูง ๓ ชั้น เมื่อแรกสร้างเป็นอาคารรูปตัว H ตัวอาคารแบ่งเป็นสองส่วน มีโถงกลางและมุขที่เทียบรถพระที่นั่งคั่นกลาง ปีกอาคารด้านทิศเหนือเป็นอาคารสองชั้น ประกอบด้วยห้องเสวย ห้องอียิปต์ ห้องพระบรรทมเล็ก ปีกทิศใต้มีห้องรับรอง ห้องประชุมเสนาบดี ห้องเสวยใหญ่ ห้องแป๊ะต๋ง เป็นต้น ชั้นสามมีห้องพระบรรทมใหญ่ ห้องบรรณาคม (ห้องสมุด) และห้องพระ ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ต่อเติมอาคารขยายออกไปทางทิศเหนือเป็นอาคารสองชั้นโดยมีสะพานเหล็กเชื่อมกัน มีชื่อว่าพระที่นั่งอุดรภาค และขยายไปทางตะวันตก คือ พระที่นั่งประจิมภาค

ด้านหน้าพระที่นั่งอัมพรสถาน

พระที่นั่งอุดรภาคเป็นที่ประทับในสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระราชเทวีในรัชกาลที่ ๕ ส่วนพระที่นั่งประจิมภาค มีห้องพระเครื่องต้น เป็นที่ประทับในพระวิมาดาเธอ กรมพระสุธาสินีนาฏ พระอัครชายาเธอและผู้ควบคุมห้องพระเครื่องต้นในรัชกาลที่ ๕ ส่วนองค์พระที่นั่งอัมพรสถานเป็นที่ประทับในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

สถาปนิกผู้สร้างสรรค์แบบองค์พระที่นั่งอันงดงามนี้คือ นายคาร์ล ซัมเดรสกี้ ชาวเยอรมันซึ่งรับราชการประจำกรมโยธาธิการ ออกแบบร่วมกับนายออสโต ลัสเน สถาปนิกชาวเยอรมันซึ่งทำงานอยู่ที่เมืองมิวนิค เยอรมนี พระสถิตย์นิมานการ (ม.ร.ว. ชิด อิศรศักดิ์) [๑] เจ้ากรมโยธาธิการ เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง ในการกำกับของเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ได้แก่ พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) ซึ่งเป็นเสนาบดีระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๘ - ๒๔๔๙ และคนต่อมาคือพระยาสุขุมนัยวินิต (ปั้น สุขุม) [๒] นายคาร์โล อาเลกรี (Carlo Allegri) สถาปนิกชาวตูรินอิตาลี ร่วมควบคุมการก่อสร้างระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๔๔๙

ด้านซ้ายคือพระที่นั่งอุดรภาค ด้านขวาคือพระที่นั่งอัมพรสถาน

จิตรกรชาวอิตาลีผู้รังสรรค์ผลงานจิตรกรรมฝาผนังและเพดานภายในพระที่นั่งอัมพรสถาน คือ เซซาเร เฟโร (Cesare Ferro) เคยได้รับรางวัลเหรียญทองในการประกวดศิลปะที่กรุงปารีส ฝรั่งเศส ประเภทภาพเหมือนบุคคล และเดินทางมาประเทศสยามเพื่อเขียนภาพฝาผนังและเพดานพระที่นั่งอัมพรสถานและพระที่นั่งอนันตสมาคมตามพระราชประสงค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริตกแต่งภายในอย่างละเอียดลออ ทั้งเครื่องเรือน เครื่องประดับอันวิจิตรตระการตา และพรรณไม้นานาชนิดในพระราชอุทยานสวนดุสิต เพราะทรงเปี่ยมด้วยรสนิยมศิลปะและพระราชหฤทัยที่โปรดความรื่นรมย์ของสวนธรรมชาติ พระที่นั่งอัมพรสถานและพระราชวังดุสิตจึงงดงามสมพระเกียรติยศและน่าอภิรมย์ชมชื่นด้วยแมกไม้นานาพันธุ์ในพระราชอุทยาน

เมื่อก่อสร้างและตกแต่งเสร็จเรียบร้อย จึงมีงานเฉลิมพระราชมณเฑียรพระที่นั่งอัมพรสถานเป็นงานใหญ่ จัดระหว่างวันที่ ๑๘ - ๒๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๐) วันสำคัญคือวันที่ ๒๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสรงมุรธาภิเษกสนาน เวียนเทียนสมโภชพระราชมณเฑียร และเสด็จขึ้นพระแท่นบรรทมในพระราชพิธีนี้ โปรดเกล้าฯ ให้มีการแสดงละครในผู้ชายล้วนเรื่องอิเหนาตอนท้าวดาหาและหกกษัตริย์บวงสรวงเทพารักษ์

แม้จะเป็น *"บ้าน"* ที่แสนงดงามน่ารื่นรมย์เพียงใดก็ตาม ก็เป็นเพียงวัตถุ ไม่สามารถชะลอกาลเวลาให้องค์พระผู้ทรงเป็นเจ้าของได้ สมเด็จพระปิยมหาราชของชาวไทยประทับที่นี่ได้เพียงสามปี จวบถึงวันเวลาเมื่อดาวหางเฮลี่ซึ่งมาเยือนโลกทุก ๗๕ ปี โคจรเหนือฟากฟ้า ในห้วงเวลาดึกของคืนวันเสาร์ที่ ๒๒ ตุลาคมต่อเวลาจวนย่ำรุ่งของวันอาทิตย์ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ทุกดวงใจในแผ่นดินสยามก็แทบแตกสลายเมื่อสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าผู้ครองสยามประเทศมานานนับ ๔๒ ปีได้เสด็จสู่สวรรคาลัย ณ พระวิมานที่บรรทมบนชั้นสาม เหลือไว้แต่พระมหากรุณาธิคุณต่อราษฎรทั้งแผ่นดินนานัปการเป็นที่กล่าวขานและจดจารึกไว้ถึงปัจจุบัน รวมทั้ง *"บ้าน"* ที่ทรงพระประสงค์จะใช้ประทับในเวลาบั้นปลายพระชนม์ชีพ คือ พระที่นั่งอัมพรสถานและพระราชวังดุสิต

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้โปรดเกล้าฯให้สร้างสวนจิตรลดาในบริเวณระหว่างพระราชวังดุสิตกับวังพญาไท เพื่อเป็นที่เสด็จประพาสและประทับแรม และสร้างพระตำหนักขึ้นหลังหนึ่ง พระราชทานนามว่า พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ทั้งยังเปลี่ยนนามวังสวนดุสิตเป็นพระราชวังดุสิต และประทับที่พระที่นั่งอัมพรสถานบ้างเป็นครั้งคราว ไม่ทรงพระประสงค์ที่จะประทับถาวรแต่ทรงย้ายไปประทับตามพระราชวังต่างๆ เพื่อให้วังหรือพระตำหนักเหล่านี้ได้รับการดูแลให้คงสภาพดีอยู่เสมอ

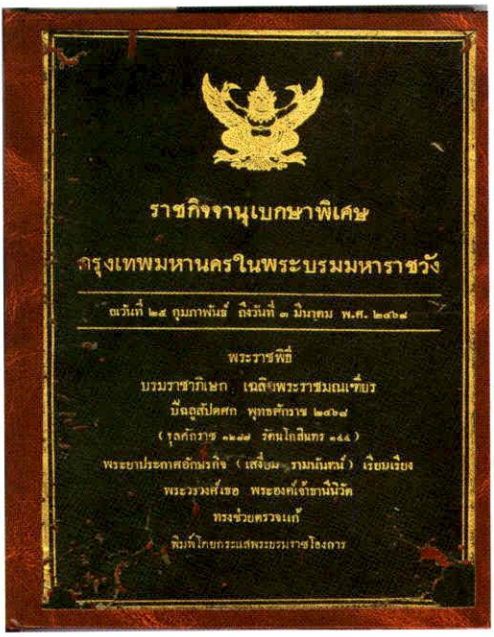
ภาพวาด "นางเปลือย" ฝีมือเอดวาร์โด เยลลี่ ศิลปินชาวอิตาเลียน

การตกแต่งภายใน พระที่นั่งอัมพรสถาน

ร้อยเรียงเรื่องราวแผ่นดินที่ ๗

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ไม่มีพระราชโอรส มีแต่พระราชธิดาพระองค์เดียว คือสมเด็จเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพรรณวดี ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๕ พระราชธิดาไม่สามารถครองราชย์ได้ สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา สมเด็จพระราชโสทรานุชาร่วมพระบรมราชชนนีที่เหลือเพียงพระองค์เดียวและเป็นรัชทายาทอยู่จึงทรงรับสิริราชสมบัติเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและเสด็จประทับร่วมกับสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีนาถ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เป็นการถาวรเมื่อต้นรัชกาล โปรดเกล้าฯ ให้มีงานเฉลิมพระราชมณเฑียร พระที่นั่งอัมพรสถานวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

หนังสือราชกิจจานุเบกษาฉบับพิเศษ มีรายละเอียดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เฉลิมพระราชมณเฑียร พ.ศ. ๒๔๖๘

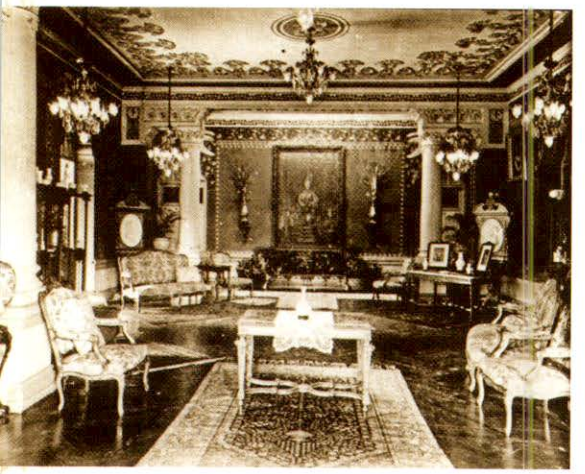
"เจ้าพนักงานได้เตรียมการ ณ พระที่นั่งอัมพรที่ห้องอาวุธ ตั้งพระแท่นมณฑลน้อย ตั้งโต๊ะหมู่ทอง เชิญพระชัยวัฒน์รัชกาลที่ ๕ พระพุทธรัตนาวิลรัชกาลปัจจุบันมาประดิษฐาน พร้อมด้วยเครื่องพระพุทธาภิเษกสนาน พระเต้าน้ำพระพุทธมนต์ บาตรน้ำบาตรทราย ตั้งเครื่องนมัสการและพระแท่นทรงกราบกับอาสน์สงฆ์ไว้พร้อม

เวลา ๕.๒๕ ล.ท. ทรงรถยนต์พระที่นั่งแต่วังสุโขทัย เสด็จออกห้องอาวุธ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี ทรงประเคนผ้าไตรย่ามแก่พระสงฆ์ ๑๕ รูป สมเด็จพระบรมราชินีประเคนไตรย่ามแก่พระสงฆ์ ในห้องพระบรรธมอีก ๕ รูป พระสงฆ์ออกไปครองผ้ามานั่งที่ในห้องอาวุธ ๑๐ รูป พระแท่นสมเด็จพระราชินี ๕ รูป ทรงเครื่องนมัสการห้องอาวุธและห้องพระบรรธม สมเด็จพระบรมราชินีทรงเครื่องนมัสการกระบะถม สมเด็จพระสังฆราชเจ้าถวายศีลแล้วมีสวดมนต์ตั้ง ๓ แห่ง สวดมนต์จบ ทรงประเคนธูปแพเทียนแพ ใบวัตถุปัจจัยเครื่องไทยธรรมทั้ง ๒ แห่ง ๑๕ รูป สมเด็จพระบรมราชินีทรงประเคน ๕ รูป พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา สมเด็จพระสังฆราชเจ้าถวายอดิเรก สมเด็จพระวันรัตถวายพระพรลา เจ้าพนักงานนิมนต์พระราชาคณะผู้ใหญ่ประน้ำมนต์โปรยทรายทั่วพระราชมณเฑียร

เวลา ๖ นาฬิกา ๕๑ นาที ๕๑ วินาที หลังเที่ยงเป็นประถมฤกษ์ เสด็จขึ้นเถลิงพระแท่นบรรธมเป็นพระฤกษ์พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี มีประโคมแตรสังข์เครื่องดุริยางค์ดนตรีตามราชประเพณี

เจ้าพนักงานตั้งบายศรีแก้วทองเงินเครื่องสมโภช พราหมณ์เบิกแว่น ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในเวียนเทียนสมโภชพระราชมณเฑียรแล้ว ประทับโต๊ะเสวยพร้อมด้วยเจ้านายฝ่ายหน้าสมเด็จพระบรมราชินีเสวยพร้อมด้วยเจ้านายฝ่ายใน โปรดให้เลี้ยงราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในแล้ว และมีการฉายภาพยนตร์ เสด็จประทับทอดพระเนตรตามสมควรแก่เวลาแล้วเสด็จขึ้น"

(สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๗, น. ๑๔๒)

พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ ๗ ในพระที่นั่งอัมพรสถาน

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับถาวรที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิตก็ทำให้สถานที่แห่งนี้มีชีวิตชีวาขึ้น เริ่มตั้งแต่ตอนเช้าตื่นบรรทมประมาณ ๙.๐๐ น. แต่หากมีพระราชกิจที่ต้องปฏิบัติตอนเช้า ก็จะตื่นบรรทมประมาณ ๖.๐๐ น. และเสวยเครื่องเช้ากับสมเด็จพระบรมราชินีหลังบรรทมตื่น ถ้าไม่มีพระราชกิจที่ต้องเสด็จที่ไหนตอนเช้า ก็เสวยเครื่องเช้าร่วมกับกลางวันเวลา ๑๐.๓๐ น. เวลาบ่าย ๑๖.๐๐ - ๑๖.๓๐ น. เสวยเครื่องว่างพร้อมกับสมเด็จพระบรมราชินีและเจ้านายเล็กๆ ที่ทรงเลี้ยงในวัง

เรื่องพระกระยาหารเช้า หม่อมเจ้าหญิงสีดาดำรวง ชุมพล[๗] (๒๕๓๓, น. ๔๕) พระขนิษฐาในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ทรงเล่าว่า

"พระกระยาหารนี้จัดในถาดมีโต๊ะเตี้ยๆ รองบนพระที่บรรทม มีกาแฟและขนมปังกรอบต่างๆ เนยสด ตับบด (liver pate) ไข่ดูเหมือนไม่มี พอเสวยเสร็จ เขาก็ยกลงมาให้เราได้กินกัน

พวกเราก็ "โจ๊ะ" (กิน) กันสนุกมาก มี biscuits (ขนมปังกรอบ) รสวิเศษต่างๆ เช่น Merlin Food รสคล้ายๆ Ovaltine หอมน้ำตาลไหม้ ซึ่งบัดนี้ไม่มีขายแล้ว Digestive และขนมปังข้าวเกรียบ ขนาดนิ้วมือไส้เนยแข็ง และไส้ช็อคโกแลต พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเพลิดเพลินอยู่กับการรุมกัน "โจ๊ะ" ของพวกเรา บางคราวขณะเสวย บางคนพอเห็นทรงหยิบ biscuit จะเสวยก็มองตามด้วยความเสียดายมัน ทรงสังเกตเห็นนัยน์ตาของเขา ก็ทรงพระสรวลแล้วทรงวาง biscuit นั้นลง ไม่เสวยพร้อมกับรับสั่งว่า "ไม่กินละ ไว้ให้แกกิน" พวกเราก็ฮากันตอนเช้านั้นโดยมากพวกเราก็คุยกับท่าน แต่ส่วนมากก็คุยกันเอง หรือเล่นเกมส์อะไรกัน ซึ่งเป็นแผ่นกระดาษเช่น เสือตกถัง เป็นต้น"

หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ (๒๕๔๕, น. ๕๐) ทรงเล่าเรื่องเครื่องเสวยว่า

"หนึ่งทุ่มของวันเสาร์จะโปรดเกล้าฯ ให้ฉายหนัง โดยทั้งสองพระองค์ประทับบนโซฟา มีเด็กๆ นั่งอยู่โดยรอบ มีอาหารถาดเสิร์ฟเป็นชุด ตกดึกมีไอศกรีมโซดา เด็กคนไหนหลับก็จะถูกแย่งกินเสียหมด"

ความเป็นอยู่ในวังนั้น ท่านหญิงสีดาดำรวง (๒๕๓๓, น. ๔๔) ทรงเล่าว่า "ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๙ - ๒๔๗๒ พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ ประทับส่วนมากที่พระที่นั่งอัมพรฯ ทรงย้ายไปประทับที่วังสุโขทัย พอหมดหนาวก็เสด็จกลับพระที่นั่งอัมพรฯ ความเป็นอยู่ในวังเป็นไปอย่างเรียบง่าย ไม่ถือพระองค์ เราสามารถนอนพังพาบเฝ้าฯ ท่านก็ได้"

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเด็กๆ ที่ทางเชื่อมระหว่าง พระที่นั่งอัมพรสถานกับพระที่นั่งอุดรภาค

ห้องพระบรรทมนั้นน่าจะเป็นห้องใดห้องหนึ่งที่บริเวณชั้นสองของพระที่นั่งอัมพรสถาน ศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต จุลลาศัย สถาปนิกผู้ควบคุมการบูรณะพระที่นั่งอัมพรสถานในสมัยปัจจุบันกล่าวว่าชั้นสองมีห้องนอนอยู่หลายห้อง

ตามปกติในตอนเช้า เมื่อสมเด็จพระบรมราชินีเสด็จออกจากห้องพระบรรทมแล้ว ก็เป็นเวลาที่เด็กๆ ขึ้นเฝ้าฯ ในห้องพระบรรทม แต่ต้องมีมหาดเล็กมาเรียกก่อนจึงขึ้นเฝ้าฯ ได้ ผู้มีสิทธิพิเศษสามารถขึ้นเฝ้าฯ ได้โดยไม่ต้องมีมหาดเล็กมาเรียก คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์ สุประภาต[๕] พระราชบุตรบุญธรรมในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

"...ถ้าทรงมีเวลาก็จะประทับพระเก้าอี้นวมแล้วทรงเล่านิทานพระราชทาน หากมีคนมาคอยเฝ้าก็จะทรงแต่งพระองค์ หวีพระเกศา พวกเด็กๆ ก็นั่งดูกันไป พอเสด็จฯ ออกที่ห้องติดกับห้องบรรทมอีกด้านหนึ่งคนละห้องกับที่พวกเราไปคอยเฝ้า ซึ่งเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ มีพระเก้าอี้ยาวที่ทรงเอนพระวรกายได้เวลาที่ไม่มีแขกผู้ใหญ่มา พวกเราก็พากันไปนอนพังพาบนอนคว่ำ นอนหงายอ่านหนังสือกัน พอมีผู้ใหญ่เข้ามาก็ลุกนั่งพับเพียบเรียบร้อย"

(หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์, ๒๕๔๕, น. ๔๙)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต
พระราชบุตรบุญธรรม

การทรงพระสำราญกับเด็กๆ ระหว่างประทับที่พระที่นั่งอัมพรสถาน *"บ้าน"* แสนสุขวิธีหนึ่งคือเล่านิทานก่อนนอน

"หลังจากที่สรงน้ำเสร็จระหว่างแต่งพระองค์ก็จะทรงเล่านิทานแฝงคุณธรรมที่ทรงอ่านจากหนังสือพระราชทานเด็กๆ ซึ่งทุกคนก็ชอบกันมาก เช่น เรื่องทาร์ซาน ผมชอบฟังเป็นพิเศษเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและการผจญภัยในป่า หรือเรื่องจอห์น คาร์เตอร์ ถูกสะกดจิตหลับไป ตื่นอีกทีมาอยู่บนดาวพระอังคาร เป็นต้น เรื่องที่ทรงเล่าเหล่านี้จะทรงทำเสียงประกอบตามบทบาทของตัวละครด้วย เป็นการเพิ่มความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น"

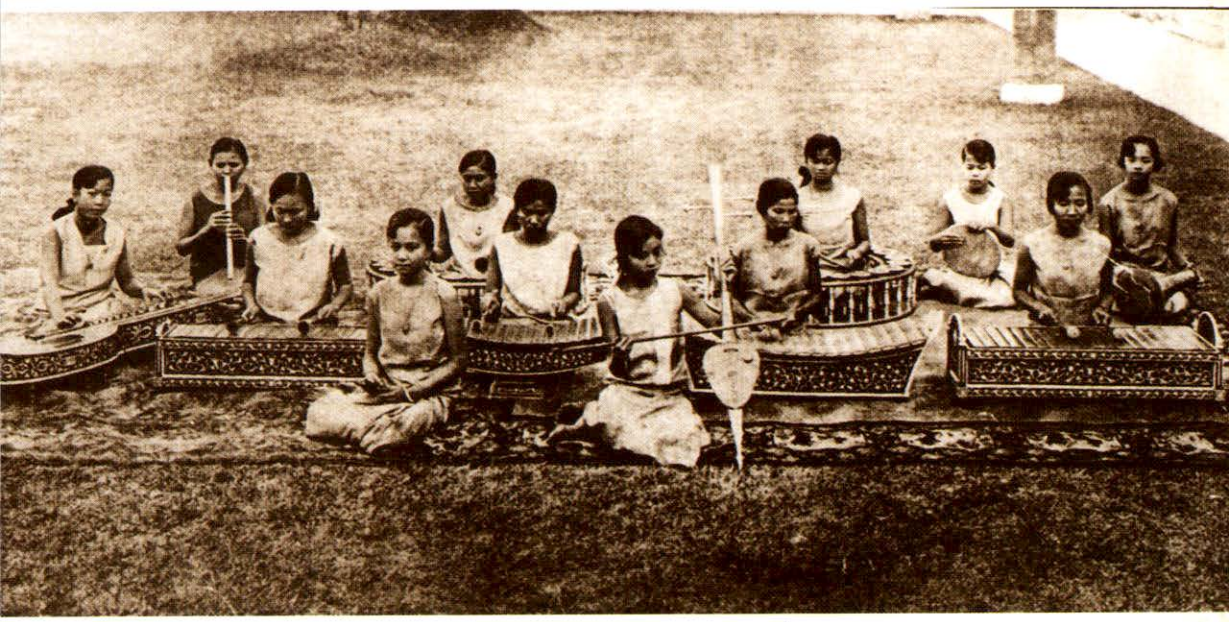
(หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์,
๒๕๔๕, น. ๔๙)

บางวันก็โปรดให้เด็กๆ แจวเรือจากคลองในสวนดุสิตออกไปที่เขาดินวนาตอนเย็นและกลับตอนค่ำ นี่คือพระเมตตาอย่างมิอาจลืมเลือนได้ต่อผู้เยาว์ที่ทรงชุบเลี้ยง

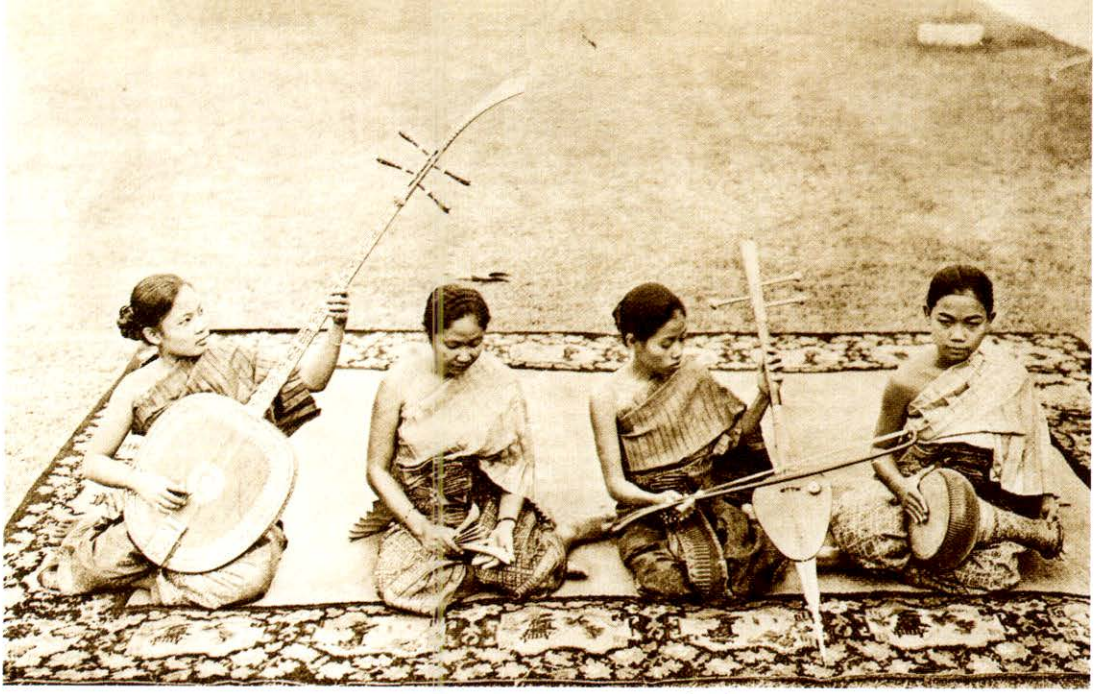
เพราะโปรดดนตรี พระที่นั่งอัมพรสถานจึงมีสำเนียงเสียงมโหรีพิณพาทย์บรรเลงในยามค่ำคืนระหว่างเสวยพระกระยาหารค่ำทุกวันพฤหัสบดี ทรงมีวงมโหรีหลวง ๒ วง คือวงมโหรีหลวงฝ่ายหน้ากับวงมโหรีหลวงฝ่ายใน วงฝ่ายหน้า นักดนตรีส่วนใหญ่เป็นชายและบางครั้งพระเจ้าอยู่หัวทรงดนตรีด้วย ส่วนวงฝ่ายใน นักดนตรีเป็นหญิงล้วน มีหน้าที่บรรเลงให้ทรงฟังยามเสวยพระกระยาหารค่ำและรับแขกสำคัญ นางมหาเทพกษัตรสมุห (บรรเลง สาคริก) บุตรสาวหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เล่าว่า วงมโหรีหลวงบรรเลงเพลงถวายภายในเต้นท์หน้าที่นั่งเวลาประมาณ ๒๑.๐๐ น. เพลงที่บรรเลงส่วนใหญ่เป็นเพลงตับ เพลงเกร็ดทั่วๆ ไป เพลงพระราชนิพนธ์ นอกจากดนตรีไทยแล้วยังทรงฟังดนตรีสากลคลาสิค

วงมโหรีหลวงฝ่ายหน้า จากซ้าย (ยืน) พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุพงศ์จักรพรรดิ ทรงระฆังราว[๕]
แถวหลังสุด พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ทรงซอโอก[๖]
นายสวัสดิ์ สีซอ พระพาทย์บรรเลงรมย์ (พิมพ์ วาทิน) ตีกลองทัด พระประดับดุริยกิจ (แหยม วิณิน) ตีตะโพน
แถวที่สองจากหลัง หม่อมเจ้าธำรงวรวัช นวรัตน์ ทรงซออู้ หลวงเสียงเสนาะกรรณ (พัน มุกตวาภัย) ตีฉิ่ง
พระยาเทวาธิราช (ม.ร.ว. โป้ย มาลากุล) สีซอ หลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน) ตีระนาด
นางท้วม ประสิทธิกุล นักร้อง
แถวที่สามจากหลัง พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดรุณวัยวัฒน์ ทรงซอครก[๗]
หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ ทรงฆ้องวง หม่อมเจ้าเสรษฐพันธุ จักรพันธุ์ ทรงขลุ่ยเพียงออ
แถวหน้าสุด หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ตีระนาด
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา ทรงจะข้ มีพระราชอาสน์ที่ประทับอยู่ด้านขวาสุด

วงมโหรีหลวงฝ่ายในส่วนพระองค์รัชกาลที่ ๗
จากซ้าย ดารา นาวีเสถียร ดีดจะเข้ เลื่อน สุนทรวาทิน เป่าขลุ่ย สมใจ นวลอนันต์ ตีระนาดเอกทอง
เจริญ สุนทรวาทิน ตีฉิ่งขับลำนำ ฝรั่ง เปรมประทิน ตีฆ้องวงใหญ่ สอิ้ง กาญจนผลิน ตีระนาดเอก
ฟื้น บุญมา สีซอสามสาย ละมุล คงศรีวิลัย ตีระนาดทุ้ม เชื่อม ดุริยประณีต ตีฆ้องวงเล็ก
เฉลา วาทิน ตีรำมะนา น้อม คงศรีวิลัย ตีระนาดทุ้มเหล็ก บรรจง เสริมศิริ ตีโทน

วงมโหรีหลวงฝ่ายในแบบมโหรีเครื่องสี่
จากซ้าย หม่อมหลวงเสาวรี ทินกร ดีดกระจับปี่ ท้วม ประสิทธิกุล ตีกรับ ขับลำนำ
ชิ้น ศิลปบรรเลง สีซอสามสาย สาลี ยันตรโกวิท ตีทับ

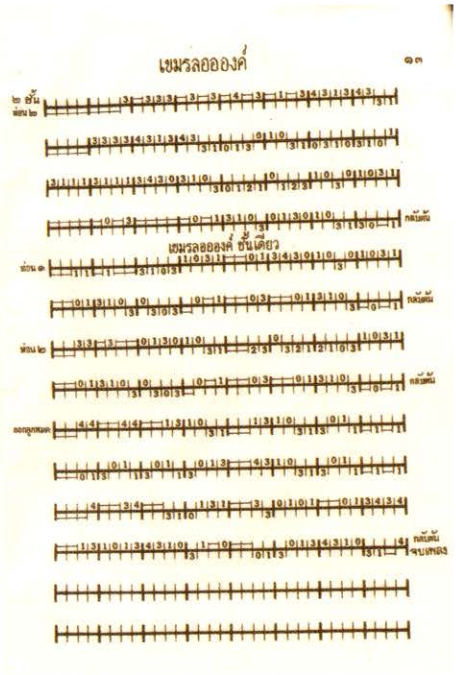

"ซอตุ๋น"
วาดโดย สมยล กำแหงฤทธิรงค์

หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ ทรงเล่าว่า *"ทรงมีซอคู้คันเล็กๆ สูงประมาณสองคืบได้ ประทับเหยียดไปทางจอหนังแล้วก็ทรงอื่อออตามพระอารมณ์และจินตนาการ ซอเล็กคันนี้น่ารักมาก ไม่รู้ใครเอาไปไหนเสียแล้ว ขอประวัติศาสตร์"* ซอเล็กนี้ทรงเรียกว่า *"ซอตุ๋น"* กะโหลกซอได้มาจากอัมพวา คันซอทำด้วยไม้ดำเลี่ยมงา ท้ายกะโหลกซอแกะสลักพระปรมาภิไธย ปปร พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบงถวาย

เมื่อแรกที่ทรงดนตรีไทย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดซอด้วงเพราะเสียงแหลม แต่เมื่อทรงตระหนักว่าซอด้วงสำคัญ เพราะเป็นเหมือน conductor ของวงดนตรีไทย จึงทรงหัดซอด้วงจนทรงได้ดีมาก ทรงสามารถเดี่ยวซอด้วงเพลงพญาโศกได้ ซึ่งแสดงถึงพระอัจฉริยภาพเชิงคีตศิลป์ ทรงพระราชนิพนธ์เพลงไทยสามเพลงคือ ราตรีประดับดาวเถา เขมรลอองค์เถา โหมโรงคลื่นกระทบฝั่งสามชั้น ครูมนตรี ตราโมทเคยเล่าว่า ยังมีเพลงที่ทรงพระราชนิพนธ์คือ เพลงกบเต้น แต่ทรงพระราชนิพนธ์ไม่จบ

บางเวลาที่ทรงว่าง ก็จะทรงซ้อมบรรเลงเพลงที่ทรงพระราชนิพนธ์เอง ผู้ถวายคำแนะนำดนตรีไทยได้แก่ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) และหลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน) ดังที่ทรงเล่าพระราชทานพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาตเมื่อทรงแก้ไขเพลงพระราชนิพนธ์เขมรละอองค์โดยมีหลวงประดิษฐ์ไพเราะเป็นผู้ถวายคำแนะนำที่พระที่นั่งอัมพรสถานว่า

โน้ตเพลงพระราชนิพนธ์
เขมรลอองค์สำหรับซออู้

"วันอาทิตย์ เมื่อกินเข้ากลางวันแล้ว จางวางสอนมากับลูกแกด้วย ให้เล่นเพลงที่แกไปต่อมาจากเขมรให้ฟัง ลูกเล่นระนาดทุ้ม มีเพลงดีมากอยู่เพลงเดียว เรียกว่า ของซ้ำ เสียงแปลกมาก จังหวะก็แปลก และเพราะด้วย เพลงเขมรเอวบางที่ฉันแต่งนั้น ฉันแก้ใหม่นิดหน่อยดีขึ้น เล่นให้จางวางสอนฟังแล้ว แกว่าดี แต่ดูแกไม่ชอบเท่าเพลงก่อน ถ้ามันจะดีเพลงเดียวเสียแล้ว"

(พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒, น. ๕๗)

ในพระราชวังดุสิตนั้นแบ่งเป็นเขตพระราชฐานชั้นนอกและเขตพระราชฐานชั้นใน เขตพระราชฐานชั้นนอกเป็นส่วนที่สำหรับฝ่ายชายอยู่ มีเฉพาะเด็กและสตรีที่แต่งงานแล้ว ซึ่งรวมทั้งสมเด็จพระบรมราชินีเท่านั้นที่เข้าออกได้ ผู้ที่ยังมิได้สมรสแต่ทรงได้รับสิทธิพิเศษที่จะเข้าออกเขตพระราชฐานชั้นนอกได้องค์หนึ่งคือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงมนัศสวาสดิ์ พระพี่เลี้ยงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงพระเยาว์ ส่วนเขตพระราชฐานชั้นใน เป็นบริเวณที่นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเด็กๆ แล้วก็ห้ามบุรุษเข้า ถ้ายึดถือเอาตามรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เขตพระราชฐานชั้นในน่าจะหมายถึงบริเวณที่เป็นพระที่นั่งวิมานเมฆ และตำหนักที่ประทับของพระมเหสีเทวี พระราชธิดา และที่อยู่ของเจ้าจอม ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือและตะวันตกของพระราชฐาน อันประกอบด้วยสวนต่างๆ เช่น สวนสี่ฤดู สวนฝรั่งกังไส สวนหงส์ สวนนกไม้ สวนบัวเปลว สวนภาพผู้หญิง สวนไม้สามอย่าง สวนเขาไม้ สวนพุดตาล สวนพุดตาลเบญจมาศ สวนป่วยไพ่ สวนม้าสน สวนผักชีเข้ม สวนหนังสือเล็ก สวนโป๊ยเซียน สวนเขาไม้ ในครั้งรัชกาลสมเด็จพระปิยมหาราชนั้น โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลอง สร้างสะพาน ถนน คลองทุกคลองเชื่อมต่อกันและมาบรรจบที่อ่างหยก ซึ่งเป็นคลองที่แบ่งแยกพระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งอยู่ในเขตพระราชฐานฝ่ายหน้า กับฝ่ายใน มีเรือนต้นซึ่งเป็นหมู่เรือนไทยฝากระดาน ตั้งอยู่ริมคลองอ่างหยก

อัลบัมแผ่นเสียงเพลงสากลคลาสสิคส่วนพระองค์
ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระมเหสีและพระสุจริตสุดา (เปรื่อง) พระสนมเอก ก็อยู่ในเขตพระราชฐานฝ่ายในพระราชวังดุสิต แต่เมื่อถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงมีเจ้าจอมหม่อมห้ามอื่นใด คงมีเพียงสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีซึ่งประทับร่วมกับพระองค์ที่ฝ่ายหน้า คือ พระที่นั่งอัมพรสถาน

หม่อมเจ้าหญิงสีดาดำรวง เดิมทรงอยู่ในความปกครองของพระสุจริตสุดา (เปรื่อง) พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกาะกลางในเขตพระราชฐานชั้นใน เมื่อจะถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงพายเรือจากเกาะกลางไปตามคลองจนถึงอ่างหยกติดพระที่นั่งวิมานเมฆ มาขึ้นที่ท่าน้ำเรือนต้นริมคลองอ่างหยก แล้วทรงเดินไปพระที่นั่งอัมพรสถานอันเป็นที่ประทับ

"ฉันได้เฝ้าสมเด็จฯ ("พี่หญิง") ก่อน แล้วพี่หญิงจึงทรงพาฉันออกไปยังเขต "ข้างหน้า" ซึ่งเป็นเขตพระราชฐานชั้นนอกซึ่งจะไม่มีสตรีเข้าไปในเขตนั้นได้เลย เว้นแต่ข้าหลวงห้องบรรทมของสมเด็จ ๓ คนซึ่งมีสามีแล้วเท่านั้น

ฉันได้คอยเฝ้าฯ พระเจ้าอยู่หัวอยู่ในห้องประทับเล่นเล็กๆ ห้องหนึ่ง ด้านหนึ่งของห้องนี้มีม่านเยียรบับ ปักด้วยดิ้นทองแบบโบราณกั้นอยู่ระหว่างห้องนี้กับห้องพระ ท่านทรงเปิดแผ่นเสียงเพลงฝรั่งคลาสิคอยู่ในห้องนี้...พระเจ้าอยู่หัวทรงแหวกม่านนั้นเสด็จออกมา...ท่านทรงพระสนับเพลาแพรจีน และฉลองพระองค์ชั้นในหรือกุยเฮงสีนวล ทรงมีพระวรกายเล็กมีพระมัสสุ พระฉวีผ่อง พระเนตรฉายแวว แจ่มใส แสดงถึงว่ามีน้ำพระทัยดี เต็มไปด้วยเมตตากรุณา ท่านเสด็จมาประทับลงตรงพื้นใกล้ๆ ที่ฉันนั่งอยู่ สมเด็จทรงเตือนให้ฉันเปิดกรวยกระทง ดอกไม้ธูปเทียนและกราบถวายตัว"

(หม่อมเจ้าสีดาดำรวง ชุมพล, ๒๕๓๓, น. ๔๓)

ระเบียบชาววังนั้นเข้มงวดมาก เขตพระราชฐานชั้นในจะมีแต่สตรีและเด็ก ฝ่ายชายที่ไม่ใช่เด็กเข้าไม่ได้ ยกเว้นพนักงานชาวที่หรือคนทำความสะอาด ซึ่งเวลาเข้าจะมีผู้หญิงที่ทำหน้าที่โขลนคุมมาและต้องเข้าออกเป็นเวลา

ยามที่ทรงว่างจากพระราชกิจ บางครั้งก็ทรงเพลิดเพลินอยู่กับเครื่องไฟฟ้ากลไกต่างๆ เช่น วิทยุ ซึ่งทรงเรียกว่า *"วุ"* และทรงตั้งไว้ในห้องอาวุธ (sitting room) ชั้นสอง ในพระที่นั่งอัมพรสถาน ทรงเล่าพระราชทานพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาตว่า

"การ "วุ" นั้นไม่ได้ต่อสายไปจากห้องอาวุธ เพราะไกลมาก แต่เอาเครื่องที่เป็นตู้ไปตั้งสำหรับที่ห้องอาวุธเปลี่ยนที่ตั้ง "วุ" ใหม่ คือเอามาตั้งตรงเก้าอี้ยาวตรงที่เล็กเล่นกั้นบ้าน ทำโรงไฟฟ้าอะไรนั้น เวลา "วุ" นอนบิดและฟังได้ไม่เลว หม้อแบตตารี่เอาไว้หลังเก้าอี้ เอาสายลอดไปใต้เก้าอี้สบายกว่าที่วังสุโขทัย แต่ร้อนหน่อย"

(พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒, น. ๕๖)

นอกจากนี้ยังทรงใช้เวลาว่างออกพระกำลังพระวรกายเป็นนิจ เวลาบ่าย ๑๗.๐๐ น. ถึง ๑๘.๐๐ น. ทรงกอล์ฟ เทนนิส สควอช โปรดกีฬากอล์ฟมาก ถ้าไม่เสด็จไปทรงกอล์ฟที่สนามราชตฤณมัยสมาคม บางทีก็เสด็จที่ราชกรีฑาสโมสรหรือสนามกอล์ฟหลวงสวนจิตรลดาประมาณ ๑ ชั่วโมงจึงเสด็จกลับพระที่นั่งอัมพรสถาน บางวันก็ทรงเทนนิสที่วังศุโขทัยตอนเย็นแล้วจึงเสด็จกลับพระที่นั่งอัมพรสถาน บางครั้งก็ทรงพายเรือในบริเวณพระราชวังดุสิต หรือว่ายน้ำ

"สมัยนั้นยังไม่มีสระว่ายน้ำในบ้าน พระที่นั่งอัมพรฯ มีเป็นสระแรกในเมืองไทย เครื่องกรองน้ำและเคมีฆ่าเชื้อก็ยังไม่มี ก็ยังโปรดทรงเล่นน้ำในสระนี้กับพวกเด็กๆ เสมอ แม้ว่าน้ำจะสกปรกมีกบเขียดลงไปไข่เต็ม ท่านก็ทรงสนุกสนานกับพวกเราได้เสมอ"

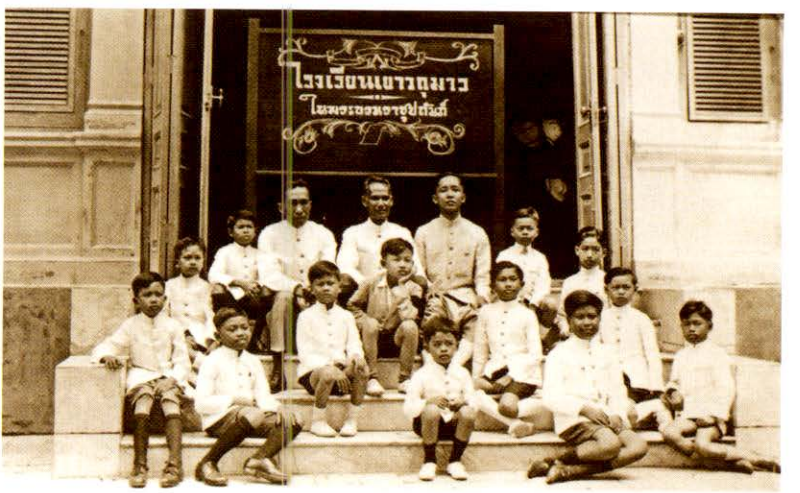
(หม่อมเจ้าสีดาดำรวง ชุมพล, ๒๕๓๓, น. ๔๕)

เรื่องสระว่ายน้ำที่พระที่นั่งอัมพรสถานนี้ หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ (๒๕๔๕, น. ๕๑) เล่าไว้อีกแง่มุมหนึ่งซึ่งสะท้อนพระราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยดูแลในเรื่องมารยาทการปฏิบัติตนที่เหมาะสมของเด็กๆ ที่ทรงชุบเลี้ยง

"ตอนนั้นพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้ขุดสระน้ำขึ้นเพิ่งเสร็จใหม่ๆ เทซีเมนต์แล้ว แต่ยังไม่ปูกระเบื้อง ไม่มีเครื่องอะไรพร้อม ผมก็นำเด็กๆ แก้ผ้ากระโดดตูมลงไป เมื่อทรงทราบก็มีรับสั่งว่าอย่าเพิ่งเล่น เพราะมีผู้หญิงมีข้าหลวงอยู่ เลยทรงสั่งกางเกงอาบน้ำมาให้ใส่ เมื่อปูกระเบื้องเสร็จ มีเครื่องกระโดดพร้อม ผมก็กระโดดพุ่งหลาวลงไปให้เด็กๆ ดู ปรากฏว่าใบหน้าไปกระแทกโดนก้นสระเป็นรูแผลคล้ายรูกุญแจ มีเลือดออก พระองค์เจ้าจิรศักดิ์ฯ ก็ไปกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวว่า จมูกผมมีรูใขกุญแจ"

ด้วยความสนพระราชหฤทัยการศึกษา จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนเยาวกุมารขึ้นที่พระที่นั่งอภิเษกดุสิต เพื่อสั่งสอนอบรมเจ้านายรุ่นเยาว์และบุตรหลานข้าราชสำนักบางคน เด็กๆ บางท่านพักที่พระที่นั่งอัมพรสถาน โปรดเกล้าฯ ให้จัดห้องนอนในองค์พระที่นั่งอัมพรสถานด้านใกล้กับศาลาทรงกีฬา ซึ่งผู้เขียนก็ไม่ทราบว่าอยู่ตรงไหน มีห้องละ ๒ - ๓ เตียง ตื่นเช้าวันจันทร์ถึงศุกร์ ไปที่โรงเรียนเพื่อออกกำลังกายโดยมีครูจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกมานำให้วิ่งและกระโดดโลดเต้นประมาณ ๑ ชั่วโมง กลับมาอาบน้ำ รับประทานอาหารเช้า แล้วไปโรงเรียน ที่โรงเรียนนี้มีหลักสูตรการเรียนการสอนเหมือนโรงเรียนทั่วไป แต่มีพระราชประสงค์จะจัดเป็นหลักสูตรนำร่องแก่โรงเรียนทั่วไปจึงมีการเรียนการสอนด้านวิทยาศาสตร์ ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ศีลธรรมและพุทธศาสนาโดยหาครูผู้เชี่ยวชาญมาสอนเป็นกรณีพิเศษ บางวิชาก็ได้ผลพิเศษ คือนักเรียนหลับเป็นกรณีพิเศษด้วย ภายหลังจึงย้ายไปอยู่ที่สวนจิตรลดา มีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ เป็นผู้อำนวยการ พระอภิรักษ์ราชฤทธิ์ (พ้อง รจนานนท์) เป็นครูใหญ่ ครูผู้สอนในโรงเรียน ได้แก่ หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล, นายเทียน เหลียวรักวงศ์ เป็นต้น

นอกจากจะเป็นที่ประทับแล้ว ก็ยังทรงใช้เป็นที่ทรงงานราชการฐานะพระมหากษัตริย์ เช่น เป็นสถานที่ประชุมคณะอภิรัฐมนตรีสภา ซึ่งเป็นคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน การเสด็จออกให้ขุนนางข้าราชการ ชาวต่างประเทศได้เฝ้าฯ ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น วันพฤหัสบดีที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ โปรดเกล้าฯ ให้ คณะทูตพิเศษ แห่งรัฐบาลฝรั่งเศสที่เข้ามาลงนามในอนุสัญญาว่าด้วยอินโดจีนเฝ้าฯ รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำ คณะทูตฝรั่งเศสที่เดินทางมานี้ เพื่อลงนามกับสยามในอนุสัญญาว่าด้วยชายแดนติดต่อกันระหว่างประเทศสยามกับเมืองขึ้นของฝรั่งเศสทางด้านแม่น้ำโขง วันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ โปรดเกล้าฯ ให้เซอร์รพินทรนาถ ฐากุร กวีเอกชาวอินเดียซึ่งมาเยือนประเทศไทยเฝ้าฯ และแสดงปาฐกถาเรื่อง Asian continental culture ถวายเป็นการส่วนพระองค์

โรงเรียนเยาวกุมารในพระบรมราชูปถัมภ์ เดิมอยู่ที่พระที่นั่งอภิเษกดุสิต
ภายหลังจึงย้ายไปอยู่ที่ สวนจิตรลดา (ปัจจุบันเป็นตึกสำนักงานกรมราชองครักษ์)
มีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์เป็นผู้อำนวยการ พระอภิรักษ์ราชฤทธิ์ (พ้อง รจนานนท์) เป็นครูใหญ่

เสด็จออกพระราชทานน้ำพระมหาสังข์แก่คู่สมรส เช่น วันศุกร์ที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑ เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จออกพระที่นั่งอัมพรสถานพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี โปรดเกล้าฯ ให้ทำการเสกสมรสหม่อมเจ้านักขัตรมงคล กิติยากร ณ โอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กับหม่อมหลวงบัว สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ธิดาเจ้าพระยาวงศานุประพันธ์ (ม.ร.ว. สะท้าน สนิทวงศ์) โปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำสังข์ ทรงเจิม พระราชทานเงินรับไหว้เจ้าบ่าว ๑๐ ชั่ง แก่เจ้าสาว ๕ ชั่ง คู่สมรสลงนามในสมุดทะเบียนเฉพาะพระพักตร์ ทรงลงพระปรมาภิไธยพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี และโปรดให้เจ้านายข้าราชการลงพระนามและนามเป็นพยานด้วย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีช้างสำคัญเกิดขึ้นที่ป่าไม้ตำบลแม่ยางมื้ม จังหวัดเชียงใหม่ ในเขตสัมปทานของบริษัทบอเนียว นายดี. เอ. แมคไฟ ผู้จัดการจึงแจ้งข่าวมายังทางราชการ เมื่อตรวจสอบแล้วจึงทราบว่ามีลักษณะตามตำราพระคชลักษณ์ เป็นพระยาเศวตกุญชรตระกูลอัคนิพงศ์ พระคชลักษณ์นามว่าปทุมหัตถี เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรช้างเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ และมีพิธีสมโภชช้างที่เชียงใหม่วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้นำช้างสำคัญมายังพระนครทางรถไฟถึงพระราชวังดุสิต วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ โปรดเกล้าฯ ให้ตกแต่งซ่อมแซมโรงช้างถาวรเดิมที่พระราชวังดุสิตให้เป็นโรงสมโภช มีพิธีสมโภชช้างที่กรุงเทพฯ ในวันที่ ๑๕ และ ๑๖ พฤศจิกายน พระราชทานนามช้างดังกล่าวว่า

"พระเศวตคชเดชน์ดิลก ประชาธิปกปุมรัตนดำรี เทวอัคนีนิรุฒชุปเชิด กำเนิดนภีสีฉานเฉวียง ฉวีเยี่ยงบุษกรโกมล นขาขนขาวผ่องแผ้ว แก้วเนตรน้ำงึนงามลึก วันวณีกบรรณาการคชเชนทรยานยวชยิ่ง มิ่งมงคลฉนำเฉลิมฉัตร สัตตมกษัตรทรงศร อมรรัตนโกษินทร์ รบือรบินบารมีทศ ยืนพระยศธรรมราชัย นิรามัยมนุญคุณ บุณยโศลกเลิศฟ้าฯ"

พระเศวตคชเดชน์ดิลก

ระบำสมโภชพระเศวตคชเดชน์ดิลก

ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับที่สวนไกลกังวล จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ คณะราษฎรก่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย และพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คณะราษฎรใช้พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับพระที่นั่งอัมพรสถานและใช้เป็นที่ประชุมเสนาบดีสภาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นที่ทำการคณะราษฎรและที่ประชุมสภา หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วจึงมิได้ประทับที่พระที่นั่งอัมพรสถานเป็นการถาวรอีกเลย แต่ทรงย้ายไปประทับที่สวนจิตรลดาหรือวังศุโขทัยตราบจนเสด็จพระราชดำเนินยุโรปใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งในครั้งนั้นนับว่าเป็นการเสด็จฯ นิราศร้างจากประเทศและราษฎรของพระองค์ชั่วนิรันดร เพราะขณะที่ประทับอยู่ที่พระตำหนักโนลประเทศอังกฤษ ได้ตัดสินพระราชหฤทัยสละราชสมบัติ

ปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระที่นั่งอัมพรสถานให้เป็นที่ประทับในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

เชิงอรรถ

[๑] พระยาประดิษฐ์อมรพิมาน (ม.ร.ว.ชิด อิศรศักดิ์)

[๒] เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)

[๓] ราชสกุลเดิมคือ สวัสดิวัตน์

[๔] พระโอรสในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระปิตุลาในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

[๕] หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ทรงอธิบายว่าทำจากท่อน้ำรางรถไฟ นำมาแขวนแนวตั้งและตัดเป็นท่อนให้ได้เสียงที่เข้ากับวงดนตรีทั้งไทยและต่างประเทศ มีที่สำหรับกดแบบเปียโนโบราณ นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล เล่าให้ฟังว่าบรรเลงโดยใช้ไม้เคาะเพื่อให้เกิดเสียงดังกังวาน

[๖] มีลักษณะแบบขอฮู้ครึ่งขอด้วง ทำด้วยไม้ขุดขนาดโพงน้ำ สีได้เหมือนขอ เสียงทุ้มต่ำคล้ายเชลโล่ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีตะวันตก

[๗] คือขอฮู้ใหญ่ กล่องเสียงทำด้วยไม้ขุดขนาดเท่าครกตำข้าวสาร เสียงทุ้ม คล้ายเสียงเบส ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีตะวันตก

[๘] พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ พระชนกในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

บรรณานุกรม

การวิก: ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้า การวิก จักรพันธุ์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๕. (๒๕๕๕). กรุงเทพฯ: มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ.

ครูบรรเลง. (๒๕๔๖). กรุงเทพฯ: พิมเนศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์.

จุลลดา ภักดีภูมินทร์. (๒๕๓๕). พระที่นั่งอัมพรสถาน ใน *เลาะวัง.* หน้า ๓๘๑ - ๓๙๑. กรุงเทพฯ: โชคชัยเทเวศร์.

ชัยบูรณ์ ศิริธนะวัฒน์, พีรศรี โพวาทอง และ มงคลลักษณ์ ใหญ่มีศักดิ์. (๒๕๕๓). พระที่นั่งอัมพรสถาน ใน *สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง* หน้า ๘๖ - ๘๙. กรุงเทพฯ: แอดวานซ์ อินโฟร์ เซอร์วิส.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (๒๔๗๓). *ตำนานเครื่องมโหรีปีพาทย์.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร.

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว., ณพิศร กฤตติกากุล และ ดรุณี แก้วม่วง. (๒๕๒๕). พระราชวังและวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน *พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๕๒๕)* หน้า ๓๖๗ - ๓๘๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๔๒). *คุณหญิงมณี สิริวรสาร.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พูนพิศ อมาตยกุล และคนอื่นๆ. (๒๕๕๐). เฉลิมพระที่นั่งอัมพรสถาน ใน *จดหมายเหตุดนตรี ๕ รัชกาล: งานวิจัยเอกสารและลำดับเหตุการณ์พุทธศักราช ๒๔๑๑ - ๒๕๔๙ เล่ม ๑* หน้า ๑๔๗. กรุงเทพฯ: มูลนิธิหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง).

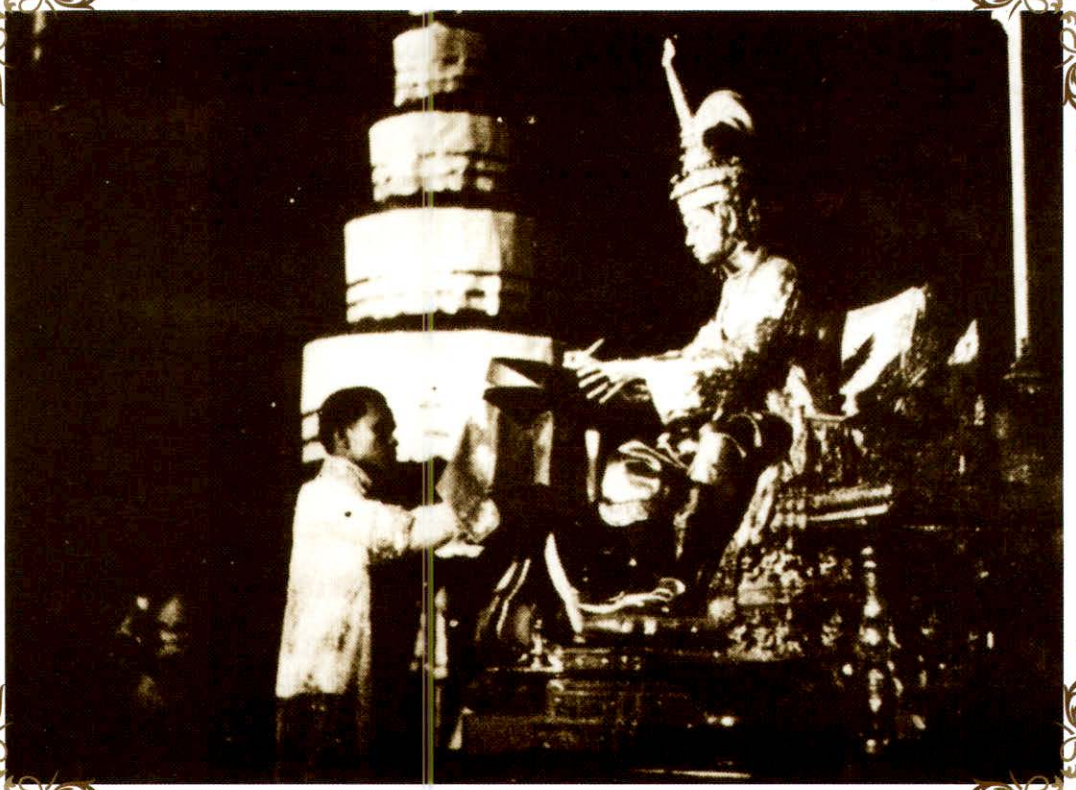
ระพี สาคริก. (ม.ป.ป.). *เมื่อฉันเข้าโรงเรียนเยาวกุมาร (อยู่ในบริเวณสวนจิตรลดา).* สืบค้น วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๖, จาก http://www.openbase.in.th/files/rapeearticle๒๐๐๔๐๗๐.doc

ส. พลายน้อย. (๒๕๔๘). พระราชวังดุสิต ใน *พระราชวัง วังเจ้านาย,* หน้า ๒๕ - ๔๖. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

สีดาดำรวง ชุมพล, หม่อมเจ้า. (๒๕๓๓). *ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าหญิงสีดาดำรวงชุมพล. วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๓ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ (๑๙๘๔).

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี. (๒๕๓๗). *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

อภินันท์ โปษยานนท์. (๒๕๓๖). ศิลปินชาวอิตาเลียนกับจิตรกรรมตกแต่งภายในพระที่นั่งอัมพรสถาน ใน *จิตรกรรมและปฏิมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนัก ๒* หน้า ๙๔ - ๑๓๐. กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง.

ทรงลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญฉบับแรก
๑๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕
พระยาโนปกรณ์นิติธาดา เป็นผู้ถวาย

พระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ

รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว.พฤทธิสาณ ชุมพล

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับระบอบรัฐธรรมนูญ พระองค์จึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญพระองค์แรกของไทย

ไม่นานหลังจากที่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบราชสันตติวงศ์เป็นพระมหากษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิ์ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ พระองค์ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า

> *"กระแสความเห็นในประเทศนี้ส่งสัญญาณชัดแจ้ง ว่ากาลเวลาของระบอบอัตตาธิปไตยใกล้จะสิ้นสุดลงแล้ว หากจะให้พระราชวงศ์นี้สถิตอยู่ต่อไป จะต้องปรับให้สถานะของพระมหากษัตริย์มีความมั่นคงขึ้น จะต้องหาหลักประกันอย่าให้มีพระมหากษัตริย์พร่องในความสุขุมรอบคอบ ในการทรงใช้พระวิจารณญาณ"*
>
> (พระราชบันทึก Problem of Siam พระราชทานพระยากัลยาณไมตรี (Francis B. Sayre) ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๙)

ดังนั้นภายในเวลา ๒ วัน จากที่เสด็จขึ้นครองราชย์ จึงได้ทรงแต่งตั้ง**คณะอภิรัฐมนตรี**ขึ้น เพื่อถวายคำปรึกษาราชการแผ่นดิน และราชการในพระองค์ ประกอบด้วยเจ้านายชั้นบรมวงศ์ผู้ชำนาญการในราชการมาแต่ก่อน

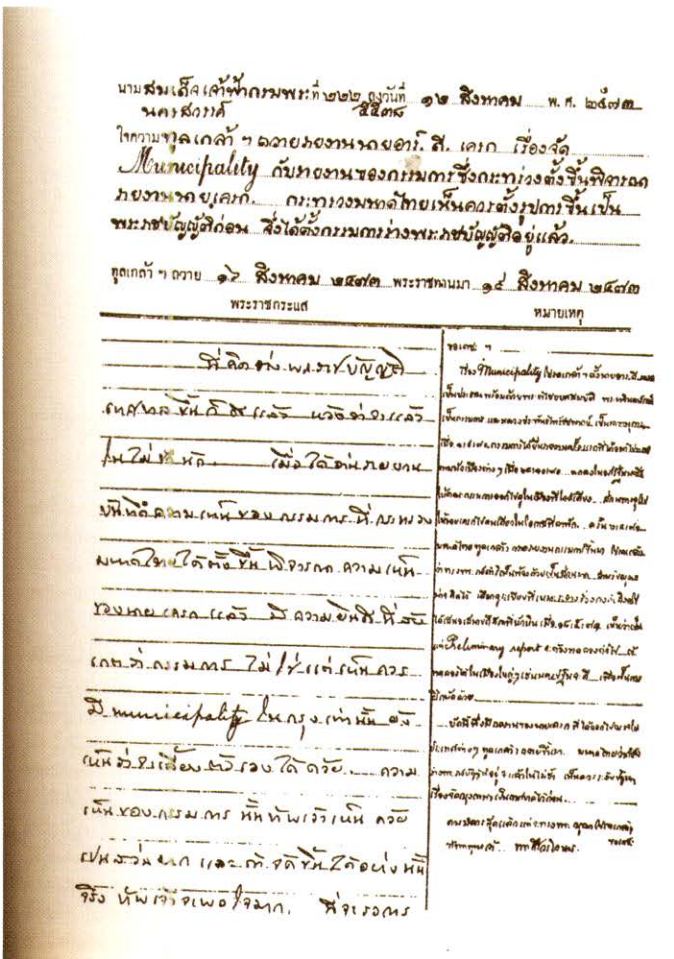
> *"เพื่อที่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่จะปฏิบัติตามพระราชอัธยาศัย ไร้กฎ เกณฑ์ จะลดทอนลงโดยคณะอภิรัฐมนตรีนี้"*
>
> (Problem of Siam)

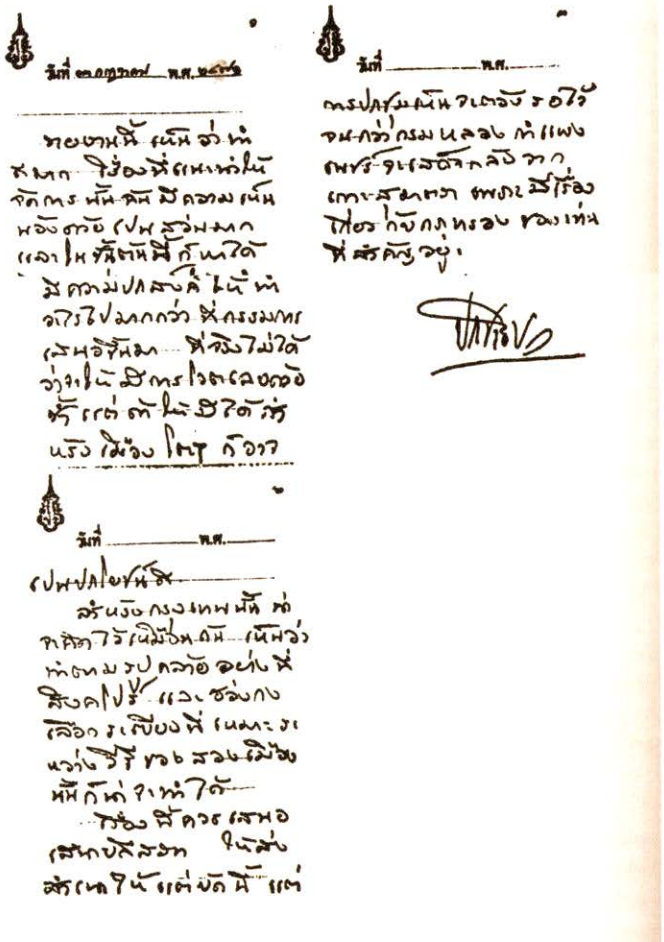
พร้อมกันนั้น ได้ทรงแสดงความเลื่อมใสในพระปรีชาญาณและพระราชอัธยาศัยละมุนละม่อมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการทรงปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินแบบ *"พลิกแผ่นดิน"* ได้โดยเรียบร้อยปราศจากการจลาจลหรือการเสียเลือดเนื้อ จึงได้ทรงตั้งปณิธานจะดำเนินตามรอยพระยุคลบาท เมื่อพระองค์เองจะต้องอำนวยการเปลี่ยนแปลงขั้นต่อไป สู่ระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตยดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

"ควรพยายามแลดูการล่วงหน้า แต่ก็ควรเหลียวหลังดูประเพณีและหลักการที่ล่วงไปแล้วด้วยเหมือนกันใน ๒ อย่างนี้ก็พอจะทำได้ มียากอยู่ก็เพียงการเลือกเวลาให้เหมาะ อย่าให้ช้าเกินไป อย่าให้เร็วเกินไป ข้อนี้แหละยากยิ่งนัก นอกจากมีสติปัญญาแล้ว ยังต้องมีโชคดีประกอบด้วย แต่ถ้าเราทำการใดๆ ไปโดยมีความสุจริตในใจและโดยเต็มความสามารถแล้ว ก็ต้องนับว่าได้พยายามทำการงานตามหน้าที่จนสุดกำลังแล้ว"

(พระราชนิพนธ์คำนำของรัชกาลที่ ๗ ในหนังสือพระราชดำรัสของรัชกาลที่ ๕
เรื่องการเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองแผ่นดิน
อ้างใน พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัต *พระราชประวัติ* (รัชกาลที่ ๗), ๒๔๔๙.)

ทรงพระราชดำริว่าระบอบประชาธิปไตยที่มั่นคงจะเกิดมีในประเทศได้ก็ต่อเมื่อประชาชนคนธรรมดาและชนชั้นนำรู้จักการปกครองตนเอง ดังนั้น จึงทรงดำเนินการอย่างรอบคอบในการสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น โดยโปรดเกล้าฯ ให้ศึกษาเปรียบเทียบ รูปแบบการปกครองแบบเทศบาลตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ จนสำเร็จเป็น **ร่างพระราชบัญญัติเทศบาล** เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ ส่งให้กรมร่างกฎหมายถวายความเห็นแต่เรื่องได้ค้างอยู่ที่นั่นแม้จะได้ทรงเตือนไปหลายครั้ง สุดท้ายมิได้ประกาศใช้จนหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕

พร้อมกันไปนั้น ได้ทรงตั้ง**สภากรรมการองคมนตรี** ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ เพื่อฝึกหัดชนชั้นนำในการประชุมกันตามแบบรัฐสภา เพื่อร่างกฎหมายและมีความเห็นกราบบังคมทูลในเรื่องอื่นๆ

"จะได้เป็นสถาบันที่พร้อมจะทัดทานพระราชปฏิบัติที่เป็นไปตามอำเภอพระทัยหรือที่ไม่สุขุมรอบคอบของพระมหากษัตริย์ต่อไปได้"

(พระราชบันทึก Democracy in Siam)

อีกทั้งยังได้โปรดเกล้าฯ ให้ **ร่างรัฐธรรมนูญ** ขึ้นถวายทอดพระเนตรครั้งแรกคร่าวๆ โดยพระยากัลยาณไมตรี (Francis B. Sayre) เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ และ ครั้งหลังโดยนายเรมอนด์ สตีเวนส์ (Raymond Stevens) และ พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง ฮุนตระกูล) เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ ซึ่งฉบับหลังนี้ได้กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจบริหารกับอำนาจนิติบัญญัติ ตลอดจนวิธีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไว้ด้วย ทั้งสองต่างเห็นว่ายังไม่ควรประกาศใช้รัฐธรรมนูญ จะต้องให้ประชาชนมีประสบการณ์ในการปกครองตนเอง ในระดับท้องถิ่นเสียก่อน และอภิรัฐมนตรี

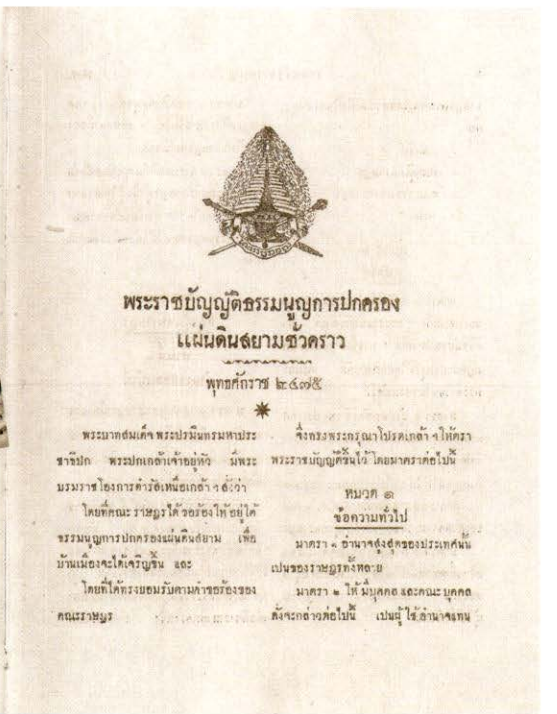
บางท่านก็ทรงมีความเห็นคล้อยไปทางนั้นด้วย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิได้พระราชทานรัฐธรรมนูญในวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ อันเป็นวันสถาปนาราชวงศ์จักรี ครองราชย์ตามที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้แต่แรก แม้ว่าในส่วนพระองค์เองจะยังทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการปกครองระบอบพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ ดังความในบันทึกพระราชกระแสที่ว่า

"เมืองเราจะต้อง Between two stools เพราะสังเลใจ ที่จริงถ้าเอาแบบ Fascist ทีเดียวและมี fascist party ขึ้น บางทีจะดีและเป็น way out ที่ดีที่สุด แต่จะทำได้หรือ? ถ้าทำไม่ได้ก็ควรเตรียมการที่จะเปลี่ยนเปน Constitutional Monarchy โดยเร็วที่สุดที่จะทำได้ และต้องให้การศึกษาไปในทางนั้นละกระมัง?"

(พระราชกระแสต่อเอกสารเรื่อง การศึกษาในอิตาลี
ซึ่งเสนาบดี กระทรวงธรรมการทูลเกล้าฯ ถวายวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๗๕)

"ข้าพเจ้าเห็นแก่ความเรียบร้อยของอาณาประชาราษฎร์ ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อกับทั้งเพื่อจัดการโดยละม่อม ไม่ให้ขึ้นชื่อว่าจลาจลเสียหายแก่บ้านเมือง และความจริงข้าพเจ้าก็คิดอยู่แล้วที่จะเปลี่ยนแปลงทำนองนี้ คือมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองตามรัฐธรรมนูญ จึงยอมรับที่จะช่วยเป็นตัวเชิด..."

พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม
พุทธศักราช ๒๔๗๕

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า

โดยที่คณะราษฎรได้ขอร้องให้อยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม เพื่อบ้านเมืองจะได้เจริญขึ้น และ

โดยที่ได้ทรงยอมรับความคำขอร้องของคณะราษฎร

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัตินี้ขึ้นไว้ โดยมาตราต่อไปนี้

หมวด ๑
ข้อความทั่วไป

มาตรา ๑ อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย

มาตรา ๒ ให้มีบุคคล และคณะบุคคลดังจะกล่าวต่อไปนี้ เป็นผู้ใช้อำนาจแทน

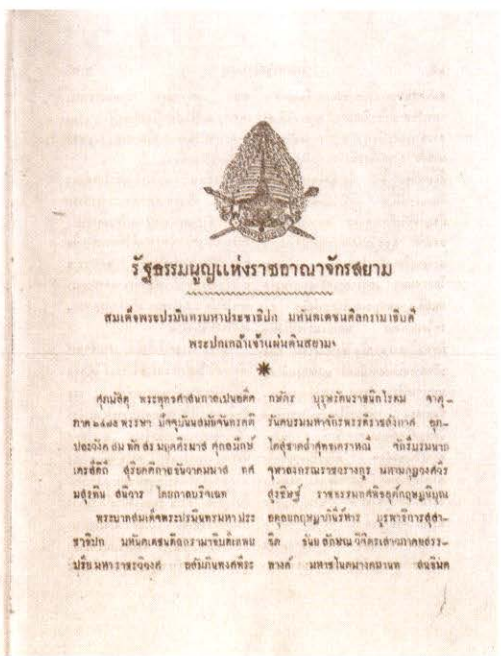
พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับชั่วคราว

ในพระราชสถานะพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ พระองค์ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชบัญญัติการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ ซึ่งคณะราษฎรร่างขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายโดยคำว่า *'ชั่วคราว'* นั้นเป็นสิ่งที่เติมลงไป และต่อมาเมื่อสภาผู้แทนราษฎรที่คัดเลือกจากคณะราษฎรและคนอื่นๆ ได้มีมติรับรองร่างรัฐธรรมนูญ จึงได้ทรงประกอบพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

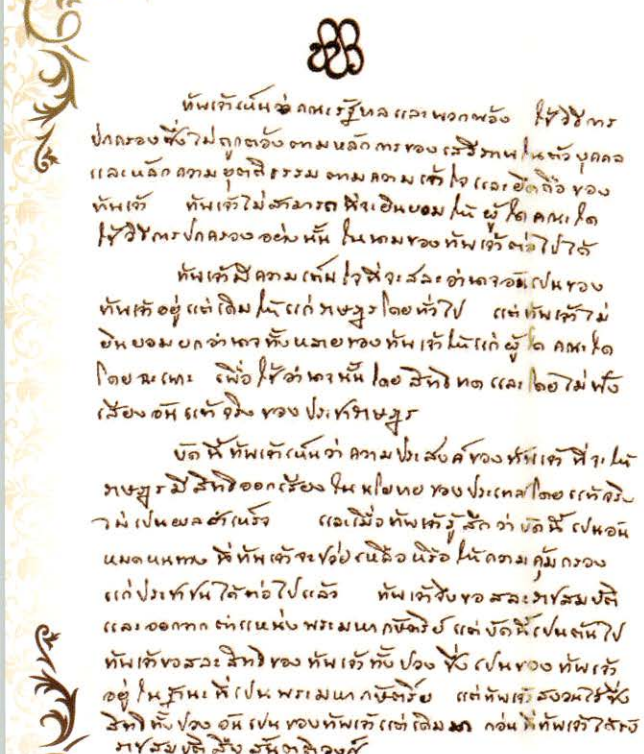
กาลต่อมาได้มีพระราชกระแสทักท้วงรัฐบาลในหลายสิ่งหลายอย่าง ซึ่งทรงพิจารณาเห็นว่ายังไม่ถูกต้องตามแบบแผนแห่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย แต่รัฐบาลไม่อาจสนองตามพระราชกระแสในหลักการสำคัญๆ ความขัดแย้งจึงยืดเยื้อมาโดยตลอด จนกระทั่งเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมี พระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติมายังรัฐบาล ความสำคัญว่า

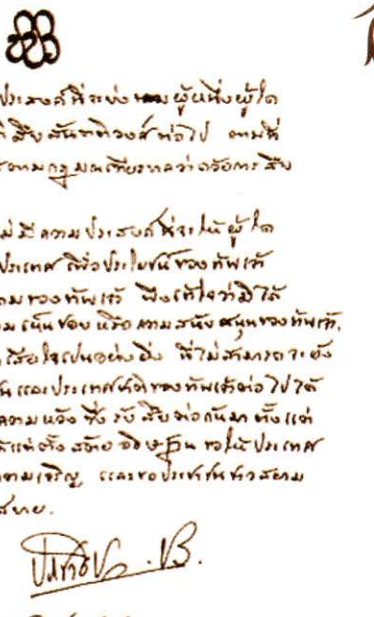
"ข้าพเจ้าเห็นว่ารัฐบาลและพวกพ้องใช้หลักการปกครองที่ไม่ถูกต้องตามหลักการของเสรีภาพในตัวบุคคล และหลักความยุติธรรมตามความเข้าใจและยึดถือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ยินยอมที่จะให้ผู้ใดคณะใด ใช้วิธีการปกครองอย่างนั้นในนามข้าพเจ้าต่อไปได้" และ "บัดนี้ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะให้ราษฎรมีสิทธิออกเสียงในนโยบายของประเทศโดยแท้จริงไม่เป็นผลสำเร็จและเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่า บัดนี้เป็นหมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติ..."

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม

บางส่วนของพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติ

ความในพระราชหัตถเลขานี้ แสดงถึง**พระราชประสงค์จำนงหมาย**ที่จะให้ประเทศ มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อีกทั้งพระราชหฤทัยสำนึก **ตระหนักในพระราชธรรมจรรยาของพระมหากษัตริย์สยามที่จะต้องปกป้องคุ้มครองประชาชน** แต่บัดนั้นพระองค์เองไม่อาจทำได้สำเร็จ **เพราะเมื่อมีรัฐธรรมนูญแล้ว อำนาจการปกครองมิได้อยู่ในพระหัตถ์อีกต่อไป** แม้ได้ทรงขอให้ผู้มีอำนาจทำการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญให้เข้ารูปประชาธิปไตยอันแท้จริง ให้ประชาชนมีเสรีภาพ

ในการทรงปลีกพระองค์ออกจากราชบัลลังก์ ได้มาตอกย้ำหลักการของเสรีภาพในตัวบุคคล และหลักความยุติธรรมตามที่ทรงเข้าพระราชหฤทัยและทรงยึดถือ ให้ทรงความหมายต่อไปแม้เมื่อ ไม่มีพระองค์แล้ว กับ**ทรงเสียสละเพื่อสิทธิประชา และเพื่อทรงรักษาไว้ซึ่งสถาบันพระประมุข โดยแก้พระมหากษัตริย์ให้ดำรงอยู่สืบต่อมาในฐานะสถาบันพระประมุข**

ในการทรงสละราชสมบัตินี้ มิได้ทรงระบุพระนามเจ้านายพระองค์ใดเป็นผู้ที่สมควรสืบพระราชสันตติวงศ์ แต่ก็เคยทรงมีพระราชปรารภกับผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัยว่า

"ความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลเป็นทางอันตรายขัดขวางความก้าวหน้าของประเทศถ้าได้กษัตริย์ที่ราษฎรให้ความนับถืออย่างจริงใจ ความขัดแย้งอาจจะหมดไป ดังนั้นถ้าเขา (หมายถึงรัฐสภา)เลือกสายของพี่แดง (หมายถึงสายสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงสงขลานครินทร์) สถานการณ์อาจดีขึ้น เพราะพี่แดงเป็นนักประชาธิปไตยแท้ ประทานความเอื้อเฟื้อสนิทสนมเป็นเองกับข้าราชการ และประชาชนทั่วไปอย่างไม่ถือพระองค์ ทรงเสียสละเพื่อความสุขของปวงชนทั่วไปมามากเป็นที่รักใคร่ของชนแทบทุกชั้น ความรักนับถือพี่แดงอาจจูงใจให้รักเชื้อสายของพี่แดงด้วย จะได้เป็นผลดีแก่บ้านเมือง"

(อ้างถึงในข้อเขียนของ ม.ร.ว.แสงสูรย์ ลดาวัลย์ ในกรมศิลปากร, *งานพระเมรุมาศ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์*, กรุงเทพ : ๒๕๒๘, หน้า ๒๙๒.)

กาลปรากฏว่าสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกที่จะอัญเชิญ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระโอรสพระองค์ใหญ่ ในสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอพระองค์นั้น เสด็จขึ้นครองราชย์เป็น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล โดยมีคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพราะยังทรงพระเยาว์ ครั้งเมื่อทรงบรรลุพระราชนิติภาวะแล้ว ไม่นานก็ได้เสด็จสวรรคต สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช จึงได้ทรงรับราชสมบัติสืบต่อ เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ แต่นั้นมา กระแสพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เริ่มได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นการคาดหมายอนาคตไว้อย่างถูกต้องยิ่งนัก.

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. (๒๕๒๘). *งานพระเมรุมาศ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

พฤทธิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว. (๒๕๕๓). พระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ. ใน สำนักบรรณสารสนเทศ. *การอภิปรายเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง วิถีชุมชนกับการอยู่ร่วมกันในสังคมประชาธิปไตยตามแนวทางพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. (หน้า ๘ - ๑๐). นนทบุรี: สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ทรงพระผนวช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐
ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร

พระราชขันติธรรม
ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา

ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร

พุทธศาสนสุภาษิตหมวดขันติวรรค ว่าด้วยความอดทน กล่าวถึงข้อคิดสำคัญไว้ดังนี้

"ผู้มีขันติได้ชื่อว่า นำประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตนทั้งแก่ผู้อื่น ผู้มีขันติธรรมอยู่ในใจ ได้ชื่อว่าเป็นผู้ย่างขึ้นสู่หนทางสวรรค์และนิพพานโดยแท้ พระพุทธองค์ยังทรงสรรเสริญอีกว่า "ยกเว้นปัญญาแล้ว เราตถาคตสรรเสริญว่า ขันติเป็นเลิศ ขันติบารมีจึงเป็นบารมีที่เราจะต้องสั่งสมไว้ให้มาก ให้ติดตามตัวเราไปทุกภพทุกชาติ ขันติ ย่อมตัดรากแห่งบาปทั้งสิ้น ผู้มีขันติชื่อว่าย่อมขุดรากแห่งความติเตียนและการทะเลาะกัน ผู้มีขันตินับว่าเป็นผู้มีเมตตา มีลาภ มียศ และมีสุขเสมอ ผู้มีขันติเป็นที่รักที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย"[๑]

ดังนั้น บารมีสำคัญที่นักสร้างบารมีทั้งหลายพึงต้องมีอยู่ในจิตใจคือ ขันติบารมี

ขันติ หมายถึง ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่ง ที่จะนำเราก้าวไปสู่จุดหมายปลายทางของชีวิต เพราะในขณะเดินทางไกลจะต้องเจอปัญหา และอุปสรรคนานัปการ ถ้าหากว่าเรามีความอดทนแล้ว แม้มรสุมร้ายจะถาโถมเข้ามากระทบนาวาชีวิต ระลอกแล้วระลอกเล่า เราก็ยังยืนหยัดสู้ต่อไปไม่ยอมให้นาวาชีวิตลำนี้ล่มเสียกลางทะเล

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญขันติธรรมว่าเป็นเลิศ เป็นหลัก เป็นประธานที่ทำให้เกิดคุณ คือ ศีล และสมาธิ ด้วยเหตุนี้ กุศลธรรมทุกอย่างจะเจริญขึ้นมาได้ ก็เพราะอาศัยขันติเป็นพื้นฐาน ดังข้อความต่อไปนี้

"กุลบุตรใดไม่มีความพยาบาท ไม่เบียดเบียน มีความสงบวิเวกเป็นอาวุธ มีความอดทนเป็นเกราะ กุลบุตรนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะ พรหมฌานอันยอดเยี่ยมภายในเกิดขึ้นในบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อมพ้นไปจากโลก โดยความแน่ใจว่ามีชัยชนะโดยแท้"[๒]

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงศ์บริพัตร, หม่อมเจ้ากมลีสาณ ชุมพล,
สมเด็จเจ้าฟ้า ประชาธิปกศักดิเดชน์ และหม่อมเจ้าคัสตาวัส จักรพันธุ์

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงพระผนวช
ทรงฉายร่วมกับนวกภิกษุสามเณร ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ. ๒๔๖๐

พระราชขันติธรรมในรัชกาลที่ ๗

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรสพระองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันพุธที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ หลังโสกันต์แล้วทรงได้รับพระราชทานพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ฯ กรมขุนศุโขทัยธรรมราชา [๓] ทรงครองราชสมบัติเมื่อ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ และประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ (นับตามแบบโบราณ คือนับเดือนเมษายนเป็นปีใหม่) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้เปี่ยมไปด้วยพระราชขันติธรรมอย่างยอดเยี่ยม พิจารณาจากพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และพระราชจริยาวัตร ๗ ประการ ดังนี้

ประการที่ ๑ ก่อนหน้าที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้น ทรงมีความพยายามเรียนรู้นอกเหนือความเชี่ยวชาญเฉพาะ วิเคราะห์จากพื้นฐานทางการศึกษาของพระองค์แล้ว มิได้ทรงเตรียมพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ ทรงได้รับการฝึกหัดมาให้เป็นทหารตามแผนการศึกษาของพระราชบิดาและพระเชษฐาที่ทรงวางไว้ รวมทั้งพระพลานามัยไม่สมบูรณ์เนื่องจากมีพระโรคประจำพระองค์มาแต่ทรงพระเยาว์ ทรงมีพระชนม์น้อยที่สุดในบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๕ และประการหนึ่งที่สำคัญคือ ทรงศึกษาอยู่ในยุโรปถึง ๑๓ ปี จึงสันนิษฐานว่าทรงได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสังคมตะวันตกทำให้หล่อหลอมความเป็นนักคิด ดังปรากฏในพระราชประวัติตอนหนึ่งว่า เมื่อครั้งทรงพระผนวช พระองค์ทรงศึกษาหลักธรรมและพระราชนิพนธ์เรียงความแก้กระทู้ธรรมถึง ๖ เรื่อง และทรงได้รับรางวัล ๓ เรื่อง ได้แก่ เรื่อง *"คนผู้ได้รับฝึกหัดแล้วเป็นผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์"* มีประเด็นสำคัญกล่าวถึงผู้ที่ต้องมีขันติหรือความอดทนจึงจะทำได้ กล่าวคือ การได้รับฝึกหัดทางกาย ฝึกหัดทางวาจา และทางใจมาอย่างดีแล้วย่อมเป็นผู้ประเสริฐ คือ ความสมถะในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย รวมทั้งอีกสองเรื่อง คือ *"โลกอันเมตตาค้ำจุนไว้"* และ เรื่อง *"ความรู้จักพอดียังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ"*

ประการที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นแบบอย่างของการดำเนินชีวิต กล่าวคือ คนเราจะเสาะหาความพอดีพบและดำเนินชีวิตด้วยความพอดีได้ จะต้องมีกุญแจดอกใหญ่สองดอก คือ ความอ่อนน้อม และความสำรวมความอ่อนน้อมทำให้ไม่ลำพอง ไม่โอ้อวด ไม่ถือโทสะเพื่อเอาชนะคะคาน การอวดเบ่ง หรืออวดเก่ง หรือจ้องแต่จะแข่งขันอย่างบ้าคลั่ง ส่วนความสำรวมจะทำให้มีสติ รู้ได้ว่าจะไม่ทำอะไรให้เป็นเหตุแห่งทุกข์ แห่งปัญหาไม่ว่าจะเกิดกับตัวเองและผู้อื่น จากพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าหลังจากพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเพียง ๒ วัน ทรงพยายามประสานรอยร้าวในหมู่พระราชวงศ์ชั้นสูงโดยการแบ่งสรรตำแหน่งและอำนาจทางการเมือง คือการตั้งพระราชวงศ์ชั้นสูงเป็นอภิรัฐมนตรี เพื่อถวายคำปรึกษาในการบริหารราชการแผ่นดินและสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่พสกนิกรโดยเร็ว

ประการที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความซื่อสัตย์ต่อตนเอง (Integrity) พระราชขันติธรรมข้อนี้ ดังเห็นได้จากการที่ทรงอธิบายความเชื่อเรื่องกรรมไว้ว่า

> *"...ความเชื่อในกรรมนั้นมักจะมีผู้กล่าวอยู่บ้าง ว่าเป็นความเชื่อที่ทำให้ผู้เชื่อเช่นนั้น "รามือราเท้า" ไม่ทำอะไรเลย มัวแต่หวังในบุญกรรมอย่างที่เรียกว่า "ปล่อยไปตามบุญตามกรรม" ผู้เชื่อในกรรมเช่นนี้ก็เห็นจะมีบ้างแต่เป็นทางเชื่อที่ไม่ตรงกับพระบรมพุทโธวาทเลย เป็นความเชื่ออย่างที่ฝรั่งเรียกว่า "Fatalistic" ที่จริง "กรรม" นั้นแปลว่า "ทำ" ผู้ที่เชื่อในกรรมจริงๆ ต้องพยายามทำความดีให้มากที่สุด และละเว้นทำชั่ว เพราะต้องเชื่อว่า "ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว" จึงจะได้ชื่อว่ามีความเข้าใจดีในคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็จงนึกเสียเถิดว่ามิวันใดก็วันหนึ่งเขาจะหนีผลกรรมของเขาหาพ้นไม่ มิควรจะเอาเป็นเหตุให้ท้อถอยต่อการบำเพ็ญกุศลกรรมแต่อย่างใดเลย จงเชื่อมั่นในผลของกรรมแล้วบำเพ็ญกรณียกิจของตนให้สมกับที่เป็นพุทธมามกะอันแท้จริงเถิด ถ้าคนเราไม่มีความเชื่อในความยุติธรรมอันใดอันหนึ่งที่สูงกว่าความยุติธรรมของคนต่อคนกันแล้ว คนที่ประพฤติดีเห็นจะมีน้อยเต็มทีและจะเป็นที่น่าเหี่ยวแห้งใจอย่างยิ่ง ..."*[๔]

จากพระราชนิพนธ์คำนำของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ในหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กที่พระองค์ทรงริเริ่มให้มีการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กเพื่อแจกในวันวิสาขบูชา สะท้อนให้เห็นว่าทรงมีความเชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรม

ประการที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความวิริยะขยันหมั่นเพียร คือ ความใส่พระราชหฤทัยต่องานราชการแผ่นดิน ความข้อนี้ปรากฏหลักฐานพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาราษฎร รัชสมัยของพระองค์ได้เสด็จฯเยี่ยมราษฎรในชนบทห่างไกลตลอดทั่วมณฑลพายัพ เหนือสุดถึงเชียงรายและมณฑลภูเก็ต ใต้สุดถึงปัตตานีเป็นพระองค์แรกของกษัตริย์ไทย เสด็จเยือนต่างประเทศตั้งแต่อินโดจีนของฝรั่งเศส เกาะชวา ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และประเทศต่างๆ ในยุโรป

ประการที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีหลักการ (principled) ทรงตระหนักดีว่าการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจะต้องเกิดขึ้นในรัชกาลของพระองค์ เพราะภายหลังที่พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบวรเดช กราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมแล้ว มีข่าวลือว่าจะมีผู้ก่อการปฏิวัติขึ้น และหากเกิดการปฏิวัติเกิดขึ้นแล้วทรงคาดว่าจะมีแต่เสียประโยชน์ ทางหนึ่งที่จะทรงปฏิบัติได้ก็คือ การพระราชทานรัฐธรรมนูญตามหลักการและแนวทางของพระองค์เสียก่อน ผู้จะครองตนให้มีหลักการ ไม่ว่าสิ่งใด จะต้องมีทั้งสติ ปัญญา และธรรมราชา ดังจะเห็นได้จาก พระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่งที่พระราชทานพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ว่า

"...ฉันได้คิดรายละเอียดของพิธีนี้มาหลายปี เพราะรู้ดีว่าจะต้องเกิดขึ้นในรัชกาลของฉัน ฉันร่างคำประกาศไว้ในใจฉันเป็นเวลานานแล้ว ฉันอดเสียใจไม่ได้ มิได้บังเกิดขึ้นตามแนวที่ฉันเคยกะไว้ แต่ที่จริงเป็นไปอย่างนี้ก็ดีแล้ว เพราะว่าถ้าฉันได้มีโอกาสให้รัฐธรรมนูญตามโอกาสและตามใจฉันเอง คนที่อยากจะได้อำนาจแต่บัดนี้ก็ได้อำนาจแล้ว ก็คงยังจะไม่ได้อะไร ฉะนั้นอาจจะยังพยายามจัดให้มีรีปับลิค"[๕]

ประการที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความเป็น *"คน"* ความเป็น *"มนุษย์"* มีการมองโลกอย่างเชื่อมโยง พระราชจริยาวัตรในข้อนี้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ตอนหนึ่ง ความว่า

"...ข้าพเจ้าเห็นว่าคณะรัฐบาลและพวกพ้องใช้วิธีการปกครองซึ่งไม่ถูกต้องตามหลักการของเสรีภาพในตัวบุคคลและหลักความยุตติธรรมตามความเข้าใจและยึดถือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะยินยอมให้ผู้ใดคณะใดใช้วิธีการปกครองอย่างนั้นในนามของข้าพเจ้าต่อไปได้..."

กล่าวคือ หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว พระองค์ทรงพบว่า รัฐบาลและพวกพ้องทำการปกครองในพระนามของพระองค์ในรูปแบบพระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญในรูปแบบที่ผิดกับหลักความยุติธรรมตามที่พระองค์ทรงเข้าพระทัย

ประการที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความอดทนอดกลั้นและทรงมีความละอายพระทัยที่ไม่สามารถปกป้องคุ้มครองราษฎรของพระองค์ได้อีกต่อไป ดังหลักฐานพระราชกระแสตอนหนึ่งว่า

*"....ถ้าอะไรไม่ดีมักจะติและโทษเอาพระองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวนั้นเป็นของธรรมดาไม่แปลกอะไร การสิ่งนี้ย่อมเป็นอยู่เสมอ พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทรงถูกชัดทุกอย่าง แม้ดินฟ้าอากาศวิปริตไม่ต้องตามฤดูกาลก็ยังถูกชัด เป็นของธรรมดาที่จะต้องรับความชัดทอดเหล่านั้นด้วย**ขันติ** ถ้าหากการที่ฉันได้ดำริจัดขึ้นได้ผลดี แม้จะไม่มีใครชมหรือหลงชมว่าเป็นความดีของคนอื่นก็หาโทมนัสไม่ ด้วยเมื่อทราบอยู่แก่ตนแล้วว่าสิ่งที่ได้จัดไปนั้นเป็นผลดีก็เป็นรางวัลอันเพียงพอแล้ว..."*

ท้ายที่สุดนี้อาจจะกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยึดหลักความอดทนมาตั้งแต่ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนศุโขทัยธรรมราชา ทั้งทางกาย วาจาและใจ ทรงข่มพระราชหฤทัยและทรงอดกลั้นด้วยพระราช

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ขันติธรรม ซึ่งปรากฏหลักฐานให้เห็นอย่างชัดเจนขึ้น เมื่อพระองค์ทรงสละพระราชอำนาจหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยมิได้ทรงสนับสนุนให้มีการใช้กำลังต่อต้านการเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวทำให้การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนั้นจึงปราศจากการนองเลือด และตามมาด้วยการสละราชสมบัติในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ณ พระตำหนักโนล ประเทศอังกฤษ

> *"...บัดนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะให้ราษฎรมีสิทธิออกเสียงในนโยบายของประเทศโดยแท้จริงไม่เป็นผลสำเร็จ และเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่า บัดนี้เป็นอันหมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือหรือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์ แต่บัดนี้เป็นต้นไป"*

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงละอายพระทัยที่จะอยู่เพียงเพื่อเป็นหุ่นเชิดหลังจากทรงสละราชสมบัติแล้ว พระองค์และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี พร้อมด้วยพระประยูรญาติบางพระองค์ได้ประทับอยู่ในชนบทใกล้กรุงลอนดอน ทรงวางพระองค์เยี่ยงคหบดีชนบทอย่างสมถะ และวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตด้วยพระหทัยวาย ณ พระตำหนักหลังน้อย ในประเทศอังกฤษ

เชิงอรรถ

[๑] *พุทธศาสนสุภาษิต. ฉบับภาษาบาลี-ไทย-อังกฤษ "ขันติวรรคหมวดอดทน"* จัดพิมพ์เผยแพร่โดย ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒. หน้า ๑๙

[๒] พราหมณสูตร ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[๓] คำว่า "กรมขุนศุโขทัยธรรมราชา" ใช้ "ศ" สะกดในจารึกพระสุพรรณบัฏประกาศเฉลิมพระนามทรงกรมเป็นกรมขุนใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ต่อมาเมื่อทรงเลื่อนเป็นกรมหลวงใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ในจารึกพระสุพรรณบัฏใช้ "ส" เป็นตัวสะกด แล้ว

[๔] พระราชนิพนธ์คำนำในหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก

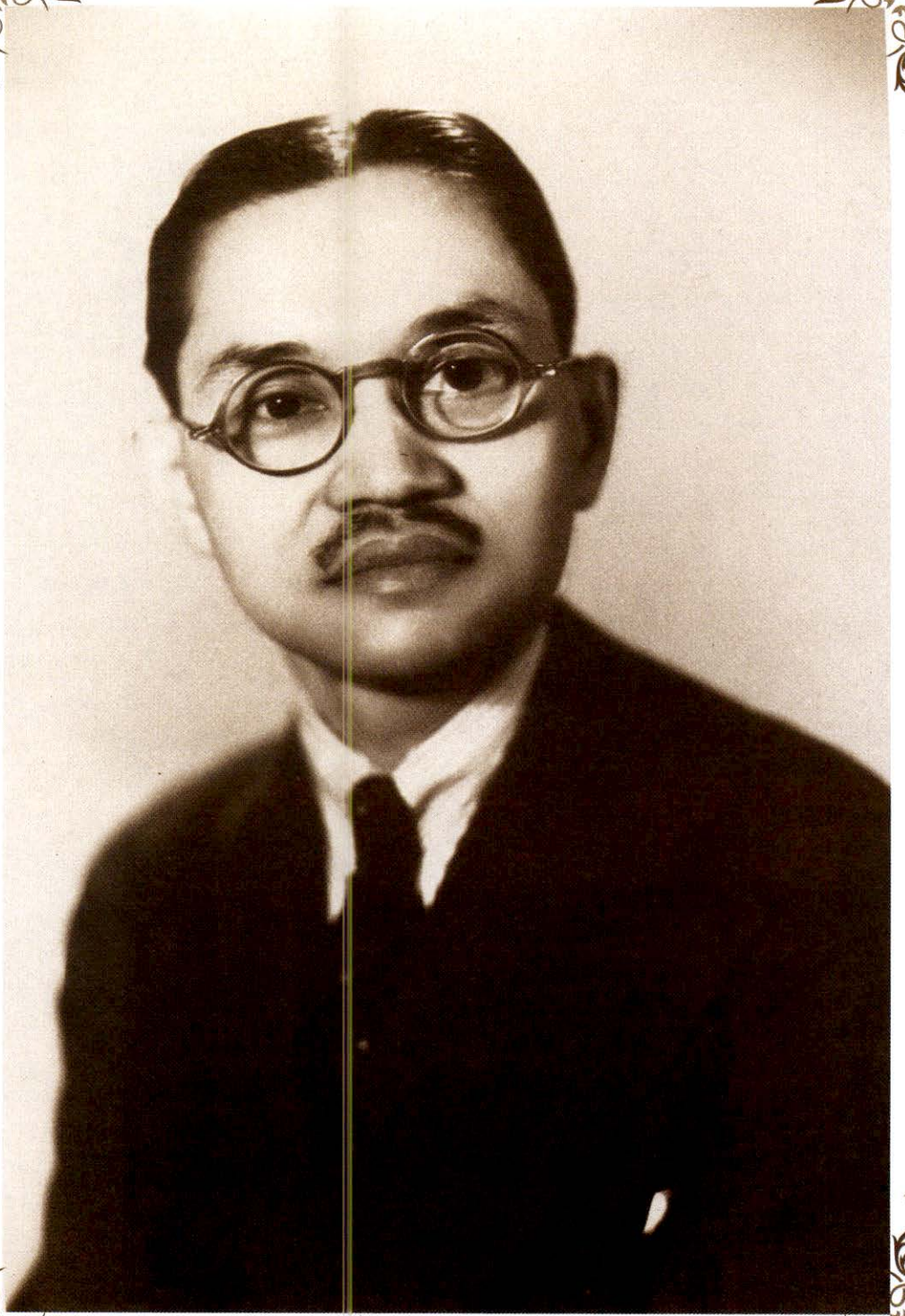
[๕] พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. *เจ้าชีวิต.* หน้า ๖๙๘.

บรรณานุกรม

จุลจักรพงษ์,พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (๒๕๔๑). *เจ้าชีวิต.* (พิมพ์ครั้งที่ ๕). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์.

พุทธศาสนสุภาษิต. ฉบับภาษาบาลี-ไทย-อังกฤษ. (๒๕๓๒). กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย.

พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๔๙). *หนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก.* กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้าฯ.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงฉลองพระเนตรเลนส์พิเศษ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ยุโรป พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๗๗ : เพื่ออะไรบ้าง ?

รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว. พฤทธิสาณ ชุมพล

เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ (พ.ศ. ๒๔๗๗ ตามปฏิทินปัจจุบัน) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ได้เสด็จพระราชดำเนินจากพระนครไปยังทวีปยุโรป

ผู้คนปัจจุบันมักจะทราบเพียงว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปทรงรับการผ่าตัดพระเนตรที่ประเทศอังกฤษ และแล้วไม่ได้เสด็จฯ กลับมาอีกเลย เนื่องด้วยมีความขัดแย้งจนตกลงกันไม่ได้ระหว่างพระองค์กับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ จึงมีพระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติ ลงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ (พ.ศ. ๒๔๗๘) จากพระตำหนักโนล (Knowle) มายังรัฐบาล จากนั้นได้ประทับอยู่ที่อังกฤษต่อไป จนกระทั่งเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ที่พระตำหนักคอมพ์ตัน (Compton House) ผมว่าสิ่งที่ไม่ค่อยทราบกัน คือ ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จประพาสประเทศยุโรปถึง ๙ ประเทศ โดยมีบางส่วนที่เป็นทางการ มีฝรั่งเศสและอิตาลี ก่อนเสด็จฯ ประทับที่ลอนดอนเพื่อทรงรับการผ่าตัดพระเนตรและทรงประกอบพระราชกรณียกิจอื่นๆ แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินเยือนอีก ๖ ประเทศที่เหลือ จากนั้นจึงได้เสด็จฯ เข้าประทับที่พระตำหนักโนล ซึ่งทรงเช่ารวมระยะเวลานับตั้งแต่เสด็จฯ ถึงทวีปยุโรปจนกระทั่งบัดนั้น ถึงประมาณ ๗ เดือน ทั้งหมดได้รับการบันทึกไว้โดยพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.สิทธิ์ สุทัศน์) ราชเลขานุการในพระองค์ในกระบวนเสด็จฯ เป็น**จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๗๗ ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**[๑]

ดังนั้น การเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้น จึงมีสาระให้ได้ศึกษาหาความรู้กันอีกมาก ทั้งจาก**จดหมายเหตุฯ** ดังกล่าว และจากแหล่งข้อมูลของประเทศเหล่านั้นเอง (ซึ่งพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รวบรวมมาไว้จากหลายประเทศ) อีกทั้งจากเอกสารอื่นๆ ของไทยเราเองงานเช่นนี้คงทำคนเดียวไม่สำเร็จ ผมจึงเพียงแต่จะขอเริ่มด้วยการตั้งปุจฉาว่า **เหตุใดหรือด้วยวัตถุประสงค์ใดบ้างจึงเสด็จพระราชดำเนิน** โดยจะพยายามตอบเองเท่าที่จะทำได้ แต่ย่อมไม่สมบูรณ์ สำหรับรายละเอียดของการเสด็จพระราชดำเนินคงต้องเก็บไว้เล่าในโอกาสต่อไป

เสด็จฯ เพื่ออะไรบ้าง ?

"เป็นความจำเป็นเพื่อการรักษาร่างกายของข้าพเจ้า และข้าพเจ้าจะได้ถือโอกาสเจริญทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศให้สนิทสนมยิ่งขึ้น"

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งไว้ในตอนต้นของ *"พระราชปฏิสันถารในโอกาสเสด็จฯ ต่างประเทศ วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖"*[๒] (พึงสังเกตชื่อเรียกที่ใช้ผิดแผกแตกต่างออกไปจากปกติที่ใช้ว่า *"พระบรมราโชวาท"* หรือ *"พระราชดำรัส"* และโดยมากไม่มีการขึ้นต้นว่าพระราชทานผู้ใด)

ทำให้เราทราบแน่ชัดว่าการเสด็จฯ มีวัตถุประสงค์ที่เปิดเผยอย่างน้อย ๒ ประการ คือ หนึ่ง รักษาพระองค์ และสอง ทรงเจริญพระราชไมตรี ขยายความได้ว่า ผ่าตัดพระเนตร และทรงเจริญพระราชไมตรีในพระราชสถานะพระมหากษัตริย์**ในระบอบรัฐธรรมนูญ** คือ ประมุขของประเทศซึ่งไม่ได้เป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร นับเป็นครั้งแรกของพระมหากษัตริย์สยาม (ไทย) ในพระราชสถานะนี้

แต่เมื่อไม่นานมานี้ มีนักศึกษาสถาบันพระปกเกล้าท่านหนึ่งตั้งคำถามหลังการบรรยายของผมว่า ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะทรงสละราชสมบัติตั้งแต่เสด็จฯ ออกจากพระนครแล้ว ใช่หรือไม่ ? ซึ่งผมตอบได้ไม่ชัดเพราะติดอยู่ในใจว่า ถ้าเช่นนั้นจะทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินประพาสถึง ๙ ประเทศเพื่ออะไร

มาบัดนี้ ผมได้มีโอกาสศึกษาเพิ่มเติม จึงขอเสนอว่า การเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้นมีวัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งที่เปิดเผยน้อยมาก คือ เพื่อทรงตัดสินพระราชหฤทัยว่าจะทรงสละราชสมบัติ**หรือไม่**อยู่ด้วย

วัตถุประสงค์ประการที่หนึ่ง : การผ่าตัดพระเนตร

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทรงได้รับการผ่าตัดต้อกระจกในพระเนตร**ซ้าย**ก่อนหน้าแล้วคือ เมื่อเสด็จประพาสสหรัฐอเมริกา (ผ่านญี่ปุ่น และเสด็จฯ เลยไปแคนาดา) ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ ที่พระตำหนักโอเฟียร์ฮอลล์ (Ophir Hall) เมืองไวท์ เพลนส์ (White Plains) ที่ประทับชั่วคราวในสหรัฐอเมริกา โดยนายแพทย์จอห์น เอ็ม.วีเลอร์ (Dr. John M. Wheeler) เป็นผู้ถวายการผ่าตัด[๓]

พระราชดำริที่จะเสด็จฯ ไปต่างประเทศเพื่อทรงรับการผ่าตัดพระเนตรอีกครั้ง เริ่มมีเมื่อใดไม่เป็นที่แน่ชัด แต่เมื่อทรงเข้ารับการผ่าตัดพระเนตร ในวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ที่โรงพยาบาลลอนดอนคลินิกนั้น **จดหมายเหตุฯ** ดังกล่าวบันทึกไว้ว่า :

> *"เสอร์สะจวต ดุกเอลเดอร์ (Sir Stewart Duke-Elder) ผู้ชำนาญในการรักษาตา ซึ่งเป็นนายแพทย์ประจำพระองค์ สมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษ (พระเจ้ายอร์จที่ ๕ ในขณะนั้น) และเป็นผู้ทำการผ่าตัดต้อท่าน แมค - ดอน - นัลด์ (James Ramsay McDonald) ได้ทำการผ่าตัดพระเนตรข้าง**ซ้าย** ซึ่งนายแพทย์วีเลอร์ ชาวอเมริกัน **ได้เคยทำการผ่าตัดถวายไว้ครั้งหนึ่งที่อเมริกาแล้ว แต่ยังไม่ได้ทำการผ่าตัดคั่นที่สอง ซึ่งมักจะกระทำภายหลัง** การผ่าตัดครั้งนี้ใช้เวลาไม่เกิน ๑๐ นาที และไม่มีการชอกช้ำเลย ประทับอยู่ที่โรงพยาบาลชั่วเวลา ๓ วัน..."*[๔]
>
> (ตัวสะกดภาษาไทยตามต้นฉบับเดิม)

พึงสังเกตว่า จากหลักฐานนี้ทรงเข้ารับการผ่าตัดพระเนตรซ้ายทั้งสองครั้ง และการผ่าตัดต้อกระจกสมัยนั้นไม่ได้ทำง่ายเหมือนในสมัยปัจจุบัน ทั้งยังไม่มีแพทย์ผู้ชำนาญในสยาม การเสด็จฯ ต่างประเทศเพื่อการนี้อีกครั้ง จึงเป็นเรื่องจำเป็น

เรื่องความจำเป็นนี้ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ รับสั่งไว้หลายสิบปีให้หลัง คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ ว่า

> *"ถ้าจะพูดกันแล้ว ในตอนต้น ทางรัฐบาลเขาไม่อยากให้ไปเหมือนกัน แต่ท่านไม่สบายจริงๆ หมอบอกว่าพระเนตรอีกข้างจะบอดอยู่แล้ว ให้เสด็จฯ ไปรักษาเสียก็เลยตัดสินพระทัยไป"* [๕]

จากพระราชกระแสของสมเด็จฯ นี้ จึงเกิดความสงสัยว่าตกลงผ่าตัดพระเนตรข้างใดที่ประเทศอังกฤษกันแน่ แต่จากพระบรมฉายาลักษณ์ที่นำมาตีพิมพ์พร้อมนี้ ทรงฉลองพระเนตรเลนซ์พิเศษสำหรับต้อกระจกที่พระเนตร**ซ้าย** จึงพอสรุปได้ว่า ปัญหาหลักอยู่ที่พระเนตรซ้าย (ฉลองพระเนตรเหล่านี้มีให้ชมที่พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ผมจึงขอสรุปเป็นการชั่วคราวว่าเป็น**พระเนตรซ้ายทั้งสองครั้ง**

อนึ่ง **จดหมายเหตุฯ** เสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปบันทึกไว้ด้วยว่า เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ (๒๔๗๗) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้ารับการตรวจพระทนต์ที่สำนักงานหมอ บัคเกลย์ (Dr. Dawson Buckley) แพทย์ฟันผู้มีชื่อเสียงที่เมืองนีซ ประเทศฝรั่งเศส ประทับให้นายแพทย์ ฉายเอกซเรย์ตรวจพระทนต์ และอีกครั้งเมื่อวันที่ ๑๙ เดือนเดียวกัน ต่อมาในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ที่ลอนดอนคลินิก นายแพทย์ ๓ ท่าน โดยหนึ่งในนั้น คือ หมอบัคเกลย์ จากเมืองนีซ ได้**ทำการผ่าตัดเอาพระกรามเบื้องล่างทั้งสองซี่ขวาซ้าย**ออก ด้วยความยากลำบากเพราะพระทนต์คุด พระแผลบอบช้ำ จึงตกลงระงับความตั้งใจเดิมที่จะถอนพระกรามเบื้องบนอีกสองซี่เสีย การผ่าตัดสิ้นเวลา ๒ ชั่วโมง ๔๐ นาที ประทับรักษาพระองค์อยู่ที่โรงพยาบาลลอนดอนคลินิก ๘ วัน [๖] นานกว่าที่ประทับในช่วงผ่าตัดพระเนตรในเดือนถัดมาเสียอีก นับเป็นอีกส่วนหนึ่งของ *"ความจำเป็นเพื่อการรักษาร่างกายของข้าพเจ้า"* ที่รับสั่งถึงในพระราชปฏิสันถารก่อนเสด็จฯ ไปยุโรป แต่จะทรงทราบความจำเป็นเรื่องพระทนต์อยู่แล้วหรือไม่ ไม่ทราบ

ขณะเสด็จประพาสยุโรป

วัตถุประสงค์ประการที่สอง : การเจริญพระราชไมตรี

คราวนี้จะพิจารณาวัตถุประสงค์ประการที่สอง คือ การทรงเจริญพระราชไมตรี ในลักษณะที่เป็นภาพรวม ส่วนรายละเอียดคงต้องหาโอกาสอื่นๆ บรรยายถึงต่อไป เพราะข้อมูลใน*จดหมายเหตุฯ เสด็จพระราชดำเนินฯ* เท่านั้นก็ร่วม ๓๐๐ หน้าเข้าไปแล้ว

ครั้งแรกของสยามจตุรสถาน

การเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปนั้น พิจารณาได้ว่าเป็นประวัติการณ์ของสยามอยู่ ๔ ประการ

ประการแรก เป็นการเสด็จพระราชดำเนินนอกประเทศของ**พระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ** (Constitutional Monarchy) ของสยามครั้งแรก ทั้งนี้เพราะเป็นในช่วงเวลาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิได้ทรงเป็นหัวหน้ารัฐบาลทำการบริหารปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เองอีกแล้ว หากยังคงทรงเป็นพระประมุขของชาติ

ประการที่สอง เป็นครั้งแรกที่ผู้คนในทวีปยุโรปได้ชื่นชมพระบารมีของสมเด็จพระมเหสีของสยาม แม้ว่าจะไม่ได้เป็นการเสด็จฯ ครั้งแรกของสมเด็จพระบรมราชินีพระองค์นั้น เนื่องด้วยเมื่อยังทรงเป็นหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี ได้เคยเสด็จบางประเทศในทวีปนั้นมาแล้ว ในวาระที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ขณะยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศุโขไทยธรรมราชา) เสด็จไปทรงรักษาพระองค์ แล้วทรงศึกษาวิชาการทหารที่ประเทศฝรั่งเศส ในช่วงปลาย พ.ศ. ๒๔๖๓ ถึงปลาย พ.ศ. ๒๔๖๗ ซึ่งครั้งนั้นเป็นการส่วนพระองค์ของทั้งสองพระองค์โดยแท้

ประการที่สาม เป็นการเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์สยามเป็นครั้งแรก หลังจากที่ในที่สุดเรามีความเสมอภาคกับประเทศหลายประเทศที่เสด็จพระราชดำเนิน (โปรดดูบทความของผมเรื่อง ฟรานซิส บี.แซร์ กับการเจรจาตกลงยกเลิกสนธิสัญญาไม่เท่าเทียมกันใน**จดหมายข่าวสถาบันพระปกเกล้า** ประจำเดือนธันวาคม ๒๕๕๔ และพระราชดำรัสในการพระราชทานเลี้ยงฉลองวันเสมอภาคของกรุงสยาม วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๙)

ดังนั้น การเสด็จพระราชดำเนินครั้งนั้นจึงมีนัยสำคัญกว่าที่เราในปัจจุบันตระหนัก เพราะเป็นการที่องค์พระประมุขของสยามประเทศ ซึ่งมีความเสมอภาคกับประเทศต่างๆ ที่เสด็จฯ ประพาส ได้ทรงสานต่อพระราชไมตรีซึ่ง *"สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน"* อย่างน้อย ๓ พระองค์ได้ทรงดำเนินมา อีกทั้งเป็นการทรงสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้นในประเทศเหล่านั้นว่า แม้สยามจะได้มีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองแล้วก็ตาม ไมตรีจิตที่มีต่อกันมาแต่เดิมนั้น จะยังคงมีต่อไป โดยพระองค์เอง องค์พระประมุขของชาติ ทรงเป็นสัญลักษณ์ของความต่อเนื่องดังกล่าว

พระราชภารกิจเพื่อชาติประการนี้ เป็นสิ่งซึ่งได้ทรงแสดงให้เห็นว่าทรงตระหนักเป็นอย่างดีก่อนหน้าแล้ว ในพระราชหัตถเลขาตอบคณะราษฎรลงวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งทรงมีจากสวนไกลกังวล หัวหิน ว่าเป็นเหตุผลหนึ่งของการที่ทรงรับเป็น *"พระเจ้าแผ่นดินตามรัฐธรรมนูญ"* ด้วยข้อความว่า

"ถ้าข้าพเจ้าไม่ยอมรับเป็นตัวเชิด นานาประเทศคงไม่ยอมรับรองรัฐบาลใหม่นี้ ซึ่งจะเป็นความลำบากยิ่งขึ้นหลายประการ"

นอกจากนี้ยังมี **ประการที่สี่** คือเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์สยามได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศเชคโกสโลวาเกียและประเทศฮังการี ดินแดนลึกเข้าไปทางตอนกลางของทวีปยุโรป ซึ่งในเวลานั้นกำลังมีความเปราะบางว่าจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสหภาพโซเวียตรัสเซีย ซึ่งหลังการปฏิวัติรัสเซียเมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๗ กำลังเผยแพร่ความคิดสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์เข้าไปในอาณาบริเวณนั้น

ทั้งนี้ การเสด็จพระราชดำเนินฯ เป็นในช่วงเวลา ๑๖ ปี หลังจากที่สงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้สงบลง และ ๕ ปีก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ จะอุบัติขึ้น

ทรงพินิจโลกที่กำลังแปรเปลี่ยน

ดังนั้น จึงสันนิษฐานได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งพระราชหฤทัยที่จะให้การเสด็จฯ ประพาสประเทศต่างๆ ในยุโรป เป็นโอกาสที่จะได้ทรงศึกษาด้วยพระองค์เองถึงระบอบการปกครองและแนวความคิดทางการเมืองซึ่งกำลังเปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างประเทศเหล่านั้น โดยการมีพระราชปฏิสันถารกับบุคคลในบทบาทหน้าที่ต่างๆ และการทอดพระเนตรกิจการทั้งที่เกี่ยวเนื่องแก่การบริหารการปกครองโดยตรง รวมทั้งที่เป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และทางเกษตรกรรม เพื่อประโยชน์ที่อาจพึงมีต่อสยาม ข้อมูลบรรดามีใน**จดหมายเหตุฯ** พอจะเป็นเครื่องยืนยันได้ไม่น้อย

ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินทางเรือจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ถึง เมืองมาร์เซย (Marseilles) เมืองท่าของประเทศฝรั่งเศสบนฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ เกือบหนึ่งเดือนนับแต่เสด็จฯ จากสยาม จากนั้นเสด็จฯ ทางบก ทรงพักผ่อนพระอิริยาบถและทรงรักษาพระองค์อยู่ในตอนใต้ของประเทศฝรั่งเศสอยู่ประมาณหนึ่งเดือน จึงเสด็จฯ ต่อไปยังกรุงโรม ประเทศอิตาลี ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของพระราชกิจที่เป็นทางการ ต่อมาเสด็จฯ

ขณะประทับที่กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๗๗ (ค.ศ. ๑๙๓๔)

ไปยังกรุงปารีส เมืองหลวงของประเทศฝรั่งเศส แล้วเสด็จฯ ไปยังประเทศอังกฤษในวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ประทับอยู่ที่นั่นประมาณ ๒ เดือน โดยได้ทรงเข้ารับการผ่าตัดพระทนต์และพระเนตรดังที่ได้นำเสนอไว้ก่อนหน้านี้แล้ว อีกทั้งทรงเสาะแสวงหาสถานที่ไว้ทรงเช่าเป็นที่ประทับในภายหลัง ซึ่งก็คือ บ้านโนล จึงอาจสรุปได้ว่ามิได้ทรงเตรียมการที่จะประทับอยู่ที่นั่นนานก่อนหน้าจุดนี้[๗]

จากนั้น จึงได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสช่วงที่สอง ตั้งแต่วันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ โดยได้เสด็จฯ ไปยังอีก ๖ ประเทศ คือ เดนมาร์ค เยอรมัน เบลเยียม เชโกสโลวาเกีย ฮังการี และสวิตเซอร์แลนด์ เป็นเวลาอีกประมาณ ๒ เดือน รวมทั้งสิ้น ๙ ประเทศ

พระราชกิจระหว่างการเสด็จพระราชดำเนิน ๘ ประเทศ (ยกเว้น ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์) มี ๓ ลักษณะผสมกัน คือ หนึ่ง **ที่เป็นทางการ** (ประกอบด้วยการรับเสด็จฯ อย่างเป็นพิธีการ การมีพระราชปฏิสันถารกับพระประมุขหรือประมุขรวมทั้งอดีตพระมหากษัตริย์ หัวหน้ารัฐบาล ตลอดจนผู้มีตำแหน่งสำคัญๆ ของประเทศต่างๆ นั้น) สอง **ที่ไม่เป็นทางการ** (คือ การทอดพระเนตรกิจการต่างๆ ของรัฐบาลและเอกชน ประกอบด้วยโรงงานอุตสาหกรรมและกิจการการเกษตรต่างๆ ซึ่งรัฐบาลของประเทศเหล่านั้นจัดถวาย หรืออำนวยความสะดวกสนองพระราชประสงค์) และสาม **ที่เป็นส่วนพระองค์** (เช่น มีพระราชปฏิสันถารกับนักคิด นักเขียนและเสด็จฯ เยี่ยมสถานศึกษา และกรมทหารที่ประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษ ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระราชประวัติ รวมทั้งพระราชทานโอกาสให้พระประยูรญาติที่ประทับอยู่ในทวีปยุโรปได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท) รายละเอียดมีให้เล่าสู่กันฟัง (อ่าน) อีกมาก และน่าสนใจไม่น้อยเพราะในบรรดา**บุคคลที่ได้มีพระปฏิสันถารด้วยนั้น มีทั้งมุสโสลินีของอิตาลี ฮิตเลอร์ของเยอรมัน แรมเซย์ แมคดอนัลด์** นายกรัฐมนตรีพรรคแรงงานคนแรกของอังกฤษ และบุคคลอื่นๆ อีกหลากหลาย

ทั้งนี้เดิมทีมีกำหนดการว่าจะเสด็จประพาสกรุงเวียนนา ประเทศออสเตรียด้วย หากต้องทรงงดเพราะนายกรัฐมนตรีประเทศนั้น *"ถูกเหล่าร้าย ซึ่งเป็นศัตรูในการเมือง กรูกันเข้าไปฆ่าตายในที่ทำการอย่างน่าอนาถใจ...เฉพาะพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ก็ทรงสลดพระราชหฤทัยมาก เพราะได้ทรงพบกันที่กรุงโรมเมื่อเร็วๆ นี้"* **จดหมายเหตุฯ** ว่าไว้เช่นนี้ แสดงว่าขณะนั้นสถานการณ์ในบางประเทศไม่ดีเลย

ส่วนการเสด็จฯ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้น **จดหมายเหตุฯ** บันทึกไว้ว่าเป็นไปเพื่อ *"ทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถอย่างเงียบ"* คือเป็นการส่วนพระองค์โดยแท้

รวมเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปทั้งสิ้นประมาณเจ็ดเดือนครึ่ง

จดหมายเหตุฯ ตอนสุดท้ายนี้ นายพันตรี หม่อมเจ้าประสบศรี จิรประวัติ ราชองครักษ์ประจำพระองค์ ผู้ทรงเป็นผู้หนึ่งในไม่กี่ท่านที่อยู่ในกระบวนเสด็จฯ ที่สวิตเซอร์แลนด์ ทรงเป็นผู้บันทึกโดยมีข้อมูลในย่อหน้าสุดท้ายว่า วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ (ซึ่งบังเอิญเป็นวันคล้ายวันอภิเษกสมรส) เวลา ๒๒.๔๕ น. *"เสด็จพระราชดำเนินประทับรถไฟ ออกจากเมืองเยเนวา (Geneva) ถึงกรุงปารีสวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เวลา ๙ นาฬิกา ๑๐ นาที"*

ประทับที่ปารีสนานเท่าใด?

จดหมายเหตุฯ จึงไม่ช่วยให้เราทราบว่าทั้งสองพระองค์ประทับอยู่ที่กรุงปารีสเป็นเวลานานเท่าใด ก่อนที่จะได้เสด็จฯ ข้ามไปยังประเทศอังกฤษอีกครั้ง แต่ในวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๗ พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.สิทธิ สุทัศน์) ราชเลขานุการในกระบวนเสด็จฯ และผู้จัดทำร่างแรกของ**จดหมายเหตุฯ** เป็นส่วนใหญ่ ได้มีจดหมายจากปารีสทูลราชเลขานุการในพระองค์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา) ขอให้ทรงพระกรุณาคัด**จดหมายเหตุฯ** (ซึ่งกรมราชเลขานุการในพระองค์ *"เก็บข้อความที่เป็นแก่นสารในรายงาน"* **เรียบเรียงขึ้นใหม่**ตามการทรงแก้ไขและพระบัญชาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ องค์ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) ไปประทาน ดังนั้น จึงพอสรุปได้ว่า ในวันดังกล่าวทั้งสองพระองค์ยังประทับอยู่ที่ปารีสในช่วงระยะเวลากว่า ๓ สัปดาห์นั้น ทรงประกอบพระราชกิจใดไม่ปรากฏรายละเอียด แต่มีพระราชกิจหนึ่งที่สำคัญ

วัตถุประสงค์ประการที่สาม : เพื่อตัดสินพระราชหฤทัยว่าจะทรงสละราชสมบัติหรือไม่

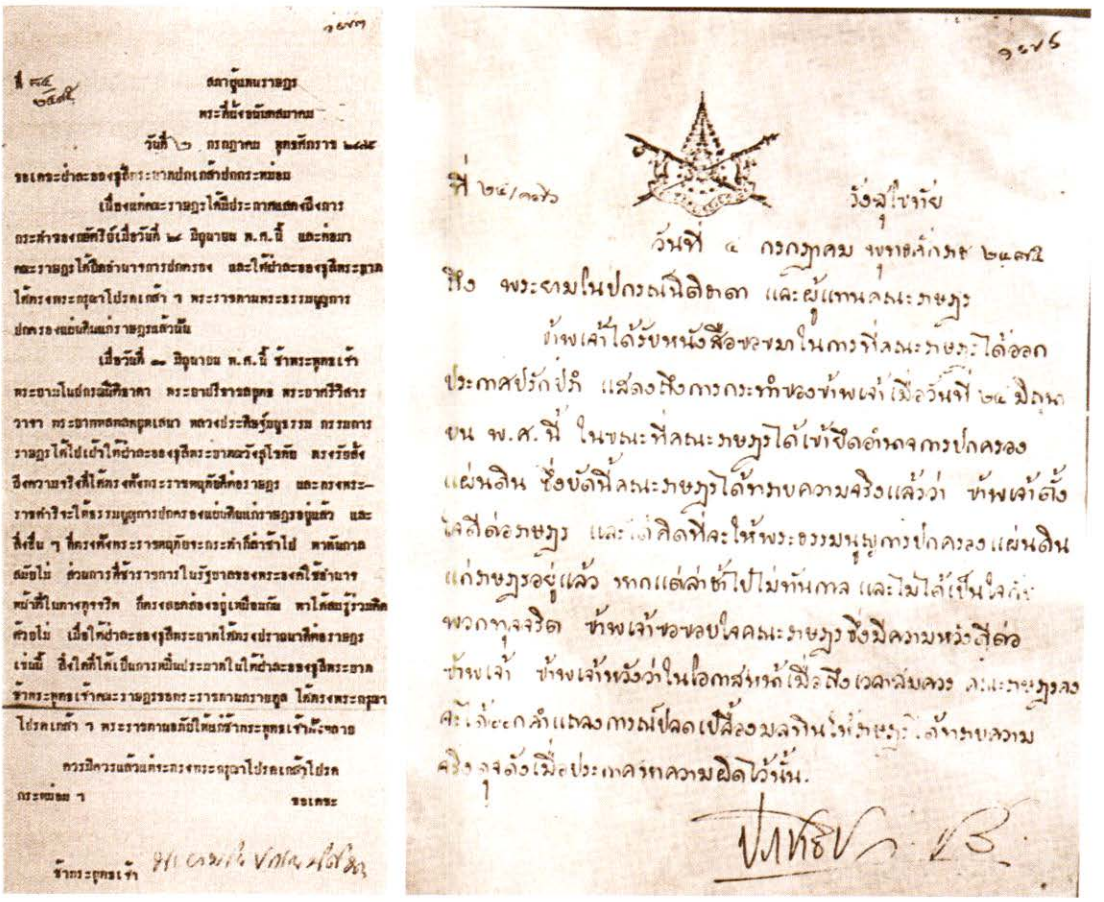
ในวันที่ ๒๖ กันยายน พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิน) อัครราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส ได้มีจดหมายถึงพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี ที่กรุงเทพฯ โดยทางไปรษณีย์อากาศ อ้างถึงการที่ได้เฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่หลายครั้ง และถึงการที่เมื่อวันที่ ๒๐ เขาได้รับพระราชทานพระราชบันทึกสองฉบับ**พร้อมกัน** เนื้อหาเป็น**การทรงเปิดการเจรจากับรัฐบาลว่ามีเงื่อนไขใดบ้างที่ต้องพระราชประสงค์จะให้รัฐบาลตอบสนอง หากไม่ต้องการให้ทรงสละราชสมบัติ ซึ่งเขาได้ส่งมาด้วย**[๙]

พระยาราชวังสันนั้นเพิ่งจะได้เดินทางไปรับตำแหน่ง และในวันที่ ๒๓ สิงหาคม ได้เข้าเฝ้าฯ รับพระราชทานเลี้ยงอาหารกลางวัน ณ โรงแรมพาลาศ เมืองเบอร์เกนสต้อคก์ที่ประทับที่สวิตเซอร์แลนด์[๙] นับเป็นคนไทยนอกขบวนเสด็จฯ ส่วนพระองค์คนเดียวที่ปรากฏว่าได้เฝ้าฯ ที่ประเทศนั้น (ยกเว้นข้าราชการสถานทูตที่ปารีสซึ่งเพียงแต่ไปรับเสด็จฯ) พระยาราชวังสันเคยเป็นผู้บังคับการเรือพระที่นั่งมหาจักรี จึงเป็นผู้ที่ทรงรู้จักดีพอสมควร แต่ข้อสำคัญสำหรับช่วงนั้นก็คือ นอกจากจะเพิ่งไปรับตำแหน่งอัครราชทูตแล้วเขายังเป็นพี่ชายของหลวงสินธุ์สงครามชัย (สินธุ์ กมลนาวิน) หัวหน้าฝ่ายทหารเรือของคณะราษฎร พระยาราชวังสัน บ่งบอกไว้ในจดหมายข้างต้นด้วยว่า *"ผมเองกราบบังคมทูลขอให้พระองค์ท่านทรงใช้ผมเป็นคนกลางสำหรับพูดจาเรื่องนี้"*[๑๐]

พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิน)
อัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส

เหตุการณ์ครั้งนั้น จึงนับเป็นครั้งแรกที่การสละราชสมบัติ มีเค้าว่า**อาจเกิดขึ้นจริงได้** แต่ไม่ใช่ครั้งแรกที่มี**พระราชดำริ**เรื่องนี้ ครั้งแรกเป็นเมื่อใด ผมต้องพาท่านผู้อ่านกลับมาที่กรุงเทพฯ

หนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษของ
คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองและพระราชหัตถเลขาตอบ
ซึ่งต่อมาคณะผู้ก่อการฯ ได้นำดอกไม้ธูปเทียนเข้าทูลเกล้าฯ ถวาย
เพื่อขอพระราชทานอภัยโทษเป็นทางราชการ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน
วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๗๕

ต้นเรื่องพระราชดำริ

เท่าที่ทราบ ครั้งแรกที่ทรงแสดงพระราชดำริ คือเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ หกวันที่หลังจากคณะราษฎรได้ยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยได้รับสั่งแก่ผู้แทนรัฐบาลใหม่และคณะราษฎรที่เข้าเฝ้าฯ ณ วังศุโขทัย ความโดยสรุปจาก *"บันทึกลับ"* ของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ราชเลขาธิการเกี่ยวกับการเฝ้าฯ ครั้งนั้น [๑๑] ว่าทรงมีพระราชปณิธานมาตั้งแต่ทรงรับราชสมบัติแล้วว่า *"เป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะให้ Constitution แก่สยาม"* แต่แล้วด้วยเหตุต่างๆ ยังมิได้พระราชทานจนกระทั่งคณะราษฎรได้ยึดอำนาจ พระองค์จึง *"เสียพระราชหฤทัยที่ได้ช้าไป ทำความเสื่อมเสียให้เป็นอันมาก"* อีกทั้งเมื่อได้

ทรงฟังและทอดพระเนตรประกาศของคณะราษฎร *"ที่กล่าวหาร้ายกาจมากมายอันไม่ใช่ความจริงเลย"* แล้ว *"ไม่อยากจะรับเป็นพระมหากษัตริย์"* แต่โดยทรงมีพระราชปณิธานอันแรงกล้า *"เหมือนเทวดาสั่ง"* ดังกล่าวแล้ว *"จึงจะทรงอยู่ต่อไปจนรัฐบาลใหม่เป็นปึกแผ่น เมื่อถึงเวลาจะทรงลาออกจากกษัตริย์"*

เหตุที่ทรง *"จะลาออก"* นั้น วิเคราะห์จากพระราชดำรัสได้ว่า ทรงพิจารณาแล้วเห็นว่า พระเกียรติยศของ**พระองค์เอง**ได้เสื่อมลงแล้ว จึงควรที่จะทรงถอน**พระองค์เอง**จากพระราชสถานะพระมหากษัตริย์ เพื่อที่**สถาบัน**พระมหากษัตริย์จะมีโอกาสดำรงเกียรติยศที่จำเป็นในฐานะสถาบันประมุขในระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งในระบอบนั้น พระมหากษัตริย์กับรัฐบาลต้องพึ่งพาอาศัยกัน นอกจากนั้นทรงตระหนักตั้งแต่ช่วงนั้นแล้วว่าเป็นการยากที่จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไปได้โดยราบรื่น เพราะ *"ประวัติศาสตร์โลกชี้ให้เห็นได้โดยชัดเจนว่า ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ที่ทรงอำนาจสมบูรณาญาสิทธิแล้วถูกลดอำนาจลงโดยการกบฏที่จะทรงดำรงตำแหน่งอยู่ได้ตลอดไป..."*[๒๒] ดังที่ทรงเล่าไว้เองในหนึ่งในพระราชบันทึกสองฉบับที่พระราชทานพระยาราชวังสันพร้อมกันเมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ดังกล่าวถึงแล้วข้างต้น

ดังนั้น ในช่วงท้ายของการเข้าเฝ้าฯ ในวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงได้รับสั่งตอบคำกราบบังคมทูลให้ทรงงดการสละราชสมบัติไว้ก่อน ดังนี้

> *"จะดูก่อน ไม่ทราบอาการแห่งพระเนตรจะทุพพลภาพเพียงไร เพราะการผ่าตัดพระเนตร (ที่สหรัฐอเมริกาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ - ผู้เขียน) ไม่ได้ผลสมคาด ถึงไม่มีเหตุเรื่องเปลี่ยนการปกครอง ก็ได้ทรงพระราชดำริที่จะลาออก การต่อไปไม่ทราบว่าจะเป็นอย่างไร ถ้าพระเนตรดีและแสดงให้เห็นว่าคณะราษฎรไม่ทำให้พระองค์เสื่อมความนิยม ก็อาจจะอยู่ต่อไป ในชั้นนี้ขอแบ่งรับแบ่งสู้ไว้ก่อน"*[๒๓] *(ตัวสะกดตามต้นฉบับ)*

สรุปได้ว่า จะทรงสละราชสมบัติหรือไม่ประการใด ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ๒ ประการ คือ หนึ่ง อาการแห่งพระเนตร และ สอง คณะราษฎรจะทำให้พระองค์เสื่อมความนิยม(อีก)ในภายหน้าหรือไม่

ต้นเรื่องแห่งพระราชดำรินี้ จำเป็นต้องนำมาประกอบเป็นบริบทระยะยาวของการที่ได้ทรงสละราชสมบัติจริงเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งหากติดตามเหตุการณ์หลังเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็จะเข้าใจเรื่องราวจาก **"มุมมอง" ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**ได้ดีขึ้น

ในการนี้พึงชูประเด็นให้เห็นว่า สิ่งที่พระองค์ทรงให้ความสำคัญคือ การที่สยามจะมีการปกครองแบบพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข นั้นสถาบันพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องสามารถดำรงเกียรติยศไว้ได้ จึงจะเป็น *"เกียรติยศงดงามแก่ชาติ"* ดังนั้นในวันดังกล่าว จึงได้ทรงมีพระราชปุจฉาไว้ด้วยว่า เมื่อเขียนประกาศดังนั้นแล้ว *"ทำไมไม่เปลี่ยนเป็น Republic (สาธารณรัฐ - ผู้เขียน) เสียทีเดียว"*[๒๔] ทิ้งไว้ให้ผู้แทนคณะราษฎรที่เข้าเฝ้าฯ อยู่หน้าพระพักตร์ได้ถามใจตนเอง แต่ก็เป็นการทรงแสดงอยู่ในทีด้วยว่า ไม่ทรงมั่นในพระราชหฤทัยว่าความประสงค์ของเขา คือ Constitutional Monarchy จริงหรือไม่ จึงต้องมีพระพิริยะอุตสาหะเป็น

พระมหากษัตริย์ต่อไป เผื่อจะทรงสามารถช่วยอำนวยให้ Constitutional Monarchy เกิดมีขึ้นจริงในสยาม ดังพระราชปณิธานที่ทรงมีมาแต่ต้นรัชกาล ทั้งๆ ที่ทรงตระหนักดีว่าโอกาสที่พระองค์จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไปมีไม่มาก ก็ตาม

อนึ่งการที่ทรงมีพระราชปณิธานเช่นนี้ก็เพื่อรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ ซึ่งย่อมไม่แปลกแต่อย่างใด ในเมื่อพระองค์ทรงดำรง**ตำแหน่ง**พระมหากษัตริย์โดยการสืบราชสันตติวงศ์ จึงทรงมี**หน้าที่**รักษา**สถาบัน**นั้นไว้

ทั้งนี้ Constitutional Monarchy ในโลกยุครัชกาลที่ ๗ และแม้ในปัจจุบันนี้ เป็นระบอบ**ประชาธิปไตย**ประเภทหนึ่ง หรือแบรนด์ (brand) หนึ่ง ที่มีลักษณะเฉพาะตรงที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข **จึงไม่เหมือน**กับระบอบประชาธิปไตยประเภทอื่นๆ ที่เป็นแบบสาธารณรัฐ (Republic) และมีประธานาธิบดีเป็นประมุข ไม่ว่าเขาจะเป็นหัวหน้ารัฐบาลด้วยหรือไม่ก็ตาม

ในหนังสือ The Monarchy and the Constitution ที่ Vernon Bogdanor นักวิชาการชาวอังกฤษเขียนไว้ว่า *"ความขัดแย้งระหว่างแนวคิดทั้งสอง(สถาบันพระมหากษัตริย์กับระบอบประชาธิปไตย - ผู้เขียน) ได้รับการแก้ไขโดยความคิดเกี่ยวกับระบบกษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็น**ธรรมเนียมปฏิบัติ** (convention) ชุดหนึ่ง ซึ่งจำกัดพระวิจารณญาณของกษัตริย์ไว้เพื่อให้การกระทำที่เป็นเชิงสาธารณะ (public acts) ของพระองค์แท้จริงแล้วเป็นการกระทำของบรรดารัฐมนตรี...หลักการที่ว่ากษัตริย์พึงต้องกระทำบนฐานของคำปรึกษาที่รัฐมนตรีถวายนั้น ตั้งอยู่บนข้อสมมติฐานที่ว่า บรรดารัฐมนตรีเองกระทำภายในกรอบและฐานคติของการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ"*[๑๕] (เน้นข้อความโดยผู้เขียน)

พึงสังเกตว่า เขาใช้คำว่า *"ธรรมเนียมปฏิบัติ"* คือสิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นปกติวิสัย ไม่ใช่ *"กฎหมายบัญญัติ"* กับคำว่า *"ระบอบรัฐธรรมนูญ"* อันเป็นหลักการไม่ใช่ *"รัฐธรรมนูญ"* ซึ่งเป็นกฎหมายบัญญัติ จำไว้ให้ขึ้นใจ จะได้เข้าใจว่าทำไมสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นหลังเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงได้นำไปสู่การสละราชสมบัติ

คราวนี้เรามาดูกันว่าต้องทรงคิดคำนึงถึงเรื่องการสละราชสมบัตินี้อีกเมื่อใดบ้าง โดยผมขอแบ่งเป็น ๔ กาลด้วยกันโดยเรียกว่า เหตุการณ์สมมติ ก่อนเกิดเหตุการณ์สมมติ เมื่อเหตุการณ์สมมติได้เกิดขึ้น และหลังเกิดเหตุการณ์สมมติ ตามลำดับ[๑๖]

เหตุการณ์สมมติ

ในช่วงที่มีการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับ *"ถาวร"* คณะอนุกรรมการร่างฯ ของสภาผู้แทนราษฎร ดำริจะกำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงมีหน้าที่พิทักษ์รัฐธรรมนูญ ในประเด็นนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย โดยรับสั่งว่าได้ทรงตั้งสัตยาธิษฐานตั้งพระราชหฤทัยแต่ครั้งที่ทรงเข้าพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว ซึ่งเป็นตามราชประเพณี จึงย่อมเท่ากับว่าพระองค์และพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไปต้องรักษารัฐธรรมนูญ[๑๗] ในเรื่องนี้ต่อมาอีกหลายสิบปี นายปรีดี พนมยงค์ เขียนเล่าไว้ว่าเมื่อรับสั่งเช่นนั้น พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร กราบบังคมทูลถามในรายละเอียด

จึงรับสั่งตอบว่า ถ้ารัฐบาลเสนอเรื่องใดที่ขัดรัฐธรรมนูญ ก็จะไม่ทรงลงพระปรมาภิไธย พระยาพหลพลพยุหเสนา กราบบังคมทูลต่อไปว่า

> *"คณะราษฎรเป็นห่วงว่านายทหารที่ถูกปลดกองหนุนไป จะคิดล้มล้างรัฐบาลขึ้นมาแล้วจะทูลเกล้าถวายรัฐธรรมนูญใหม่ของเขาให้ทรงลงพระปรมาภิไธย จะโปรดเกล้าฯ อย่างไร รับสั่งว่าพระองค์จะถือว่าพวกนั้นเป็นกบฏ... ถ้าพวกนั้นยังบังคับให้พระองค์ทรงลงพระปรมาภิไธย* ***พระองค์ก็จะทรงสละราชสมบัติ****..."* [๑๘]
>
> (เน้นข้อความโดยผู้เขียน)

หากเป็นจริงตามนี้ ก็เป็น *"เหตุการณ์สมมติ"* ที่ได้นำมาซึ่งการทรงแสดงพระราชดำริเรื่องการสละราชสมบัติอีกครั้งหนึ่ง

รัฐธรรมนูญที่ *"พระราชทาน"* เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้นเป็นอย่างไร ผมจะขอข้ามไปในบทความนี้โดยท่านอาจศึกษาได้เอง[๑๙] ผมขอชี้ให้เห็นแต่เพียงว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะไม่ได้ *"พอพระราชหฤทัยมาก"* ดังที่พระยามโนปกรณ์นิติธาดาอ้างไว้ หากแต่ทรงตกอยู่ในสภาพที่ต้องทรงปล่อยให้หลายประเด็นผ่านไป เพื่อที่ระบบพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญจะได้มีโอกาสวิวัฒน์ต่อไป สมดังที่ทรงมีพระราชปณิธานมาตั้งแต่ต้นรัชกาลแล้ว ดังความในพระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษพระราชทานพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงศ์ ไม่นานหลังวันที่ ๑๐ ธันวาคม ซึ่งผมแปลได้เป็นไทยว่า

> *"ถ้าฉันได้ให้รัฐธรรมนูญ บรรดาผู้ที่ต้องการอำนาจ และได้อำนาจมาแล้วในเวลานี้ก็จะยังคงอยู่นอกสังเวียน (Left in the cold) และอาจจะได้เกิดการก่อกวน (agitation) ร้ายแรงเพื่อให้มีสาธารณรัฐ (republic) และการลุกฮือ (rising)แบบที่แย่กว่าที่เป็นก็ได้"* [๒๐]

ต่อไปนี้จะนำเสนออย่างค่อนข้างรวบรัดว่าอะไรบ้างที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นต่อองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ผู้ซึ่งผมขอเสนอว่า ทรงถือว่านอกเหนือจาก *"พระราชอำนาจ"* ซึ่งทรงมีอยู่จริงอย่างน้อยนิดตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวแล้ว พระองค์ยังทรงมีสิ่งที่กษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยของอังกฤษมีโดยธรรมเนียมปฏิบัติ (Convention) กล่าวคือ *"พระราชสิทธิสามประการ"* (the trinity of rights) ที่จะรับปรึกษาหารือ ให้คำแนะนำ/กำลังใจ และเตือนสติ ผู้ที่มีอำนาจจริงในทางการปกครอง ทั้งนี้ ในขณะที่บัดนั้นสยามมีรัฐธรรมนูญแบบกฎหมายบัญญัติ ซึ่งมิได้ระบุพระราชสิทธิเหล่านั้นไว้ และนี่เองเป็นความเข้าใจที่แตกต่างกันระหว่างพระองค์กับคณะราษฎร อันนำมาซึ่งความขัดแย้งกันโดยต่อเนื่องเป็นความขัดแย้งของการที่ไม่ได้ทำความเข้าใจกันให้ถ่องแท้ว่า *"ระบบกษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญนั้น"* คืออย่างไร

ก่อนเกิดเหตุการณ์สมมติ

หลังวัน *"พระราชทานรัฐธรรมนูญ"* ประเด็นปัญหาสองอย่างผสมผสานกันเป็นความขัดแย้งซับซ้อนซ่อนเงื่อน คือ ประเด็นการห้ามไม่ให้มีพรรคการเมืองกับประเด็นเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ในทั้งสองเรื่อง พระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายกรัฐมนตรีได้ใช้คำทรงแนะนำที่พระราชทานแก่เขาเป็นลายลักษณ์อักษรให้ฝ่ายเขามีความได้เปรียบในคณะรัฐมนตรี ผลเป็นความแตกแยกกันเองในคณะรัฐมนตรีและในหมู่ผู้นำคณะราษฎร แต่ที่สำคัญทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงตกอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมือง และทรงถูกตั้งข้อสงสัยว่า ทรงลำเอียงทางการเมืองรายละเอียดเป็นอย่างไร กรุณาศึกษากันเอาเอง[๒๑]

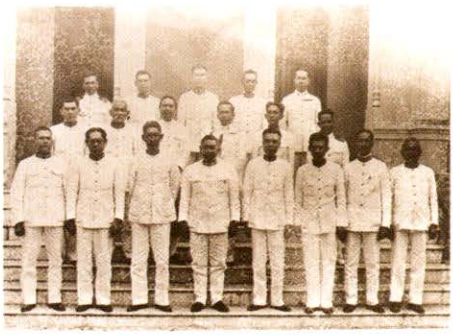
ผมขอตั้งข้อสังเกตแต่เพียงว่า ในบทพระราชวิจารณ์เค้าโครงการเศรษฐกิจนั้นได้ทรงไว้ชัดเจนด้วยว่า *"เป็นความเห็นส่วนตัวของข้าพเจ้า ซึ่งจะเป็นการถูกต้องหรือไม่นั้นก็เป็นแต่ความคิดของข้าพเจ้าเท่านั้น"* และการที่ทรงวิจารณ์อย่างแข็งขันนั้น น่าจะเป็นเพราะทรงเห็นว่าประเด็นทาง**การเมือง**ได้กลายเป็นประเด็นทางการ**ชาติ** ซึ่งองค์พระประมุขของ**ชาติ**จะต้องทรงทำอะไรบางอย่าง เห็นได้จากที่ได้ทรงสรุปว่าเค้าโครงการฯ *"แทนที่จะนำมาซึ่งความสุขสมบูรณ์ของประเทศชาติบ้านเมืองดังกล่าวนั้น จะกลายเป็นสิ่งนำมาซึ่งความเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า จนกลายเป็นความหายนะถึงแก่ความพินาศแห่งประเทศและชาติบ้านเมือง อันเป็นมรดกที่เราคนไทยได้รับมาแต่บรรพบุรุษ"* และทรงแนะนำให้ทำการลงประชามติอย่างเป็นอิสระเสียก่อน หากจะประกาศใช้[๒๒] ด้วยในขณะนั้นยังไม่มีรัฐสภาจากการเลือกตั้งแต่อย่างใด

ต่อมา สืบเนื่องจากความขัดแย้งในคณะรัฐมนตรีและคณะราษฎรในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ (อันเป็นวันเริ่มต้นศักราชใหม่ตามวิถีเดิม) รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา โดยเสียงข้างมากของคณะรัฐมนตรีได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระราชกฤษฎีกา *"ปิดสภา"* และพักการใช้รัฐธรรมนูญมาตราที่เกี่ยวข้องไว้จนกว่าจะมีการเลือกตั้งทางอ้อมสู่กึ่งหนึ่งของสภา ยังผลให้รัฐบาลทำหน้าที่นิติบัญญัติกับหน้าที่บริหารพร้อมกันไปเป็นการชั่วคราว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยตามที่คณะรัฐมนตรีถวายคำแนะนำและโดยมีบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญว่าด้วยการยุบสภารองรับ แต่ก็ได้ทรงตกเป็นที่คลางแคลงใจว่าทรงเข้าข้างพระยามโนปกรณ์นิติธาดา แม้โดยรัฐมนตรีที่ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการเอง

จากนั้น *"สี่ทหารเสือ"* ผู้นำฝ่ายทหารรุ่นผู้ใหญ่ในคณะราษฎร ได้เล่นเกมชิงไหวชิงพริบชิงอำนาจกันเอง โดยใช้วิธีการยื่นใบลาออกจากราชการทหารและคณะรัฐมนตรีพร้อมกัน เป็นการบีบพระยามโนปกรณ์นิติธาดาและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้มอบความได้เปรียบแก่ฝ่ายตน และเมื่อทรงทำตามคำกราบบังคมทูลแนะนำของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ให้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทั้งสี่ออกจากตำแหน่งและให้ทรงแต่งตั้งนายทหารคนอื่นแทนในตำแหน่งทันที พระยาพหลพลพยุหเสนา หนึ่งใน *"สี่ทหารเสือ"* จึงเกิดความไม่พอใจถึงขีดสุด

สัปดาห์ถัดมาในวันที่ ๒๐ มิถุนายน พระยาพหลพลพยุหเสนา โดยกองกำลังทหารนำโดยหลวงพิบูลสงคราม (ต่อมา คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม) ซึ่งพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เข้าใจผิดว่าเป็นฝ่ายตน ได้ทำการรัฐประหารล้มรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา แล้วเปิดสภา ดำเนินการ

ออกพระราชบัญญัติย้อนหลังยกเลิกการ *"ปิดสภา"* โดยให้เหตุผลว่า พระราชกฤษฎีกา *"ปิดสภา"* นั้น *"มิได้อาศัยอำนาจในรัฐธรรมนูญแต่ประการใด ซึ่งทำให้เสื่อมทรามความศักดิ์สิทธิ์แห่งรัฐธรรมนูญ"* [๒๓] พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตกอยู่ในภาวะที่ต้องทรงยอมต่อการรัฐประหาร ซึ่งจะว่าไปเป็นการกระทำที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ และทรงยอมตามคำกราบบังคมทูลแนะนำของพระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้ซึ่งบัดนั้นทรงอำนาจการปกครอง ให้ทรงลงพระปรมาภิไธยให้พระราชบัญญัตินั้นมีผลใช้บังคับ

คณะรัฐมนตรี
ในรัฐบาลพระยาพหลพลยุหเสนา
พ.ศ. ๒๔๗๖

พระยาพหลพลพยุหเสนา ยังได้วางหมากให้ทรงไม่มีทางเลือกอีกครั้ง ด้วยการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีรักษาการ โดยอ้างว่าเขาไม่ควรเป็นนายกรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารบกในขณะเดียวกัน ซึ่งอาจเป็นการทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ ในการนั้นพระยาพหลพลพยุหเสนากำลังอ้างอยู่ในทีถึงการที่รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ได้ออกคำสั่งห้ามทหารเป็นสมาชิกพรรคการเมืองในคราวที่มีประเด็นการตั้งพรรคการเมืองพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตกอยู่ในภาวะที่ต้องทรงยอมให้พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้ทรงอำนาจที่แท้จริงควบสองตำแหน่งต่อไป โดยไม่อาจทรงอ้างถึงหลักการที่ว่าในระบอบรัฐธรรมนูญ ทหารประจำการไม่พึงมีตำแหน่งทางการเมือง

เห็นได้ชัดว่า ในช่วงแรกของการทดลองใช้ระบบกษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญนั้น การจะหาความพอดีระหว่างการทรงใช้ "พระราชสิทธิ" และ "พระราชอำนาจ" กับการปฏิบัติหน้าที่ถวายคำแนะนำและพิจารณาคำทรงแนะนำของผู้มีอำนาจทางการเมืองนั้นไม่ง่ายเลย ผู้นำทางการปกครองทั้งหลายต่างก็คาดหวังให้พระมหากษัตริย์ทรงมอบสิ่งที่ตนต้องการแก่ตน เท่ากับว่าเขาถือว่าทรงอยู่ *"ใต้"* รัฐธรรมนูญ ซึ่งพวกเขาเป็นผู้ร่าง มีน่าเล่าจึงปรากฏรายงานว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งในภายหลังก่อนเสด็จฯ ประพาสยุโรปเพียง ๒ สัปดาห์ ว่า *"ที่อังกฤษเขามีคำกล่าวว่า พระราชาไม่อาจทำอะไรผิดแต่ในสยาม ดูเหมือนว่าพระราชาไม่อาจทำอะไรถูกต้องเลย"* [๒๔] (คำกล่าวของอังกฤษหมายความว่าในเมื่อในระบอบรัฐธรรมนูญ พระราชามิอาจทรงทำอะไรในทางการปกครองตามอำเภอพระทัย แต่ทรงทำโดยมีคำแนะนำจากรัฐมนตรี ผู้จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อการกระทำนั้น พระราชาจึงไม่ต้องทรงรับผิดชอบ จึงกล่าวได้ว่าพระองค์ไม่อาจทำอะไรผิด - ผู้เขียน)

จากนั้น พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้กรุยทางให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ซึ่งได้เดินทางไป *"ดูงาน"* ในต่างประเทศในช่วงที่มีความขัดแย้งคุกรุ่นเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ) ได้เดินทางกลับมาด้วยการล้างข้อหาที่รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ตั้งว่าเขาเป็นคอมมิวนิสต์ เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนากราบบังคมทูลขอพระราชทานความเห็นพ้อง คราวนี้รับสั่งว่า ไม่ได้เป็นความรับผิดชอบของพระองค์ แต่เป็นความรับผิดชอบของนายกรัฐมนตรี

จึงมาถึงวาระที่สาม (เท่าที่เราทราบ) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพินิจเรื่องการสละราชสมบัติ โดยในวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้มีพระราชหัตถเลขาพระราชทาน นายเจมส์ แบ็กซเตอร์ (James Baxter) ที่ปรึกษาการคลังชาวต่างประเทศของรัฐบาลสยาม ความว่า *"มีสัญญาณอยู่มากมายว่า คณะราษฎรจะไม่ให้ความสนใจแก่ความเห็นหรือความปรารถนาของข้าพเจ้าแม้แต่น้อยนิด"* และหลังจากที่ได้ทรงวิเคราะห์สถานการณ์และท่าทีของฝ่ายต่างๆ ทางการเมืองอย่างละเอียดแล้ว ทรงสรุปว่า *"ไม่มีทางหันหลังกลับไป (สู่สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทรงเห็น "เป็นความบ้าคลั่งดีๆ นี่เอง") จะต้องรวบรวมความพยายามทุกประการไปที่การทำให้รัฐธรรมนูญใช้การได้"*[๒๕]

ทรงไว้ด้วยว่า ความอ่อนแอที่สำคัญที่สุดของพวกนิยมเจ้า (The Royalists) ก็คือการไม่มีผู้นำ เพราะผู้นำตามธรรมชาติของเขาคือเจ้านาย แต่เจ้านายจะทำการนำไม่ได้ เพราะหากทำ ย่อมเป็นจุดจบของสถาบันพระมหากษัตริย์ (สอดคล้องกับที่ทรงเห็นด้วยกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ ที่บัญญัติว่า พระบรมวงศานุวงศ์อยู่เหนือการเมือง)

นอกจากนั้น ยังทรงเล่าว่า

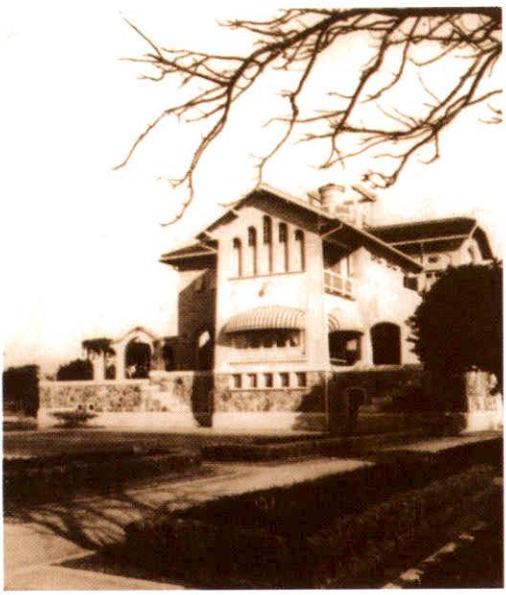
> *"พระมหากษัตริย์มีอิทธิพล (influence) ต่อมโนฯ บ้างและได้ใช้อิทธิพลนั้นอย่างเต็มที่เท่าที่จะทำได้ แต่ก็ใช่ว่าเขาจะฟังเสมอไป เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล อิทธิพลของพระองค์ย่อมเป็นได้แต่ในทางลบ รัฐบาลปัจจุบันไม่ขอและไม่ได้ตั้งใจจะรับฟังคำแนะนำของพระองค์ในการที่พระมหากษัตริย์จะสามารถใช้อิทธิพลเชิงลบของพระองค์ พระองค์จะต้องมีความเป็นอิสระระดับหนึ่งที่จะกระทำการ พระองค์จะต้องไม่วางพระองค์อยู่ในสภาพที่จะถูกบังคับได้โดยง่าย* ***อาวุธที่แข็งแรงที่สุดของพระองค์คือการขู่ว่าจะสละราชสมบัติ ซึ่งได้ใช้มาแล้วหลายครั้ง (แต่) จะได้ผลจริงก็ต่อเมื่อมีโอกาสที่จะทำสิ่งที่ขู่จริงๆ ซึ่งก็คือจะต้องไปอยู่ในที่ซึ่งปลอดภัยและเฝ้ามองสถานการณ์จากที่นั่น"***
>
> (เน้นข้อความโดยผู้เขียน และพึงสังเกตว่าทรงใช้คำว่า "The King" ไม่ใช่คำว่า "I")

เมื่อเหตุการณ์สมมติได้เกิดขึ้น

สองเดือนต่อมา ในวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ *"เหตุการณ์สมมติ"* ของพระยาพหลพลพยุหเสนาได้อุบัติขึ้น ทหารหัวเมืองเช่นจากนครราชสีมาได้ยกพลมาประชิดพระนครที่ทุ่งดอนเมือง ยื่นคำขาดให้รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ลาออก ด้วยเหตุที่ไม่ได้ทำตามนโยบายที่แถลงไว้ว่าจะต่อต้านคอมมิวนิสต์และได้ปล่อยให้มีผู้หมิ่น พระเกียรติยศ การณ์ปรากฏว่า มีเจ้านายในพระราชวงศ์ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช ทรงแสดงองค์เป็นผู้นำกองกำลัง พระวรวงศ์เธอพระองค์นั้นทรงเคยเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ได้ทรงลาออกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๔ เพราะไม่พอพระทัยที่งบประมาณของทหารถูกปรับลด

การที่พระองค์เจ้าบวรเดชทรงเป็นผู้นำกองกำลังเช่นนั้นนับเป็นการฝืนสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรามไว้ ไม่ให้เจ้านายพระองค์ใดมีส่วนในการกระทำการต่อต้านรัฐบาล ด้วยเหตุที่ว่านั่นย่อมนำความหายนะมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะจะเป็นที่เข้าใจว่าเป็นความพยายามหวนกลับสู่ระบอบการปกครองเดิม

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตกอยู่ในภาวะคับขันยิ่ง ทางฝ่ายรัฐบาลได้ทำการต่อสู้และประกาศย้ำว่าตนเป็น *"รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว"* ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการสื่อว่ารัฐบาลคาดหวังว่า พระองค์จะทรงสนับสนุนรัฐบาล ในขณะเดียวกัน ฝ่ายพระองค์เจ้าบวรเดชก็ได้สื่อให้บรรดาทหารฝ่ายตนเข้าใจว่าพวกเขากำลังรบเพื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและมีความคาดหวังเช่นกันว่าพระองค์จะทรงเข้าข้างฝ่ายตน

พระตำหนักเปี่ยมสุข วังไกลกังวล หัวหิน
สถานที่ประทับเมื่อเกิด "กบฏบวรเดช"
ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางพระองค์ไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งซึ่งกำลังรบกันอยู่ โดยยังคงประทับอยู่ต่อไปที่หัวหิน ทรงเศร้าสลดพระราชหฤทัยยิ่งที่มีการสู้รบระหว่างไทยกันเองจนยังความสูญเสียแก่ทั้งสองฝ่าย และในเมื่อต่างฝ่ายต่างประกาศว่าจงรักภักดีต่อพระองค์ พระองค์จึงได้ทรงเสนอพระองค์เองเป็น *"คนกลาง"* ในการเจรจาสงบศึก แต่ไม่มีฝ่ายใดตอบสนอง ต่อมาฝ่ายรัฐบาลได้เปรียบในสนามรบและกำลังส่งเรือรบไปรับเสด็จฯกลับพระนคร อีกทั้งมีการเคลื่อนกำลังพลที่เพชรบุรีใกล้ที่ประทับ ในวาระนั้นองค์ประชาธิปกราชันได้เสด็จฯ จากหัวหินสู่สงขลาด้วยเรือเล็กกลางดึกใช้เวลา ๒ วันครึ่งจึงเสด็จฯ ถึงที่หมาย

ครั้นวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ฝ่ายรัฐบาลได้ปราบปรามกบฏสำเร็จ พระองค์เจ้าบวรเดชเสด็จลี้ภัยไป อินโดจีนของฝรั่งเศส รัฐบาลจับกุมคุมขังกบฏได้ ๖๐๐ กว่าคน และในต้นเดือนพฤศจิกายนได้มีการตราพระราชบัญญัติจัดการป้องกันรักษารัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๗๖ ขึ้นเพื่อจัดการกับผู้ที่กระทรวงมหาดไทยเห็นว่า *"ได้กระทำการด้วยประการใดๆ เป็นปฏิปักษ์ต่อหรือเพื่อให้ประชาชนเสื่อมความนิยมหรือหวาดหวั่นต่อการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม"* ด้วยการส่งเรื่องให้คณะกรรมการซึ่งคณะรัฐมนตรีจะได้แต่งตั้งขึ้นเพื่อไต่สวนวินิจฉัยเสร็จสรรพในตนเอง โดยไม่ให้มีการอุทธรณ์ฎีกา นับเป็นการหลีกเลี่ยงการใช้กระบวนการยุติธรรมและศาลยุติธรรมปกติ และไม่เป็นไปตามหลักนิติธรรม

เมื่อได้มีการเลือกตั้งทางอ้อมสู่กึ่งหนึ่งของสภาผู้แทนราษฎรแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จฯ โดยเรือเดินสมุทรของเอกชนคืนสู่พระนครเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ทรงลงพระปรมาภิไธยแต่งตั้งสมาชิกสภาฯ ประเภทที่ ๒ ตามรายนามที่รัฐบาลถวายตรงตามจำนวน โดยมิได้เปิดโอกาสให้ได้พระราชทานคำแนะนำแต่อย่างใด แล้วทรงประกอบพิธีเปิดสภาผู้แทนราษฎรในวันรุ่งขึ้น จากนั้นสภาฯ ได้คัดเลือกให้พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง

หลังเกิดเหตุการณ์สมมติ

จึงถึงอีกวาระหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งถึงการเสด็จฯ ไปยังสถานที่ห่างไกล

วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ รัฐบาลได้อนุญาตให้ เซอร์ อาร์. ฮอลแลนด์ (Sir R. Holland) และนายเจมส์ แบ็กซเตอร์ (คนเดิม) ที่ปรึกษาชาวอังกฤษเข้าเฝ้าฯ ในโอกาสนั้นได้ทรงอธิบายบทบาทของพระองค์ในเหตุการณ์ที่ผ่านมาพระราชทานความตามบันทึกที่ฝรั่งรายงานไปยังรัฐบาลอังกฤษ[๒๖] โดยสรุปว่า พระองค์ได้ตัดสินพระราชหฤทัยไม่เข้ากับฝ่ายใดในช่วงนั้น เพราะนั่นย่อมเป็นการที่พระองค์ทรง *"ลงมาสู่เวทีการเมือง"* และ *"อาจนำอันตรายมาสู่ความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้"* อีกทั้งจะทรงอยู่ในฐานะเบี้ยของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดก็ตามที่สามารถควบคุมพระองค์ไว้ได้ จึงได้ทรงเสนอพระองค์เป็น *"คนกลาง"* อำนวยให้เกิดการเจรจากัน แต่ฝ่ายรัฐบาล ไม่แยแส โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเห็นว่าเขามีทางชนะในสนามรบ และฝ่ายกบฏก็โกรธเคืองพระองค์ที่ไม่เข้าข้างและพวกเขาจึงแพ้เป็นอันว่าไม่ว่าพระองค์จะทรงทำหรือไม่ทำอะไร พระองค์ก็ไม่มีทางทำถูกอยู่ดี ส่วนการเสด็จฯ ไปสงขลานั้น ทรงยอมรับว่าเป็นไปอย่างปัจจุบันทันด่วนในภาวะคับขัน อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ดูจะได้พิสูจน์ให้เห็นว่าทรงทำถูกต้องแล้ว ผู้คนเริ่มเชื่อว่าพระองค์ *"ไม่เห็นด้วยโดยเด็ดขาดกับความพยายามใดๆ ที่จะกลับไปสถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นใหม่"*

วิเคราะห์ได้ว่า ในการทรงเสนอพระองค์เองเป็น *"คนกลาง"* พระองค์ได้ทรงเลือกที่จะเน้นสาระของบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญแทนที่จะทรงแสดงความสนับสนุนรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาโดยอัตโนมัติตามนัยแห่งตัวรัฐธรรมนูญ และในการเสด็จฯไปสงขลาองค์ประชาธิปก ได้ทรงนำองค์พระมหากษัตริย์ไปไกลและเป็นต่างหากจากความขัดแย้งรุนแรงทางการเมือง เท่าที่จะทรงทำได้ ทั้งนี้เพื่อรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ทำหน้าที่ในระบอบรัฐธรรมนูญ กระนั้นก็ตามพระองค์ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงการถูกตำหนิอย่างรุนแรงจากทั้งสองฝ่ายซึ่งมองจากแง่มุมของตนเองว่าไม่ทรงเข้าข้างตน

ฝรั่งรายงานต่อไปว่า รับสั่งว่าการเลือกตั้งดูจะได้จัดอย่างยุติธรรมพอใช้และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งส่วนใหญ่ดูจะไม่มีความคิดสุดขั้ว จึงน่าจะคานอิทธิพลของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้บ้าง ในขณะที่ฝ่ายทหารในคณะราษฎรเองก็อาจยังระแวงหลวงประดิษฐ์มนูธรรม อีกทั้งทุกฝ่ายดูจะเห็นว่าพระมหากษัตริย์ยังเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นของรัฐธรรมนูญ หากแต่ประเด็นสำคัญที่จะบ่งบอกอนาคตก็คือ อะไรจะเกิดขึ้นกับผู้ต้องหากบฏ พระองค์ได้พระราชทานคำแนะนำให้ลดโทษโดยเฉพาะอย่างยิ่งโทษประหารชีวิตซึ่งต่างประเทศจะรับไม่ได้ แต่ก็ยังไม่มีคำตอบที่แน่นอนจากรัฐบาล

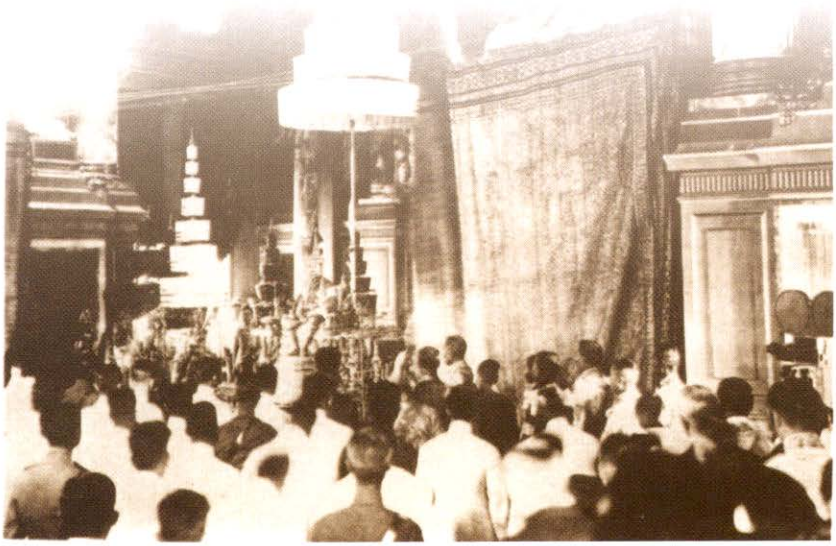
จึงทรงเกรงว่าจะมีความเคียดแค้นชิงชังและการล้างแค้นกันจนเสียเลือดเนื้อยิ่งขึ้นไปอีก พระองค์จึงจะเสด็จฯ ออกไปต่างประเทศสักพักหนึ่ง เพราะหากประทับอยู่ในประเทศก็ยากที่จะทรงหลีกเลี่ยงการที่พระนามจะถูกอ้างโดยผู้ที่คบคิดกันต่อต้านรัฐบาล การเสด็จฯ ไปน่าจะเป็นโอกาสให้สถานการณ์ผ่อนคลายลง ทรงยอมรับว่า สองปีที่ผ่านมาพระองค์เคร่งเครียดมาก และอย่างไรเสียก็ต้องเสด็จฯไปผ่าตัดต้อกระจกในพระเนตร ซึ่งแพทย์แนะนำให้ทรงพักผ่อนประมาณสองเดือนก่อนหน้า

แม้ว่าจะไม่ได้รับสั่งเรื่องการสละราชสมบัติในคราวนี้ ซึ่งอาจเป็นเพราะการเข้าเฝ้าฯ นั้น รัฐบาลซึ่งเป็นผู้อนุญาตมีทางทราบข้อมูลการสนทนา แต่ก็พออนุมานได้ว่า เหตุผลที่ได้แสดงในพระราชหัตถเลขาเมื่อเดือนสิงหาคมพระราชทานนายแบ็กซเตอร์ ซึ่งเข้าเฝ้าฯ อยู่ด้วยในคราวนี้ น่าจะยังคงมีอยู่ในพระราชหฤทัย

สองสัปดาห์กว่าๆ หลังจากนั้น คือเมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ (นับศักราชตามเดิม) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี สู่ทวีปยุโรป

เป็นอันจบการต่อรูปต่อ (jigsaw puzzle) ของผมให้เห็นว่าการเสด็จฯ ยุโรปนั้นมีวัตถุประสงค์ประการที่ ๓ คือ เพื่อตัดสินพระราชหฤทัยว่าจะทรงสละราชสมบัติหรือไม่ อยู่ด้วย แต่เพื่อไม่ให้เกิดอารมณ์ค้าง ผมขอเสนอบทวิเคราะห์อย่างรวบรัดว่าเป็นอย่างไรจึงได้ทรงสละราชสมบัติจริงๆ

วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเปิดฉากการเจรจากับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ถึงเงื่อนไขหากรัฐบาลไม่ต้องการให้ทรงสละราชสมบัติ โดยพระราชบันทึก ๒ ฉบับ

พระราชพิธีเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖
ซึ่งเสด็จฯ กลับมาจากสงขลา มาทรงประกอบพิธีก่อนที่จะเสด็จฯ ประพาสยุโรป

Daily Herald
LONDON
4 MAR 1935

SIAM'S KING GIVES UP THRONE: "ALL IS OVER"

THE KING AND QUEEN OF SIAM photographed at Knowle Park, Cranleigh, Surrey, yesterday.

Decision Announced At A Fireside Conference

"I PRAY MY PEOPLE MAY BE HAPPY"

"IT is all over."

A man in flannels and a sports coat walked into the sitting-room of a Surrey mansion yesterday and calmly made this announcement.

Gathered before a roaring fire were three journalists, and in a few minutes they had flashed to the world the news that it was "all over"—that King Pradjadhipok of Siam had given up his throne.

Never before has the abdication of a monarch been announced with so little formality.

The King's secretary, with the three special correspondents, two English and one American, sat before the fire in a room at Knowle Park, near Cranleigh; the light flickered on sporting guns, on rows of books, on typewritten documents.

"The King signed his abdication at 1.45 yesterday afternoon," the secretary said.

"**The abdication, contained in a brief statement occupying only four typewritten pages, became absolute the moment it was signed.**

"The King will take the title of Prince of Sukhodava."

THE LETTER

Asked what the King's feelings were on the signing of the document, his secretary said. They might be described as feelings of sad relief, for you cannot break the ties of kingship as you would break a string.

The King's letter of abdication outlines the political situation since 1932. Striking passages from it are:—

"**When I asked that the constitution should be changed to conform with true democracy to satisfy the people, the Government and its Party, which now holds complete power in its hands, refused.**

"OPPRESSIVE LAW"

"Moreover, the Government has promulgated a law of an oppressive nature contrary to the generally accepted principles of justice, to apply to cases where persons are charged with political offences: i.e., no opportunity is afforded to contest the case before a court; procedure is by secret trial before a committee—a procedure which I never employed when I had absolute power.

"*I am of the opinion that the Government and its Party have employed methods of administration incompatible with the personal liberty of the subject and the principles of equity.*

"I am willing to surrender my former powers in favour of the people generally, but I refuse to surrender it to any particular individual or Party so that that power can be used in an autocratic way.

HIS SUCCESSOR

"Since I realise that now there is no longer any way of my assisting or protecting the people in future, I hereby renounce all the rights which I had as King.

"I have no wish to exercise my right to nominate my successor.

"**I have no wish that anyone should create any disturbance in the country on my behalf.**

"**If anyone should use my name in this connection it must be understood that it would be without my agreement, approval or support.**

"It is my deepest regret that I am no longer able to serve my people and my country. I can but pray that Siam may have prosperity and the Siamese people happiness."

HOLIDAY—THEN GOING TO CONTINENT

"PLEASE don't ask me to talk about politics," said the ex-King after his decision had been made known yesterday.

"I shall stay here till the end of June—I may go for a holiday somewhere. Then I may go to the Continent. . . . My plans are a little indefinite."

The generally presumed successor to the throne is 11-year-old Prince Ananda Mihadel, nephew of the ex-King.

Manchester Guardian
4 MAR 1935

KING PRAJADHIPOK'S LETTER OF ABDICATION

His Democratic Policy Falsified

"I REALISE I CAN NO LONGER ASSIST OR PROTECT MY PEOPLE"

The following translation of the King of Siam's letter of abdication was issued by his secretary at Knowle last night:—

When Phya Bahol and his associates seized power by military force on June 24, 1932, they invited me to remain as a constitutional king. I accepted on the understanding that they would establish a Constitution on the same lines as in all other countries with a constitutional Government, so that the people should have the right to have a voice in the administration and matters of policy which affect their general welfare. It was already in favour of this, and was considering how a change of this kind in the administration in Siam could be effected without any upheaval.

FRUITLESS EFFORTS

In the hope of achieving stability in the State I tried to assist in maintaining good order, so that the changes could be made as smoothly as possible. My efforts were fruitless, as the promoters of the change failed to give political freedom, nor did they consult the true wishes of the people.

From the two Constitutions it can be seen that the power to carry out various policies rested with the promoters and their supporters, not with the representatives elected by the people. For instance, the temporary Constitution made it clear that anyone not approved by the promoters' party was debarred from being a people's representative.

The permanent Constitution was an improvement owing to representations which I made, but still half the Assembly were nom cheren and controlled by the promoters.

Moreover, some of the promoters planned to introduce fundamental changes in the economic programme of the country, with the result that there were disagreements between the promoters and their party, and the Assembly had to be closed and the Constitution suspended in certain clauses on the advice of the Government then in power. All this caused unrest.

GOVERNMENT'S PROMISES NOT KEPT

Then Phya Bahol and his party seized power by force for the second time, and from that time on any hope that changes could be effected smoothly diminished. Some the promoters did not fulfil their promise of true political liberty to the people, and since the people had no opportunity of voicing their opinion before an important policy was undertaken, a revolt broke out involving civil war.

When I asked that the Constitution should be changed to conform with true democracy to satisfy the people, the Government and its party, which now holds complete power, refused.

Even in the meetings of the Assembly, when matters of importance were submitted (for instance, my various requests), the members did not have the opportunity to examine the matter properly and in detail beforehand, because they were pressed to make a decision in one sitting as a question of urgency.

Moreover, the Government promulgated a law of an oppressive nature contrary to the generally accepted principles of justice to apply to cases of persons charged with political offences. No opportunity is afforded them of contesting their cases before a court. Procedure is by secret trial before a committee—a procedure which I never employed when I had absolute power. I have asked for this procedure to be abandoned, but the Government has refused.

"NO WAY OF PROTECTING MY PEOPLE"

I am of the opinion that the Government and its party have employed methods of administration incompatible with the personal liberty of the subject and the principles of equity according to my conception and belief. I am unable to agree that any party should carry on administration in this way under cover of my name. I am willing to surrender my former power in favour of the people generally, but I refuse to surrender it to any particular individual or party so that that power can be used in an autocratic way without the people's having any voice.

But since I realise that now there is no longer any way of my assisting or protecting the people in future I hereby renounce all the rights which I had as King, but reserve all the rights which I had formerly enjoyed before my accession to the throne.

I have no wish to exercise my right under the Succession Act to nominate my successor. I have no wish that anyone should create any disturbance in the country on my behalf. If anyone should use my name in this connection it must be understood that it would be without my agreement, approval, or support. It is my deepest regret that I am no longer able to serve my people and my country in accordance with the determination and hope which I inherited from my predecessors. I can but pray that Siam may have prosperity and the Siamese people happiness.

Daily Telegraph
Date of Issue 6 MAR 1935

Ex-King's Private Fortune

EX-KING PRAJADHIPOK is not likely to find himself in financial straits owing to his abdication.

He sacrifices a Civil List of about £300,000 a year, but his personal fortune, I hear, is unaffected.

It is estimated at £1,000,000.

Until 1926, the year following King Prajadhipok's accession, rulers of Siam had no Civil List.

As absolute monarchs, they dipped into the Treasury according to their requirements. These might be anything up to £600,000 a year.

The fixing of the Royal Civil List at the equivalent of £300,000 was part of the general scheme of economy under which the number of Court officials was drastically reduced.

I learn, by the way, that the ex-King and Queen of Siam are hoping to make their new home at Nyon, on the Lake of Geneva.

หนังสือพิมพ์ฉบับต่างๆ ในประเทศอังกฤษรายงานข่าวและ
ตีพิมพ์คำแปลพระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติเป็นภาษาอังกฤษ

ซึ่งพระราชทานพระยาราชวังสันที่ปารีสในวันนั้น [๒๗] ผมวิเคราะห์ว่า [๒๘] ณ บัดนั้น พระองค์แน่พระราชหฤทัยแล้วว่ารัฐบาลไม่ได้ยอมรับว่าพระองค์มีพระราชสิทธิสามประการ อีกทั้งกำลังดำเนินมาตรการต่างๆ ที่ขัดต่อหลักการปกครองโดยหลักนิติธรรมและมีแนวโน้มที่จะเป็นคณาธิปไตยหรือเผด็จการโดยคณะบุคคล ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนผ่านสู่ระบอบประชาธิปไตย พระองค์จึงได้ทรงท้วงติงตรงๆ และทรงแสดงพระราชดำริอย่างแข็งขัน ว่าจะทรงสละราชสมบัติ เพื่อที่จะทรงทดสอบสถานการณ์เป็นขั้นสุดท้ายว่าควรหรือไม่ที่จะทรงสละราชสมบัติจริงๆ เท่ากับว่า เมื่อทรง *"ขู่"* ว่าจะทรงสละราชสมบัตินั้น ทรงพร้อมอยู่แล้วที่จะทรงสละราชสมบัติหากหลักการของระบบกษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญไม่ได้รับการยึดถือ

ในเมื่อ**พระราชสิทธิ**ไม่ได้รับการยอมรับ จึงต้องพระราชประสงค์ที่จะทรงทราบต่อไปว่า **พระราชอำนาจ**ที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงมีเผื่อไว้เพื่อรักษาไว้ซึ่งระบอบรัฐธรรมนูญนั้น คณะราษฎรและคณะรัฐบาลจะให้ทรงมีหรือไม่ จึงได้ทรงตั้งข้อเรียกร้องที่จะให้พระราชอำนาจยับยั้งร่างกฎหมายมีความเป็นจริงเป็นจังขึ้นกว่าที่ได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญและในเมื่อปวงชนยังไม่มีอำนาจอธิปไตยเต็มที่พระมหากษัตริย์ควรจะได้ *"รักษาการ"* แทนปวงชนในการมีส่วนเสียงในการเลือกสรรสมาชิกสภาฯ ประเภทแต่งตั้ง อีกทั้งหากจะยังทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญจริงๆ แล้ว ก็ชอบที่จะมีการปกครองโดยหลักนิติธรรมสถิตอยู่เป็นมั่นเหมาะพร้อมกันไป เพราะหลักนิติธรรมคือรากฐานของระบอบรัฐธรรมนูญ และประชาราษฎรก็ควรที่จะยังคงมีสิทธิของเขาตามประเพณีในอันที่ถวายฎีกาขอพระราชทานอภัยโทษได้โดยตรง อันอาจนำมาซึ่งความเป็นธรรมเหนือความยุติธรรมตามกฎหมาย (ที่อาจมิได้เป็นไปโดยหลักนิติธรรม) ด้วย นอกจากนั้นได้พระราชทานคำแนะนำเป็นมั่นเหมาะให้ดำเนินการลดโทษ *"นักโทษการเมือง"* และ (ในเมื่อชัดเจนแล้วว่าคณะราษฎรเป็นพรรคการเมืองโดยพฤตินัย) ให้เปิดโอกาสให้มีพรรคการเมืองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย **เพื่อที่จะได้กลับสู่บรรยากาศของการแข่งขันทางการเมืองโดยสันติ** ประชาธิปไตยจะได้มีโอกาสวิวัฒน์ขึ้นต่อไป

เมื่อคำร้องขอแทบทุกข้อของพระองค์ได้รับการปฏิเสธ พระองค์จึงทรงมั่นพระทัยว่าความพยายามอย่างต่อเนื่องจนถึงที่สุดของพระองค์ที่จะจรรโลงระบบกษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญไม่ประสบผลสำเร็จ และในเมื่อพระองค์เองยังเป็นที่ระแวงสงสัยอยู่ร่ำไป องค์ประชาธิปกจึงตัดสินพระราชหฤทัย มีพระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติลงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ (นับศักราชตามเดิม) มาจากประเทศอังกฤษ นับเป็นการทรงปลีกพระองค์เองออกจากราชบัลลังก์เพื่อที่สถาบันพระมหากษัตริย์จักได้คงอยู่ และในภายหน้ามีโอกาสหล่อหลอมระบบพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญให้เป็นหนทางแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างแนวคิดการมีพระมหากษัตริย์กับแนวคิดการมีประชาธิปไตย เพราะเป็นที่พิสูจน์แล้วในหลายประเทศว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกับระบอบประชาธิปไตย แต่สามารถมีคุณูปการต่อระบอบนั้นได้หลายประการ

เชิงอรรถ

[๑] ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พิมพ์เป็นครั้งแรกเป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีปชา สิริวรสาร ปช., ปม. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๖.

[๒] บรรเจิด อินทุจันทร์ยง (บรรณาธิการ) *ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพมหานคร : บริษัทวัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๗, หน้า ๒๗๐.

[๓] สถาบันพระปกเกล้า. *สมุดภาพรัชกาลที่ ๗.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งฯ, ๒๕๔๔ (พิมพ์ครั้งที่สอง), คำบรรยายภาพที่ ๑๐๓ หน้า ๗๑.

[๔] *จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปฯ,* หน้า ๑๕๗. ผู้เขียนได้สอบถามจักษุแพทย์ ผู้เชี่ยวชาญต้อ ทราบว่าในสมัยนั้นการผ่าตัดต้อกระจกต้องทำสองครั้ง ครั้งแรกเพื่อนำเลนส์ตาออก ครั้งหลังเพื่อใส่เลนส์เทียม ระหว่างการผ่าตัดทั้งสองครั้ง ผู้ป่วยต้องใช้แว่นตาที่มีเลนส์พิเศษ

[๕] สถาบันพระปกเกล้า *พระราชบันทึกทรงเล่าในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗* กรุงเทพฯ: เอ.พี กราฟิค ดีไซน์ และการพิมพ์, ๒๕๔๕ หน้า ๑๗.

[๖] *จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรปฯ* หน้า ๓๕, ๓๙ และ ๑๕๐ - ๑๕๑.

[๗] อนึ่ง ต้นฉบับเดิมของ**จดหมายเหตุฯ** มีข้อความว่า "และสหปาลีรัฐอเมริกา" ต่อท้ายคำว่า "ยุโรป" แต่ปรากฏว่าไม่ได้เสด็จประพาสสหรัฐอเมริกา แต่ได้ประทับอยู่ที่ประเทศอังกฤษจนถึงเวลาที่ทรงสละราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ (๒๔๗๘ ตามปฏิทินปัจจุบันสมัย) "อาจเป็นว่าเดิมมีพระราชดำริจะเสด็จประพาสอเมริกาต่อจากการประพาสยุโรป แต่เมื่อเหตุการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไป จึงได้ทรงระงับพระราชดำรินั้น" (โปรดดู คำนำ **จดหมายเหตุฯ** ของสำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๑๖)

[๘] "พระราชบันทึก ๑" และ "พระราชบันทึก ๒" ใน*พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ.* กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. ๒๕๓๖. หน้า ๘ - ๑๔ (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หน้า ๙ - ๑๓).

[๙] *จดหมายเหตุ เสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๗๗ ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* มปท. ๒๕๒๖. หน้า ๒๙๒. เข้าใจว่าอัครราชทูต ณ กรุงปารีส ดูแลสวิตเซอร์แลนด์ด้วยอัครราชทูตประจำกรุงปารีสดูแลการทูตสยามกับประเทศสวิตเซอร์แลนด์ด้วยในขณะนั้น

[๑๐] **เพิ่งอ้าง.** หน้า ๕.

[๑๑] "บันทึกลับ" ของเจ้าพระยามหิธร สำเนาต้นฉบับลงนามโดยเจ้าพระยามหิธร ตีพิมพ์เต็มฉบับใน สนธิ เตชานันท์ ผู้รวบรวม. *แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบ "ประชาธิปไตย" ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๕ (พิมพ์ครั้งที่ ๔). หน้า ๓๑๔ - ๒๓๒.

[๑๒] "พระราชบันทึก ๒". *อ้างแล้ว.* หน้า ๑๑.

[๑๓] "บันทึกลับ". *อ้างแล้ว.* หน้า ๓๒๒ - ๓๒๓.

[๑๔] *เพิ่งอ้าง.* หน้า ๓๑๗.

[๑๕] Oxford: Oxford University Press, 1995, p.65.

[๑๖] ผมได้วิเคราะห์ไว้ละเอียดกว่านี้ใน Prudhisan Jumbala, "Prajadhipok: The King at the Transition to Constitutional Monarchy in Siam" in Suchit Bunbongkarn (ed.), *The Monarchy and Constitutional Rule in Democratizing Thailand.*

[๑๗] Bangkok: Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University, 2012 (forthcoming). อ้างในชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *ปฏิวัติ ๒๔๗๕,* กทม.: มูลนิธิโครงการตำราฯ, ๒๕๔๗, หน้า ๒๐๘.

[๑๘] อ้างใน *เพิ่งอ้าง* หน้า ๒๐๙.

[๑๙] เช่น นอกจากศึกษาจากตัวรัฐธรรมนูญแล้ว อาจศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง Kobkua Suwannathat - Pian, *Kings, Country and Constitutions: Thailand's Political Development 1932 - 2000,* London and New York: RoutledgeCurzon, ๒๐๐๓, pp.33 - 45 กับ ชาญวิทย์และธำรงศักดิ์ *อ้างแล้ว,* บทที่ ๒.

[๒๐] Chula Chakrabongse, Prince, *Lords of Life: A History of the Kings of Thailand,* Bangkok: DD Books, 1980, p. 316.

[๒๑] เช่นจากชาญวิทย์ และธำรงศักดิ์ *อ้างแล้ว* หน้า ๓๔๙ - ๓๘๖, แต่ก็โดยมีทัศนวิจารณ์.

[๒๒] "พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ" ในนายสุจินดา (นามแฝง ของชาลี เอี่ยมกระสินธุ์) *พระปกเกล้าฯ กษัตริย์นักประชาธิปไตย.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๙, หน้า ๔๙๓ และ ๔๙๗.

[๒๓] *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๕๐ หน้า ๓๙๕.

[๒๔] เอกสารจดหมายเหตุกระทรวงการต่างประเทศ F.O. ๓๗๑/๑๘๒๐๖ ในภาคผนวกของวัลย์วิภา จรูญโรจน์, *ม.ล. แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ.* กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๘, หน้า ๑๙๓.

[๒๕] F.O. 371/17176 ใน **เพิ่งอ้าง** หน้า ๑๙๘ - ๒๐๒.

[๒๖] "Notes on Sir R. Holland and Mr. Baxter's Audience with H. M. the King of Siam.", F. O. 371/18206 ตีพิมพ์เป็นภาคผนวก ข. ใน วัลย์วิภา จรูญโรจน์ ม.ล. *แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว : การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์.* กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๘, หน้า ๑๙๒ - ๑๙๗.

[๒๗] ดูรายละเอียดใน *พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสละสมบัติ.* กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, ๒๕๓๖. ฉะนั้นเป็นอันว่าในวันที่ ๒๐ นั้น ยังประทับอยู่ที่ปารีสดังที่ผมได้นำสืบไว้ก่อนหน้านี้

[๒๘] ศึกษารายละเอียดได้จากบทความขนาดยาวของผู้เขียน Prudhisan Jumbala, "Prajadhipok : the King at the Transition to Constitutional Monarchy In Siam" in Suchit Bunbongkarn (Ed.), *The Monarchy and Constitutional Rule in Democratizing Thailand.* Bangkok: Institute Of Thai Studies, Chulalongkorn University, 2012 (forthcoming).

บรรณานุกรม

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (๒๕๔๗). *ปฏิวัติ ๒๔๗๕.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราฯ.

บรรเจิด อินทุจันทร์ยง (บรรณาธิการ). (๒๕๓๗). *ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพฯ: บริษัทวัชรินทร์การพิมพ์.

พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ. (๒๕๑๙). ใน นายสุจินดา (นามแฝง ของชาลี เอี่ยมกระสินธุ์). *พระปกเกล้าฯ กษัตริย์นักประชาธิปไตย.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรสยาม.

วัลย์วิภา จรูญโรจน์, ม.ล. (๒๕๔๘). *แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ.* กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

สนธิ เตชานันท์ (ผู้รวบรวม). (๒๕๔๕) *แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบ "ประชาธิปไตย" ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* (พิมพ์ครั้งที่ ๔). กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

สถาบันพระปกเกล้า. (๒๕๔๔). *สมุดภาพรัชกาลที่ ๗.* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งฯ.

สถาบันพระปกเกล้า. (๒๕๔๕). *พระราชบันทึกทรงเล่าในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗.* กรุงเทพฯ: เอ.พี กราฟิค ดีไซน์ และการพิมพ์.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (๒๔๓๖). พระราชบันทึก ๑ และ พระราชบันทึก ๒. ใน *พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสละราชสมบัติ.* กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (๒๕๓๖). *พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ.* กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.

สำนักราชเลขาธิการ. (๒๕๒๖). *จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปฯ พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๗๗.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

Chula Chakrabongse, Prince. (1980). *Lords of Life : A History of the Kings of Thailand.* Bangkok: DD Books.

Kobkua Suwannathat - Pian. (2003). *Kings, Country and Constitutions: Thailand's Political Development 1932 - 2000.* London and New York: RoutledgeCurzon.

Prudhisan Jumbala. (2012). Prajadhipok: The King at the Transition to Constitutional Monarchy in Siam. In Suchit Bunbongkarn (Ed.). *The Monarchy and Constitutional Rule in Democratizing Thailand.* Bangkok: Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University.

ภาพวาดสมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา
ที่ผนังด้านตะวันออกในพระวิหารหลวงวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ
ให้พระยาอนุศาสตร์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) วาด

ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง ของศิลปวัฒนธรรมสมัยรัชกาลที่ ๗

ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร

องค์ประกอบสำคัญในการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของสังคมมนุษย์ จำเป็นต้องอาศัยสภาวะความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงเป็นพลังสำคัญ ในทัศนะของ อริสโตเติล (Aristotle) นักปรัชญากรีกโบราณระบุว่า ศิลปะทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นดนตรี การแสดง หรือทัศนศิลป์ ล้วนสามารถช่วยชักฟอกจิตใจให้ดีงามได้ นอกจากนี้ในทางศาสนาชาวคริสต์เชื่อว่า ดนตรีจะช่วยโน้มน้าวจิตใจให้เกิดศรัทธาต่อศาสนาและพระเจ้าได้ การศรัทธาเชื่อมั่นต่อศาสนาและพระเจ้า คือ ความพร้อมที่จะพัฒนาการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ[๑]

ราชบัณฑิตยสถานอธิบายความหมายของศิลปะให้สามารถเข้าใจได้เป็นสังเขปว่า *"ศิลปะ (น.) ฝีมือ, ฝีมือทางการช่าง, การแสดงออกซึ่งอารมณ์สะเทือนใจให้ประจักษ์เห็น โดยเฉพาะหมายถึง วิจิตรศิลป์"*[๒] ในที่นี้วิจิตรศิลป์ คือ ความงามแบบหยดย้อย ดังนั้น คำว่า *"ศิลปะ"* ตามความหมายของราชบัณฑิตยสถานจึงหมายถึงฝีมือทางการช่างซึ่งถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาจากแรงบันดาลใจภายในอย่างวิจิตรงดงามนั่นเอง

ปัจจุบัน คำว่า *"ศิลปะ"* สามารถแปลความหมายได้หลากหลายตามวิวัฒนาการของรูปแบบและลัทธิทางศิลปะซึ่งเกิดขึ้นมาตามความนิยมของแต่ละยุคสมัย ดังนั้น คำว่า *"ศิลปะ"* จึงมิได้หมายถึงฝีมือทางการช่างที่งดงามแต่เพียงอย่างเดียว การสร้างสรรค์ผลงานที่มีจุดมุ่งหมายบ่งบอกถึงความอัปลักษณ์ในสังคม เสียดสีวิพากษ์วิจารณ์และสะท้อนความเป็นไปของสังคมในศิลปะลัทธิดาดา (Dadaism) เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕) ก็ถือรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของงานสร้างสรรค์ทางศิลปะด้วยเช่นกัน

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องยาวนานนับร้อยนับพันปี ตามแบบอย่างอารยประเทศ พระราชบัญญัติวัฒนธรรมพุทธศักราช ๒๔๘๕ อธิบายไว้ว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่ทำให้เกิดความเจริญงอกงามแก่หมู่คณะ หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน ในความหมายทางวิชาการ วัฒนธรรม หมายถึง *"พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน"*[๓]

พระยาอนุมานราชธน หรือเสฐียรโกเศศ นักปราชญ์ผู้มีความรอบรู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรมและประเพณีอย่างลึกซึ้ง กล่าวว่า

"วัฒนธรรมที่ปั้นให้ปรากฏเด่นว่าเป็นไทยโดยสมบูรณ์ และทำให้เห็นว่าแตกต่างไปจากชนชาวอื่นอย่างไร เราก็อาจตอบได้ในข้อนี้ว่า วัฒนธรรมไทย เกิดจากขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบๆ ต่อกันมาเป็นปรัมปรา อย่างที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Tradition หรือประเพณีปรัมปรา ซึ่งมีมาหลายกระแสหลายทาง ที่เข้ามาผสมปนปรุงกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว เกิดเป็นวิถีชีวิตแห่งความเป็นอยู่ของชนชาวไทยให้เห็นเด่นโดยเฉพาะ"[๔]

เมื่อนำคำว่าศิลปะ กับวัฒนธรรม สมาสกันเป็นคำว่า *"ศิลปวัฒนธรรม"* (Art and Culture) ซึ่งนิยมใช้กันมากในปัจจุบัน ก็หมายถึง วิถีการดำเนินชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการละเล่น การแสดง การร้องเพลง รวมถึงบรรดาผลงานทั้งมวลของมนุษย์ที่สร้างสรรค์ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นงานด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ตลอดจนความเชื่อ ความรู้ ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญทางภูมิปัญญา ระเบียบ แบบแผน กฎหมาย ภาษาพูดและภาษาเขียน เป็นต้น ศิลปวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่ต้องมีระเบียบแบบแผนและมีความสำคัญเชื่อมโยงสิ่งต่างๆ ในสังคมให้รวมอยู่ด้วยกันตลอดเวลาเพื่อที่จะให้เกิดเป็นคุณงามความดี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเป็นพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งที่ทรงเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมในฐานะหลักแห่งความเจริญของชาติไทยที่มีมาอย่างยาวนาน พระองค์ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่คณะนาฏศิลป์ไทยที่เดินทางไปเผยแพร่ในต่างประเทศ อันกอปรด้วยสาระที่เปี่ยมด้วยความหมายแก่สังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้

"...คำว่า วัฒนธรรม นี่จะแปลว่าอะไรก็แล้วแต่จะตีความ ความจริง แปลว่า ความเจริญ ความก้าวหน้า แต่วัฒนธรรมในที่นี้ก็คงจะบ่งถึงว่า มีความเจริญมาช้านาน ไม่ใช่ว่ามีความเจริญก้าวหน้า แต่มีความเจริญมาเป็นเวลาช้านาน ต่อเนื่องมาและจนกระทั่งฝังอยู่ในสายเลือด แต่ถ้าเราไปแสดงตนว่ามีวัฒนธรรม ว่ามีฝีมือเท่านั้นเองก็ไม่พอ ต้องแสดงว่าวัฒนธรรมของเราอยู่ในเลือดวัฒนธรรม..."[๕]

ความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๗

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๗ แห่งราชวงศ์จักรี ทรงครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๗ สืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นพระเชษฐาร่วมพระบรมราชชนกชนนี ช่วงเวลา ๙ ปีแห่งรัชสมัยของพระองค์ท่านถือเป็นระยะเวลาของการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญอย่างหลากหลายทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและเทคโนโลยี ดังนั้น เมื่อจะพรรณนาถึงเรื่องราวเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมในสมัยนี้ จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงบริบทความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงทั้งในช่วงก่อนและหลังรัชสมัยอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงประสบปัญหาที่สำคัญที่สุด คือ ปัญหาการขาดแคลนทางเศรษฐกิจซึ่งทำให้ต้องตัดทอนรายจ่ายลงอย่างมาก แต่พระองค์ยังทรงเป็นห่วง

พระราชกรณียกิจด้านการรักษาวัฒนธรรมและประเพณีของชาติ ฉะนั้นพระองค์ทรงใฝ่พระราชหฤทัยในด้านศิลปวัฒนธรรม

การสืบสานและวางรากฐานทางศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏอย่างชัดเจนโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ เพื่อส่งเสริมการศึกษาด้านวิจิตรศิลป์ วรรณคดี และโบราณคดี และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งนายกสภาเป็นพระองค์แรก และให้สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกราชบัณฑิตยสภา เพื่อจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนคร และตรวจสอบพิจารณาวิชาอักษรศาสตร์เพื่อจัดการพิพิธภัณฑสถาน สงวนรักษาโบราณวัตถุสถาน และเพื่อจัดการบำรุงรักษาวิชาช่าง ผลงานของราชบัณฑิตยสภาเป็นผลดีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก เช่น ดำเนินการค้นคว้า สำรวจ ขุดค้น บูรณะและขึ้นทะเบียนโบราณสถาน อันเป็นบทบาทเริ่มแรกที่พัฒนาขึ้นมาเป็นอำนาจหน้าที่ของกรมศิลปากรในปัจจุบัน การสอบค้นเอกสารโบราณ การตีพิมพ์เผยแพร่ รวมทั้งริเริ่มส่งเสริมให้มีการประกวดเรียบเรียงบทประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง อาทิ การประกวดเรียงความหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กเพื่อแจกในวันวิสาขบูชา เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จฯ เปิดพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร และเปิดหอพระสมุดวชิรญาณ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙ สะท้อนให้เห็นถึงการทรงตระหนักถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมของชาติไทยในขณะนั้นว่า

> *"ข้าพเจ้ามีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้มาเปิดพิพิธภัณฑสถานแลหอพระสมุดวชิรญาณที่ได้จัดขึ้นใหม่ในวันนี้ เพราะเป็นอันว่าได้เห็นกิจการส่วนหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าได้มอบให้ราชบัณฑิตยสภาจัดการนั้น สำเร็จผลสมความประสงค์... พิพิธภัณฑ์นี้เป็นของที่มีค่าควรดูควรชม...เป็นทางบำรุงปัญญา ความรู้ของมหาชน และจะได้เป็นสง่าแก่พระนครและเป็นสาธารณประโยชน์ ตลอดจนชนต่างชาติก็จะได้ชมศิลปวัตถุของชาติไทยเป็นหนทางประกาศเกียรติยศแลอารยธรรมของประเทศสยาม..."*[๖]

ความเคลื่อนไหวที่สำคัญทางด้านศิลปวัฒนธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๗ คือ การตรา *"พระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พุทธศักราช ๒๔๗๔"* อันเป็นกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองลิขสิทธิ์ในวรรณกรรมและศิลปกรรมฉบับแรกที่มีขอบเขตกว้างขวางและสมบูรณ์ การที่รัฐบาลในสมัยนั้นพิจารณาสมัครเข้าเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรมระหว่างประเทศ คือ อนุสัญญากรุงเบิร์นในอีก ๑ เดือนต่อมานั้น นอกจากเพื่อให้คนไทยได้รับการคุ้มครองลิขสิทธิ์ผลงานด้านวรรณกรรมและศิลปกรรมจากประเทศที่เป็นภาคีอนุสัญญาฯ ดังกล่าวด้วยกันแล้วยังน่าจะเป็นการแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีวัฒนธรรมทางจิตใจสูง และมีความเจริญก้าวหน้าสมสมัยเช่นเดียวกับนานาอารยประเทศ

ศิลปวัฒนธรรมมีความหมายประสานสอดคล้องกับคำว่าขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการร้อยรัดความหลากหลายทางสังคมให้มีความเป็นเอกภาพ (unity) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงปัจจัยดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองประมาณ

๔ เดือนเศษ พระองค์จึงพระราชทานพระบรมราโชวาทในงานประจำปีของโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕ มีใจความตอนหนึ่งที่สะท้อนความสำคัญของความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในสังคมไทยจากการเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษดังนี้

"การที่อังกฤษรักขนบธรรมเนียมหรือ Tradition ไม่ได้ทำให้ประเทศอังกฤษล้าหลังประเทศอื่นในความเจริญเลย สิ่งใดที่ควรเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลงไป แต่สิ่งใดที่ยังดีอยู่ไม่เสียหาย เขาก็คงรักษาไว้ เพื่อนึกถึงความเจริญของประเทศที่มีมาแล้วในปางก่อน ถึงแม้ว่าเขาจะคิดทำงานใดๆ เพื่อมุ่งหาความเจริญในอนาคตก็จริง แต่เขาก็ไม่ยอมหันหลังให้อดีตเสียเลย ข้อนี้เองทำให้อังกฤษเปลี่ยนแปลงแบบแผนการปกครองได้อย่างเรียบร้อยราบคาบไม่ต้องมีการจลาจลมากมายนัก นั่นเป็นผลของการรักษาขนบธรรมเนียมอย่างหนึ่ง..." [๗]

หลักฐานในพระราชนิพนธ์คำนำหนังสือเรื่องการเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งรัชกาลที่ ๗ โปรดให้พิมพ์ขึ้นเมื่อได้เสวยราชสมบัติแล้ว เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๐ ได้เตือนให้ชาวไทยตระหนักว่า สิ่งต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นควรมีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปและสร้างสรรค์เพื่อมิให้ก่อให้เกิดความเสียหายต่อบ้านเมือง ดังนี้

"...ควรพยายามแลดูการล่วงหน้า แต่ก็ควรเหลียวหลังดูประเพณี และหลักการที่ล่วงไปแล้วด้วยเหมือนกัน ใน ๒ อย่างนี้ก็พอจะทำได้ มียากอยู่เพียงจะเลือกเวลาให้เหมาะอย่าให้ช้าเกินไป อย่าให้เร็วเกินไป ข้อนี้แหละยากยิ่งนัก นอกจากมีสติปัญญาแล้วยังต้องมีโชคดีประกอบด้วย แต่ถ้าเราทำการใดๆ ไปโดยมีความสุจริตในใจและโดยเต็มความสามารถแล้ว ก็ต้องนับว่าได้พยายามทำการงานตามหน้าที่จนสุดกำลังแล้ว..." [๘]

อย่างไรก็ดี ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมามีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๗ โดยสังเขป ดังนี้

เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เนื่องในโอกาส ๑๐๐ ปี พระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง *"สังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว"* จัดโดยสถาบันไทยศึกษา และฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๗ - ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีบทความวิชาการเรื่องสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย ศาสตราจารย์กิตติคุณ ม.ร.ว.แน่งน้อย ศักดิ์ศรี กล่าวถึง สิ่งที่แสดงออกถึงศิลปวัฒนธรรมประจำชาติในแต่ละยุคแต่ละสมัย อาจจะแสดงออกได้ในรูปของจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม นาฏยกรรม และวรรณคดี เป็นต้น แต่กระบวนการผลิตงานศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้ สถาปัตยกรรมดูจะเป็นงานที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด เพราะมีลักษณะที่คงทนถาวร มีประโยชน์ใช้สอย จับต้องได้ สัมผัสด้วยตา และด้วยใจ [๙]

คำบรรยาย เรื่อง ลักษณะสถาปัตยกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ในเอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน่วยที่ ๑๐ กล่าวเพียงสั้นๆ ว่า จิตรกรผู้เขียนภาพภาพพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนเรศวรที่วัดสุรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา คือ พระยาอนุศาสตร์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) [๑๐] และบุคคลสำคัญที่มีบทบาทในการกำหนดเรื่องราวในภาพจิตรกรรมข้างต้น คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงเป็นนายกสภาแห่งราชบัณฑิตยสภา [๑๑]

ผลงานวิจัยระดับดีมากของ ชาตรี ประกิตนนทการ ชื่อ *"การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรมสยามสมัยไทยประยุกต์ ชาตินิยม"* ตีพิมพ์ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ (๒๕๔๗) ได้นำเสนอความหมายของสถาปัตยกรรมในแง่ที่เป็นสัญลักษณ์ทางสังคมและการเมืองที่สัมพันธ์กับความคิดของผู้คนและสังคมที่เปลี่ยนไปในแต่ละสมัย นอกเหนือจากประโยชน์การใช้สอยในด้านการกิน การอยู่ การนอน และการทำงานแล้ว ยังสะท้อนเรื่องราว ความคิด ความเชื่อ ตลอดจนอุดมคติของผู้คนและสังคมทั้งแบบตั้งใจและไม่ตั้งใจด้วย งานวิจัยนี้เป็นความพยายามที่จะอธิบายเหตุผลที่มาของการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมโดยอาศัยกรอบความคิดและทฤษฎีทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมร่วมกับศาสตร์ในสาขาวิชาอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น สังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความคิดริเริ่มในการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม โดยอาศัยเครื่องมือทางวิชาการหลายๆ อย่างมาร่วมกันในการวิเคราะห์งานสถาปัตยกรรม

ผลที่เกิดขึ้นจึงทำให้ได้มาซึ่งคำอธิบายทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมที่กว้างขวางและลึกซึ้งมากขึ้น มองเห็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองในช่วงเวลาต่างๆ กับตัวงานสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงยุคสมัย เป็นการศึกษาที่พยายามจะวิเคราะห์งานสถาปัตยกรรมโดยผ่านหลักฐานและเอกสารประเภทอื่นนอกเหนือไปจากหลักฐานที่มาจากตัวงานสถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียว ที่สำคัญที่สุดคืองานวิจัยชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมว่า ตัวงานสถาปัตยกรรมสามารถที่จะใช้เป็น *"เครื่องมือทางประวัติศาสตร์"* อย่างหนึ่งในการย้อนกลับไปศึกษาประวัติศาสตร์สังคมหรือประวัติศาสตร์ด้านอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งที่ผ่านมางานสถาปัตยกรรมยังมิได้ถูกนำไปใช้ในกระบวนการศึกษาดังกล่าวมากเท่าที่ควร [๑๒]

โดยเฉพาะในบทที่ ๓ ว่าด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมเมื่อยามสนธยาของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๗๕) หัวข้อย่อยที่ ๓.๓ กล่าวถึงสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๗ ในฐานะที่เป็นฉากสุดท้ายของสถาปัตยกรรมในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

รองศาสตราจารย์ชาตรี ประกิตนนทการ เคยเสนอความเห็นเชิงอัตวิสัยบนพื้นฐานของทฤษฎีความขัดแย้ง โดยวิจารณ์ว่า ผลงานที่ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดออกแบบอาคารรัฐสภาแห่งใหม่มุ่งนำเสนอเน้นให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ของอาคาร โดยไม่มีสิ่งใดที่แสดงให้เห็นถึงพลังของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ความเห็นดังกล่าวมองข้ามโจทย์ที่คณะกรรมการจัดประกวดการออกแบบอาคารตั้งไว้ รวมถึงการมองข้ามความจริงลึกเร้นที่ว่า แท้จริงแล้วกลไกที่ผลักดันพลังการเคลื่อนไหวของมวลชนแทบทุกกลุ่ม ล้วนมาจากการประจุพลังอย่างลับๆ ของกลุ่มทุนทางเศรษฐกิจและกลุ่มทุนทางการเมืองค่ายต่างๆ ตามจังหวะการกระตุ้นของผลประโยชน์ทางการเมือง ขณะที่พลังมวลชนบริสุทธิ์ที่แสดงออกให้เห็นอย่างยิ่งใหญ่ เป็นพลังศรัทธาต่อความเสียสละของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีความสืบเนื่องในฐานะศูนย์รวมจิตใจของประชาชน เหตุนี้ สัญลักษณ์ที่แสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ สุข สงบ ร่มเย็นและสันติ

จึงถูกเลือกสรรให้สื่อความหมายอยู่ในสถาปัตยกรรมดังกล่าวอย่างเหมาะสม ส่วนการสื่อความหมายที่แสดงออกถึงความยิ่งใหญ่ เร่าร้อน เปี่ยมล้นด้วยพลังของมวลชนต่างก็มีพื้นที่ของอนุสาวรีย์สาธารณะหรืออนุสาวรีย์วีรชน อยู่ในที่อันสมควรอยู่แล้ว เช่น อนุสาวรีย์ชาวบ้านบางระจัน อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ อนุสาวรีย์วีรชน ๑๔ ตุลา ๒๕๑๖ ฯลฯ รวมทั้งยังอาจมีการสร้างอนุสาวรีย์ของมวลชนอีกมากมายต่อไปในอนาคตตามความเหมาะสมด้วยเช่นกัน

ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร ในงานวิจัย เรื่อง ภาพล้อและการ์ตูนการเมืองในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๖๕ - ๒๔๗๕ เสนอสถาบันพระปกเกล้า ปีงบประมาณ ๒๕๕๕[๑๓] ชี้ว่าในช่วง ๑๐ ปีก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ภาพล้อและการ์ตูนการเมืองถูกตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์อย่างหลากหลายและต่อเนื่อง ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์แทนการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองของสื่อมวลชน แบบยกประเด็นและจุดประกายการถกเถียงทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมผ่านภาพลายเส้นการ์ตูน เพื่อวิพากษ์วิจารณ์ผู้บริหารประเทศ รวมถึงเปิดโปงการทุจริตของขุนนาง ข้าราชการ และเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างชัดเจน จนเป็นที่มาของการตราพระราชบัญญัติควบคุมหนังสือพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๕ และการประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสารและหนังสือพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ เพื่อกำหนดคุณสมบัติของผู้เป็นบรรณาธิการให้มีความรับผิดชอบต่อการนำเสนอให้มากขึ้น แสดงถึงความอดกลั้นที่มีต่อการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างทางการเมืองของผู้นำประเทศ และสะท้อนบรรยากาศที่เกื้อหนุนต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้น ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

การบูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม : การอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่ ไม่มีการสร้างพระอารามหลวงขึ้นมาใหม่ เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่าในรัชกาลก่อนหน้านั้นได้สร้างวัดวาอารามไว้แล้วจำนวนมาก อย่างไรก็ดี ในการเตรียมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ ๑๕๐ ปี ก่อนพ.ศ. ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการทำนุบำรุงและสืบทอดศิลปวัฒนธรรมของชาติด้วยการบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ อาทิ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยรัฐบาลได้ใช้งบประมาณ จำนวน ๖๐๐,๐๐๐ บาท ในการดำเนินการ แบ่งเป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ที่ทรงอุทิศจำนวน ๒๐๐,๐๐๐ บาท เงินงบประมาณแผ่นดิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท ส่วนที่ยังขาดนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีคณะกรรมการดำเนินการเรี่ยไรจากพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชบริพาร และประชาชนเพื่อให้มีโอกาสบำเพ็ญกุศลร่วมกัน[๑๔]

วิหารหลวงวัดสุวรรณดาราราม ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ในรัชสมัยของพระองค์ แม้ว่าจะมิได้ทรงสร้างวัดประจำรัชกาล แต่ก็ถือว่า วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ก็มีฐานะเปรียบเสมือนวัดประจำรัชกาล เนื่องจากทรงรับพระราชภาระปฏิสังขรณ์วัดนี้มาเกือบโดยตลอดในรัชกาลที่ ๗ มีหลักฐานปรากฏว่าพระอุโบสถบนลานพระปฐมเจดีย์ชำรุดทรุดโทรมมากยากที่จะบูรณปฏิสังขรณ์ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างขึ้นใหม่

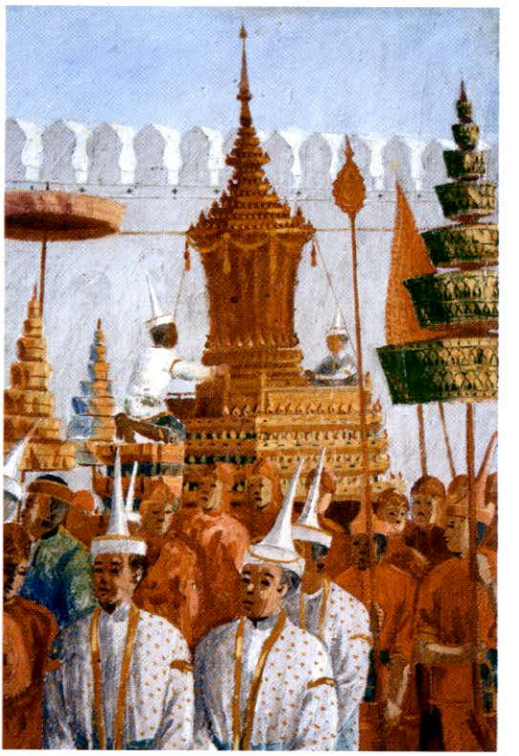
นอกจากนี้ยังทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งสร้างมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา โดยพระยาวรวงศาธิราช (คุณทอง) พระอัยกาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีทรงถือว่าวัดสุวรรณดาราราม เสมือนวัดของพระบรมจักรีวงศ์ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง พงศาวดารสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ที่พระวิหารหลวง[๑๕] นับเป็นภาพเล่าเรื่องที่มีคุณค่าปรากฏมาจนทุกวันนี้

จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณดารารามมีลักษณะเป็นภาพเขียนเรื่องราวพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรตั้งแต่พระเยาว์จนสวรรคต โดยมีภาพยุทธหัตถีที่เป็นภาพเด่นอยู่เหนือประตูด้านหน้า ใช้เทคนิคการวาดแบบตะวันตกมาประยุกต์ใช้กับจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพสีน้ำมันเสมือนจริงทั้งหน้าตา ร่างกาย กล้ามเนื้อ สัดส่วน และเครื่องแต่งกาย นับเป็นจิตรกรรมฝาผนังที่งดงามและแปลกใหม่สำหรับยุคนั้น

แม้ว่าเนื้อหากล่าวถึงพระราชกรณียกิจในสงครามเป็นหลัก แต่วิธีการเล่าเรื่องน่าสนใจยิ่งเพราะเป็นการเลียนแบบการจัดวางภาพจากเรื่องพุทธประวัติ เริ่มจากการอัญเชิญพระอิศวรจุติลงมาอุบัติบนโลกมนุษย์[๑๖]

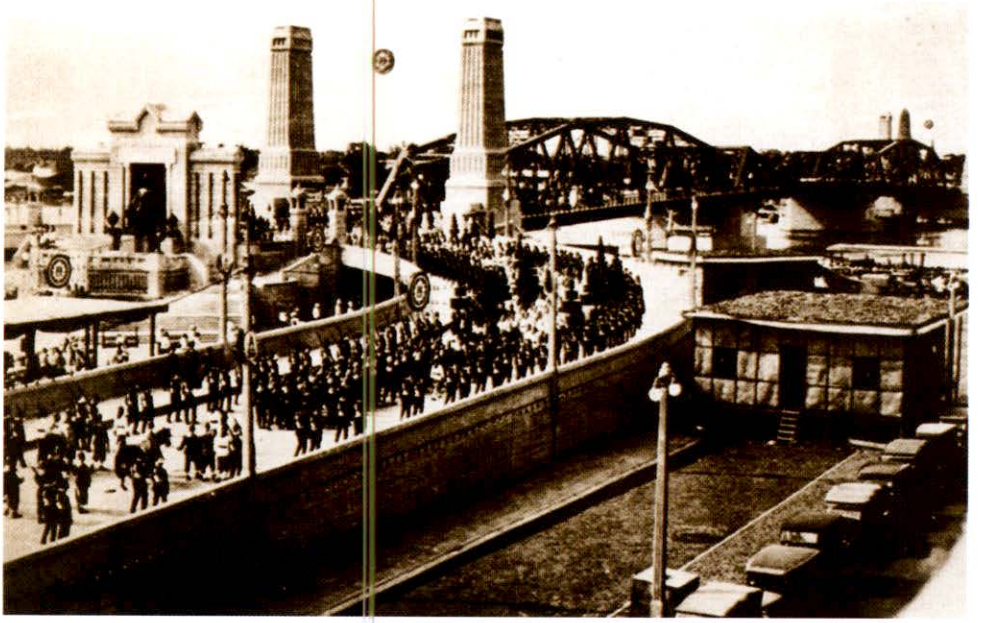

จิตรกรรมภาพพระสยามเทวาธิราชทูลเชิญพระอิศวรให้แบ่งภาคลงมาอุบัติบนโลกมนุษย์ เป็นสมเด็จพระนเรศวร เป็นตอนแรกของภาพเล่าเรื่อง

จิตรกรรมขบวนอัญเชิญ
พระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
อยู่ในห้องภาพสุดท้ายในพระวิหารหลวง
วัดสุวรรณดาราราม

พระปฐมบรมราชานุสรณ์: สถาปัตยกรรมและประติมากรรมประเภทอนุสาวรีย์สาธารณะ (Public Monument) แห่งแรกของสยาม

พระปฐมบรมราชานุสรณ์และสะพานพระพุทธยอดฟ้า

พระบรมราชานุสาวรีย์พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เอกสารประกาศสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้า จากหนังสือประชุมกฎหมายประจำศก รัชกาลที่ ๗ มีพระราชปรารภว่า

"... เมื่อถึงพุทธศักราช ๒๔๗๕ อายุของพระนครจะครบ ๑๕๐ ปี เป็นอภิลักขิตมงคลสมควรจะมีการสมโภชพระนคร และสร้างสิ่งที่เป็นถาวรวัตถุเพื่อเตือนใจชาวสยามในภายหน้า จึงทรงปรึกษาแก่อภิรัฐมนตรีและเสนาบดีทั้งปวง ก็เห็นชอบในการสร้าง ๒ สิ่ง ประกอบกัน คือ การสร้างพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระราชจักรีวงศ์ และการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำทำถนนเชื่อมฝั่งพระนครให้ติดต่อกับทางฝั่งธนบุรี เพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์ ในการสร้างครั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อุปนายกราชบัณฑิตยสภา ผู้ทรงอำนวยการออกแบบทั้งพระบรมรูป และสะพาน พระราชทานพระนามว่า สะพานพระพุทธยอดฟ้า จำนวนเงินในการก่อสร้าง ๔ ล้านบาทซึ่งพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ทรงบริจาคจำนวนประมาณ ๒ ล้านบาท รัฐบาลจ่ายเงินงบประมาณแผ่นดินส่วนหนึ่ง และส่วนที่เหลือทรงพระราชดำริให้บอกบุญเรี่ยไรจากชาวสยามทุกชาติทุกชั้นทุกบรรดาศักดิ์ตามกำลัง..."[๑๗]

ดังนั้นในพ.ศ. ๒๔๗๕ ก่อนเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองไม่กี่เดือน รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้จัดการเฉลิมฉลองวาระสำคัญของประเทศ ประกอบไปด้วย งานฉลองพระนคร งานเฉลิมสิริราชสมบัติและงานพระราชกุศลทักษิณานุประทาน อีกทั้งจัดสร้างพระบรมราชา

นุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์เชื่อมฝั่งพระนครและธนบุรีเพื่อน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงสถาปนากรุงเทพมหานคร

ลักษณะโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของสะพานเป็นสะพานเหล็กกล้า มีผังเป็นรูปลูกศร ซึ่งเป็นพระราชลัญจกรของรัชกาลที่ ๗ ตัวสะพานเป็นก้านธนูพาดผ่านแม่น้ำเจ้าพระยาในแนวเหนือใต้ จากฝั่งพระนครสู่ฝั่งธนบุรี รัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน ต่อมาคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ทรงเป็นผู้อำนวยการสร้าง โดยมีบริษัทดอร์แมนลอง ประเทศอังกฤษ ออกแบบและก่อสร้าง

ลักษณะของพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปั้นโดยประติมากรชาวอิตาเลียน นายคอร์ราโด เฟโรจี ต่อมาคือ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ผู้ก่อกำเนิดมหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนสถาปนิกผู้ออกแบบแท่นฐานและฉากหลังของอนุสาวรีย์คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระองค์ทรงอำนวยการแผนกศิลปกรรมคิดแบบอย่างเป็นพระบรมรูปทรงเครื่องขัตติยาภรณ์เสด็จประทับเหนือพระราชบัลลังก์และหล่อด้วยทองสำริด

ไกลกังวล : วังแห่งเดียวที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๗

จากหลักฐานพบว่าตลอดรัชสมัย มีการก่อสร้างวังเพียงแห่งเดียว คือ วังไกลกังวลที่หัวหิน ผู้ออกแบบคือ ม.จ. อิทธิเทพสรรค์ กฤดากร สถาปนิกรุ่นแรกที่ไปศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศส วังไกลกังวลเริ่มก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ และมีการขึ้นพระตำหนักเปี่ยมสุขเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ รูปแบบงานสถาปัตยกรรมมีลักษณะเรียบง่าย แผนผังไม่ซับซ้อน มีลักษณะคล้ายบ้านพักตากอากาศหลังใหญ่เท่านั้น[๑๘] ซึ่งแตกต่างจากสมัยรัชกาลก่อน แสดงออกให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ ๗ ที่มีลักษณะเรียบง่ายที่สุด เพราะตระหนักถึงสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ม.ร.ว.แน่งน้อย ศักดิ์ศรี กล่าวถึงวังไกลกังวลไว้ว่า ลักษณะทั่วไปทางสถาปัตยกรรมพระราชนิเวศน์แห่งนี้ *"คล้ายไปทางสถาปัตยกรรมแบบฝรั่งเศสตอนใต้"* เช่นมีการใช้หลังคารูปโค้ง การทำลานโล่ง (Court yard) ด้านหลังของพระตำหนักเปี่ยมสุขและด้านทิศเหนือของพระตำหนักน้อย การทำนอกชานกว้างและมีซุ้มต้นไม้ (Pergola) ที่พระตำหนักเปี่ยมสุข การทำพระทวารและพระบัญชรเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลมตามพระตำหนักต่างๆ เป็นต้น[๑๙]

พระตำหนักเปี่ยมสุข วังไกลกังวล

บัณฑิต จุลาสัย กล่าวถึงวังไกลกังวลว่า รูปแบบอาคารเป็นแบบบ้านพักอาศัยแบบฝรั่งตามยุคสมัย มีหลังคามุมชัน

มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีน้ำตาลเข้ม ส่วนฐานผนังทั่วไปประดับด้วยหินก้อนใหญ่สีน้ำตาลคล้ายแบบบ้านพักตากอากาศในยุโรปครั้งนั้น หรือที่เรียกว่า *"Picturesque"* เป็นรูปแบบที่เห็นธรรมชาติเลียนแบบปราสาทหรือบ้านในชนบทของฝรั่ง[๒๐]

พระราชนิยมด้านศิลปะการถ่ายภาพนิ่งและการถ่ายทำภาพยนตร์

การถ่ายภาพนิ่งเป็นเทคโนโลยีทันสมัยที่เกิดขึ้นหลังจากการริเริ่มประดิษฐ์กล้องถ่ายภาพของดาแกร์ (Louis Jacques Mandé Daguerre, 1789 - 1851) ซึ่งเรียกว่า *"Daguerreotype"*[๒๑] ส่งผลให้ศิลปะการถ่ายภาพนิ่งเผยแพร่ออกไปทั่วโลก ในประเทศสยามศิลปะการถ่ายภาพนิ่งเฟื่องฟูมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การถ่ายภาพนิ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะ เนื่องจากศิลปินต้องเรียนรู้ทั้งในเรื่องของส่วนผสมทางเคมีในการล้างอัดขยายภาพ และการจัดองค์ประกอบทางศิลปะ ได้แก่ แสง เงา พื้นผิว และท่าทางของเจ้าของภาพ ทิวทัศน์ สถานที่ เช่นเดียวกับการสร้างสรรค์งานจิตรกรรม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ พระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา พระองค์ได้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการถ่ายภาพ จากการที่ทรงได้รับพระราชทานรางวัลเหรียญทองแดง จากการทรงส่งภาพถ่าย ชื่อภาพ *"ตื่น"* เข้าร่วมงานประกวดภาพถ่ายในงานประจำปีวัดเบญจมบพิตรเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๘[๒๒] และเมื่อเป็นพระมหากษัตริย์แล้วก็ยังโปรดการถ่ายภาพและภาพยนตร์อย่างต่อเนื่อง ถือเป็น *"งาน"* ของเชื้อพระวงศ์และชนชั้นสูงที่มีการศึกษาของคนในสมัยนั้น

ในด้านการถ่ายภาพยนตร์นั้น นับแต่นายเฮนรี่ อเล็กซานเดอร์ แม็กเรย์ แห่งฮอลลีวู้ด ได้เข้ามาทำภาพยนตร์เรื่อง นางสาวสุวรรณ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๖ และนำออกฉายในสยามเรื่องแรก ก็มีเสียงเรียกร้องจากผู้ชมภาพยนตร์ จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ คณะศรีกรุงเป็นบริษัทภาพยนตร์ผู้สร้าง *"โชคสองชั้น"* ซึ่งถือเป็นภาพยนตร์เรื่องแรกที่สร้างโดยคนไทย[๒๓]

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๖๙ - ๒๔๗๐ อันเป็นช่วงแรกของการครองราชย์ในรัชกาลที่ ๗ ทรงแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำตามวิธีการของ เซอร์เอ็ดวาร์ด คุก ที่ปรึกษากระทรวงพระคลัง คือการตัดทอนรายจ่ายของแผ่นดิน บรรดาข้าราชการที่ถูกลดจำนวนนับพัน ส่วนหนึ่งก็จำต้องยอมรับชะตากรรมด้วยการดิ้นรนหางานอาชีพใหม่ทำกัน เช่น เป็นลูกจ้างตามห้างร้านเอกชน ประกอบธุรกิจค้าขาย หรือหาอาชีพใหม่ๆ บริษัทสร้างภาพยนตร์ไทยรายแรกที่เกิดขึ้น ก็เกิดจากปัจจัยแวดล้อมและกระแสผลักดันในการดิ้นรนแสวงหาการทำมาหากินของข้าราชการหรือขุนนางที่ถูกนโยบายดุลยภาพในคราวนั้นเอง เช่น ต้นปี พ.ศ. ๒๔๖๙ หลวงสุนทรอัศวราช (อดีตข้าราชการกรมอัศวราช) ในฐานะผู้จัดการบริษัท ได้ทำหนังสือส่งรายนาม ๘ ท่านรวมทั้งท่านเอง ได้แก่ พันโทหลวงสารานุประพันธ์ (ขาว ปาจิณพยัคฆ์) อดีตบรรณาธิการวารสาร เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์ (อดีต ข้าราชการกระทรวงกลาโหม) พระยาบำรุงราชบริพารพระอมรฤดี พระอภิรักษ์ราชฤทธิ์ พระดรุณรักษา และหมื่นบันเทิงชวนหัว (๕ รายนี้เป็นอดีตข้าราชการ

กรมมหาดเล็ก) ขุนพิเศษวรวุฒิ (อดีตข้าราชการกระทรวงธรรมการ) ขออนุญาตเป็นผู้แสดงให้กับบริษัทถ่ายภาพยนตร์ไทย และตามพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ พระราชทานลงมาว่า *"หากข้าราชการใช้นามแฝงในการแสดงภาพยนตร์ ก็อาจได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต"*[๒๔]

ในระยะแรก ภาพยนตร์มีฐานะเป็นเทคโนโลยีบันทึกภาพเคลื่อนไหวพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ดี เมื่อทรงว่างจากพระราชกิจ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานทั้งการถ่ายภาพนิ่งและการถ่ายทำภาพยนตร์ด้วยฝีพระหัตถ์พระองค์เอง นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนกิจการภาพยนตร์ด้วยความสนพระราชหฤทัย โดยจัดตั้ง *"สมาคมภาพยนตร์สมัครเล่นแห่งประเทศสยาม"* ในพระบรมราชูปถัมภ์ พ.ศ. ๒๔๗๓ เพื่อส่งเสริมกิจการภาพยนตร์สมัครเล่นให้ก้าวหน้า แลกเปลี่ยนความรู้และประสานสามัคคีในกลุ่มผู้สนใจภาพยนตร์สมัครเล่น สำนักงานตั้งอยู่ที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ทั้งรัชกาลที่ ๗ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีนีทรงดำรงตำแหน่งสมาชิกกิตติมศักดิ์ กิจกรรมสำคัญของสมาคม ได้แก่ การจัดฉายภาพยนตร์ให้แก่สมาชิกชมทุกเดือน รวมถึงการจัดบริการต่างๆ ได้แก่ การรับล้างฟิล์ม การพิมพ์สำเนาฟิล์ม การเผยแพร่ข่าวสารและความรู้เกี่ยวกับภาพยนตร์สมัครเล่นผ่านทาง *"วารสารข่าว สภส."* เป็นต้น

ภาพยนตร์ที่ทรงถ่ายมีทั้งเนื้อหาที่เป็นสารคดี อาทิ ภาพยนตร์เกี่ยวกับการเสด็จฯ ประพาสโบราณสถานในมณฑลพายัพของสยาม อินโดจีน ฝรั่งเศสและเกาะชวา ปัจจุบันภาพยนตร์ดังกล่าวกลายเป็นมรดกความทรงจำอันล้ำค่าของอาเซียน เพราะได้บันทึกวัฒนธรรมประเพณี และสถานที่ท่องเที่ยวจำนวนมากของประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอาไว้อย่างละเอียด แม้แต่เจ้าของประเทศ อาทิ เวียดนามยังไม่เคยเห็นภาพยนตร์ดังกล่าว ส่วนภาพยนตร์ที่ให้ความบันเทิงหนึ่งในจำนวนนั้น คือ ภาพยนตร์เรื่อง *"แหวนวิเศษ"* ซึ่งได้ทรงเป็นองค์ผู้อำนวยการสร้างและกำกับการแสดงด้วยพระองค์เองจากการพระราชนิพนธ์บทภาพยนตร์ขึ้นในเรือพระที่นั่งจักรี ระหว่างเสด็จประพาสทางทะเล และโปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายทำขึ้นที่เกาะพะงัน จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นภาพยนตร์เงียบ เวลาฉายทั้งเรื่องประมาณ ๔๐ นาที นับเป็นพระมหากษัตริย์นักถ่ายภาพยนตร์สมัครเล่นผู้บุกเบิกวงการภาพยนตร์ไทย[๒๕]

พระราชนิยมในการภาพยนตร์ดังกล่าวมีผลต่อนโยบายของรัฐในการสนับสนุนส่งเสริมการสร้างภาพยนตร์ไทย คือ มีการตราพระราชบัญญัติภาพยนตร์ พ.ศ. ๒๔๗๓ ควบคุมการสร้างและการฉายภาพยนตร์ในราชอาณาจักร โดยเน้นนโยบายให้เป็นประโยชน์เพื่อการค้าโดยคนไทย โปรดฯ ให้สร้างโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุง ที่เป็นสถาปัตยกรรมทันสมัยที่สุดแห่งแรกของประเทศ เพื่อเป็นอนุสรณ์ในวโรกาสฉลองพระนคร ๑๕๐ ปีด้วยอีกชิ้นหนึ่งนอกจากพระปฐมบรมราชานุสรณ์และสะพานพุทธยอดฟ้า โรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุง เริ่มสร้างเมื่อ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ออกแบบโดย ม.จ.สมัยเฉลิม กฤดากร[๒๖] นับเป็นเวลา ๘๐ ปีมาแล้ว ศาลาเฉลิมกรุงยังทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญทางวัฒนธรรมต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน เช่น มีการแสดงนาฏกรรมโขน เป็นต้น

การ์ตูนล้อเลียน (Caricature) : ศิลปะสะท้อนความคิดและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๗

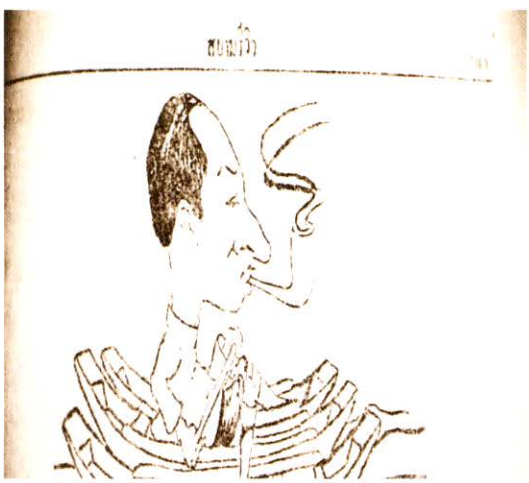

ภาพล้อหน้าปกของหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต

การเขียนภาพล้อและการ์ตูนการเมืองเป็นศิลปะที่เกิดขึ้นครั้งแรกในยุโรปตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ (พุทธศตวรรษที่ ๒๐) จากนั้นก็ได้รับความนิยมแพร่หลายไปทั่วโลก ภาพเขียนล้อเลียนและการ์ตูนการเมืองเข้ามาในไทยครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โดยปรากฏในหนังสือดุสิตสมิต ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่ไม่เพียงจะตีพิมพ์ศิลปะการ์ตูนผลงานของพระองค์ แต่ยังได้ใช้ภาพพิมพ์หินเพื่อสนับสนุนผลงานอันหลากหลายของราชสำนักด้วย อย่างไรก็ดี การตีพิมพ์หนังสือพิมพ์ของดุสิตธานีแพร่หลายอยู่ในกลุ่มคนใกล้ชิดกับรัชกาลที่ ๖ เท่านั้น

ท่ามกลางจารีตสังคมศักดินา หนังสือพิมพ์จำนวนหนึ่งได้ใช้ภาพการ์ตูนเป็นเครื่องมือวิจารณ์สังคม อาทิ นายหอม นิลรัตน์ บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ไทยหนุ่ม มีนายเปล่ง ไตรปิ่น (ขุนปฏิภาคพิมพ์ลิขิต) ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นผู้วาดการ์ตูนล้อการเมือง และ นายเสม สุมานนท์ (แก่นเพ็ชร) แห่งหนังสือพิมพ์บางกอกการเมืองและหนังสือพิมพ์สยามรีวิว[๒๗]

ตัวอย่างภาพจากหนังสือพิมพ์ไทยหนุ่ม ถูกนำมาตีพิมพ์ในนสพ.สยามรีวิว ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓๘ ประจำวันอาทิตย์ที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ หน้า ๖๙๗ จำนวน ๒ ภาพ เป็นฝีมือของ นายเปล่ง ไตรปิ่น ภาพแรก เป็นภาพล้อสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตในเครื่องแบบฉลองพระองค์ *"มากยศ"* ในฐานะเสนาบดีทหารบกและทหารเรือ พระหัตถ์ขวาทรงตรา คฑสีห์ หมายถึง กระทรวงกลาโหม และพระหัตถ์ซ้ายทรงตรา มัตสยาวตาร หมายถึง กระทรวงทหารเรือ แต่ดูเหมือนจะจงใจเขียน

ภาพต้นพระสนับเพลาให้ลีบรัดพระองค์แทนที่จะพองตามปกติจนดูเหมือนแทบจะไม่ได้ทรง ส่วนพระพักตร์ก็แสดงพระอารมณ์ภายในออกมาดูเคร่งขรึมเอาจริงเอาจังมากจนพระโอษฐ์และพระมัสสุบิดเอียง มีอักษรบรรยายด้านข้างว่า *"อยู่ในลักษณะเชื่อแน่ของประชาชนส่วนมาก"* หมายถึง สมเด็จฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเป็นเจ้านายที่ได้รับการยกย่องเชื่อถือของคนส่วนใหญ่ในช่วงเวลานั้น

อีกภาพเป็นภาพล้อ กรมพระกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม กำลังทรงทอดอารมณ์สูบไปป์ บนเรือพระที่นั่งแจวพระองค์เดียว ๓ ลำ ในพระอริยาบถสำราญพระหฤทัยแบบทองไม่รู้ร้อน และมีข้อความเหน็บแนมใต้ภาพว่า "อย่าว่าแต่เท่านี้ ถึงอีกลำสองลำก็พอกะเดกไปได้หรือกน่า!" หมายถึง ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี ทั้งกระทรวงพาณิชย์ และคมนาคม รวมทั้งสองพระองค์ยังทรงเป็นอภิรัฐมนตรีด้วย

แม้เปล่ง ไตรปิ่นจะล้อเลียนเจ้านายทั้งสองพระองค์ผู้ทรงเป็นพระเชษฐาในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นอภิรัฐมนตรีในขณะที่ประเทศไทยยังมีสถานะเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งก็ถือว่าเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพแต่ศิลปินก็ไม่ได้ถูกดำเนินคดี

การอนุรักษ์และสืบสานศิลปวัฒนธรรมทางด้านนาฏศิลป์และการดนตรี

ความเชื่อ ประเพณี ค่านิยม ภาษา แม้แต่ดนตรีเองก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม[๒๘] บทละคร เรื่อง เวนิสวานิช พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิยามถึงคุณค่าของศิลปะการดนตรีไว้ตอนหนึ่ง ดังนี้

> *"ชนใดไม่มีดนตรีการ ในสันดานเป็นคนชอบกลนัก อีกใครฟังดนตรีไม่เห็นเพราะ เขานั้นเหมาะคิดขบถอัปลักษณ์ หรืออุบายมุ่งร้ายฉมังนัก มโนหนักมืดมัวเหมือนราตรี และดวงใจย่อมดำสกปรกราวนรกชนเช่นกล่าวมานี่ ไม่ควรใครไว้ใจในโลกนี้ เจ้าจงฟังดนตรีเถิดชื่นใจ"*[๒๙]

อย่างไรก็ดี ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่ทราบกันดีว่า ประเทศไทยกำลังประสบภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยทั้งภายนอกและภายใน ปัจจัยภายนอกคือผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๕๗ - ๒๔๖๑) ซึ่งทำให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ส่งผลให้รัฐบาลไทยต้องดำเนินการทั้งลดทอนและยุบรวมหน่วยงานราชการที่ไม่จำเป็นลง และให้ข้าราชการบางส่วนออกจากราชการ เรียกว่า การ *"ดุลยภาพ"* ส่วนปัจจัยภายในที่ทำให้ฐานะการคลังของไทยอยู่ในสภาพอ่อนแอสืบเนื่องมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ คือ ตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลไทยตกอยู่ในสภาวะ *"เงินขาด"* ตลอดมา เพราะเงินคงคลังซึ่งเป็นทุนที่รัฐบาลสะสมไว้ลดน้อยลง รัฐบาลจึงหาทางออกโดยการกู้เงินจากต่างประเทศ เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๔[๓๐]

ดังนั้น การที่กรมมหรสพหลวงมีข้าราชการหลายร้อยคน ได้แก่ นาฏศิลปินและนักดนตรี ส่งผลให้มีรายจ่ายเกินกำลังของพระคลังข้างที่ อีกทั้งบ้านเมืองในขณะนั้นกำลังอยู่ในภาวะขาดแคลน หน่วยงานอื่น

ที่เกี่ยวกับศิลปะการแสดง อาทิ กรมโขนหลวง กรมพิณพาทย์หลวงและกรมเครื่องสายฝรั่งหลวงในสังกัดกรมมหาดเล็ก กระทรวงวังก็ได้รับผลกระทบโดยตรงเช่นกัน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวินิจฉัยว่าจำเป็นต้องยุบรวมกรมมหรสพหลวง เข้าเป็นหน่วยงานหนึ่งในกระทรวงวังมีเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา) เป็นเสนาบดี [๓๑]

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงทอดทิ้งข้าราชการกรมมหรสพหลวงแต่อย่างใด ในการประชุมเสนาบดี พระองค์ทรงขอความเห็นว่า หากเป็นการสมควรที่จะรักษาศิลปะชั้นสูงของชาติไว้ ก็เต็มพระราชหฤทัยที่จะทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และปรากฏว่าในเวลาต่อมา เมื่อพระองค์มีพระราชกิจที่จำเป็นต้องใช้สอยคนเก่าแก่ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกข้าราชการที่ถูกดุลยภาพให้กลับเข้ามารับราชการต่อ รวมทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งวงมโหรีหลวงขึ้น รวมทั้งรื้อฟื้นและทำนุบำรุงศิลปะการแสดงละคร นาฏศิลป์และดนตรีของชาติให้ดำรงอยู่ต่อมา มูลเหตุที่ทำให้พระองค์ทรงเริ่มสนพระราชหฤทัยดนตรีไทยเนื่องจากในพระราชพิธีสมโภชพระคชาธารเผือก มีวงขับไม้บรรเลงขับกล่อมหลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยชีวิน) ทำหน้าที่สีซอสามสาย พระองค์ทรงสดับเสียงซอสามสายแล้วโปรดถึงกับมีพระราชกระแสรับสั่งกับพระมหาเทพกษัตรสมุห (เนื่อง สาคริก) ว่า *"เครื่องดนตรีไทยนี่ก็แปลก มีแค่สามสาย แต่ทำได้ทุกเสียง แล้วก็ชัดดีด้วย"* จากนั้นมีพระราชปรารภให้จัดหาครูดนตรีไทยมาถวายการสอน ในที่สุด สมเด็จฯ เจ้าฟ้าภาณุรังสีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงส่งหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ไปถวายการสอนแด่พระองค์และสมเด็จพระบรมราชินี รวมทั้งหลวงไพเราะเสียงซอก็มีโอกาสได้ถวายการสอนซอโดยตรง รัชกาลที่ ๗ โปรดการทรงดนตรี โดยเฉพาะดนตรีไทย ทรงตั้งวงดนตรีไทยส่วนพระองค์ขึ้น ในปีพ.ศ. ๒๔๗๐ ประกอบด้วยเจ้านายและข้าราชบริพารที่ใกล้ชิดพระยุคลบาททั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน และยังทรงพระปรีชาสามารถทั้งการทรงดนตรีและการพระราชนิพนธ์เพลงไทยเดิม ทั้ง ๓ เพลง ได้แก่ เพลงราตรีประดับดาว เถา (พ.ศ. ๒๔๗๒) เพลงเขมรลอออองค์เถา (พ.ศ. ๒๔๗๓) และเพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง (พ.ศ. ๒๔๗๔) ถือได้ว่ารัชกาลที่ ๗ ทรงอนุรักษ์ดนตรีไทยไว้ด้วยพระองค์เอง

บทสรุป

ในช่วงระยะเวลา ๙ ปีแห่งการครองราชสมบัติมีหลักฐานพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวบ่งชี้ให้เห็นความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยอย่างชัดเจน การสืบทอดฝีมือช่างทางด้านสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ปรากฏให้เห็นหลักฐานจากการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระอารามสำคัญ ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดสุวรรณดาราราม เป็นต้น การสืบทอดรับช่วงพระราชนิยมของรัชกาลที่ ๖ ด้านการเปิดรับรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามามีพื้นที่เป็น *"ของใหม่"* ในบริบทของสังคมไทย เห็นได้จากการสร้างวังไกลกังวลให้มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบฝรั่งเศสตอนใต้ที่เรียบง่าย เป็นต้น

ในรัชสมัยนี้ เริ่มแลเห็นพัฒนาการทางด้านเทคนิคจิตรกรรมที่สำคัญคือ การนำสีน้ำมันมาเขียนภาพจิตรกรรมพระราชพงศาวดารเรื่อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ผนังวัดสุวรรณดาราราม แทน

จิตรกรรมฝาผนังในวิหารหลวง วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จิตรกรรมสีฝุ่นที่ใช้มาแต่โบราณ นอกจากนี้ การเข้ารับราชการของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ศิลปินชาวอิตาเลียน ยังทำให้เกิดแบบแผนในการสร้างสรรค์ประติมากรรมที่คำนึงถึงหลักกายวิภาคศาสตร์ (Anatomy) ในการสร้างพระปฐมบรมราชานุสรณ์

การถ่ายภาพนิ่งเคยเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้ความรู้ความชำนาญทางด้านเทคโนโลยีของคนชั้นสูง กลับกลายเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยมจากประชาชนอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน ขณะที่พระปรีชาสามารถทางด้านการริเริ่มถ่ายทำภาพยนตร์ก็พัฒนามาเป็นอุตสาหกรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดงที่สร้างผลประโยชน์มหาศาลแก่ผู้เกี่ยวข้อง

ภาพยนตร์บันทึกพระราชกรณียกิจเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่มณฑลปัตตานี การสักการะศาสนสถานและสถานที่สำคัญ ทั้งในมณฑลพายัพ มณฑลภูเก็ต เกาะพะงัน ถ้ำพระยานคร และโบราณสถานหลายแห่งในอินโดจีน ได้แก่ เวียดนาม และกัมพูชา และภูมิภาคในกลุ่มประเทศอาเซียนบางประเทศ เป็นมรดกความทรงจำทางด้านประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมในอดีตอันทรงคุณค่าซึ่งเจ้าของพื้นที่เองบางประเทศก็อยากได้เพราะไม่มีเก็บรักษาไว้ ปรากฏการณ์ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางด้านศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยสั้นๆ ของ

พระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นแบบอย่างของความเสียสละทางการเมืองและผู้ทรงปราศจากรอยด่างพร้อย ในพระราชจริยาวัตรส่วนพระองค์ เป็นพัฒนาการที่ส่งผลกระทบยาวนานมาถึงปัจจุบัน

แม้เวลาจะผ่านไปนานแล้วเกือบ ๘๐ ปี นับตั้งแต่ที่ทรงได้พระราชนิพนธ์เพลงราตรีประดับดาวขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ แต่เนื้อเพลงดังกล่าวยังคงได้รับการฟื้นฟูและสืบทอดระหว่างการนำชมห้องพระราชจริยาวัตรภายในพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถนนหลานหลวงอย่างน่าชื่นชมยินดี

เชิงอรรถ

[๑] วิรุณ ตั้งเจริญ, *สุนทรียศาสตร์เพื่อชีวิต*. (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ: ศูนย์นวัตกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๕๒.

[๒] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. ๒๕๒๕ : ๗๘๓.

[๓] เรื่องเดียวกัน. เล่มเดียวกัน, พ.ศ. ๒๕๒๕ : ๗๕๗.

[๔] เสรีย์รโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน*. (พิมพ์ครั้งที่ ๒) กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๑.

[๕] พระบรมราโชวาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แก่คณะนาฏศิลป์จากกรมศิลปากรซึ่งเดินทางไปเผยแพร่ศิลปะและวัฒนธรรมไทย ณ ประเทศออสเตรเลีย ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓. ใน *ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทฯ* ๒๕๑๓ :๑๒๗.

[๖] ประมวลพระราชบรมราโชวาทและพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง *"พระราชดำรัสในการเสด็จฯ เปิดพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร และเปิดหอพระสมุดวชิรญาณ"* ณ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙. หน้า ๔๓.

[๗] *ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, ๒๕๓๖ : ๒๕๘.

[๘] เรื่องเดิม, อ้างมาจากพระนิพนธ์ในพระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร : ๕.

[๙] แน่งน้อย ศักดิ์ศรี. "สถาปัตยกรรมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว" ๒๕๓๗ : ๑.

[๑๐] มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เอกสารการสอนชุดวิชา ไทยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ หน่วยที่ ๑๐ เรื่อง *ลักษณะสถาปัตยกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์*

[๑๑] พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ระลึกในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานในอภิลักขิตสมัย คล้ายวันพระบรมราชสมภพครบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๖ : ๔๕๓.

[๑๒] ชาตรี ประกิตนนทการ, การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม, *ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ*. ๒๕๔๗ .

[๑๓] ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร, *ภาพล้อและการ์ตูนการเมืองในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๖๕ - ๒๔๗๕ เสนอสถาบันพระปกเกล้า*. ๒๕๕๕.

[๑๔] *สมุดภาพรัชกาลที่ ๗*. สถาบันพระปกเกล้า พิมพ์เป็นที่ระลึกในนิทรรศการอวดภาพและของหายากยุครัชกาลที่ ๗, ๒๕๔๔.

[๑๕] วิไลรัตน์ ยังรอด,"จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณดาราม: พงศาวดารบนโครงภาพพุทธประวัติ" *วารสารเมืองโบราณ*ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๔๖. หน้า ๕๖ - ๖๕. พรรณนาถึงแรงบันดาลใจในการบูรณะ และสืบทอดจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่วิหารหลวง วัดสุวรรณดาราราม ภาพจิตรกรรมดังกล่าวริเริ่มเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ จึงมีการบูรณะจิตรกรรมดังกล่าวเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองพระนคร ครบ ๑๕๐ ปี (พ.ศ. ๒๔๗๕) จิตรกรผู้เขียนภาพ คือ พระยาอนุศาสตร์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) ส่วนบุคคลสำคัญที่มีบทบาทในการกำหนดเรื่องราวในภาพจิตรกรรมข้างต้น คือ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภาพระองค์แรก

๑๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

๑๗ *ประกาศสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้า* จาก ประชุมกฎหมายประจำศกเล่มที่ ๔๒ พ.ศ. ๒๔๗๒, ๒๒๐ - ๒๒๔.

๑๘ ชาตรี ประกิตนนทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม*. อ้างแล้ว, ๒๕๐.

๑๙ อ้างมาจาก กรรณิการ์ ตันประเสริฐ, *จดหมายเหตุวังไกลกังวลสมัยรัชกาลที่ ๗* (พิมพ์ครั้งที่ ๓) กรุงเทพฯ: มติชน, ๙๔

๒๐ ชาตรี ประกิตนนทการ, เรื่องเดิม: ๒๕๒.

๒๑ *The Columbia Encyclopedia*, Daguerre, p.531

๒๒ ศักดา ศิริพันธุ์, กษัตริย์ & กล้อง : *วิวัฒนาการการถ่ายภาพในประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๘๘ - ๒๕๓๕*. กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๕ : ๑ - ๖.

๒๓ โดม สุขวงศ์. *กำเนิดหนังไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๙ : ๒ - ๓.

๒๔ โดม สุขวงศ์, เรื่องเดิม, ๑๔ - ๑๕.

๒๕ โดม สุขวงศ์. "มรดกภาพยนตร์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ" *วารสารไทย* ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๔๙, พ.ศ. ๒๕๓๖.

๒๖ ชาตรี ประกิตนนทการ, เรื่องเดิม: ๒๖๓.

๒๗ หนังสือพิมพ์เปลี่ยนแปลงนิยม ประกอบด้วย หนังสือพิมพ์ สยามรีวิว ปากกาไทย บางกอกการเมือง ไทย หนุ่ม เกราะเหล็ก กัมมันโต และศรีกรุง มีบทบาทเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างโดดเด่นในแนวต่อต้าน รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างเปิดเผย และต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง.

๒๘ ความหลากหลายของ ศิลปวัฒนธรรมในบทความนี้ ผู้เขียนหมายรวมถึงทั้งทัศนศิลป์ ดนตรี ศิลปะการแสดง ภาพยนตร์และวรรณกรรม โดยมิใช่มองเพียงแยกส่วนเพียงด้านใดด้านหนึ่ง

๒๙ คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. *พระมหาธีรราชเจ้า*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เม็ดทราย. ๒๕๒๙ : ๑๗๓.

๓๐ มยุรี นกยูงทอง. *"ปัญหาเศรษฐกิจของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐ : ๕๑ - ๕๒.

๓๑ คำบรรยายของศาสตราจารย์นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล ในงาน ดนตรี-นาฏศิลป์แผ่นดินพระปกเกล้า เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสครบ ๑๑๙ ปี แห่งวันพระบรมราชสมภพ และครบรอบ ๓๔ ปี แห่งการสถาปนามหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช วันพุธที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕ ณ ห้องพระปกเกล้า มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (๒๕๓๖). *พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานในอภิลักขิตสมัยคล้ายวันพระบรมราชสมภพครบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๖. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

กรรณิการ์ ตันประเสริฐ. (๒๕๔๖). *จดหมายเหตุวังไกลกังวลสมัยรัชกาลที่ ๗.* กรุงเทพฯ: มติชน.

คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. (๒๕๒๙). *พระมหาธีรราชเจ้า.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เม็ดทราย.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี (๒๕๓๖). *ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.

ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร. (๒๕๕๕). *ภาพล้อและการ์ตูนการเมืองในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๖๕ - ๒๔๗๕ เสนอสถาบันพระปกเกล้า.* ม.ป.ท: ม.ป.พ.

ชาตรี ประกิตนนทการ.(๒๕๔๗). *การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม.* ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษกรุงเทพฯ: มติชน.

โดม สุขวงศ์. (๒๕๓๙). *พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ กับภาพยนตร์.* กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่.

โดม สุขวงศ์. (๒๕๓๙). *กำเนิดหนังไทย.* กรุงเทพฯ: มติชน.

โดม สุขวงศ์. (๒๕๓๖). มรดกภาพยนตร์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ. *วารสารไทย,* ๑๓, (๔๙).

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี. (๒๕๓๗). สถาปัตยกรรมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. ใน *เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเนื่องในวาระครบ ๑๐๐ ปี พระราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,* ม.ป.ท: ม.ป.พ..

พรทิพย์ ดีสมโชค. (๒๕๕๓). *แนวความคิดและวิธีการสื่อสารการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘ - พ.ศ. ๒๔๗๗.* ม.ป.ท: ม.ป.พ.

พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ. (๒๕๔๖). *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น : ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕.* กรุงเทพฯ: มติชน.

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). *ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน.* กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ.

มยุรี นกยูงทอง.(๒๕๒๐). *ปัญหาเศรษฐกิจของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๒๖). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.* กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

วิรุณ ตั้งเจริญ.(๒๕๕๒). *สุนทรียศาสตร์เพื่อชีวิต.* กรุงเทพฯ: ศูนย์นวัตกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วิไลรัตน์ ยังรอด. (๒๕๔๖). จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณดาราม: พงศาวดารบนโครงภาพพุทธประวัติ. *วารสารเมืองโบราณ,* ๒๙, (๔), ๕๖ - ๖๓.

ศักดา ศิริพันธุ์ (๒๕๓๕). *กษัตริย์ & กล้อง : วิวัฒนาการการถ่ายภาพในประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๘๘ - ๒๕๓๕.* กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์.

สถาบันพระปกเกล้า. (๒๕๔๔). *สมุดภาพรัชกาลที่ ๗.* กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

เสนอ นิลเดช พยูร โมสิกรัตน์และมารุต อัมรานนท์ (๒๕๓๗). ลักษณะสถาปัตยกรรมไทย. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชา ไทยศึกษา* หน่วยที่ ๑๐. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

เสรีย์รโกเศศ. (นามแฝง). (๒๕๓๑). *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน.* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน .

The Columbia Encyclopedia. (1957). Daguerre: Columbia University Press.

"A Nook and a Book" at Sukhothai Palace

พระมหากษัตริย์ผู้โปรดการอ่านหนังสือ

ศิริน โรจนสโรช

การอ่านหนังสือ คือการเปิดประตูสู่โลกกว้าง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นความสำคัญของการอ่านดังข้อความในพระราชหัตถเลขาถึงพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต[๑] ที่ทรงสอนเรื่องการอ่านหนังสือว่า

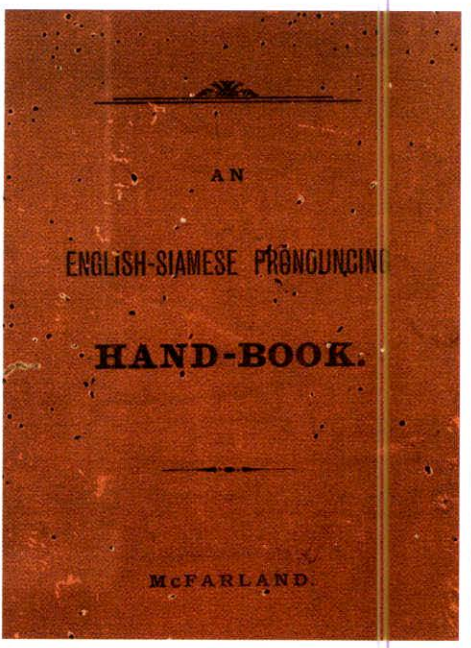
> *"...ถ้าไม่ชอบอ่านหนังสือแล้วก็มีแต่จะโง่ลงทุกวัน เพราะมีความรู้อะไรขึ้นก็ไม่ต้องรู้ ถ้าอ่านหนังสือ แม้เปนนิทาน หรือ novel เรื่องอ่านเล่น ก็คงจะได้รับความรู้อะไรบ้าง ไม่มากก็น้อยทุกทีไป เพราะฉะนั้นควรพยายามอ่านเสียบ้าง"*
>
> (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒, น.๗๕)

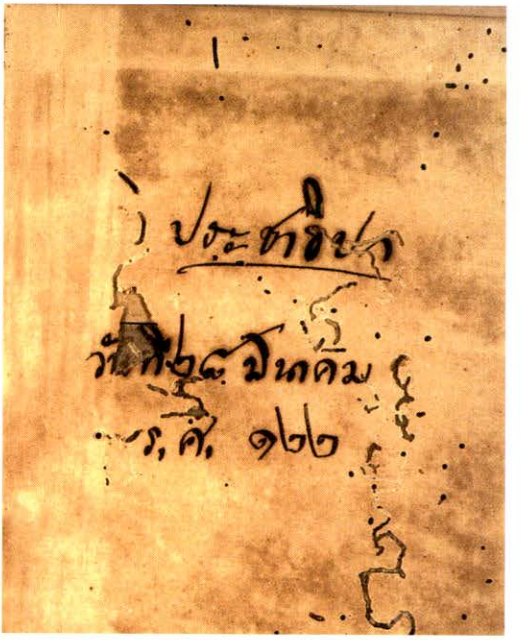
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวสนพระทัยการอ่านหนังสือมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อเสด็จยุโรปเพื่อทรงเตรียมพระองค์สำหรับทรงศึกษาต่อที่วิทยาลัยอีตัน โรงเรียนมัธยมที่มีชื่อเสียงของอังกฤษนั้น ได้เคยมีพระราชหัตถเลขามากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อขอพระราชทานหนังสือเรื่องเงาะป่า ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๕ ดังข้อความที่ว่า

> *"...ฝนตกครึ้มมืดไปวันยังค่ำ พี่เอียดพี่ติ่วพี่แดงอยากจะทรงทราบเรื่องเงาะป่าสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานหนังสือเรื่องนั้น..."*
>
> (กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ และคณะ, ๒๕๓๗, น. ๑๘)

แน่นอนว่าจะต้องทรงหนังสือเรื่องนี้ด้วยเช่นกัน ต่อมาเมื่อทรงครองราชย์แล้ว มีพระราชประสงค์จะสดับเพลงไทยจากบทพระราชนิพนธ์เรื่องเงาะป่า จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิน) อดีตเจ้ากรมมหรสพหลวงในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาทำหน้าที่ปรับวงมโหรีหลวงฝ่ายใน และหานักร้องมาต่อบทเพลงดังกล่าวจากเจ้าจอม ม.ร.ว.สดับ ซึ่งเคยเป็นต้นเสียงขับร้องมาก่อน ทำให้บทเพลงเหล่านี้ได้รับการขับร้องสืบทอดมาถึงยุคปัจจุบัน

เมื่อดูรายงานการศึกษาระหว่างที่ทรงเรียนที่วิทยาลัยอีตัน พบว่าทรงเรียนรู้ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส กรีกได้ดี รวมทั้งภาษาละตินซึ่งเป็นภาษาโบราณ ในระยะแรกต้องทรงเรียนภาษาละตินอย่างหนักเพราะเป็นวิชาที่ยากแต่ก็สำคัญสำหรับการศึกษาวิชาคลาสสิคต่างๆ ในโรงเรียนยุคก่อนสงครามโลก Andrew Gaily (๒๐๐๙, น. ๒๓-๒๔) กล่าวถึงการเรียนภาษาของสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ระหว่างที่ทรงศึกษาที่วิทยาลัยอีตันว่า

หนังสือตำราภาษาอังกฤษของสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ พิมพ์ที่โรงพิมพ์หมอบรัดเลย์ จากวันเดือนปีที่ทรงจดไว้ทำให้ทราบว่าทรงครอบครองตำราเล่มนี้เมื่อพระชนมายุ ๑๐ พรรษา ก่อนเสด็จไปทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษใน ร.ศ. ๑๒๕

"But more immediately there was the obstacle of language. The problem here was not so much English [at which within a half he 'seems quite to understand'] but Latin. Not surprisingly he was 'very backward' in this dead language but unfortunately for him [and for many others] the Classics were at the heart of pre-war education at Eton. 'English Arithmetic' took some getting used to as well, although from the start he displayed considerable talent at Algebra. Nevertheless it is striking how quickly he came to terms with what was a formidable challenge. His masters were soon reporting on 'very fair progress', 'an excellent half's work', 'a successful half', and his 'quite rapid progress'."

และภาษากรีก

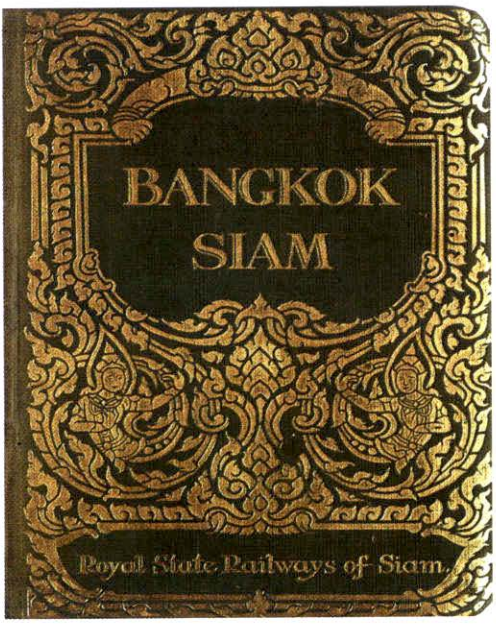
"...Not surprisingly he was strongest in French but he showed 'ability' in the Sciences too and even scored highly in a Greek Trial [exam]..."

อีกนานต่อมา เมื่อทรงครองราชย์แล้ว ได้พระราชทานคำแนะนำแก่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต พระราชบุตรบุญธรรมในการทรงฝึกภาษาอังกฤษขณะที่ทรงศึกษาอยู่ต่างประเทศ ซึ่งแสดงว่าทรงตระหนักถึงความสำคัญของการอ่านว่าเป็นการฝึกฝนตนเองที่ดี โดยเฉพาะในด้านภาษา

"...วิธีที่รู้ภาษาดีนั้น จะเรียนแต่เวลาเรียนจริงๆ เท่านั้นไม่พอ ต้องพยายามอ่านหนังสือ ถ้าคำใดไม่เข้าใจ ควรถามใครดูหรือดูใน dictionary ควรลองเทียบสำนวนที่แปลกๆ ดูกับภาษาไทย ลองแปลดูบ้าง ดังนี้ก็จะรู้ภาษาดีได้เร็ว..."

(พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒, น. ๕๙)

ในระหว่างที่ทรงครองราชย์อยู่นั้น จากพระราชกิจรายวันซึ่งมีการบันทึกไว้ ในวันที่ไม่มีพระราชกิจยามบ่าย จะทรงออกกำลังพระวรกายแล้วจึงทรงพักผ่อนและทรงหนังสือเล่ม และในวันธรรมดา เมื่อเสวยพระกระยาหารค่ำในเวลา ๒๐.๓๐ น. แล้ว ทรงหนังสือเล่ม ยกเว้นวันเสาร์ จะเปลี่ยนเป็นทอดพระเนตรภาพยนตร์ และวันพฤหัสบดีซึ่งเป็นวันที่สดับพิณพาทย์หรือมโหรีหลังเสวยพระกระยาหารค่ำ

PHYA THAI PALACE. 23

The hotel is set in the midst of an open plain, which is relieved by trees, green, intensively cultivated and restful to the eye. It is open to breezes from any quarter and is free from the din and the dust of the city. It is within easy reach of show places of Bangkok, which the visitor has come to visit, and of the shopping centres.

The gardens which surround the hotel have been laid out with such exquisite art that new beauties are constantly being discovered however long the visitor may remain.

Miniature Waterfalls, Phya Thai Palace.

Bedroom de Luxe. Phya Thai Palace.

หนังสือนำเที่ยวประเทศไทยสำหรับชาวต่างชาติ
เรื่อง Guide to Bangkok with notes on Siam เขียนโดย Major Erik Seidenfaden
พิมพ์โดย กรมรถไฟหลวง ค.ศ. ๑๙๒๕ มีภาพโรงแรมพญาไท
ซึ่งเป็นโรงแรมหรูที่ดัดแปลงมาจากวังพญาไทสมัยรัชกาลที่ ๖

หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ (๕ ตุลาคม ๒๕๓๖, ๒๕๓๘, น. ๗๓-๗๔) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลี้ยงมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ทรงเล่าว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรอบรู้กว้างขวางเพราะทรงอ่านหนังสือ เช่น เมื่อเสด็จประพาสอิตาลี มัคคุเทศก์นำทางท่องจำอธิบายได้ราวกับเป็นหนังสือเดินได้ ส่วนความรู้เพิ่มเติมนอกตำรา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่ก็ทรงเล่าได้มาก เพราะทรงเคยอ่านจากหนังสือมาก่อน ทรงเล่าถึงพระปรีชาสามารถความรอบรู้ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

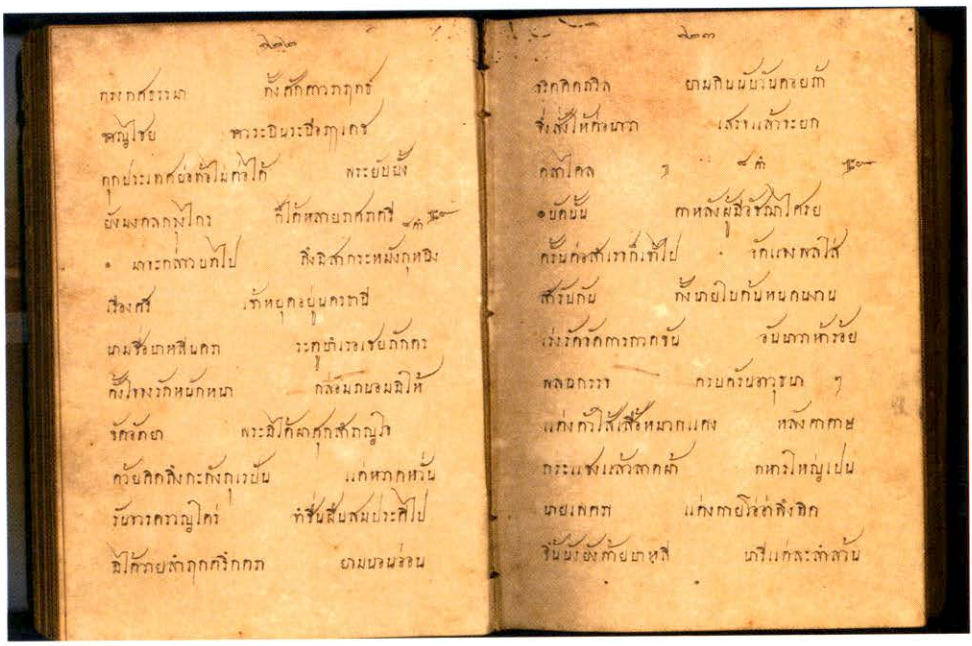
"...แม้ผมจะไม่ได้เรียนหนังสือมีความรู้จนถึงขั้นบัณฑิต แต่การที่ผมได้มาถวายการรับใช้อย่างใกล้ชิด ความรู้ต่างๆ ที่พระเจ้าอยู่หัวทรงสั่งสอนแก่ผมนั้นดีกว่าเรียนจบจากที่ไหนๆ ในโลกเสียอีก พระองค์ท่านทรงมีความรอบรู้มาก..."

ทรงใช้หนังสือเป็นสื่อการสอนเด็กที่ทรงเลี้ยง เช่น การเล่านิทานจากเนื้อหาในหนังสือ นิทานที่เด็กๆ ชอบ ได้แก่ เรื่อง ทาร์ซาน เป็นต้น หนังสือที่ทรงอ่านมีเนื้อหาหลายด้าน เมื่อตามเสด็จประพาสบ้านเมืองต่างๆ นั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเล่าเรื่องราวที่นอกเหนือจากที่มัคคุเทศก์เล่าพระราชทานแก่ผู้ที่ตามเสด็จ แสดงว่าโปรดทรงหนังสือทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประเทศต่างๆ ที่เสด็จ

นอกจากนี้ยังทรงได้รับประสบการณ์เกี่ยวกับความสำเร็จและความล้มเหลวของการปกครองระบอบประชาธิปไตยจากการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของประเทศต่างๆ ส่วนหนึ่งของวิธีการเรียนรู้ที่ทรงใช้ก็คือการอ่านหนังสือประวัติศาสตร์ ซึ่งมีอยู่จำนวนมากในกลุ่มหนังสือส่วนพระองค์

"ตอนผมเป็นเด็กอายุสิบขวบที่โรงเรียนราชกุมาร[๒] นั้น นอกจากวิชาที่เคยเรียนที่อื่นก็มีธรรมะและการเป็นพลเมืองดีที่เพิ่มขึ้น พอโตขึ้นได้ยินท่านรับสั่งเรื่องประชาธิปไตยว่าคนสมัยใหม่ต้องการประชาธิปไตย ท่านรับสั่งว่า ประชาธิปไตยนี่เป็นเครื่องมือที่ต้องใช้เป็น ถ้าเผื่อใช้ไม่เป็นแล้วอาจจะทำให้ยุ่งยากได้ ได้ยินอยู่เรื่อยๆ แต่ผมไม่เข้าใจอะไร รับสั่งว่าถ้าเผื่อใช้ไม่เป็นหรือพูดกันง่ายๆ ถ้าเผื่อประชาชนไม่เข้าใจว่าประชาธิปไตยที่แท้จริงคืออะไร ไม่มีประชามติ คือไม่มีความเป็นของประชาชน ละก็โดยมากอำนาจการปกครองจะตกไปอยู่ในมือของผู้คุมกำลังโดยปริยาย ท่านรับสั่งว่าท่านทรงได้จากประวัติศาสตร์ของหลายประเทศ เพราะฉะนั้นการจะมีประชาธิปไตยก็ควรจะสอนประชาชนให้รู้เรื่องตั้งแต่เด็กให้เข้าใจว่าคนเรามีสิทธิควบคู่กับหน้าที่"

หนังสือที่โปรดมากอีกกลุ่มหนึ่ง คือ นวนิยาย และวรรณคดี เมื่อยังทรงพระเยาว์ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร ผู้ดูแลนักเรียนไทยในต่างประเทศ ทรงวางแผนการศึกษาของสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ไว้เป็นแผนระยะยาว ทรงคาดหวังว่าสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์น้อยจะทรงศึกษาได้ผล

วรรณคดีเรื่อง ดาหลัง หนึ่งในจำนวนหนังสือตัวเขียนซึ่งรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณผู้กำกับราชการกรมพระอาลักษณ์และกรมอักษรพิมพการรวบรวม โดยคัดลอกจากสมุดไทยลงกระดาษฝรั่ง เก็บในหอพระสมุดหลวงพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารและกลายมาเป็นสมบัติส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ ๗

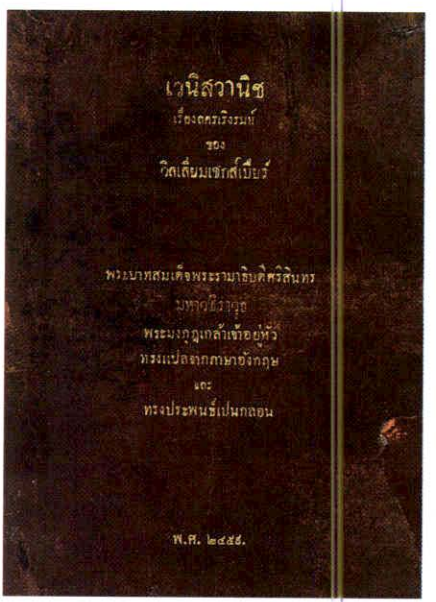
ตามแผนด้วยเหตุว่า ทรงพระปรีชาสามารถ อุตสาหะพยายาม ทรงมีศิลปะ สนพระทัยกีฬาและวรรณคดีทุกประเภท พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชดำริเกี่ยวกับการอ่านหนังสือวรรณคดีว่า

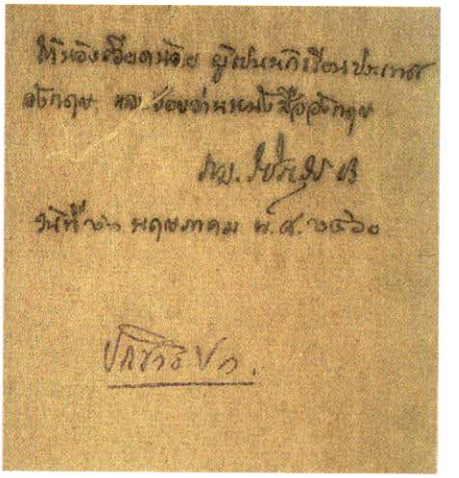
".ควรจะหัดอ่านโคลงและกลอนด้วย เพราะถ้าไม่รู้จักโคลงและกลอนของไทยก็ออกจะโง่อยู่บ้าง เพราะของเราไม่เลวเลย..."

(พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒, น. ๘๗)

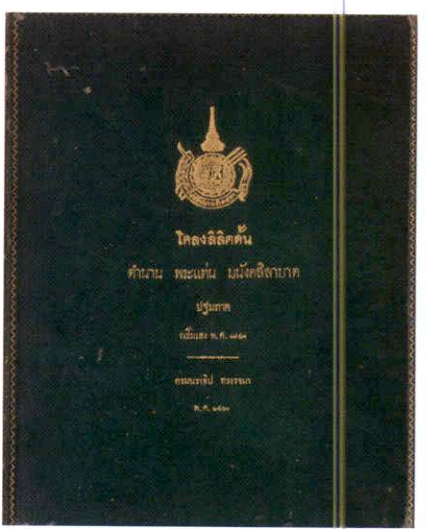
ในหนังสือส่วนพระองค์ซึ่งมีเป็นจำนวนมากนั้น หนังสือจำนวนหนึ่งทรงได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นปราชญ์ มีพระปรีชาสามารถในการทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวต่างๆ และโปรดการอ่านหนังสือเป็นอย่างยิ่ง หนังสือที่พระราชทานแก่สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ผู้เป็นสมเด็จพระราชอนุชานั้น บางเล่มทรงพระราชนิพนธ์ข้อความพระราชทานไว้ ซึ่งเป็นหลักฐานอย่างดีที่แสดงว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดการอ่านหนังสืออย่างยิ่ง

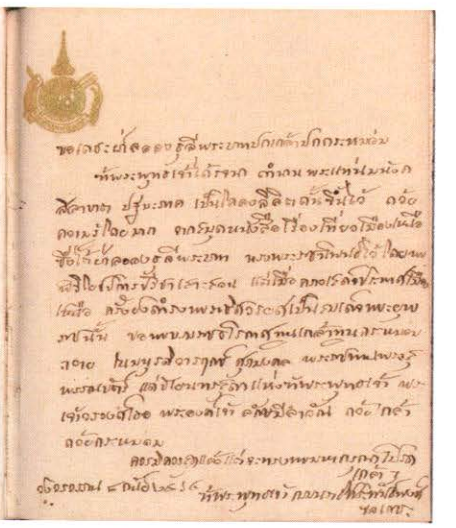
เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร์ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ ในพ.ศ. ๒๔๗๖ เสด็จพระราชดำเนินทรงเยือน

บทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖ เรื่องเวนิสวานิช เล่มนี้ พระราชทาน
สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์และทรงเขียนข้อความพระราชทานไว้เป็นที่ระลึกว่า
"ให้น้องเอียดน้อย ผู้เปนนักเรียนประเทศอังกฤษ และชอบอ่านหนังสืออังกฤษ"

โคลงลิลิตดั้นตำนานพระแท่นมนังคศิลาบาต พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
ทรงพระนิพนธ์ถวายรัชกาลที่ ๖ ในโอกาสที่พระธิดาคือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ
ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ รัชกาลที่ ๗ ทรงได้รับเป็นสมบัติส่วนพระองค์

ยุโรปและทรงรับการผ่าตัดพระเนตรที่ประชวรด้วยพระโรคต้อกระจกที่ประเทศอังกฤษ และในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ขณะประทับที่พระตำหนักโนล กรุงลอนดอน เพื่อทรงพักฟื้นพระวรกาย ก็ตัดสินพระราชหฤทัยสละราชสมบัติ

พระราชจริยาวัตรขณะประทับในต่างประเทศหลังจากทรงสละราชสมบัติแล้ว คือ โปรดเสด็จประพาสตามสถานที่ต่างๆ ทรงออกกำลังพระวรกายและโปรดทรงหนังสือ คุณหญิงมณี สิริวรสาร (๓ ตุลาคม ๒๕๓๖, ๒๕๓๘, น. ๑๔๔) ซึ่งเคยเป็นหม่อมในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต พระราชบุตรบุญธรรม เล่าว่า

"โปรดที่อิงประวัติศาสตร์นะคะ และที่เกี่ยวกับการเมือง ที่เมืองนอก มี Book Society's Choice นะคะ คอยแนะนำหนังสือ อะไรที่ดีเด่นให้ทุกๆ คนทราบทุกเดือน"

วรรณกรรมประวัติศาสตร์ในกลุ่มหนังสือส่วนพระองค์ มีตราหอพระสมุดวชิรญาณ หรือเรียกว่า หนังสือตราหอ

หม่อมราชวงศ์ปิ่มสาย อัมระนันทน์ พระนัดดาในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เล่าเช่นเดียวกันว่า โปรดทรงหนังสือ ซึ่งส่วนมากเป็นประวัติศาสตร์ ชีวประวัติ การทำสวน และนวนิยายภาษาต่างประเทศของนักประพันธ์บางท่าน เช่น นวนิยายของ Somerset Maugham, Evelyn Waugh, P.G. Wodehouse

นอกจากนี้ ในกลุ่มหนังสือส่วนพระองค์ที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ยังมีนวนิยายของนักเขียนท่านอื่น เช่น George Bernard Shaw, Mark Twain, Victor Hugo, Eugene O'neill, H.G. Wells, Leo Tolstoi, Anthony Thollope,

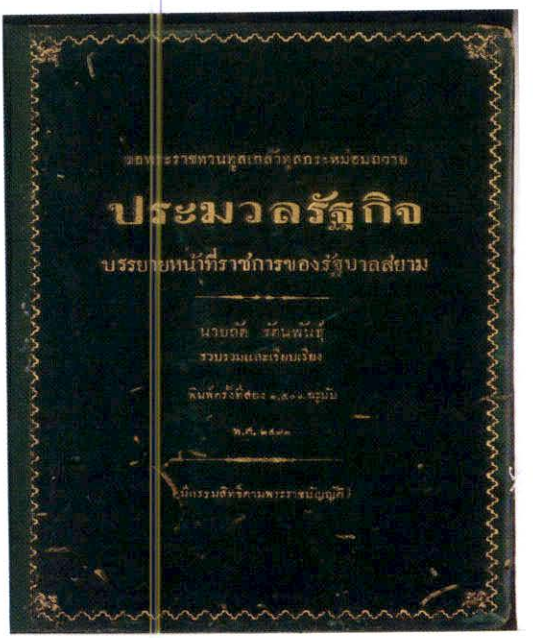
ภาพจากหนังสือเรื่อง Anna Karennine บทประพันธ์ของนักเขียนแนวโซเชียลิสต์เรืองนาม Leo Tolstoi

Henry Rider Haggard, John Bunyan, Oscar Wilde, O Henry (William Sydney Porter), William Shakespeare เป็นต้น

เมื่อยังทรงครองราชย์อยู่ ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินยุโรป ได้ทรงพบปะนักเขียนบางท่าน เช่น วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ เสด็จพระราชดำเนินบ้านของนาย Somerset Maugham ที่ตำบลซังต์ ยอง แหลมฟาราต์ ฝรั่งเศส เสวยพระสุธารสชา และทรงสนทนากับนาย Maugham และนักประพันธ์ท่านอื่นๆ ด้วยเป็นเวลา ๑ ชั่วโมง วันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ เสด็จ Argyle House ตำบล Chelsea ทรงพบปะและเสวยพระกระยาหารกลางวันร่วมกับนาย H.G. Wells นักประพันธ์แนวโซเชียลิสต์, นาย Aldous Huxley นักประพันธ์นวนิยายแนวเสียดสีสังคม และนักประพันธ์ท่านอื่นๆ ที่สนใจการเมืองแนวโซเชียลิสต์เช่นกัน มีพระราชปฏิสันถารร่วม ๒ ชั่วโมงจึงเสด็จกลับที่ประทับ

นอกจากนักประพันธ์ชาวตะวันตก ยังทรงมีโอกาสพบปะนักประพันธ์ชาวตะวันออก เช่น เมื่อประทับอยู่ในประเทศไทยวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ โปรดเกล้าฯ ให้เซอร์รพินทรนาถ ฐากุร กวีเอกชาวอินเดียซึ่งมาเยือนประเทศไทยเฝ้าฯ และแสดงปาฐกถาเรื่อง Asian continental culture ถวายเป็นการส่วนพระองค์ที่พระที่นั่งอัมพรสถาน

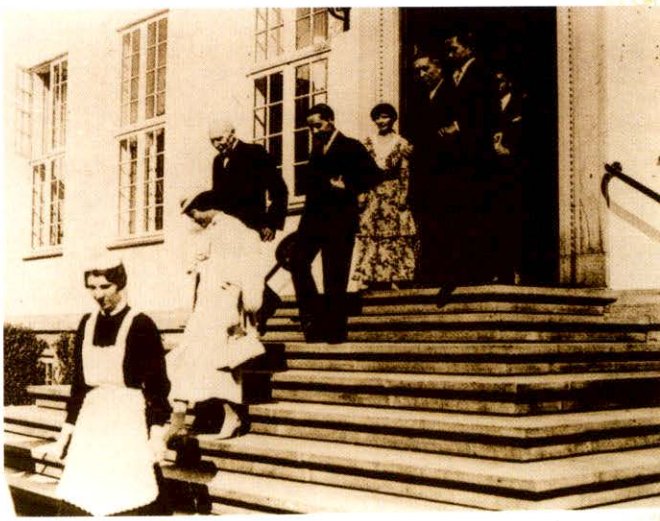
หนังสือภาษาไทยของนักประพันธ์ไทยที่มีชื่อเสียงที่ทรงสะสม เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นต้น

หนังสือเรื่องประมวลรัฐกิจบรรยายหน้าที่ราชการของรัฐบาลสยาม
นายถัด รัตนพันธุ์ ผู้แต่งและถวายรัชกาลที่ ๗

นอกจากนี้ยังโปรดทรงหนังสือพิมพ์รายวันในตอนเช้าเป็นกิจวัตรประจำวัน ทำให้ทรงรอบรู้ข่าวสารบ้านเมืองทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ทรงรอบรู้ภาษาต่างประเทศคือ ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส และยังทรงใช้เวลาว่างศึกษาภาษาเยอรมันจากตำรา

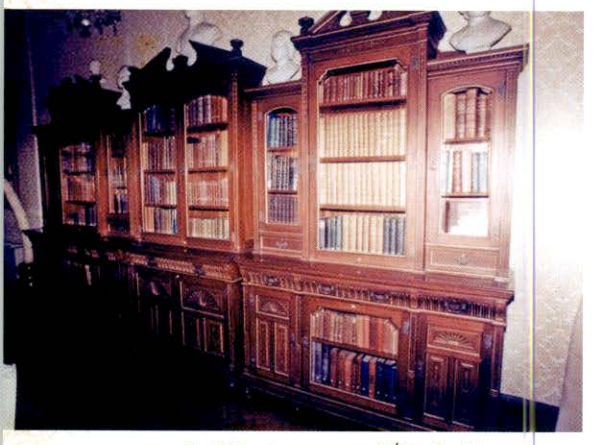
การที่ทรงพระปรีชาสามารถด้านภาษาต่างประเทศถึงสามภาษาทำให้ทรงสามารถเข้าพระทัยสิ่งที่ทรงอ่านได้ดี การอ่านหนังสือพิมพ์ หนังสือประวัติศาสตร์น่าจะมีส่วนทำให้ทรงคาดคะเนเหตุการณ์สำคัญของโลกได้อย่างค่อนข้างแม่นยำ เช่น สงครามโลกครั้งที่สอง ในขณะนั้น เซอร์เนวิล แชมเบอร์เลน นายกรัฐมนตรีอังกฤษได้ทำสัญญาสันติภาพกับฮิตเลอร์ ผู้นำเยอรมัน จึงไม่น่าจะเกิดสงครามระหว่างประเทศทั้งสอง แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกลับทรงแน่พระราชหฤทัยว่าสงครามต้องเกิดอย่างแน่นอนจากการที่ทรงติดตามสถานการณ์ต่างๆ มาตลอด ในที่สุดสงครามโลกครั้งที่สองก็เกิดขึ้น

เสด็จฯ ทอดพระเนตรบ้านนาย ฮันส์ คริสเตียน แอนเดอร์เสน นักเล่านิทานเอกเรืองนามชาวเดนมาร์ก

ก่อนหน้าที่จะทรงสละราชสมบัตินั้น เมื่อตัดสินพระทัยเสด็จยุโรปเพื่อทรงเยือนประเทศต่างๆ และรับการผ่าตัดพระเนตรที่ประชวรเพราะต้อกระจก จำเป็นต้องใช้เงินจำนวนมาก จึงทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนที่เป็นเงินพระคลังข้างที่ซึ่งฝากไว้ในต่างประเทศ เป็นเงินที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์มีสิทธิใช้ และมีมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยนั้นทรัพย์สินส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ พระราชินีและเจ้านาย มิได้มีการแยกออกจากทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ คงรวมกันอยู่ในความดูแลของพระคลังข้างที่ ในพ.ศ. ๒๔๘๒ รัฐบาลไทยซึ่งมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นโจทย์ยื่นฟ้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีด้วยข้อกล่าวหาว่าทรงโอนทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ซึ่งอยู่ในความดูแลของพระคลังข้างที่ไปเป็นพระนามของจำเลยทั้งสองโดยจำเลยไม่มีอำนาจที่จะทำได้โดยชอบด้วยกฎหมาย และโดยไม่มีผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต่อสู้คดีจนกระทั่งเสด็จสวรรคตในวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ณ พระตำหนักคอมพ์ตัน กรุงลอนดอน วันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๔ ศาลตัดสินให้ทรงแพ้คดี ต้องทรงคืนเงินจำนวน ๖,๒๒๑,๒๔๗.๕๙ บาทให้แก่รัฐบาล ดังนั้นรัฐบาลจึงยึดวังศุโขทัย ซึ่งเป็นที่ประทับส่วนพระองค์และทรัพย์สินอื่นซึ่งประเมินราคารวมกันได้ประมาณ ๖ ล้านบาทเพื่อชดใช้และเตรียมการขายทอดตลาด แต่ในที่สุดก็มิได้ขาย ส่วนวังศุโขทัยก็อยู่ในความครอบครองของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และเป็นที่ทำการของกระทรวงสาธารณสุขในระยะแรกก่อตั้งกระทรวง ในพ.ศ. ๒๔๙๒ รัฐบาลได้กราบบังคมทูลอัญเชิญสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีเสด็จกลับประเทศไทยพร้อมเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับมาประดิษฐาน

ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท รัฐบาลได้ถวายวังศุโขทัยคืน แต่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีมิได้ทรงรับคืน เพียงขอประทับอยู่จนตลอดพระชนม์ชีพ ต่อมาจึงมีการแบ่งพระราชมรดกระหว่างทายาทตามพระราชพินัยกรรม คือสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี และคุณหญิงมณี สิริวรสารหรืออดีตหม่อมมณี หม่อมในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต พระราชบุตรบุญธรรมซึ่งสิ้นพระชนม์ในระหว่างปฏิบัติภารกิจนักบินกองทัพอังกฤษในสงครามโลกครั้งที่สอง

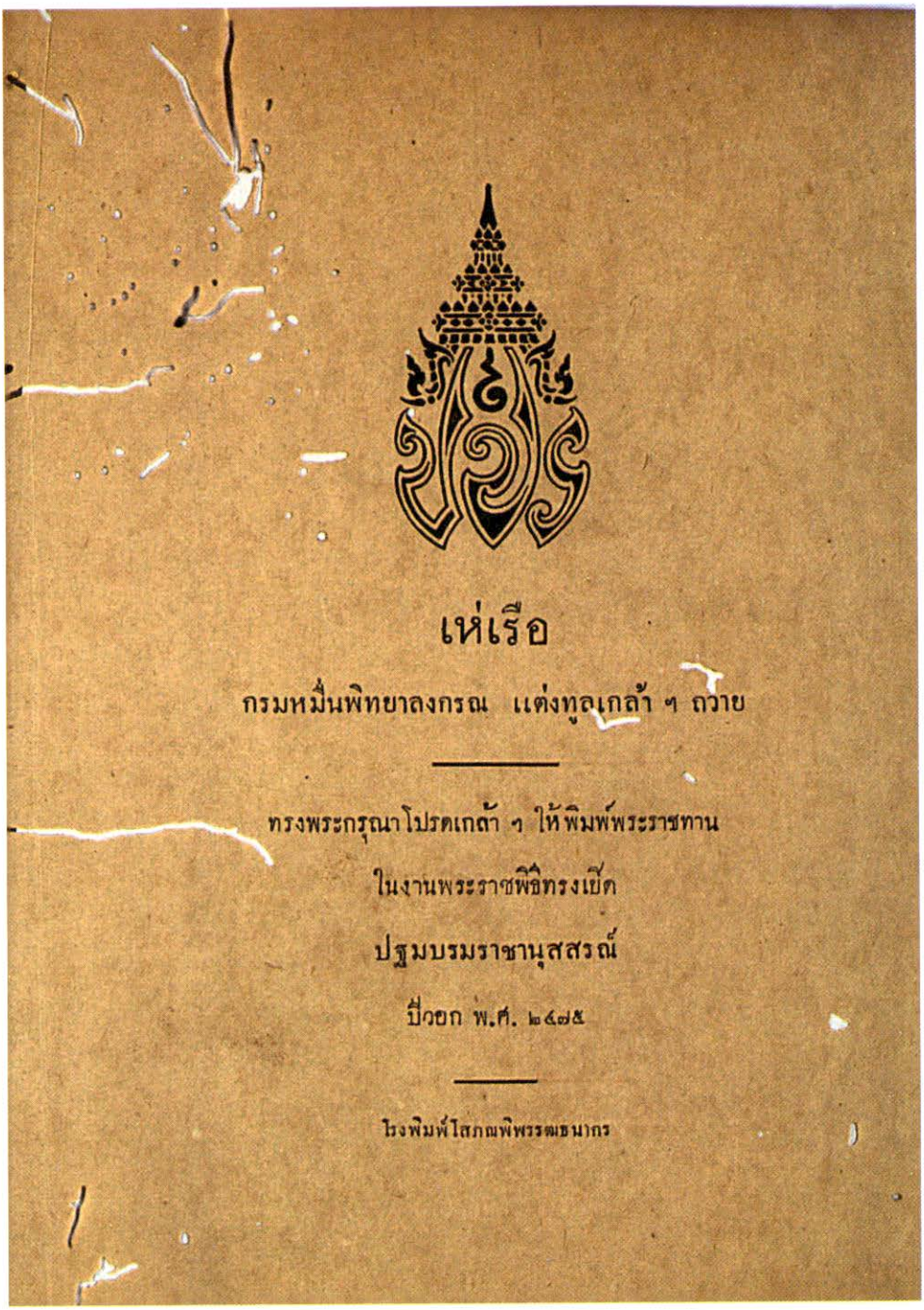
ตู้หนังสือส่วนพระองค์ที่วังศุโขทัย

ในจำนวนทรัพย์สินทั้งส่วนที่อยู่ที่วังศุโขทัยซึ่งทรงมีอยู่ก่อนสละราชสมบัติและรัฐบาลถวายคืนพร้อมวัง และส่วนที่ทรงมีอยู่เมื่อเสด็จยุโรปจนถึงสวรรคต ณ ประเทศอังกฤษนั้น ส่วนหนึ่งคือ หนังสือและตู้หนังสือ ซึ่งคุณหญิงมณี สิริวรสารได้รับจากการแบ่งพระราชมรดกในครั้งนั้น และได้มอบหนังสือเหล่านี้พร้อมตู้หนังสือ ๓ หลัง ให้แก่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ในพ.ศ. ๒๕๓๗ ในโอกาสที่มหาวิทยาลัยได้จัดตั้งห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีเพื่อเป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติในวาระครบ ๑๐๐ ปี วันคล้ายวันพระบรมราชสมภพ

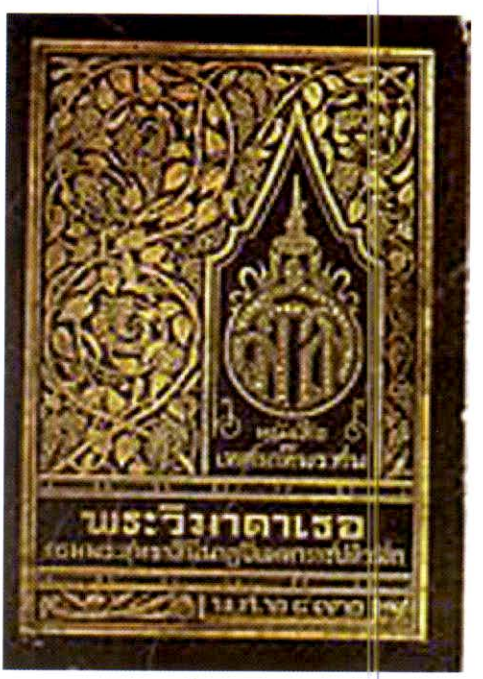
หนังสือส่วนพระองค์ สะท้อนให้เห็นความสนพระราชหฤทัย ความใฝ่รู้ของพระองค์เป็นอย่างดี เนื้อหาของหนังสือเหล่านี้ประกอบด้วยเรื่องราวด้านศาสนา ปรัชญา ภาษา กฎหมาย การเมืองการปกครอง การทหาร วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ศิลปะ กีฬา วรรณคดี ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ นวนิยาย ภาษาที่ใช้ในหนังสือมีทั้งภาษาไทย อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาลี ที่ด้านหลังของหน้าปกหนังสือมีป้ายบรรณสิทธิ์ (Bookplate) ซึ่งเป็นป้ายแสดงว่าเป็นหนังสือของพระองค์ และตรายางประทับพระปรมาภิไธยอยู่ภายในตัวเล่ม บางเล่มมีลายพระราชหัตถ์ลงพระปรมาภิไธยไว้ นอกจากนี้บางเล่มมีวัน เดือน ปีที่เป็นลายพระราชหัตถ์ไว้ที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของตัวเล่ม เช่น ด้านหลังของปกหน้าของหนังสือ เป็นต้น บางเล่มมีประวัติการถวายหรือพระราชทาน หรือประวัติการครอบครองว่าเคยเป็นของผู้ใดมาก่อน

จากการสำรวจพบว่ามีหนังสือบางเล่มเป็นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐาน เช่น ถ้อยคำถวายหนังสือ ป้ายตราประจำพระองค์ ป้ายของหอพระสมุดหลวงในพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นห้องสมุดส่วนพระองค์รัชกาลที่ ๕

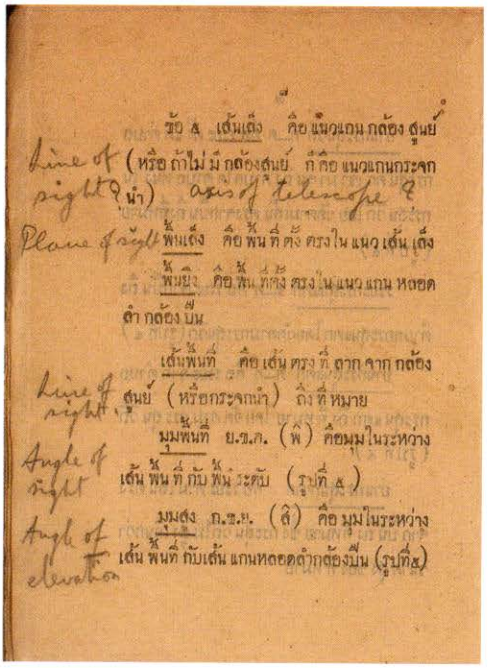
นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์หนังสือพระราชทานตามโอกาสต่างๆ ด้วย เช่น หนังสือเรื่องเห่เรือ ที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ แต่งทูลเกล้าฯ ถวาย และพิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีทรงเปิดปฐมบรมราชานุสรณ์

หนังสือโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน
ในงานพระราชพิธีทรงเปิดปฐมบรมราชานุสรณ์

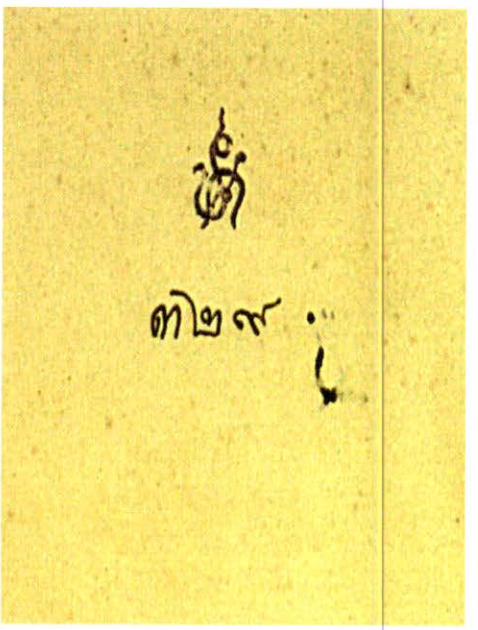

หนังสือหายากที่มีลักษณะความสวยงาม
ที่จัดทำในโอกาสพิเศษ
ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวิมาดาเธอ
กรมพระสุธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา

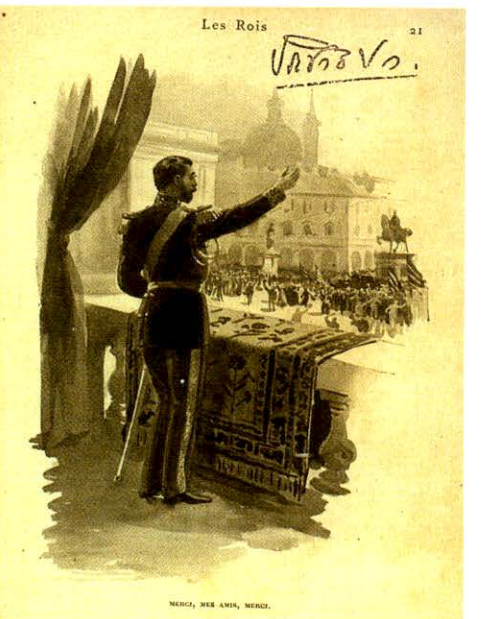

ข้อ ๕ เส้นเล็ง คือ แนวแกน กล้อง ศูนย์
line of sight (หรือ ถ้าไม่ มี กล้องศูนย์ ก็ คือ แนวแกนกระจก
นำ) axis of telescope ?
Plane of sight พื้นเล็ง คือ พื้น ที่ ตั้ง ตรง ใน แนว เส้น เล็ง
พื้นยิง คือ พื้น ที่ ตั้ง ตรง ใน แนว แกน หลอด
ดำ กล้อง ปืน
เส้นพื้นที่ คือ เส้น ตรง ที่ ตาก จาก กล้อง
line of sight ศูนย์ (หรือกระจกนำ) ถึง ที่ หมาย
มุมพื้นที่ ย.ว.ก. (พ) คือมุมในระหว่าง
Angle of sight เส้น พื้น ที่ กับ พื้น ระดับ (รูปที่ ๕)
มุมส่ง ก.ว.ย. (ส) คือ มุมในระหว่าง
Angle of elevation เส้น พื้นที่ กับเส้น แกนหลอดดำกล้องปืน (รูปที่๕)

ลายพระราชหัตถ์ทรงเขียนด้วยดินสอ
ในหนังสือส่วนพระองค์

ปศ ย่อมาจากประชาธิปกศักดิเดชน์

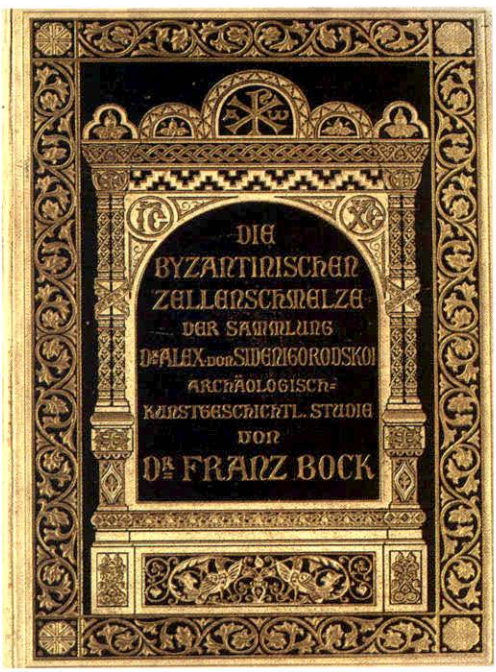

หนังสือทุกเล่มมีตราประทับพระนามว่าประชาธิปก

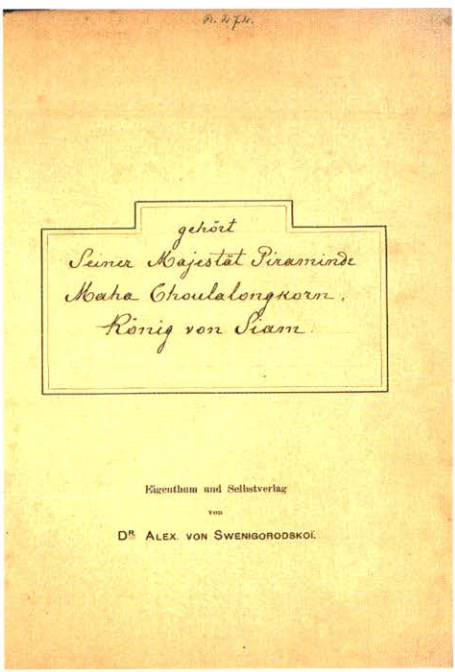

ความรู้จากหนังสือเก่า สะท้อนสภาพสังคมในยุคนั้น เช่น วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การแต่งกาย
ภาพจากวารสาร Tatler ฉบับ ค.ศ. ๑๙๒๕ ซึ่งทรงสะสมไว้ ปัจจุบันยังพิมพ์อยู่

หนังสือส่วนพระองค์รัชกาลที่ ๕
เนื้อหาเกี่ยวกับศิลปะไบแซนไทน์และคริสเตียน

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชได้ดำเนินการจัดทำทะเบียนหนังสือส่วนพระองค์ แปลงสารสนเทศเป็นสื่อดิจิทัลเพื่ออนุรักษ์สารสนเทศและรูปลักษณ์ไว้ดั้งเดิมไว้ในสื่อคอมพิวเตอร์ และจัดทำฐานข้อมูลสารสนเทศดิจิทัลหนังสือส่วนพระองค์บางชื่อเรื่อง รวมทั้งการอนุรักษ์ตัวเล่มหนังสือเพื่อให้มีอายุยืนยาว โดยมอบให้หอจดหมายเหตุแห่งชาติดำเนินการมาเป็นเวลาหลายปี เนื่องจากหนังสือเหล่านี้นับว่าเป็นสมบัติล้ำค่าอย่างประมาณมิได้

ป้ายบรรณสิทธิ์ (Bookplate) ในหนังสือส่วนพระองค์

ในวิชาบรรณารักษศาสตร์ ป้ายบรรณสิทธิ์หรือ Bookplate คือ ป้ายหรือตราที่มีทั้งรูปแบบและลวดลายต่างๆ ซึ่งติดไว้ที่ด้านหลังของปกหน้า (front cover) หรือที่ใบรองปก (fly leave) ของหนังสือเพื่อระบุว่า ผู้ใดหรือห้องสมุดใดเป็นเจ้าของ เป็นหลักฐานเพื่อพิสูจน์ความเป็นเจ้าของ กลุ่มผู้เริ่มใช้ป้ายบรรณสิทธิ์ในประเทศไทย ได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ที่เคยไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศสมัยรัชกาลที่ ๕ และสนพระทัยรวบรวมหนังสือ ป้ายบรรณสิทธิ์มีคุณค่าในแง่ศิลปวัตถุในกลุ่มผู้นิยมสะสม และในแง่วงศ์วานวิทยา บางตระกูลในยุโรปใช้ป้ายบรรณสิทธิ์ต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน แต่เปลี่ยนแปลงลวดลายหรือรายละเอียดปลีกย่อยที่สะท้อนยุคสมัย อาชีพ ภูมิลำเนา การเปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่

ป้ายบรรณสิทธิ์ในหนังสือส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะต่างๆ ดังนี้

๑. ป้ายรูปตราประจำรัชกาลที่ ๕

๒. ป้ายรูปตราห้องสมุดพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

๓. ป้ายรูปตราประจำพระองค์รัชกาลที่ ๖

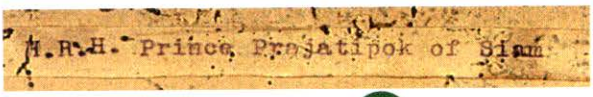

ป้ายบรรณสิทธิ์รูปตราแผ่นดิน และพระปรมาภิไธยของรัชกาลที่ ๕

ป้ายรูปตราประจำพระองค์รัชกาลที่ ๖

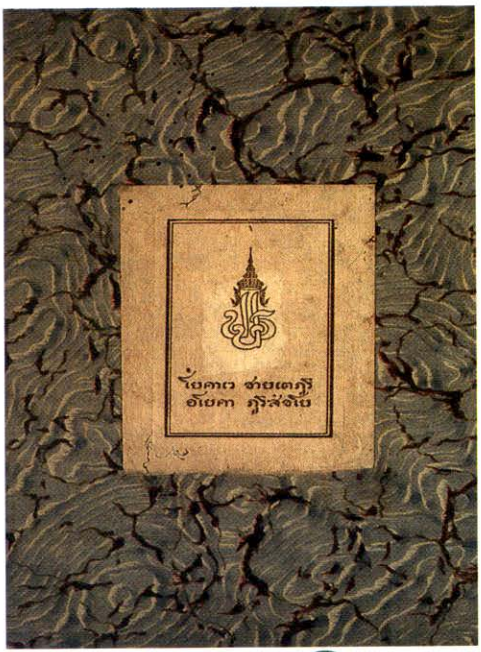
๔. ป้ายของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีสามแบบคือ รูปพระปรมาภิไธยประจำพระองค์รัชกาลที่ ๗ (ปปร) ป้ายพระนามเมื่อยังมิได้ทรงครองราชย์และป้ายพระนามเมื่อทรงสละราชบัลลังก์แล้ว ป้ายพระนาม ๓ แบบนี้มีความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่เกี่ยวกับช่วงพระชนม์ชีพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ป้ายแบบที่ ๑

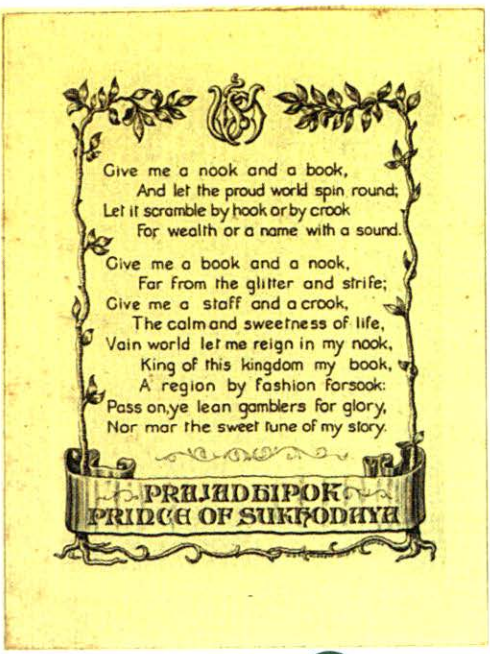
ป้ายพระนามรัชกาลที่ ๗ เมื่อยังมิได้ทรงครองราชย์

(H.R.H. Prince Prajadhipok)

ป้ายแบบที่ ๒

ป้ายตราปปร มีพระคติประจำพระองค์
เป็นภาษาบาลีว่า
"โยคาเว ชายเตภูริ อโยคา ภูริสังขโย"

ป้ายแบบที่ ๓

ป้ายพระนามเมื่อทรงสละราชบัลลังก์แล้ว
มีบทกวีของ William Freeland
เรื่อง A Nook and a Book

ป้ายแบบที่ ๑ เป็นป้ายบรรณสิทธิ์ของหนังสือที่ทรงครอบครองเมื่อยังมิได้ทรงครองราชย์ มีพระนามภาษาอังกฤษว่า H.R.H Prince Prajadhipok

ป้ายแบบที่ ๒ คือป้ายตราพระปรมาภิไธย ปปร แสดงความเป็นพระมหากษัตริย์ และข้อความภาษาบาลี *"โยคาเว ชายเตภูริ อโยคา ภูริสังขโย"* มีความหมายว่า *"ปัญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะประกอบ เสื่อมสิ้นไปก็เพราะไม่ประกอบ"* เป็นพระคติสอนใจที่ใช้ได้ทุกเวลา แสดงว่าทรงเห็นความสำคัญของความเพียร ซึ่งก่อให้เกิดปัญญาและน่าจะเป็นพระคติประจำพระองค์ ส่วนใหญ่อยู่ในหนังสือที่ทรงครอบครองระหว่างที่ทรงครองราชย์คือช่วง พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๗ (นับตามแบบไทยสมัยโบราณ คือ เมษายนเป็นต้นปีและมีนาคมเป็นปลายปี ทรงครองราชย์วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ และสละราชบัลลังก์วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗)

ป้ายแบบที่ ๓ มีลักษณะพิเศษ ด้านบนเป็นอักษร ปศ ที่เป็นรูปเหมือนงูขดตัวพันกัน ตรงกลางมีบทกวีภาษาอังกฤษ ด้านล่างเป็นพระนามภาษาอังกฤษว่า Prajadhipok Prince of Sukhodhya

การที่จะทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างป้ายบรรณสิทธิ์ทั้งสามรูปแบบในแง่วงศ์วานวิทยา ต้องพิจารณาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จากพระราชประวัติ พระองค์เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชอนุชาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชสมภพปีมะเส็ง (ปีงูเล็ก) ทรงพระนามว่า สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนศุโขไทยธรรมราชา ในสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงทรงได้รับสถาปนาพระอิสริยยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา เมื่อทรงครองราชย์ มีพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงสละราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๗๗ ใช้พระนามว่า สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชาเหมือนเมื่อก่อนทรงครองราชย์จนกระทั่งเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ รัฐบาลไทยได้ให้เรียกขานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗[๓] และต่อมาเรียกขานว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว[๔] อย่างเดิม ดังนั้นเมื่อนำป้ายบรรณสิทธิ์ทุกรูปแบบที่พบในหนังสือส่วนพระองค์มาพิจารณาก็จะเป็นหลักฐานโยงถึงเรื่องราวบางส่วนในพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นประมุขในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แห่งสยาม ที่แม้ว่าจะทรงสละราชสมบัติไปแล้วก็ทรงแสดงเจตนารมณ์ที่ทรงสงวนสิทธิ์อันทรงมีมาแต่เมื่อทรงพระราชสมภพ ซึ่งหมายรวมถึงพระอิสริยยศเจ้าฟ้า

> *"บัดนี้ข้าพเจ้าเห็นว่า ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะให้ราษฎรมีสิทธิออกเสียงในนโยบายของประเทศโดยแท้จริงไม่เป็นผลสำเร็จ และเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่าบัดนี้เป็นอันหมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือหรือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติและออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์แต่บัดนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าขอสละสิทธิของข้าพเจ้าทั้งปวงซึ่งเป็นของข้าพเจ้าอยู่ในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ แต่ข้าพเจ้าสงวนไว้ซึ่งสิทธิทั้งปวงอันเป็นของข้าพเจ้าแต่เดิมมา ก่อนที่ข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์"*

ด้วยเหตุนี้ ป้ายบรรณสิทธิ์ในหนังสือที่ทรงครอบครองหลังทรงสละราชสมบัติแล้วในภาพสุดท้ายจึงทรงใช้พระนาม ว่า Prajadhipok Prince of Sukhodhya และมีตัวอักษร ปศ เป็นรูปปูงขดตัวพันกัน ซึ่งหมายถึง ปีมะเส็ง การที่ทรงใช้พระนามสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ซึ่งเป็นพระอิสริยยศและพระนามก่อนทรงครองราชย์ เป็นการ *"สงวนไว้ซึ่งสิทธิทั้งปวงอันเปนของข้าพเจ้าแต่เดิมมา ก่อนที่ข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์"* นอกจากนี้ มีบทกวีภาษาอังกฤษ ซึ่งทรงตัดตอนมาจากบทกวีเรื่อง A nook and a book ประพันธ์โดย William Freeland กวีชาวสกอตแลนด์ผู้มีชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๐๘ - ๑๙๐๓ บทกวีเรื่องนี้พิมพ์อยู่ในหนังสือเรื่อง A birth song : and other poems พิมพ์ครั้งแรก ค.ศ. ๑๘๘๒ บทกวีมีความยาว ๒๖ บรรทัดและไพเราะ ในบทความนี้นำเสนอเฉพาะส่วนที่ถูกตัดตอนมาพิมพ์ในป้ายบรรณสิทธิ์ส่วนพระองค์และคำแปลภาษาไทยซึ่งแปลโดยรองศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์พฤทธิสาณ ชุมพล

"Give me a nook and a book,
And let the proud world spin round;
Let it scramble by hook or by crook
For wealth or a name with a sound.
Give me a book and a nook
Far away from the glitter and strife;
Give me a staff and a crook,
The calm and the sweetness of life;
Vain world, let me reign in my nook,
King of this kingdom, my book,
A region by fashion forsook;
Pass on, ye lean gamblers for glory,
Nor mar the sweet tune of my story!"

"ฉันขอเพียงมุมหนึ่งกับหนังสือเล่มหนึ่ง,
และปล่อยให้โลกแห่งความโอหังหมุนไป;
เพื่อไขว่คว้าเกาะเกี่ยวด้วยเล่ห์กล
เพื่อให้ได้มาซึ่งชื่อเสียง
ฉันขอเพียงหนังสือเล่มหนึ่งกับมุมหนึ่ง
ห่างไกลจากแสงแพรวพราวและความขัดแย้งอลหม่าน;
ขอไม้เท้ากับไม้ปลายขออย่างละด้าม,
อีกความสงบและความหอมหวานของชีวิต;
โอ้ โลกที่ช่างโอ้อวดเอ๋ย จงปล่อยให้ฉันได้ครองมุมของฉัน,
ราชาแห่งอาณาจักรนี้, หนังสือของฉัน,
อาณาบริเวณที่สมัยนิยมได้ทอดทิ้งไป;
จงผ่านฉันไป, บรรดาท่านนักเสี่ยงโชคเพียงเพื่อความรุ่งโรจน์เอ๋ย,
ขออย่าได้มาขัดจังหวะทำนองอันไพเราะแห่งเรื่องราวของฉันเลย!"

แม้ว่าจะทรงสละราชสมบัติและประทับอยู่ต่างแดน ใช้พระชนม์ชีพคู่เคียงกับพระมเหสีคู่พระหฤทัยอย่างสงบท่ามกลางสงคราม เสด็จประพาสตามที่ต่างๆ ทรงหนังสือยามว่าง แต่ก็ยังทรงประสบกับสิ่งที่มิได้ทรงปรารถนาหลายประการ เช่น การถูกระแวงว่าจะทรงพยายามกลับมามีอำนาจวาสนาอีกครั้ง การถูกเดียดฉันท์จากคนไทยบางคน และที่สุดคือการทรงถูกรัฐบาลฟ้องร้องยึดพระราชทรัพย์

ขณะประทับอยู่ต่างประเทศ ครั้งหนึ่งเมื่อพระองค์ได้สดับเสียงเพลง The very thought of you ตอนหนึ่ง นักร้องร้องว่า *"ฉันมีความสุขราวกับพระราชา"* พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสดังๆ ว่า *"ฉันไม่มีความสุขเลย เจ้าโง่"*

หรือว่าบทกวีของ William Freeland ในป้ายบรรณสิทธิ์หนังสือส่วนพระองค์จะเป็นหลักฐานสะท้อนความในพระราชหฤทัยของพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นในช่วงเวลาสุดท้ายของพระชนม์ชีพอันแสนสั้น?

เชิงอรรถ

[๑] พระโอรสในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระปิตุลาในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเป็นพระราชบุตรบุญธรรม

[๒] คือโรงเรียนเยาวกุมาร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งขึ้นที่พระที่นั่งอภิเษกดุสิต ภายหลังจึงย้ายไปอยู่ที่สวนจิตรลดา

[๓] มติคณะรัฐมนตรีวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ให้ขนานพระปรมาภิไธยตามคำแนะนำของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากรว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗

[๔] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สร๐๒๐๑.๘.๑/๓๓ เรื่องสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัย (พระปกเกล้า) เสด็จทิวงคตและการอัญเชิญพระบรมอัฐิกลับประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๙๒)

บรรณานุกรม

การวิก จักรพันธุ์, หม่อมเจ้า. (๒๕๓๘). [บทสัมภาษณ์]/ผู้สัมภาษณ์: ศิริน โรจนสโรช. ใน สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, (บรรณาธิการ). *พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า* (น. ๖๒ - ๘๑). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ และคณะ. (๒๕๓๗). *พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๗๗ ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๒๗). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ (๒๕๔๒). *คุณหญิงมณี สิริวรสาร.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มณี สิริวรสาร, คุณหญิง. (๒๕๓๘). [บทสัมภาษณ์]/ผู้สัมภาษณ์: สุมาลี บำรุงสุข & ศิริน โรจนสโรช. ใน สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, (บรรณาธิการ). *พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า* (น.๑๓๔ - ๑๕๘). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (๒๔๙๒). *เอกสารกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สร๐๒๐๑.๘.๑/๓๓ เรื่องสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัย (พระปกเกล้า) เสด็จทิวงคตและการอัญเชิญพระบรมอัฐิกลับประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๙๒).* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

อัมพร ทีขะระ. (๒๕๒๗). *ห้องสมุดหนังสือหายาก.* กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

A birth song: and other poems. (๑๘๘๒). สืบค้น วันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๖, จาก *http://books.google.co.th/books?id*

Freeland, William. (n.d.) A Nook and a Book. สืบค้น วันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๖, จาก *http://www.gutenberg.org/files/41230/41230-h/41230-h.htm#Page_58*

Gaily, Andrew. (2009). A Thai prince at Eton. In *H.M. King Prajadhipok : the King and his Garden* (pp. 22 - 26). Bangkok: Amarin Printing & Publishing.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประทับเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์

สอนอย่างไรให้รักชาติ ศาสน์ กษัตริย์

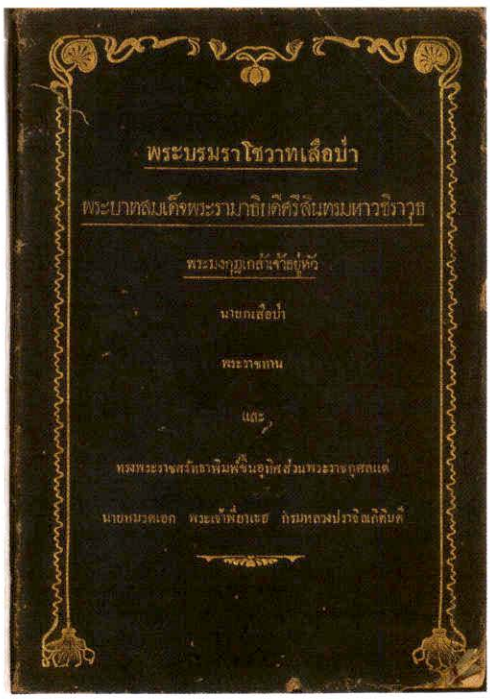
รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว.พฤทธิสาณ ชุมพล

วันที่ ๓๐ พฤษภาคมของทุกปี ทางราชการกำหนดให้เป็นวันพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เสด็จสวรรคต ในวันที่ดังกล่าว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ณ ประเทศอังกฤษ การถวายพระเพลิงใน ๔ วัน ต่อมาที่ ฌาปนสถาน โกลเดอร์สกรีน ชานกรุงลอนดอน เป็นไปอย่างเรียบง่ายไม่มีพิธีสวดอภิธรรม ไม่มีเสียงประโคมย่ำยาม และแน่นอนที่สุดไม่มีการสร้างพระเมรุมาศอันวิจิตรสมพระเกียรติยศ ความเรียบง่ายอันจำเป็นในภาวะสงครามโลกครั้งที่สองกลับกลายเป็นการถวายพระเพลิงที่สอดคล้องกับพระราชอุปนิสัย มีแต่การอ่านคำถวายราชสดุดี และการบรรเลงเพลงคลาสสิคที่โปรดมากขณะที่พระบรมศพเคลื่อนเข้าสู่เตาไฟฟ้า

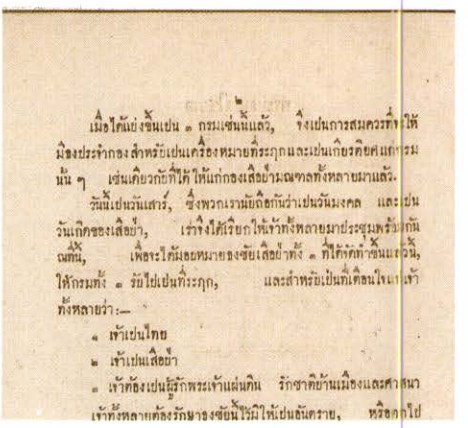
ณ ที่นั้น นอกจากสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี คู่พระบารมีแล้ว มีแต่ข้าราชบริพารผู้ใกล้ชิด ซึ่งหลายพระองค์เคยเป็นเด็กในพระราชอุปการะมาตั้งแต่ยังเยาว์ ด้วยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเด็กๆ มาก ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในการอบรมสั่งสอนอย่างทรงเป็นกันเอง โดยตลอด อีกทั้งทรงประกอบพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับเยาวชนเป็นนิจ เช่นเสด็จพระราชดำเนินไปในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย และพระราชทานธงลูกเสือ

เพื่อรำลึกถึงพระองค์ในวันพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในปีนี้ ในสภาวการณ์ที่มีกระแสข่าวหนาหู เนื่องด้วยความรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จึงขออัญเชิญพระบรมราโชวาท ในพิธีพระราชทานธงลูกเสือกองฝึกหัดครู เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕ ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพียงสองสัปดาห์ มานำเสนอเป็นข้อคิดคำนึง

พระบรมราโชวาทองค์ดังกล่าวเริ่มต้นที่การสรรเสริญและเตือนสติผู้ที่กำลังจะเป็นครูว่า

พระบรมราโชวาทเสือป่า

เมื่อได้ยังงั้นเช่น ๑ กรมเช่นนี้แล้ว, จึงเป็นการสมควรที่ให้มีของประจำกองสำหรับเป็นเครื่องหมายที่ระฤกและเป็นเกียรติยศแก่กรมนั้น ๆ เช่นเดียวกับที่ได้ให้แก่กองเสือป่านี้ณเดชทั้งหลายมาแล้ว.

วันนี้เป็นวันสำคัญ, ซึ่งพวกเรานับถือกันว่าเป็นวันมงคล และเป็นวันเกิดของเสือป่า, เราจึงได้เรียกให้เจ้าทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันณที่นี้, เพื่อจะได้มอบหมายของขัยเสือป่าทั้ง ๑ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น, ให้กรมทั้ง ๑ รับไปเป็นที่ระฤก, และสำหรับเป็นที่เตือนใจแก่เจ้าทั้งหลายว่า:—

๑ เจ้าเป็นไทย

๒ เจ้าเป็นเสือป่า

๓ เจ้าทั้งปวงเป็นผู้รักพระเจ้าแผ่นดิน รักชาติบ้านเมืองและศาสนา เจ้าทั้งหลายต้องรักษาของขัยนี้ไว้มิให้เป็นอันตราย, หรือตกไป

พระบรมราโชวาทเสือป่า

"การที่จะเป็นครูสอนเด็ก อบรมเด็กที่จริงเป็นของสำคัญมาก เป็นอาชีพที่ยากและย่อมให้ผลแก่ประเทศ ...เพราะว่าถ้าเราฝึกเด็กๆ ดี ก็อาจจะหวังว่าประเทศบ้านเมืองของเราจะมาความเจริญรุ่งเรืองต่อไป ถ้าเราฝึกพลาดพลั้งไปด้วยรู้เท่าไม่ถึงการหรืออย่างไรก็ตาม ก็อาจจะทำให้ได้ผลที่เลวและอาจเป็นอันตรายอย่างยิ่ง...ผู้ที่จะสอนนั้นจะต้องเข้าใจและรู้สึกซึมซาบในเรื่องที่จะสั่งสอนเขา และประพฤติได้จริง มีนิสสัยเช่นนั้นจริงๆ จึงจะได้ผลดี..."

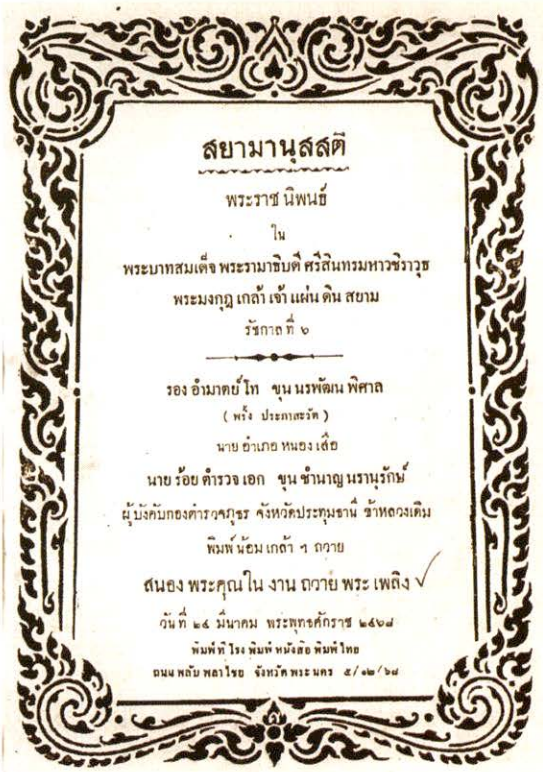
แล้วทรงยกตัวอย่างว่า

"...เช่น สอนให้รักชาติ สาสนา พระมหากษัตริย์ ก็อาจสอนให้ผิดได้เหมือนกัน...ในการสอนให้รักชาตินั้นเราไม่ประสงค์รักชาติเราแต่ให้เกลียดชาติอื่น ...เราต้องสอนถ้าใครมาย่ำยีเราๆ ต้องไม่ยอมเราจะสู้ แต่เราก็ต้องไม่คิดที่จะไปเบียดเบียนใคร และถ้าชาติอื่นเขาดี หรือควรนิยม เราควรจะดูว่าเขาทำดีอย่างไร เพื่อเราจะได้ทำให้ดียิ่งไปกว่า หรือให้คล้ายคลึงเขาบ้าง ต้องมีน้ำใจไมตรีต่อชาติอื่นทั่วไป

...การสอนสาสนา เราจะยกย่องว่าสาสนาของเราว่าดี แล้วปรักปรำสาสนาอื่นไม่ถูก เราไม่ควรดูถูกสาสนาอื่นๆ สาสนาไม่ว่าสาสนาไหนย่อมมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกันทั้งสิ้น คือย่อมสอนให้คนมีที่พึ่งเป็นเครื่องนำชีวิตรให้เราประพฤติดี มีความมุ่งหมายดีต่อกันทั้งนั้น...ความประสงค์นั้นต้องการให้เด็กมีสาสนาเป็นของสำคัญ ถ้าเด็ก ไม่มีสาสนาเลย เป็นของเสียหาย เพราะไม่มีอะไรเป็นสรณะ เป็นเครื่องนำชีวิตร อาจจะประพฤติชั่วร้ายต่างๆ ...

...การสอนให้รักพระมหากษัตรย์ เราอาจจะสอนไปในทางที่ให้เกรงกลัวเท่านั้น คือเรายกขึ้นสอนแต่ในทางพระเดช ไม่ยกพระคุณ เราจะยกเช่นนั้นเป็นผิดมาก ถ้าเราพิจารณาดูในพงศาวดารของเราเพียง ๑๕๐ ปีที่แล้วมา ก็จะเห็นได้ว่า พระคุณของพระเจ้าแผ่นดินที่มีแก่ประเทศสยามและคนไทยทุกคนนั้นมากมายเพียงไร แต่พระเดชที่ทรงมีนั้น โดยมากทรงใช้ให้เป็นพระคุณนั่นเอง คือทรงใช้ปราบปรามคนพาลที่เบียดเบียนประชาชนไม่ให้ประชาชนได้รับความสุข นั่นเป็นวิธีที่ใช้พระเดช..."

เพื่อ ช่วยให้ รำลึก ถึง ข้อ ความ เหล่า นี้ ขอ ชัก ชวนให้ ท่าน ทั้ง หลาย ท่อง หรือ อ่าน เข้า ใจ ความ ใน โคลง ๔ บท, ซึ่ง เรียก ว่า "สยามานุสสะติ," แปล ว่า "ระลึก ถึง สยาม."

สยามานุสสติ

พระราช นิพนธ์

ใน

พระบาทสมเด็จ พระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ

พระมงกุฎ เกล้า เจ้า แผ่น ดิน สยาม

รัชกาล ที่ ๖

รอง อำมาตย์ โท ขุน นรพัฒน พิศาล

(พริ้ง ประกาสะวัต)

นาย อำเภอ หนอง เสือ

นาย ร้อย ตำรวจ เอก ขุน ชำนาญ นรานุรักษ์

ผู้ บังคับกอง ตำรวจภูธร จังหวัด ประทุมธานี ข้าหลวงเดิม

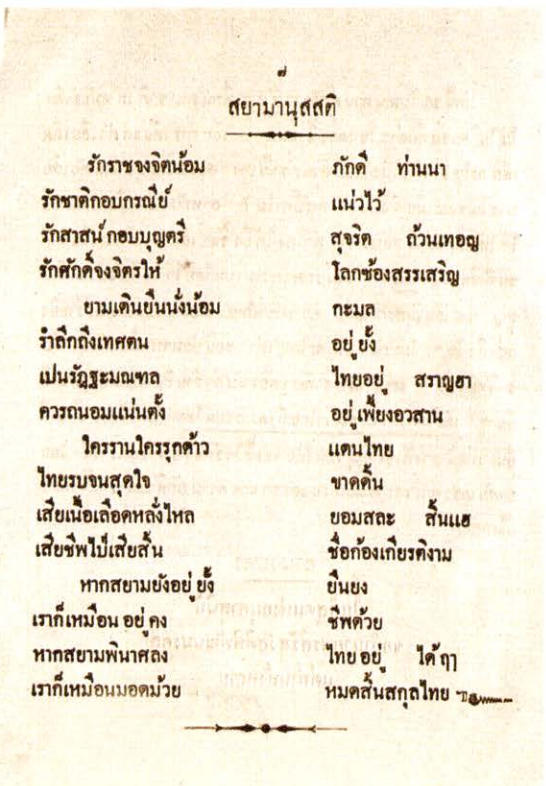
พิมพ์ น้อม เกล้า ฯ ถวาย

สนอง พระคุณ ใน งาน ถวาย พระ เพลิง

วัน ที่ ๒๔ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๗

พิมพ์ ที่ โรง พิมพ์ หนังสือ พิมพ์ ไทย

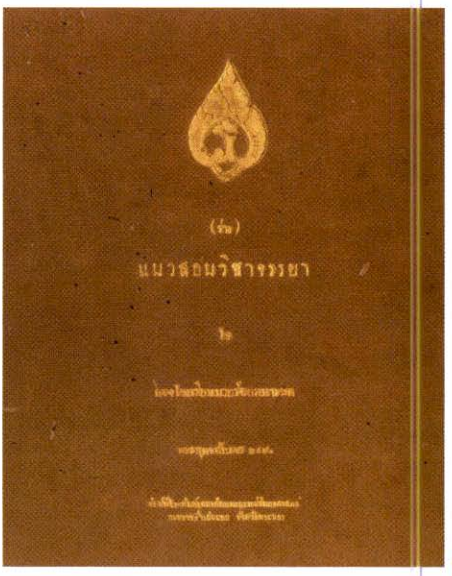
ถนน พลับ พลา ไชย จังหวัด พระ นคร ๕/๑๒/๖๗

๗

สยามานุสสติ

รักราชของจิตน้อม ภักดี ท่านนา
รักชาติกอบกรณีย์ แน่วไว้
รักสาสน์กอบบุญศรี สุจริต ถ้วนเทอญ
รักศักดิ์จงจิตรให้ โลกช้องสรรเสริญ
ยามเดินยืนนั่งน้อม กะมล
รำลึกถึงเทศตน อยู่ ยั้ง
เปนรัฏฐะมณฑล ไทยอยู่ สราญฮา
ควรถนอมแน่นตั้ง อยู่ เพี้ยงอวสาน
ใครรานใครรุกด้าว แดนไทย
ไทยรบจนสุดใจ ขาดดิ้น
เสียเนื้อเลือดหลั่งไหล ยอมสละ สิ้นแฮ
เสียชีพไป่เสียสิ้น ชื่อก้องเกียรติงาม
หากสยามยังอยู่ ยั้ง ยืนยง
เราก็เหมือน อยู่ คง ชีพด้วย
หากสยามพินาศลง ไทย อยู่ ได้ ฤๅ
เราก็เหมือนมอดม้วย หมดสิ้นสกุลไทย

หนังสือสยามานุสสติ
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือแนวสอนวิชาจรรยา

ศาสนา นั้น คือ ประมวลจรรยาอันเป็นหลักสำคัญของชาติ สามารถอบรมอัธยาศัยและความประพฤติของผู้ปฏิบัติตามให้ดีงามเรียบร้อย เป็นประดุจธงโชยของชาติ ที่ประชาชนของชาตินั้นได้นับถือไว้เป็นของตนแต่ดั้งเดิมและสืบมา.

พระมหากษัตริย์ นั้น คือ ท่านผู้สูงสุดในมนุษยชนผู้เป็นพศกนิกร ได้ทรงสืบพระราชสันตติวงศ์ต่อเนื่องกันมาโดยชอบด้วยโบราณราชประเพณี ทรงปกครองรัฐสีมา และบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ให้บรรลุถึงความเจริญและความสุข.

รักชาติ รักศาสนา รักพระมหากษัตริย์ ๓ คำนี้ มักพูดกันอยู่เสมอ แต่บางคนก็เข้าใจความสำคัญของสิ่งทั้ง ๓ นั้นได้ดี บางคนก็หาเข้าใจว่ามีความสำคัญสักเพียงไรไม่ ทั้งไม่เข้าใจว่าจะปฏิบัติตนของตนอย่างไร จึงจะสมกับความสำคัญนั้นด้วย จึงควรพิจารณาข้อความต่อไปนี้ โดยความไตร่ตรองให้เห็นจริงโดยถ่องแท้.

เพราะฉะนั้นผู้รักชาติทั้งหลาย จงปฏิบัติตนตามหัวข้อต่อไปนี้ ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้รักชาติ ได้ทำประโยชน์ให้แก่ชาติโดยแท้จริง คือ

ก. เป็นผู้เอาใจใส่ที่จะทำตนให้เป็นผู้เฉลียวฉลาดรอบรู้ว่าสิ่งใดเป็นคุณแก่ชาติและเป็นโทษต่อชาติ และเมื่อเห็นผู้ใดกระทำสิ่งที่จะเกิดผลร้ายแก่ชาติแล้ว ต้องพยายามที่จะกำจัดขัดขวางกิจการอันนั้นเสียจนสุดกำลังความสามารถของตน และร้องเรียนขอความช่วยเหลือต่อไปจนสำเร็จจนได้ ส่วนตนเองต้องประพฤติตนให้ชอบด้วยธรรมและพระราชกำหนดกฎหมาย ข้อบังคับแบบธรรมเนียมประเพณีของบ้านเมือง.

๒. รักศาสนา

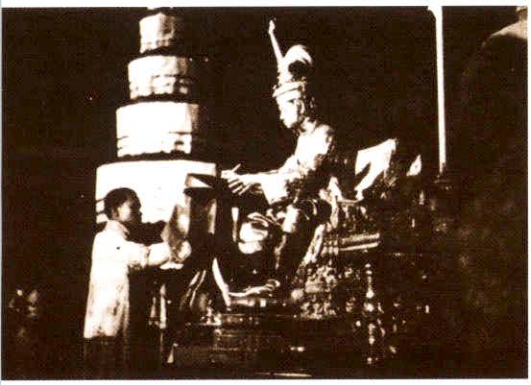
๑๑๐. บุคคลผู้เจริญแล้วย่อมมีชาติของตนเป็นหลักฐาน และย่อมมีศาสนาของตนเป็นที่นับถือยึดเหนี่ยวเป็นหลักแห่งความประพฤติ ชาติศาสนาเป็นของคู่กันอยู่เสมอ ถ้าชาติเป็นอันตรายไปด้วยประการใดๆ ศาสนาของชาตินั้นก็ย่อมเป็นอันตรายถูกดูหมิ่นลบหลู่สาบสูญไปด้วย ศาสนาจะดำรงอยู่ได้ต้องอาศัยความมั่นคงของชาติ

๓. รักพระมหากษัตริย์

๑๑๑. ชาติไทยเป็นชาติที่มีอิสรภาพ มีพระมหากษัตริย์สืบราชสันตติวงศ์ต่อเนื่องมาเป็นลำดับโดยชอบด้วยประเพณีบ้านเมือง พระมหากษัตริย์จึงเป็นประมุขของชาติ ทรงพระราชอำนาจสิทธิขาดในการที่จะอำนวยกิจการของชาติให้ดำเนินไปสู่ความสุขความเจริญ.

พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ได้ทรงทนุบำรุงชาติไทยของเราให้บรรลุความสุขและความเจริญรุ่งเรืองปราศจากอุปสัคและภยันตรายมาโดยลำดับ ด้วยพระปรีชาสามารถอย่างยิ่ง เอาพระทัยสอดส่องมิได้ทรงนึกถึงความสุขส่วนพระองค์ จนบ้านเมืองของเรามีความเจริญรุ่งเรืองเทียมทันนานาชาติ ดังที่เราได้เห็นอยู่บัดนี้ ทั้งนี้ก็ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ เปรียบดังบิดาผู้ประสิทธิ์ประสาธความสุขความเจริญให้แก่บุตรด้วยความไฝ่ใจอย่างแท้จริง.

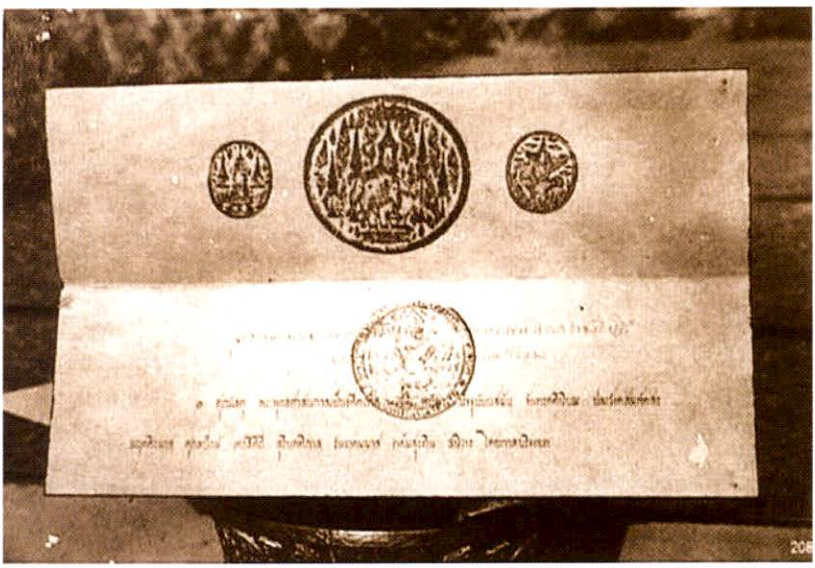
นอกจากนั้นพระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก ทรงทนุบำรุงพระพุทธศาสนาอันเป็นที่เคารพนับถือบูชายึดเหนี่ยวของเรา ให้เจริญรุ่งเรืองถาวรอยู่ต่อไปด้วย.

พระราชทานธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ๒๔๗๓
ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต
๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕

ในส่วนของพระองค์เองนั้น เมื่อมีการก่อการยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้ทรงเลือกที่จะใช้พระเดชกับคณะผู้ก่อการหากแต่ทรงอนุโลมตามความประสงค์ ทั้งยังได้ทรงใช้พระคุณพระราชทานอภัยโทษ ครั้นในเดือนตุลาคมปีถัดมา เมื่อมีการสู้รบกันระหว่าง *"คณะกู้บ้านเมือง"* นำโดยพระองค์เจ้าบวรเดชกับทหารของฝ่ายรัฐบาล พระองค์ไม่ทรงมีพระเดชอยู่ในพระหัตถ์แล้วเนื่องด้วยทรงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ก็ได้ทรงใช้พระคุณร้องขอไม่ให้รบกันให้เสียเลือดเนื้อคนไทยด้วยกัน หากแต่ไม่เป็นผล ท้ายที่สุดรัฐบาลชนะและได้ออกกฎหมายจัดตั้งศาลพิเศษพิจารณาพิพากษาคดีกบฏบวรเดชเป็นการเฉพาะ โดยไม่ให้อุทธรณ์ ฎีกา ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าเป็นไป *"ในทางที่ผิดยุติธรรมของโลก คือ ไม่ให้โอกาสต่อสู้คดีในศาล"* และได้ทรงขอร้องให้เลิกใช้วิธีนั้น รัฐบาลก็ไม่ยอม พระมหากษัตริย์ผู้ไม่ทรงมีพระเดชเหลืออยู่เพื่อใช้ในทางที่เป็นพระคุณได้ทรงใช้พระคุณเพียงอย่างเดียวแต่ไม่เป็นผล

ท้ายที่สุด จึงทรงรันทดพระราชหฤทัยยิ่งที่ไม่ทรงสามารถปฏิบัติพระราชภารกิจพระมหากษัตริย์สยามอันมีมาแต่โบราณในการให้ความคุ้มครองแก่ประชาชน ให้ได้รับความยุติธรรมได้สำเร็จ จึงทรงตัดสินพระราชหฤทัยสละราชสมบัติ ดังความสำคัญในพระราชหัตถเลขาในวาระนั้นตอนที่มักจะอ่านผ่านๆ กันไป ที่ว่า

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม
พ.ศ. ๒๔๗๕

ทรงมีพระราชปฏิสันถารถึงทุกข์สุขกับผู้ป่วยที่เข้าไปรับการรักษาตัวอยู่
ณ โรงพยาบาลโรคเรื้อน เกาะกลางเมืองเชียงใหม่
เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙

ไทยใหม่
THE TAI MAI
ทรงสละราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒เดือนนี้

สื่อเผยแพร่ข่าว
ทรงสละราชสมบัติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
ทรงกดปุ่มไฟฟ้าเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่หน้าอาคารรัฐสภา

"...เมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่าบัดนี้เป็นอันหมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือหรือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติและออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์แต่บัดนี้เป็นต้นไป..."

การถวายราชสักการะ ณ พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่หน้าอาคารรัฐสภาในวันที่ ๓๐ พฤษภาคมนี้ ย่อมจะเป็นเพียงพิธีกรรม หากเราท่านไม่ทำความเข้าใจให้ถ่องแท้กับพระบรมราโชวาทที่อัญเชิญมานี้ และกับพระราชธรรมจริยาที่ทรงยึดถือตราบแม้**จนวาระสุดท้ายแห่งรัชกาล**

บรรณานุกรม

พฤทธิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว. (๒๕๕๓). พระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ. ใน สำนักบรรณสารสนเทศ. *การอภิปรายเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง วิถีชุมชนกับการอยู่ร่วมกันในสังคมประชาธิปไตยตามแนวทางพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.* (หน้า ๘ - ๑๐). นนทบุรี: สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ตอนที่ ๒

ห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี
อาคารบรรณสาร ชั้น ๒ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี แหล่งศึกษาพระราชจริยาวัตรและรัชสมัย

พระมหากษัตริย์ที่มีพระมหากรุณาธิคุณต่อประเทศนานัปการอีกพระองค์หนึ่ง คือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อนุสรณ์รำลึกแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น เป็นสถานศึกษาที่ใช้ระบบการเรียนการสอนทางไกล ซึ่งได้รับพระราชทานชื่อจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช โดยทรงนำมาจากพระนามทรงกรม ในพระบาทสมเด็จพระปกแกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยธรรมราชามาเป็นมงคลนามแห่งมหาวิทยาลัย และให้ใช้พระราชลัญจกรพระแสงศรสามองค์บนบันไดแก้วเป็นส่วนหนึ่งของตราประจำมหาวิทยาลัย ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ มหาวิทยาลัยจึงสร้างห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศทั้งสองพระองค์

บันทึกไว้ในเสี้ยวแห่งกาลเวลา

การสร้างอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มขึ้นจากการที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชขอรับการสนับสนุนกองทุนลายสือไทย ๗๐๐ ปี จากมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ใน พ.ศ. ๒๕๒๖ มูลนิธิจึงเสนอให้การสนับสนุนในการจัดทำถาวรวัตถุเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในขณะนั้นมหาวิทยาลัยยังไม่มีที่ทำการถาวรจึงยังมิได้ดำเนินการใด ต่อมาเมื่อมหาวิทยาลัยย้ายมาอยู่ ณ ที่ทำการถาวร ตำบลบางพูด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ผู้แทนของมหาวิทยาลัยและมูลนิธิ จึงร่วมกันพิจารณากำหนดเป้าหมายการจัดสร้างถาวรวัตถุ ๓ ประการ คือ พระบรมราชานุสาวรีย์ ห้องเอกสาร และหนังสืออนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติ เมื่อสภาวิชาการพิจารณาข้อเสนอในการประชุมวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๙ แล้ว จึงเห็นสมควรให้สร้างห้องเอกสารพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อประโยชน์ในระยะยาวแก่มหาวิทยาลัยและสังคมโดยส่วนรวม มหาวิทยาลัยจึงได้ร่วมกับมูลนิธิในการแสวงหาแนวทางการดำเนินงานจัดตั้งห้องเอกสาร โดยมอบให้สำนักบรรณสารสนเทศดำเนินการจัดทำบรรณานุกรมประกอบบรรณนิทัศน์เอกสารที่เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มูลนิธิสนับสนุนงบประมาณในการจัดพิมพ์ เผยแพร่ ต่อมามหาวิทยาลัยจึงแต่งตั้งคณะกรรมการเตรียมการจัดตั้งห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เพื่อเป็นที่ปรึกษาในการดำเนินการ คณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วยอธิการบดีซึ่งขณะนั้น คือ ศาสตราจารย์ ดร.เอี่ยม ฉายางาม อธิการบดีมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ในขณะนั้นเป็นประธาน รองอธิการบดีฝ่ายกิจการพิเศษ ผู้อำนวยการสำนักเทคโนโลยีการศึกษา ผู้อำนวยการสำนักบรรณสารสนเทศ มีกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอก ได้แก่ หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์ชิษณุสรร สวัสดิวัตน์ รองศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์พฤทธิสาณ ชุมพล และนายยุกต์ ณ ถลาง หัวหน้าฝ่ายบริการสนเทศเป็นเลขานุการ และหัวหน้าหน่วยสนเทศสุโขทัยศึกษาเป็นผู้ช่วยเลขานุการ คณะกรรมการเริ่มประชุมครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยเสนอแนวคิดในการออกแบบตกแต่งให้สะท้อนพระราชจริยาวัตรในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี บ่งบอกความมุ่งหมายเฉลิมพระเกียรติ และตกแต่งด้วยศิลปะสมัยรัชกาลที่ ๗ ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัยในการจัดเก็บและสืบค้นเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง คณะกรรมการได้เลือกพื้นที่บริเวณอาคารบรรณสาร ชั้น ๒ ซึ่งขณะนั้นเป็นห้องบริการหนังสืออ้างอิง สิ่งพิมพ์รัฐบาล หลักสูตรการสอนและเอกสารชุดวิชาของมหาวิทยาลัย เพื่อจัดตั้งห้องแทนพื้นที่ภายในอาคารวิชาการ ๑ ชั้น ๓ ซึ่งสำนักได้เตรียมไว้ ด้วยเหตุผลที่ว่าเป็นบริเวณที่เหมาะสมแก่พระเกียรติยศ และการประชาสัมพันธ์เผยแพร่เนื่องจากเป็นจุดที่มีผู้บริการผ่านไปมา

สำนักบรรณสารสนเทศได้รวบรวมสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี และเหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๗ ในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นต้นมา ได้แก่ หนังสือ วิทยานิพนธ์ เอกสารจดหมายเหตุ บทความ ภาพถ่าย

วีดิทัศน์ ไมโครฟิล์มเอกสารจดหมายเหตุราชกิจจานุเบกษา วารสาร หนังสือพิมพ์ที่พิมพ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไมโครแจ็คเก็ต สิ่งของที่เกี่ยวข้อง และสิ่งพิมพ์ระยะสั้น ฝ่ายบริการสนเทศ ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการดำเนินงานได้ประสานการก่อสร้างตกแต่งห้องร่วมกับฝ่ายกิจการพิเศษ ซึ่งเป็นผู้ออกแบบและควบคุมดูแลการก่อสร้าง

รูปแบบการจัดห้องแบ่งเป็น ๓ ส่วน

ส่วนที่ ๑ เป็นส่วนที่แสดงให้ผู้เข้ามาใช้บริการทราบได้ทันทีว่าเป็นห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

ส่วนที่ ๒ ใช้เป็นบริเวณสำหรับศึกษาค้นคว้าวิชาการ

ส่วนที่ ๓ เป็นสถานที่จัดเก็บวัสดุสารสนเทศ โดยให้มีลักษณะคล้ายห้องที่พระเฉลียงด้านหลังพระตำหนักใหญ่ วังศุโขทัย ตกแต่งด้วยพระเก้าอี้ยาวที่ประทับจำลองและพระบรมฉายาลักษณ์แสดงพระราชประวัติอย่างสังเขป

มหาวิทยาลัยได้จัดตั้งคณะทำงานจัดทำหนังสือเนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ประกอบด้วยคณาจารย์จากสาขาวิชาต่างๆ คณะทำงานดังกล่าวได้สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน ๗ ท่าน เพื่อจัดทำหนังสือเรื่อง *"พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า"* ในจำนวนนี้ คุณหญิงมณี สิริวรสาร ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับพระราชมรดกส่วนหนึ่ง ได้มอบพระอักษรส่วนพระองค์ (หนังสือ) จำนวน ๑,๗๒๘ เล่ม บาตร ๒ องค์ สายสะพายและผ้าห้มบาตร ๑ ชุด แผ่นเสียง ๒๑๓ แผ่น พระบรมฉายาลักษณ์ ๒๐๔ ภาพ โตกบรรจุพระกระยาหาร ๑ องค์ ปี่ใน ๑ องค์ สำเนา

พระราชหัตถเลขาถึงพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต พระราชโอรสบุญธรรมในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๐ ฉบับ ตู้หนังสือ ๓ หลัง สำนักบรรณสารสนเทศจึงได้ขอความร่วมมือหอจดหมายเหตุแห่งชาติในการอบสารเคมีกำจัดแมลงหนังสือทั้งหมด หลังจากนั้นจึงซ่อมหนังสือจำนวน ๒๑๗ เล่ม เพื่อจัดเตรียมสำหรับพิธีเปิดห้องใน พ.ศ. ๒๕๓๘ และทยอยซ่อมเพิ่มเติมอีกเรื่อยมา พระอักษรส่วนพระองค์เหล่านี้ทรงคุณค่าสะท้อนพระอุปนิสัยใฝ่รู้ เนื้อหาประกอบด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา ปรัชญา ภาษา กฎหมาย การเมืองการปกครอง การทหาร วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ศิลปะ กีฬา วรรณคดี ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และนวนิยาย ทั้งภาษาไทยและต่างประเทศ ภายในตัวเล่มมีป้ายแสดงความเป็นของส่วนพระองค์และตราประทับพระปรมาภิไธย ส่วนบาตรที่ได้รับ ๒ องค์ องค์ใหญ่เป็นบาตรเหล็กที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนศุโขทัยธรรมราชามีฐานรองบาตรและฝาไม้ประดับมุก ๑ ชุด บาตรองค์เล็กทำด้วยดินเผา สำหรับทรงใช้เมื่อทรงพระผนวช

นอกจากนี้มหาวิทยาลัยได้จัดตั้งคณะกรรมการจัดทำสื่อประสมเพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ซึ่งประกอบด้วยผู้อำนวยการสำนักบรรณสารสนเทศเป็นประธาน กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก คือ รองศาสตราจารย์หม่อมราชวงศ์พฤทธิสาณ ชุมพล คุณหญิงมณี สิริวรสาร และนายสุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ ผู้แทนจากสาขาวิชาศิลปศาสตร์ สาขาวิชารัฐศาสตร์ สำนักเทคโนโลยีการศึกษา สำนักคอมพิวเตอร์ หัวหน้าฝ่ายบริการสนเทศเป็นเลขานุการ และหัวหน้าหน่วยสนเทศสุโขทัยศึกษาเป็นผู้ช่วยเลขานุการ เริ่มประชุมตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๓๘ เพื่อผลิตสื่อประสมเรื่อง *"พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว"* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุมาลี บำรุงสุข เป็นผู้เขียนบทเนื้อหา การผลิตเสร็จสมบูรณ์ประมาณเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘

มหาวิทยาลัยได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้พระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระนามาภิไธยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เป็นชื่อห้อง เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

ห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี มีเนื้อที่ ๓๖๔.๕ ตารางเมตร การออกแบบตกแต่งอาคารสถานที่และวัสดุครุภัณฑ์ที่ใช้ สะท้อนพระราชจริยาวัตรความเป็นผู้สนพระทัยใฝ่หาความรู้ โดยใช้ศิลปะในยุคสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและผสมผสานกับการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ นิทรรศการถาวรภายในห้องให้ความรู้เกี่ยวกับพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในด้านต่างๆ ได้แก่ พระราชกรณียกิจภายในประเทศและต่างประเทศ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชทานรัฐธรรมนูญ และงานฉลองพระนครครบรอบ ๑๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๔๗๕

การจัดเตรียมการต่างๆ ใช้เวลาประมาณ ๒ ปี ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ อันเป็นปีครบรอบ ๑๐๒ ปี แห่งวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในวันพุธที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ เวลา ๑๖.๓๐ น.

สืบสานวัฒนธรรมล้ำค่า

นับตั้งแต่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินมาเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดห้องเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ มีผู้สนใจเข้าเยี่ยมชมทั้งที่เป็นบุคคลภายใน และนอกมหาวิทยาลัยชาวไทยและต่างประเทศหลายคณะ ปีละไม่ต่ำกว่า ๑,๐๐๐ คน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา สำนักบรรณสารสนเทศยังคงดำรงภารกิจในการรวบรวมและให้บริการสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี สืบมาถึงปัจจุบัน ทั้งยังเป็นแหล่งการศึกษาดูงานเพื่อเป็นแบบอย่างในการจัดตั้งห้องอนุสรณ์บุคคลสำคัญของสถาบันอื่น อาทิ พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา นอกจากเป็นแหล่งรวบรวมและบริการสารสนเทศดังกล่าวมาแล้ว ยังจัดกิจกรรมทางวิชาการอย่างต่อเนื่องตามโอกาสที่เหมาะสม เช่น จัดกิจกรรมอภิปรายทางวิชาการ ได้แก่ *เรื่องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับศิลปวัฒนธรรม* (พ.ศ. ๒๕๔๒) *เรื่องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการศึกษาของชาติ* (พ.ศ. ๒๕๔๔) เป็นต้น จัดทำสื่อประสมเพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒ เรื่อง คือ *เรื่องพระเกียรติคุณด้านศิลปวัฒนธรรม* (พ.ศ. ๒๕๔๔) *เรื่องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับดนตรีของชาติ* (ปัจจุบัน) จัดนิทรรศการเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เช่น จัดนิทรรศการเนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เรื่อง*ราชนารีผู้มีพระขันติธรรม* (พ.ศ. ๒๕๔๗) ร่วมกับสำนักการศึกษาต่อเนื่อง จัดทำนิทรรศการถาวรในศาลาพุ่มข้าวบิณฑ์*เรื่องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต* เป็นต้น การเป็นเจ้าภาพจัดการประชุมคณะกรรมการประสานงานกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เนื่องในโอกาส ๑๐๐ ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพ (พ.ศ. ๒๕๔๗) เป็นสถานที่ฝึกปฏิบัติในการอบรมที่มหาวิทยาลัยจัดให้แก่นักศึกษาและบุคคลภายนอก เช่น การฝึกอบรมการปฏิบัติงานล่าม เป็นต้น กิจกรรมความร่วมมือทางวิชาการกับสถาบันพระปกเกล้าโดยสนับสนุนบุคลากรเป็นวิทยากรและกรรมการวิชาการของพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๕๔๔ - ๒๕๔๘) การจัดอภิปรายทางวิชาการ *เรื่องวิถีชุมชนกับการอยู่ร่วมกันในสังคมประชาธิปไตย ตามแนวทางพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๓) และการจัดงาน "**๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก**" เฉลิมพระเกียรติในโอกาส ๑๒๐ ปี แห่งการพระบรมราชสมภพ ใน พ.ศ. ๒๕๕๖

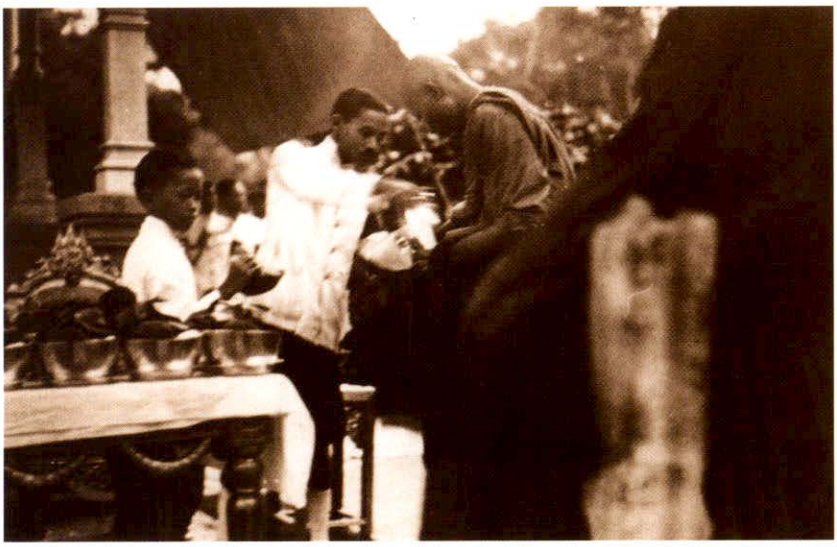
ภารกิจที่สำคัญประการหนึ่งคือ การเผยแพร่สารสนเทศพระปกเกล้าศึกษาในรูปแบบต่างๆ อาทิ นิทรรศการหัวข้อเรื่องต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้ผู้สนใจสามารถเข้าถึง เข้าใจในพระราชกรณียกิจ และพระราชจริยาวัตรในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมากยิ่งขึ้น ดังที่ได้นำเสนอบางส่วนดังตัวอย่าง

วิถีไทยในรัชสมัยพระปกเกล้า

พระราชดำรัส พระบรมราโชวาท และแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวาระโอกาสต่างๆ ที่ทรงคุณค่า สมควรน้อมนำมาเพื่อก่อเกิดความรู้และนำแนวพระราชดำริของพระองค์ที่ทรงสั่งสอนแนะนำประชาราษฎรให้ประพฤติตนได้อย่างถูกต้องพอเหมาะพอดีเพื่อเป็นประชาชนพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ

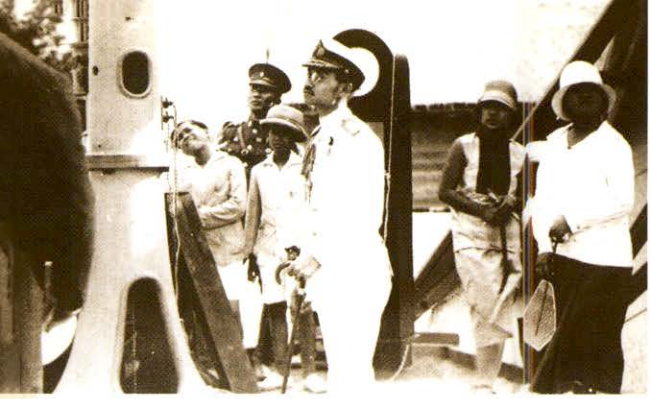
• วิถีแห่งพระราชนิยมส่งเสริมไทย

รักท้องถิ่นและรักษาขนบธรรมเนียมที่ดีงาม

"การรักษาประเพณีเป็นของมีประโยชน์มาก นอกจากรักษาประเพณีของโรงเรียนแล้ว หวังว่านักเรียนจะรักษาประเพณีไทยๆ ไว้ด้วยเหมือนกันไม่ใช่จะเปลี่ยนแปลงไปหมด จะยกตัวอย่างหลายอย่างจะมากไปจะยกตัวอย่างข้อเดียวที่ว่าคนไทยเราต้องมีความเคารพนับถือบิดามารดานี่เป็นขนบธรรมเนียมไทยๆ ที่ได้รักษากันมาตลอด ชื่อว่าเป็นมงคลยิ่งของพวกเราทั้งหลาย ขนบธรรมเนียมเหล่านี้ควรรักษาไว้ ข้าพเจ้าหวังว่านักเรียนในโรงเรียนนี้จะช่วยกันรักษาไว้ เพราะว่าเป็นไทย ชาติไทยเราก็มีอะไรที่ดีเหมือนกัน ไม่จำเป็นต้องเอาอย่างคนอื่นเสมอไป นี่แหล่ะทำให้เรารู้สึกภูมิใจในตัวเรา และชาติของเราด้วย"

(พระบรมราโชวาทพระราชทานในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย
วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓)

การเปลี่ยนแปลงในชุมชนควรทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปและสร้างสรรค์

"การที่อังกฤษรักขนบธรรมเนียม หรือ Tradition ไม่ได้ทำให้ประเทศอังกฤษล้าหลังประเทศอื่นในความเจริญเลย สิ่งใดที่ควรเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลงไป แต่สิ่งใดที่ยังดีอยู่ไม่เสียหายเขาก็คงรักษาไว้เพื่อนึกถึงความเจริญของประเทศที่มีมาแล้วในปางก่อน ถึงแม้ว่าเขาจะคิดทำงานใดๆ เพื่อมุ่งหาความเจริญในทางอนาคตก็จริง แต่เขาก็ไม่ยอมหันหลังให้อดีตเสียเลย ข้อนี้เองทำให้อังกฤษเปลี่ยนแปลงแบบแผนการปกครองได้อย่างเรียบร้อยราบคาบ ไม่ต้องมีการจลาจลมากมายนัก นั่นเป็นผลของการรักษาขนบธรรมเนียมอย่างหนึ่ง ตัวอย่างในเร็วๆ นี้ คือ ประเทศอังกฤษได้มีคณะรัฐบาลกรรมกรซึ่งเป็นโสเชียลิสต์แต่ก็หาได้มีการเปลี่ยนแปลงตูมตามกลับหน้ามือเป็นหลังมืออย่างใดไม่ เพราะกรรมกรก็เป็นชาวอังกฤษที่มีนิสัยยังรักขนบธรรมเนียม การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นไปทีละนิดละหน่อยไม่มีใครรู้สึก"

(พระบรมราโชวาทในวันงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย
วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕)

• วิถีประชาธิปไตยในสมัยรัชกาลที่ ๗

มีน้ำใจนักกีฬา...ทำให้การปกครองระบอบประชาธิปไตยเจริญก้าวหน้า

"การฝึกหัดน้ำใจนั้นเป็นของสำคัญมาก ยิ่งเราจะปกครองแบบเดโมคราซียิ่งสำคัญขึ้นอีก...ประการที่หนึ่ง นักกีฬาแท้จะเล่นเกมอะไรก็ตามต้องเล่นให้ถูกต้องตามกฎข้อบังคับของเกมนั้น ไม่ใช่วิธีโกงเล็กโกงน้อยอย่างใดเลยจึงจะสนุกจึงจะเป็นผลประโยชน์ ประการที่สอง ถ้าเกมที่เล่นนั้นเล่นหลายคน ต้องเล่นเพื่อความชะนะของฝ่ายตน ไม่ใช่เล่นเพื่อตัวคนเดียว ไม่ใช่เพื่อแสดงความเก่งของตัวคนเดียว ประการที่สามนักกีฬาแท้นั้นต้องรู้จักชะนะและรู้จักแพ้ ถ้าชะนะก็ต้องไม่อวดดีทำภูมิ ถ้าแพ้ก็ต้องไม่พยาบาทผู้ชะนะเป็นต้น หลักสามอย่างนี้สำคัญมาก ย่อมใช้เป็นประโยชน์ได้ในการเมืองด้วย เมื่อเราจะปกครองแบบรัฐสภาแล้ว...ตามธรรมดาย่อมต้องมีคณะการเมืองคณะต่างๆ ซึ่งมีความเห็นต่างๆ กัน แต่เมื่อถึงคราวที่จะต้องนึกถึงประเทศแล้วต่างคณะต้องต่างร่วมใจกัน นึกถึงประโยชน์ของประเทศอย่างเดียวเป็นใหญ่ ต้องลืมความเห็นที่แตกต่างกันนั้นหมด ถึงจะเคยน้อยอกน้อยใจกันมา

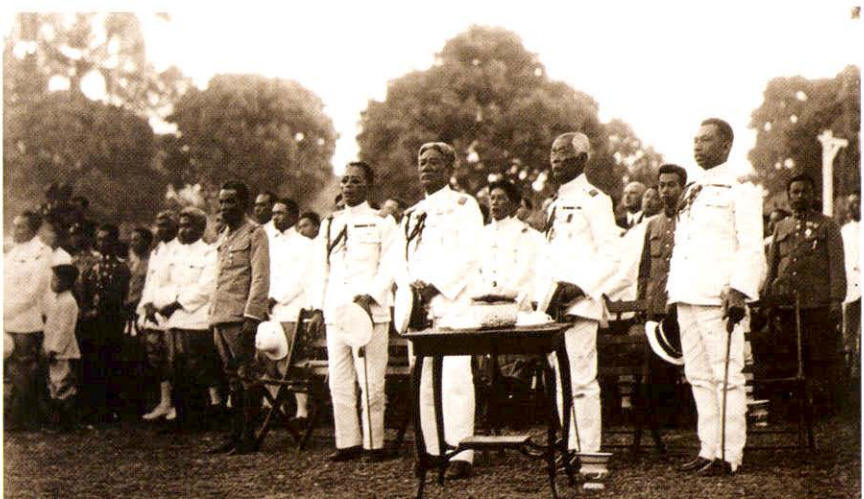
อย่างไร ต้องลืมหมด ต้องฝังเสียหมด ต้องนึกถึงประโยชน์ของประเทศของตนเท่านั้น จะนึกเห็นแก่ตัวไม่ได้ อย่างนี้จึงจะเรียกว่ามีใจเป็นนักกีฬาแท้ เป็นของจำเป็นที่จะต้องปลูกให้คนมีน้ำใจอย่างนั้น จึงจะปกครองแบบเดโมคราซีได้ดี"

(พระบรมราโชวาทพระราชทานในวันงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย
วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕)

ประพฤติตามกฎหมายและทำหน้าที่ของตนอย่างเที่ยงตรงเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้ที่ขาดแคลนมากกว่าขยันหมั่นเพียรและประหยัด

"ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจช่วยทำนุบำรุงบ้านเมืองตามฐานแห่งตนๆ ที่เป็นข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่บังคับบัญชาผู้น้อย ก็จงตั้งใจทำงานให้เที่ยงตรงตามหน้าที่ด้วยกรุณาปราณีต่อผู้น้อย เหล่าที่ประกอบการค้าขายก็จงพากเพียรหาประโยชน์โดยธรรม และเผื่อแผ่เจือจานจำพวกอื่นที่ขัดแคลนตลอดจนช่วยทำนุบำรุงบ้านเมืองตามสมควร ที่เป็นชั้นประชาชนพลเมืองก็จงหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ และอุตส่าห์สงวนทรัพย์ไว้ใช้สรอยให้เป็นสาระประโยชน์และประพฤติตนตามพระราชกำหนดกฎหมายคืออย่าเบียดเบียนผู้อื่นเป็นต้น แม้พระสงฆ์ทั้งปวงก็ขอให้เอาเป็นภาระธุระสั่งสอนธรรมานุธรรมปฏิบัติ"

(พระราชดำรัสตอบที่เมืองแพร่ ณ ศาลากลางจังหวัด
วันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙)

รู้จักปรองดองแบ่งปันผลประโยชน์กันทำให้เกิดความเจริญ

"การค้าขายย่อมจะมีได้เป็น ๒ อย่าง คือแย่งกันกิน หรือแบ่งกันกิน ถ้าเราจะคิดช่วยกันให้เจริญด้วยกัน คือ แบ่งกันกิน การค้าขายก็อาจเจริญขึ้นเป็นอันมากทั่วๆ ไป"

(พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่ลูกเสือในการสวนสนามของคณะลูกเสือแห่งชาติ
วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓)

• วิถีชุมชนกับการอยู่ร่วมกันในสังคม

มีความสามัคคีในชุมชน

"สิ่งที่ควรมุ่งปราถนานั้น คือการช่วยกันและกัน หรือจะว่าการสามัคคีทั่วโลกโดยปราศจากความถือชาติถือสกุลนั้นก็ได้ เพราะฉนั้น การปกครองบ้านเมือง ใช่ว่าจะสำเร็จได้ด้วยผู้มีหน้าที่รับราชการถ่ายเดียวนั้นหามิได้เลย ต้องอาศัยความช่วยเหลือพร้อมเพรียงกันในหมู่พลเมืองทุกชนิด ทุกอาชีพ ทุกชาติ"

(พระราชดำรัสตอบผู้แทนคณะประชาชนซึ่งเฝ้าถวายชัยมงคล
เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘)

เศรษฐกิจพอเพียงสร้างฐานะให้บุคคลและทำให้ชุมชนอยู่รอด

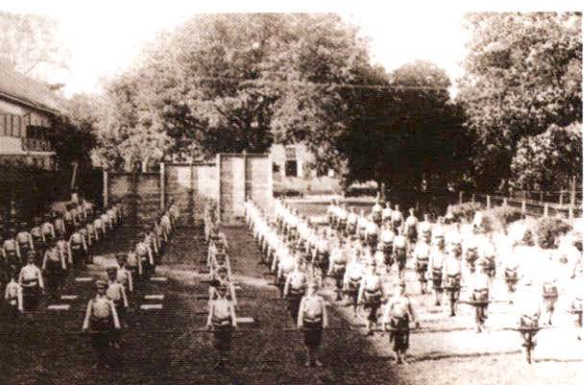
"สมมุติว่าบุคคลหนึ่งมีทุนทรัพย์น้อย แต่กลัวจนเหลือเกิน ด้วยทุนทรัพย์นั้นไปก่อกำแพงคอนกรีตและซื้อปืนไว้รอบบ้านเป็นต้น ผลสุดท้ายไม่มีทุนจะซื้อขายเช่นไร่นาเป็นต้น การอยู่กินก็ร่อยหรอไปทุกที ในที่สุดก็ถูกเจ้าหนี้ยึดเอาไปหมดทั้งบ้านเรือนครอบครัวไร่นา กำแพงและปืนที่ซื้อนั้น ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร ถ้าหากว่าบุคคลผู้นั้นไม่ประมาทคิดป้องกันตัวตามสมควรเท่าฐานะที่มีและพยายามบำรุงการค้าขายของตนด้วยทุนอีกส่วนหนึ่ง แบ่งให้พอดีกัน ก็จะทำตนให้มั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้น ฐานะของตนก็จะมั่นคงขึ้นทุกประการฉันใด ประเทศสยามก็อยู่ในฐานะเช่นนั้นเหมือนกัน เราเป็นเมืองที่มีเบี้ยน้อยหอยน้อย จะคิดอะไรต้องให้พอดีแก่เนื้อแก่ตัว"

(พระราชดำรัสตอบ ในการเลี้ยงของสโมสรกลาโหม
วันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔)

การร่วมใจกันทำให้ชุมชนแข้มแข็ง

"จงพยายามฝึกฝนตนเอง, ทำน้ำใจให้รู้จักรักสามัคคียิ่งกว่าอะไรทั้งหมด, รู้จักที่จะผ่อนตามคำสั่งผู้บังคับบัญชาตามทางที่ควร รู้จักคิดอะไรของตัวเองทำอะไรของตัวเองในเวลาที่ควรให้ประโยชน์แก่คณะและแก่ผู้ใหญ่ที่บังคับบัญชาแม้เป็นเด็กก็สร้างบ้านหรือสร้างเมืองได้ด้วย"

(พระราชดำรัสในการสวนสนามลูกเสือในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล
วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๔)

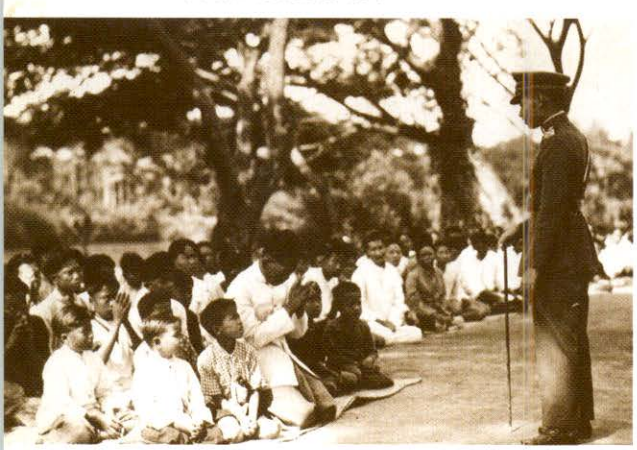

มุ่งประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนบุคคล

"จงตั้งใจฝึกฝนตนเองให้เป็นผู้มีกำลังวังชาแข็งแรงทั้งมีน้ำใจอันดีซื่อสัตย์ต่อชาติไทย และรักความสามัคคีเป็นอย่างยิ่ง จะทำกิจการใดๆ จงนึกถึงประโยชน์ของชาติก่อนยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัว อย่าได้เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทำอะไรให้นึกถึงประโยชน์ส่วนใหญ่ส่วนรวม ดังนั้นชาติเราจะเจริญรุ่งเรืองต่อไป"

(พระบรมราโชวาทในการพระราชทานธงประจำกองลูกเสือ มณฑลพิษณุโลก
วันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙)

• **วิถีแห่งธรรมราชา**

พระเจ้าแผ่นดินไม่สบายพระราชหฤทัยถ้าประชาชนเดือดร้อนและไม่สามัคคี

"บ้านเมืองเรามีลักษณะเป็นอย่างรูปกาย ซึ่งจะดำรงอยู่ได้เพราะส่วนต่างๆ ทำหน้าที่โดยเรียบร้อย ศีรษะหรือมันสมองมีหน้าที่บังคับบัญชาอาการกิริยาที่จะคิดนึกตรึกตรอง พูดจาเดิรเหิร อวัยวะมือเท้าสำหรับเป็นส่วนช่วยความประสงค์ของสมองให้สำเร็จ เลือดเนื้อร่างกายทำหน้าที่ส่งกำลังความคิดแก่สมอง และส่งกำลังความแข็งแรงแก่อวัยวะภายนอก ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งแปรเปลี่ยนความเป็นไปก็ติดขัด เลยกระทบกระเทือนถึงส่วนอื่นๆ ด้วย. เช่น ราษฎรได้ความเดือดร้อนไม่มีสุข พระเจ้าแผ่นดินก็จะสบายพระราชหฤทัยไม่ได้ เหมือนร่างกายไม่สบายแล้วสมองก็ปั่นป่วนไม่มีความผาสุก เพราะฉะนั้นถ้าบ้านเมืองเรามีความดำเนินเรียบร้อยอยู่ทุกส่วนทุกแผนกต่างทำหน้าที่ของตนๆ เป็นอย่างดีที่สุด ไม่ก้าวก่ายกัน ไม่หันหลังให้กัน แต่กลมเกลียวกันอยู่เสมอ จึงได้ผลรวบยอดอันนำประเทศสยามบรรลุจุดที่ประสงค์คือความเจริญรุ่งเรือง เป็นกำลังผะดุงอิสสรภาพให้ถาวร"

(พระราชดำรัสในพระราชพิธีบวงสรวงอดีตบูรพกษัตราธิราช
วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕)

ผู้ปกครองคนต้องมีเมตตา

"ผู้มีตำแหน่งหน้าที่ในการปกครองจะต้องคอยระวังเอาใจใส่สอดส่องบังคับบัญชาการทั้งรักษาสันติสุขและทำนุบำรุงบุคคลจำพวกต่างๆ ให้ประกอบอาชีพแต่โดยธรรม ความข้อนี้จะสำเร็จได้ก็ด้วยตั้งตนไว้ให้เที่ยงตรงกอบด้วยเมตตาอารี จะบังคับบัญชาหรือทำนุบำรุงก็ให้เสมอหน้ากัน และผ่อนผันเห็นอกเห็นใจผู้น้อย โดยฉะเพาะจำพวกที่ยังไม่คุ้นเคยขนบธรรมเนียมบ้านเมืองอย่าให้ต้องลำบากเดือดร้อนโดยมิจำเป็น ให้ราษฎรเชื่อถือไว้ใจในผู้ปกครองว่าเป็นมิตรและเป็นผู้ทำนุบำรุง"

(พระราชดำรัสตอบสำหรับเมืองเชียงราย ณ พลับพลาทอง หน้าศาลากลางจังหวัด
วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙)

จงออกความเห็นโดยระลึกถึงประโยชน์ของแผ่นดินและประชาชน

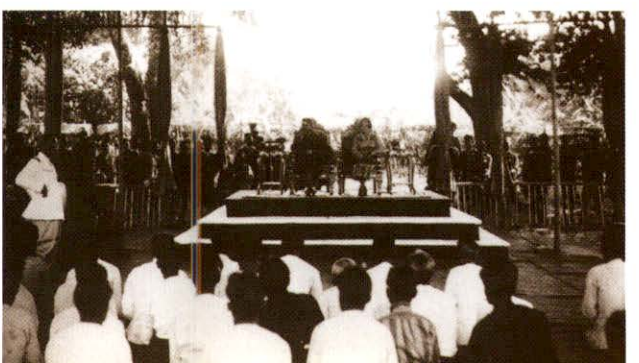
"การที่เราได้เลือกท่านเป็นกรรมการองคมนตรีนั้น ควรเห็นว่าเป็นหน้าที่สำคัญอย่างยิ่ง และท่านทั้งหลายพึงเข้าใจว่าเรามิได้เลือกท่านมาเป็นผู้แทนชนคณะใดหรือเหล่าใด โดยเฉพาะท่านทั้งหลายจงออกความเห็นโดยระลึกถึงประโยชน์ส่วนรวมส่วนใหญ่ของแผ่นดินและประชาชนชาวสยามโดยทั่วไปเป็นสำคัญเราเชื่อว่าท่านคงจะดำเนินการประชุมให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง แม้มีสิ่งไรท่านเป็นว่าจะยังความผาสุกให้บังเกิดขึ้นแก่ประชาชน ก็ให้ท่านถวายความเห็นได้ทุกเมื่อ เรายินดีที่จะฟังเสมอ"

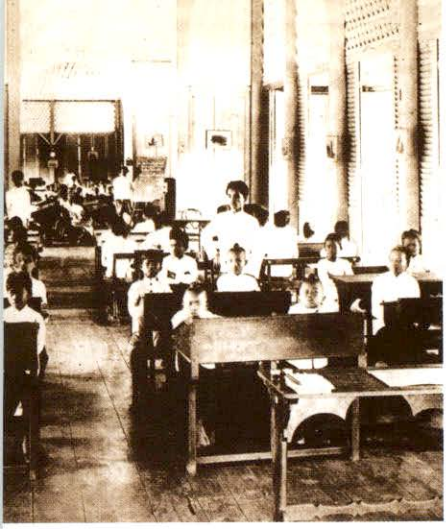
(พระราชดำรัสในวันเปิดการประชุมสภากรรมการองคมนตรี
วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔)

มีความซื่อตรงต่อบ้านเมือง

"พวกเจ้าทั้งหลายผู้เป็นลูกหลานของนักรบโบราณนั้นเองเป็นลูกของพวกไทยแต่เดิมที่อยู่ในถิ่นนี้ ต้องตั้งใจที่จะบำรุงฐานของมณฑลของตน ซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองมารดรเดิมนั้น ให้รุ่งเรืองเหมือนกับที่เป็นมาแต่ก่อน จงตั้งใจทำการงานทุกสิ่งทุกอย่างทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบ ตั้งใจทำมาค้าขายจะได้เป็นประโยชน์นำฐานะของมณฑลให้เจริญรุ่งเรือง และเมืองพิษณุโลกจะได้กลับเป็นบ้านเมืองใหญ่โตเหมือนกับที่เคยเป็นมาแต่ก่อนนั้น"

(พระบรมราโชวาทในการพระราชทานธงประจำกองลูกเสือ มณฑลพิษณุโลก
วันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙)

ยาเสพติดและการพนันทำลายคน

"อย่าให้มีนิสสัยชอบการพะนัน ถ้ามีนิสสัยเช่นนั้นแล้วอาจติดเหมือนติดฝิ่น ลงท้ายก็ต้องฉิบหายหมด การพะนันถึงจะมีเวลาได้บ้างก็ประเดี๋ยวเดียวคราวเดียว แล้วภายหลังก็ต้องฉิบหาย การพะนันเป็นข้าศึกอย่างใหญ่ของการออมทรัพย์ เพราะฉะนั้นต้องหลีกเลี่ยง ต้องพยายามหนีการพะนัน ต้องเห็นว่าเป็นของเลวที่สุด"

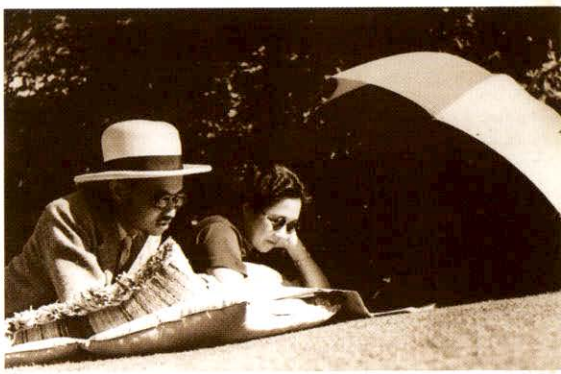
(พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่ลูกเสือในการสวนสนามถวายพระพรชัยมงคล วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๑)

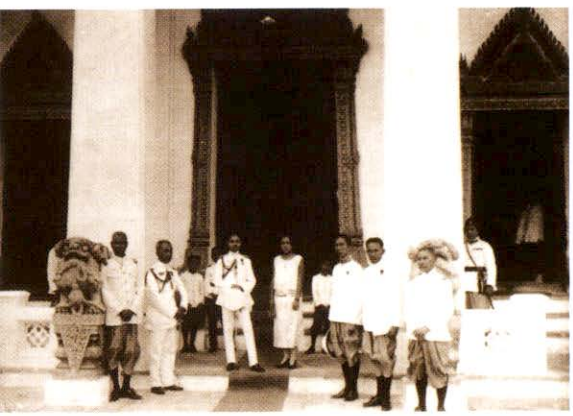
• วิถีการพากเพียรเรียนรู้

เรียนรู้จากการอ่าน

"ถ้าไม่ชอบอ่านหนังสือแล้วก็มีแต่จะโง่ลงทุกวัน เพราะมีความรู้อะไรขึ้นก็ไม่ต้องรู้ ถ้าอ่านหนังสือ แม้เป็นนิทานหรือ novel เรื่องอ่านเล่นก็คงได้รับความรู้อะไรบ้างไม่มากก็น้อยทุกทีไป เพราะฉนั้นควรพยายามอ่านเสียบ้าง"

(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต)

เรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม

"ศิลปวัตถุก็ดี โบราณวัตถุก็ดี ย่อมเป็นส่วนหนึ่งของตำนานแลพงศาวดารของชาติ เป็นสิ่งซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญและอารยธรรมของประเทศตามลำดับกาล ทั้งเปนสิ่งซึ่งแสดงให้เห็นวิญญาณและอุปนิสสัยของประชาชนแห่งชาตินั้นด้วย ด้วยเหตุเหล่านี้จึงเป็นของควรบำรุงรักษาไว้เป็นอย่างดี"

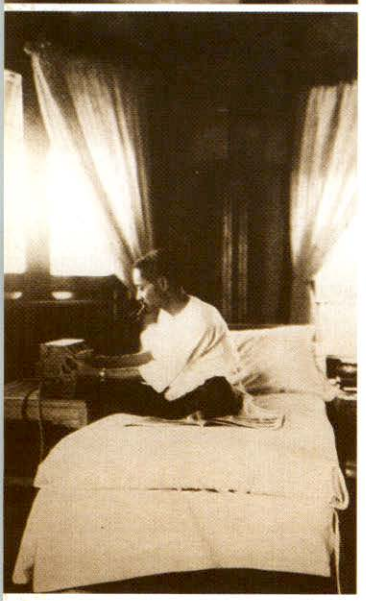
(พระราชดำรัสในการเปิดพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครเมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดหอพระสมุดวชิรญาณและพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ณ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙)

เรียนรู้เรื่องดนตรี

"วันอาทิตย์เมื่อกินเข้ากลางวันแล้ว จางวางสอนมากับลูกแกด้วย ให้เล่นเพลงที่แกไปต่อมาจากเขมรให้ฟัง ลูกเล่นระนาดทุ้มมีเพลงดีมากอยู่ทีเดียว เรียกว่า ของช้ำ เสียงแปลกมาก จังหวะก็แปลกและเพราะด้วย เพลงเขมรเอวบางที่ฉันแต่งนั้น ฉันแก้ใหม่นิดหน่อยดีขึ้น เล่นให้จางวางสอนฟังแล้ว แกว่าดี แต่ดูแกไม่ชอบเท่าเพลงก่อน ถ้ามันจะดีเพลงเดียวเสียแล้ว"

(พระราชหัตถเลขาถึงพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต
ฉบับที่ ๑ วันที่ ๒๕ พฤศภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓)

เรียนรู้เรื่องเทคโนโลยี

"...การวิทยุกระจายเสียงที่ได้เริ่มจัดขึ้น และทำการทดลองตลอดมานั้น ก็ด้วยความมุ่งหมายว่าจะส่งเสริมการศึกษา การค้าขาย และการบันเทิงแก่พ่อค้าประชาชน เพื่อควบคุมการนี้ เราให้แก้ไขพระราชบัญญัติดังที่ได้ประกาศใช้เมื่อเดือนกันยายนแล้ว และบัดนี้ได้สั่งเครื่องกระจายเสียงอย่างดีเข้ามาตั้งที่สถานีวิทยุโทรเลขพญาไทเสร็จแล้ว เราจึงขอถือโอกาสสั่งให้เปิดใช้เป็นปฐมฤกษ์ตั้งแต่บัดนี้ไป..."

(พระราชดำรัสเปิดการส่งวิทยุกระจายเสียง
วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๓)

เรียนรู้เรื่องศาสนา

"...ไม่ว่าสาสนาไหนย่อมมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกันทั้งนั้นคือย่อมสอนให้คนมีที่พึ่งเป็นเครื่องนำชีวิตร ให้เราประพฤติดี มีความมุ่งหมายดีต่อกันทั้งนั้น เป็นแต่วิธีสอนย่อมจะต่างกัน เพราะเราไม่จำเป็นจะย้อน ปรักปรำสาสนาอื่น ความประสงค์นั้นต้องการให้เด็กมีสาสนาเป็นของสำคัญ ถ้าเด็กไม่มีสาสนาเลย เป็นของเสียหาย เพราะไม่มีอะไรเป็นสรณะ เป็นเครื่องนำชีวิตร อาจจะประพฤติชั่วร้ายต่างๆ เพราะฉะนั้นจึงสอนว่า คนเราเกิดมาควรมีสาสนาเป็นเครื่องชักนำชีวิตร แต่ไม่จำเป็นต้องยกย่องสาสนาไหนดีกว่ากัน..."

(พระบรมราโชวาทในการพระราชทานธงลูกเสืออิศรที่ ๑ (ฝึกหัดครู)
วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕)

เรียนรู้เรื่องศิลปวัตถุ

"ศิลปวัตถุก็ดี โบราณวัตถุก็ดี ย่อมเป็นส่วนหนึ่งของตำนานและพงศาวดารของชาติ เป็นสิ่งซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญและอารยธรรมของประเทศตามลำดับกาล ทั้งเป็นสิ่งซึ่งแสดงให้เห็นวิญญาณและอุปนิสัยของประชาชนแห่งชาตินั้นด้วย ด้วยเหตุเหล่านี้จึงเป็นของควรบำรุงรักษาไว้เป็นอย่างดี"

(พระราชดำรัสในการเปิดพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร
เมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาเปิดหอพระสมุดวชิรญาณและพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร
ณ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙)

เรียนรู้เรื่องกีฬา

"ดีใจมากที่ทราบว่าเล็กเล่น tennis เสมอและเล่นได้ดีด้วย เพราะถ้าเล่นเกมเก่งแล้วฝรั่งชอบแล้วจะได้เพลินไม่นึกถึงเรื่องผู้หญิงหรือกินเหล้าอะไรด้วยดีมาก เวลานี้ถ้าฉันเล่นกับเล็ก ฉันเห็นว่าจะแพ้เด็ดเชียวเพราะว่าตาไก่ (มัว) เสีย แต่ถ้าเป็นแต่ก่อนยังไม่กลัว ท้าสู้กันก็ได้ แต่เวลาฉันไปอะเมริกาบางที จะลองเล่นดูบ้างแต่น่ากลัวจะเหลวเลย เล็กไม่ลองหัด golf ดูบ้างหรือ? คือไม่ต้องเล่นทั้งรอบ หัด drive และ approach ให้ดีกับคนที่เขาเล่นเป็น หรือหัด pro เลยก็ได้ยิ่งดี เวลานี้ฉันออกจะเล่นเกมได้แต่ golf อย่างเดียวเท่านั้นเอง แต่อย่างนั้นก็ยังเห็นลูกเป็น ๒ ลูก"

(พระราชหัตถเลขาถึงพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต
ฉบับที่ ๑๔ วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๓)

• พระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

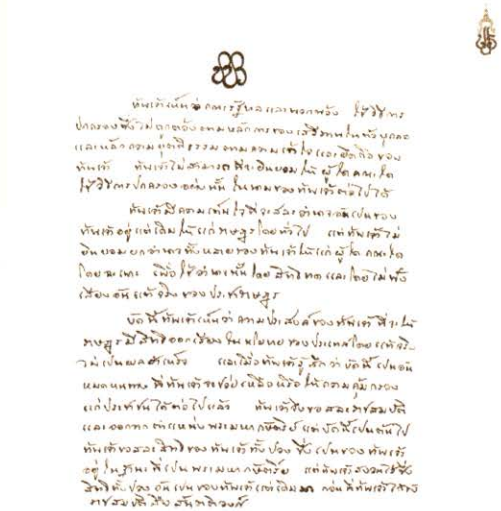

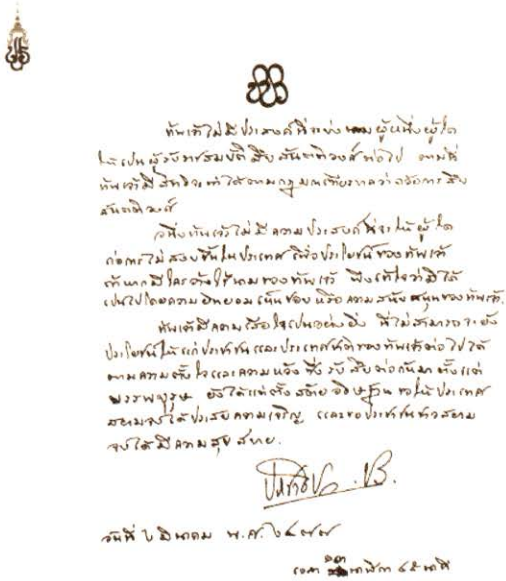

ภารกิจที่กล่าวมานี้ล้วนทรงคุณค่าในการสืบต่อมรดกภูมิปัญญาของชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อสังคม รางวัลเกียรติยศที่มหาวิทยาลัยได้รับจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ เนื่องมาจากงานห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ได้แก่ รางวัลชมเชยการผลิตโปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่อเยาวชน เรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. ๒๕๔๓ และรางวัลการผลิตโปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่อเยาวชนดีเด่น เรื่องพระเกียรติคุณด้านศิลปวัฒนธรรมใน พ.ศ. ๒๕๔๔ ถือเป็นส่วนหนึ่งของความภาคภูมิใจและความตระหนักต่อการพัฒนางานในปัจจุบันและอนาคตเป็นพลังที่จะทำให้ก้าวย่างเข้าสู่ทศวรรษที่ ๒ นับจากพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ และปีที่ ๒๘ ของสำนักบรรณสารสนเทศต่อไปอย่างมั่นคง

ในช่วงวันพิธีพระราชทานปริญญาบัตรประจำปีของมหาวิทยาลัย บรรดาผู้สำเร็จการศึกษาจะเข้ามาถวายราชสักการะพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ และร่วมบันทึกภาพแห่งความทรงจำด้วยความปีติยินดีในโอกาสสำคัญนี้ เป็นประจำทุกปี

บรรณานุกรมหนังสือส่วนพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เป็นการนำเสนอรายการบรรณานุกรมของหนังสือส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จัดเก็บ ณ สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช จำนวนรวมทั้งสิ้น ๑, ๖๐๒ รายการ จากจำนวนหนังสือสิ่งพิมพ์ในกลุ่มหนังสือส่วนพระองค์ฯ ที่มีทั้งสิ้น จำนวน ๑,๗๓๖ เล่ม-ฉบับ รายการบรรณานุกรมที่นำเสนอใช้รูปแบบการเขียนบรรณานุกรมตามหลัก APA (Publication manual of the American Psychological Association) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖ (๒๐๑๐)

๑. ประเภทและภาษาของหนังสือในกลุ่มหนังสือส่วนพระองค์ฯ

๑.๑ *จำแนกประเภทได้เป็นหนังสือและวารสาร*

๑.๑.๑ หนังสือ มีจำนวนรวม ๑,๖๔๐ เล่ม เป็นหนังสือเล่มปกติ หนังสือเล่มเล็ก หนังสือตัวเขียน และสมุดภาพ

๑.๑.๒ วารสาร เป็นวารสารภาษาไทย มี ๔ ชื่อเรื่อง จำนวนรวม ๙๖ ฉบับปลีก คือ ๑) วารสารนาวิกศาสตร์ (มี ๓ ฉบับปลีก) ๒) นาวิกะศาสตร์ (มี ๘๒ ฉบับปลีก) ๓) เสนาศึกษา (มี ๓ ฉบับปลีก) และ๔) เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์ (มี ๗ ฉบับปลีก)

๑.๒ *ภาษาของสิ่งพิมพ์*

จากจำนวนรวม ๑,๗๓๖ เล่ม-ฉบับ จำแนกตามภาษาได้ ๒ ส่วนใหญ่ๆ คือ ภาษาไทย มีจำนวน ๕๙๑ เล่ม-ฉบับ ภาษาอังกฤษและภาษาอื่นๆ มีจำนวนรวม ๑,๑๔๕ เล่ม เป็นภาษาอังกฤษประมาณ ๑,๐๕๐ เล่ม หนังสือภาษาอื่นๆ มีจำนวนรวมประมาณ ๙๕ เล่ม อาทิ ภาษาจีน (๓ เล่ม) ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน ภาษารัสเซีย (ส่วนใหญ่เป็นภาษาฝรั่งเศส)

๒. รายการบรรณานุกรมของหนังสือส่วนพระองค์ฯ จำแนกตามกลุ่มเนื้อหา

การจัดกลุ่ม/หัวข้อและจำนวนภายใต้แต่ละหัวข้อ จัดกลุ่มตามเนื้อหาออกเป็น ๑๕ กลุ่ม จากจำนวนทั้งหมด ๑,๗๓๖ เล่ม-ฉบับ มีจำนวนรายการบรรณานุกรมทั้งหมด ๑,๖๐๒ รายการ สาเหตุที่จำนวนรายการน้อยกว่าจำนวนเล่มทั้งหมด เนื่องจากการนำเสนอรายการบรรณานุกรมนับเป็นชื่อเรื่อง ไม่นับตามเล่ม/ฉบับ นอกจากนี้ มีจำนวนฉบับซ้ำของทั้งหนังสือและวารสาร และจำนวนรายการอาจปรากฏมากกว่า ๑ หัวข้อ ตามเนื้อหาของชื่อเรื่องหนึ่งๆ หัวข้อและจำนวนในแต่ละกลุ่ม/หัวข้อ มีดังนี้

ที่	หัวข้อ	จำนวนชื่อเรื่องภายใต้หัวข้อ	
		ภาษาไทย	ภาษาอังกฤษและอื่นๆ
๑	กฎหมาย ข้อบังคับ / Law	๑๑๖	๙
๒	การทหาร / Military art and science. Armed Forces. Armor. Tactics	๖๑	๑๖
๓	การปกครอง การบริหารภาครัฐ ข้าราชการ / Public administration	๑๖	๒๕
๔	การแพทย์ สาธารณสุข การพยาบาล / Medicine. Nursing. Public health.	๑๐	๓
๕	การศึกษา การสอน แบบเรียน ตำรา / Education. Study and teaching. Textbooks.	๒๘	๑๗
๖	ความเป็นอยู่และธรรมเนียมประเพณี ภูมิประเทศ และการท่องเที่ยว / Manners and customs. Rites and ceremonies. Travel. Sports. Recreation	๑๘	๔๘
๗	จดหมายเหตุ	๓๗	-
๘	Music	-	๖
๙	ประวัติบุคคล ประวัติศาสตร์ / Biography. History.	๖๐	๓๕๗
๑๐	วรรณกรรม ภาษา / Literature. Language and languages	๑๑๘	๓๕๗
๑๑	วิทยาศาสตร์ คหกรรมศาสตร์ และอื่นๆ / Science. Technology. Agriculture. Home economics. Handicraft.	๑๗	๙๓
๑๒	ศาสนา ปรัชญา / Religion. Philosophy.	๕๑	๓๗
๑๓	Art	-	๔๒
๑๔	Economics. Finance. Transportation. Criminology. Social problems	-	๔๖
๑๕	Library science. And other.	-	๑๔
	รวม ๑,๖๐๒ รายการ	๕๓๒	๑,๐๗๐

กฎหมาย. ข้อบังคับ.

กฎข้อบังคับทหารเรือ: เล่ม 2. ตั้งแต่บทที่ 106 ถึงบทที่ 209. [2456]. [พระนคร]: โรงพิมพ์บุญช่วยเจริญ.

กฎข้อบังคับสำหรับเรือนจำ หัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ รัตนโกสินทรศก 128. (2452). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

กฎหมายทเลจากสมุทสาร. (2461). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

กฎหมายไทย (เล่ม 5). (ม.ป.ป.). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์วิชากรบ้านหม้อ.

กฎหมายไทย (เล่ม 6). (ม.ป.ป.). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

กฎหมายไทย คือ พระราชบัญญัติและประกาศซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ (เล่ม 1). (2437). [พระนคร]: โรงพิมพ์วิชากร.

กฎหมายไทย คือ พระราชบัญญัติและประกาศซึ่งตั้งขึ้นไว้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ (เล่ม 2). (2438). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

กฎหมายไทย คือ พระราชบัญญัติและประกาศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เล่ม 4). (2438). พระนคร: โรงพิมพ์วิชากร.

กรมร่างกฎหมาย. (2469). *พระราชบัญญัติลักษณฎีกาอุทธรณ์ พ.ศ.2461 (ที่แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติลักษณฎีกาอุทธรณ์แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2469).* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

กระทรวงกลาโหม. (2456). *ข้อบังคับเลขสัญญา.* ม.ป.ท.: กระทรวงกลาโหม.

กระทรวงพาณิชย์. (ม.ป.ป.). *กฎเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และคมนาคมออกตามความในมาตรา 46 แห่งพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ.2474 (ฉะบับที่ 1) กับคำแปลภาษาอังกฤษ.* พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.

กระทรวงมหาดไทย. (2473). *กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แก้ไขเพิ่มเติม ออกตามความในมาตรา 42 แห่งพระราชบัญญัติรถยนต์ พุทธศักราช 2473* (ฉะบับกรมราชเลขาธิการ). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

กระทรวงมหาดไทย. (2474). *กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในมาตรา 56 แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยการเก็บรักษาน้ำมันเชื้อเพลิง พุทธศักราช 2574* (ฉะบับที่ 1). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

การตรวจข่าระและร่างประมวลกฎหมายในกรุงสยาม. (2472). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

เกียรติประวัติ, ม.จ. (2468). *หลักสิทธิป้องกันว่าด้วยอำนาจของบุคคลที่จะป้องกันชีวิต, ทรัพย์, เกียรติยศชื่อเสียง.* พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

ข้อบังคับการยิงปืนสำหรับทหารราบ (พิมพ์ครั้งที่ 2). (2451). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร. (เล่ม 3). (2456). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร.: เล่ม 4 ตั้งแต่บทที่ 243 ถึงบทที่ 262 หรือ ออกในปี พ.ศ.2457. (2457). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร.: เล่ม 5 ตั้งแต่บทที่ 263 ถึงบทที่ 306. (2457). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร.: เล่ม 7 ตั้งแต่บทที่ 320 ถึงบทที่ 339 หรือ ออกในปี พ.ศ.2460. (2461). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร.: เล่ม 8 จัดเป็นบทที่ 340 ถึงบทที่ 370 ตราขึ้นในปี 2461. (2462). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร. (เล่ม 9). (2463). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร. (เล่ม 10). (2466). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร. (เล่ม 11). (2466). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมอุทกศาสตร์ ทหารเรือ.

ข้อบังคับแสดงหลักการยิงปืนใหญ่ พ.ศ. 2457. (2457). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

เนติบัณฑิตยสภา. (2469). *ข้อบังคับเนติบัณฑิตยสภา แลรายนามกรรมการ รายพระนาม แลนามสมาชิก.* พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

จักรปาณีศรีศิลวิสุทธิ์ (วิสุทธิ์ ไกรฤกษ์), หลวง. (2475ก). *คำอธิบายธรรมนูญปกครองแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับประเทศต่างๆ.* พระนคร: โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ.

จักรปาณีศรีศิลวิสุทธิ์ (วิสุทธิ์ ไกรฤกษ์), หลวง. (2475ข). *แง่กฎหมายไทยและเทศ: ว่าด้วยการศึกษากฎหมายในประเทศต่างๆ การไต่สวนและฟ้องคดีอาญาความวิกลจริตของจำเลยในคดีอาญา.* พระนคร: โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ.

เดือน บุนนาค, & ไพโรจน์ ชัยนาม. (2477ก). *คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ (รวมทั้งกฎหมายการเลือกตั้งด้วย): ภาค 1. หลักทั่วไปของกฎหมายรัฐธรรมนูญ* (พิมพ์ครั้งที่ 1). พระนคร: โรงพิมพ์นิติสาส์น.

เดือน บุนนาค, & ไพโรจน์ ชัยนาม. (2477ข). *คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ (รวมทั้งกฎหมายการเลือกตั้งด้วย): ภาค 2. รัฐธรรมนูญสยาม* (พิมพ์ครั้งที่ 1). พระนคร: โรงพิมพ์นิติสาส์น.

เดือน บุนนาค, & ไพโรจน์ ชัยนาม. (2477ค). *คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ (รวมทั้งกฎหมายการเลือกตั้งด้วย)* (เล่มรวม ภาค 1-2). พระนคร: โรงพิมพ์นิติสาส์น.

เทอดรัฐธรรมนูญ พ.ศ 2476. (2476). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

นิติศาสตร์ไพศาลย์ (วัน จามรมาน), พระยา. (2471). *คำสอนกฎหมายลักษณะทรัพย์.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ประกาศกระทรวงการต่างประเทศเรื่องสัญญาสากลไปรษณีย์กับคำแปลภาษาอังกฤษ. (ม.ป.ป). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ประกาศแก้ไขอัตราค่าธรรมเนียมการทำตั๋วพิมพ์รูปพรรณสัตว์พาหนะ (ฉะบับกรมราชเลขาธิการ.). (2474). พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 5 ร.ศ.114. (2439). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 ร.ศ.129. (2454). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 ร.ศ.130. (2455). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 ร.ศ.131. (2456). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2456. (2456). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2457. (2457). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2458. (2458). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2459. (2459). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2461. (2461). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2462. (2462). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2463. (2463). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2465. (2465). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2466. (2466). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ.2467. (2467). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 7 พ.ศ.2468. (2468). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประกาศให้ใช้อนุสัญญาระวางประเทศว่าด้วยการปฏิบัติการตามค่าขี้ขาดของอนุญาโตตุลาการต่างประเทศ ฉบับลงวันที่ 26 กันยายน ค.ศ.1927 (พ.ศ.2470). (2470). พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.
ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พระพุทธศักราช 2468 บรรพ 1 และ 2. (2468). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประเสริฐมนูกิจ, หลวง. (2475ก). *คำอธิบายกฎหมายลักษณะอาชญาของอังกฤษ* (ภาค 1). พระนคร: โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม.
ประเสริฐมนูกิจ, หลวง. (2475ข). *คำอธิบายพระธรรมนูญศาลยุติธรรมของอังกฤษ*. พระนคร: ม.ป.พ.
ปรีดานฤเบศร์, พระยา. (2462). *คำอธิบายกฎหมายลักษณะอาญา ภาค 2* (ตอน 1). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ปาณีศรีศิลวิสุทธิ์. (2475). *แง่กฎหมายไทยและเทศ*. พระนคร.: ม.ป.พ.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2457). *หัวข่อกฎหมายนานาประเทศ: แพนกคดีเมือง*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2462). *เสรีภาพแห่งทเล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลปัดยุบัน*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
เมธาธิบดี, พระยา. (2472). *กฎข่อบังคับ ระเบียบการและข่อสอบไล่เข่าเป็นราชการพลเรือนชั้นราชบุรุษ พ.ศ.2472*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระธรรมนูญศาลยุติธรรม แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2473. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชกฤษฎีกาให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 ที่ได้ตรวจชำระใหม่. (2467). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชกฤษฎีกาให้ใช้บทบัญญัติ บรรพ 4 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2474 กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการกับพระราชบัญญัติจำกัดแร่ดีบุก พุทธศักราช 2474 กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ และคำแปลภาษาอังกฤษ. (2474). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชบัญญัติการพะนัน พุทธศักราช 2473 และกฎเสนาบดี. (2473). พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.
พระราชบัญญัติการแพทย์เพิ่มเติม พุทธศักราช 2472. (2472). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชบัญญัติเก็บภาษีไม่ขีดไฟ ซึ่งทำในพระราชอาณาเขตต์ พุทธศักราช 2474. (2474). พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.
พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมีย พุทธศักราช 2473 คำแปลพระราชบัญญัติภาษาอังกฤษและประกาศยกเลิกกฎหมายลักษณะมฤดกมาตรา 21. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชบัญญัติคนเข้าเมืองแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2474 กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยกับคำแปลภาษาอังกฤษ. (2474). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชบัญญัติคนเข้าเมืองพุทธศักราช 2470 พร้อมด้วยกฎเสนาบดีและประกาศกระทรวงมหาดไทย (Immigration act B.E.2470 with ministerial regulations and notification by minister of the interior (English Translation)). (2470). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พุทธศักราช 2474 กับคำแปลภาษาอังกฤษ. (2474). พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.
พระราชบัญญัติควบคุมการขายทอดตลาดและค้าของเก่า พุทธศักราช 2474 และกฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในมาตรา 15 แห่งพระราชบัญญัติควบคุมการขายทอดตลาดและค้าของเก่า พุทธศักราช 2474. (2474). พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.
พระราชบัญญัติควบคุมกิจการค้าขายอันกระทบถึงความปลอดภัยหรือผาสุกแห่งสาธารณชน พุทธศักราช 2471. (2471). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พุทธศักราช 2474 กับคำแปลพระราชบัญญัติภาษาอังกฤษ (ฉะบับกรมราชเลขาธิการ). [2474]. [พระนคร]: กรมราชเลขาธิการ.

พระราชบัญญัติฆ่าโคกระบือและสุกรตามหัวเมืองแก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมภาษีภายใน พุทธศักราช 2473 พระราชบัญญัติโรคสัตว์พาหนะแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2474. (2474). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติเงินตรา แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2473 และค่าแปลภาษาอังกฤษ. (2473). [พระนคร]: กรมราชเลขาธิการ.

พระราชบัญญัติเงินรัชชูปการแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2473. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติจังกอบในเขตต์จัดบำรุงสถานที่ชายทะเลทิศตะวันตก พุทธศักราช 2471. (2471). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติทางหลวงที่ใต้รับส้มประทาน พุทธศักราช 2473. [2473]. [พระนคร]: กรมราชเลขาธิการ.

พระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญทหาร พุทธศักราช 2471. (2471). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติพิกัดอัตราภาษีศุลกากร แก้ไขเพิ่มเติม: ฉะบับที่ 1. พุทธศักราช 2471. (2471). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติพิกัดอัตราภาษีศุลกากร แก้ไขเพิ่มเติม: ฉะบับที่ 2. พุทธศักราช 2473. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติพิกัดอัตราภาษีศุลกากร แก้ไขเพิ่มเติม: ฉะบับที่ 4. พุทธศักราช 2474 กับคำแปลภาษาอังกฤษ. (2474). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติภาพยนตร์ พุทธศักราช 2473 กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และคำแปลพระราชบัญญัติภาษาอังกฤษ. (2474). พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.

พระราชบัญญัติภาษีเงินเดือน พุทธศักราช 2475 กับคำแปลภาษาอังกฤษ. (2475). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติภาษีโรงเรือนและที่ดิน พระราชบัญญัติภาษีซีเมนต์ซึ่งทำในพระราชอาณาเขตต์ พระราชบัญญัติพิกัดภาษีศุลกากรแก้ไขเพิ่มเติม (ฉะบับที่ 5) พระราชบัญญัติศุลกากรแก้ไขเพิ่มเติม (ฉะบับที่ 4) กฎเสนาบดีกำหนดและให้อนุมัติทำ และเขตต์ศุลกากร (ฉะบับที่ 3). (2475). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติรถยนตร์แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2474 พระราชบัญญัติโรงจำนำแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2474. (2474). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติโรคระบาดปศุสัตว์ และสัตว์พาหนะ พุทธศักราช 2474 กับ คำแปลภาษาอังกฤษ. [2474?]. พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.

พระราชบัญญัติลักษณเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 ประกาศ, กฎเสนาบดี, แลแจ้งความ. (2455). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

พระราชบัญญัติลักษณะฆ่าโคกระบือและสุกรตามหัวเมือง; พระราชบัญญัติภาษีภายใน; พระราชบัญญัติสำหรับตรวจป้องกันโรคสัตว์พาหนะ แก้ไขเพิ่มเติม ฉะบับที่ 2 พ.ศ.2474. (2474). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติลักษณะอุทธรณ์ พุทธศักราช 2473. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติว่าด้วยการเก็บรักษาน้ำมันเชื้อเพลิง พุทธศักราช 2474. (2474). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติว่าด้วยข้อตกลงการมอบให้อนุญาโตตุลาการชี้ขาด พุทธศักราช 2473 และประกาศให้ใช้โปรโตคลระวางว่าด้วยข้อตกลงการมอบให้อนุญาโตตุลาการชี้ขาด. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติวิทยุโทรเลขแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2473 กฎเสนาบดีและคำแปลภาษาอังกฤษ: ฉบับกรมราชเลขาธิการ. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่งแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2473 กับคำแปลพระราชบัญญัติภาษาอังกฤษ. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่งแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2474 กับคำแปลพระราชบัญญัติภาษาอังกฤษ. (2474). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชบัญญัติส่งผู้ร้ายข้ามแดน พุทธศักราช 2472 ฉะบับกรมราชเลขาธิการ. (2472). พระนคร: กรมราชเลขาธิการ.

พระราชบัญญัติสหกรณ์ พุทธศักราช 2471. (2471). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

พระราชบัญญัติองคมนตรี พุทธศักราช 2470 คำแปลพระราชบัญญัติภาษาอังกฤษและข่อบังคับสภากรรมการองคมนตรี พุทธศักราช 2472. (2472). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พราหมณ่อนันตญาณ. (2463). *ราชนิติสาสตร.* ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร์สยาม. (2477). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

รัตนาญัย์ติ (เปล่ง), หลวง. (2438ก). *กฎหมายไทยคือพระราชบัญญัติและประกาศซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ* (เล่ม 3). พระนคร: โรงพิมพ์วิชากร.

รัตนาญัย์ติ (เปล่ง), หลวง. (2438ข). *กฎหมายไทย* (เล่ม 3). พระนคร: โรงพิมพ์วิชากร.

ราชบุรีดิเรกฤทธิ, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น. (2451). *กฎหมาย: เล่ม 2. สำหรับผู้พิพากษาแลทนายว่าความ* (พิมพ์ครั้งที่ 4). [พระนคร]: โรงพิมพ์กองลหุโทษ.

ราชบุรีดิเรกฤทธิ, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น. (2467ก). *โค้ดอาญา: เล่ม 1. ฉบับหลวงกับฉบับเทียบ.* พระนคร: โรงพิมพ์ศรีกรุง.

ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น. (2467ข). *โค้ดอาญา* (เล่ม 2). พระนคร: โรงพิมพ์ศรีกรุง.

ลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงศ์ ลัดพลี), มหาอำมาตย์ตรี พระยา. (2475). *คำอธิบายกฎหมายลักษณอาชญา (รวมพระราชบัญญัติที่ออกแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2453) (ร.ศ.129) พ.ศ.2468, 2470 และ พ.ศ.2474).* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.

วัน จามรมาน. (2461). *หลักวิชาว่าความ.* ม.ป.ท.: โรงพิมพ์สยามอักษรกิจ.

วินัยสุนทร, พระยา. (2472). *คำอธิบายกฎหมายลักษณะผัวเมีย.* ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ศรีธรรมาธิเบศ (จิตร์ ณ สงขลา). (2475). *บทพระธรรมนูญศาลยุตติธรรมและพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

สมมตอมรพันธุ์ฯ, พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระ. (2459). *ประกาศพระราชพิธี เล่ม 2 สำหรับพระราชพิธีการจร.* ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ไทย.
สมุทสาร. (2461). *กฎหมายทะเล.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
สุขุมวินิจฉัย, พระ. [2461?]. *คำอธิบายกฎหมายลักษณอาญา* (พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม). [พระนคร].: โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม.
เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์ เล่ม 5. (2463-64). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
หนังสือเรื่องกฎหมายเมืองไทย. (2417). [พระนคร]: โรงพิมพ์ปากคลองบางกอกใหญ่.
อินทภาษ ประกาศรวมอัยการ ข้อบังคับ แลกฎเสนาบดีว่าด้วยหน้าที่อัยการ. (2461). พระนคร.: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย.
อินปรีชา (เหยียน เลขะวณิช), หลวง. (2460). *คำอธิบายหลักกฎหมายลักษณอาญา แพนกโจรกรรม, ประทุษฐร้ายแก่ทรัพย์* (พิมพ์ครั้งแรก). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

Law

Alabaster, E. (1899). *Notes and commentaries on Chinese criminal law, and cognate topics: With special relation to ruling cases.* London: Luzac.
Birkenhead, F. E. S. (1926). *Famous trials of history.* London: Hutchinson.
Birkenhead, F. E. S. (1929). *More famous trials.* London: Hutchinson.
Fowle, T. W. (1881). *The poor law.* London: Macmillan.
Grady, S. G. (1869). *The institutes of Hindu law; or, The ordinances of menu* (3rd ed.). London: W. H. Allen.
Jevons, W. S. (1882). *The state in relation to labor.* London: Macmillan.
Marjoribanks, E. (1929). *The life of Sir Edward Marshall Hall.* London: V. Gollancz.
Oyama, Y. (Trans.). (1899). *Summary of Japanese laws and regulations relating to taxation.* Nagasaki: Nagasaki Press.
Wyndham, H. (1925). *Famous trials re-told: Some society causes célèbres.* London: Hutchinson.

การทหาร

กฎข้อบังคับทหารเรือ: เล่ม 2. ตั้งแต่บทที่ 106 ถึงบทที่ 209. [2456]. [พระนคร]: โรงพิมพ์บุญช่วยเจริญ.
กรมบัญชาการทหารบก. (2458). *รูปการประลองยุทธใหญ่ พ.ศ.2458.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
กรมยุทธศึกษาทหารบก. (2471). *ระเบียบการกรมยุทธศึกษาทหารบก พ.ศ.2471.* พระนคร: โรงพิมพ์เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์.
กระทรวงกลาโหม. (2456). *ข้อบังคับเลขสัญญา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ม.ป.ท.: ผู้แต่ง.
กระทรวงกลาโหม. (2462). *ตำนานกรมทหารบกราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.* พระนคร: กรมทหารบก.
กระทรวงกลาโหม. (2469). *บันทึกการประชุมของกระทรวงกลาโหม* (ปีที่ 21). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
กระทรวงกลาโหม. (2472). *บันทึกการประชุมของกระทรวงกลาโหม* (ปีที่ 24). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
กระทรวงกลาโหม. (2473). *บันทึกการประชุมของกระทรวงกลาโหม* (ปีที่ 25). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
กระทรวงกลาโหม. (2474). *บันทึกการประชุมของกระทรวงกลาโหม* (ปีที่ 26). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2468ก). *แนวสอนวิชาช่างทหารในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก พระพุทธศักราช 2468.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2468ข). *แนวสอนวิชายุทธวิธีในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก พระพุทธศักราช 2468.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2469). *(ร่าง) แนวสอนวิชาช่างทหารในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก พระพุทธศักราช 2469.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2469). *(ร่าง) แนวสอนวิชาแผนที่ในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2469). *(ร่าง) แนวสอนวิชายุทธวิธีในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตรในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2469). *(ร่าง) แนวสอนวิชาศาสตราวุธวิทยา.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2470). *แนวสอนวิชาจรรยาในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก พระพุทธศักราช 2470.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.

กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2470). *(ร่าง) แนวสอนวิชาจรรยาในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก.* พระนคร: โรงพิมพ์เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2471). *แนวสอนวิชาจรรยาในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก* (พิมพ์ครั้งที่ 1). พระนคร โรงพิมพ์เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์.
การใช้ทุ่นระเบิดประจำที่ทางรุกและรับ. (ม.ป.ป). [พระนคร]: ราชนาวิกสภา.
กำหนดการฝึกหัดสั่งสอนทหารปืนใหญ่ (พิมพ์ครั้งที่ 2). (2452). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ข้อบังคับการยิงปืนสำหรับทหารราบ (พิมพ์ครั้งที่ 2). (2451). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร. (เล่ม 3). (2456). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร.: เล่ม 4 ตั้งแต่บทที่ 243 ถึงบทที่ 262 หรือ ออกในปี พ.ศ.2457. (2457). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร.: เล่ม 5 ตั้งแต่บทที่ 263 ถึงบทที่ 306. (2457). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร.: เล่ม 7 ตั้งแต่บทที่ 320 ถึงบทที่ 339 หรือ ออกในปี พ.ศ.2460. (2461). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร.: เล่ม 8 จัดเป็นบทที่ 340 ถึงบทที่ 370 ตราขึ้นในปี 2461. (2462). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร. (เล่ม 9). (2463). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร. (เล่ม 10). (2466). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ข้อบังคับทหารเรือ หรือ ข.ท.ร. (เล่ม 11). (2466). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมอุทกศาสตร์ ทหารเรือ.
ข้อบังคับแสดงหลักการยิงปืนใหญ่ พ.ศ.2457. (2457). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
คำแนะนำในวิธีรบของทหารปืนใหญ่สนาม พ.ศ.2457. (2457). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ชาย ไชยกาล. (2493?). *ไทยรบจนสุดใจขาดดิ้น* . พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก.
ชุมพรเขตรอุดมศักดิ์, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง. (2476). *ยุทธวิธี.* พระนคร: โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ.
ตำนานการบินโดยย่อ. (2464). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ตำราสรรพาวุธวิธี: ว่าด้วยดินปืน, ดินระเบิดและปืนระวิธี (เล่ม 1). (2461). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ทำเนียบทหาร: ตอนที่ 1. วันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ.2475. (2475). ม.ป.ท: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
ทำเนียบทหาร: ตอนที่ 1. วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ.2476. (2476). ม.ป.ท: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
ทำเนียบทหารบก: ตอนที่ 1. วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ.2470. (2470). พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
ทำเนียบทหารบก: ตอนที่ 2. วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2470. (2470). ม.ป.ท: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
ทำเนียบทหารบก: ตอนที่ 3. วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2471. (2471). พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
ทำเนียบทหารบก: ตอนที่ 1. วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ.2472. (2472). ม.ป.ท: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
ทำเนียบทหารบก: ตอนที่ 2. วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2472. (2472). ม.ป.ท: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
ทำเนียบทหารบก: ตอนที่ 1. วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ.2473. (2473). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
ที่ระลึกของกรมอากาศยาน พ.ศ.2470. (2470). พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
นาวิกศาสตร์ (รายเดือน). (2461-). พระนคร: ราชนาวิกสภา. ฉบับที่มี: (ไม่ครบ)
ปีที่ 14: ม.ค.2473, ธ.ค.2474 (2 ฉบับ)
ปีที่ 15: ก.ย. 2475 (1 ฉบับ)
นาวิกะศาสตร์ (รายเดือน). (2461-). พระนคร: ราชนาวิกสภา. ฉบับที่มี: (ไม่ครบ)
ปีที่ 7: พ.ค.2467 (1 ฉบับ);
ปีที่ 8: ม.ค., ต.ค., ธ.ค.2468 (3 ฉบับ);
ปีที่ 9: ม.ค.-ก.พ., เม.ย.-ธ.ค.2469 (11 ฉบับ);
ปีที่ 10: ม.ค.-ก.พ.2469, เม.ย.-พ.ค., ก.ค.-ก.ย., ธ.ค.2470 (8 ฉบับ);
ปีที่ 11: ม.ค.-มี.ค.2470, เม.ย., มิ.ย.-ต.ค., ธ.ค.2471 (9 ฉบับ);
ปีที่ 12: ม.ค.-มี.ค.2471, เม.ย.-พ.ค., ก.ค.-ธ.ค.2472 (11 ฉบับ);
ปีที่ 13: ม.ค.-พ.ย.2473 (11 ฉบับ);
เนติบัณฑิตยสภา. (2469). *ข้อบังคับเนติบัณฑิตยสภา และรายนามกรรมการ รายพระนามและนามสมาชิก.* พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
บุรฉัตรไชยากร, พันตรี พระองค์เจ้า. (2450). *ตำราวิชาทหารช่าง: เล่ม 1. แบบทำสพานทหารและวิธีใช้ไม้.* พระนคร: โรงพิมพ์พิสิษฐเลขการ.
รูปการประลองยุทธใหญ่ พ.ศ.2458. (2458). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
(สำเนา) ทำเนียบทหารบก: ตอนที่ 3. วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2472. (2472). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
(สำเนา) ทำเนียบทหารบก: ตอนที่ 3. วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ.2473. (2473). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมแผนที่.
สรรพาวุธวิธี (เล่ม 1). (2455). พระนคร: กรมเสนาธิการทหารบก.
เสนาศึกษา (ราย 4 เดือน). (ม.ค.2458-). นครนายก: กองวิชาการอักษรศาสตร์ ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. ฉบับที่มี: (ไม่ครบ)
เล่มที่ 2 (2459-2460), เล่ม 3 (2460-2461), เล่ม 4 (2461-2462)

เสนาศึกษาและแผริทยาศาสตร์ (ราย 4 เดือน). (ม.ค.2458-). พระนคร: สภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก. ฉบับที่มี: (ไม่ครบ) เล่มที่ 5 (2463-2464), เล่มที่ 6 (2464-2465), เล่มที่ 7 (2465-2466) เล่มที่ 10 (2469) เล่มที่ 14 (2472-2473) เล่มที่ 15 (2473-2474)

หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก (เล่ม 1). (2469). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.

หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก: เล่ม 2 พระพุทธศักราช 2470. (2470). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.

หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก: เล่ม 3 พระพุทธศักราช 2470. (2470). ม.ป.ท.:โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.

หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก: เล่ม 4 พ.ศ.2470. (2470). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.

หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก (เล่ม 5). (2470). ม.ป.ท.:โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.

หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก: เล่ม 6. พ.ศ. 2470. (2470). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.

หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก (เล่ม 7). (2471). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.

Military art and science. Armed Forces. Armor. Tactics.

Alvin, C. (1919). *Manuel d'artillerie lourde (materiel).* Paris: Henri Charles-Lavauzelle.

Animal management. (n.d.). London: n.p.

Antonielli, U. (1900). *la prima nave imperiale del lago di nemi.* Rome: Istitvto Nazionale.

Baden-Powell, G. R. S. S. B.-P. (1900). *AIDS to scouting for N.-C.Os. & men.* London: Gale & Polden.

Blanchon, G. (1917). *The new warfare.* London: G. G. Harrap.

Field service regulations: Part 1. Operations. (1909). London: His Majesty's Stationery Office.

Great Britain. (1912). *Manual of elementary military hygiene.* London: Mackle.

Great Britain. War Office. (n.d.). *The musketry regulations.* London: His Majesty's Stationery Office.

Haldane, J. B. S. (1925). *Callinicus; A defence of chemical warfare.* London: Kegan Paul Trench, Trubner.

Manual of field engineering. (1911). London: His Majesty's Stationery Office.

Manual of map reading and field sketching. (1912). London: His Majesty's Stationery Office.

Partie, D. (1924). *Reglement De La Cavalerie.* Paris: Charles-Lavauzelle.

République F. (1922). *Cours De Tactique: Tome 2. Les Forces Morales.* Paris: Imprimerie Nationale.

Service des armées en campagne: Ministère de la Guerre. Décret du 2 décembre 1913 portant règlement sur le service en champagne. (1914). Paris: Nancy Librairie Militaire Berger-Levrault.

Very, E. W. (1888). *The hotchkiss revolving cannon.* London: Morquodale.

Weyer, B. (1915). *Taschenbuch der kriegsflotten XVI. Jahrgang 1915.* Munchen: Lehmanns Verlag.

การปกครอง. การบริหารภาครัฐ. ข้าราชการ.

กรณีเรื่องพระบาทสมเด็จแถลงพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ. (2478). พระนคร: โรงพิมพ์ศรีกรุง.

กระทรวงกลาโหม. (2457). *แจ้งความกระทรวงกระลาโหม พ.ศ. 2457.* พระนคร: ผู้แต่ง

ตำราปกครอง: เล่ม 2. ร.ศ. 1/9/323. (2446). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ศิริเจริญ.

ถัด รัตนพันธุ์. (2473). *ประมวลรัฐกิจ: บรรยายหน้าที่ราชการของรัฐบาลสยาม.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.

บุ่ กาญจนายน. (2468). *หลักวิชชาการปกครอง: เล่ม 1. ตอน 1. ว่าด้วยความรู้เบื้องต้นแห่งวิชชาการปกครอง.* พระนคร: โรงพิมพ์บริบูรณ์อักษรกิจ.

ประกาศอัตราค่าธรรมเนียมในที่ว่าการอำเภอ: ฉะบับกรมราชเลขาธิการ. (2473). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ปรีดี พนมยงค์. (2471). *ปาฐะเรื่องบัญหาเกี่ยวแก่การลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย.* พระนคร: โรงพิมพ์นิติสาส์น.

พระองค์ศุภโยค (เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ สองคราว). (2475). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

มหาสิทธิโวหาร, หลวง. (2476). *ภาษี.* พระนคร:โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ.

เมธาธิบดี, พระยา. (2472). *กฎข้อบังคับ ระเบียบการและข้อสอบไล่เข้าเป็นราชการพลเรือนชั้นราชบุรุษ พ.ศ.2472.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ราชบัญชา (ลออ แพ่งสภา), หลวง. (2455). *โวหารกรมสรัสดี* (เล่ม 2). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ราชเรืองฤทธิ์, นายพันตำรวจโท พระ. (2468). *สมุดคู่มือตำรวจ* (พิมพ์ครั้งที่ 2, เล่ม 2). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ศิริหงส์.

ราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), อำมาตย์เอก พระยา. (2472). *รายงานประชุมสมุหเทศาภิบาล: ปีที่ 34. พุทธศักราช 2472 ณ ศาลาว่าการกระทรวงมหาดไทย*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
ศราภัยพิพัฒน์ (เลื่อน ศราภัยวานิช), พระยา. (2462). *ชีวิตของประเทศ*. พระนคร: สยามเพส.
สรกิตย์วิจารณ์, ขุน. (2472). *คำอธิบายวิชาสำหรับสอบไล่เป็นข้าราชพลเรือนสามัญ ชั้นสัญญาบัตร*. พระนคร: โรงพิมพ์ประเสริฐสมุด.
สำราญ เภตรารัตน์. (2473). *จรรยาของข้าราชการ*. พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพฯเดลิเมล์.

Public administration

Alabaster, E. (1899). *"Notes and commentaries on Chinese criminal law, and cognate topics: With special relation to ruling cases"*. London: Luzac.
Barclay, T. (1914). *Law and usage of war: A practical handbook of the law and usage of land and naval warfare and prize*. London: Constable.
Birkenhead, F. E. S. (1929). *More famous trials*. London: Hutchinson.
Cobbett, P. (1909). *Cases and opinions on international law, and various points of English law connected therewith: Part 1. Peace*. London: Stevens and Haynes.
Cobbett, P. (1913). *Cases and opinions on international law, and various points of English law connected therewith: Part 2. War, Part 3. Neutrality* (3rd ed.). London: Stevens and Haynes.
Cotton, J. S., & Payne, E. J. (1883). *Colonies and dependencies*. London: Macmillan.
Cox, H. (1867). *History of the reform bills of 1866 & 1867*. London: Longmans, Green.
Grady, S. G. (1869). *The institutes of Hindu law; or, The ordinances of menu* (3rd ed.). London: W. H. Allen.
Hall, J. A. (1914). *The law of naval warfare*. London: Chapman & Hall.
Jevons, W. S. (1882). *The state in relation to labor*. London: Macmillan.
Kent, F. R. (1928a). *The great game of politics*. New York: Doubleday, Doran.
Kent, F. R. (1928b). *The democratic Party: A history*. New York: The Century.
Lee, B. (1929). *Three principles English reader: Translated into simple English with abridgement and adaptation from the original Chinese text of "San min chu-i", with full notes and questions for class discussion*. Shanghai, China: Commercial Press.
Lowell, A. L. (1909a). *The government of England* (vol. 1). New York: Macmillan.
Lowell, A. L. (1909b). *The government of England* (vol. 2). New York: Macmillan.
Maitland, F. W. (1885). *Justice and police*. London: Macmillan.
Marriott, J. A. R. (1927a). *The mechanism of the modern state; A treatise on the science and art of government* (Vol. 1). Oxford: The Clarendon Press.
Marriott, J. A. R. (1927b). *The mechanism of the modern state; A treatise on the science and art of government* (Vol. 2). Oxford: The Clarendon Press.
Sidgwick, H. (1919). *The elements politics*. London: Macmillan.
Siegfried, A. (1930). *France: A study in nationality*. London: Institute of Politics by the Yale University Press.
Taylor, H. (1927). *The statesman: An ironical treatise on the art of succeeding*. Cambridge: W. Heffer & Sons.
Traill, H. D. (1881). *Central government*. London: Macmillan.
Turner, E. R. (1927). *The Privy council of England in the seventeenth and eighteenth centuries, 1603-1784* (Vol. 1). Baltimore: The Johns Hopkins press.
Turner, E. R. (1928). *The Privy council of England in the seventeenth and eighteenth centuries, 1603-1784* (Vol. 2). Baltimore: The Johns Hopkins Press.
Walpole, S. (1881). *The electorate and the legislature*. London: Macmillan.

การแพทย์. สาธารณสุข. การพยาบาล.

วงศ์ กระแสสินธุ์. (บรรณาธิการ). (2471). *หนังสือช่วยกาชาด.* พระนคร: หมู่อนุสภากาชาด โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย.
ศักดาพลรักษ์ (ขึ้น พุทธิแพทย์), นายพันโท พระ. (2463). *ความเจริญของการแพทย์.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
สมุดคู่มือปฐมพยาบาลทหารบก พ.ศ.2455. (2456). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
สารบาญหนังสือพิมพ์สนองโอฐสภากาชาดสยาม: เล่ม 6. พ.ศ.2471-2472. (2472). พระนคร: สภากาชาดสยาม.
สารบาญหนังสือพิมพ์สนองโอฐสภากาชาดสยาม: เล่ม 7. ตุลาคม 2472-กันยายน 2473. (2473). กรุงเทพ: กรมแผนที่.
สารบารพ์หนังสือพิมพ์สนองโอฐสภากาชาดสยาม: เล่ม 1. 2466-2467. (2467). ม.ป.ท.: สภากาชาดสยาม.
สารบารพ์หนังสือพิมพ์สนองโอฐสภากาชาดสยาม: เล่ม 3. 2468-2469. (2469). ม.ป.ท.: สภากาชาดสยาม
สารบารพ์หนังสือพิมพ์สนองโอฐสภากาชาดสยาม: เล่ม 4. พ.ศ.2469-2470. (2471). ม.ป.ท.: สภากาชาดสยาม
อาทรทิพยนิภา, พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้า. (2473). *สุขวิทยาส่วนตัว.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
เอม. ดี, เซลมอน. (2468). *อนามัยวิทยาและอายุวัฒนศาสตร์.* พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

Medicine. Nursing. Public health.

Bernard, N. (1922). *Les Instituts Pasteur d' Indochine.* Saigon: Imprimerie Nouvelle.
Bilz, F. E. (n.d.). *La nouvelle mediccation natiurelle, traduit de l'allemand.* Paris: F. E. Bilz Libraire-Eduiteur.
Pitkin, W. B. (1933). *More power to you!: A working technique for making the most of human energy.* New York: Simon and Schuster.

การศึกษา. การสอน. แบบเรียน. ตำรา.

กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2461). *แนวสอนวิชาจรรยาในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2468ก). *แนวสอนวิชาช่างทหารในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก พระพุทธศักราช 2468.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2468ข). *แนวสอนวิชายุทธวิธีในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก พระพุทธศักราช 2468.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2469ก). *(ร่าง) แนวสอนวิชาช่างทหารในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก พระพุทธศักราช 2469.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2469ข). *(ร่าง) แนวสอนวิชาแผนที่ในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2469ค). *(ร่าง) แนวสอนวิชายุทธวิธีในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก.* พระนคร: โรงพิมพ์ของสภาบำรุงวิทยาศาสตร์ในทหารบก.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2470). *(ร่าง) แนวสอนวิชาจรรยาในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก.* พระนคร: โรงพิมพ์เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์.
กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก. (2470). *แนวสอนวิชาจรรยาในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
ตำรานพรัตน์. (2464). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ตำราป้อมคายสนาม พ.ศ. 2456. (2456). ม.ป.ท: ม.ป.พ.
ทหารบก. (2461). *ตำราสรรพาวุธวิธี: ว่าด้วยดินปืน, ดินระเบิดและชีปะนะวิธี* (เล่ม 1). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
บุรฉัตรไชยากร, พันตรี พระองค์เจ้า. (2450). *ตำราวิชาทหารช่าง: เล่ม 1. แบบทำสพานทหารแลวิธีใช้ไม้.* พระนคร: โรงพิมพ์พิสิษฐเลขการ.
ประวิช, ม.จ. (2463). *สมุดคู่มือสำหรับฝึกหัด ก่อเขามอ: เล่ม 1. สมุดคำอธิบายของหม่อมเจ้าประวิช.* ม.ป.ท.: สถานหม่อมเจ้าประวิช.
พระครูคณานัมสมณาจารย์. (2468). *ตำรากงเด็กแลตำรากฐินของสงฆ์อานัมนิกาย.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ไพศาลศิลปสตร,หลวง. [2442]. *รายงานตรวจการศึกษาต่างประเทศ กรมศึกษาธิการ: การศึกษาประเทศอินเดีย.* พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2466). *แบบสั่งสอนเสือป่าและลูกเสือพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: บทที่ 6 ยามและด่าน.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2468). *แบบเรียนพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร.* พระนคร: โรงพิมพ์กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ.
(ร่าง) แนวสอนวิชาศาสตราวุธวิทยา. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต.
วิจิตรวาทการ, พลตรี หลวง. (2473). *วิชาแปดประการ.* พระนคร: วิริยานุภาพ.
วิชาชาวเรือ บางอย่าง. (2469). พระนคร: ม.ป.พ.
หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก (เล่ม 1). (2469). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.
หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก: เล่ม 2 *พระพุทธศักราช 2470.* (2470). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.
หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก: เล่ม 3 *พระพุทธศักราช 2470.* (2470). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.
หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก: เล่ม 4 พ.ศ.2470. (2470). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.
หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก (เล่ม 5). (2470). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.
หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก: เล่ม 6. พ.ศ.2470. (2470). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.
หนังสือเรียนรู้ ณ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก (เล่ม 7). (2471). ม.ป.ท.: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.
หน้าที่ของผู้ปกครองเด็กนักเรียน. (2474). พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์.

Education. Study and teaching. Textbooks.

Angell, R. C. (1928). *The campus: A study of contemporary undergraduate lite in the American University.* New York: D. Appleton.
Craik, H. (1884). *The state in its relation to education.* London: Macmillan.
Eton. (1909). London: A. & C. Black.
Freeman, F. N. (1926). *Mental tests: Their history, principles & applications.* Boston: Houghton Mifflin.
Hart, J. K. (1924). *The discovery of intelligence.* New York: The Century.
Hobhouse, C. (1939). *Oxford as it was and as it is to-day.* London: B.T. Batsford.
Hollingworth, L. S. (1929). *Gifted children: Their nature and nurture.* New York: Macmillan.
International review of educational cinematography, monthly publication of the international cinematographic institute. (1929-). Rome: International Educational Cinematographic Institute, League of Nations.
(Year 2, No. 1). (January 1930).
(Year 2, No. 7-8) (July-August 1930).
(Year 3, No. 7). (July 1931).
(Year 4, No. 1). (January 1932).
(Year 4, No. 7).(July 1932).
(Year 5, No.1) (January 1933).
(Year 5, No. 7) (July 1933)
Mason, C. M. (1942). *Home education.* London: Kegan Paul, Trench, Trubner.
McMurry, F. M. (1909). *How to study and teaching how to study.* Boston: Houghton Mifflin.
Minchin, J. G. C. (1898). *Old Harrow days.* London: Methuen.
Pekin, L. B. (1932). *Public Schools: Their failure and their reform.* London: The Hogarth Press.
Sterry, W. (1898). *Annals of the King's college of Our Lady of Eton beside Windsor.* London: Methuen.
Terman, L. M. (1916). *The measurement of intelligence.* Boston: Houghton Mifflin.
Terman, L. M. (1919). *The intelligence of school children: How children differ in ability, the use of mental tests in school grading and the proper education of exceptional children.* Boston: Houghton Mifflin.
Trabue, M. R. (n.d.). *Measuring results in education.* New York: American Book.
Ward, E. F. (1924). *The story of Northwestern University.* New York: Dodd, Mead.

ความเป็นอยู่และธรรมเนียมประเพณี. ภูมิประเทศและการท่องเที่ยว.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2463). *พระราชกรัณยานุสร พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ตอนว่าด้วยพระราชพิธีศรีสัจปานกาล.* [พระนคร]: โรงพิมพ์ไทย.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2468). *ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน.* [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2469). *ประชุมเรื่องเบ็ดเตล็ด 3 เรื่อง คือ เรื่องการอำนวยพร เรื่องเทศกาลพระบาท อธิบายเรื่องเจ้าคุณประดู่ดิน.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2472). *ตำนานโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอฯ.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

นฤราชภักดี, หลวง. (2469). *หนังสือนำทางทัวพระราชอาณาจักร์สยามเปนสมุดคู่มือสำหรับตัวผู้เดินทาง.* [พระนคร]: โรงพิมพ์บรรณวัฒนวการ.

นาย ป.ศาสตรี. (2474). *รายงานสำรวจตำราพระราชพิธีพราหมณสยาม.* พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

บรมพงศาภิมุข, สมเด็จพระราชปิตุลา. (2471). *ชีวิวัฒน์: นับเปนเรื่องเทียวทีต่างๆ* (ภาคที่ 7). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ประกาศอักษรกิจ (เสงี่ยม รามนันทน์), พระยา. (2468). *ราชกิจจานุเบกษาพิเศษ กรุงเทพมหานครในพระบรมมหาราชวัง: ณ วันที่ 25 กุมภาพันธ์ ถึงวันที่ 3 มีนาคม 2468.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2471). *เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2472). *เรื่องเมืองอียิปต์.* พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม.

พระโพธิวงศาจารย์ (ติสโส อ้วน). (2472). *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ: ภาคที่ 18. ว่าด้วยชนชาติภูไทยและชาติญ่อกับว่าด้วยอาชีพของชนชาวเมืองในท่องที่จังหวัดกาฬสินธุ์.* [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. (ม.ป.ป.). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ราชกิจจานุเบกษาพิเศษ กรุงเทพมหานครในพระบรมราชวัง: การพระราชพิธีบรมราชาภิเศก เฉลิมพระราชมณเฑียร. (2453). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ: ภาคที่ 19. ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา. (2470). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ: ภาคที่ 19 ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา. (2474). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ: ภาคที่ 20 ราชกำหนดกรุงกัมพูชา เรื่องการพระศพสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุงกัมพูชา แปลจากภาษาเขมรกับรูปภาพงานพระเมรุที่กรุงภนมเพ็ญ. (2471). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

สำเนารายงานพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ เสด็จประเทศอเมริกา พ.ศ.2427. (2469). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

อนันตญาณ, พราหมณ์. (2463). *ราชนิติสาสตร.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

Manners and customs. Rites and ceremonies. Travel. Sports. Recreation.

Barnes, J. M. (1925). *A guide to good golf.* London: J. Lane.

Bell, G. L. (1927a). *The Letters of Gertrude Bell* (Vol. 1). London: Benn.

Bell, G. L. (1927b). *The Letters of Gertrude Bell* (Vol. 2). London: Benn.

Blasco, I. V. (1927). *A novelist's tour of the world.* London: T. Butterworth.

Bosworth, G. F. (1920). *Narrative geography readers* (Book 2). London: Macmillan.

Bridges, V. (1909). *Camping out, for boy scouts and others.* London: C. Arthur Pearson.

Buranelli, P., Hartswick, F. G., & Petherbridge, M. (1926). *The cross word puzzle book.* New York: Simon & Schuster.

Burrow, F. R. [ca. 1921]. *Lawn tennis: The world-game of to-day.* London: Hodder and Stoughton.

Buston, N. (1929). *Travels and reflections.* London: G. Allen & Unwin.

Curzon, G. N. C., Marquis of. [1926]. *Leaves from a viceroy's note-book and other papers.* London: Macmillan.

The daily telegraph: Second crossword puzzle book. (1931). Kingston: The Chapel River Press.

Downs, T. N. [1900?]. *Modern coin manipulation.* London: Dean & Son.

Duncan, G. (1921). *Present-day golf.* London: Hodder and Stoughton.

Eichler, L. (1924). *The customs of mankind: With notes on modern etiquette and the newest trend in entertainment.* New York: Garden City.

Far off: Part 2. Oceania, Africa, and America described. (1893). London: Longmans, Green.
Fornander, A. (1878). *An account of the Polynesian race; Its origins and migrations, and the ancient history of the Hawaiian people to the times of Kamehameha I* (Vol. 1). London: Trubner., Ludgate Hill.
Fowlie, P. (1924). *Science of golf: A study in movement.* London: Methuen.
Franck, H. A. (1913). *A Vagabond journey around the world: A narrative of personal experience.* New York: The Century.
Games and amusements; Including round games, table games, cards, billiards, charades, tricks, etc., [ca. 1900]. London: Ward, Lock.
The geographical journal, 4(3). (1894, September). London: Royal Geographical Society.
The geographical journal, 8(2). (1896, August). London: Royal Geographical Society.
The geographical journal, 9. (1897, January-June). London: Royal Geographical Society.
Guide Michelin, France. (1922). Paris: Services de tourisme Michelin.
Hammond's Modern atlas of the world: With new maps and new census figures of all countries and cities. (1931). New York: C. S. Hammond.
Heilprin, A., & Heilprin, L. (Eds.). (1906). *Lippincott's new gazetteer: A complete pronouncing gazetteer or geographical dictionary of the world, containing the most recent and authentic information respecting the countries, cities, towns, resorts, islands, rivers, mountains, seas, lakes, etc., in every portion of the globe.* London: J. B. Lippincott.
Hoffmann, L. [ca. 1870]. *Modern magic* (2nd ed.). [N.P.: n.p].
Knox, T. W. (1880). *The boy travellers in the Far East, part first: Adventures of two youths in a journey to Japan and China.* New York: Harper & Brothers.
Lelyveld, Th. B. van. (1931). *De Javaansche danskunst. Ingeleid door N. J. Krom.* Amsterdam: van Holkema & Warendorf.
Macgowan, J. (1910). *Chinese folk-lore.* Shanghai: North-China Daily News & Herald.
Mack, G.S.B. (1925). *Badminton.* London: G. G. Harrap.
Michelin guide is the vade-mecum of the motorist. (1912). London: Michelin Tyre.
Merrill, F. (1931). *Among the nudists.* New York: A. A. Knopf.
Neil, C. L. (1903). *The modern conjurer and drawing-room entertainer.* London: C. Arthur Pearson.
Osborn, H. F. (1919). *Men of the old stone age, their environment, life and art.* London: G. Bell & Son.
Quickway key for cross words. (1931). London: Frederick Warne.
Russell, W. H., Sir. [ca. 1900]. *The Prince of Wales' tour in India: Greece, Egypt, Spain & Portugal.* [N.P.: n.p]
Seton, E. T. (1911). *Rolf in the woods; The adventure of a boy scout with Indian Quonab and little dog Skookum over two hundred drawings.* London: Constable.
Seymour, B. (1924). *All-About golf: How to improve your game.* London: Ward, Lock.
Sohr, K. (1891). *Eisenbahn-und Dampfschiffrouten-Karte von Europa, Entworsen und gezeichnet.* Berlin: Simon Schropp'sche.
Stanyon, E. [1898]. *Conjuring with cards: A practical treatise on how to perform modern card tricks.* London: L. Upcott Gill.
Tilden, W. T. (1920). *The art of lawn tennis.* London: Methuen.
Townshend, R. B. (1921). *Inspired golf.* London: Methuen.
United States. Navy Dept. (1876). *Narrative of the North polar expedition. U. S. ship Polaris, Captain Charles Francis Hall commanding.* Washington: Govt. print. off.
Vardon, H. (1914). *The complete golfer.* London: Methuen.
Ward, Lock and Company, ltd. [192-]. *A pictorial and descriptive guide to London and its environs: With four section plans showing every street within an area of about five miles east and west of St. Paul's cathedral, and south: Map of London and twelve miles round, and twenty other maps and plans; Together with a complete index to streets, public buildings, etc.* London: Author.
Wells, H.G. (1931). *Floor games: A companion volume to "Little Wars".* London: J. M. Dent and Sons.
White, Jack. (1924). *Easier golf.* London: Methuen.
Wood, J. G. (1870). *The natural history of man; Being an account of the manners and customs of the uncivilized races of men.* London: G. Routledge & Sons.

จดหมายเหตุ

กมล มโนชญากร, รองอำมาตย์ตรี. (2474). *จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนิรเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช 2469.* [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

กระทรวงกลาโหม. (2469). *บันทึกการประชุมของกระทรวงกลาโหม* (ปีที่ 21). ม.ป.ท: โรงพิมพ์กรมแผนที่.

กระทรวงกลาโหม. (2472). *บันทึกการประชุมของกระทรวงกลาโหม* (ปีที่ 24). ม.ป.ท: โรงพิมพ์กรมแผนที่.

กระทรวงกลาโหม. (2473). *บันทึกการประชุมของกระทรวงกลาโหม* (ปีที่ 25). ม.ป.ท: โรงพิมพ์กรมแผนที่.

กระทรวงกลาโหม. (2474). *บันทึกการประชุมของกระทรวงกลาโหม* (ปีที่ 26). ม.ป.ท: โรงพิมพ์กรมแผนที่.

จดหมายเหตุเรื่องมณฑลนครราชสีมา พ.ศ.2467. (2468). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

จดหมายเหตุบรมราชาภิเษก. (2528). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

จดหมายเหตุประพาศหัวเมืองปักษ์ใต้ ตั้งแต่วันที่ 8 เมษายน ถึงวันที่ 31 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 128. (2452). [พระนคร]: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

จดหมายเหตุเรื่องก่อฤกษพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทคัดจากหนังสือค้อต. (2475). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

จดหมายเหตุเรื่องทูตอเมริกันเข้ามาในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีจอ พ.ศ.2393. (2466). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

จดหมายเหตุเรื่องรับพระยาเศวตกุญชร: ช้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ 2 เมื่อปีวอก พ.ศ. 2355. (2470). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

จดหมายเหตุเรื่องตั้งเจ้าเมืองและพระบรมราโชวาทพระราชทานเจ้าเมือง. (2476). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2476). *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (ภาค 3). พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชยการ.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2477). *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน* (ภาค 4). พระนคร: โรงพิมพ์ภูไท.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2469). *ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 33. บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, & มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2473). พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2467). *ตำนานเครื่องราชอิศริยาภรณ์จุลจอมเกล้า.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2471). *ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 50. เรื่องตำนานเมืองระนอง.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2474). *ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 50. เรื่องตำนานเมืองระนอง.*พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย.

ดำรัศดำรงค์เทวกุล, ม.จ. (2473). *จดหมายเหตุรายวันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชะวา.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ดำรัศดำรงค์เทวกุล, ม.จ. (2473). *จดหมายเหตุรายวัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชะวา พ.ศ.2472.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

บรัดเลย์, ดี.บี. (2468). *ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 31. จดหมายเหตุเรื่องมิชชั่นนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ปรเวศวริยาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2471). *จดหมายเหตุปัญชีน้ำฝน ของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์* (เล่ม 1). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ประกาศอักษรกิจ (เสงี่ยม รามนันทน์), พระยา. (2492). *จดหมายเหตุบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช 2468.* พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม.

ประชุมพงศาวดาร (พิมพ์ครั้งที่ 2, ภาคที่ 2). (2470). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 32. เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาดหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ภาค 1). (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 35. เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาดหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ภาค 2). (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 51. จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต. (2472). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

สากลกิจประมวญ (แปลก เสนีวงศ์, ม.ล.), อำมาตย์โท พระยา. (2473). *ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเรียงจันท์* ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

พระครูสังฆวิชชา ห. ตาด.(2469). *ประสาทบางแห่งในพระนครโบราณราชธานี กัมพุชา.* [พระนคร]: โรงพิมพ์อัสสัมชัญ.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2472). *จดหมายเหตุเรื่องไต่สวนนายกุหลาบซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราชขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

วิบุลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล, ม.จ. (2473). *จดหมายเหตุรายวัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสประเทศอินโดจีน พ.ศ.2473.* [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ศรีเสาวภางค์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2463). *จดหมายเหตุระยะทาง เสด็จประพาสในรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสไทรโยคครั้งที่สอง ปีขวดสัมฤทธิศก พ.ศ.2431.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี. (2462). *พระบรมราโชวาทเสือป่า พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ศศิพงศ์ประไพ, พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้า. (2463). *จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ รัชกาลปัตยุบันนี้ ต่อเล่มซึ่งได้พิมพ์แล้วเมื่อ พ.ศ.2457.* พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
อนุทินถาสมุดสำหรับจดหมายรายวัน ในพระพุทธศักราช 2465. (2465). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
อดมสมบัติ (จัน), หลวง. (2451). *จดหมายหลวงอดมสมบัติ.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

Music

Humbert, M. G. (1913). *Fêtes musicales en l'honneur de Saint-Saëns: Vevey 1913.* N.p.: n.p.
Kobbé, G. (1919). *The complete opera book: The stories of the operas, together with 400 of the leading airs and motives in musical notation.* New York: G. P. Putnam's sons.
Mackenzie, C., & Marshall, A. (1923). *Gramophone nights.* London: W. Heinemann.
Macpherson, C. (1917). *A Short history of harmony.* London: Kegal Paul, Trench, Trubner.
Melitz, L. (1921). *The opera goers' complete guide comprising two hundred and sixty-eight opera plots with musical numbers and casts.* New York: Dodd, Mead.
Widor, C.-M. (1923). *Initiation musicale.* Paris: Hachette.

ประวัติบุคคล. ประวัติศาสตร์.

กรมพระจันทบุรี (เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการคลังฯ). (2475). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
คำแก้ไข บทมาตุราชสันตติวงศ์ ให้ตรงตามเป็นมาถึงรัชกาลที่ 7 วันที่ 18 มีนาคม 2468. (2468). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
คำให้การเรื่องทัพญวนในรัชกาลที่ 3. (2476). พระนคร: โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ.
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2465). *พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (รวมครั้งที่ 3). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2469). *พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (รวมครั้งที่ 4). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2469). *พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (รวมครั้งที่ 5). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2470). *พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (รวมครั้งที่ 6). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2467). *ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2469). *ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 33. บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2470). *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาส หัวเมืองชายทเลตวันออก ในปีมะเมีย พ.ศ.2425 กับปีมะแม พ.ศ.2426 และปีวอก พ.ศ.2427 รวม 3 คราว.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2471). *พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช.* ม.ป.ท.:โรงพิมพ์พาณิชสรรพอุดม.
ชัตตัน, เอ็น. (2469). *ภูมิศาสตร์สยาม.* พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม.
เซเดส์, ยอร์ช. (2477). *แผนกตรวจรักษาของโบราณ ประชุมจารึกสยาม, ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย.* พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2471). *ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 50 เรื่อง ตำนานเมืองระนอง.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2474). *ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 50 เรื่อง ตำนานเมืองระนอง.* พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2467). *ตำนานเครื่องราชอิศริยาภรณ์จุลจอมเกล้า.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2471). *มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศสยาม.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2471). *เรื่องตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ. (2478). พระนคร: โรงพิมพ์ศรีกรุง.
นเรศรวรฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2462). *พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.* พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
บรัดเลย์, ดี. บี. (2468). *ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 31. จดหมายเหตุเรื่องมัชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
บรมพงศาภิมุข, สมเด็จพระราชปิตุลา. (2476). *ราชินิกุลรัชกาลที่ 5.* พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม.
โบราณราชธานินทร์, มหาอำมาตย์โท พระยา. (2469). *อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2492). *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระธิดาสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ในคราวเสด็จประพาสเกาะชวา เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ.2472.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
ประกาศอักษรกิจ (เสงี่ยม รามนันทน์), พระยา. (2468). *ราชกิจจานุเบกษาพิเศษ กรุงเทพมหานครใน พระบรมมหาราชวัง: ณ วันที่ 25 กุมภาพันธ์ ถึงวันที่ 3 มีนาคม 2468.* พระนคร: ม.ป.พ.
ประจักษ์ศิลปาคม, พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมหลวง, สรรพสาตรศุภกิจ, กรมหลวง, & กาญจนกร, พระองค์เจ้า. (2457). *เรื่องนางนพมาศหรือตำหรับทำวศรีจุฬาลักษณ์: ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 2 (พิมพ์ครั้งที่ 2). (2470). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 8. (2460). พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 32 เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาค 1. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 35. เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาค 2. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ประชุมพงศาวดาร: ภาคที่ 51. จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต. (2472). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ประวัติ เสวกเอกหม่อมเจ้าประวิช. (2469). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
ปัญหาขัดข้องโปรดฯ ให้ผูกขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ 5 สำหรับสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ปัญหาพยากรณ์ ของหอพระสมุดวชิรญาณ. (2465). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
พระบรมราชาธิบายเรื่องเครื่องราชอิศริยาภรณ์ของกรุงสยาม. (2463). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. (2462). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จประพาสมณฑลราชบุรีในปีระกา ร.ศ.128 (พ.ศ.2452). (2470). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
พระองค์ศุภโยค. (2475). ม.ป.ท: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
พิทยลาภพฤฒิธาดา, กรมขุน. (2469). *สำเนารายงานพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ เสด็จประเทศอเมริกา พ.ศ.2427.* ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2462). *พระบรมราโชวาทเสือป่า.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2462). *พระบรมราโชวาทเสือป่า พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2463). *พระบรมราชาธิบายเรื่อง เครื่องราชอิศริยาภรณ์ของกรุงสยาม.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2463). *พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 6.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2467). *สงครามสืบราชสมบัติโปสันต์.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
เรื่องพระราชไมตรีในระวางกรุงสยามกับกรุงจีน. (2472). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
รูปการประลองยุทธใหญ่ พ.ศ.2458. (2458). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
สุวพันธุ์ สนิทวงศ ณ อยุธยา, ม.ร.ว. (2470). *เรื่องเข้าของประเทศสยาม (the rice of Siam).* พระนคร:โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
วชิราวุธมกุฎราชกุมาร, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหา. (2452). *เที่ยวเมืองพระร่วง.* พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
วิจิตรมาตรา, ขุน. (2472). *หลักไทย.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ราชกิจจานุเบกษาพิเศษ กรุงเทพมหานครในพระบรมราชวัง: การพระราชพิธีบรมราชาภิเศก เฉลิมพระราชมณเฑียร. (2453). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
สินธุสงครามชัย, หลวง. (2475). *สงครามญี่ปุ่น-รัสเซีย.* พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม.

ลำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชทาน กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์กับโคลง กลอนพระโอวาทแลพระพรชิงพระชนกทรงอำนวยแก่พระนางเธอลักษมีลาวัณ. (2474). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
หนังสือ Court ข่าวราชการเจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง (เล่ม 1). (2466). พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร (ฉะบับชำระครั้งที่ 2). (2472). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต.
อนุทินฤาสมุดสำหรับจดหมายรายวัน ในพระพุทธศักราช 2465. (2465). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
อักษรสาสนโสภณ, พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่น (ผู้รวบรวม). (2412ก). *พระประจงเลขา* (เล่ม 1). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
อักษรสาสนโสภณ, พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่น (ผู้รวบรวม). (2412ข). *พระประจงเลขา* (เล่ม 2). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
อักษรสาสนโสภณ, พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่น (ผู้รวบรวม). (2412ค). *พระประจงเลขา* (เล่ม 3). หนังสือตัวเขียน.
อักษรสาสนโสภณ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2415). *กฎษราวงษ์* (เล่ม 1). หนังสือตัวเขียน.
อานุภาพไตรภพ, พระยา. (2471). *ประวัติศาสตรการสงครามระหว่าง ญี่ปุ่น-รุสเซีย.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

Biography. History.

Abell, G. (1936). *Let them eat caviar.* New York: Dodge.
Alcala Galiano, A. [1933]. *The fall of a throne.* London: T. Butterworth.
Alcock, R., Sir. (1956). *The journey of Augustus Raymond Margary: From Shanghae to Bhamo, and back to Manwyne.* London: Methuen.
Allen, F. L. (1931). *Only yesterday: An informal history of the nineteen-twenties.* New York: Harper & brothers.
Anderson, I. (1930). *A yacht in Mediterranean seas.* Boston: Marshall Jones.
Andersson, J. G. (1928). *The dragon and the foreign devils.* Boston: Little, Brown.
Andrews, C. F. (1930). *India and the Simon report.* London: G. Allen & Unwin.
Andrews, M. (1907). *The life of Louis XI, the rebel dauphin and the statesman king, from his original letters and other documents; by Christopher Hare.* London: Harper & brothers.
Annuario 1933-XI. (1933). Roma: Tipografia del Senato.
Armytage, P. [1927]. *By the clock of St. James's.* London: J. Murray.
Aspinall-Oglander, C. F. (1932). *Military operations: Gallipoli.* London: William Heinemann.
Asquith, H. H. (1928a). *Memories and reflections, 1852-1927* (Vol. 1). London: Cassell.
Asquith, H. H. (1928b). *Memories and reflections, 1852-1927* (Vol. 2). London: Cassell.
Aubin, E. (1923). *Morocco of to-day.* London: J. M. Dent & Sons
Auvergne et Centre; Berry, Bourbonnais, Forez, Marche, Limousin oriental. (1920). Paris: Lirrairi.
Baedeker, Karl, firm, publishers, Leipzig. (1898). *South-eastern France including Corsica; Handbook for travelers.* Leipsic: K. Baedeker.
Baedeker, Karl, firm, publishers, Leipzig. (1914). *Egypt and the Sudan.* Leipzig: K. Baedeker.
Bainville, J. (1924). *Histoire de France.* Paris: A. Fayard & cie.
Baring-Gould, S. [1906]. *A book of the Rhine from Cleve to Mainz.* London: Methuen.
Bartlett, V. (1933). *Nazi Germany explained.* London: V. Gollancz.
Baumont, M., & James, E. I. (1931). *The fall of the Kaiser.* London: G. Allen & Unwin.
Belgique. Luxembourg. [1935?]. Paris: Mellotte.
Belloc, H. (1907). *Historic thames.* London: J. M. Dent & Sons.
Benson, E. F. (1928). *The life of Alcibiades.* Great Britain: Benn.
Bertie, F., Sir. (1924). *The diary of Lord Bertie of Thame, 1914-1918.* London: Hodder and Stoughton.
Bertot, J. (n.d.). *Photo-guide du touriste aux environs de Paris.* Paris: C. Mendel.
Bertot, J. [1898?]. *Photo-guide du touriste aux environs de Paris. Première série, le département de Seine -et-marne.* Paris: C. Mendel.
Bleibtreu, K. (1908). *Spicheren* (6 Aout 1870). Paris: Berger Levrault & C. Editeurs.
Bolitho, H. (1937). *King Edward VIII: His life and reign.* London: Eyre and Spottiswoode
Borst-Smith, E. F. (1912). *Caught in the Chinese revolution: A record of risks and rescue.* London: T. Fisher Unwin.
Boulger, D. C. (1902). *The history of Belgium: Part 1. CAEsar Waterloo.* London: Pub. by the author
Boulger, D. C. (1908). *The life of Sir Halliday Macartney, K.C.M.G.: Commander of Li Hung Chang's trained force in the Taeping rebellion founder of the first Chinese arsenal, for thirty years councillor and secretary to the Chinese legation in London.* London: J. Lane.

Boulger, D. C. (1909). *History of Belgium* (Part 2). London: Pub. by the author.
Bowring, J. (1969). *The kingdom and people of Siam: Vol. 2. Kuala Lumpur.* New York: Oxford University Press.
Brandes, J. L. A. (1909). *Beschrijving van Tjandi Singasari.* 's-Gravenhage: M. Nijhoff.
Brantome, P.de B., seigneur de. (1960). *Les dames galantes.* Paris: Ernest Flammarion.
Brereton, C. F. S. (1928). *A soldier of Japan: A tale of the Russo-Japanese war.* London: Blackie & son.
Britton, N. (1927). *The President's daughter: The love story of president Harding.* London: Werner Laurie.
Buchanan, G., Sir. (1923a). *My mission to Russia and other diplomatic memories* (Vol. 1). London: Cassell.
Buchanan, G., Sir. (1923b). *My mission to Russia and other diplomatic memories* (Vol. 2). London: Cassell.
Buchanan, M. (1923). *Recollections of imperial Russia.* London: Hutchinson.
Buchanan, M. (n.d.). *Diplomacy and foreign courts.* London: Hutchinson.
Budge, E. A. W., Sir. (1914). *A short history of the Egyptian people, with chapters on their religion, daily life, Etc.* London: J. M. Dent & Sons.
Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient. (1927). Hanoi: École française d'Extrême-Orient.
Bulygin, P. (1935). *The murder of the Romanovs: The authentic account.* London: Hutchinson.
Busch, M. (1898). *Bismarck: Some secret pages of his history.* London: Macmillan.
The Bystander: Vol. 85. 7 January-18 March 1925. (1925). London: Lotus & Delta.
The Bystander: Vol. 86. 1 April-24 June 1925. (1925). London: n.p.
The Bystander: Vol. 87. 1 July-30 Septtember 1925. (1925). [London: Eugenc].
The Bystander: Vol. 88. 14 October-30 December 1925. (1925). London: n.p.
Cable, B. (1917). *Action front.* London: J. Murray.
Cain, G. [1906?]. *Promenades dans Paris.* Paris: Ernest Flammarion.
Calderón de la Barca, Madame. [ca. 1913]. *Life in Mexico during a residence of two years in that country.* London: J. M. Dent & Sons.
Cameron, V. L. (1880a). *Our future highway to India* (Vol. 1). London: Macmillan.
Cameron, V. L. (1880b). *Our future highway to India* (Vol. 2). London: Macmillan.
Candler, E. [1905?]. *The unveiling of Lhasa.* London: T. Nelson & Sons.
Celebration her majestys diamond jubilee 1897. (1897). St. Martin's Lane, WC: Harrison & Sons.
Chamberlain, B. H. (1905). *Things Japanese: Being notes on various subjects connected with Japan for the use of travelers and others.* London: J. Murray.
Chambers, R. (1878). *The book of days: A miscellany of popular antiquities in connection with the calendar, including anecdote, biography & history, curiosities of literature, and oddities of human life and character.* Edinburgh: W. & R. Chambers.
Chen T.-h., Wang, A.-t., & Wang, I-t. (1929). *General Chiang Kai-shek: The builder of new China.* Shanghai, China: The Commercial press.
China and the Chinese. [1869?]. London: George Routledge & Sons.
China, Japan, Siam. (1920). London: His Majesty's Stationery Office.
Chirol, V., Sir. [1927]. *Fifty years in a changing world.* London: J. Cape.
Claudius, M. (1914). *Java.* Paris: Hachette.
Clifford, H., Sir (1927). *In court & kampong: Being tales & sketches of native life in the Malay peninsula.* Singapore: The Federal Rubber Stamp.
Collier, P. (1909). *England and the English from an American point of view.* London: Duckworth.
Colquhoun, A. R. (1883). *Across chryse, being the narrative of a journey of exploration through the South China lands from canton to Mandalay.* London: Sampson Low.
Conolly, A. (1838a). *Journey to the North of India, Overland from England, Through Russia, Persia, and Affghaunistaun* (Vol. 1). London: Richard Bentley.
Conolly, A. (1838b). *Journey to the North of India, Overland from England, Through Russia, Persia, and Affghaunistaun.* (Vol. 2). London: Richard Bentley.
Cooper, D., & Viscount, N. (1932). *Talleyrand.* London: J. Cape.
Copenhagen: The capital of Denmark published by the Danish Tourist Society. (1898). Copenhagen: G.E.C. Gad.
Corti, E., & Caesar, C. (1935). *Elisabeth "Die seltsame Frau": Nach dem schriftlichen Nachlass der Kaiserin, den Tagebüchern ihrer Tochter und sonstigen unveröffentlichten Tagebüchern und Dokumenten.* Salzburg-Leipzig: A Pustet.
Cruttwell, M. [1927]. *The Princess des Ursins.* London: J. M. Dent & Sons
Curtis, G. W. (1852). *The Howadji in Syria.* New York: Harper & Brothers.

Cust, L. (1930). *King Edward VII and his court: Some reminiscences*. London: J. Murray.
D'Auvergne, E. B. (1929). *Napoleon the Third, a biography*. London: Eveleigh Nash & Grayson.
D'Abernon, E. V. (1930). *An ambassador of peace: Lord D'Abernon's diary: Vol. 3. The years of recovery, January 1924-October 1926)*. London: Hodder & Stoughton.
D'Abernon, L. (1929). *An ambassador of peace: Lord D'Abernon's diary: Vol. 2. The years of crisis June 1922-December 1923*. London: Hodder & Stoughton.
D'Abernon, V. (1930). *The diary of an ambassador, Viscount D'Abernon with historical notes*. New York: Doubleday, Doran.
Darling, J. N. (1932*). Ding goes to Russia*. London: Whittlesey house
Deans, R. S. (1909). *The trials of five queens: Katherine of Aragon, Anne Boleyn, Mary, queen of Scots, Marie Antoinette and Caroline of Brunswick*. London: Methuen.
Denikin, A. I. [1973]. *The Russian turmoil; memoirs: Military, social, and political*. London: Hutchinson.
Dennis, G. (1937). *Coronation commentary*. New York: Dodd, Mead.
Despatches of Sir John French. (1914). London: Chapman & Hall.
Devonshire, R. L. (1917). *Rambles in Cairo*. London: Constable.
The diary of Lord Bertie of Thame 1914-1918 (Vol.1). (1924). London: Hodder & Stoughton.
Dickinson, G. L. (1941). *The Greek view of life*. London: Methuen.
Donnelly, I. A. (1931). *The China coast*. Tientsin, North China: Tientsin Press.
Drinkwater, J. [1928]. *Charles James Fox*. London: Benn.
Dukes, P. [1922]. *Red dusk and the morrow: Adventures and investigations in red Russia*. London: Williams & Norgate
Dyott, G. M. (1930). *Man hunting in the jungle: The search for Colonel Fawcett*. London: Edward Arnold.
East and west: The confessions of a princess. (n.d.). London: Jarrolds.
Edwards, A. B. (1891). *A Thousand miles up the nile*. London: George Routledge and Sons.
Ellison, G. (1928). *Turkey to-day*. London: Hutchinson.
Enock, C. R. (n.d.). *Peru: Its former and present civilization, history and existing conditions, topography and natural resources commerce and general development*. London: T. Fisher Unwin.
Etherton, P. T., & Tiltman, H. H. [1932]. *Manchuria: The cockpit of Asia*. London: Jarrolds
Exhibition of the fascist revolution. (1933). Italy: Istituto Italiano d'Arti Grafiche.
Fairbairn, J. (n.d.). *Fairbairn's crests of the families of Great Britain and Ireland* (Vol. 1). London: Bickers & Son.
Fairbairn, J. [ca.1800]. *Fairbairn's crests of the families of Great Britain and Ireland* (Vol. 2). London: Bickers & Son.
Fielding, H. (1900). *Palace tales*. London: Harper & brothers.
Field service pocket book. (1911). London: His Majesty's Stationary Office.
Finot, J. (1872). *La maitrise de la vie et des hones*. Paris: Eugene Figuiere.
Flemwell, G. (1913). *Lucerne*. London: Blackie & Son.
Forbes, A. (1884). *Chinese Gordon: A succinct record of his life*. London: George Routledge and Sons.
Fountain, P. (1906). *The eleven eaglets of the West*. London: J. Murray.
Franck, H. A. (1929). *The fringe of the Moslem world: Being the tale of a random journey by land from Cairo to Constantinople, with enough of present conditions to suggest the growingly antagonistic attitude of the followers of Mohammed toward those who profess Christianity*. London: Methuen.
Fraser, J. F. [1970?]. *Red Russia*. London: Cassell.
Funck-Brentano, F. (1926). *L'ancien regime*. Paris: Arthene Fayard.
Futara, Y., & Sawada, S. (1925). *The Crown Prince's European tour*. Osaka: Osaka Mainichi publishing.
Gelder, J., Mrs. van. (1885). *Storehouses of the king: Or the pyramids of Egypt, what they are, and who built them*. London: W.H. Allen.
Gibbons, H. A. (1923). *An introduction to world politics*. New York: The Century.
Gibbon, L. G. [1933?]. *Niger: The life of Mungo Park*. Edinburgh: The porpoise.
Gilbert, R. (1929). *The unequal treaties china and the foreigner*. London: J. Murray.
Gilliard, P. (1921). *Treize années à la cour de Russie (Péterhof, septembre 1905-Ekaterinbourg, mai 1918): Le tragique destin de Nicolas II et de sa famille*. Paris: Payot & cie
Gladstone, W. E. [1900?]. *Speeches parliamentary reform in 1866*. Leipzig: Beenhard Tauchnitz
Gladstone, W. E. (1879a). *Gleanings of past years, 1843-78: Vol. 1. The throne, and the prince consort; The cabinet, and constitution* (1875-8). London: J. Murray.
Gladstone, W. E. (1879b). *Gleanings of past years, 1843-78: Vol. 3. Historical and speculative* (1844-78). London: J. Murray.
Gladstone, W. E. (1879c). *Gleanings of past years, 1843-78: Vol. 4. Foreign*. London: J. Murray.

Gladstone, W. E. (1879d). *Gleanings of past years, 1843-78: Vol. 5. Ecclesiastical* (Vol. 1, 1843-50). London: J. Murray.
Gladstone, W. E. (1879e). *Gleanings of past years, 1843-78: Vol. 6. Ecclesiastical* (Vol. 2, 1851-75). London: J. Murray.
Gladstone, W. E. (1879f). *Gleanings of past years, 1860-79: Vol. 7. Miscellanous* (1843-79). London: J. Murray.
Goebbels, J. (1934). Vom Kaiserhof zur reichs-kanzlei. Germany: [F.E.N].
Gompertz, M. L. A. (1928). *Magic Ladakh: An intimate picture of a land of topsy-turvy customs & great natural beauty.* London: Seeley, service.
Gooch, G. P., & Temperley, H. (1926). *British documents on the origins of the war.* London: H.M.S.O.
Gordon, C. G. (1888). *Letters of general C. G. Gordon: To his sister, M. A. Gordon.* London: Macmillan.
Gowen, H. H. (1928). An outline history of Japan. London: D. Appleton.
Gowen, H. H., & Hall, J. W. (1929). *An outline history of china: With a thorough account of the republican era interpreted in its historical perspective.* New York: D. Appleton.
Granet, M. (1929). *La civilisation chinoise: La vie publique et la vie privée; avec 5 cartes et 2 figures dans le texte et 10 planches hors texte.* Paris: La Renaissance du livre.
Gray, J. H. (1878). *China: A history of the laws, manners, and customs of the people.* London: Macmillan.
Great Britain, Foreign Office. (1927) *British documents on the origins of the war, 1898-1914: Vol. 1. The end of British isolation.* London: His Majesty's Stationery Office.
Great Britain, Foreign Office. (1927). *British documents on the origins of the war 1898-1914: Vol. 2. The Anglo-Japanese alliance and the Franco-British Entente.* London: Author.
Great Britain, Foreign Office. (1932) *British documents on the origins of the war, 1898-1914: Vol. 7. The agadir crisis.* London: Author.
Great Britain, Foreign Office. (1927) *British documents on the origins of the war, 1898-1914: Vol. 11. The outbreak of war.* London: Author.
Great Britain and Ireland. [ca. 1980]. [N.p.: n.p.]
Green, J. R. (1876). *A short history of the English people.* London: Macmillan.
Greville, C. (1927a). *The Greville diary: Including passages hitherto with held from publication* (Vol. 1). Garden City, NY: Doubleday, Page.
Greville, C. (1927b). *The Greville diary: Including passages hitherto withheld from publication* (Vol. 2). London: William Heinemann.
Griffis, W. E. (1877). *The Mikado's Empire.* New York: Harper & Brothers.
Guedalla, P. (1923). *The second empire: Bonapartism, the prince, the president, the emperor.* London: Constable.
Guedalla, P. (1931). *The duke.* London: Hodder and Stoughton.
Guiness, L. E. [1898?]. *Across India at the dawn of the 20th century.* London: The Religious tract society.
Gundry, R. S. (1895). *China, present and past; foreign intercourse, progress and resources; the missionary question, etc.* London: Chapman and Hall.
Hail, W. J. (1927). *Tseng kuo-fan and the taiping rebellion: With a short sketch of his later career.* New Haven: Yale University Press.
Hamilton, C. M. (1932). *Modern Italy as seen by an Englishwoman.* London: J.M. Dent & Sons.
Harvey, G. E. (1925). *History of Burma: From the earliest times to 10 March, 1824, the beginning of the English conquest.* London: Longmans, Green.
Haselden, W. K. [1915?]. *The sad adventures of big and little willie: During the first six months of the great war August 1914-January 1915.* London: The Fine Art Society and Chatto & Windus.
Haverty, M. (1865). *The history of Ireland, ancient and modern: Derived from our native annals, from the most recent researches of eminent Irish scholars and antiquaries, from the state papers, and from all the resources of Irish history now available. With copious topographical and general notes.* Dublin: James Duffy,7, Wellington-Quay.
Hayes, A. J. (1905). *The source of the Blue Nile: A record of a journey through the Soudan to Lake Tsana in western Abyssinia, and of the return to Egypt by the valley of the Atbara: With a note on the religion, customs, etc. of Abyssinia.* London: Smith, Elder.
Heads of the people: Or Portraits of the English (Vol.1). (1878a). London: George Routledge & Sons.
Heads of the people: Or, Portraits of the English (Vol.2). (1878b). London: George Routledge & Sons.
Heard, G. (1934). *These hurrying years: An historical outline, 1900-1933.* London: Chatto & Windus.
Hearn, L. (1895). *Out of the east: Reveries and studies in new Japan.* Boston: Houghton, Mifflin.
Heer, J. C. (1913). *Guide to Lucerne, the lake, and its environs* (22nd ed.). Lucerne: Keller's Foreign Printing Office.

Henderson, G. F. R. (1911). *Stonewall Jackson and the American civil war* (Vol. 1). London: Longman, Green.
Higham, F. M. G. (1932). *Charles I: A study.* London: Hamish Hamilton.
The history of the Hebrew nation. (1841). London: R.B. Seeley and W.
Hortense, Queen, consort of Louis Bonaparte, King of Holland. (1927a). *Mémoires de la reine Hortense,* (Tome 2). Paris: Librairie Plon.
Hortense, Queen, consort of Louis Bonaparte, King of Holland. (1927b). *Mémoires de la reine Hortense,* (Tome 3). Paris: Librairie Plon.
How to enjoy and get the very best of Paris: The very best of Paris. (1921). Paris: M.-V. Vernier.
Hoyer, G. von. (1933). *Studenten, liebe, Tscheka und tod; tagebuch einer russischen studentin.* Bonn am Rhein: Wahlband der Buchgemeinde.
Huddleston, S. (1929a). *Europe in zigzags.* London: G. G. Harrap.
Huddleston, S. (1929b). *Louis XIV: In love and in war.* London: J. Cape.
I Carabinieri Reali. (1894). [N.p.: n.p.].
Irwin, W. (1928). *Herbert Hoover: A reminiscent biography.* London: The Century .
Joys of life. (1927). London: J. murray.
Karl B. (1913). *Paris and environs with routes from London to Paris: Handbook for travellers.* Leipzic: Karl Baedeker
Karlgren, A. (1827). *Bolshevist Russia.* London: G. Allen & Unwin.
Kaye, J. W., Sir. (1858). *The life and correspondence of Charles, Lord Metcalfe.* London: Smith, Elder.
Kelly, R. T. (1912). *Egypt painted and described.* London: Adam & Charles Black.
Kennedy, M. D. (1930). *Changing fabric of Japan.* London: Constable.
Ketlie, J. S. (1887). *History of the highlands & highland clans.* London: Dumfries.
Killinger, E. (1934). *Flucht um die erde: Abenteuer des Ostseefliegers im weltkrieg.* Berlin: Ullstein.
Klunzinger, C. B. (1878). *Upper Egypt: Its people and its products. A descriptive account of the manners, customs, superstitions, and occupations of the people of the Nile Valley, the desert, and the Red Sea coast, with sketches of the natural history and geology.* London: Blackie & Son.
Kotenev, A. M. (1931). *New lamps for old: An interpretation of events in modern China and whither they lead.* Shanghai: North-China Daily News and Herald.
Kyoto. (1931). Kyoto, Japan: Kyoto Municipal Government.
Laren, J. M. (1883). *Family crest book.* London: Thomas C. Jack.
Le Hain, G. M. [ca. 1930]. *Historic Montreal, past and present; A portfolio of pictures of Montreal and surroundings--comprising reproductions of paintings by Canadian artists showing historical places as they stand today--together with a collection of carefully chosen photographs, giving a comprehensive panorama of our great city.* Montreal: H. Morgan.
Le Hain, G. M. [ca.1930]. *Historic Montreal, past and present; A portfolio of pictures of Montreal and surroundings--comprising reproductions of paintings by Canadian artists showing historical places as they stand today--together with a collection of carefully chosen photographs, giving a comprehensive panorama of our great city.* Montreal: H. Morgan.
Lenotre, G. (1924). *Le roi Louis XVII et l'énigme du Temple.* Paris: Perrin et Cie.
Lévy, A. (1902). *Napoléon et la paix.* Paris: Nelson.
Li, P.-J. (1933). *One year of the Japan-China undeclared war and the attitude of the powers.* Shanghai: [The Mercury].
Liddell Hart, B. H. (1928). *Reputations, ten years after.* Boston: Little Brown.
Lieb, H. (1998). *Prince Bismarck and the German people: A plain story simply told.* Chicago: The Dominion.
The Life and memoirs of Count Molé (1781-1855): Vol. 1. (1804-1815). (1923). London: Hutchinson.
Lippmann, W. (1927). *Men of destiny.* New York: Macmillan.
Ilari, L. (1930). *The expansion of Italy.* London: Faber & Faber.
Lloyd of Dolobran, G., Baron. (1933). *Egypt since Cromer* (Vol. 1). London: Macmillan.
Lloyd of Dolobran, G., Baron. (1934). *Egypt since Cromer* (Vol. 2). London: Macmillan.
Longford, J. H. (1915). *Japan of the Japanese* (2nd ed.). London: Sir Isaac Pitman & Sons.
Loth, D. G. (1932). *Philip II of Spain.* New York: Brentano's.
Louis, B. (1923). *Les grands procès de l' histoire.* Paris: Payot.
Louw, P. J. F. (1894). *De Java-oorlog van 1825-30.* Batavia: Landsdrukkerij; 'S Hage, M. Nijhoff.
Lucas, E. V. (1920a). *London revisited.* London: Methuen.
Lucas, E. V. (1920b). *A wanderer in London.* London: Methuen
Lucas, E. V. (1924). *A wanderer in Florence.* London: Methuen.
Ludwig, E. (1926). *Kaiser Wilhelm II.* London: G. P. Putnam's sons.
Lyall, A. C., Sir. (1898). *Rise of the British domion in India.* London: J. Murray.

Macgeorge, A. (1880). *Old Glasgow: The place and the people*. Glasgow: Blackie & Son.
MacGill, P. (1917). *The great push; an episode of the great war*. London: H. Jenkins.
Maconochie, E., Sir. (1927). *Life in the Indian civil service*. London: Chapman and Hall.
Mahan, J. A. (1930). *Famous women of Vienna*. Vienna: Halm and Goldmann.
Martin, T., Sir. (1875). *The life of His Royal Highness the Prince consort* (Vol.1). New York: D. Appleton.
Martin, T., Sir. (1878). *The life of His Royal Highness the Prince consort* (Vol.3). New York: D. Appleton.
Martin, T., Sir. (1879). *The life of His Royal highness the Prince consort* (Vol.4). New York: D. Appleton.
Masterman, L. (1930). *Mary Gladstone (Mrs. Drew) her* diaries *and letters*. London: Methuen.
Maunder, S. (1876). *The biographical treasury; A dictionary of universal biography*. London: Longmans.
Maxwell, H. E., Sir. (1900). *The life of Wellington: The restoration of the martial power of Great Britain* (3rd ed., Vol. 1). London: S. Low, Marston.
Maxwell, H. E., Sir. (1900). *The life of Wellington: The restoration of the martial power of Great Britain, by the Right Hon* (3rd ed., Vol.2). London: S. Low, Marston.
Mayo, K. (1927). *Mother India*. London: J. Cape.
McGovern, W. M. (1920). *Modern Japan: Its political, military, and industrial organization*. London: T. F. Unwin.
Menzel, W. (1848-49a). *The history of Germany, form the earliest period to the present time* (Vol. 1). London: H. G. Bohn.
Menzel, W. (1848-49b). *The history of Germany, from the earliest period to the present time* (Vol. 2). London: H. G. Bohn.
Menzel, W. (1848-49c). *The history of Germany, from the earliest period to the present time* (Vol. 3). London: H. G. Bohn.
Midgley, W. (1928). *Possible presidents*. London: Benn.
The Mirrors of 1932: Anonymous. (1932). New York: Brewer, Warren & Putnam.
Mukerji, D. G. (1928). *A son of Mother India answers*. New York: E. P. Dutton.
Mussolini, B. (1928). *My autobiography*. New York: Charles Scribner's sons.
Mutsu, I., countess. (1930). Kamakura; fact & legend. Tokyo: Times.
The Near east the Macedonian problem and the annexation of Bosnia. (1928). London: His Majesty's Stationary Office.
Newman, E. W. Polson. (1928). *Great Britain in Egypt*. London: Cassell.
Nicholas, prince of Greece. [ca. 1900]. *Political memoirs, 1914-1917: pages from my diary*. London: Hutchinson.
Nitti, F. S. (1922). *Peaceless Europe*. London: Cassell.
O' Sullivan, M. (1933). *Twenty years a-growing*. London: Chatto & Windus.
O'Connor, T. P. (1929a). *Memoirs of an old parliamentarian* (Vol. 1). London: Benn.
O'Connor, T. P. (1929b). *Memoirs of an old parliamentarian* (Vol. 2). London: Benn.
O'Connor, V. C. S. (1905?). *The silken East: A record of life and travel in Burma*. London: Hutchinson.
Okey, T. (1910). *Venice and its story*. London: J. M. Dent & Sons.
Okuma, S. (1909a). *Fifty years of new Japan (Kaikoku gojunen shi)* (Vol. 1). London: Smith, Elder.
Okuma, S. (1909b). *Fifty years of new Japan (Kaikoku gojunen shi)* (Vol. 2). London: Smith, Elder.
Owen, F., & Thompson, R. J. (1937). *His was the kingdom*. London: A. Barker.
Paribeni, R. (1930). *I fori imperiali*. Roma: Istituto nazionale "L.U.C.E.".
Paris et ses environs. (1921). Paris: Hachette.
Parkhurst, G. (1925). *A king in the making; an authentic story of Edward, seventeenth prince of Wales*. New York; London: G. P. Putnam's sons.
Pimsai A., M.R. (1977). *My family, my friends and I*. Bangkok: Prok Amranand.
Powell, E. A. (1915). *Fighting in Flanders*. London: William Heinemann.
Prescott, W. H. (1885). *History of the conquest of Mexico*. London: Bickers & Son.
Prescott, W. H. (1878). *History of the conquest of Peru: With a preliminary view of the civilization of the Incas*. London: Bickers & Son.
Radziwill, C., Princess. (1931). *The taint of the Romanovs*. London: Cassell.
Ranga Iyer, C. S. (1930). *India, peace or war?*. London: G. G. Harrap.
Rayne, H. A. (1921). *Sun, sand and Somals; leaves from the note-book of a district commissioner in British Somaliland*. London: H. F. & G. Witherby.
Record of events connected with the death and funeral of her late majesty queen Victoria, and the accession of his majesty king Edward VII. (1901). London: Harrison & Sons.

Rendel, S., & Rendel, B. (1931). *The personal papers of Lord Rendel, containing his unpublished conversations with Mr. Gladstone (1888 to 1898) and other famous statesmen; Selections from letters and papers reflecting the thought and manners of the period; And intimate pictures of Parliament, politics, and society.* London: Benn.

Rey, C. F., Sir. (1929). *The romance of the Portuguese in Abyssinia, an account of the adventurous journeys of the Portuguese to the empire of Prester John; Their assistance to Ethiopia in its struggle against Islam and their subsequent efforts to impose their own influence and religion, 1490-1633.* London: H. F. & G. Witherby.

Ribblesdale, T. L. (1927). *Impressions and memories.* London: Cassell.

Robert, H. (1928). *Louis XVI.* Paris: E. Flammarion.

Rodzianko, M. V. (1927). *The reign of Rasputin: An empire's collapse.* London: A. M. Philpot.

Roosevelt, N. (1936). *The Philippines; a treasure and a problem.* London: J. H. Sears.

Roosevelt, T. (1929). *All in the family.* New York: G. P. Putnam's sons.

Rosen, F. (1930). *Oriental memories of a German diplomatist.* London: Methuen.

Ross, D. (1928). *Gertrude Bell Persian Pictures.* London: Benn.

Ross, W. M. (1927). *Kenya from within: A short political history.* London: G. Allen & Unwin.

Russell, C. E. (19--). *Adventures of the D.C.I. (Department of Criminal Investigation).* London: Hurst & Blackett.

Russell, C. E. [1931?]. *Charlemagne.* London: T. Butterworth.

Saint-Simon, L. R. [1911]. *Memoires sur le siecle de Louis xiv et la Regence* (Tom Iroisieme). Paris: Bibliotheque larousse.

Saint-Simon: Memoires (Tom premier). (1911). Paris: Bibliotheque Larousse.

Saint-Simon: Memoires (Tom deuxieme). (1911). Paris: Bibliotheque Larousse.

Salvemini, G. (1928). *The fascist dictatorship in Italy.* London: J. Cape.

Sarfatti, M. G. (1925). *The life of Benito Mussolini: From the Italian of Margherita G. Sarfatti.* London: T. Butterworth.

Satow, E. M. (1981). *A diplomat in Japan; The inner history of the critical years in the evolution of Japan when the ports were opened and the monarchy restored, recorded by a diplomatist who took an active part in the events of the time, with an account of his personal experiences during that period.* London: Seeley, Service.

Scidmore, E. R. (1998). *Java:The garden of the east.* New York: The Century.

Segur, L.-P., comte de. (1825). *Memoires: Ou Souvenirs et anecdotes* (Tome premier). Paris: Alexis Eymery.

Segur, L.-P., comte de. (n.d.). *La campagne de Russie: Memoires du general comte de Segur (aide de camp de Napoleon) de l'Academie francaise.* Paris: Nelson.

Seidenfaden, E. (1927). *Guide to Bangkok, with notes on Siam.* [Bangkok]: Royal State Railway Dept. of Siam.

Sellar, W. C., & Yeatman, R. J. (1931). *1066 and all that; a memorable history of England, comprising, all the parts you can remember including one hundred and three good things, five bad kings and two genuine dates.* New York: E. P. Dutton.

Sencourt, R. (1931). *The life of the Empress Eugénie, by Robert Sencourt, with a foreword by His Grace the Duke of Berwick and Alba.* London: Benn.

Shaw, B. (1933). *Political madhouse in America and nearer home: A lecture.* London: Constable.

Siegfried, A. (1928). *America comes of age: A French analysis.* New York: Harcourt Brace.

Smith, G. B. [1900?]. *General Gordon: The Christian soldier and hero.* London: S.W. Partridge.

Smith-Dorrien, H. L., Sir. (1925). *Memories of forty-eight years' service.* London: J. Murray.

Smythe, F. S. (1930). *The Kanchenjunga adventure.* London: V. Gollancz.

Smythe, F. S. (1932). *Kamet conquered.* London: V. Gollancz.

Some revelations in Irish history: Or, Old elements of creed and class conciliation in Ireland. (1870). London: Longmans.

South Australia: Its history, resources, and productions. (1876). London: Sampson Low, Marston, Searle, & Rivington.

Spain. [1853?]. [N.p.: n.p.].

Spender, J. A. (1926). *The changing East.* London: Cassell.

Spender, J. A. (1928). The America of to-day. London: Benn.

The Statesman's year-book: Statistical and historical annual of the states of the world for the year 1910. (1910). London: Macmillan.

Stewart, G. (1877). *The story of the great fire in St. John, N. B., June 20th, 1877.* Toronto: Belford brothers.

Strachey, L. (1924). Queen Victoria. London: Chatto & Windus.
Strickland, A. (1851-1852). *Lives of the queens of England* (Vols. 1-8). London: H. Colburn.
Sydenham, G. S. C., baron. (1927). *My working life*. London: J. Murray.
Taylor, A. P. (1926). *Under Hawaiian skies: A narrative of the romance, adventure and history of the Hawaiian Islands*. Honolulu, Hawaii: Advertiser publishing.
Thompson, D. (1929). *The new Russia*. London: J. Cape.
Thompson, E. J. [ca. 1900]. *The life of Charles, Lord Metcalfe*. London: Faber and Faber.
Thompson, G. E. (1933). *The patriot king: The life of William IV*. New York: E.P. Dutton.
Tomkins, W. [1927]. *Universal Indian sign language of the plains Indians of North America*. San Diego, Calif.: William Tomkins.
Townsend, W. [1929]. The biography of H.R.H. the Prince of Wales. London: Albert E. Marriott & son.
The traveller's handbook for Norway, Sweden and Denmark: Including Spitsbergen, Iceland and other Arctic islands: with maps, plans and vocabulary. (1923). London: Thos. Cook & Son.
Trayes, F. G. (1918). *A captive on a German raider*. New York: Robert M. McBride.
Trollope, A. (1860). *The West Indies and the Spanish Main*. Leipzig: Beenhard Tauchnitz
Trollope, A. (1862a). *North America* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz
Trollope, A. (1862b). *North America* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz
Trollope, A. [1873a]. *Australia and New Zealand* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. [1873b]. *Australia and New Zealand* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1873c). *Australia and New Zealand* (Vol. 3). Leipzig: Bernhard Tauchnitz
Trollope, A. (1878a). *South Africa* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1878b). *South Africa* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trotter, L. J. (1898). *The life of John Nicholson: Soldier and administrator; based on private and hitherto unpublished documents*. London: J. Murray.
Tuohy, F. (1926). *The cockpit of Peace 1919-1925*. London: J. Murray.
Turquan, J., & Ellis, L (1913). *La belle Pamela (lady Edward FitzGerald)*. London: Herbert Jenkins.
Uncensored recollections. (1924). London: Eveleigh Nash & Grayson.
United States. War Dept. (1893). *The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies* (Series 1: Vol. 41). Washington: Govt. Print. Off.
United States. War Dept. (1895). *The War of the Rebellion: A compilation of the official records of the Union and Confederate Armies* (Series 1: Vol. 47). Washington: Govt. Print. Off.
United States. War Dept. (1895?). *The War of the Rebellion: A Compilation of the Official records of the Union and Confederate Armies* (Series 1: Vol. 48). Washington: Govt. Print. Off.
Unser Kaiser. [ca. 1800]. Berlin: Deutfches Derlagshaus Bong.
Vajiravudh, King of Siam. (1901). The war of the Polish succession. Oxford, England: Blackwell
Van Dyke, J. C. (1929). *In Java: And the neighboring islands of the Dutch East Indies*. New York: C. Scribner's.
Vandal, A. [1910]. *L'avènement de Bonaparte 1: La genèse du consulat brumaire*. Paris: Nelson
Vandal, A. [ca. 1900]. *L'avenement de Bonaparte*. Paris: Nelson.
Viollis, A. (1930). *Tourmente sur l'Afghanistan*. Paris: Librairie Valois.
Waley, A. S. (1927). *A pageant of India*. London: Constable.
Wallace, W. K. (1926). *Thirty years of modern history*. London: G. Allen & Unwin.
Ward, Lock and Company, ltd. [ca. 1920]. *A pictorial and descriptive guide to London and its environs: With four section plans showing every street within an area of about five miles east and west of St. Paul's cathedral, and south: Map of London and twelve miles round, and twenty other maps and plans: Together with a complete index to streets, public buildings, etc*. London: Author.
Webb, S., & Webb, B. P. (1936). *Soviet communism: A new civilisation?: Vol. 1. The constitution*. Longmans: Green.
Weigall, A. E. P. B. (1911). *The treasury of ancient Egypt: miscellaneous chapters on ancient Egyptian history and archæology*. Edinburgh: W. Blackwood & Sons.
Weigall, A. E. P. B. (1927). *A history of the pharaohs: Vol. 2. From the accession of amenemhet I of the twelfth dynasty to the death of thutmose III of the eighteenth dynasty, 2111 to 1441 B.C*. London: T. Butterworth.
Weigall, A. E. P. B. [1923]. *The glory of the pharaohs*. London: T. Butterworth.
Weigall, A. E. P. B. (1925). *A history of the pharaohs: Vol. I. the first eleven dynasties*. London: T. Butterworth.
Weigall, A. E. P. B. (1930). *The life and times of Akhenaton: Pharaoh of Egypt. London: T. Butterworth.*
Wencker-wildberg, F. (1781). *Bernadotte*. Hamburg & Leipzig: Hoffmann & Campe.
Whitman, W. [1916?]. *Memories of president Lincoln*. New York: Little Leather Library Corporation.

Whyte, F., Sir. (1932). *The future of East and West; An essay in surmise*. London: Sidgwick & Jackson.

Williams, H. S. (1907a). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 1. Prolegomena; Egypt, Mesopotamia*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907b). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 3. Greece to the Peloponnesian war*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907c). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages : Vol. 4. Greece to the Roman conquest*. London: The times.

Williams, H. S. (1907d). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages : Vol. 6. The early Roman empire*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907e). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 8. Parthians, Sassanids, and Arabs, The crusades and the papacy*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907f). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 9. Italy*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907g). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 10. Spain and Portugal*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907h). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 11. France, 843-1715*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907i). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 12. France, 1715-1815*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907j). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 13. France, 1815-1904, Netherlands*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907k). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 14. The Netherlands (concluded), The Germanic empires*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907l). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 15. Germanic empires (concluded)*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907m). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 16. Scandinavia, Switzerland to 1715*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907n). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 17. Switzerland (concluded), Russia and Poland*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907o). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 18. England to 1485*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907p). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 19. England 1485-1642*. London: The Times.

Williams, H. S. (1907q). *The historians' history of the world: A Comprehensive Narrative of the Rise and Development of Nations as Recorded by the great writers of all ages: Vol. 20. England 1642-1791*. London: The times.

Williams, H. S. (1907r). *The historians' history of the world: A Comprehensive Narrative of the Rise and Development of Nations as Recorded by the great writers of all ages: Vol. 21. Scotland, Ireland, England since. 1792*. London: The times.

Williams, H. S. (1907s). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 22. The British colonies, The United States (early colonial period).* London: The times.
Williams, H. S. (1907t). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 23. The United States (concluded), Spanish America.* London: The Times.
Williams, H. S. (1907u). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 24 Poland, The Balkans, Turkey, Minor eastern states, China, Japan.* London: The Times.
Williams, H. S. (1907v). *The historians' history of the world: A comprehensive narrative of the rise and development of nations as recorded by the great writers of all ages: Vol. 25. Index.* London: The Times.
Willson, B. (1928). *America's ambassadors to England (1785-1928).* London: J. Murray.
Wilson, A. T., Sir. (1932). *Persia.* London: Benn.
Wilton, R. [ca. 1920]. *The Last days of the Romanovs.* London: Butler &Tanner.
Woodyatt, N. (1922). *Under ten viceroys: The reminiscences of a Gurkha.* London: Herbert Jenkins.
Wratislaw, A. C. (1931). *King Charles & Mr. Perkins.* London: William Blackwood & Sons.
Wylde, A. B. (1901). *Modern Abyssinia.* London: Methuen.
Wyllie, M. A. (1913). *Norway and its fjords.* London: Methuen.
Wymax, F. (1807). *Calcutta to the snowy range.* London: Caloutta Wymin.
Yardley, H. O. (1931). *The American black chamber.* Indianapolis: Bobbs-Merrill.
Yeats-Brown, F. C. C. (1930). *Bengal lancer.* London: V. Gollancz.
Zetland, L. J. L. D., Marquis of. (1928). *The life of Lord Curzon* (Vol. 3). London: Benn.
Zweig, S. (1935). *Maria Stuart.* Wien: Herbert Reichner.
Zweig, S. (1936). *Marie Antoinette: Bildnis eines mittleren Charakters.* Frankfurt am Main: S. Fischer.

วรรณกรรม. ภาษา.

กลบท สิริบุลกิตติขาดก. (2457). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
กวีพจน์สุปรีชา, กรมหมื่น. (2472). *มหาชาติคำฉันท์.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
กวีพจน์สุปรีชา, กรมหมื่น. (2473). *อลินจิตต์คำฉันท์.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ขุนบรรณสาสน์สาทร, นายสิบเอก. (ม.ป.ป.). *สิลิตมหาสงคราม.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
คำกลอนของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค). (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
คำกลอนสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาคที่ 1). (2467ก). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
คำกลอนสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาคที่ 2). (2467ข). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
คำฉันท์กลอมพระยาช้าง. (2468). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
คำฉันท์ ดุษดีสังเวย กลอม แล กาพย์ขับไม่ บำเรอ พระเวศ คชเดชน์ดิลกฯ. (2470). พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย.
คำถวายพระพรชัยมงคล แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินี. (2471). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
โคลงยวนพ่าย. (2456). [พระนคร]: โรงพิมพ์ไทย.
โคลงรามเกียรติ์. (ม.ป.ป.). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
จงจัดนิสสัย, ร.อ.ท. ขุน. (2474). *นิพนธ์ของสกุลศตะกูรมะ.* พระนคร: โรงพิมพ์วิริยานุภาพ.
จำนงพลภักดิ์, หลวง. (2469). *โคลงกระทู้: คติโลก.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2456). *โคลงสุภาสิตใหม่.* พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2461). *ลิลิตยอพระเกียรติแลโคลงพระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 4.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2427ก). *วงศเทวราช* (ภาคที่ 1). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2427ข). *วงศเทวราช* (ภาคที่ 2). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2473). *วินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง.* พระนคร : โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2474). *ส่วเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชทาน กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับโคลงกลอนพระโอวาทแลพระพร ซึ่งพระชนกทรงอำนวยแก่พระนางเธอลักษมีลาวัณ.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (ม.ป.ป.). *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
เฉลิมเกียรติ์กษัตรี คำฉันท์ ฝีพระโอฐ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์. (2462). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ชุมนุมฉันท์ดุษฎีสังเวย. (2457). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ไทย.
เชื้อ จารุวิจิตร, & ประสมสีสมาน (ชิต จารุวิจิตร), ขุน. (2471). *ประชุมเชิญขวัญ.* [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
เชเดส่, ยอช. (2469). *ตำนานอักษรไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ดาหลัง (เล่ม 4). (ม.ป.ป.). หนังสือตัวเขียน.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2468). *ตำนานเสภาพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ.* พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2468). *นิราสนครวัด.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2469). *ประชุมเรื่องเบ็ดเตล็ด 3 เรื่อง คือเรื่องการอ่านวยพร เรื่องเทศกาลพระบาท อธิบายเรื่องเจ้าคุณประดู่ดิน.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2470). *ตำนานสุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาสกับตำนานมโหรี.*
ตรัง, พระยา. (2361). *โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ตรัง, พระยา. (2456).โคลงนิราศพระยาตรัง.พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
ทศมนตรีหรือกษัตริย์อาชาพักต์และโอรสใน Thousand nights & a night พันกับหนึ่งราตรี. (2460). พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
เทศนาเสือป่า กัณฑ์ที่ 1 ถึง 11 นายกองใหญ่ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2457). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2463). *ตำนานพระแท่นมนังคศิลาบาต: ปฐมภาค เป็นโคลงลิลิตดั้น:* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2467). *โคลงสุภาพ อุทาน ยวนถวิล.* พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2471ก). *คำฉันท์มงคลมหาสมัยสมาคม.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2471ข). *โคลงสุภาพเรื่องนิราศชะอำ.* [พระนคร]: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2472ก). *โคลงลิลิตสุภาพ คำรับพระบรมราชาภิเษก สัปตมะราชมหาจักรีวงศ์ เล่มต้น.* [พระนคร]: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2472ข). *โคลงลิลิตสุภาพ คำรับพระบรมราชาภิเษก สัปตมะราชมหาจักรีวงศ์ เล่มปลาย.* [พระนคร]: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2472ค). *โคลงลิลิตสุภาพ คำรับพระบรมราชาภิเษก สัปตมะราชมหาจักรีวงศ์ เมื่อพุทธศก 2468.* ม.ป.ท.: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
นักเรียนจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. (2471). *เรียงความเรื่องพระบรมรูปทรงม้า.* พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์.
นักเรียนจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. (2476). *เรียงความเรื่องพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงบำรุงการปกครองหัวเมืองอย่างไรบ้าง.* พระนคร: โรงพิมพ์หว่าเชียง.
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2457). *โคลงแลรายยอพระเกียรติ์.* พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2467ก). *โคลงลิลิตสุภาพปราบดาภิเษกทุติยรัช พ.ศ.2352.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2467ข). *ประชุมเพลงยาวสุภาพ.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
นารายณ์ปทมสิน โคลงตำหรับช่าง โคลงตำหรับเพชร. (ม.ป.ป.). หนังสือตัวเขียน.
บทกลอนกลอมเด็ก: บทปลอบเด็กแลบทเด็กเล่น. (2470). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
บทดอกสร้อยสวรรค์ครั้งกรุงเก่า. (2471). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
บทละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ทอง. (2471). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
บทละคอนดึกดำบรรพ์ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น. (2471). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
บทละคอนดึกดำบรรพ์ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น. (2473). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
บทละคอนดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา (2473). [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
บทละคอนร้องเรื่องมหาชวงศ์พม่าแผ่นดินพระเจ้าสีป้อมินทร์ประเสริฐอักษร รจนา สำหรับละคอนปรีดาลัย. (2470). พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์.
บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนความเก่า: ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง. (2468). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
บรมบาทบำรุง, พระยา. (2468). *สังเขปพระราชนิพนธ์เทศนาเสือป่า.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
พระมหานาค วัดท่าทราย. (2475). *บุญโณวาทคำฉันท์.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ประชุมกาพย์เห่เรือ. (2460). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ประชุมโคลงจารึกวัดพระเชตุพน: ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. (2462). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ประชุมโคลงโลกนิติ. (2460). [พระนคร]: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ (ภาค 1). (2471). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ประชุมบทล่าน่า: เล่ม 1. เหกลอมพระบรรทม. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ประวิช, ม.จ. (2469). *หัวใจเจ้าพระยา: สมุดคำอธิบายของหม่อมเจ้าประวิชชื่อจิตรเลขะณะโกศล* (พิมพ์ครั้งที่ 2, เล่ม 1-2-3). พระนคร: โรงพิมพ์บรรณวัฒนาคาร.
พระยรรค์เพ็ชร. (ม.ป.ป.). *เห็นแก่ลูก: ละคอนพูดองก์เดียว.* ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกกรรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งสยาม พระราชทานแก่ลูกเสือสยาม. (2471). พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2472). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

พระศรี, รจนา. (2469). *พระอาลัสะนัมและปู่เจ้าสมิงพราย: บทเสภารำ.* พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย.

พิชิตปรีชากร, กรมหลวง. (2455). *พระนิพนธ์กรมหลวงพิชิตปรีชากร: รวบรวมเฉภาะที่เปนบทกลอนแลคำเจรจา.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2475). *เห่เรือ.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. (2499). *ดาหลัง.* พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

ฟันแหลม (เล่ม 1). (ม.ป.ป.). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ภานุพันธุยุคล, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2473). *เรียงความแก้กะทู้ธรรมและพระธรรมเทศนา.* ม.ป.ท: ม.ป.พ.

ภูมินาถสนิธ, หลวง. (2472). *หนังสือใจเกิดเกล่า.* พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2456). *เรื่องพระร่วง, หรือ, ขอมดำดิน แถลงเรื่องตามตำนานและสันนิษฐานโบราณคดีและเปนบท กลอน ลคร.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. (ผู้แปล). (2459). *เวนิสวานิช: เรื่องลครเรื่องรมย์.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. [2462]. *พระบรมราโชวาทเสือป่า พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: นายกเสือป่า.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2463). *เทศนาเสือป่า.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2464). *บทลครเบิกโรง เรื่องดึกดำบรรพ์.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2465). *โคลงแถลงระเบียบระบำแบบหลวงเรื่องศุภลักษณ์วาตรูป.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2467). *มัทนะพาธา, หรือ, ตำนานแห่งดอกกุหลาบ: ลครพูดคำฉันท์ 5 องก์.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2468). *สยามานุสสติ.* พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2476). *มหาตมะ.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (ม.ป.ป.). *เจ้าข้า สารวัด!: ลครพูดชุดเดียวอย่างตลกสำหรับทหารเลน.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (ม.ป.ป). *น่อยอินทเสน: ละคอนพูดชวนหัว 3 องก์.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (ม.ป.ป.). *พระบรมราโชวาทเสือป่า.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (ม.ป.ป). *สมุดรูปตัวอย่างเครื่องแต่งตัวลครพูดเรื่องพระร่วง.* ม.ป.ท: ม.ป.พ.

มหินทรศักดิธำรง, เจ้าพระยา. (2473). *บทลครเรื่องอาบูหะซัน.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2463). *พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 6.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2468). *พระเกียรติรถ: บทละคอนร่อง (แปลงจากบทละคอนรำตอนตัน).* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

เรียงความเรื่อง "วันที่ระลึกมหาจักรี": คัดจากหนังสือพิมพ์ลูกเสือสยาม. (2473). พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์.

ลัทธิของเพื่อน (ภาคที่ 1). (2473). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2472). พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม.

วงษาธิราชสนิท, กรมหลวง. (2469). *โคลงจินดามณี.* ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

วชิรญาณวโรรส, กรม. (2460). *เรียงความแก้กระทู้ธรรม ของทูลกระหม่อมพระประชาธิปกศักดิเดชน์ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา.* ม.ป.ท.: วัดบรมนิเวศวิหาร.

วิจิตรวาทการ, หลวง. (2473). *พุทธานุภาพ.* พระนคร: โรงพิมพ์วิริยานุภาพ.

วิไชยชาญ, กรมพระราชวังบวร. (2473). *บทลครเรื่องพระสมุท.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

วิไชยชาญ, กรมพระราชวังบวร., & สุทัศน์นิภาธร, พระองค์เจ้า. (2462). *บทเสนหุน.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ศรีสุนทรโวหาร (น่อย อาจารยางกูร), พระยา. (2471). *พรรณพฤกษาภิรับสัตวาภิธาน.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ศรีภูริปรีชา (กมล สาลักษณ์), พระยา. (2463). *นิพนธ์ของพระยาศรีภูริปรีชา.* พระนคร: โรงพิมพ์ไท.

ศรีอยุธยา. (2465). *นิราศมะเหลเถไถ: แถลงเรื่องเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคในมณฑลอยุธยาและนครสวรรค์ พ.ศ. 2465.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ศรีอยุธยา. (ม.ป.ป). *ฉวยอำนาจ: ลครพูดองก์เดียว.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ศรีอยุธยา. (ม.ป.ป). *ท่านรอง ลครพูดเรื่องทหารบก 4 องก์.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ศรีอยุธยา. (ม.ป.ป.). *ละครพูดเรื่องนินทาสโมสร 5 องก์ ของศรีอยุธยา แปลงจาก เรื่องละครพูดภาษาอังกฤษ ชื่อ "สะกูลฟอร์สะแกนดัล ของริดชาด บรินสลี เชอริดัน".* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ศรีอยุธยา. (ม.ป.ป). *หนามยอกเอาหนามบ่งเรื่องลครชวนหัวสลับล่า (บทแก้ไขใหม่).* ม.ป.ท: ม.ป.พ.

ศรีอยุธยา. (ผู้แปล). (ม.ป.ป). *เกินต้องการ" ลครพูด 3 องก์: แปลจากภาษาฝรั่งเศสของดริสดัง แบร์นาร์ด.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท, ม.จ. (2469). *เรียงความแก้กะทู้ธรรมและใบสอบประโยคนักธรรมชั้นตรี.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ส. วิจิตรานนท์. (2474). *ประมวลศัพท์วิทยาการ: อังกฤษแปลเปนไทย English-Siamese technical terms และความรู้รอบตัวอันเกี่ยวแก่ต่างประเทศ.* พระนคร: โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2467). *สรรพสิทธิ์คำฉันท์.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

สามก๊ก (เล่ม 4). (ม.ป.ป.). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
สิงหไกรภพ (เล่ม 2). (2456). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
สุนทโรวาท. (2473). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
เสภาเรื่องอาบูหะซัน. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
เสรีภาพแห่งทเล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลปัตยุบัน. (2462). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
หนังสือภาษิตบรรยาย. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
อัษฎางค์เดชาวุธ กรมขุนนครราชสีมา, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า. (2446). *โคลงกระทู้.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
อุทยานยวนถวิล เป็นปีที่ นราธิปฯ. (2468). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
อุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ), พระยา. (2471). *ค่าประพันธ์บางเรื่อง.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
อ่ามาตย์ พระราชธรรมนิเทศ, (ม.ป.ป.). *ค่าฉันท์ถวายพระพรชัยมงคล แด่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 8 พฤศจิกายน พระพุทธศักราช 2469.* ม.ป.ท.: กระทรวงธรรมการ.

Literature. Language and languages.

Abbott, P. R. (1930). *Within the four seas: A Shantung idyll.* Shanghai: The Commercial Press.
Ainsworth, W. H. [ca. 1841]. *Old Saint Paul's: A tale of the plague and the fire.* London: George Routledge.
Allen, H. (1934). *Anthony Adverse.* London: V. Gollancz.
Ammers-Kuller, J. (1929). *The rebel generation.* London: J. M. Dent & Sons.
Anstey, F. (1901). *The man from Blankley's, and other sketches.* London: Longmans, Green.
Anstey, F. (1914). *The Giant's robe.* London: Hodder and Stoughton.
Ariosto, L. (1877). *Orlando furioso.* London: George Bell and Sons.
Arlen, M. (1924). *The green hat: A romance for a few people.* London: W. Collins sons.
Armstrong, A. (1931). *The trail of the Black King.* Philadelphia: Macrae Smith.
Asquith, H. [ca. 1900]. *Roon.* London: Hutchinson.
Assezat, J. (1885). *Jacques le fataliste et son maitre.* Paris: Garnier Freres.
Atherton, G. F. H. (1929). *The immortal marriage.* London: J. Murray.
Augé, C. (1912). *Petit Larousse illustré: Nouveau dictionnaire encyclopédique.* Paris: Librairie Larousse.
Ayres, R. M. (n.d.). *For love (an only son).* London: Hodder and Stoughton.
Bagot, R. (1910). *The house of serravalle.* London: Methuen.
Bancroft, S. (1925). *Empty chairs.* London: J. Murray.
Barrie, J. M. (n.d.). *The little white bird.* London: Hodder and Stoughton.
Barzevi, A. H. (1931). *Migrants of the stars: Being an account of the discovery of the marvelous land of Niames, and of the secret of its inhabitants.* New York: The Classic press.
Bazin, R. (n.d.). *Le guide de l'empereur.* Paris: Nelson.
Besant, W. [1883]. *The ten years' tenant.* London: Spottis Woode.
Bennett, A. (1911). *The card: A story of adventure in the Five Towns.* London: Methuen.
Bennett, A. (1926a). *Lord Raingo.* London: Cassell.
Bennett, A. (1926b). *Things that have interested me.* London: Chatto & Windus.
Bennett, A. (1926c). *The bright island.* London: Chatto and Windus.
Bennett, A. (1929). *Accident.* London: Cassell.
Benoit, P. (1924). *La châtelaine du Liban.* Paris: Albin Michel.
Benson, E. F. [ca. 1899]. *The money market.* London: T. Nelson & Sons.
Benson, E. F. (1927). *Lucia in London: A novel.* London: Hutchinson.
Benson, E. F. (1931). *Mapp and Lucia.* London: Hodder and Stoughton.
Benson, E. F. (1932). *Secret lives.* London: Hodder and Stoughton.
Besant, W. [1883]. *All sorts and conditions of men.* London: Chatto & Windus, Piccaddilly.
Besant, W. [ca. 1883]. *This son of vulcan.* London: Chatto and Windus.
Besant, W. [ca. 1885]. *Ready-money Mortiboy.* N.p.: Chatto & Windus, Piccadilly.
Besant, W., & Rice, J. (1877). *The case of Mr. Lucraft, and other tales.* London: Chatto and Windus.
Besant, W., & Rice, J. (1883). *The monks of Thelema.* London: Chatto and Windus.
Besant, W., & Rice, J. (1890). *With harp and crown: A novel.* London: Chatto and Windus.
Besant, W., & Rice, J. [ca. 1893]. *The golden butterfly: A novel.* London: Chatto and Windus Piccad.
Binns, O. (1919). The lady of the miniature. London: Ward, Lock.

Birabeau, A. (1930). Revelation. London: V. Gollancz.
Birmingham, G. A. (1913). *The bad times*. London: Methuen.
Blackie's model readers (Book 3). (n.d.). London: Blacie & son.
Blackwood, A. (1915). *The empty house: And other ghost stories*. London: Eveleigh Nash.
Blasco, I. V. (1929). *Reeds and mud*. London: T. Butterworth.
Blowitz, H. G. S. A. O. (1906). *My memoirs*. London: Edward Arnold.
Boothby, G. [ca. 1900]. *A maker of nations*. London: Ward, Lock.
Borden, M. (1927). *Flamingo: or The American tower a novel*. London: William Heinemann.
Breul, K. (1909). *A German and English dictionary: Compiled from the best authorities in both languages*. London: Cassell.
Brewster, T. (1913). *The writing of English*. London: Williams & Norgate.
Bruggencate, K. (1920). *Engelsch woordenboek*. Groningen: J. B. Wolters.
Buchan, J. (1932). *The gap in the curtain*. London: Hodder and Stoughton.
Buchan, J. (1933). *A prince of the captivity*. London: Hodder and Stoughton.
Bunyan, J. (n.d.). *The pilgrim's progress*. London: Collins' Clear-Type Press.
Burnett, W. R. (1929). *Little Caesar*. New York: Dial Press.
Burroughs, E. R. (1920). *Tarzan and the jewels of Opar*. London: Methuen.
Bysshe, P. S. (1909). *The charlatans*. London: Everett.
Cable, B. (1917). *Grapes of wrath*. London: J. Murray.
Cameron, M. [ca. 1924]. *John dover*. London: Harper.
Captain, M. (n.d.). *Japhet in search of a father*. London: Georcp Routledse & Sons.
Cartwright, B. O. (1907). *A Siamese English dictionary*. Bangkok: Printed at The American Presby. mission press.
Chambers's cyclopaedia of English literature: Vol. 2. 18th Century. (1938). London: W & R.Chambers.
Chambers, R. W. (1926). *The mystery lady*. London: Cassell.
Cherbuliez, V. (1910). *Le comte Kostia*. Paris: Nelson.
Clarke, L. (n.d.). *A prince of India*. London: Hodder and Stoughton.
Clifford, H. (1906). *Heroes of exile*. London: J. Murray.
Collins, G. (1925). *The starkenden quest*. London: Duckworth.
Collins, W. (1902). *The woman in white*. London: Chatto & Windus.
Confucius. [1927]. *The Sayings of Confucius, a new translation of the greater part of the Confucian analects*. London: J. Murrary.
Cook, E. (1867). *Poems*. London: George Routledge & Sons.
Corneille, P. (n.d.). *Le menteur; comédie*. Paris: Ernest Flammarion.
Coulevain, P. (1900). *Ève victorieuse*. Paris: Nelson.
Coward, N. (1931). *Post-mortem: A play in right scenes*. London: William Heinemann.
Crawford, F. M. (1909). *The white sister*. London: Macmillan.
Crofts, F. W. (1923). *The pit-prop syndicate*. London: W. Collins Sons.
Crowell, C. T. (1930). *Liquor-loot and ladies*. New York: A. A. Knopf.
Curties, H. (1908). *The Queen's Gate mystery*. London: Alston Rivers.
Daudet, A. (1699). *Les rois en exil*. Paris: E. Dentu.
Daudet, A. (1889). *Jack*. Paris: E. Dentu.
Daudet, A. (1912). *Tartarin sur les Alpes: nouveaux exploits du héros tarasconnais*. Paris: E. Flammarion.
Dawson, C. (n.d.). *The road to Avalon*. London: Hodder & Stoughton.
De La Pasture, H. (1798). *The Tyrant*. London: T. Nelson and Sons.
De La Pasture, H. (1910). *Catherine of Calais*. New York: E. P. Dutton.
De La Pasture, H. (n.d.). *The grey knight*. London: T. Nelson and Sons.
De la Roche, M. (1924). *The two saplings*. London: Macmillan.
Deeping, W. (1911). *Fox farm*. London: Cassell.
Diakoff, C. N. A. (1930). *In the clutches of death*. Bangkok: Boon Buang printing.
Dickens, C. [ca. 1903]. *Edwin Drood and reprinted pieces*. London: Chapman.
Dilnot, G. (1929). *The hat pin murder*. London: Geoffrey Bles.
Disraeli, B. (1877). *Lothair*. London: Longmans, Green.
Disraeli, B. (1878). *The young duke: "A moral tale, though gay"* count alarcos: A tragedy. London: Longmans, Green.
Disraeli, B. (1881a). *Coningsby: or The new generation*. London: Longmans, Green.
Disraeli, B. (1881b). *Tancred: or, The new crusade*. London: Longmans, Green.

Disraeli, B. (1882). *Novels and tales: Vol. 11. Endymion*. London: Longmans, Green.
Diver, M. (1911). *Lilamani: A study in possibilities*. London: Hutchinson.
Doherty, E. J. (1929). *Murder on the roof: Photoplay title of The Broadway murder; A night club mystery*. New York: Grosset and Dunlap.
Doyle, A. C. (1926). *The land of mist*. London: Hutchinson.
Doyle, A. C., Sir. [1920]. *Doings of raffles haw*. London: Cassell.
Dumas, A. (1572). *La reine margot*. Paris: Calmann-Levy.
Dumas, A. (1896a). *Le collier de la reine* (Tome 1). Paris: Nelson.
Dumas, A. (1896b). *Le collier de la reine* (Tome 2). Paris: Nelson.
Dumas, A. (1912). *The vicomte de Bragelonne*. London: the Walter Scott.
Dutton, C. (1929). *Murder in the Dark*. London: Brentano's.
Elfa. (1911). London: Unwin Brothers.
Eliot, G. [ca. 1890]. *Mill on the floss*. London: William Blackwood & Sons.
Farrère, C. (1926). *Le dernier dieu: Roman*. Paris: Ernest Flammarion.
Floran, M. (1930). *Fiancee imaginaire*. Paris: Calmann-lavy.
Forbes-Robertson, J., Sir. (1925). *A player under three reigns*. London: T. Fisher Unwin.
Forster, E. M. (1937). *Aspects of the novel*. London: Edward Arnold.
Foster, G. C. (1928). *Cats and clover*. London: H. Jenkins.
Fpleury, P., R, Ernest. [19--]. *Dictionnaire de stenographie*. Paris: Librairie Hachette.
France, A. (n.d.). *La rotisserie de la reine Pedauque*. Paris: Calmann-Levy.
Freuchen, P. (1931). *Eskimo*. New York: Horace Liveright.
Fuller, S. (1929). *Their own desire*. London: Cassell.
Galsworthy, J. (1926). *The silver spoon*. London: William Heinemann.
Galsworthy, J. (1929). *A modern comedy*. London: William Heinemann.
Glanville, B. (1902). *The Inca's treasure*. London: Methuen.
Golding, H. (1829). *Fairy tales*. London: Ward, Lock.
Graham, H. (1911). *Lord Bellinger: An autobiography*. London: Edward Arnold.
Graves, R. (1936). *I, Claudius; From the autobiography of Tiberius Claudius*. New York: H. Smith and R. Haas.
Grierson, F. D. [ca. 1926]. *The limping man*. London: Hodder and Stoughton.
Gyp. (1982). *Petit bob*. Paris: Calmann.
Haggard, H. R. [ca. 1897]. *Maiwa's revenge*. London: Hodder and Stoughton.
Haggard, H. R. [ca. 1916]. *Eric Brighteyes*. London: Hodder and Stoughton.
Haggard, H. R. (1920). Finished. London: Ward, Lock.
Haggard, H. R. (1924). *Wisdom's Daughter: The life and love story of she-who-must-be-obeyed*. New York: Grosset & Dunlap.
Haggard, H. R. (1926). *Queen sheba's ring*. Newcastle-upon-tyne: n.p.
Hales, A. G. (1921). *The long lone trail*. London: Hodder and Stoughton.
Hanazono, K. (1924). *The development of Japanese journalism*. Osaka: Osaka Mainichi.
Hawtrey, C. (1924). *The truth at last*. London: Thornton Butterworth.
Hay, I. (1933). *The midshipmaid: The tale of a naval manoeuver*. London: Hodder and Stoughton.
Hay, I. [ca. 1926]. *Half a sovereign: An improbable romance*. London: Hodder and stoughton.
Henry, O. [ca. 1910]. *Trimmed lamp*. London: Hodder and Stoughton.
Henry, O. (n.d.). *Heart of the West*. London: Hodder and Stoughton.
Henry, O. (1904). *Cabbages and kings*. London: Hodder and Stoughton.
Henry, O. (1908). *The gentle grafter*. London: Hodder and Stoughton.
Herself. (1928). *Ellaline terriss*. London: Cassell.
Heygate, J. (1930). *Decent fellows: A new novel*. London: Mundanus.
Hocking, J. [ca. 1900]. *The case of Miss Dunstable*. London: Hodder and Stoughton.
Hocking, J. [ca. 1860]. *The girl who defied the world*. London: Hodder and Stoughton.
Hugo, V. (n.d.). *Les miserable*. Paris: Nelson.
Hugo, V. [ca. 1890]. *Les miserable*. Paris: Nelson.
Hutchinson, A. S. M. [ca. 1925]. *One increasing purpose*. London: Hodder and Stoughton.
Hutten zum Stolzenberg, B. R., Freifrau von. (1912). *Sharrow*. London: Hutchinson.
Jackson, H. H. (1922). *Ramona: A story*. Boston: Little, Brown.
Jacobs, W. W. (1908). *Salthaven*. London: Methuen.
Jacobs, W. W. [ca. 1897]. *The skipper's wooing*. London: T. Nelson & Sons.

Jerome, J. K. (1920). *The idle thoughts of an idle fellow: A book for an idle holiday*. Bristol: J.W. Arrowsmith.
Johnsen, J. E. (1929). *The reference shelf: Thirteen-month calendar*. New York: H. W. Wilson.
Kingsley, C. (1895). *Westward ho!: or, The voyages and adventures of Sir Amyas Leigh, Knight of Borrough, in the county of Devon, in the reign of Her Most Glorious Majesty, Queen Elizabeth* (Vol. 1). London: Machillan.
Kipling, R. (1913). *The day's work*. London: Macmillan.
Komroff, M. (1930). *Coronet*. New York: Coward-McCann.
Kummer, F. A. (1928). *Ladies in hades: A story of hell's smart set*. New York: Grosset & Dunlap
La Bruyere, J. [ca. 1931]. *Caracteres*. Paris: Nelson.
Lawrence, D. H. (1932). *Lady Chatterley's lover*. London: Martin Secker.
Leacock, S. (1911). *Nonsense novels*. London: John Lane the Bodley Head.
Leacock, S. (1914). *Behind the beyond: & Other contributions to human knowledge*. London: John Lane.
Leacock, S. (1919). *The Hohenzollerns in America: With the Bolsheviks in Berlin and other impossibilities*. London: John Lane.
Leacock, S. (1923). *College days*. London: John Lane.
Leacock, S. (1924). *Frenzied fiction*. London: John Lane.
Leacock, S. (1925). *Moonbeams from the larger lunacy*. London; New York: John Lane The Bodley Head.
Leacock, S. (1926). *Winnowed wisdom: A new book of humor*. London: John Lane the Bodley Head.
Lemaitre, J. (n.d.). *Les rois*. Paris: Calmann Levy.
Leslie, S. (1924). *The Oppidan*. London: Chatto.
Locke, W. J. (1924). *The coming of amos*. New York: Dodd, Mead.
Locke, W. J. (1926). *Old bridge*. London: John Lane.
Locke, W. J. (1930). *The Shorn Lamb*. London: John Lane.
Lockley, F. (n.d.). *A picture story of how a great newspaper is made and a bit of its history*. Portland: The Journal.
Loos, A. (1926). *Gentlemen prefer blondes*. London: Brentano's.
Louys, P. (n.d.). *Les aventures du roi Pausole*. Paris: Artheme Fayard.
Lowndes, M. B. (1916). *Lilla: A part of her life*. London: Hutchinson.
Lytton, E. B. L., Baron. (n.d.). *The last of the Baron*. London: J. M. Dent & Son.
Marks, P. (1924). *The plastic age*. London: The Century.
Marryat, C. (n.d.). *The children of the new forest*. London: T. Nelson & Sons.
Marsh, R. (1908). *The beetle: A mystery*. London: T. Fisher Unwin, Adelphi Terrace.
Mason, A. E. W. [ca. 1924]. *The house of the arrow*. London: Hodder and Stoughton.
Mason, A. E. W. (n.d.). *The witness for the defence*. London: Hodder and Stoughton.
Maude, C., & Charles, H. T. (1927). *The actor in room 931*. London: J. Murray.
Maugham, W. S. (1930). *The gentleman in the parlour: A record of a journey from rangoon to haiphong*. London: William Heinemann.
Maupassant, Guy de. [ca. 1908]. *Bel-ami*. N.p.: n.p.
Maurois, A. (1922). *Les discours du Docteur O'Grady*. Paris: Bernard Grasset, Editeur.
Maxwell, W. B. (1911). *Mrs. Thompson*. London: Hutchinson.
McFarland, G. B. (1900). *An English-Siamese pronouncing hand-book*. Bangkok: American Presbyterian Mission Press.
Merimee, P. (1834). *Colomba*. Paris: Calmann Levy.
Merriman, H. S. (1919). *The grey lady*. London: J. Murray
Minchin, H. C. (Ed.). (1929). *The legion book*. London: Privately.
Montgomery, K. L. [ca. 1890]. *The cardinals pawn*. London: Collins Clear Type Press.
Morand, P. (1923). *Tendres stocks: Preface de Marcel Proust*. Paris: Gallimard.
Mulford, C. E. (1929). *Me an' Shorty*. London: Hodder and Stoughton.
Munthe, A. (1930). *The story of San Michele*. New York: E. P. Dutton.
Nichols, B. (1941). *Men do not weep*. London: J. Cape.
Noble, M. E. (1907). *Cradle tales of Hinduism*. London: Longmans, Green.
Norris, F. (n.d.). *The Pit*. London: T. Nelson and Son.
Oman, C. (1933). *The best of his family*. London: Hodder and Stoughton.
O'Neill, E. (1925). *Eugene O'Neill: Plays "anna Christie"; All God's Chillun got wings; Diff'rent*. New York: Boni & Liveright.

O'Neill, E. (1928). *The Emperor Jones; The straw*. New York: The Modern library.
Onions, O. (1912). *In accordance with the evidence*. London: Martin Secker.
Oppenheim, E. P. (1911). *The governors*. London: Ward, Lock.
Oppenheim, E. P. [ca. 1918]. *The pawns count*. London: Hodder and Stoughton.
Owen, C. (1927). *Zero*. London: J. Murray.
Packard, F. L. (1930). *Jimmie Dale and the blue envelope murder*. Garden City, NY: Doubleday, Doran.
Paris, J. (1924a). *Komono*. London: W. Heinemann.
Paris, J. (1924b). *Sayonara (Good-bye)*. London: W. Collins & Sons.
Parrott, U. (1929). *Ex-wife*. New York: J. Cape & Harrison Smith.
Pemberton, M. (1915). *The great white army*. London: Cassell.
Pemberton, M., Sir. (1908). *Sir Richard Escombe: A romance*. London: Cassell.
Philippe, C.-L. (1911). *Dans la petite ville*. Paris: Bibliotheque-Charpentier.
Pocock, N. (n.d.). *Below Zero*. London: The Edinburgh Press.
Prévost, L. [ca. 1753]. *Histoire de Manon Lescaut et du chevalier Des Grieux*. Paris: Garnier.
Punch. (1925). London: Punch.
Quiller-Couch, A. T. [ca. 1910]. *Major Vigoureux*. London: T. Nelson and Sons.
Quiller-Couch, A. T. [ca. 1925]. *True tilda*. London: T. Nelson & Sons.
Reist, W. (1936). *Menschen und Maschinen: Roman*. Zurich: Orell Fussli.
Reynolds, F. (1911). *The horseshoe*. London: G. Bell & Sons.
Richepin, J. (1953). *La chanson des gueux*. Paris: Modern-Bibliotheque.
Ridge, W. P. (1909). *Splendid brother*. London: Methuen.
Ridge, W. P. (1911). *Table d'hote*. London: Hodder and Stoughton.
Robinson, E. (1844). *Whitefriars; or, The days of Charles the Second*. London, New York: Cassell.
Rohmer, S. (1922). *Fire-tongue*. New York: A.L. Burt.
Romanov, P. (1931). *Three pairs of silk stockings; A novel of the life of the educated class under the Soviet*. London: Benn.
Rostand, E. (1910). *L'Aiglon drame en six actes, en vers*. Paris: Charpentier & Fasquelle.
Ryan, M. E. (1909). *The flute of the gods*. New York: Frederick A. Stokes.
Sabatini, R. [ca. 1900]. *The minion*. London: Hutchinson.
Sabatini, R. (1924a). *The historical nights' entertainment* (First series). Boston: Houghton Mifflin.
Sabatini, R. (1924b). *The historical nights' entertainment* (Second series). Boston: Houghton Mifflin.
Saintsbury, G. (1928). *A history of Elizabethan literature*. London: Macmillan.
Samuel, H. [ca. 1900]. *The Quisto box*. London: A. M. Philpot.
Sant, W., Sir, & James, R. [ca. 1879]. *Twas in Trafalgar's bay: And other stories*. London: Chatto & Windus.
Sapper. (1932). *The return of Bull-dog Drummond*. London: Hodder and Stoughton.
Sapper. [1916a]. *Sergeant Michael Cassidy*, R.E.. London: Hodder and Stoughton.
Sapper. (1916b). *The lieutenant and others*. London: Hodder and Stoughton.
Sapper. [1928]. *Word of honour*. London: Hodder and Stoughton.
Sapper. (1933). *The black gang*. London: Hodder and Stoughton.
Sapper. (n.d.). *John walters: From the lieutenant and others the human touch and no man's land*. London: Hodder and Stoughton.
Sapper. (n.d.). *Jim Brent*. London: Hodder and Stoughton.
The Scott exhibition, MDCCCLXXI: Catalogue of the exhibition held at Edinburgh, in July and August 1871, on occasion of the commemoration of the centenary of the birth of Sir Walter Scott. (1972). Edinburgh: T. and A. Constable.
Scott, W., Sir. (1829). *Waverley or 'Tis sixty years since*. London: George Routledge and Sons.
Sevigne, M. de R.-C., marquise de. (1945?). *Lettres choisies de Madame de Sevigne*. Paris: Garnier Freres.
Sewell, E. M. (n.d.). *Cleve Hall*. London: Longmans, Green.
Shakespeare, W. (n.d.). *Troilus and Cressida*. London: Sands.
Shaw, B. (1913). *The doctor's dilemma: A tragedy*. London: Constable.
Shaw, B. (1926). *Man and superman; A comedy and a philosophy*. London: Constable.
Shaw, I. (1948). *The young lions*. New York: Random House.
Sheehan, M. (1927). *Half-gods, by Murray Sheehan*. New York: E. P. Dutton.
Shiel, M. P. [ca. 1990]. *The pale ape: And other pulses*. London: T. Werner Lanurie Clifford's.
Sūdraka. (1905). *The little clay cart: A Hindu drama attributed to King Shudraka*. Combridge Mass: Harvard University.
Sitwell, O. (1930). *Dumb-animal: And other stories*. London: Duckworth.

Smith, C. E. (1927). *Speedwriting dictionary* (English ed.). New York: Brief English Systems.
Smith, D. W. (1930). *Out of step*. London: V. Gollancz.
Somerville, E. (1913). *Further experiences of an Irish R. M.* London: Longmans, Green.
Spanhoofd, A. W. (1933). *Lehrbuch der deutschen Sprache; A practical course in German for high school, academy or college*. London: D.C. Health.
Spring, H. (1944). *Hard facts*. London: Collins.
Stacpoole, H. D. V. (1915). *The pearl fishers*. London: Hutchinson.
Stacpoole, H. D. V. (1917). *The starlit garden: A romance of the south*. London: Hutchinson.
Stacpoole, H. D. V. [ca. 1925]. *The city in the sea*. London: Hutchinson.
Stacpoole, H. D. V. (1927). *Goblin market; A romance of to-day telling how Anthony Harrop, a respectable citizen, met in with the goblin folk, how he attended their market, what he bought there and how it served him*. London: Cassell.
Stacpoole, H. D. V. (1929). *Eileen of the trees*. London: Cassell.
Stacpoole, H. D. V. (1932). *The lost caravan*. London: W. Collins Sons.
Stevenson, B. E. (1915). *The mystery of the Boule cabinet*. London: Eveleigh Nash & Grayson.
Stevenson, R. L. (1921). *New Arabian nights*. London: Chatto & Windus.
Swinburne, A. C. (1913). *Selections from the poetical works of Algernon Charles Swinburne*. London: Chatto & Windus.
Swinburne, A. C. (1905). *Love's cross-currents: A year's letters*. London: Chatto & Windus.
Tarkington, B. (1915). *Seventeen: A tale of youth and summer time and the baxter family especially william*. New York: Harper & brothers.
The Tatler. Vol. 97, No. 1253-1265 (July-September.). (1925). London: n.p.
The Tatler. Vol. 98, No. 1267 (October 7, 1925). (1925). Inland: Postage.
Tolstoy, L. (n.d.). *Anna Karénine*. (Tome 1). Paris: Nelson.
Tolstoy, L. (n.d.). *Anna Karénine*. (Tome 2). Paris: Nelson.
Trollope, A. (1858a). *Doctor Thorne: A novel* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1858b). *Doctor Thorne: A novel* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1859a). *Barchester towers*. (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1859b). *The warden*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1859). *The Bertrams: A novel* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1860). *Castle richmond*. (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1861). *Framley parsonage*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1862a). *Orley Farm*. (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1862b). *Orley Farm*. (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1862c). *Orley farm*. (Vol. 3). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1863). *Rachel Ray: A novel*. (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz
Trollope, A. [ca. 1864]. *The small house at Allington*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1864). *The small house at Allington*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1865a). *Can you forgive her?* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1865b). *Can you forgive her?* (Vol. 3). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1866). *The Belton estate*. (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1867a) *The last chronicle of Barset* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1867b). *The last chronicle of Barset* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1867c). *The last chronicle of Barset* (Vol. 3). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1867d). *The claverings* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1867e). *The claverings*. (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1869a). *He knew he was right*. (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1869b). *He knew he was right* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1869c). *He knew he was right* (Vol. 3). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1869d). *Phineas Finn, the Irish member* (Vol.1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1869e). *Phineas Finn, the Irish member* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1870). *The vicar of Bullhampton*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1871a). *Ralph the heir* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1871b). *Sir Harry Hotspur of Humblethwaite*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1872). *The Golden lion of Granpere*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1873a). *Lady Anna*. (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1873b). *Lady Anna*. (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.

Trollope, A. (1875a). *The way we live now.* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1875b). *The way we live now.* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1876a). *The prime minister.* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1876b). *The prime minister* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1876c). *The prime minister* (Vol. 3). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1877a). *The American senator* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1877b). *The American senator* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1877c). *The American senator* (Vol. 3). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1878a). *Is he Popenjoy?: A novel* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz
Trollope, A. (1878b). *Is he Popenjoy?: A novel* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1878c). *Is he Popenjoy?: A novel* (Vol.3). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1879). *An eye for an eye.* Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1879a). *John Caldigate* (Vol. 1). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Trollope, A. (1879b). *John Caldigate* (Vol. 2). Leipzig: Bernhard tauchnitz.
Trollope, A. (1879c). John *Caldigate* (Vol. 3). Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Twain, M. (1912). *The choice humorous works of Mark Twain.* London: Chatto and Windus.
Twain, M. (1907). *The $30,000 bequest and other stories.* Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Underhill, C. (1932). *Theodora: The courtesan of Constantinople.* New York: Sears.
Vachell, H. A. [ca. 1900]. *Into the land of Nod.* London: Hutchinson.
Vachell, H. A. (1927. *Dew of the sea and other stories.* London: Cassell.
Vachell, H. A. (1928). *Actor: A chronicle. London*: Cassell.
Vachell, H. A. (1929). *The enchanted garden and other stories.* London: Cassell.
Vachell, H. A. (1930). *Out of Great Tribulation.* London: Hutchinson.
Vachell, H. A. (1931). *At the sign of the grid.* London: Ward, Lock.
Vane, S. (1924). Outward bound. New York: Boni and Liveright.
The victory readers (fourth book). (1920). London: T. Nelson and Sons.
Viereck, G. S. (1930). *Salome: The wandering Jewess; My first two thousand years of love.* New York: Horace Liveright.
Vines, S. (1928). *Humours unreconciled: A tale of modern Japan.* London: Wishart.
The Vishnu Purana: A system of Hindu mythology and tradition translated from the original Sanskrit and illustrated by notes derived chiefly from other puranas (Vol. 1). (1864). London: Trubner.
The Vishnu Purana: A system of Hindu mythology and tradition translated from the original Sanskrit and illustrated by notes derived chiefly from other puranas (Vol. 3). (1866). London: Trubner.
The Vishnu Purana: A system of Hindu mythology and tradition translated from the original Sanskrit and illustrated by notes derived chiefly from other puranas (Vol.4). (1868). London: Trubner.
Vivian Grey. (1881). London: Longmans, Green.
Wallace, E. [ca. 1922]. *The angel of terror.* London: Hodder and stoughton.
Wallace, E. [1924?]. *The green archer.* London: Hodder and stoughton
Wallace, E. (1931a). *The devil man.* London: W. Collins.
Wallace, E. (1931b). *White Face.* N.p.: The crime club.
Wallace, E. (1932). *Sergeant sir peter.* London: Chapman & Hall.
Wassermann, J. (1933). *The jews of Zirndorf.* London: G. Allen & Unwin.
Webster, H. K. (1909). *The whispering man.* London: Eveleigh Nash.
Weigall, A. (1923). *The glory of the pharaohs.* London: Thornton Butterworth.
Wells, H. G. (n.d.). *The food of the gods and how it came to earth.* London: T. Nelson and Sons.
Wells, H. G. (1930). *The autocracy of Mr. Parham, his remarkable adventures in this changing world.* London: William Heinemann.
Weyman, S. J. (1798). *The red cockade.* London: T. Nelson and Sons.
White, A. (1930). *The spy net.* Boston: Houghton Mifflin.
Wilde, O. (1908). *The picture of dorian gray.* Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
Williams, Emlyn. (1935). *Night must fall: A play in three acts.* London: V. Gollancz.
Williams, Valentine. [1928]. *The crouching beast: A Clubfoot story.* London: Hodder and Stoughton.
Wilson, H. H. (1865). *The Vishńu Puráńa: A system of Hindu mythology and tradition.* London: Trübner.
Wilson, H. H. (1870). *The Vishńu Puráńa: A system of Hindu mythology and tradition.* London: Trübner.
Wilson, Margaret. (1929). *Trousers of taffeta: A tale of a polygamous city.* London: J. Cape.
Witwer, H. C. [ca. 1920]. *Kid Scanla.* New York: Grosset & Dunlap.

Witwer, H. C. (1921). *The leather pushers*. New York: Grosset & Dunlap.
Witwer, H.C. [ca. 1926]. *Bill grimm's progress*. New York: Grosset & Dunlap.
Wodehouse, P. G. (1923). *The adventures of sally*. London: Herbert Jenkins.
Wodehouse, P. G. (1932). *Louder and funnier*. London: Faber & Faber.
Wodehouse, P. G. (1928). *Good morning Bill*. London: Methuen.
Wodehouse, P. G. (1929). Mr. Mulliner speaking. London: Herbert Jenkins.
Wodehouse, P. G. [ca. 1966]. *The coming of Bill*. London: Herbert Jenkins. .
Wood, J. (1930). *The nuttall dictionary of quotations from ancient and modern, english and foreign sources*. London: Frederick Warne.
Wren, P. C. (1926). *Beau Geste*. London: J. Murray.

วิทยาศาสตร์. คหกรรมศาสตร์. และอื่นๆ

กรมแผนที่. (2468). *สมุดคู่มือสนาม การวางโครงหลักฐานการสำหรวจรดับและการแม่เหล็ก* พ.ศ.*2468*. [พระนคร]: กองพิมพ์กรมแผนที่.
การแข่งขันกอล์ฟโดยเสด็จสมทบทุน'ประชาธิปก' ชิงรางวัลพระราชทานของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7. (2514). ม.ป.ท: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
จุลดิศ ดิศกุล, ม.จ. (2474). *เท็กนิกการยิ่มว่า*. พระนคร: โรงพิมพ์ลหุโทษ.
ตำหรับม่า. หนังสือตัวเขียน. (ม.ป.ป). ม.ป.ท: ม.ป.พ.
ตำนานแห่งช่าง. (2470). ม.ป.ท: ม.ป.พ.
ตำนานแห่งช่าง (ภาพพระคชลักษณ 98 ภาพ). หนังสือตัวเขียน. (2470). ม.ป.ท: ม.ป.พ
ตำรานพรัตน์. (2464). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณเพิพรรฒธนากร.
บุรฉัตรไชยากร, พันตรี พระองค์เจ้า. (2450). *ตำราวิชาทหารช่าง: เล่ม 1 แบบทำสพานทหารแลวิธีใช้ไม้*. พระนคร: โรงพิมพ์พิสิษฐเลขการ.
ปัญหาขัดข้องโปรดฯ ให้ผูกขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ 5 สำหรับสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณเพิพรรฒธนากร.
ปัญหาพยากรณ์ ของหอพระสมุดวชิรญาณ. (2465). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณเพิพรรฒธนากร..
มิตรธรรมพิทักษ์ (วงศ์ เศวตเลข), หลวง.(2476). *หลักพาณิชย์ศาสตร์บางส่วนและการสหกรณ์: เล่ม 1. ว่าด้วยความรู้ทั่วไปและบริษัทจำกัด*. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
เมธาธิบดี, พระยา. (2469*). ใจความในวิชาคหกิมม์*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณเพิพรรฒธนากร.
ศรีสุนทรโวหาร, พระยา. (ม.ป.ป). *ปุจฉาพยากรณ์*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
สุวพันธุ์ สนิทวงศ ณ อยุธยา, ม.ร.ว. (2470). *เรื่องเข้าของประเทศสยาม (the rice of Siam)*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณเพิพรรฒธนากร.
สมาคมนายช่างแห่งกรุงสยาม: เล่มที่ 1 ตอนที่ 1 (กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2472). พระนคร: โรงพิมพ์กรมรถไฟหลวง.
สมาคมนายช่างแห่งกรุงสยาม. (2473). *ข่าวช่าง*. ม.ป.ท: สมาคมนายช่างแห่งกรุงสยาม.
สิทธิโกสิยพันธ์, ขุน. (2454*). เรื่องทอผ้า*. ม.ป.ท: โรงพิมพ์สามมิตร.

Science. Technology. Agriculture. Home economics. Handicraft.

The Aircraft year book for 1932. (1932). New York: D. Van Nostrand.
Allcock, C.H. (1906). *Theoretical geometry*. London: Methuen.
Andrade, E. N. da C. (1930). *The mechanism of nature; Being a simple approach to modern views on the structure of matter and radiation*. London: G. Bell & sons.
Bates, H. W. (1892). *The naturalist on the river amazons*. London: J. murray.
Beeton, Mrs. [ca. 1910]. *Mrs. Beeton's Sixpenny Cookery: Recipes For Everyday Dishes And General Instruction In the art of cookery*. London: Ward, Lock.
Bilz, F. E. (n.d.). *La nouvelle mediccation natiurelle, traduit de l'allemand*. Paris: F.E. Bilz Libraire-Eduiteur.
Bolex Paillard cine cameras. [ca. 1898]. London: Cinex.
Boulenger, E. G. (1925). *The aquarium book*. London: Duckworth.

Boumphrey, G. M. (1932). *The week-end cookery book*. London: The Soncino Press.
Bragg, W. H. (1926). *Old trades and new knowledge: Six lectures delivered before a juvenile auditory at the Royal Institution, Christmas, 1925*. London: G. Bell & Sons.
Bragg, W. H. (1928). *Craftsmanship and science: Presidential address to the British association, September 5, 1928*. London: Watts.
Bragg, W. H. (1933). *The world of sound; Six lectures delivered at the Royal institution*. London: G. Bell & Sons.
Brehm, A. E., & Jones, T. R. (1869). *Cassell's book of birds (Vol. 1-2)*. London: Cassell, Petter and Galpin.
Brehm, A. E., & Jones, T. R. (1869-1873). *Cassell's book of birds: From the text of Dr. Brehm*. London: Cassell.
British journal photographic almanac, and photographers' daily companion: With which is incorporated the Year book of photography and amateurs' guide and the Photographic annual. (1935). London: Henry Greenwood.
Britton, H. T. S. (1931). *Chemistry, life and civilisation: A popular account of modern advances in chemistry*. London: Chapman & Hall.
Burns. W, & Temple-Wright, R. (1922). *Flowers and gardens in India*. Calcutta: Thacker, Spink.
Carl, K. A. (1906). *With the Empress Dowager of China*. London: Eveleigh Nash.
Chernel, I. (1899). *Magyarország madarai: különös tekintettel gazdasági jelentőségökre*. Budapest: n.p.
Colthurst, I. (1924). *Familiar flowering trees in India*. Calcutta: Thacker, Spink.
A condensed course in motion picture photography. (1920). New York: New York Institute of Photography.
Cooper, E. (1852). *Cometic orbits: With copious notes and addenda*. London: Dublin.
Crowther, J. G. (1931). *An outline of the universe*. London: K. Paul,Trench, Trubner.
Dammerman, K. W. (1929). *Preservation of wild life and nature reserves in the Netherlands Indies*. Weltevreden: Emmink.
Darling, C. R. (1912). *Heat for engineers: A treatise on heat with special regard to its practical application*. London: E. & F.N. Spon.
Dellinger, J. H. (1927). *Lefax radio handbook*. Philadelphia Pa: Lefax.
Dollfus, C., & Bouché, H. (1932). *Histoire de l'aéronautique*. Paris: L'Illustration.
Elements of algebra (Part 2). [1810?]. London: International Buildings.
Fabre, J. H. (1933). *La vie des insectes*. Paris: Librairie Delagrave.
Felix, E. H. (1931). *Television: Its methods and uses*. New York: McGraw-Hill Book.
Fitzwygram, F. W. (1911). *Horses and stables*. London: Longmans, Green.
Flammarion, C. [ca. 1800]. *Contemplations scientifiques*. Paris: Ernest Flammarion.
Le, N. F. V. (1906). *Examples in geometrical drawing*. Eton: At the College Press.
Les Instituts Pasteur d'Indochine: Centenaire De Louis Pasteur. (1922). Saigon: Imprimerie Nouvelle.
Gouffé, J. (1874). *The royal book of pastry and confectionery*. London: Sampson, Low, Marston & Searle.
Gouffé, J., & Gouffé, A. (1874). *The royal book of pastry and confectionery = (Le livre de patisserie)*. London: Sampson Low, Marston, Low, & Searle.
Guillemin, A. V. (1876). *The heavens; An illustrated handbook of popular astronomy*. London: R. Bentley & son.
Hales, H.K. (1936). *The chariots of the air*. London: Wright & Brown.
Home Office. Bureau of Social Affairs. (1926). *The Great earthquake of 1923 in Japan*. Tokyo: The Sanshusha press.
How to use the Ciné-kodak special. (1961). Rochester: Eastman Kodak.
Hutchinson, W.N. (1920). *Dog breaking: The most expeditious, certain and easy method*. London: J. murray.
International technical consulting committee on radio communications, first meeting, The Hague, September 19-October 2, 1929. (1930). Washington: Govt. Print. Off.
Jackson, C. E. (1905). *Examples in physics*. London: Methuen.
Java Motor Club. [ca. 1900]. *Handboek voor automobilisten en motorwielrijders*. N.p.: n.p.
Jeans, J. (1933). *The New Background of Science*. London: Cambridge University Press.
Lane, C. H. (1900). *All about dogs: A book for doggy people*. London: J. Lane.
Lankester, E. R. (1913). *Science from an easy chair: A second series*. London: Adlard & Son.
Lankester, E. R. (1919). *Diversions of a naturalist*. London: Methuen.
Leutz, C. R. (1925). *Modern radio reception*. New York: Experimenters information service.
Leutz, C. R. (1928). *Modern radio reception*. New York: C.R. Leutz.

Leutz, C. R. (1930). *Short waves.* Altoona, Pa: C.R. Leutz.
Loomis, M. T. (1928). *Radio theory and operating for the radio student and practical operator.* Washington: Loomis.
Macmillan, H. F. (1914). *A handbook of tropical gardening and planting, with special reference to Ceylon.* Colombo: H.W. Cave.
Make it yourself: 900 things to make and do. (1927). Chicago: Popular Mechanics Press.
Manly, H. P. (1909). *Drake's radio cyclopedia.* Chicago: F. J. Drake.
Manly, H. P. (1931). *Drake's radio cyclopedia.* Chicago: F.J. Drake.
Mayhew, E. (1870). *The illustrated horse doctor: Being an accurate and detailed account of the various diseases to which the equine race are subjected; Together with the latest mode of treatment, and all the requisite prescriptions.* London: W. H. Allen.
McMillan, D. (1915). *The Motor car.* London: Longmans, Green.
Miniature camera magazine. Vol. 3, No. 10 (September 1939). London: Agfa Photo.
Morgan, A. P. (1922). *Wireless telegraphy and telephony.* New York: The Norman W. Henley.
Morris, F. O. [ca. 1857]. *A history of British butterflies.* London: Groombridge and Sons, Paternoster Row.
Muller, F. C. G. (1898). *Krupp's steel works.* London: William Heinemann.
Natkin, M. (1933). *La photographie sur petit format: Le leica.* Paris: Marcel servant.
The Nautical almanac: Abridged for the use of seamen for the year 1943. (1941). London: His Majesty's Stationery office.
Nilson, A. R. (1929). *Radio up to the minute.* New York: Edward J. clode.
Nordmann, C. (1921). *Einstein et l'univers.* Paris: Paul Brodard Coulommiers.
Payne, A. G. [ca. 1900]. *Cassell's popular cookery.* London: Cassell.
The Photographic journal. (April, 1939). London: n.p.
Pitkin, W. B. (1933). *More power to you!: A working technique for making the most of human energy.* New York: Simon and Schuster.
Recettes, M. (1920). *la fleur de la cuisine francaise.* Paris: La Sirene.
Reg, O. (1924). *Byepaths of colour photography.* London: Percy Lund, Humphries.
Richards, V. (1928). *From crystal to television: The electron bridge: A simple account of wireless and television.* London: A. & C. Black
Roberts, H. (1915). *All about gardening.* London: Ward, Lock.
Routledge, R. (1894). *A popular history of science.* London: George Routledge & Sons.
Routledge, R. (1899). *Discoveries and inventions of the nineteenth century.* London: George Routledge & Sons.
Schlechter, R. (1927). *Die Orchideen: Ihre Beschreibung, Kultur und Züchtung.* Berlin: Verlagsbuchhandlung Paul Parey.
Schloesser, F. (1904). *The cult of the chafing dish.* London: Gay and bird.
Schmidt, J. (1900-1904). *Flora of Koh Chang: Contributions to the knowledge of the vegetation in the Gulf of Siam.* Copenhagen: Bianco Luno.
Schmidt, J. (1990). *Flora of Koh Chang: Contributions to the knowledge of the vegetation in the Gulf of Siam.* Copenhagen: Bianco Luno.
Scott, G. G. (1930). *The science of biology, an introductory study.* New York: Thomas Y. Crowell.
Seely, L. (1902). *Mrs. Seely's cook book: A manual of French and American cookery, with chapters on Domestic servants, their rights and duties and many other details of household management.* New York: Macmillan.
Sisal, production and preparation: Comparative notes on other fibers: The question of Panama disease. (1929). London: John Bale, sons & Danielsson.
Slosson, E. E. (Ed.). (1924). *Keeping up with science: Notes on recent progress in the various sciences for unscientific readers.* New York: Blue Ribbon Books.
Spaulding, R. H. (1921). *Your dog and your cat, how to care for them: A treatise on the care of the dog and cat in the home.* London: D. Appleton.
Spon, E. (1879). *Workshop receipts for the use of manufacturers, mechanics and scientific amateurs.* London: E. & F.N. Spon.
Stockard, C. R. (1931). *The physical basis of personality.* New York: W. W. Norton.
Telefunken G.m.b.H. (1928). *25 Jahre Telefunken: Festschrift der Telefunken-Gesellschaft, 1903-1928.* Berlin: Author.
Text Book on Electricity & Magnetism: For the use of the cadets at the Royal Military Academy. (1911). London: Royal Military Academy.

Thomson, J. A. (Ed.). (n.d.). *The Outline of Science: Aplain story simply told* (Vol. 1). London: The Waverley Book.
Turner, D. M. (1833). *The book of scientific discovery; How science has aided human welfare.* London: G. G. Harrap.
Wallace, E. [ca. 1935]. *"Smithy".* London: George Newnes.
Wilson, G. W. (1866). *Photographs of English and Scottish scenery.* Aberdeen: [J. Duffus].
Witts, A. T. (1937). *Television cyclopaedia.* London: Chapman & Hall.

ศาสนา ปรัชญา

กรมธรรมการ. (2466). *ท่าเนียบการปกครองคณะสงฆ์.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2465*). ธรรมวิธีนมัสการ: เมตตสูตรกับพยากตาพยากตวัตถุ.* พระนคร: โรงพิมพ์พิศาลบรรณนิติ์.
จุณณิยบทคาถา?. (2400?). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2471). *พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช* (พิมพ์ครั้งที่ 4). [พระนคร] โรงพิมพ์พาณิชสรรพอุดม.
ชาตกฏฐกถาย ทุติโย ภาโค เอกนิปาต วณฺณนา ญาณวรตเถเรน สาสนโสภเณน โสธิตา 2467 พุทฺธสเก มุทฺทิตา ปฐเมวาเร. (2467). พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลเยน ปกาสิตา.
ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. (2466). *นิบาตชาดก: จตุตถฺสินิบาต.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. (2467*). นิบาตชาดก: สัตฺตินิบาต.* พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. (2468). *ตริอาธิปตัย.*พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. (2474). *จันทกุมารชาดกที่ 7.* พระนคร: โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2462). *นิบาตชาดก: เล่ม 1. เอกนิบาต ปฐมปัณณาสก.* ม.ป.ท.:ม.ป.พ.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2468). *ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2469). *ตำนานพุทธเจดีย์สยาม.* [พระนคร]: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2471). *มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศสยาม.* พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ธรรมเทศนาหน้าศพและธรรมเทศนาสอนประชาชนกับประวัติท่านผู้หญิงยมราช (ตลับ สุขุม). (2474). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
ธรรมปีติกถา. (2479).พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
ธรรมสมาคมเทศนาในงานพระศพพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปียมหาราชปดิวรัดา. (2472). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
นิบาตชาดก: เล่ม 4. เอกนิบาต 2 วรรค ภาค 4 ตอนปลาย. (2461). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
นิบาตชาดก: เล่ม 5. เอกนิบาต สามวรรค ภาคที่ 5. (2461). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
นิบาตชาดก: เล่ม 11. เอกาทสนิบาต แล ทวาทสนิบาต. (2470). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
นิบาตชาดก: เล่ม 16. จัตตาฬีสนิบาตและปัญญาสนิบาต. (2471). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
นิบาตชาดก: เล่ม 21. มหานิบาต. (2472). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
ปปญฺจสูทนิยา นาม มชฺฌิมนิกายฏฐกถาย ทุติโย ภาโค มูลปณฺณาสกวณฺณนา ท ธมฺมธเชน เทวตรุณานุสิฏฺเฐน อุปเสวเกน โสธิตา. (2463). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไท.
ประวัติและเทศนาของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ วัดโสมนัสวิหาร. (2476). พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
ปัญญาสชาดก: ประชุมนิทานในประเทศนี้แต่โบราณ 50 เรื่อง: ภาคที่ 1. สมุททโฆสชาดกกับสธนชาดก. (2473). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ปัญญาสชาดก: ประชุมนิทานในประเทศนี้แต่โบราณ 50 เรื่อง: ภาคที่ 2. สุธนูชาดก. (2473). พระนคร: รงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ปัญญาสชาดก: ประชุมนิทานในประเทศนี้แต่โบราณ 50 เรื่อง: ภาคที่ 16. พากุลชาดก. (2473). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ปัญญาสชาดก: ประชุมนิทานในประเทศนี้แต่โบราณ 50 เรื่อง: ภาคที่ 22. เทวันทชาดก. (2473). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
ปัญญาสชาดก: ประชุมนิทานในประเทศนี้แต่โบราณ 50 เรื่อง: ภาคที่ 25. วรุณชาดก. (2473). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
ปัญหาธรรมวินิจฉัย. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย.
ปัญหาพระยามิลินท์: เล่ม 2. ตอนเมณฑกปัญหา. (2475). พระนคร: โรงพิมพ์สยามพณิชยการ.
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จ. (2468). *แบบเรียนพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร.* พระนคร: โรงพิมพ์กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ.

พระครูคณานัมสมณาจารย์, (2468). *ตำรากงเด็กแลตำรากฐินของสงฆ์อานัมนิกาย*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
พระพุทธโฆษาจารย, สมเด็จ. (2476). *พระพุทธภาษิตแปลสมเดจพระพุทธโฆษาจารยวัดเทพศิรินทราวาส ตรวจแก้*. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.
พระโพธิวงศาจารย์. (2470). *แว่นใจ*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.
พระสาสนโสภณ. (2469). *สาธุปฏิบัติ*. พระนคร: ม.ป.พ.
พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ สิริจนโท(จันทร์). (2470). *หนังสือเทศนากรณียเมตตสูตร์*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต.
พุทธประวัติ เล่ม 1 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2456). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
รศชา. (2450). *โลกศีล: เปนสมุดคู่มือเพื่อเลือกสรรสำรวมกายวาจาสำหรับมหาชนทุกชนิดในนาๆ สาสนลัทธิ* (เล่ม 3). พระนคร: โรงพิมพกองลหุโทษ.
วชิรญาณวงศ, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. (2473). *บุรพวิศาขบัลสนธรรม*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2443). *อุปาสะกะปะฏิบัติ*. พระนคร: โรงพิมพ์วัชรินทร.
วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2463). *อนุพุทธปวัตติ*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2471). *พุทธมามกะ*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2472). *พระมงคลวิเสสกถาถวายในรัชกาลที่ 5*. พระนคร: โรงพิมพ์พาณิชสรรพอุดม.
วิจิตรธรรมปริวัตร, พระยา. (2471). *แถลงการณ์คณะสงฆ์: เล่ม 16. พระพุทธศักราช 2471*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
พระพุทธโฆษาจารย, สมเด็จ. (2479). *แว่นธรรม: โอวาทของสมเดจพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส*. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์.
ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท, หม่อมเจ้า พระ. (2464). *เรื่องความแก่กระทู้ธรรม*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
สมเด็จพระสังฆราช ปุสสเทวะ. (2463). *เทศนา สังคหวัตถุ แลเทวดาพลี: เทศนาพิเศษถวายในพระราชพิธีการแจกเบี้ยหวัดในรัชกาลที่ 4*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
สารตถปกาสินิยา นาม สยุตตนิกายฏฐกถาย ทุติโย ภาโค นิทานวคค ขนธวารวคควณณนา. (2463). พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
สุมงคลวิลาสินิยา นาม ทีฆนิกายฏฐกถาย ตติ โย ภาโค ปาฏิกวคค วณณนา เขมจาริตเถเรน เทวโมลินา โสธิตา 2462 พุทธสเก มุทหิตา ปฐ วาเร. (2463). พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
อฏฐกนิปาต วณณนา. (ม.ป.ป.). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
อนุมานราชธน, พระยา. (2474). *จับโป๊ยล่อหั่น*. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ไทยเขษม.

Religion. Philosophy.

The Aitareya Brahmanam of the Rigveda: Containing the earliest speculations of the Brahmans on the meaning of the sacrificial prayers. (1863). Bombay: Government Central Book Depot.
Balkin, H. H. (1920). *The new science of analyzing character*. Boston: The Four Seas.
Blanchard, R. H. [ca. 1909]. *Handbook of Egyptian gods and mummy amulets*. Cairo, Egypt: R.H. Blanchard.
Bonetti, G. (1934). *St. John Bosco's early apostolate*. London: Burns, Oates & Washbourne.
Budge, E. A. W. (1899). *Egyptian magic*. London: Kegan Paul trench, Trubner.
Davies, J. (Ed.). (1907). *Hindu philosophy: The Bhagavad gita or the sacred lay a Sanskrit philosophical poem*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner.
Duncan, V. G. (1933). *Proof*. London: Rider.
Elliot, A. H. (1882). *The state and the church*. London: Macmillan.
Fels, M. F. (1927). *Toward the light*. New York: G. Dobsevage.
Ficino, M. (1980). *The book of life*. Dallas, Tex.: Spring Publications
Forlong, J. G. R. (1897). *Short studies in the science of comparative religions, embracing all the religions of Asia*. London: Bernard Quaritch.
Frazer, J. G. (1924). *Leaves from the golden bough*. New York: The Macmillan.
Groenings, J. (1921). *A gatholic catechism for the parochial and Sunday schools of the United states*. New York: Benziter Brothers.
Guyon, R. (1927). *La cruaute*. Paris: Librairie Felix Alcan.
Hearley, J. (1929). *Pope or Mussolini*. New York: The Macaulay.
Hewer, N. A. (n.d.). *The Rock*. Los Angeles: West Coast.
His holiness The Supreme Patriarch of The Kingdom of Siam. (1916). *The Buddhist attitude towards national defence and administration: A special allocution*. [Thailand]: His holiness The Supreme Patriarch of The Kingdom of Siam.

Johnson, G. [ca. 1927]. *The great problem and the evidence for its solution*. London: Hutchinson
Kato, G. (1926). *A study of Shinto: The religion of the Japanese nation*. Tokyo: Meiji Japan society.
Lodge, O. (1919). *Raymond, or Life and death: With examples of the evidence for survival of memory and affection after death*. London: Methuen.
Marcus Aurelius, Emperor of Rome. (1880). *Thoughts of the Emperor M. Aurelius Antoninus*. London: G. Bell & sons.
McClung, S. O. (1906). *The annunciation of the Eden age*. Williams, Ind: Printed for the author.
Mingle, I. (1930). *Steps in the way: Vol. 2. Healing and prayer*. Chicago: School of Liveable Christianity.
Muir, W. (1923). *The life of Mohammad: From original sources*. Edinburgh: Hon Grant
Overstreet, H. A. (1931). *The enduring quest: A search for a philosophy of life*. New York: W.W. Norton.
Principal teachings of the True sect of pure land. (1915). Kyoto: The Otaniha Hongwanji.
Rau, G. V. (1902). *Buddhism and Brahmanism*. Mysore: The Graduates Trading Association press.
Russell, D. (1927). *The right to be happy*. London: George Routledge & Sons.
Sabatini, R. [ca. 1913]. *Torquemada and the Spanish inquisition: A history*. Boston: Houghton Mifflin.
Schrenck-Notzing, A. (1920). *Phenomena of materialization: A contribution to the investigation of mediumistic teleplastics*. London: Kegan Paul Trench, Trubner.
Sinclair, U. (1930). *Mental radio does it work, and how?*. London: T. Werner Laurie.
Spencer, H. (1875). *Essays: Scientific, political, and speculative* (Vol. 3). London: Williams and Norgate.
Streeter, B. H., Chilcott, C. M., Macmurray, J., & Russell, A. S. (1927). *Adventure; The faith of science and the science of faith*. London: Macmillan.
Vance, J. G. (1927). *A mirror of personality*. London: Williams and Norgate.
Wachirayānawarōrot, Prince, son of Mongkut, King of Siam, Supreme Patriarch. [ca. 1919]. *The triumph of right: A special allocution*. Bangkok: Bangkok Daily Mail.
Watson, J. B. (1924). *Behaviorism*. New York: W. W. Norton.
Werner, M. R. (1925). *Brigham Young*. New York: Harcourt, Brace.

Art

Anti, C. (1931). *Policleto*. Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E."
The Architectural review (Vol. 47-50). (May-August, 1930). London: n.p.
Belgian art in exile: A representative gallery of modern Belgian art. (1916). London: Bemrose & Sons.
Bell, E. (1915). *The architecture of ancient Egypt: A historical outline*. London: G. Bell & Sons.
Bendinelli, G. (1931). *La colonna traiana*. Roma: Istituto Nazionale.
Bock, F. (1896). *Die byzantinischen zellenschmelze der sammlung dr*. Aachen: La Ruelle'sche accidenzdr. *The boy mechanic: Book 4. A book that tells how to make things*. [ca. 1925]. Chicago: Popular mechanics Press.
British Broadcasting Corporation. (1932). *Broadcasting House*. London: Author.
Cederholm, G. (1923). *Svenska folklivsbilder. Stockholm*: Nordiska Museet.
Cole, P. T. (1931). *Vanity varnished, reminiscences in many colours*. London: Hutchinson.
Costantini, V. (1930). *Giovanni Segantini*. Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E."
Costantini, V. (1931). *Gaetano Previati*. Roma: Istituto nazionale "L. U. C. E.
Dick, S. (1923). *Arts and crafts of old Japan*. Edinburgh: T.N.Foulis.
Eliasberg, A. (1922). *Russische Baukunst*. München: Georg Müller.
Flint, R. (1927). *Albert sterner: His life and his art*. New York: Payson & Clarke.
Forbes-Robertson, J. (1931). *Time was: The reminiscences of W. Graham Robertson*. London: Hamish Hamilton.
Gamba, C. [ca. 1930]. *Giotto*. Roma: Instituto nazionale "L.U.C.E.
Giglioli, O. H. (1930). *Masaccio*. Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E."
A guide to Thorvaldsen's museum. (1892). Copenhagen: Thiele's press.
Gyula, K. (1903). *AZ epitomuveszet tortenete*. Kiadohivatal: Magyar Mernok
Hermanin, F. (1930a). *La Farnesina*. Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E."
Hermanini, F. (1930b). *Alberto Dürer*. Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E."

Kerr, R. (1865). *The gentleman's house; or, How to plan English residences, from the parsonage to the palace; With tables of accomodation and cost, and a series of selected plans.* London: J. Murray.
Lavagnino, E. (1931). *Brunellesco.* Roma: Istituto nazionale "L.U.C.E."
Laube, R., & Stahl, F. (1927). *Das Grosskraftwerk Klingenberg: Architekturgestaltung von Klingenberg u. Issel B.D.A.* Berlin: Verlag Ernst Wasmuth.
Lega, S. (1931). *Silvestro lega.* Roma: Instituto nazionale "L.U.C.E.
Leslie, C. R. (1870). *A hand-book for young painters.* London: J. Murray.
Lorenzetti, G. (1931). *Vetri di murano.* Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E.
Lubke, W. (1887). Ecclesiastical art in Germany during the middle ages. Edinburgh: T.C. Jack.
Luquet, G. H. (1930). *The art and religion of fossil man.* London: Humphrey Milford.
Mancini, A. (1931). *Antonio Mancini.* Roma: Istituto nazionale L.U.C.E
Mariani, V. (1930a). *IL Caravaggio.* Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E."
Mariani, V. (1930b). *Sculture lignee in Abruzzo.* Roma: Istituto nazionale "L.U.C.E.".
Neppi, A. (1932). *Andrea Appiani.* Roma: Istituto nazionale "L.U.C.E."
Ortolani, S. (1930). *Giacinto gigante.* Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E."
Piceni, E. (1933). *Giuseppe de nittis I nuraghi ed I loro abitatori.* Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E."
Piranesi, G. B. (1932). *G. B. Piranesi.* Roma: Istituto Nazionale "L.U.C.E."
Price, C. B. (1924). *Portraits of ten country houses designed by Delano & Aldrich.* New York: Doubleday.
Serra, L. (1930). *Raffaello.* Roma: Istituto nazionale "L.U.C.E."
Stanley, G. [ca. 1855]. *A classified synopsis of the principal painters of the Dutch and Flemish schools, their scholars, imitators, and analogists.* London: Henry G. Bohn.
The studio: An illustrated magazine of fine and applied art volume ninety-seven. (1929). London: Office of the studio XLIV Leicester Square.
Urbani de Gheltof, G. M. (1885). *Les arts industriels a Venise au Moyen Age et à la Renaissance: Notes.* Venis: Usiglio & Diena.
Whitaker-Wilson, C. (1932). *Sir Christopher Wren: His life and times.* London: Methuen.

Economics. Finance. Transportation. Criminology. Sociology. Social problems

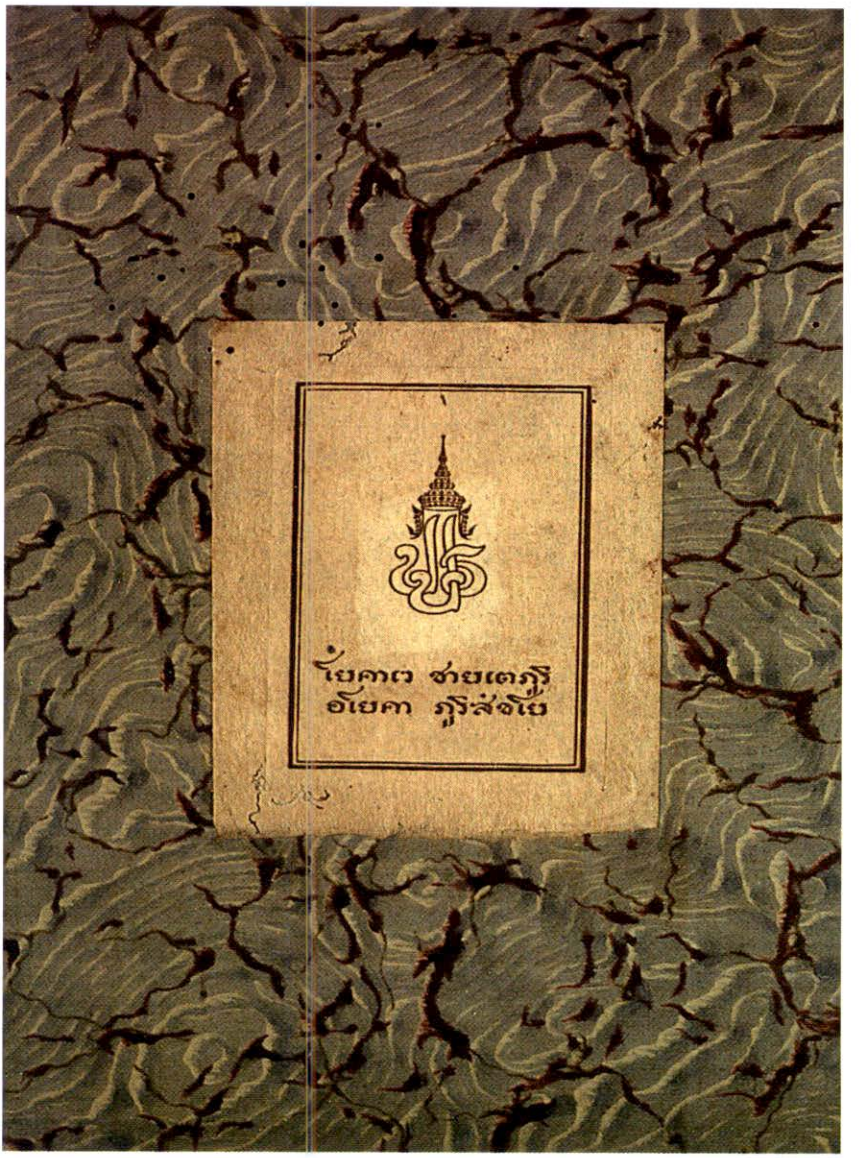
Ammende, E. (1936). *Human life in Russia.* London: G. Allen & Unwin.
The artistic evolution of the English home. (n.d.). London: Waring & Gillow.
Ashton-Wolfe, H. (1932). *Strange crimes, culled from the archives of the Paris sùreté.* London: Hurst & Blackett.
Atholl, K. M. S.-M., Duchess of. (1931). *The conscription of a people.* London: P. Allan.
Barry, P. B. [ca. 1927]. *Twelve monstrous criminals: from nero to rasputin A.D.37-A.D.1916.* London: Hutchinson.
Beard, C. A. (1932). *America faces the future.* Boston: Houghton Mifflin.
Bentham, J. (1923). *An introduction to the principles of morals and legislation.* London: Oxford.
Bernard, L. L. (1924). *Instinct: A study in social psychology.* New York: Hanry Holt.
Besant, W., & Rice, J. [ca. 1900]. *The seamy side.* London: Chatto and windus, Piccadilly.
Boy Scouts of America. (1924). *Handbook for scoutmasters: A manual of leadership.* New York: Boy Scouts of America.
British Columbia. Bureau of Provincial Information. (1930). *Manual of provincial information: Province of British Columbia.* Victoria, BC: Author.
Calvert, E. R. (1927). *Capital punishment in the twentieth century.* London: G. P. Putnam's.
Cole, G. D. H. (1932). *The intelligent man's guide through world chaos.* London: V. Gollancz.
Dickinson, G. L. (1931). *After two thousand years.* New York: W. W. Norton.
Die farbige Front: Hinter den Kulissen der Weltpolitik. (1936). Leipzig: P. List.
Dreiser, T. (1931). *Tragic America.* London: Constable.
Du Cane, E. F. (1885). *The punishment and prevention of crime.* London: Macmillan.
Farrer, T. H. F., Baron. (1883). *The state in its relation to trade.* London: Macmillan.
Foster, W. T., & Catchings, W. (1928). *The road to plenty.* Boston: Houghton Mifflin.

George, M. D. (1925). *London life in the xviiith century*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner.
Handbuch für die deutsche Handels-Marine auf das Jahr 1900. (1900). Berlin: Georg Reimer.
Handbuch für die deutsche Handels-Marine auf das Jahr 1901. (1901). Berlin: Georg Reimer.
Harper, C. G. (1908). *Half-hours with the highwaymen: picturesque biographies and traditions of the "knights of the road"* (Vol. 2). London: Chapman & Hall.
Hollander, J. H., & Barnett, G. E. (1906). *Studies in American trade unionism*. London: Hodder and Stroughton.
Irving, H. B. (1923). *Last studies in criminology*. London: W. Collins & Sons.
Laski, H. J. (1927). *Communism*. London: T. Butterworth.
Leacock, S. (1920). *The unsolved riddle of social justice*. London: John Lane.
MacBeth, R. G. (1924). *The romance of the Canadian Pacific railway*. Toronto: Ryerson Press.
Masayoshi, M. (1899). *Report of the adoption of the gold standard in Japan*. Tokyo: Printed at the Government Press.
McDougall, W. (1908). *An introduction to social psychology*. London: Methuen.
McNair, J. F. A. (1899). *Prisoners their own warders: A record of the convict prison at Singapore in the Straits Settlements, established 1825, discontinued 1873, together with a cursory history of the convict establishments at Bencoolen, Penang and Malacca from the year 1797*. Westminster: Constable.
Mitchison, G. R. (1931). *The first workers' government; or, New times for Henry Dubb*. London: V. Gollancz.
Morain, A. (1931). *The underworld of Paris, secrets of the sûreté*. New York: E. P. Dutton.
Nesta H. W. (1922). *World revolution: The plot against civilization*. London: Constable.
Newfang, O. (1927). *Harmony between labor and capita: An essay on the welfare of nations*. London: G.P.Putnam's Sons.
Owen, C. (1932). *King Crime; An English study of America's greatest problem*. New York: Henry Holt.
Scheinfeld, A. (1939). *You and heredity*. London: Chatto and Windus.
Scott's standard postage stamp catalogue. (1904). New York: Scott Stamp and Coin.
Siegfried, A. (1931). *England's crisis*. New York: Harcourt, Brace.
Spencer, H. (1880). *Social statics: or, The conditions essential to human happiness specified, and the first of them developed*. New York: D. Appleton.
Stoddard, L. (1923). *The rising tide of color against white world-supremacy*. New York: Charles Scribner's Sons.
Things all Scouts should know: A collection of 313 illustrated paragraphs of useful information, specially selected for the use of boy scouts. (1911). London: C. Arthur Pearson.
Towne, E. T. (1928). *Social problems, a study of present-day social conditions*. New York: Macmillan.
Wells, H. G. (1932). *The work, wealth and happiness of mankind*. London: William Heinemann.
Wilson, A. J. (1882). *The national budget: The national debt taxes and rates*. London: Macmillan.
Woodhall, E. T. [ca. 1932]. *Detective and secret service days*. London: Jarrolds.

Library Science. and Other

American Library Association., & Library Association. (1930). *Catalog rules: Author and title entries*. London: The Library association.
Batiffol, L. (1927). *Cardinal de Retz*. Paris: Librairie Hachette.
Chambers's information for the people (Vol. 1). (1848). Edinburgh: W. and R. Chambers.
Doyle, A. C., Sir. [1908?]. *Through the magic door*. London: T. Nelson & Sons.
Punch, or The London Charivari: Vol. 170 (January-June 1926). (1926). London: The Office, IO.
Punch, or The London Charivari: Vol. 171 (July-December, 1926). (1926). London: Bradbury, Agnew.
Rhys, E. (1906). *Everyman's library*. London: J. M. Dent & Sons.
Roebuck, G. E. (1914). *A primer of library practice*. London: Grafton.
Sabbe, M. (1923). *Christopher Plantin*. Antwerp: Typ. J.-E. Buschmann.
Sayers, W. C. B. (1929). *An introduction to library classification: Theoretical, historical and practical, with readings, exercises and examination papers*. London: Grafton.

Sayers, W. C. B., & Stewart, J. D. (1913). *The card catalogue; A practical manual for public and private libraries: Including other uses of cards in libraries.* London: Grafton.
Scott, W.,Sir. [ca. 1900]. *Ivanhoe: A romance.* London: Adam and Charles Black.
The Sunday at home, 1897-98. [1898?]. London: Religious Tract Society.
Tout en un: Encyclopédie des connaissances humaines. (1921). Paris: Librairie Hachette.

ป้ายบรรณสิทธิ์หนังสือส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอนที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

กาลานุกรม ๑๒๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเหตุการณ์ที่เกี่ยวเนื่อง (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๕๖)

สำนักบรรณสารสนเทศ
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ความนำ

ในโอกาสครบ ๑๒๐ ปีแห่งการพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีพุทธศักราช ๒๕๕๖ สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ได้ศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่เสด็จพระบรมราชสมภพ เมื่อวันพุธที่ ๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๓๖ จนถึงปีพุทธศักราช ๒๕๕๖ จำนวน ๑๒๐ เหตุการณ์ ด้วยความมุ่งหมายจะให้เป็นข้อมูลอ้างอิงโดยสังเขปสำหรับผู้สนใจที่จะนำไปสู่การศึกษาค้นคว้าเชิงลึกได้ในโอกาสต่อไป

การนำเสนอลำดับเรื่องราวในกาลานุกรม ๑๒๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและเหตุการณ์ที่เกี่ยวเนื่อง (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๕๖) นี้ ได้จัดเรียงตามลำดับเวลาก่อน-หลังที่เกิดเหตุการณ์เท่าที่ค้นหาข้อมูลหลักฐานต่างๆ ได้ ทั้งนี้ประเด็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนปีพุทธศักราช ๒๔๘๔ ได้นำเสนอโดยจัดเรียงลำดับเดือนตามแบบแผนประเพณีไทยแต่เดิมมา ซึ่งกำหนดวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่ และวันที่ ๓๑ มีนาคม เป็นวันสิ้นปี ดังนั้นการเรียงลำดับเหตุการณ์จึงเรียงตั้งแต่เดือนเมษายนเป็นเดือนที่ ๑ ไล่เรียงไปจนถึงเดือนมีนาคมเป็นเดือนที่ ๑๒ ในแต่ละปี เหตุการณ์ใดมีวันที่ เดือน และปี ที่มีข้อมูลชัดเจนก็จะนำเสนอไว้ก่อน บางเหตุการณ์มีข้อมูลปรากฏเพียง เดือน ปี หรือปีเพียงอย่างเดียว จะเรียงไว้ต่อท้ายเหตุการณ์ที่มีข้อมูล วัน เดือน ปี ครบถ้วน ส่วนเหตุการณ์ที่เกิดตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๘๔ เป็นต้นมาได้จัดเรียงตามปฏิทินสากล คือเดือนมกราคมเป็นเดือนแรก และเดือนธันวาคมเป็นเดือนสุดท้ายของปี

เพื่อให้การอ่านสามารถทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น ในที่นี้จึงเสนอตารางลำดับเดือนที่ ๑ ถึงเดือนที่ ๑๒ ของปีก่อนและหลังพุทธศักราช ๒๔๘๔ ไว้ดังนี้

การเรียงลำดับเดือน ๑ - ๑๒ ช่วงเวลาก่อนและหลังปีพุทธศักราช ๒๔๘๔

พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๘๓		พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๕๕๖	
ลำดับ	เดือน	ลำดับ	เดือน
๑	เมษายน	๑	มกราคม
๒	พฤษภาคม	๒	กุมภาพันธ์
๓	มิถุนายน	๓	มีนาคม
๔	กรกฎาคม	๔	เมษายน
๕	สิงหาคม	๕	พฤษภาคม
๖	กันยายน	๖	มิถุนายน
๗	ตุลาคม	๗	กรกฎาคม
๘	พฤศจิกายน	๘	สิงหาคม
๙	ธันวาคม	๙	กันยายน
๑๐	มกราคม	๑๐	ตุลาคม
๑๑	กุมภาพันธ์	๑๑	พฤศจิกายน
๑๒	มีนาคม	๑๒	ธันวาคม

ดังนั้นในการศึกษาเหตุการณ์ต่างๆ จึงควรทำความเข้าใจไปตามลำดับ จะเห็นได้ว่าในตารางข้อมูลกาลานุกรมนี้มีหลายแห่งที่แสดงเหตุการณ์ในปีเดียวกัน แต่เรียงลำดับเดือนไม่เป็นไปตามปฏิทินปัจจุบันที่คุ้นเคย ซึ่งอาจทำให้มีข้อสงสัยตามมาได้ ดังเช่น ลำดับเหตุการณ์ที่ ๒๕ เกิดขึ้นวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙ เรียงไว้ก่อนเหตุการณ์ที่ ๒๖ ซึ่งเกิดขึ้นวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นต้น

กาลานุกรม ๑๒๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเหตุการณ์ที่เกี่ยวเนื่อง (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๕๖)

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๑	๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖	*ทรงพระราชสมภพ วันพุธ เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖* ได้รับพระราชทานนามว่า สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ฯ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเรียกพระนามว่า *"เอียดน้อย"*
๒	๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๘	ทรงพระราชพิธีโสกันต์ และได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามดำรงพระเกียรติยศเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ฯ กรมขุนศุโขไทยธรรมราชา
๓	กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๙	เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ทวีปยุโรป
๔	๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๙	ทรงศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ และภาษาลาติน เพื่อเป็นพื้นฐานในการที่จะเสด็จไปทรงศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ จากนั้นทรงเข้าศึกษาในวิทยาลัยอีตัน เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ และศึกษาต่อในโรงเรียนทหารที่เมืองวูลิช ประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๕๔ - ๒๔๕๖
๕	พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๔๕๗	เสด็จเข้าประจำการในกองทหารปืนใหญ่ม้าที่เมืองอัลเดอชอต (Adershot) ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ ถึง กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๗ แล้วเสด็จกลับประเทศไทย
๖	พ.ศ. ๒๔๕๘ - ๒๔๖๐	เสด็จกลับถึงประเทศไทย และทรงรับราชการทหารในตำแหน่งนายทหารคนสนิทของจอมพล สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ เสนาธิการทหารบก ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนขึ้นเป็นผู้บังคับการกองร้อยทหารปืนใหญ่รักษาพระองค์ และดำรงพระยศเป็นนายร้อยเอก แล้วทรงย้ายไปรับราชการประจำกรมบัญชาการกองทัพน้อยที่ ๒ ในตำแหน่งนายทหารฝ่ายเสนาธิการ ได้เลื่อนพระยศเป็นนายพันตรี ตำแหน่งผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม
๗	๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐	ทรงพระผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นพระอุปัชฌาย์ เสด็จประทับจำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๘	๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเงินพระคลังข้างที่เพื่อก่อสร้างวังศุโขทัย ซึ่งขณะนั้นอยู่ระหว่างดำเนินการก่อสร้างและพระราชทานนามวังตามประกาศราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ว่า *"วังศุโขไทย"*
๙	๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๑	ทรงอภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี สวัสดิวัตน์ ณ พระที่นั่งวโรภาษพิมาน พระราชวังบางปะอิน
๑๐	๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๓	เสด็จทวีปยุโรปเพื่อรักษาพระองค์ และทรงศึกษาต่อวิชาทหารชั้นสูง
๑๑	ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๗	เสด็จกลับประเทศไทยและทรงเข้ารับราชการทหาร ในตำแหน่งปลัดกรมเสนาธิการ และเลื่อนพระยศเป็นนายพันเอก ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงรับตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๒ และเป็นผู้บังคับการพิเศษกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒
๑๒	๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ฯ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา
๑๓	๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘	เสด็จขึ้นครองราชย์ ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๕
๑๔	๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘	พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับการน้อมเกล้าฯ ถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องบรมราชาภรณ์ เครื่องประดับอิสริยยศ แล้วมีพระปฐมบรมราชโองการความว่า จะทรงราชภาระครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชน และทรงตั้งสัตยาธิษฐานตั้งพระราชหฤทัยดำรงทศพิธราชธรรมจักรวรรดิวัตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี พระวรชายาขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี
๑๕	๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘	เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคเลียบพระนคร เนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
๑๖	๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘	เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคเลียบพระนคร เนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๑๗	๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘	โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติเงินรัชชูปการ พ.ศ. ๒๔๖๘ ออกมาใช้บังคับ ซึ่งเป็นการแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับการเรียกเก็บเงินภาษีจากชายฉกรรจ์ เพื่อเอามาใช้จ่ายในการทำนุบำรุงบ้านเมือง เรียกว่า *"เงินรัชชูปการ"*
๑๘	๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘	โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อกระทรวงคมนาคมและพาณิชยการเป็น *"กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม"*
๑๙	๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙	โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติออกประกาศและแถลงข้อเท็จจริง เรื่องเกี่ยวกับสถานการณ์การเงิน อันจะต้องตัดรอนรายจ่ายต่างๆ ของแผ่นดิน เพื่อให้งบประมาณเงินแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๖๙ ให้ลุดุลยภาพได้
๒๐	๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙	โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งราชบัณฑิตยสภา โดยยกฐานะกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครเดิมขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสภา เพิ่มหน้าที่จัดการพิพิธภัณฑสถานและบำรุงการศิลปกรรม
๒๑	๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๙	โปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง *"กรมรักษาสัตว์น้ำ"* ขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการ เพื่อทำหน้าที่บำรุงรักษาและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เป็นครั้งแรกในกรุงสยาม
๒๒	๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปถวายเครื่องราชสักการะ กราบถวายบังคมพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระลานพระราชวังดุสิต
๒๓	๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๙	โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยการส่งโบราณและศิลปวัตถุออกนอกประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๖๙ เพื่อคุ้มครองรักษาโบราณวัตถุและศิลปวัตถุฉบับแรกของประเทศไทย
๒๔	ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๙	สร้างวังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ผู้ออกแบบและอำนวยการก่อสร้างคือ หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร
๒๕	๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครแหล่งรวบรวมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุเพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาหาความรู้
๒๖	๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีไปทรงเปิดสะพานพระราม ๖

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๒๗	๖ - ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีไปทรงสักการะพระพุทธชินราช และพระพุทธรูปสำคัญตามปูชนียสถานต่างๆ และวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ เสด็จไปทอดพระเนตรการประชุมสมาชิกสหกรณ์จังหวัดพิษณุโลก ขณะประทับแรมอยู่ ณ มณฑลพิษณุโลก
๒๘	๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จฯ ทรงเปิดป้ายโรงเรียนชื่อพระราชทานว่า *"โรงเรียนพิษณุวิทยาคม"* และพระราชทานธงทองแก่กองลูกเสือ จังหวัดพิษณุโลก
๒๙	๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จประพาสเมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย และเสด็จเยี่ยมนครเชียงใหม่
๓๐	๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีไปทอดพระเนตร และทรงป้อนอ้อยพระราชทานแก่ช้างพลายสำคัญ และประพาสในบริเวณเมืองเชียงใหม่
๓๑	๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการดำเนินงานของโรงพยาบาลโรคเรื้อน เกาะกลาง เชียงใหม่ มีพระราชปฏิสันถารถึงทุกข์สุขกับผู้ป่วยที่เข้าไปรักษาตัวอยู่ ณ ที่นั้น
๓๒	๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปพระราชทานพระแสงราชศัสตราแก่เจ้าจักร์คำขจรศักดิ์ เจ้าเมืองลำพูน และเสด็จพระราชดำเนินไปทรงสักการะพระมหาธาตุหริภุญไชย ทรงสรงน้ำพระมหาธาตุโดยรอกชักเชือกเลื่อนขันสรงน้ำถวายผ้าสีชมพูห่มและโปรดเกล้าฯ ให้มีการเวียนเทียนสมโภชองค์พระมหาธาตุหริภุญไชย
๓๓	๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปในพิธีสมโภชช้างเผือกซึ่งบริษัทบอเนียวน้อมเกล้าฯ ถวาย ที่โรงสมโภช ศาลากลาง เชียงใหม่
๓๔	๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี จากที่ประทับแรมม่อนจ๊อกป๊อก บนดอยสุเทพ ไปทอดพระเนตรสวนกุหลาบของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๓๕	๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๙	เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพระราชพิธีเปิดหอพระสมุดวชิราวุธ ณ ถนนหน้าพระธาตุ
๓๖	พ.ศ. ๒๔๖๙	โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายหอพระสมุดวชิรญาณซึ่งตั้งอยู่ที่ตึกถาวรวัตถุ ถนนมหาธาตุ มาอยู่ที่พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน เพื่อรวบรวมสมุดไทย ใบลาน จารึกและให้จัดตั้งหอพระสมุดวชิราวุธขึ้นที่หอพระสมุดวชิญาณเดิม เพื่อรวบรวมหนังสือพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖ และหนังสือพิมพ์ใหม่หอพระสมุดทั้งสองแห่งนี้เรียกรวมกันว่า *หอพระสมุดสำหรับพระนคร*
๓๗	๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๐	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปทรงเยี่ยมชาวเมืองจันทบุรี และเสด็จประพาสน้ำตกพลิ้ว ได้ฉายพระรูป ณ โขดหินที่ทรงสลักอักษรพระปรมาภิไธยย่อ ไว้เป็นที่ระลึกใกล้กับอักษรพระปรมาภิไธยย่อของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราชชนก
๓๘	๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๐	เสด็จประพาสเกาะช้าง จังหวัดตราด มีการจัดแข่งเรือใบถวายทอดพระเนตร
๓๙	๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๐	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ทรงพักผ่อนพระอิริยาบถที่น้ำตกธารมะยม พร้อมด้วยพระประยูรญาติ และข้าราชบริพารฝ่ายใน ในระหว่างที่โดยเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรเมืองตราด
๔๐	๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐	ทรงม้าต้นเสด็จพระราชดำเนินทรงตรวจพล ในการพิธีสาบานธงของทหาร ณ ลานพระราชวังดุสิต
๔๑	๑๕ - ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐	ประกอบการพระราชพิธีขึ้นระวางสมโภชช้างเผือก *"พระเศวตคชเดชน์ดิลก"* ช้างพลายคู่พระบารมีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระราชวังดุสิต
๔๒	๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๐	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ประทับในพลับพลาทอง หน้าศาลารัฐบาลเมืองนครเชียงใหม่ ทอดพระเนตรกระบวนแห่ พิธีทูลพระขวัญที่เดินผ่านที่ประทับถวายตัว ประกอบด้วยกระบวนลูกเสือนักเรียน ชนชาติต่างๆ ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
๔๓	๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๐	เสด็จพระราชดำเนินเปิดโรงแรมราชธานี ของกรมรถไฟหลวง ที่สถานีหัวลำโพง อันเป็นชุมทางของรถไฟทุกสายในประเทศ นับเป็นโรงแรมที่ทันสมัยได้มาตรฐานที่สุดในสมัยนั้น

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๔๔	๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐	โปรดเกล้าฯ ให้ตรา*พระราชบัญญัติหางน้ำนม พ.ศ. ๒๔๗๐* ซึ่งบังคับใช้เป็นกฎหมาย โดยห้ามมิให้ ผู้ใดทำ หรือนำเข้า หรือขายหางน้ำนมในประเทศ อันเป็นเหตุให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพของทารก ด้วยขณะนั้นได้มีผู้นิยมใช้หางน้ำนมเลี้ยงทารกกันแพร่หลายในราชอาณาจักร
๔๕	๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ทรงเปิดการชุมนุมลูกเสือแห่งชาติครั้งแรก เนื่องในการพระราชพิธีฉัตรมงคล พ.ศ. ๒๔๗๐ ณ พระราชอุทยานวังสราญรมย์
๔๖	๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๐	โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อ *"กรมทดน้ำ"* เป็นกรมชลประทาน ซึ่งยังคงใช้กันต่อมาจนปัจจุบัน
๔๗	มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๐	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีไปทรงเยี่ยมโรงเรียนจีน ๔ แห่งคือ โรงเรียนหยกหมิน โรงเรียนเหม่งตั๊ก โรงเรียนป้วยเอง และโรงเรียนจิ้นเต็ก
๔๘	พ.ศ. ๒๔๗๐	ทรงตั้งวงดนตรีไทยส่วนพระองค์ขึ้น ประกอบด้วยเจ้านายและข้าราชการที่ใกล้ชิดพระองค์
๔๙	๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑* (วันขึ้นปีใหม่ ปี พ.ศ. ๒๔๗๑)	โปรดเกล้าฯ ให้ตรา*พระราชบัญญัติจัดระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๑* ซึ่งเป็นกฎหมายจัดระเบียบข้าราชการพลเรือนฉบับแรกของประเทศไทย
๕๐	๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑	โปรดเกล้าฯ ให้ตรา*พระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิงและเด็ก พ.ศ. ๒๔๗๑* ขึ้นเพื่อช่วยคุ้มครองดูแลสวัสดิภาพของหญิงและเด็กโดยทั่วไป
๕๑	๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๑	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ทอดพระเนตรการทำเหมืองแร่ดีบุก ด้วยทรงสนพระราชหฤทัยในการทำมาหาเลี้ยงชีพของราษฎรเป็นอย่างมาก ในคราวเสด็จประพาสมณฑลภูเก็ต
๕๒	๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๑	เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานกระบี่ และยศนายทหารสัญญาบัตรแก่นักเรียนนายร้อยทหารบกเป็นครั้งแรก
๕๓	๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒	เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดสะพานกษัตริย์ศึก สะพานข้ามทางรถไฟ ถนนพระราม ๑ ตรงยศเส เพื่อความสะดวกในการจราจร

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๕๔	๑๐ - ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒	โปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีราชคฤหมงคลขึ้นพระตำหนักเปี่ยมสุขสวนไกลกังวล ตำบลหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
๕๕	๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒	โปรดเกล้าฯ ให้จัดงานรื่นเริง เพื่อเป็นการฉลองการขึ้นพระตำหนักเปี่ยมสุขในหมู่พระประยูรญาติ และข้าราชบริพารผู้ใกล้ชิด มีการแสดงรีวิวซึ่งทรงกำกับการแสดงด้วยพระองค์เอง และทรงร่วมบรรเลงดนตรีไทยกับวงมโหรีด้วย
๕๖	๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปยังไร่ชามาลาบาร์ ตำบลทานารา เมืองบังดุง ชะวา เพื่อทอดพระเนตรกรรมวิธีการปลูกชา ตลอดจนขั้นตอนในการเก็บใบชา การชั่ง การผึ่ง การม้วน การหมัก การคั่ว การเลือกคัด การชิมน้ำชา และการบรรจุใบชาลงหีบห่อเพื่อส่งไปจำหน่ายในประเทศอังกฤษ และฮอลแลนด์
๕๗	๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ทอดพระเนตรภูเขาไฟ ปาบันไดยัน เมืองการุต ชะวา
๕๘	๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ประพาสเมืองยกยา ประเทศชะวา
๕๙	๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒	โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยพระราชทานเงินส่วนพระองค์จำนวนหนึ่ง รวมกับเงินแผ่นดิน และเงินบริจาคของประชาชน ซ่อมแซมพระอารามสำคัญเกือบทั้งหมด
๖๐	๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๒	โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติส่งผู้ร้ายข้ามแดน เพื่อป้องกันผู้ร้ายหลบหนีข้ามประเทศ
๖๑	๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๒	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปทอดพระเนตรไร่ปาล์มน้ำมันของราษฎรในจังหวัดตรัง ในโอกาสนี้ทรงปลูกต้นปาล์มน้ำมันเป็นที่ระลึกด้วย
๖๒	พ.ศ. ๒๔๗๒	ทรงพระราชนิพนธ์ภาพยนตร์เรื่องนิทานของลุง เรื่องแหวนวิเศษ ทรงกำกับ ลำดับฉาก และอำนวยการถ่ายทำเอง ใช้เวลาถ่ายทำ ๒ วัน ความยาว ๓ ม้วน และทรงพระราชนิพนธ์เพลงราตรีประดับดาว โดยทรงนำเพลงมอญดูดาว ๒ ชั้น ของเก่ามาปรับปรุงดัดแปลงแต่งขึ้นใหม่ ให้เป็นเพลง ๓ ชั้นแล้วจัดลงเป็นชั้นเดียวตามท่วงทำนองของเพลงไทย

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๖๓	พ.ศ. ๒๔๗๒	โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมบรมราชานุสรณ์ และสะพานพระพุทธยอดฟ้า เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานฉลองพระนครครบรอบ ๑๕๐ ปี
๖๔	๖ เมษายน - ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓	เสด็จประพาสประเทศอินโดจีนพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี
๖๕	๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓	เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรรถถังรุ่นแรก ที่ทางราชการทหารม้าได้นำออกแสดงถวาย ณ ทุ่งนา ตำบลบางซื่อ โดยมี ร.ท. หม่อมเจ้านิทัศนาทร จิรประวัติ ผู้บังคับกองร้อยรถรบเป็นผู้ควบคุม
๖๖	๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๓	เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพระราชพิธีวางศิลาฤกษ์สร้างโรงภาพยนตร์ *"ศาลาเฉลิมกรุง"* เพื่อให้ประเทศไทยได้มีสถานมหรสพที่ทันสมัยที่สุด ทัดเทียมกับต่างประเทศ เป็นที่เชิดหน้าชูตาบ้านเมือง ในโอกาสที่จะจัดงานมหกรรมฉลองกรุงครบ ๑๕๐ ปี
๖๗	๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๓	โปรดเกล้าฯ ให้ตรา*พระราชกำหนดเสื้อครุยบัณฑิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๗๓* ทั้งนี้ เนื่องจากได้โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขยายหลักสูตรการศึกษา ให้เป็นสถาบันขั้นอุดมศึกษาโดยสมบูรณ์จนถึงระดับปริญญา ดังนานาอารยประเทศ
๖๘	๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๓	เสด็จพระราชทานประกาศนียบัตรแก่เวชบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับเป็นพิธีพระราชทานปริญญาบัตรครั้งแรก และทรงรับการถวายพระเกียรติยศในฐานะบัณฑิตพิเศษคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์
๖๙	๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓	เสด็จพระราชดำเนินไปในงานฉลองพระไตรปิฎก และยกช่อฟ้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์
๗๐	๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๓	เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรการฝึกภาครวมของราชนาวีสยาม
๗๑	๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๓	มีพระราชดำรัส เปิดสถานีวิทยุกระจายเสียงกรุงเทพฯ ที่วังพญาไท

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๗๒	พ.ศ. ๒๔๗๓	โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะซ่อมแซมวัดสุวรรณดาราราม ให้สมบูรณ์ ทรงให้วาดจิตรกรรมฝาผนัง พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนกระทั่งสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๔๗๓
๗๓	พ.ศ. ๒๔๗๓	ทรง*พระราชนิพนธ์เพลงเขมรลอออองค์* โดยทรงเลือกเอาเพลงเขมรเอวบาง ๒ ชั้นของเก่า มาปรับปรุงดัดแปลงแต่งใหม่ขยายให้เป็นอัตรา ๓ ชั้น เป็นเพลงที่มีท่วงทำนองแง่งอนคมคายสอดแทรกไว้อย่างแนบเนียน
๗๔	พ.ศ. ๒๔๗๓	ทรงจัดตั้ง*สมาคมภาพยนตร์สมัครเล่นแห่งประเทศสยามในพระบรมราชูปถัมภ์*
๗๕	๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔	เสด็จผ่านประเทศญี่ปุ่นเพื่อไปรับการรักษาพระเนตรที่ประเทศสหรัฐอเมริกา
๗๖	๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีไปยังเมืองกามากุระ ประเทศญี่ปุ่น เพื่อทรงนมัสการพระพุทธรูปไดบุตสุ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหล่อสำริดองค์ใหญ่ที่สุดในโลก
๗๗	๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ทรงเยี่ยมนายเฮอร์เบอร์ท ฮูเวอร์ประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกาและภริยา ณ ทำเนียบประธานาธิบดี กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. สหรัฐอเมริกา
๗๘	๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔	มหาวิทยาลัยยอร์ช วอชิงตัน กรุงวอชิงตัน ดี.ซี ทูลเกล้าถวายปริญญานิติศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
๗๙	๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๔	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปยังศาลาว่าการ นครนิวยอร์ก ในพิธีรับเสด็จของนายเจมส์ เจ. วอล์เกอร์ นายกเทศมนตรีนครนิวยอร์กและคณะเทศมนตรี ซึ่งมีการแห่เข้าเมืองถวายเป็นพระเกียรติยศในฐานะพระมหากษัตริย์แห่งมิตรประเทศ

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๘๐	๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๔	โปรดเกล้าฯ ให้ตรา *พระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรม และศิลปกรรม พ.ศ. ๒๔๗๔"* ซึ่งเป็นกฎหมายที่ว่าด้วยการคุ้มครองลิขสิทธิ์ในวรรณกรรมและศิลปกรรมที่มีขอบเขตกว้างขวางและสมบูรณ์ อีกทั้งยังสอดคล้องด้วยหลักสากลฉบับแรกของประเทศไทย
๘๑	๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๔	เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรห้องทดลองเรื่องการไฟฟ้าของบริษัท เยนเนอรัล อีเลกทริค จำกัด ในรัฐนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา
๘๒	สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี เยือนประเทศแคนาดาเป็นการส่วนพระองค์ รัฐบาลแคนาดารับเสด็จฯ อย่างสมพระเกียรติ ณ สถานีรถไฟยูเนียน กรุงออตตาวา
๘๓	๒๗ - ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔	เสด็จประทับแรม ณ โรงแรมแบรนฟ์สปริงส์ เมืองแบรนฟ์ แคว้นแอลเบอร์ตา ประเทศแคนาดา เพื่อทอดพระเนตรการแข่งขันกีฬาที่สูงของเมืองแบรนฟ์ ซึ่งได้จัดการแข่งขันเป็นประจำทุกปี
๘๔	๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๔	โปรดเกล้าฯ ให้ตรา*พระราชบัญญัติโรคระบาดปศุสัตว์และสัตว์พาหนะ พ.ศ. ๒๔๗๔* ขึ้นใช้บังคับ ป้องกันและกำจัดโรคระบาดสัตว์ ซึ่งทำให้ปศุสัตว์และสัตว์พาหนะต่างๆ ต้องล้มตายไปเป็นจำนวนมากทุกปีเสมอมา
๘๕	พ.ศ. ๒๔๗๔	ทรง*พระราชนิพนธ์เพลงคลื่นกระทบฝั่ง* ในระหว่างเสด็จประพาสสัตหีบทางชลมารค ทรงนำเพลงของเก่า ๒ ชั้นมาแต่งใหม่ขยายให้เป็นเพลง ๓ ชั้น พร้อมกับทรงนำเอาแนวความคิดในการประพันธ์เพลงแบบสากลที่มีการเลียนเสียงธรรมชาติเข้ามาประสมผสานจนเกิดความไพเราะ
๘๖	๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕	งานพระราชพิธีฉลองพระนครครบรอบ ๑๕๐ ปี
๘๗	๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕	เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตรา ทรงประกอบพระราชพิธีเปิดปฐมบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
๘๘	๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕	เสด็จแปรพระราชฐานพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปประทับแรม ณ วังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยขบวนรถไฟพระที่นั่ง

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๘๙	๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕	คณะราษฎร เข้ายึดอำนาจการปกครองแผ่นดินในพระนครเอาไว้ และเข้าจับกุมพระบรมวงศ์ฯ บางพระองค์ และข้าราชการตำแหน่งสำคัญๆ ไว้เป็นตัวประกัน แล้วมีหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาเชิญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เสด็จพระราชดำเนินกลับคืนสู่พระนคร เป็นพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินที่คณะราษฎรได้สร้างขึ้น
๙๐	๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕	เสด็จนิวัตคืนสู่พระนครพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี โดยรถไฟพระที่นั่งขบวนพิเศษ
๙๑	๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕	พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับแรกคือ *พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕* ซึ่งมีความเพียง ๓๙ มาตรา
๙๒	๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕	เสด็จออกมหาสมาคม ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต ทรงลงพระปรมาภิไธยใน*รัฐธรรมนูญฉบับถาวร* และเสด็จออกสีหบัญชร พระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้คณะราษฎร ข้าราชการทหาร พลเรือน และประชาชนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
๙๓	๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖	เกิดเหตุการณ์ปฏิวัติรัฐบาลครั้งใหม่ หรือที่เรียกกันต่อมาว่า *"กบฏบวรเดช"*
๙๔	๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ออกจากสวนไกลกังวล ในคืนวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยเรือพระที่นั่งศรอรุณ ไปประทับที่จังหวัดสงขลา
๙๕	๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖	เสด็จพระราชดำเนินไป*เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร สมัยสามัญเป็นครั้งแรก* ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมโดยมีสมาชิกที่ได้รับเลือกตั้งจากราษฎร พร้อมทั้งสมาชิกที่ได้รับแต่งตั้ง ประชุมร่วมกันเป็นครั้งแรก
๙๖	๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี เพื่อเยี่ยมเยือนประเทศ ต่างๆ ในทวีปยุโรป และเพื่อรักษาพระเนตรอีกครั้งหนึ่ง ณ ประเทศอังกฤษ
๙๗	๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๗	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ในงานเลี้ยงพระกระยาหารกลางวัน ณ ทำเนียบนายกรัฐมนตรี กรุงลอนดอน

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๙๘	๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๗	เสด็จเข้าประทับในลอนดอนคลีนิค และเนอร์ซิงโฮม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เพื่อโปรดเกล้าฯ ให้ เซอร์ ฮาโรลด์ คีลลีส์ และ ดร.ดอว์สัน คัคเคลย์ ทันตแพทย์ กับ นายเกลเซย์ ไฟรย์ ศัลยแพทย์เข้าถวายการผ่าตัดเอาพระทนต์กรามล่างทั้งขวาและซ้ายออกทั้งสององค์ การถวายการผ่าตัดสิ้นเวลา ๒ ชั่วโมง ๔๐ นาที และได้ประทับพักรักษาพระองค์ ณ คลีนิคเป็นเวลาหนึ่งสัปดาห์เต็ม
๙๙	๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗	เสด็จเข้าประทับในลอนดอนคลีนิค และเนอร์ซิงโฮม กรุงลอนดอน อีกวาระหนึ่ง ในครั้งนี้เซอร์สจ๊วต ดุ๊ก เอลเดอร์ ผู้เชี่ยวชาญในการรักษาโรคตาซึ่งเป็นนายแพทย์ประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษได้ทำการถวายการผ่าตัดพระเนตรซ้ายที่นายแพทย์จอห์น เอ็ม. วีเลอร์ ชาวอเมริกันได้เคยทำการผ่าตัดถวายไว้ครั้งหนึ่งแล้วที่สหรัฐอเมริกา แต่ยังไม่ได้ถวายการผ่าตัดในขั้นที่สอง เนื่องเพราะจะต้องทิ้งช่วงการผ่าตัดในขั้นที่สองให้ห่างพอสมควรจากการผ่าตัดครั้งแรก การผ่าตัดพระเนตรซ้ายในขั้นที่สองนี้ใช้เวลาไม่เกิน ๑๐ นาที และหลังการผ่าตัดได้ประทับรักษาพระองค์ในคลีนิคเป็นเวลาเพียง ๓ วัน จากนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับไปประทับพักรักษาพระองค์ต่อ ณ โรงแรมแคลริดเจส กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ
๑๐๐	๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗	*ทรงมีพระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติ*
๑๐๑	พ.ศ. ๒๔๗๗	เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ไปประทับอยู่ในชนบทใกล้กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ทรงวางพระองค์เยี่ยงคหบดีชนบท และทรงใช้เวลาว่างในการจัดสวน เลี้ยงนก เลี้ยงปลา เป็นต้น เมื่อว่างจากพระราชภารกิจประจำวันก็จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงทัศนศึกษาตามโบราณสถาน และในตอนบ่ายวันใดหากไม่ทรงขับรถยนต์พระที่นั่งไปทัศนศึกษาตามสถานที่ต่างๆ ทั้งสองพระองค์โปรดที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปปิคนิคเสวยพระสุธารสชาตามอุทยาน
๑๐๒	๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔	*เสด็จสวรรคต ณ ประเทศอังกฤษ ด้วยพระโรคปัจจุบันพระหทัยวาย สิริพระชนมายุ ๔๘ พรรษา*

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๑๐๓	๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๒	พระราชพิธีอัญเชิญพระโกศพระบรมอัฐิเสด็จกลับประเทศไทย โดยรัฐบาลภายใต้การบริหารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เห็นสมควรอัญเชิญสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี และอัญเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว นิวัตสู่ประเทศไทย เพื่อประดิษฐานร่วมกับสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช อันสมควรแก่พระบรมราชอิสริยยศ และเป็นที่เคารพสักการะของชาวไทยสืบไป
๑๐๔	๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙	สร้างขยายเพิ่มเติมโรงพยาบาลจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างตึกศัลยกรรมและจัดหาเครื่องมือแพทย์ให้โรงพยาบาล และพระราชทานชื่อว่า *ตึกประชาธิปก* ต่อมาสร้างขยายเพิ่มเติม และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนชื่อเป็นโรงพยาบาลพระปกเกล้า
๑๐๕	๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๑	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อ *"มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช"* ตามพระนามเดิมของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศ เป็น *"กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา"* เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ และทรงลงพระปรมาภิไธย ใน*พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช วันที่ ๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๑ ซึ่งถือว่าเป็นวันสถาปนามหาวิทยาลัย*
๑๐๖	๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๓	*พิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* บริเวณหน้าสำนักงานเลขาธิการรัฐสภา
๑๐๗	๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘	จัดตั้ง*มูลนิธิประชาธิปก - รำไพพรรณี* ตั้งอยู่ที่ ชั้น ๙ อาคารประชาธิปก - รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๐๘	๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐	*พิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* หน้าสโมสรนายทหารปืนใหญ่ กองพลทหารปืนใหญ่ต่อสู้อากาศยาน กรุงเทพมหานคร

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๑๐๙	๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๖ (๑๐๐ ปี วันคล้าย วันพระบรมราชสมภพ)	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ทรง*เปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ อุทยานการศึกษารัชมังคลาภิเษก มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช* นอกจากนี้ การสื่อสารแห่งประเทศไทย ได้จัดสร้างและจำหน่ายดวงตราไปรษณียากร ที่ระลึกฉลองพระบรมราชสมภพ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนิด ๒ บาท จำนวน ๑,๐๐๐,๐๐๐ ดวง ขนาด ๒๗ × ๔๕ มิลลิเมตร ภายในตราไปรษณียากรเป็นภาพพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมพระปรมาภิไธยย่อ
๑๑๐	๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๗	*พิธีเปิดอาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตั้งอยู่ระหว่างคณะรัฐศาสตร์ และคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การก่อสร้างอาคารหลังนี้ได้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพุทธศักราช ๒๕๓๖
๑๑๑	๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เชิญพระนามพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นชื่อ *สถาบันพระปกเกล้า*
๑๑๒	๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงเปิด*ห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี* ณ อาคารบรรณสาร ชั้น ๒ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช *(๑๐๒ ปี วันคล้ายวันพระบรมราชสมภพ)*
๑๑๓	๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๙	*พิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* เหมืองแม่เมาะ จังหวัดลำปาง
๑๑๔	๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๔	พิธีอัญเชิญ*พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้น*ประดิษฐาน ณ สวนสาธารณะเขาหินเหล็กไฟ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
๑๑๕	๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕	คณะรัฐมนตรี มีมติกำหนดให้วันที่ ๓๐ พฤษภาคมของทุกปี เป็นวันพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นงานรัฐพิธี โดยมิต้องถือเป็นวันหยุดราชการ เพื่อให้ประชาชน หน่วยงาน สถาบันต่างๆ ร่วมแสดงความกตัญญูกตเวทิตา น้อมรำลึกถึงพระเกียรติคุณของพระองค์

ที่	พ.ศ.	เหตุการณ์
๑๑๖	๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงเปิด*พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* ตั้งอยู่ที่อาคารอนุรักษ์ กรมโยธาธิการ เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ
๑๑๗	๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๑	พิธีเปิด*พิพิธภัณฑ์พระปกเกล้า - รำไพพรรณี* เฉลิมพระเกียรติ ณ วิทยาลัยพยาบาลพระปกเกล้า
๑๑๘	๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช จัดทำ*ปฏิทิน ๗๐ ปี ความรักของพระปกเกล้า* และ*อนุทิน ๗๐ ปี ความรักของพระปกเกล้าฯ* เนื่องด้วยในวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นวันครบรอบ ๗๐ ปี แห่งการเสด็จสวรรคต ซึ่งได้รับรางวัลชนะเลิศสุริยศศิธร ประเภทสมุดบันทึกดีเด่น เทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ จากสมาคมนักประชาสัมพันธ์แห่งประเทศไทย
๑๑๙	๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชจัดงาน*ดนตรี - นาฏศิลป์ แผ่นดินพระปกเกล้า* เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๑๙ ปี แห่งวันพระบรมราชสมภพ และครบรอบ ๓๔ ปีแห่งการสถาปนามหาวิทยาลัย มีการบรรยายทางวิชาการประกอบการบรรเลงเพลงพระราชนิพนธ์ ๓ เพลง ได้แก่ เพลงราตรีประดับดาว (เถา) เพลงเขมรลอองค์ (เถา) เพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง ๓ ชั้น และการแสดงโขน ตอนนางลอย - ยกรบ - ชูกล่องดวงใจ
๑๒๐	๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖ 	• มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช จัดทำ*ปฏิทิน ๑๒๐ ปี บารมีพระปกเกล้า* ในโอกาส ๑๒๐ ปี แห่งการพระบรมราชสมภพ • มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชจัดงาน *"๑๒๐ ปี ผ่านฟ้าประชาธิปก"* เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาส *๑๒๐ ปี แห่งวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๕๖)* ระหว่างวันที่ ๗-๙พฤศจิกายน๒๕๕๖ประกอบด้วยการจัดทำและเผยแพร่หนังสือ *"๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก"* การจัดทำสมุดภาพเฉลิมพระเกียรติ การเสวนาทางวิชาการ การแสดงนิทรรศการ *"วิถีไทยในรัชสมัยพระปกเกล้า"* การอบรมและการประกวดวาดภาพศิลปะและหัวโขน การทำหุ่นกระบอก การทำงานฝีมือประณีตตำรับชาววัง การแสดงหนังสือและสื่อการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

บรรณานุกรม

ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์. (๒๕๔๔). *พระปกเกล้ากษัตริย์นักประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: ชมรมนักเขียนอาวุโสประเทศไทย.

ประมวลพระฉายาลักษณ์ และภาพพระราชกรณียกิจ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗. (๒๕๒๘). กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ.

พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๓๗). กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

สมุดภาพรัชกาลที่ ๗ = H.M. King Prajadhipok : a pictorial biography. (๒๕๓๑). กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.) ใน *ประมวลพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. [ซีดี]. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

บทกวีเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระเอยพระปกเกล้าฯ
รำลึกพระทรงชัย
ทรงปกพสกไทย
เก้าปีที่ทรงฝ่า
สละเพื่อดำรง
ทศพิธสถิตใจ
ทรงนำบำรุงชาติ
ราชการงานแผ่นดิน
สมภพครบรอบปี
สิบรอบพระจอมไทย

ข้าพระพุทธเจ้าเหล่าราษฎร์ไทย
อบอุ่นในพระเมตตา
ร่มรื่นใต้พระบุญญา
วิกฤตการณ์ผ่านปลอดภัย
คือหลักองค์พระทรงชัย
เยือกเย็นได้ดังน้ำรินผสานศาสตร์ผดุงศิลป์
จอมนรินทร์อำนวยชัย
จากสองสี่สามหกสมัย
'ประชาธิปก' ปกป้องชน

นางสาวศรีน โรจนสิโรช
ประพันธ์

ประวัติสังเขปผู้เขียนบทความ

๑. รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว. พฤทธิสาณ ชุมพล

ที่ปรึกษาห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีเกียรตินิยม สาขาสังคมศาสตร์ และปริญญาโทสาขาสังคมวิทยา จากมหาวิทยาลัยเซาแธมต้นและมหาวิทยาลัยยอร์ค สหราชอาณาจักร ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองประธานกรรมการคนที่ ๒ มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี กรรมการและผู้ช่วยเลขาธิการมูลนิธิประชาธิปก-รำไพพรรณี และกรรมการวิชาการพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า มีผลงานการเขียนในแนวเรื่อง *"พระปกเกล้าศึกษา"* ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษหลายบทความ ตีพิมพ์ในจดหมายข่าวสถาบันพระปกเกล้าและหนังสือพิมพ์ รวมทั้งบทความทางวิชาการเรื่อง Prajadhipok: The king at the transition to Constitutional Monarchy in Siam In Suchit Bunbongkarn and Prudhisan Jumbola (Eds.). Monarchy and Constitutional Rule in Democratizing Thailand, Bangkok : Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University, 2012, pp.106-202.

๒. ศาสตราจารย์กิตติคุณ นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล

อาจารย์พิเศษสอนประจำหลักสูตรปริญญาเอก สาขาดนตรีวิทยา วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๗ เป็นบุตรคนที่ ๔ ของร้อยโทพิศ และนางประเทือง เจริญเติบโตอยู่ในวัง และเป็นมหาดเล็กของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเหมวดี เป็นเวลากว่า ๓๐ ปี ได้เรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระราชวงศ์และเรื่องราวเกี่ยวกับดนตรีไทยมาจากในวัง

เริ่มเรียนดนตรีไทยกับนายเทวาประสิทธิ์ พาทยโกศล เรียนขับร้องจากครูแช่มช้อย ดุริยพันธ์ อาจารย์เจริญใจ สุนทรวาทิน คุณหญิงไพฑูรย์ กิตติวรรณ ครูสุดจิตต์ ดุริยประณีต และครูสุรางค์ ดุริยพันธ์ มีความสามารถในการขับร้องเพลงไทยและประพันธ์บทร้องเพลงไทย เป็นนักวิชาการสาขาดนตรีวิทยา (Musicologist) สอนวิชาดนตรีวิทยาควบคู่กับวิชาแพทยศาสตร์ตลอดเวลากว่า ๓๐ ปี ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นศาสตราจารย์สาขาดนตรีเป็นคนที่ ๓ ของประเทศไทย และเป็นคนแรกของมหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ มีผลงานการเขียนหนังสือไว้หลายเล่ม อาทิ สยามสังคีต ลำนำสยาม หนังสือรวมประวัติสตรีนักร้องเพลงไทยและนักระนาดเอกของไทย

นอกจากนี้เป็นนักจัดรายการเพลงทางวิทยุและโทรทัศน์ที่สนใจการเก็บรักษาผลงานที่ออกอากาศแล้วไว้ในห้องสมุดดนตรีเป็นจำนวนมากกว่า ๑,๖๐๐ รายการ เช่น รายการพบครูดนตรีไทย สยามสังคีต

เพลงไทยจากมหาวิทยาลัยมหิดล สังคีตภิรมย์ เพลงไทยสากลจากอดีต ฯลฯ ต้นฉบับรายการวิทยุเหล่านี้ยังรักษาไว้เพื่อการอ้างอิงในห้องสมุดดนตรีสมเด็จพระเทพรัตน์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา และที่หน่วยโสตทัศน์ หอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และยังเป็นนักเขียนสารคดีเกี่ยวกับดนตรี และมีบทความเก็บไว้เพื่ออ้างอิงได้มากกว่า ๙๐๐ เรื่อง

๓. นางสาวกนกวลี ชูชัยยะ

เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน และปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีผลงานการเขียนพจนานุกรมวิสามานยนาม:วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม พ.ศ. ๒๕๔๘ และผลงานการเขียนแนวประวัติศาสตร์ พระมหากษัตริย์และราชวงศ์ที่เป็นผู้ร่วมเขียนหลายเล่ม อาทิ เจ้านายในราชวงศ์จักรี เล่ม ๑ เล่ม ๒ และเล่ม ๓ พ.ศ. ๒๕๔๒ ใต้ร่มพระบารมี จักรีนฤบดินทร์ สยามินทราธิราช พ.ศ. ๒๕๔๗ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ. ๒๕๔๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๕๔๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นต้น

๔. นางฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร

นักวิชาการพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และปริญญาโทสาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร มีผลงานวิจัยเกี่ยวกับพระปกเกล้าศึกษาหลายเล่ม อาทิ พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน เสนอสถาบันพระปกเกล้า ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ตามรอยรัชกาลที่ ๗ เสด็จฯ เลียบมณฑลฝ่ายเหนือและมณฑลพายัพ พ.ศ. ๒๔๖๙ เสนอสถาบันพระปกเกล้า ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ภาพล้อและการ์ตูนการเมืองในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๖๕ - ๒๔๗๕ เสนอสถาบันพระปกเกล้า ในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีผลงานเขียนในรูปบทความวิชาการ เรื่อง การส่งเสริมและการท้าทายคติธรรมราชาในรูปแบบของศิลปวิทยาการและวัฒนธรรมสมัยรัชกาลที่ ๗ เสนอในงานประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ ๑๕ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง ธรรมราชา

๕. นางสาวศิริน โรจนสโรช

บรรณารักษ์ชำนาญการ หัวหน้าหน่วยสนเทศสุโขทัยศึกษา สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้ช่วยเลขานุการ ในคณะกรรมการเตรียมการจัดตั้งห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เป็นเลขานุการคณะทำงานจัดทำหนังสือพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า พ.ศ. ๒๕๓๘ ทำหน้าที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยร่วมเป็นคณะผู้ทรงคุณวุฒิเขียนเนื้อหานิทรรศการถาวรพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า เป็นวิทยากรผู้ถวายคำอธิบายนิทรรศการในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จฯ แทนพระองค์เปิดพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และอนุกรรมการวิชาการพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า เป็นวิทยากรฝึกอบรมบรรยายให้แก่อาสาสมัครนำชมพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ร่วมเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการเสวนาการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์พระตำหนักสวนบ้านแก้ว มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

มีผลงานการเขียนบทความวิชาการเกี่ยวกับการอนุรักษ์เอกสารในวารสารวิชาการ เช่น วารสารสมาคมห้องสมุด วารสารโดมทัศน์ ผลงานเขียนเรื่องเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในหนังสือวารสาร เช่น เรื่อง *"พระราชนิยมทางการดนตรีในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว"* ใน วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช เรื่อง *"พระมหากษัตริย์นักถ่ายภาพยนตร์และนักท่องเที่ยว"* ในหนังสือเรื่องภาพนิ่งจากฟิล์มภาพยนตร์รัชกาลที่ ๗ จัดพิมพ์โดยพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง *"ความเป็นครูในพระราชอุปนิสัย"* ในหนังสือเรื่องนิทรรศการสายสัมพันธ์สองธรรมราชา จัดพิมพ์โดยสถาบันพระปกเกล้า เรื่อง *"พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชนิเวศน์สี่รัชกาลและสองสมเด็จเจ้าฟ้าชาย"* เรื่อง *"พระราชสัญจกรประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว"* เรื่อง *"ช้างเผือกคู่พระบารมี"* เผยแพร่ในเว็บไซต์สำนักบรรณสารสนเทศ มสธ.

๖. นายเฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ

นักวิชาการศึกษาชำนาญการพิเศษ หัวหน้าฝ่ายตำรา สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง และระดับปริญญาโท สาขานิเทศการศึกษาและพัฒนาหลักสูตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและถ่ายทอดกระบวนท่ารำ - เต้นเดี่ยวมาตรฐานทางด้านนาฏศิลป์ไทย วิทยากรให้ความรู้และเผยแพร่ดนตรี การแสดงนาฏศิลป์ไทย และเครื่องแต่งกายทางนาฏศิลป์ไทยทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งวิทยากรฝึกซ้อมการแสดงโขนและการแสดงนาฏศิลป์ไทย ด้านผลงานการเขียน มีงานเขียนแนวศิลปวัฒนธรรมที่ได้รับการตีพิมพ์ในหนังสือ อาทิ ประเพณีการเทศน์มหาชาติ การบรรเลงปี่พาทย์ประกอบพิธีเทศน์มหาชาติ ในหนังสือเทศน์มหาชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่าเรื่องโขน ในหนังสือคนโขนและหนังสือดนตรี - นาฏศิลป์แผ่นดินพระปกเกล้า เป็นต้น

๗. นายเสถียร ดวงจันทร์ทิพย์

นักวิจัยด้านดนตรีวิทยา เคยรับราชการเป็นนักวิจัยด้านดนตรีวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นผู้มีความรู้ความสามารถด้านดนตรีอย่างยิ่ง ปัจจุบันเป็นนักวิชาการ และนักวิจัยอิสระด้านดนตรี

ประมวลภาพการจัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

"๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก"

ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ที่ดำเนินการระหว่าง พ.ศ. ๒๕๕๖ - ๒๕๕๗

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชได้จัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติ "**๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก**" เนื่องในโอกาส ๑๒๐ ปี (๑๐ รอบปีนักษัตร) แห่งการพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และในโอกาส ๑๐๐ ปี แห่งการทรงสำเร็จการศึกษา และเสด็จนิวัตพระนครเพื่อทรงประกอบพระราชกรณียกิจแก่ปวงชนชาวไทย อันเป็นเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในการประชุมใหญ่สมัยสามัญ ครั้งที่ ๓๗ เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๖ ได้มีมติรับรองการประกาศยกย่องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก

๑. การจัดทำปฏิทินปีใหม่ พุทธศักราช ๒๕๕๖ ชุด "๑๒๐ ปี บารมีพระปกเกล้า"

เป็นปฏิทินตั้งโต๊ะ ๑๒ เดือน ๑๒ หน้า แสดงพระบรมฉายาลักษณ์ ภาพและเนื้อหาสังเขปเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจที่ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณด้านศิลปวัฒนธรรมของชาติ ปฏิทินชุดนี้ได้รับรางวัลสุริยศศิธร ประจำปี ๒๕๕๖ (ครั้งที่ ๓๓) ประเภทเทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ จัดโดยกรมประชาสัมพันธ์ เมื่อวันพุธที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖

๒. การจัดทำหนังสือ "๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก"

เป็นการจัดทำหนังสือเฉลิมพระเกียรติ "**๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก**" จำนวน ๓๒๘ หน้า ที่ท่านอ่านอยู่นี้ จัดพิมพ์ ๒ ครั้ง ครั้งแรก จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม เผยแพร่ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖ ครั้งที่ ๒ จัดพิมพ์เพิ่ม ๓,๐๐๐ เล่ม เผยแพร่วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๗ อันเป็นวันครบรอบ ๓๖ ปี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (๓ รอบปีนักษัตร)

๓. การจัดทำหนังสือ "สมุดภาพเฉลิมพระเกียรติ ๑๒๐ ปี บารมีพระปกเกล้า" จำนวน ๑๓๒ หน้า จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม เผยแพร่ วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นสมุดรวบรวมภาพล้นเกล้ารัชกาลที่ ๗ ที่จัดแบ่งหมวดหมู่ของภาพตามเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ในรัชสมัยของพระองค์

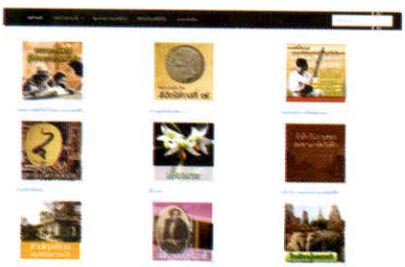

๔. การผลิตและเผยแพร่รายการวิทยุโทรทัศน์เฉลิมพระเกียรติ ๑๒๐ ปี พระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความยาวรายการละ ๓ - ๕ นาที จำนวน ๑๒ รายการ เผยแพร่ออกอากาศระหว่างเดือนมกราคม - ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ทางสถานีวิทยุโทรทัศน์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (STOU Channel) และได้จัดทำเป็นซีดีเผยแพร่

๕. การจัดทำนิทรรศการเคลื่อนที่พระปกเกล้าศึกษา

นิทรรศการเคลื่อนที่จำนวน ๒๗ เรื่อง สำหรับจัดแสดงในสถานที่ต่างๆ ที่หน่วยงานต่างๆ สามารถขอยืมออกไปจัดแสดงได้เพื่อเป็นการเผยแพร่พระเกียรติคุณให้แผ่ไพศาลมากยิ่งขึ้น

๖. การจัดทำนิทรรศการออนไลน์ พระปกเกล้าศึกษา

สามารถเข้าชมนิทรรศการออนไลน์ได้ที่

http://library.stou.ac.th/odi/rama-7/online.html

๗. การจัดทำโปสเตอร์ "กาลานุกรม ๑๒๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเหตุการณ์ที่เกี่ยวเนื่อง (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๕๖) เป็นโปสเตอร์ขนาด ๑๔ x ๒๐ นิ้ว จำนวน ๒,๐๐๐ แผ่น นำเสนอข้อมูลสำคัญที่เกิดขึ้นในช่วง ๑๒๐ ปี จากวันที่เสด็จพระราชสมภพถึงวันเสด็จสวรรคต และต่อเนื่องมาจนถึงปีที่ ๑๒๐ ที่มีหน่วยงานต่าง ๆ ได้จัดตั้งหน่วยงาน และจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ และการจัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติในโอกาสครบ ๑๒๐ ปีแห่งการพระบรมราชสมภพ เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ที่ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อแผ่นดินไทย ในรูปแบบที่เข้าใจได้ง่าย

๘. การผลิตมัลติมีเดียเฉลิมพระเกียรติ ๑๒๐ ปี พระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน ๓ ชุดรายการ รวม ๒๒ โมดูล ได้แก่ ๑) ชุดพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒) ชุดพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวด้านศิลปวัฒนธรรม และ ๓) ชุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการดนตรีของชาติ

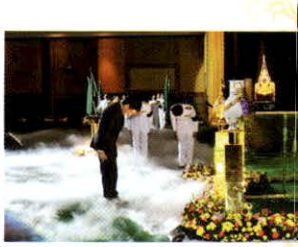
๙. การจัดงานเผยแพร่สารสนเทศพระปกเกล้าศึกษา "๑๒๐ ปี ผ่านฟ้าประชาธิปก" ในช่วงตรงกับวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพ ปีที่ ๑๒๐ เป็นเวลา ๓ วัน ในระหว่างวันที่ ๗ - ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๖ ณ ห้องพระปกเกล้า อาคารอเนกนิทัศน์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ประกอบด้วยกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ การเสวนาวิชาการ ๒ เรื่อง คือ ความรักของพระปกเกล้า และกรุงเทพ...ฝั่งธน...นนท์...ปทุม...ในรัชสมัยพระปกเกล้า การแสดงนิทรรศการเคลื่อนที่พระปกเกล้าศึกษา การออกร้านแสดงตราไปรษณียากรที่ระลึก ๑๒๐ ปี วันพระบรมราชสมภพ และวันแรกจำหน่ายของบริษัทไปรษณีย์ไทย การฝึกอบรมงานประดิษฐ์ศิลปหัตถกรรมไทย และการออกร้านแสดงหนังสือและสื่อการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นต้น มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมตลอด ๓ วัน ประมาณ ๑,๒๕๐ คน

๑๐. พิธีบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานและพิธีวางพานพุ่มถวายราชสักการะ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว วันศุกร์ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

รายนามคณะทำงานโครงการพัฒนาและเผยแพร่สารสนเทศพระปกเกล้าศึกษาสู่ชุมชน

เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาส ๑๒๐ ปี
วันคล้ายวันพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๖

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.สมพร พุทธาพิทักษ์ผล (ประธาน ๒๕ ธ.ค. ๒๕๕๕ - ๓๐ ม.ค. ๒๕๕๖)
๒. นางวรนุช สุนทรวินิต (ประธาน ๓๑ ม.ค. ๒๕๕๖ - ปัจจุบัน)
๓. นางนันทพร ธนะกูลบริภัณฑ์
๔. นางสาวพรทิพย์ สุวันทารัตน์
๕. นายชัยวัฒน์ น่าชม
๖. นางสาวเครือทิพย์ เจียรณัย
๗. นางสาวศิริน โรจนสโรช
๘. นางสาวจุฑารัตน์ นกแก้ว
๙. นางสาวสมสิริ เบญจวรานนท์
๑๐. นางสุนันท์ เพ็งมณี
๑๑. นางสาวรัตนาภรณ์ แดนนา
๑๒. นางสาวสายหยุด บุญรอด
๑๓. นางสาวภัทรมน อู่เงิน
๑๔. นางวีรญา พุ่มพวง
๑๕. นางกัลยาณี ศุภดิษฐ์
๑๖. นางสาวชลลดา หงษ์งาม
๑๗. นางสาวนวรัตน์ เขียวแก้ว
๑๘. นางสาวเพ็ญพรรณ จารุสาร
๑๙. นางวรรเพ็ญ สิตไทย
๒๐. นายจอมพงษ์ น้อยอิ่มใจ
๒๑. นายสมชาย บุญปัญญา
๒๒. นางสาวบุษกรกุนทร ลำเลิศเบญจรงค์
๒๓. นางสาวอรพิน จงราช
๒๔. นางสาวยวิญฐากรณ์ ทองแขก (เลขานุการ)
๒๕. นางสาววราภรณ์ ยงบรรทม (ผู้ช่วยเลขานุการ)
๒๖. นางกวิสรา เรือนทองใบ (ผู้ช่วยเลขานุการ)

รายนามคณะทำงานสำรวจและจัดทำทะเบียนหนังสือส่วนพระองค์และหนังสือหายาก

ห้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.สมพร พุทธาพิทักษ์ผล (ประธาน ๒ - ๓๐ ม.ค. ๒๕๕๖)
๒. นางวรนุช สุนทรวินิต (ประธาน ๓๑ ม.ค. ๒๕๕๖ - ปัจจุบัน)
๓. นางนันทพร ธนะกูลบริภัณฑ์
๔. นางสาวพรทิพย์ สุวันทารัตน์
๕. นายชัยวัฒน์ น่าชม
๖. นางสาวเครือทิพย์ เจียรณัย
๗. นางสาวศิริน โรจนสโรช
๘. นางสาวจุฑารัตน์ นกแก้ว
๙. นางสาวยวิญฐากรณ์ ทองแขก
๑๐. นางสาววราภรณ์ ยงบรรทม
๑๑. นางกวิสรา เรือนทองใบ
๑๒. นางสาวสมสิริ เบญจวรานนท์
๑๓. นางสุชาวดี ผลาผล
๑๔. นางสาวรัตนาภรณ์ แดนนา
๑๕. นางสาวสายหยุด บุญรอด
๑๖. นางสาวภัทรมน อู่เงิน
๑๗. นางสาวณัฐพร จุ้ยเดช
๑๘. นางสาวณัฐภัทร์ บุตรเสือ
๑๙. นายจิรยุทธ พุกาธร
๒๐. นางสาวอมรรัตน์ นวนสำเนียง
๒๑. นางประไพ มีปาล
๒๒. นางสาวเพ็ญพร ดวงประเสริฐ
๒๓. นางกัลยาณี ศุภดิษฐ์
๒๔. นางสาวชลลดา หงษ์งาม
๒๕. นายสมชาย บุญปัญญา
๒๖. นางสาวบุษกรกุนทร ลำเลิศเบญจรงค์
๒๗. นางสาวบุสบง วงศ์แก้ว
๒๘. นางสาวจำเรียง จงเกาะกลาง
๒๙. นางวราภรณ์ เมตโต
๓๐. นางวรรเพ็ญ สิตไทย
๓๑. นางสุนันท์ เพ็งมณี (เลขานุการ)

ข้อมูลการพิมพ์

เนื้อใน กระดาษอาร์ตด้าน ๑๒๐ แกรม
ใบพาดปก กระดาษอาร์ตด้าน ๑๖๐ แกรม
ใบหุ้มปก กระดาษอาร์ตมัน ๑๓๐ แกรม
ปก กระดาษแข็งนอก ๒.๕ ม.ม.
เทคนิค ใบหุ้มปก เคลือบพลาสติคด้าน Spot UV มัน ปั๊มทอง
เย็บกี่ปกแข็ง สันตรง ติดริบบิ้น

๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก

จัดพิมพ์และเผยแพร่โดย
สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

โครงการพัฒนาและเผยแพร่สารสนเทศพระปกเกล้าศึกษาสู่ชุมชน
เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาส ๑๒๐ ปี วันคล้ายวันพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๖

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๖ จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒ ๕ กันยายน ๒๕๕๗ จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม

ISBN 978-616-16-0387-8 URL http://library.stou.ac.th

ข้อมูลบัตรรายการ

๑๒๐ ปี ผ่านฟ้า ประชาธิปก / สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. -- พิมพ์ครั้งที่ ๒. -- นนทบุรี : สำนักฯ, ๒๕๕๗.

๑. ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ๒๔๓๖ - ๒๔๘๔. ๒. ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ๒๔๓๖ - ๒๕๕๖--พระราชกรณียกิจ. ๓. ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ๒๔๓๖-๒๔๘๔--งานสะสมส่วนบุคคล--บรรณานุกรม. (๑) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สำนักบรรณสารสนเทศ.

DS584
923.1593

รองศาสตราจารย์ ดร.วิภา เจริญภัณฑารักษ์ ที่ปรึกษา
นางวรนุช สุนทรวินิต บรรณาธิการ

คณะทำงานและกองบรรณาธิการจัดทำหนังสือ

นางวรนุช สุนทรวินิต ประธานคณะทำงานและบรรณาธิการ
นางสาวศิรินา โรจนสโรช
นางสาวจุฑารัตน์ นกแก้ว
นางสาวยวิญฐากรณ์ ทองแขก
นางสาววราภรณ์ ยงบรรทม
นางกวิสรา เรือนทองใบ

กองบรรณาธิการบรรณานุกรมหนังสือส่วนพระองค์ฯ

นางนันทพร ธนะกูลบริภัณฑ์ บรรณาธิการบรรณานุกรม
นางสาวสมสิริ เบญจวรานนท์
นางสาวสายหยุด บุญรอด
นางสาวณัฏฐภัทร์ บุตรเสือ

ศิลปกรรม : แพร ธนวีรกานต์ **ออกแบบปก :** ปณิตา นลินญาสิริ

พิมพ์ที่
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ แขวงตลิ่งชัน เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๒๒-๙๐๐๐, ๐-๒๘๘๒-๑๐๑๐ โทรสาร ๐-๒๔๓๓-๒๗๔๒, ๐-๒๔๓๔-๑๓๘๕